بارلىقىمنى بالىلارغا بېغىشلايمەن

[سوۋېت] ۋ.ئا. سۇخوملىنسكى

شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى

بارلىقىمنى بالىلارغا بېغىشلايمەن

شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى

ISBN 7-5371-1133-2

باھاسى: 4.80يۈەن (民文) G·424

بارلىقىمنى بالىلارغا بېغىشلايمەن

ئاپتورى: ۋ. ئا. سۇخوملىنسكى (سوۋېت)
ئابدۇرۇسۇل ياقۇپ
تەرجىمە قىلغۇچىلار: قادىر ئارسلان

شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى

بۇ كىتاب شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن 1989 - يىل 7 - ئايدا نەشر قىلىنغان 1 - نەشرى، 1 - باسمىسىغا ئاساسەن تەرجىمە ۋە نەشر قىلىندى.

本书根据新疆人民出版社1989年7月第1版第1次印刷本翻译出版

مەسئۇل مۇھەررىرى: نىساخان ھەسەن
مەسئۇل كوررېكتورى: خالىدە مۇختەر

بارلىقىمنى باللارغا بېغىشلايمەن
ۋ.ئا.سۇخوملىنسكى

*

شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى قۇرۇلۇش يولى 9 - قورۇ، پ: 830002)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا 2 - باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى: 1168×850مم، 32 كەسلەم، باسما تاۋىقى: 15.75
1993 - يىل 12 - ئاي 1 - نەشرى
1993 - يىل 12 - ئاي 1 - بېسىلىشى
ISBN7-5371-1133-2/G·424
سانى: 1,500 — 1
باھاسى: 4.80 يۈەن

مۇندەرىجە

«كۆڭۈللۈك مەكتەپ»

مەكتەپ مۇدىرى 3
تۇنجى يىل — باللارنى كۆزىتىش 23
ئوقۇغۇچىلىرىمنىڭ ئائىلە باشلىقلىرى 25
كۆك ئاسمان، تېگىدىكى مەكتەپ 47
كۆڭۈلسىزدىكىدەك چاي 72
تەبىئەت — ساغلاملىقنىڭ مەنبەسى 84
بالىلارنىڭ ھەممىسى كىچىك رەسسام 94
جانلىق نەرسىلەرگە ئىچ ئاغرىتىش، گۈزەل شەيئىلەرگە كۆڭۈل بۆلۈش 99
بىز ئەمگەك دۇنياسىغا بېرىپ «سايامەت» قىلدۇق 110
تەبىئەت مۇزىكىسىنى ئاڭلاش 114
قىش كۈنلىرىدىكى پائالىيەت ۋە خۇشاللىق 135
تۇنجى تورغاي بايرىمى 142
بىز ئوقۇش ۋە يېزىشنى قانداق مەشق قىلدۇق 144
ئوغلۇم، كىشىلەر ئارىسىدا ياشىغىن 163
بىزنىڭ كوللېكتىپ — ئىناق ئائىلە 175
بىز «ساغلام پاراغەت باغچىسى» دا ياشىدۇق 180
تۇنجى ئوقۇش يىلى ھارپىسىدا ئويلىغانلىرىم 183

بالىلىق يىللار

باشلانغۇچ مەكتەپ دېگەن نېمە؟ 193
ساغلام بولۇش، ساغلام بولۇش، يەنە ساغلام بولۇش 201
ئۆگىنىش ـ مەنىۋى تۇرمۇشنىڭ بىر قىسمى 219
300 بەتلىك «تەبىئەت كىتابى» 251
قىزىقارلىق مەشقلەر توپلىمى 283
بىزنىڭ يەر شارى «سەپرىمىز» 303
بالىلارنى ئەقلىي ئەمگەك ۋە ئۆگىنىشتە مۇۋەپپەقىيەت
قازىتىشنىڭ خۇشاللىقىدىن بەھرىمەن قىلايلى 316
«چۆچەكخانا» 346
بىزنىڭ «سىرلىق ئارال» ـ چۆچەكنىڭ داۋامى 363
ناخشا بالىلارغا دۇنيانىڭ گۈزەللىكىنى كۆرسەتتى 369
كىتابلارنىڭ بالىلارنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىدىكى رولى ... 380
سىللىي تىل 396
بىزنىڭ «گۈزەللىك باغچىسىمىز» 423
تۇرمۇشتا ھەر ۋاقىت باشقىلارغا كۆڭۈل بۆلۈش لازىم ... 427
يۈكسەك ھېسسىياتقا تولغان ئەمگەك 448
لېنىنغا ئوخشاش كۆرەش قىلايلى ۋە غەلىبىنى قولغا
كەلتۈرەيلى 486

«كۆڭۈللۈك مەكتەپ»

مەكتەپ مۇدىرى

ماڭارىپ خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغىنىمغا ئون يىل بولۇ
ماندا، پاۋرىش ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ مۇدىرلىقىغا تەيىنلەندىم.
مەكتەپ مۇدىرلىقىنى ئۆتىگەن مەزگىللىرىمدە، بۇرۇنقى ئون
يىللىق ماڭارىپ خىزمىتىدە پەيدىنپەي شەكىللەنگەن ماڭارىپقا
بولغان ئىتىقادىم تېخىمۇ چىڭىدى. شۇنداقلا، مەن يەنە ماڭارىپقا
بولغان ئىتىقادىم بىلەن جۇشقۇن ئىجادىي ئەمگىكىمنى تىرىشىپ
زىچ بىرلەشتۈردۇم.

ماڭارىپقا بولغان ئىتىقادىم بىلەن ماڭارىپ ئەھلىيىتىنى
تىرىشىپ بىرلەشتۈرگەنسېرى، ماڭارىپ ۋە ئوقۇتۇشقا رەھبەرلىك
قىلىش خىزمىتىگە بولغان تونۇشۇم شۇنچە ئايدىڭلاشتى. يەنى
پۈتۈن مەكتەپنىڭ ئىدىيىۋى، تەشكىلىي خىزمىتىگە دائىر ئادەتـ
تىكى چاقىرىقنى شەخسىيىتىڭ خىزمەتتىكى نەمۇنىلىك رولى
بىلەن توغرا بىرلەشتۈرۈشنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋالدىم.

خىزمەت ئەھلىيىتىدە، كەڭ ئوقۇتقۇچىلار ناھايىتى يۇقـ
رى ماڭارىپ سەۋىيىسىگە ۋە ماڭارىپ سەنئىتىگە ئىگە، بالىلارنى
ئوقۇتقۇچىلار ئارقىلىقلا ئەمەس بەلكى بىۋاستە تەربىيىلىيەلەيـ
دىغان مەكتەپ مۇدىرىنىڭ ياخشى ئۆلگىسىنى كۆرسەتـ، پۈتۈن
مەكتەپنىڭ تەشكىللىگۈچىسى بولغان مەكتەپ مۇدىرىنىڭ رولى
مۆلچەرلىگۈسىز ياخشى بولىدۇ.

ماڭارىپ — ئالدى بىلەن ئوقۇتقۇچىلار بىلەن بالىلارنىڭ
مەنىۋى جەھەتتىكى دائىملىق ئالاقىسىدىن دېرەك بېرىدۇ.
ئۇلۇغ روسىيە ماڭارىپچىسى К. ئۇشىنسكىي مەكتەپ مۇدىرىنى

ئاساسلىق ماتارىپچى دەپ ئاتىغان. ھالبۇكى، مەكتەپنىڭ ئاساسلىق ماتارىپچىسىنىڭ رولىنى قانداق شارائىتتا ئاندىن جارى قىلدۇرغىلى بولىدۇ؟

بالىلارغا بولغان تەربىيە ئوقۇتقۇچىلار ئارقىلىق ئېلىپ بېرىلىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن مەكتەپ مۇدىرى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئوقۇتقۇچىسى بولۇشى، ئوقۇتقۇچىلارغا چوقۇم ماتارىپ، ئىلىم - پەن بىلىملىرى ۋە ماتارىپ سەنئىتىنى ئۆگىتىشى لازىم. تەبىئىيكى، بۇ ئىنتايىن مۇھىم بولسىمۇ، لېكىن، مەكتەپنىڭ رەھبەرلىك خىزمەتلىرىنىڭ بىر قىسمىدىنلا ئىبارەت. ئەگەر مەكتەپنىڭ ئاساسلىق ماتارىپچىسى باشقىلارغا ئوقۇغۇچىلارنى قانداق تەربىيەلەش توغرىسىدىلا تەلىم بېرىپ، ئۆزى ئوقۇغۇچىلار بىلەن بىۋاستە ئالاقە قىلمىسا، ئۇ ماتارىپچى بولالمايدۇ.

مەكتەپ مۇدىرى بولۇپ ئىشلىگەن دەسلەپكى بىرنەچچە ھەپتە ئىچىدە، نۇرغۇن پاكىتلار ئارقىلىق، ئەگەر بالىلار بىلەن ئوخشاش قىزىقىشتا، ئوخشاش ھەۋەستە ۋە ئوخشاش ئىنتىلىشتە بولمىسام، بالىلار بىلەن مەڭگۈ قەلبىداش بولالمايدىغانلىقىمغا ئىشەندىم. مەكتەپ مۇدىرى بولغان كىشى ئوقۇغۇچىلارغا بىۋاسىتە تەسىر كۆرسىتەلمىسە، ماتارىپچىنىڭ ئەڭ مۇھىم پەزىلىتى بولغان بالىلارنىڭ روھىي دۇنياسىنى تەسىرلەندۈرۈش ئىقتىدارىدىن مەھرۇم بولىدۇ. ئەينى چاغدا، سىنىپ مۇدىرلىرىغا ئىنتايىن قىزىقاتتىم، ئۇلار ھامان بالىلار بىلەن بىرگە بولاتتى. ئۇلار بەزىدە ئوقۇغۇچىلار بىلەن يېقىن ئولتۇرۇپ مۇڭداشسا، بەزىدە ساۋاقداشلار بىلەن بىرلىكتە ئورمانلىققا ۋە دەريا بويىغا بېرىپ ئويناپتتى. بەزىدە ئوقۇغۇچىلارنى ئېتىزلىققا باشلاپ بېرىپ ئەمگەك قىلاتتى. بالىلار دالاغا سايا ھەتكە چىقىش كۈنىنى ھامان تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتىدۇ، ئۇنداق چاغلاردا، ئۇلار دالادا تاماق ئېتىپ يەيتتى، دەريا بويلىرىغا بېرىپ بېلىق تۇتاتتى، بىپايان ئوچۇقچۇلۇقتا قوناتتى، يەنە

كېچە ئاسمىنىدا چاقناپ تۇرغان يۇلتۇزلارنى تاماشا قىلىپ ھۇزۇرلىناتتى. ھالبۇكى، مەكتەپ مۇدىرى بۇ جەھەتتە، چەتتە تۇرۇپ تاماشا كۆرگۈچىگىلا ئوخشايدۇ، ئانچە - مۇنچە تاشكىلەش خىزمىتىنى ئىشلەپ، ئەقىل كۆرسىتىدۇ، ساقلانغان كەمچىلىكلەرنى تۈزىتىدۇ ۋە مەسىلەرنى ھەل قىلىدۇ. ياخشى ئىشلىگەنلەرنى ئىلھاملاندۇرۇپ، توغرا قىلمىغانلارنى چەكلەيدۇ، مەكتەپ مۇدىرىنىڭ بۇ خىزمەتلىرى كەم بولسا بولمايدۇ، ئەلۋەتتە. لېكىن مەن بۇنداق خىزمەت ئەندىزىسىدىن ھامان قانائەتلەنمەيتتىم.

مەن П.П مىخايلېنكو (چىركېس ئوبلاستى سىمىللانسكى ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ مۇدىرى)، N.Г تېكاچىنكو (كىروۋگراد ئوبلاستى پوگدانوۋ ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ مۇدىرى)، N.A شېۋچېنكو (ئالېكساندىر ئوبلاستلىق 13 - ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ مۇدىرى)، M.A دمتىرىيېۋ (گومېل ئوبلاستى كېلمىنسكى ياتاقلىق مەكتەپنىڭ مۇدىرى)، П.H شېلىيايېۋا (كراسنويارىسكى 88 - يىللىقلار مەكتىپىنىڭ مۇدىرى)، A.I كالىنچېۋ (كېيېۋ 14 - ياتاقلىق مەكتەپنىڭ مۇدىرى) قاتارلىق ماتارىپ خىزمىتىگە ئىشتىياق باغلىغان نۇرغۇن مۇنەۋۋەر مەكتەپ مۇدىرلىرىنى تونۇيمەن. بۇ كىشىلەر ھەقىقىي ماتارىپ ماھىرلىرى، ئۇلارنىڭ خىزمىتىنى ئوقۇتقۇچىلار ئۈچۈن ئۈلگە دېيىشكە بولىدۇ. ئۇلار پىشۇنبرلار ئەترىتى پائالىيىتى، كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ تەشكىلىي تۈرمۇشى ۋە باشقا پائالىيەتلەرگە پائال قاتنىشىدۇ. ئوقۇتقۇچىلار بولسۇن ياكى سىنىپ مۇدىرلىرى بولسۇن، ۋە ياكى پىشۇنبرلار تەربىيىچىلىرى بولسۇن، ھەممىسلا ئۇلاردىن بەزى پايدىلىق تەجرىبىلەرنى ئۆگىنىدۇ. مېنىڭچە ماتارىپ سەنئىتىنىڭ ئەڭ يۇقىرى شەكلى - مەكتەپ مۇدىرى ئوقۇغۇچىلار ئاساسىي قاتلام كوللېكتىپىنىڭ تۈرمۇشىغا بىۋاسىتە، ئۆزۈن مۇددەت قاتنىشىشتىن ئىبارەت بولۇشى كېرەك.

مېنىڭ ھامان باللاربىلەن بىرگە بولغۇم، خۇشاللىقنىمۇ، ئازابـ
نىمۇ ئۈلار بىلەن تەڭ كۆرگۈم، باللارنىڭ پاك ھېسسىياتىنى
قوزغاتقۇم كېلىدۇ. ئوقۇتقۇچىلارغا قارىتا ئېيتقاندا، بۇ بىرخىل
ئىنتايىن كۆڭۈللۈك ئىجادىي ئەمگەك. مېنىڭ دائىم باللار
ئارىسىغا بارغۇم، ئۈلار بىلەن بىرلىكتە ئەمگەك قىلغۇم، يۈرتـ
مىزدىن يىراق جايلارغا ھەربىي يۈرۈش، سايا ھەت قىلغۇم،
ئۈلارنىڭ خىلمۇ خىل كۆڭۈللۈك پائالىيەتلەرنى ئېلىپ بېرىشىغا
ياردەم بەرگۈم كېلىدۇ، بۇنىڭسىز، مۇكەممەل مائارىپتىن ئېغىز
ئېچىش مۇمكىن ئەمەس.

لېكىن مەنمۇ، باللارمۇ ئارىمىزدىكى مۇناسىۋەتنىڭ
زومۇ - زو ئىكەنلىكىنى ھېس قىلاتتۇق. مائارىپ ئەھۋالىدىكى
بۇ خىل ئامالسىزلىق مېنى بەكمۇ خاتىرجەمسىزلەندۈرەتتى.
باللار دائىملا مېنى ئۆزلىرى بىلەن ۋاقىتلىق بىللە بولۇۋا
تىدۇ، دەپ قارايتتى. ئوقۇتقۇچىلار باللارنىڭ مەڭگۈلۈك
دوستى، ھەمراھى ۋە يولدىشىغا ئايلانغاندىلا، ئوقۇتقۇچىلار
بىلەن ئوقۇغۇچىلار ئوتتۇرىسىدا ئاندىن ھەقىقىي مەنىۋى
ئۇرتاقلىق بولىدۇ. مەن ئىجادىي ئەمگەك شاتلىقىدىن بەھرە
مەن بولۇش ئۈچۈنلا ئەمەس، بەلكى مائارىپنىڭ ئىلىم - پەن
بىلىملىرى ۋە سەنئىتىنى ئۆزۈمنىڭ ئىشداشلىرىغا ئۆگىتىش
ئۈچۈن مۇشۇنداق مەنىۋى ئۇرتاقلىققا مۇھتاج ئىدىم، باللار
بىلەن تەبىئىي، كۆپ خىل شەكىلدىكى دائىملىق ئالاقە ــ ئە
دىبىيىنىڭ بارلىققا كېلىشىنىڭ مەنبەسى، ئىجادىي
مائارىپنىڭ مەنبەسى شۇنداقلا، شاتلىقىنىمۇ غەم - ئەندە
شىنىكىمۇ، قايغۇ - ھەسرەتنىكىمۇ مەنبەسى. ئۇنىڭ
سىز، ئىجادىي ئەمگەكتىن ھەرگىز سۆز ئاچقىلى بولمايدۇ.
مېنىڭ يەكۈنۈم: ــ ئاساسلىق مائارىپچى بولغان مەكتەپ مۇدىرى
باللار كوللېكتىپىنىڭ بىۋاستە تەربىيىچىسى، باللارنىڭ
دوستى ۋە يولدىشى بولۇشى كېرەك دېگەندىن ئىبارەت. ئەمە
لىيەتتە مېنىڭ مائارىپ توغرىسىدىكى بۇ خىل كۆز قارىشىم

مەن پاۋرىش ئوتتۇرا مەكتىپىگە كېلىشتىن بۇرۇنلا
شەكىللەنگەنىدى.

دەسلەپكى بىرنەچچە يىللىق مائارىپ خىزمىتى ماڭا ھەق
قىي مەكتەپنىڭ يالغۇز باللارنى بىلىم ۋە ماھارەتكە ئىگە
قىلىدىغان جاي بىلەنلا چەكلەنمەيدىغانلىقىنى تونۇتتى. ئۇنىڭ
ئىش گەرچە ئىنتايىن مۇھىم بولسىمۇ، لېكىن ئۇ باللارنىڭ
مەنىۋى تۇرمۇشىنىڭ بىردىنبىر تەرىپى ئەمەس. مەن
مائارىپ، ئوقۇتۇش جەريانىدا ئىنچىكە كۆزىتكەنسېرى، ھەق
قىي مەكتەپنىڭ كۆپ تەرەپلىمىلىك مەنىۋى تۇرمۇشقا باي
باللار كوللېكتىپى ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلدىم. بۇ
يەردە، ئوقۇتقۇچىلار بىلەن ئوقۇغۇچىلار ئوتتۇرىسىدا ئوخشاش
نۇرغۇن ئىنتىلىش ۋە قىزىقىش مۇجەسسەملەنگەن بولىدۇ. دەرس
خانىدا مۇنبەر بىلەن ئوقۇغۇچىلارنى ئايرىۋېتىدىغان كىشىلەر
باللارنىڭ قەلبىنى چۈشەنمەيدۇ. ئوقۇغۇچىلارنى چۈشەنمەيدى
غان كىشىلەر، ھەقىقىي مائارىپچى بولالمايدۇ. بۇنداق ئوقۇتقۇ
چىلارغا باللارنىڭ ئىدىيىسى، ھېسسىياتى ۋە ئارزۇسى ھامان
پىچەتلەنگەن ھالدا تۇرىدۇ. ئەگەر ئوقۇتقۇچى ئوقۇغۇچىلارنى
«قارشىلاشقۇچى» دەپ قارىسا، دەرس مۇنبىرى ھامان «تاش
تام» غا ئايلىنىپ قالىدۇ - دە، ئوقۇتقۇچى «تاش تام» نىڭ
ئۇ تەرىپىدە تۇرۇپ ئوقۇغۇچىلارغا «ھۇجۇم قىلىدۇ». لېكىن
كۆپىنچە ئەھۋالدا، دەرس مۇنبىرى «قارشىلاشقۇچى» غا، يەنى
ئوقۇغۇچىلار قورشاش ئۇسۇلى ئارقىلىق مۇھاسىرىگە ئالىدىغان
نىشانغا ئايلىنىپ قالىدۇ. ئۇ يەرگە يوشۇرۇنۇۋالغان «ئالىي
قوماندان» ــ ئوقۇتقۇچى چارە - تەدبىرسىز قالىدۇ.

ئوقۇتقۇچى بىلەن ئوقۇغۇچى ئوتتۇرىسىدا مەنىۋى جەھەتتە
ھېچقانداق ئالاقە بولمىسا باللارنىڭ قەلبى تۇگمىلەكلىك
كۆڭۈلسىزلىكە ئوخشاش مەھكەم يېپىق ھالەتتە بولىدىغانلىقىنى
ئازاب بىلەن سېزىسىز. ناھايىتى بىر مىلىك ئوقۇتقۇچىنىڭ

دەرسخانىسىدىمۇ، ماتارىپ بەزىدە بىر مەيدان رەھىمسىز جەڭگە ئايلىنىپ قالىدۇ. ئايرىم مەكتەپلەردە ئوقۇتقۇچى بىلەن ئوقۇغۇچىلار مۇناسىۋىتىدە كۆرۈلگەن نورمالسىز ھادىسىلەرگە ئادەم چىداپ تۇرغىلى بولمايدۇ. بۇ، ئاساسلىقى ئوقۇتقۇچىنىڭ بالىلارنىڭ يوشۇرۇن ھالەتتىكى، ھەر ۋاقىت ئۆزگىرىپ تۇرىدىغان پسىخولوگىيىلىك ھالىتىنى ھېس قىلالمىغانلىقى، بالىلارنىڭ شاتلىقى ۋە ئازابلىرىنى سەزمىگەنلىكى، بالىلارنىڭ ئويلىغانلىرىنى مەقسەتلىك ھالدا ئۇلارنىڭ ئورنىدا تورۇپ ئويلىمىغانلىقى تۈپەيلىدىن بولىدۇ.

پولشىنىڭ ئاتاقلىق ماتارىپچىسى يانۇش كىرچىك بىر پارچە خېتىدە بالىلارنىڭ روھىي دۇنياسىغا چوڭقۇرلاپ كىرىش، زۆرۈرلۈكىنى كۆرسەتىپ ئۆتكەن. ھالبۇكى، ئۇ چاغدا كىشىلەر بۇنى چۈشەنمىگەنىدى. بىز ماتارىپچىلار ئۇچۇن ئېيتقاندا، بۇ ئىنتايىن مېغىزلىق ئىدىيە. ئۇنى چوڭقۇر تەتقىق قىلىشىمىز لازىم. مەن بالىلاردا قىلچە نۇقسان يوق دېمەكچى ئەمەسمەن، شۇنداقلا ياخشى نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۇلارنىڭ قىلىپ قويماقچىمۇ ئەمەسمەن. لېكىن ھەقىقىي ماتارىپچى بالىلارنىڭ ئەتراپىتىكى دۇنياغا بولغان ھېسسىي بىلىشىنىڭ، ئەتراپىتىكى رېئاللىققا بولغان كەيپىيات جەھەتتىكى ئىنكاسى ۋە ئەقلىي ئىنكاسىنىڭ ئالاھىدە روشەنلىكى، ئىنچىكىلىكى ۋە سەبىيلىكى جەھەتتە چوڭلاردىن پەرقلىنىدىغانلىقىنى نەزەردە تۇتمىسا بولمايدۇ. يانۇش كىرچىكنىڭ «بالىلارنىڭ روھىي دۇنياسىغا چوڭقۇرلاپ كىرىش» دېگەن چاقىرىقىنى، بالىلارنىڭ دۇنيانى قانداق قىلىپ ئۆگىنىپ ۋە كۆكۈل قويۇپ تونۇيدىغانلىقىنى ئىنچىكىلىك بىلەن ئىگىلەش ۋە ھېس قىلىش لازىم دېگەن مەنىدە چۈشىنىش كېرەك.

ئەگەر بىر كىشىدە ئاشۇنداق پىسخىكىلىق پەزىلەت كەمچىل بولسا، ئىشىنىمەنكى ئۇ ھەرگىز ھەقىقىي ماتارىپچى بولالا-

مايدۇ. بۇنىڭ ئۈچىدە ھەممىدىن مۇھىمى، بالىلارنىڭ روھىي دۇنياسىنى كۆزىتىشكە ماھىر بولۇش. ھەرقانداق ۋاقىتتا ئۆزىنىڭمۇ ئىلگىرى بىر بالا ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇمىغان كىشى ئاندىن ھەقىقى ئوقۇتقۇچى بولالايدۇ. نۇرغۇن ئوقۇتقۇچىلار (بالىلار، بولۇپمۇ ئۆسمۈرلەر «قاتتىق بولكا» دېپ ئاتايدىغان كىشىلەر) نىڭ بەختسىزلىكى دەل ئۇلارنىڭ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئالدى بىلەن تىرىك ئادەم ئىكەنلىكىنى، بەلكى دۇنياغا ئەمدىلا قەدەم قويۇۋاتقان، كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئۆزئارا مۇناسىۋەتنى ئەمدىلا تونۇۋاتقان ۋە باشلاۋاتقان ئادەم ئىكەنلىكىنى ئونتۇپ قالغانلىقىدا.

ماتارىپتا ئادەمگە مۇستەقىل رول ئويناىدىغان ئامىل يوق. دەرسخانىدا ئۆتۈلگەن دەرس ئوقۇغۇچىلارنىڭ دۇنيانى بىلىشىدە ئەڭ مۇھىم تەشكىلى شەكىل. لېكىن بالىلارنىڭ دۇنيانى بىلىش جەريانىدا قانداق ئېتىقادنى شەكىللەندۈرۈشى ئۇلارنىڭ پۈتكۈل مەنىۋى تۇرمۇش سىستېمىسىغا باغلىق. بالىلارنىڭ دۇنيانى بىلىشىنى ئىگىلىگەن بىلىمى بىلەنلا ئۆلچەشكە بولمايدۇ. نۇرغۇن ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئوڭۇشسىزلىقى ئۇلارنىڭ ئوقۇغۇچىلارنىڭ روھىي دۇنياسىنى نەتىجە ۋە نومۇردىن ئىبارەت مۇشۇ بىردىنبىر ئۆلچەم بىلەن ئۆلچەپ ۋە ئۇنىڭغا باھا بېرىپ، ئوقۇغۇچىلارنى دەرسلىكتىكى بىلىملەرنى ئىگىلىگەن ياكى ئىگىلىمىگەنلىكىگە قاراپ ئىككى دەرىجىگە بۆلگەنلىكىدە.

ئەگەر بىر ئوقۇتقۇچى ئوقۇغۇچىلارنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىنىڭ كۆپ خىللىقىنى چۈشەنمىگەنلىكى ئۈچۈن ئوسال ئەھۋالغا چۈشۈپ قالسا، ئۇنداقتا بىر مەكتەپنىڭ باشلىقى بولغان كىشى، ئۆزىنىڭ ۋەزىپىسىنى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ خىزمىتىگە نازارەت قىلىش، ۋاقتى - ۋاقتىدا «ئادەتتىكى يولىورۇق» لارنى بېرىپ تۇرۇش ۋە قوشۇلىدىغان - قوشۇلمايدىغانلىقى توغرىسىدا بەزى تەستىقىي يولىورۇقلارنى بېرىپ تۇرۇشتىنلا ئىبارەت دەپ قارىسا،

ئۇنىڭ تېخىمۇ ئوسال ئەھۋالغا چۈشۈپ قالىدىغانلىقىدا گەپ يوق. مەكتەپ مۇدىرىلىق بۇ مەنسەپ مەنى ئىنتايىن خاتىرجەمسىزلەندۈرەتتى. مەن ئوقۇغۇچىلارغا يېقىنلاشقان، ئامما ئوقۇغۇچىلار ئۆزلىرىنىڭ مۇئەللىمى تەرىپىدىن جەلپ قىلىۋېلىنغاندا مەن ئۇلار بىلەن پاراڭلىشىش كويىدا بولغان، ئەمما ئۇلار بۇنى سەزمىگەندە، مەن ئىنتايىن ئازابلىنىمەن. بالىلارنىڭ ئۆزىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى بىلەن مول مەنىۋى تۇرمۇشى بولىدۇ، ئۇلارنىڭ سىرلىرى بولىدۇ. شۇنداق ئىكەن، ئۇلار يەنە مېنىڭدەك مەكتەپ مۇدىرىنى كېرەك قىلامدۇ؟ ياق، كېرەك قىلمايدۇ. مەكتەپ مۇدىرى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئۈستىدىكى نازارەتچى ۋە بيۇروكرات باشلىق بولۇۋېلىپ، ئۆزىنىڭ مەسئۇلىيىتىنى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ نازارەت قىلىش، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئوقۇتۇش پروگراممىسى بويىچە دەرس ئۆتكەن - ئۆتمىگەنلىكى، خاتا سۆزلىگەن - سۆزلىمىگەنلىكى ۋە سۆزلەشكە تېگىشلىك بولمىغان نەرسىلەرنى سۆزلىگەن - سۆزلىمىگەنلىكى جەھەتتە نازارەت قىلىشتىنلا ئىبارەت دەپ قارىسا، ئۇنداقتا مەكتەپ مۇدىرىنىڭ رەھبەرلىك ئۇسۇلى كونا مەكتەپلەرنىڭ ئاشۇ بىر يۈرۈش نەرسىلىرىدىن باشقا نەرسە بولماي قالىدۇ.

ھازىرقى زامان مەكتەپ رەھبەرلىرىنىڭ ماھىيىتى، ئوقۇتقۇچىلارغا ئىلغار ماۋارىپ ئىدىيىسى گەۋدىلەندۈرۈلگەن تېپىك تەجرىبىلەرنىڭ ئەڭ قىيىن ماۋارىپ خىزمىتىدە قانداق شەكىللەنگەنلىكى، تەرەققىي قىلغانلىقى ۋە تىكلەنگەنلىكىنى بىۋاسىتە بىلدۈرۈشتە. كىمكى مۇشۇ تېپىك تەجرىبىنىڭ ياراتقۇچىسى بولسا، شۇنىڭ ئەمگىكى باشقا ماۋارىپچىلارنىڭ ئۇلگىسى بولىدۇ ۋە شۇ كىشى مەكتەپ مۇدىرى بولۇشقا سالاھىيەتلىك بولىدۇ. مۇشۇنداق مەكتەپ مۇدىرى بولمىسا (ئەڭ مۇنەۋۋەر ماۋارىپچى) بۈگۈنكى مەكتەپ باشقۇرۇش خىزمىتىنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدۇ. ماۋارىپ - ئالدى بىلەن ئادەم توغرىسىدە

كى تەلىمات. بالىلارنىڭ ئەقلىي تەرەققىيات جەريانى بىلەن، بالىلارنىڭ پىكىر قىلىش، قەزىدىقىش، ئىنتىلىش، ئىقتىدار ۋە تەبىئىي ئالاھىدىلىكى بىلەن پىشىشق تونۇشماي تۇرۇپ، ماۋارىپتىن سۆز ئاچقىلى بولمايدۇ. دوختۇرخانىدىكى مەسئۇل دوختۇر كېسەل كىشىسى بولمىسا ھەقىقىي دوختۇر بولالمىغانغا ئوخشاش، بىرمەكتەپ مۇدىرىنىڭ ئۆزىنىڭ تەربىيىلەش ئوبيېكتى بولمىسا مەكتەپكە رەھبەرلىك قىلالىشىمۇ مۇمكىن ئەمەس. «ئۆزىنىڭ» دېگەن سۆز، بالىلار مەكتەپكە كىرگەن بىرىنچى كۈندىن باشلاپ تاكى ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەنگە قەدەر، مەكتەپ مۇدىرى ئۇلار بىلەن بىرلىكتە يىغلىدا بىر سىنىپ ئۆرلەپ، بالىلارنىڭ ئەقلىي، ئەخلاقىي، گۈزەللىك، كەيپىيات جەھەتلەردە ساغلام يېتىلىشىگە بىۋاسىتە غەمخورلۇق قىلىش، ئۇلار بىلەن ئورتاق مەنىۋى قىزىقىشقا ئىگە بولۇش ۋە ئۆزىنىڭ مەنىۋى بايلىقىنى ئۇلارغا بىۋاسىتە ئۆگىتىش كېرەك دېگەندىن ئىبارەت.

كىم مەكتەپتىكى مەركىزىي شەخس؟ مەكتەپ مۇدىرى قايسى جەھەتلەردە باشقا ئوقۇتقۇچىلارغا ئۇلگە بولۇشى كېرەك؟ مەكتەپتىكى مەركىزىي شەخس - بالىلارنىڭ سىنىپ مۇدىرى بولغان مۇئەللىمدۇر، ئۇ بىر تەرەپتىن ئوقۇغۇچىلارغا بىلىم بېرىدىغان ئوقۇتقۇچى، يەنە بىر تەرەپتىن بالىلارنىڭ دوستى، بالىلارنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىنىڭ تەشكىلاتچىسى، يېتەكچىسى. كەڭ مەنىدىن ئېيتقاندا، ئوقۇتۇش - ماۋارىپتىن ئىبارەت مۇشۇ بىر تال گۈلنىڭ كىچىككىنە بىر تال گۈل بەرگىسىدىن ئىبارەت. ماۋارىپتىكى ھەر خىل ئامىللار چىرايلىق گۈلنى ھاسىل قىلغان نۇرغۇن گۈل بەرگىلىرىگە ئوخشايدۇ، مۇھىم ۋە مۇھىم ئەمەس دەپ ئايرىلمايدۇ. ماۋارىپتا مەيلى دەسخانىدا ئوقۇتۇشتا بولسۇن، بالىلارنىڭ دەرستىن سىرتقى قىزىقىشىنىڭ تەرەققىي قىلىشى بولسۇن، ياكى

بالىلارنىڭ كوللېكتىپ ئىچىدىكى ئۆزئارا مۇناسىۋىتى بولسۇن ھەممىسىلا مۇھىم.

مەن ئالتە يىل مەكتەپ مۇدىرى بولۇپ ئىشلىگەندىن كېيىن، سىنىپ مۇدىرلىقىنى ئۈستۈمگە ئالدىم. شۇنى چۈشەندۈرۈپ ئۆتمەكچىمەنكى، بۇ، گەرچە مەكتەپ مۇدىرىنىڭ ئوقۇغۇچىلار بىلەن مەنىۋى جەھەتتە بىۋاستە ئالاقە قىلىشىدىكى بىردىن بىر يول بولمىسىمۇ، لېكىن شۇ چاغدىكى ئەھۋالدا، بۇنداق قىلىش ماڭا قارىتا يەنىلا ئەڭ مۇۋاپىق ئىدى، شۇنداق قىلىپ مەن بالىلار كوللېكتىپىنىڭ بىۋاستە تەربىيىلىگۈچىسى سالاھىيىتىم بىلەن تەبىئىي ئەھۋال ئاستىدىكى ئۇزاق مۇددەتلىك سىناق ئېلىپ بېرىشنى باشلىۋەتتىم.

مەن شۇنچە كۆپ يىل نېمە ئىشلارنى قىلغانلىقىم ۋە ۋە قانداق ئىشلىگەنلىكىم توغرىسىدا توختىلىشتىن بۇرۇن، يەنە ئەمەلىي خىزمەتتىكى مەزمۇنى ۋە فاكتىنى بەلگىلەشنىڭ يەنە بىر مۇھىم پرىنسىپى توغرىسىدا توختىلىپ ئۆتمەكچىمەن. بالىلىق دەۋر، يەنە مەكتەپكە كىرىشتىن ئىلگىرىكى مەزگىل ۋە ئوقۇش پىشىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلى ئادەمنىڭ مەجەز - خۇلقىنىڭ شەكىللىنىشىدە ئىنتايىن مۇھىم رول ئوينايدۇ. ئۇلۇغ يازغۇچىۋە ماۋارىپچى ل. تولستوي چوڭقۇر ھالدا مۇنداق دېگەن: بىر بالىنىڭ تۇغۇلغاندىن تارتىپ بەش ياشقا كىرگىچە ئەقلىي كۈچ، ھېسسىيات، ئىرادە ۋە خاراكتېر-نىڭ شەكىللىنىش جەريانىدا ئەتراپىدىكى دۇنيادىن ئېرىشكەن نەرسىلىرى بەش ياشتىن ئاشقاندىن كېيىنكى مەزگىلدىكىدىن نۇرغۇن ھەسسە كۆپ بولىدۇ. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ماۋارىپچىسى ماكارىنكومۇ ئوخشاش ئىدىيىنى شەرھىلىگەن، ئۇ مۇنداق دېگەن: بىر ئادەم بەش ياشتىن بۇرۇن قانداق ئادەم بولسا، كەلگۈسىدىمۇ شۇنداق ئادەم بولىدۇ.

ئالىيجاناب پەزىلەتلىك يانۇش كىرچېك «ياشىرىپ قالغان ۋاقتىمدا» دېگەن كىتابىدا مۇنداق دەپ يازغان: ھەممىگە مەلۇمكى، تاقابىل تۇرغىلى بولمايدىغان بىر كۈچ (ئاپتاپپەرەسلىك بەشى قۇياش تەرەپكە قىڭغايغاندەك ئاشۇنداق كۈچ) ئوقۇغۇچىنى تاشقى دۇنيانى كۆزىتىشكە مەجبۇر قىلغاندا ئېرىشكەن بىلىمى، ئونىڭ دوسكىدىن ئېرىشكەن بىلىمىدىن تېخىمۇ كۆپ بولىدۇ. ئەنە شۇ دەقىقىدە ئۇنىڭغا تېخىمۇ پايدىلىق، تېخىمۇ مۇھىم بولىدىغىنى نېمە؟ دوسكىدىكى ئىسكەنجىگە ئېلىنغان لوگىكا دۇنياسىمۇ؟ ياكى دېرىزە سىرتىدا لەيلەپ يۈرگەن دۇنيامۇ؟ كىشىلەرنى ئىرادىسىگە خىلاپ ئىشلارنى قىلىشقا مەجبۇرلىماسلىق كېرەك، ھەربىر بالىنىڭ تەبىئىي تەرەققىيات قانۇنىيىتىنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزىتىش ئالاھىدىلىكى، ئىنتىلىشى ۋە ئېھتىياجىنى كۆزىتىش لازىم.

مەن پولەك يېزىقىدا يېزىلغان ئاشۇ كۆك تاشلىق كىتابىتا ئېيتىلغان بۇ سۆزلەرنى ئۆمۈرۋايەت ئۇنۇتمايمەن. ئۇرۇشتىن كېيىن ئۇزۇن ئۆتمەي، كىرچېكنىڭ قەھرىمانلىق ئىش - ئىزلىرىدىن خەۋەر تاپتىم. لېكىن ئۇنىڭ سۆزلىرى مېنىڭ پۈتۈن ھاياتىمغا يېتەكچىلىك قىلىدىغان ۋەسىيەت بولۇپ قالغانىدى. كىرچېك ئۇرۇش مەزگىلىدە ۋارشاۋا يەھۇدىيلار رايونىدىكى دارىلئېتامدا تەربىيىچى بولغان. فاشىستلار بۇ بىچارە بالىلارنى كۆيدۈرۈپ ئۆلتۈرمەكچى بولۇپ كىرچېكتىن: بالىلاردىن ئايرىلىپ ئۆزۈڭنىڭ جېنىنى ساقلاپ قېلىشنى تاللىۋالامسەن ياكى بالىلار بىلەن بىرگە تۇتۇلۇشنى تاللىۋالامسەن؟ دەپ سورىغاندا، كىرچېك قىلچە ئىككىلەنمەستىن، كېيىنكىسىنى تاللايمەن، دېگەن. گېستاپوچىلار ئۇنىڭغا: - بىز سېنىڭ ئىنتايىن ئابرويلۇق دوختۇر ئىكەنلىكىڭنى بىلىمىز. سەن جەسەت كۆيدۈرۈش

ئوچقىغا كىرمىسەڭمۇ بولىدۇ، ــ دېگەندە، يانۇش كىرچىك: ــ مەن ھەرگىز ۋىجدانىمنى ساتمايمەن، ــ دەپ جاۋاب بەرگەن. ئۇ بالىلار بىلەن بىرگە ئۆلمەكچى بولۇپ، بالىلارغا ئاخىرغىچە تەسەللى بەرگەن ۋە ئۇلارغا ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە ئۆلۈم ۋەھىمىسىنى ھېس قىلدۇرمىغان. كىرچىكنىڭ ھاياتى ۋە تۆھپىسى ھەقىقەتەن كارامەت، ئالىيجاناب ئەقلىي كۈچى، مېنىڭ ئوچۇن تەسىرلەندۇرۇش دورىسى. ئۇ ماڭا بالىلارنىڭ ھەقىقىي تەربىيىلىگۈچىسى بولۇش ئوچۇن ئۆزىنىڭ پۈتۈن قەلبىنى ئۇلارغا تەقدىم قىلىش لازىملىقىنى بىلدۇردى.

ئۇشىنىسكى مۇنداق دەپ يازغان: بىز ھەر ۋاقىت بىز بىلەن بىرگە تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقان كىشىنى چوڭقۇر سۆيۈشىمىز مۇمكىن، لېكىن بۇ خىل سۆيۈشنى تاكى مەلۇم بىر خىل بەختسىزلىك ھېسسىياتىمىزنى تولۇق قوزغىمىغىچە ھېس قىلالمايمىز. تاسادىپىي پۇرسەت توغرا كەلمىسە، ئالايلۇق ۋەتەندىن يىراقتا ئايرىلىپ كەتمىسە ئادەم ۋەتەنگە بولغان مۇھەببىتىنىڭ نەقەدەر كۈچلۈك بولىدىغانلىقىنى ئۇمۇرۋايەت بىلمەسلىكى مۇمكىن.

مەن ئۇزاق ۋاقىت بالىلارنى كۆرەلمەي قالغاندا ئۇلارنىڭ شادلىقىنى ۋە ئازابلىرىنى ھېس قىلالمىغىنىمدا ئۇشىنىسكىنىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئەسلەيمەن. دائىملىق خىزمەت ئەمەلىيىتى مېنى بالىلاردىن ئايرىلالماسلىق ھېسسىياتى ماڭا ھەرگىز نەسىب قىلمىغان ئەرسە ئىكەنلىكىگە قەتئىي ئىشەنمەيتتىم. ئەگەر ستانىسلا ۋىسكىنىڭ ھېسسىياتقا بۇيرۇق چۈشۈرگىلى بولمايدۇ، دېگەن سۆزنىگە ئاساسلانغاندا، ئوقۇتقۇچىلار، تەربىيىچىلەرنىڭ ھېسسىياتىنى يېتىلدۈرۈش، ماڭا ئوخشاش يۈكسەك مەدەنىيەتنىڭ ماھىيىتى.

ئوقۇتقۇچى بىلەن بالىلار ئوتتۇرىسىدا دائىملىق مەنىۋى ئالاقە، ئىدىيە ۋە ھېسسىيات جەھەتتە ئۆزئارا چۈشىنىش

بولمىسا ماڭا ئەپ مەدەنىيىتىنى گۈش قاندىن ئايرىلىپ كەتكەندەك تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدۇ. ئوقۇتقۇچىلار ھېسسىياتىنىڭ ئەڭ ئاساسلىق مەنبەسى ــ ئوقۇتقۇچىلار بىلەن ئوقۇغۇچىلار ئوتتۇرىسىدىكى كۆپ تەرەپلىمىلىك ھېسسىيات ئالاقىسىگە تولغان ئىتتىپاق، دوستانە كوللېكتىپتىن ئىبارەت. بۇ يەردە، ئوقۇتقۇچى يالغۇز يېتەكچى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى دوست ۋە يولداش. ئەگەر ئوقۇتقۇچى ئوقۇغۇچىلار بىلەن پەقەت دەرسخانىدىلا ئۇچرىشىدىغان، ئوقۇغۇچىلارمۇ ئوقۇتقۇچىلارنىڭ تەلىم ـ تەربىيە تەسىرىگە پەقەت دەرسخانىدىلا ئۇچرايدىغان بولسا، ئۇ ھالدا ئوقۇتقۇچى بىلەن ئوقۇغۇچىلار ئوتتۇرىسىدا ھېسسىياتقا تولغان ھېچقانداق ئالاقىنىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس.

دەرۋەقە «دوسكىدىكى ئىسكەنجىگە ئېلىنغان دۇنيا» نى «دېرىزە سىرتىدىكى ئوزۇپ يۈرگەن دۇنيا» بىلەن قارىمۇقارشى قىلىپ قويۇشقا بولمايدۇ. لېكىن مەجبۇرىي مائارىنى زورلاۋانلىق مائارىسى دەپ چۈشىنىشكە بولمايدۇ، چۈنكى بۇ كىشىلەر قەلبىنى مەجبۇرىي بويسۇندۇرۇش ھېسسىياتىنى سىنىپتىكى دوسكا ھەمىشە بالىلارنىڭ ئەركىنلىكىنى چەكلەپ قويىدۇ، ئەمما دېرىزە سىرتىدىكى دۇنيا بولسا بالىلارنى ھەقىقىي ئەركىنلىككە ئىگە قىلىدۇ.

مەن پاۋرىش ئوتتۇرا مەكتەپنى خىزمەت قىلىشتىن بۇرۇن، ئاقارتىش سىنىپىنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ بالىلارنىڭ ئۆسۈپ ـ يېتىلىشىدە زور رول ئوينايدىغانلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلغانىدىم. بالىلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئوقۇتقۇچى ئانىدەك سەمىمىي ۋە مېھرىبان بولۇشى لازىم. باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئۆزىگە ئىشەنچ باغلىيالىشى ئوقۇتقۇچىغا. ئوقۇتقۇچى بىلەن ئوقۇغۇچى ئوتتۇرىسىدىكى ئۆزئارا ئىشىنىشنىڭ دەرىجىسىگە باغلىق. شۇنداق بولغاندا،

ئوقۇغۇچىلار ئۆزىنىڭ ئوقۇتقۇچىسىنىڭ قەلبىدىن ئىنسان پەرۋەرلىكتىن ئىبارەت بۇ ئەڭ ئاساسىي، شۇنداقلا ئەڭ مۇرەككەپ، ئەڭ دانا بولغان ماۋزۇ پرىنسىپى ۋە ئۇسۇلىنى كۆرسىتىدۇ. ئوقۇتقۇچى مۇشۇ پرىنسىپنى چۈشەنگەندە ئاندىن بالىلارنىڭ ھەقىقىي يېتەكچىسى بولالايدۇ. ئوقۇتقۇچىنىڭ ئەڭ قىممەتلىك روھىي پەزىلىتى ـ ئىنسانپەرۋەرلىك روھىغا ئىگە بولۇشتىن ئىبارەت. بۇ، بالىلارغا بولغان چوڭقۇر مۇھەببەت بولۇپ، بۇ، ئاتا ـ ئانىلارچە سەمىمىي كۆيۈنۈش بىلەن ئاقىلانە قاتتىق تەلەپ ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈلگەن مۇھەببەت.

بالىلىق يىللار ـ ئىنسان ھاياتىدىكى ئەڭ مۇھىم مەزگىل، ئۇ كەلگۈسى تۇرمۇشقا تەييارلىق كۆرۈش مەزگىلى بولماستىن، بەلكى ھەقىقىي، شانلىق، ئۆزگىچە بولغان تۇرمۇش باسقۇچى. بالىلىق دەۋرىنى قانداق ئۆتكۈزۈش، بالىلىق يىللىرىنى ئۆتكۈزۈشىگە كىم يېتەكلەش، ئەتراپتىكى دۇنيادىن قانداق نەرسىلەرنىڭ بالىنىڭ مېڭىسى ۋە قەلبىگە سىڭىپ كىرىشى بالىلارنىڭ كەلگۈسىدە قانداق ئادەم بولۇشىدا ھەل قىلغۇچ رول ئوينايدۇ. بالىلاردا مەكتەپكە كىرىش ئالدىدىكى مەزگىل ۋە ئوقۇش يېشىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدىن باشلاپلا مىجەز، پىكىر يۈرگۈزۈش ۋە تىل شەكىللىنىدۇ. بۇ نەرسىلەر بالىلارنىڭ ئېڭىغا بالىلار كىتابى، دەرسلىك ۋە دەرسخانىدىن سىڭىپ كىرىشى مۇمكىن. لېكىن بالىلارنىڭ ھەقىقىي چۈشىنىدىغىنى ۋە قوبۇل قىلىدىغىنى دەرسلىك سىرتىدىكى دۇنيا بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان بىر قىسىم نەرسىلەردىن ئىبارەت. بالا تۇغۇلغاندىن باشلاپ تۇنجى قېتىم كىتابنى ئۆزى ئوقۇغانغا قەدەر، مۇشەققەتلىك يوللارنى بېسىپ ئۆتىدۇ.

ئادەم بالىلىق يىللىرىدىن باشلاپلا كومپۇنىستىك

ئەخلاقنىڭ ئاساسى بولغان قىممەتلىك پەزىلەت ـ ۋەتەننى چەكسىز قىزغىن سۆيۈش، ۋەتەننىڭ قۇدرەت تېپىپ گۈللەپ ياشنىشى ئۈچۈن ئۆمۈرۋايەت زېھنىي كۈچىنى تەقدىم قىلىش، ۋەتەننىڭ دۈشمەنلىرى بىلەن قىلچە مۇرەسسەلەشمەسلىكتەك ئۇزاق تونۇش جەريانىنى باشلايدۇ.

33 يىل مابەينىدە كىچىك، ئوتتۇرا، چوڭ ياش باسقۇچىدىكى بالىلار ۋە چوڭلارنىڭ سۆز ـ ئىبارە زاپىسى ئەھۋالى توغرىسىدا تەتقىقات ئېلىپ باردىم. كۆز ئالدىمدا ھەيران قالارلىق مەنزىرە پەيدا بولدى: ئاددىي دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن يەتتە ياشلىق بىر بالىنىڭ (ئاتا ـ ئانىسى ئوتتۇرا دەرىجىلىك ماۋزېدۇڭ سەۋىيىسىگە ئىگە. ئائىلىسىدە 300 ـ 400 پارچە كىتاب ساقلانغان) مەكتەپكە كىرگەنگە قەدەر ئۆز مىللەت تىلىدىكى تونۇيدىغان ۋە چۈشىنىدىغان مول كەيپىيات تۇسىگە ئىگە سۆزلۈكلىرى 3000، 3500 گە يېتىدىكەن، بۇنىڭ ئىچىدە 1500 سۆزلۈك ئۇنىڭ دائىم ئىشلىتىدىغان سۆزلۈكىگە ئايلىنىپ بولىدىكەن. ئەمما ئوتتۇرا دەرىجىلىك ماۋزېدۇڭ سەۋىيىسىگە ئىگە بىر ئىشچى ياكى دېھقاننىڭ 45 ياشتىن 50 يېشىدا ئۆز مىللەت تىلىدىكى تونۇيدىغان ۋە چۈشىنىدىغان مول كەيپىيات تۇسىگە ئىگە سۆزلۈكلىرى 5000 ـ 5500 گە يېتىدىكەن، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇنىڭ دائىم ئىشلىتىدىغان سۆزلۈكىگە ئايلانغىنى 2000 ـ 2500 دىن ئاشمايدىكەن. بىر پاكىت بالىلىق دەۋرىنىڭ قانداق ئەھمىيەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى كۆچلۈك چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

ئىشىنىمەنكى، مەكتەپكە كىرىشتىن ئىلگىرىكى ۋە ئوقۇش يېشىنىڭ دەسلەپدىكى مەزگىل ئىنتايىن زور دەرىجىدە بىر ئادەمنىڭ كېلەچىكىنى بەلگىلەيدۇ. مەن چوڭ بولغاندىن كېيىن قايتا تەربىيىلىنىشنىڭ مۇمكىنچىلىكىنى قىلچە ئىنكار

قىلمايمەن. سوۋېت ئىتتىپاقى ماشىنىسازلىقى ساھەسىدىكى ئۆز ئەمەلىيەتتىن ئارقىلىق قايتا تەربىيىلىنىشنىڭ كۈچ - قۇدرىتىنى كۆرۈنەرلىك ئىسپاتلىغاندى. لېكىن بۇ سەلبىي جەھەتتىن بالىلىق يىللاردىكى تەربىيىلىنىشنىڭ مۇھىملىقىنى ئىسپاتلىدى. ماشىنىسازلىقى تۇغرا يول — دىققەت - ئېتىبارىنى بالىلىق دەۋرىدە ئۆتكۈزگەن خاتالىقنى تۈزىتىشكە قارىتىش بولماستىن، بەلكى ئۇلارنى بۇنداق خاتالىقلارنى ئۆتكۈزمەيدىغان ۋە قايتا تەربىيىلىنىشتىن ساقلىنىدىغان قىلىشقا قارىتىشتىن ئىبارەت.

مەن ئۇزاق مۇددەت مەكتەپ مۇدىرى بولۇپ ئىشلەش جەريانىدا ئېچىنغان ھالدا شۇنى سەزدىمكى، ئوقۇتقۇچىلار ماشىنىنى ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە تەرىشىپ بالىلارنىڭ مېڭىسىگە كۆپرەك بىلىم قاچىلاش دەپلا قارايدىغان بولسا، بالىلارنىڭ تەبىئىي يېتىلىشى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرايدۇ.

چوڭقۇر قەلبىدىن مۇشۇنداق ئېچىنماي تۇرۇپ، بالىلارنىڭ تەبىئىي يېتىلىشىنىڭ دەرسخانىدىلا بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراپ قالماستىن، بەلكى دەرستىن سىرتقى پائالىيەت گۈرۈپپىسىدىمۇ ئۇچرايدىغانلىقىنى سېزىش مۇمكىن ئەمەس. ئېچىنارلىق يېرى شۇكى، بۇنداق مەكتەپلەردە بەش - ئالتە سائەت دەرس ئۆتۈلگەندىن كېيىن، بالىلار يەنە مەكتەپتە قېلىپ، ئۇستەل يېنىدا تۆت - بەش سائەت قايتا ئولتۇرۇشقا مەجبۇر بولىدۇ. ئوينىغاش، دەم ئېلىش، تەبىئەت قوينىغا بېرىش ۋاقتىنى پۈتۈنلەي ئۆگىنىش ئىگىلىۋالىدۇ. بالىلارنىڭ مەكتەپ ھاياتى زېرىكىشلىك، دائىملا دەرسخانىدا ئولتۇرۇپ ئۆگىنىشكە ئايلىنىپ قالىدۇ. بۇنداق كېتىۋەرسە بولمايدۇ! بالىلارنىڭ ئۆزىنىڭ ئارزۇسى بويىچە دەرستىن سىرتقى گۈرۈپپا پائالىيىتى بىر خىل ئىنتايىن ياخشى تەربىيە شەكلى. ئوقۇتقۇچىلار بىلەن ئوقۇغۇچىلار ئوتتۇرىسىدىكى دائىملىق مەنىۋى ئالاقە دەل مۇشۇ يەردە ئېلىپ بېرىلىدۇ. ئۇنىڭسىز، ئالىيجانابلار

ئەخلاق ۋە مەجەز - خاراكتېرىنىڭ يېتىلىشى مۇمكىن ئەمەس، يامىنى شۇكى ياخشى ئارزۇلار بۇرمىلىنىپ كېتىۋاتىدۇ. دەرستىن سىرتقى گۈرۈپپا پائالىيىتىنىڭ ۋاقتى دەرس ئۆتۈشكە ئىشلىتىلىپ كېتىلىۋاتىدۇ. بالىلار دەسكە كىرىش قوڭغۇرىقى چېلىنغاندىن تارتىپ دەرستىن چۈشۈش قوڭغۇرىقى چېلىنغانغا قەدەر پارتا يېنىدىن نېرى بولالماي، ھالدىن كېتىۋاتىدۇ.

نېمە ئۈچۈن شۇنداق بولىدۇ؟

چۈنكى، بالىلارنى چۆپلۈككە، ئورمانلىققا ۋە باغچىغا ئېلىپ بېرىش ئاۋارىچىلىقى دەرس ئۆتۈشكە قارىغاندا كۆپرەك.

دەرستىن سىرتقى گۈرۈپپىلارنىڭ ياخشى تەجرىبىلىرى گەرچە يەكۈنلەنگەن ۋە ماشىنىغا ئائىت كىتاب - ژۇرناللاردا ئېلان قىلىنغان بولسىمۇ، لېكىن ئەپسۇسلىنارلىقى شۇكى، نۇرغۇن مەكتەپلەر بۇ ياخشى تەجرىبىلەردىن ئانچە پايدىلانمايۋاتىدۇ. بۇنىڭدىكى ئاساسىي سەۋەب، مەكتەپلەرنىڭ ماشىنىغا خىزمەتنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىنىڭ ياخشى بولمىغانلىقىدا.

بىز ھازىر شۇنداق بىر دەۋردە ياشاۋاتىمىزكى، ئىلىم - پەن بىلىملىرىنى ئىگىلىمەي تۇرۇپ ئەمگەك قىلغىلى، كىشىلەر بىلەن بىللە ئۆتۈشتە ئاساسىي تەربىيىلىنىشكە ئىگە بولغىلى، پۇقرالىق بۇرۇچىنى ئادا قىلغىلى بولمايدۇ. ئۆگىنىش — كىشىنىڭ كۆڭلىنى ئاچىدىغان ئويۇن ئەمەس. ئۇنىڭغا يېتىلىۋاتقان پۇقرالار ئۈچۈن ئېيتقاندا تۇرمۇش يولى راھەتلىنىپ سەيلە قىلىدىغان يول ئەمەس. بىز يۇقىرى مەدەنىيەت تەربىيىسى ئالغان، ئەمگەكنى قەدىرلەيدىغان، قەيسەر، ئىرادىلىك كىشىلەرنى يېتىشتۇرۇپ چىقىشىمىز لازىم. بۇ كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ ئاتا - بوۋىلىرى يەڭگەن قېيىنچىلىقلارنى يېڭىشكە تەييار تۇرۇشى لازىم.

70 - يىللاردىن 90 - يىللارغىچە بولغان مەزگىلدىكى ياشلارنىڭ بىلىم سەۋىيىسى ئىلگىرىكى ياشلارنىڭ بىلىم سەۋىيىسىدىن خېلىلا يۇقىرى بولىدۇ. دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغىنى شۇكى، ئىگىلەشكە تېگىشلىك بىلىم دائىرىسى كېڭەيگەنسېرى، تېز ئۆسۈپ يېتىلىۋاتقان، تەرەققىي قىلىۋاتقان ۋە مەجەز - خاراكتېرى شەكىللىنىۋاتقان بالىلارنىڭ جىسمانىي ئالاھىدىلىكىنى شۇنچە نەزەردە تۇتۇش لازىم. ئادەم بۇرۇنمۇ تەبىئەتنىڭ ئوغلى بولۇپ كەلگەن، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ مەڭگۈ تەبىئەتنىڭ ئوغلى بولىدۇ. ئادەم تەبىئەت قوينىدا دۇنياغا كېلىدۇ ۋە تەبىئەتتىن مول مەنىۋى بايلىققا ئىگە بولىدۇ. بالىلارنىڭ ئەتراپىدىكى دۇنيا - ئالدى بىلەن پۈتمەس - تۈگىمەس ئاجايىپ - غارايىپ ھادىسىلەر ۋە چەكسىز گۈزەللىككە تولغان دۇنيا، بالىلار ئەقىل - پاراسىتىنىڭ مەڭگۈ قۇرۇماس بۇلىقى. ئۇنىڭ دىن قالسا، كىشىلەرنىڭ ئىجتىمائىي مۇناسىۋىتى ۋە ئەمگەك، بۇ مۇھىت ئامىللىرىنىڭ رولىمۇ يىلدىن - يىلغا ئېشىپ بارىدۇ.

ئەتراپتىكى رېئاللىق تونۇش جەريانى - مول ھېسسىيات تۇيغۇسىنى ئالغان قوزغىتىش جەريانىدۇر. بۇ خىل خاراكتېردىكى قوزغىتىش ئوقۇش يېشى ئالدىدىكى ۋە ئوقۇش يېشىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدىكى بالىلارنىڭ يېتىلىشىدە ئىگىلىنىۋاتقان مۇھىم رول ئويناپىدۇ. ئەتراپتىكى شەيئىلەر ۋە ھادىسىلەر ئىچىدىن ئومۇملاشتۇرۇلغان قانۇنىيەت، كۆچلۈك ھېسسىيات تەسىرى ۋە روشەن ئوبراز رولى ئارقىسىدىلا ئاندىن بالىلارنىڭ شەخسىي ئېتىقادىغا ئايلىنىدۇ. بالىلار ئەتراپتىكى دونيا ئارقىلىق ئىلىم - پەننىڭ ئەڭ دەسلەپكى قائىدىلىرىنى تونۇتۇپ، تەبىئەت ھادىسىلىرىنىڭ چەكسىز مۇرەككەپلىكى ۋە گۈزەللىكىنى ئىدىيىسىنىڭ مەنبەسىگە ئايلاندۇرۇش كېرەك. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا بالىلارنى پەيدىنپەي ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت ۋە ئەمگەك دۇنياسىغا يېتەكلەپ كىرىشىمۇ ئىنتايىن مۇھىم.

پاۋرىش ئوتتۇرا مەكتەپىدە خىزمەت قىلغان دەسلەپكى مەزگىلدىلا مېنىڭدە ئوقۇش يېشىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلدىكى بالىلارغا، بولۇپمۇ بىرىنچى يىللىق ئوقۇغۇچىلىرىغا قارىتا قىزىقىش پەيدا بولغانىدى. باشتا بالىلار نەقەدەر ھاياجانلىق ھېسسىياتى بىلەن مەكتەپ دەرۋازىسىغا قەدەم تاشلايدۇ، ھەم نەقەدەر ئىشەنچ بىلەن ئوقۇتقۇچىلارنىڭ كۆزىگە تەلمۈرۈپ قارىشىدۇ - ھە! ھالبۇكى بىر نەچچە ئاي، ھەتتا بىرنەچچە ھەپتىدىن كېيىنلا ئۇلارنىڭ كۆزلىرىدىكى ئىشەنچىكە تولغان قاراشلار نېمە ئۈچۈن غايىب بولۇپ كېتىدۇ؟ نېمە ئۈچۈن بەزى ئوقۇغۇچىلار باشتا ئۆگىنىشنى ئازابلىق ئىش دەپ قارايدۇ؟ بىلىش كېرەككى، ئوقۇتقۇچىلار ئوبيېكتىپ جەھەتتە چىن كۆڭلىدىن بالىلارنىڭ ئەسلىدىكى سەبىيلىكىنى، بالىلارنىڭ ئەتراپتىكى دۇنياغا بولغان خۇشاللىق تەسىراتلىرى ۋە ئىزدىنىش كەيپىياتىنى ساقلاپ قېلىشنى ئويلايدۇ، ئۆگىنىشنىڭ بالىلارنىڭ قىزىقىشىنى قوزغايدىغان ئەمگەككە ئايلىنىشىنى ئۈمىد قىلىدۇ.

ھالبۇكى، ئوقۇتقۇچىنىڭ ئارزۇسى يوققا چىقىدۇ. بۇ، ئاساسلىقى ئوقۇتقۇچىنىڭ ھەر بىر بالىنىڭ مەكتەپكە كىرىش ئالدىدىكى روھىي دۇنياسىنى ناھايىتى ئاز چۈشەنگەنلىكىدىن بولىدۇ. مەكتەپ ھاياتى قوكۇراق ئاۋازى چېلىنغاندا ئۆگىنىشكە قاتنىشىش بىلەنلا چەكلىنىپ، بالىلارنى بىر - بىرىدىن قىلچە پەرقلەنمەيدىغان، بىر قېلىپتا قۇيغان ئادەمگە ئايلاندۇرۇپ، ئۇلارنىڭ شەخسىي دۇنياسىنىڭ خىلمۇ خىللىقىنى ناماياندا قىلىشىغا يول قويمايدۇ. مەن ئىلگىرى ئاقارتىش سىنىپىنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرىغا بالىلارنىڭ قىزىقىشىنى يېتىلدۇرۇپ، ئۇلارنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىنى تېخىمۇ بېيىتىش توغرىسىدا تەكلىپ بەرگەنىدىم. لېكىن پاكىت ئوقۇتقۇچىلارغىلا ئەقىل

كۆرسەتىشى، تەكلىپ بېرىشنىڭ كۆپايە قىلمايدىغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. ئوقۇتقۇچىلار بىلەن ئوقۇغۇچىلار مۇناسىۋىتىدە ئىپادىلەنگەن مۇنداق مۇھىم مائارىپ ئىدىيىسى، مەكتەپ قورۇسى ئىچىگە سىلىنىغان قۇرۇلمىسى دەكشى بىناغا ئوخشاش، ئوبرازلىق، جانلىق ھالدا بارلىق ئوقۇتقۇچىلارنىڭ كۆز ئالدىدا نامايان بولغاندىلا ئاندىن ئۇنى ئېنىق كۆرگىلى بولىدۇ. مېنىڭ ئىزچىل تۇردە سىنىپ ئېلىپ، مەقسەتلىك ھالدا ئون يىللىق ۋاقتىمنى سەرپ قىلىشىمدىكى سەۋەب ئەنە شۇ.

تۆۋەندە توختىلىدىغان سىنىپ كوللېكتىپى تۇرمۇشىمۇ پۈتۈن مەكتەپ تۇرمۇشىدىن ئايرىلمايدۇ. ئەمەلىيەتتە، مېنىڭ دېيدىغانلىرىم نۇرغۇن جەھەتلەردە پۈتۈن مەكتەپ مائارىپ خىزمىتىنىڭ شەكلى ۋە ئۇسۇلى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. بۇ پۈتۈنلەي سىنىپ كوللېكتىپىنىڭ خىزمىتىنى تېخىمۇ ئېنىق چۈشەندۈرۈپ بېرىشنى مەقسەت قىلىدۇ، چۈنكى سىنىپ كوللېكتىپى مائارىپ خىزمىتىنىڭ ياخشى - يامان بولۇشى، پۈتۈن مەكتەپنىڭ مائارىپ خىزمىتىنىڭ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىش - قازىنالماسلىقىدىكى ئاچقۇچ.

تۇنجى يىل - بالىلارنى كۆزىتىش

1951 - يىلى كۈز، ئوقۇش باشلىنىشتىن ئۇچ ھەپتە بۇرۇن، بىرىنچى سىنىپقا ئوقوغۇچى قوبۇل قىلىش بىلەن بىرگە، ئالتە ياشتىكى بىر تۇركۇم ئوغۇل، قىزلارنى تىزىملىدۇق، ئۇلار بىر يىلدىن كېيىن رەسمىي مەكتەپ ھاياتىنى باشلايدۇ. مەن بۇ بالىلار بىلەن ئون يىل بىرگە تۇرمۇش كەچۈرىمەن.

مەن ئائىلە باشلىقلىرى بىلەن بالىلارنى يىغىپ، ئوقۇش باشلىنىشتىن بىر يىل بۇرۇن بالىلارنى مەكتەپكە بېرىش توغرىسىدا تەكلىپ بەرگەنىدىم، ئائىلە باشلىقلىرى ئارىسىدا پىكىر ئىختىلاپى يۈز بەردى، بىر قىسىم ئائىلە باشلىقلىرى مېنىڭ تەكلىپىمگە قوشۇلۇپ، پۈتۈن يىللىق بالىلار باغچىسىغا قوبۇل قىلىغان ئەھۋالدا (ئۇ چاغدا يېزىلاردا دېھقانچىلىقنىڭ ئالدىراش مەزگىللىرىدىلا بالىلار باغچىسى ئېچىلاتتى، مەكتەپ بۇنداق قىلسا ئائىلە باشلىقلىرىنىڭ بالىلارنى باشقۇرۇشى ۋە تەربىيىلىشىگە ياردەمى بولىدۇ، دېيىشتى؛ يەنە بىر قىسىم ئائىلە باشلىقلىرى بالىلىرىنى مەكتەپكە بالدۇر بېرىۋەتسە ئۇلارنىڭ سالامەتلىكىگە زىيان يېتىپ قېلىشتىن ئەنسىرەشتى. لېيۇبانىڭ ئانىسى: «بالىلارنىڭ يەنىلا بىر مەزگىل ئەركىن - ئازادە يۈرۈۋالغىنى تۈزۈك! مەكتەپكە بېرىشكە ئالدىراشنىڭ ھاجىتى يوق» دېدى. بۇ گەپتىن بالىلارنىڭ تۇرمۇش ئۇسۇلىنى ئۇشتۇمتۇت بۇزۇۋېتىشنىڭ ئىنتايىن زىيانلىق ئىكەنلىكىنى، بالىلارغا تەبىئىي ئىقتىدارىنى يېتىلدۈرىدىغان ئەركىن زېمىن يارىتىپ بېرىش كېرەكلىكىنى يەنە بىر قېتىم ھېس قىلدىم،

شۇنداق قىلىپ، ئائىلە باشلىقلىرىغا، رەسمىي دەرس باشلىنىشىدىن بۇرۇن بىر يىلغىچە بالىلار دەرسخانىسىغا سولىۋېلىنمايدىغانلىقىنى ئېيتتىم.

بۇ ئالتە ياشلىق بالىلارنى يېغىقاندا، بىر تەرەپتىن بىر يىلغىچە ھەر بىر بالىنى ئوبدان چۈشىنىۋالاتتىم، ھەر بىر بالىنىڭ سېزىش، پىكىر يۈرگۈزۈش ۋە ئەقلىي پائالىيەت ئالاھىدىلىكىنى چوڭقۇر كۆزىتىۋالالايتتىم؛ يەنە بىر جەھەتتىن، ئۇلارغا بىلىم ئۆگىتىشتىن بۇرۇن، قانداق پىكىر يۈرگۈزۈش ۋە قانداق كۆزىتىشنى ئۆگەتكىلى بولاتتى. ئۇنىڭدىن باشقا، بۇ بىر يىلغىچە يەنە ھەر بىر بالىنىڭ سالامەتلىك ئەھۋالىنى ھەققىي ئىگىلەپ چىققىلى بولاتتى، چۈنكى ساغلام بەدەن بولمىسا ئوقۇشنى نورمال داۋاملاشتۇرغىلى بولمايدۇ - دە.

تەلىم - تەربىيە ئاز - تولا بىلىمگە ئىگە قىلىش بىلەنلا كۇپايە قىلمايدۇ، يېشىل يوپۇرماقىقا قۇياش نۇرى بولمىسا بولمىغاندەك، لېكىن يەنە يېشىل يوپۇرماق بىلەن قۇياشنى بىر نەرسە دەپ قارىغىلى بولمىغاندەك، ئەقلىي تەربىيە بىلەن بىلىمنى ئارىلاشتۇرۇۋەتكىلى بولمايدۇ. ئوقۇتقۇچى - تەپەككۇر يۈرگۈزدىغان مادداً بىلەن ئالاقە قىلىدۇ. بالىلىق دەۋرىدە، بۇ خىل مادداىنىڭ ئەتراپتىكى دۇنيانى ھېس قىلىش ۋە بىلىش ئالاھىدىلىكى، ئىنتايىن زور دەرىجىدە بالىلارنىڭ سالامەتلىكىگە باغلىق بولىدۇ. بۇ خىل تايانىش ئىنتايىن سىرلىق بولۇپ، ئۇنى ئاسانلىقچە سەزگىلى بولمايدۇ. بالىلارنىڭ ئېچكى دۇنياسىنى كۆزىتىش ۋە تەتقىق قىلىش، بولۇپمۇ ئۇلارنىڭ تەپەككۇر قىلىش ئالاھىدىلىكىنى كۆزىتىش ۋە تەتقىق قىلىش، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئەڭ مۇھىم بىر ۋەزىپىسى.

ئوقۇغۇچىلىرىمنىڭ ئائىلە باشلىقلىرى

مېنىڭچە بالىلارنى ئوبدان چۈشىنىش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن ئۇلارنىڭ ئائىلە باشلىقلىرىنى - ئاتا - ئانىسى، ئاكا - ئىنىلىرى، ھەدە - سىڭىللىرى ۋە بوۋا - مومىسىنى چۈشىنىش كېرەك. بىزنىڭ مەكتەپ تۇرۇشلۇق ئاشۇ كىچىككىنە رايوندا ئالتە ياشلىق بالىلاردىن 16 ئوغۇل، 15 قىز بولۇپ، جەمئىي 31 بالا بار ئىدى. بارلىق ئائىلە باشلىقلىرى بالىلارنى «كۆكۈللۈك مەكتەپ» كە بېرىشكە قوشۇلدى (ئائىلە باشلىقلىرى كېيىنرەك بىزنىڭ بۇ مەكتەپكە كىرىش تەييارلىق سىنىپىمىزنى شۇنداق دەپ ئاتايدىغان بولدى). 31 بالىدىن 11 نەپىرىسى يوق ئىدى. ۋەتىپە بىلەن ساشانىڭ دادىسىمۇ، ئانىسىمۇ ئۆلۈپ كەتكەن بولۇپ، بۇ ئىككى بالىنىڭ تەقدىرى ئىنتايىن ئېچىنىشلىق ئىدى. ۋەتىپەنىڭ دادىسى ئۇلۇغ ۋەتەن ئۇرۇشى مەزگىلىدە پارتىزان بولۇپ، فاشىست باندىتلار تەرىپىدىن ۋەھشىيلىك بىلەن ئۇرۇلۇپ كېيىن ئۆلتۈرۈۋېتىلگەنىدى. ۋەتىپەنىڭ ئانىسى دەرد - ئەلەمگە چىدىمايلا سارالىق بولۇپ قالغانىدى. ساشانىڭ دادىسى جەڭ مەيدانىدا قۇربان بولغان، ئانىسى كەنتنى فاشىستلار ئىشغال قىلىۋالغاندىن كېيىن ساشانى تۇغۇپلا ئۆلۈپ كەتكەن، بۇ بوۋاق ئىنتايىن قىيىن ئەھۋالدا ھايات قالغان.

«كۆكۈللۈك مەكتەپ» تە دەرس باشلىنىش ئالدىدىكى بىر نەچچە ھەپتە ئىچىدە، مەن ھەر بىر ئوقۇغۇچىنىڭ ئائىلە ئەھۋالى بىلەن تونۇشۇپ چىقتىم. مېنى ئەندىشىگە سالغىنى

شۇكى، ئايرىم ئائىلىلەردە ئائىلە باشلىقلىرى بىلەن پەرزەنتلەر ئوتتۇرىسىدا، ئاتا ـ ئانا ئوتتۇرىسىدا بولىدىغان بىر ـ بىرىنى هۆرمەت قىلىدىغان ئىناق كەيپىيات كەمچىل ئىدى، بۇنداق كەيپىيات بولمىسا، بالىلارنىڭ بەختلىك بولۇشى مۇمكىن ئەمەس.

ئەنە قاراڭ! قارا كۆز، قارمۇتۇق، پاقا بۇرۇن كولىيەنىڭ كۆزلىرىدىن زېرەكلىكى چېقىپ تۇرىدۇ. مەن ئۇنىڭغا قاراپ كۈلۈمسىرەپ قويسام، ئۇ ئەكسىچە تېخىمۇ جىددىيلىشىپ كېتىدۇ. هەش ـ پەش دېگۈچە بولغان ئارىلىقتا، بۇ ئائىلىنىڭ تولىمۇ نورمال بولمىغان ئەهۋالى خىيالىمدىن كەچتى: كولىيەنىڭ دادىسى ئۇرۇشتىن بۇرۇن تۇرمىگە چۈشكەن، ئۇ چاغدا ئۇلارنىڭ ئائىلىسى دۇنياستا تۇراتتى. فاشىستلار ئىشغال قىلىۋالغاندا، ئۇ، تۇرمىدىن قويۇپ بېرىلگەن، كېيىن ئائىلە بويىچە بىزنىڭ كەنتكە كۆچۈپ كەلگەن. كولىيەنىڭ ئاتا ـ ئانىسى قارىغۇنى ياردا قىستاپتۇ دېگەندەك، بەزى يامان ئىشلارنى قىلغان؛ هايانكەشلىك قىلغان، فاشىستلارنىڭ غالچىسى ـ قورچاق ساقچىلارنىڭ بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلغان زادىڭ ماللىرىنى يوشۇرۇپ ساقلاپ بەرگەن. جاپالىق يىللاردا، كولىيەنىڭ ئانىسى كالغوزنىڭ توخۇ فېرمىسىدىن دائىم توخۇ ئوغرىلىغان. يەنە كولىيە ۋە ئۇنىڭ ئاكىسىغا قاغا تۇتقۇزۇپ، قاغا گۆشىنى پىشۇرۇپ بازارغا ئېلىپ بېرىپ توخۇ گۆشى دەپ ساتقان... مەن كولىيەنىڭ كۆزلىرىگە زەن سالاتتىم، ئۇنىڭ كۈلۈمسىرىشىنى ئۈمىد قىلاتتىم، لېكىن ئۇنىڭدا ئۆزىنى قاچۇرۇش ۋە قورقۇشتىن باشقىنى كۆرگىلى بولمايتتى. كولىيە، قانداق قىلغاندا قەلبىدىكى ئاق كۆڭۈلۈك، ئىنسانپەرۋەرلىك هېسسىياتىنى ئويغىتىش توزغاتقىلى بولۇر؟ قانداق نەرسە ئارقىلىق سىز تۇرۇۋاتقان، خەلقنى ئۆچ كۆرىدىغان ئىپلاس مۇهىتنىڭ تەسىرىنى تۈگەتكىلى بولىدۇ؟ ئۇنىڭ ئانىسىنىڭ سوغۇق، پەرۋاسىز قاراشلىرى

مۇ كۆرسەملا ئىنتايىن بىزار بولىمەن.

بۇ تە پسىلاتلارنى كىتابقا كىرگۈزەيمۇ ـ كىرگۈزمەيمۇ، دېگەن بۇ مەسىلىنى قايتا ـ قايتا ئويلانغان ۋە ئۇنىي نەچچە ئون قېتىم قىسقارتىۋەتكەن بولساممۇ، لېكىن هەر قېتىم يەنە قايتا كىرگۈزدۇم. تومتاق ئومۇملاشتۇرۇپ بايان قىلىپ، ئاتا ـ ئانىلار پەزىلەت جەهەتتە بالىرىغا ئۈلگە بولالمىدى،... دېيىش كىممۇ بولاتتى. لېكىن پاكىتتىن ئەگىپ ئۆتۈپ، ئېغىزنىڭ ئۇچىدىلا سۆزلەپ قويغانلىقىڭ پايدىسى يوق. ئەترا پىمىزدا ساقلىنىۋاتقان جىنايى ۋە ئىپلاس قىلمىشلارغا دىققەت ـ ئېتىبار بىلەن قاراشقا جۈرئەت قىلىشىمىز لازىم. هەر قانداق مۇستەهكەم ئېگىز تاممۇ مەكتەپنى جىنايى ئىدىيىنىڭ زىيىنىدىن قوغداپ قالالمايدۇ. بۇ خىل جىنايى هەرىكەتلەرگە قارشى كۈرەش قىلىش، كونا دۇنيادىن قېلىپ قالغان پاسكىنا نەرسىلەرنى سەبىي بالىلارنىڭ قەلبىدىن چىقىرىۋېتىش ئۇچۇن، رېئاللىققا دىققەت ـ ئېتىبار بىلەن قاراش لازىم.

ئورۇق، ئاجىز تولەنىڭ چاچلىرى ئاچسېرىق بولۇپ، كۆزلىرى باھار كۈنلىرىدىكى ئوچۇق ئاسماندەك كۆپكۆك ئىدى. ئۇ ئانىسىنىڭ يېنىدا تۇرۇۋېلىپ، هەدەپ ئانىسىنى قولىدىن تارتاتتى. تاسادىپىي بېشىنى كۆتۈرۈپ قالمىسا، نېمىشقىدۇر هامان يەردىن كۆزىنى ئالمايتتى. بۇ ئوغۇلنىڭ دادىسى كارپاسانىدىكى جەڭدە هايات قالغانلارچە تەقدىم قىلغان، هايات ۋاقتىدا تولەنىڭ ئانىسىغا بىرنەچچە مېدال ئەۋەتىپ بەرگەن. تولە دادىسىدىن پەخىرلىنەتتى. لېكىن ئانىسىنىڭ كەنتتە تەسىرى ئانچە ياخشى ئەمەس ئىدى. كىشىلەر ئۇنى تۇرمۇشتا چېچىلاڭغۇ، بالىسىغا زادىلا كۆيۈنمەيدۇ دېيىشەتتى. قانداق قىلىش كېرەك؟ قانداق قىلغاندا بۇ ئالتە ياشلىق بالىنىڭ قەلبىنى بەختسىزلىكنىڭ ئازابىدىن قۇتۇلدۇرغىلى بولىدۇ؟ قانداق قىلغاندا ئۇنىڭ ئانىسىنى ئويغىتىپ، ئۇنىڭ

قەلبىدە ئوغلىغا بولغان كۆيۈنۈش، غەمخورلۇق ھېسسىياتىنى قوزغىغىلى بولىدۇ؟

ئۇرۇش كىشىلەرگە تاكى بۈگۈنكى كۈنگە قەدەر ساقايماس ۋاتقان جاراھەتنى قالدۇردى. مېنىڭ ئالدىمدا تۇرۇۋاتقان بۇ بالىلارنىڭ كۆپىنچىسى 1945 - يىلى تۇغۇلغان (بىرنەچچە سى 1944 - يىلى تۇغۇلغان). تۇغۇلماي تۇرۇپ يېتىم بولۇپ قالغان بالىلار ئاز ئەمەس، يۇرا ئەنە شۇلارنىڭ بىرى. ئۇنىڭ دادىسى ئۇرۇش ئاخىرلىشىشتىن بىركۈن بۇرۇن چېخوسلوۋاكىيە زېمىنىدا قۇربان بولغان، ئانىسى ئوغلىغا ئىنتايىن ئامراق بولغاچقا، ئەركە ئۆستۈرگەن، بالىسىنىڭ ھەرقانداق تەلىپىگە ھامان ماقۇل بولاتتى. ئۇلارنىڭ ئۆيىدە تۇرۇۋاتقان بوۋىسى ھەرۋاقىت نەۋرىسى ئۈچۈن «خىزمەت قىلىش» قا رازى ئىدى، ئۇ ھەممە ئىشنىڭ نەۋرىسىنىڭ كۆڭلىدىكىدەك بولۇشىنى ئۈمىد قىلاتتى. مەن بۇ ئائىلىدىن ئىگىلىگەن ئەھۋالدىن شۇ نەرسە ئېنىقكى، بۇ ئالتە ياشلىق بالىنىڭ كىچىك زالىم پادىشاھقا ئايلىنىپ قېلىشى ئېھتىمالغا ناھايىتى يېقىن. بۇنىڭدىن قارىغۇلارچە ئانىلىق مېھرىنىڭ بالىغا كۆيۈنمەسلىك بىلەن ئوخشاشلا زىيانلىق ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ.

بېتىرىكنى ئانىسى بىلەن بوۋىسى بېقىپ چوڭ قىلغان. بۇ بالىنىڭ ئانىسىنىڭ ئۆكۈشسىزلىق كەچۈرمىشلىرىنى مەن خېلى بۇرۇنلا ئاڭلىغان. ئۇنىڭ تۇنجى ئېرى ئۇرۇشتىن بۇرۇنلا ئۇنى تاشلىۋەتكەن. ئىككىنچى قېتىم تۇيى قىلىپمۇ بەختلىك بولالمىغان. ئۇ ئېرىنىڭ سىبىرىيىنىڭ مەلۇم بىر جايىدا يەنە بىر ئائىلىسى بارلىقىنى بىلىدۇ. ئۇرۇشتىن كېيىن ئېرى ئۇنىڭدىن ئايرىلىپ كەتكەن. بۇ قەيسەر ئايال بىر چارە ئويلاپ تېپىپ، ئوغلىنى دادىسىنىڭ ئالدىغا سەپتە ئۆلۈپ كەتكەنلىكىگە ئىشەندۈرگەن. ئۇنىڭ ئوغلى دائىم كىچىك دوستلىرىغا دادىسىنىڭ خىلمۇ خىل توقۇلما تۆھپىلىرىنى

سۆزلەپ بەرگەن. لېكىن كىچىك دوستلار ئۇنىڭ گېپىگە ئىشەنمەي، ئۇنىڭ دادىسىنى چوڭ ئالدامچى دېگەن. بېتىرىك دائىم يىغلاپ ئانىسىدىن سوراپ تۇرۇۋالغان. ئېھتىمال بەزى قارا كۆڭۈل كىشىلەر بۇ بالىنىڭ كۆڭلىگە ئىشەنمەسلىك ۋەھىمە سىزلىكىنىڭ ئۇرۇقىنى چاچقان بولسا كېرەك. ئۇنداقتا، قانداق قىلغاندا ئاندىن بالىنى ئاق كۆڭۈللۈككە ئىشىندىغان قىلغىلى بولىدۇ؟ بۇ مەسىلىنى مەن ناھايىتى ئويلاندىم.

كوستە يەتتە ياشقا كىرگەن بولسىمۇ لېكىن تېخىچە مەكتەپكە كىرمىگەنىدى. ئۇنى دادىسى، ئۆگەي ئانىسى ۋە بوۋىسى بېقىپ چوڭ قىلغانىدى. ئۇرۇش ئوتى بۇ بالىغىمۇ غايىەت زور بالايىئاپەت كەلتۈرگەنىدى. كەنتىمىز فاشىستلارنىڭ ئىشغالىيىتىدىن ئازاد قىلىنىپ بىر نەچچە ھەپتىدىن كېيىن، كوستەنىڭ ئېغىر ئايال ئانىسى (ئاي كۈنى يېقىنلىشىپ قالغان) نەدىندۇر مېتالدىن ياسالغان بىرنەچچە نەرسىنى تېپىپ كېلىپ چوڭ ئوغلىغا ــ يەتتە ياشلىق ئوغلىغا ــ ئويىنغىلى بەرگەن. ئىچىدە كاپسول بار ئىكەنلىكىنى كىم بىلسۇن دەيسىز، ئۇ نەرسە پارتلاپ كېتىپ، بالا ئۆلۈپ كەتكەن، كوستەنىڭ ئانىسى سىرتماق سېلىپ ئېسىلىۋالغان، كىشىلەر ئۇنى قۇتقۇزغىلى كەلگەندە، بالا ئاللىقاچان تۇغۇلۇپ بولغان. كوستە، ئانىسى جان ئۈزۈش ئالدىدا سەكراتقا چۈشۈپ قالغاندا تۇغۇلغان بالا.

تەلىيى ئوڭدىن كېلىپ ئۇنى شۇ چاغدا ئەمچەكتە بالىسى بار بىر قوشنا ئايال قۇتقۇزۇۋالغاچقا، ئۇنىڭ جېنى مۆجىزە سۈپىتىدە ئامان قالغان. دادىسى ئالدىنقى سەپتىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئۇنى ئىنتايىن ئەتىۋارلاپ باققان، ئۆگەي ئانىسى (ئىنتايىن ياخشى ئايال) بىلەن بوۋىسىمۇ ئۇنى ئىنتايىن ئەتىۋارلاپ باققان. لېكىن كوستە تېخى بەش ياشقا كىرە - كىرمەيلا يەنە بىر بەختسىزلىك يۈز

بەرگەن. بىر كۈنى، كوستە كۆكتاتلىقتىن پارقىرايدىغان بىر تال مېتال بۇيۇمنى تېپىۋالغان ۋە تۆمۈر بىلەن ئۇرۇپ ئويناۋاتقاندا، ئۇ نەرسە ئۇشتۇمتوت پارتلاپ كەتكەن، كىشىلەر قانغا مىلىنىپ ياتقان بۇ بالىنى دوختۇرخانىغا ئاپىرىپ ياتقۇزغان، لېكىن ئۇ بالا شۇنىڭدىن باشلاپ ئوڭ بىلىكى بىلەن سول كۆزىدىن ئايرىلىپ قالغان، يۈزلىرىگە پارتلىغان مىلتىق دورىسىدىن كۆك داغ چۈشۈپ كەتكەن. شۇنداق قىلىپ، ئۇ ئۆمۈرۋايەت مەجروھ بولۇپ قالغان.

كوستە، سېنى زادى قانچىلىك مېھرى - مۇھەببەت بىلەن ئاندىن بەختلىك قىلغىلى بولۇر؟ ئەجدادلارنىڭ ئەتىۋارلىشى بىلەن ئاقىلانە قاتتىق تەلىپىنى بىرلەشتۇرۇش ئۈچۈن، سېنىڭ دادالىڭ، ئۆگەي ئانالىڭ ۋە بوۋالىڭ بىلەن قانداق سۆزلەشسەم بولۇر؟ بۇنىڭدىن كېيىن قانداقمۇ ئوقۇيالارسەن؟ ئائىلەڭدىكىلەر سېنى دائىم بېشى ئاغرىيدۇ، دەيدۇ. قانداق قىلغاندا سېنىڭ ئۆگىنىشتىكى يۈكۈڭنى يېنىكلەتكىلى، جىسمانىي قۇۋۋەتتىكىنى ئاشۇرغىلى ۋە غەمكىن ھېسسىياتىڭنى ئۆزگەرتكىلى بولۇر؟ دادالىقىڭ ئېيتىشىچە، سەن بەزىدە ئوغرىلىقچە يىغلايدىكەنسەن، كىچىك دوستلىرىڭ بىلەن ئويناشنى خالىمايدىكەنسەن...

ئانىسىنىڭ يېنىدا تۇرغان سىلاۋانىڭ كۆكۈش كۆزلىرىدىن چوڭقۇر خىيالغا پاتقانلىقى كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇ. ئۇنىڭ ئانىسىمۇ ئوكۇشسىزلىقلارنى باشتىن كەچۈرگەن تۇل ئايال. ھازىر ئۇنىڭ يېشى ئەللىككە يېقىنلىشىپ قالدى. ياش ۋاقتىدا ئانچە چىرايلىق بولمىغاچقا، بەختىم كېلىپ قالار دېگەن خىيالدا يۈرگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭغا يىگىت چىقمىغان. بۇ چاغدا، ئالدىنقى سەپتىن پۈتۈن بەدىنى يارىلانغان بىر ئەر كىشى قايتىپ كەلگەن، ئۇمۇ بويتاق بولۇپ، بۇ قېزغا كۆچلى چۈشۈپ قالغان، نەتىجىدە بۇ ئىككىسى توي قىلغان. لېكىن تۇرمۇشنىڭ خۇۋلۇقىنى كۆرمەي تۇرۇپلا ئۆلۈپ كەتكەن.

شۇنداق قىلىپ ئۇ ئېرىگە بولغان پۈتۈن مۇھەببىتىنى ئوغلىغا قاراتقان، لېكىن ئوغلىنى تەربىيىلەش ئۇسۇلى ئانچە مۇۋاپىق بولمىغان. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، سىلاۋا ئىنتايىن غەلىتە مىجەزلىك، تەكەببۇر ئىكەن، كۈن بويى ئۆيدىن چىقمايدىكەن، باشقىلار بىلەن كۆرۈشۈشنى خالىمايدىكەن، گەپ سورىغان ئادەمگە ھومىيىدىكەن.

ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئەھۋالىنى چۈشەنگەنسېرى، ئائىلە تۇرمۇشىدا شادلىق ۋە بەختتىن بەھرىمەن بولالمايۋاتقان بالىلارنىڭ شادلىقىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنىڭ ئالدىمدىكى مۇھىم بىر ۋەزىپە ئىكەنلىكىنى شۇنچە ھېس قىلدىم.

مەكتەپتە ئىشلىگەن ئۈچ يىلدا مۇشۇنداق نەچچە ئون بالا بىلەن تونۇشۇپ چىقتىم. تۇرمۇش مېنىڭدە مۇنداق بىر ئېتىقادنى شەكىللەندۈردى: بالا كىچىكىدە ئاق كۆڭۈللۈك ۋە ئادىللىققا ئىشەنمىسە، ئۆزىنىڭ دۇرۇس ئادەم ئىكەنلىكىنى ھەر قانداق ۋاقىتتا ھېس قىلمايدۇ، شۇنداقلا ئادەم بولۇشنىڭ قەدىر - قىممىتىنىمۇ چۈشەنمەيدۇ. مۇنداق بالىلار ئۆسمۈرلۈك دەۋرىگە قەدەم قويۇشى بىلەنلا قوپاللىشىپ، ئاسان ئاچچىقلىنىدىغان بولۇپ قالىدۇ، ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىدا مۇقەددەس ۋە ئالىيجاناب نەرسىلەرنىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس، ئۇلارنىڭ قەلبىگە ھەتتا ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ سۆزىمۇ ئاسانلىقچە تەسىر قىلمايدۇ.

بۇنداق كىشىلەرنىڭ «قىلغىر» كەتكەن قەلبىنى رۇسلاش - ماتارىپچىلار ئۈچۈن ئېيتقاندا ئەڭ قىيىن تېمىلارنىڭ بىرى. ئەمەلىيەتتە ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئاساسىي كەيپىياتىنى چۈشىنىشى، دەل كىشىلەرنىڭ قەلبىنى يېتىشتۇرۇشتىن ئىبارەت مۇشۇ ئەڭ ئىنچىكە، ئەڭ قىيىن ئەمگەكتىن كېلىدۇ. ئوقۇتقۇچى بولغان كىشى، بالىلارنىڭ ياخشىلىق بىلەن يامانلىقنى قانداق چۈشىنىدىغانلىقىنى ھېس قىلىش بىلەنلا چەكلىنىپ قالماستىن

به‌لكى تېخىمۇ مۇھىمى، ئاشۇ سەبى قەلبىمنى يامان ئىدىيىلەرنىڭ زىيىنىدىن ساقلىشى لازىم.

مۆلدۈرلەپ تۇرغان قارا، كۆك، كۆكۈچ كۆزلەرگە نەزەر سېلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۆزۈمدە زادى ئۇلارنىڭ قەلبىنى ئىللىتالىغۇدەك مېھرىۋانلىق ۋە قىزغىنلىق بارمۇ؟ دېگەن مەسىلىنى چوڭقۇر ئويلاندىم. كروپىسكايانىڭ: «بالىلار ھامان ئادەمگە قاراپ ئىش كۆردىدۇ، ئۇلارنىڭ ئۆزلىرى ياخشى كۆرىدىغان ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ سۆزىگە تۇتقان پوزىتسىيىسى بىلەن، ئۆزلىرى مەنسىتمەيدىغان مۇناسىۋەتسىز كىشىلەرنىڭ سۆزىگە تۇتقان پوزىتسىيىسى پۈتۈنلەي ئوخشاشمايدۇ» دېگەن بىر جۈملە سۆزى يادىمغا كەلدى. ئۇنىڭ بۇ سۆزىدىن، ئۆز ئەھلىيىتى ئارقىلىق تەربىيىلەشنىڭ، سۆز بىلەن تەربىيىلەشتىن ئەلا ئىكەنلىكىنى تونۇۋالدىم. بالىلارغا سۆز - ھەرىكىتىمنىڭ، چىن، ياخشى، گۈزەل ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدۇرۇش ئۈچۈن، ھەر بىر ئىبرەت سۆزدە ئىللىق، سەمىمىي ۋە قىزغىن بولۇشۇم كېرەك ئىدى.

گالەنى دادىسى بېقىپ چوڭ قىلغان. ئانىسى بۇرۇنلا ئۆلۈپ كەتكەچكە، سىڭلىسى بىلەن ئىككىسى كىچىكىدىنلا ئىنتايىن زور بەختسىزلىكلەرنى باشتىن كەچۈرگەن. ئانىسى ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، ئاق كۆڭۈل، سەمىمىي، ھېسسىياتچان بىر ناتونۇش ئايال ئانا بولۇپ ئۆيىگە كىرگەن. بۇ ئۆگەي ئانا بالىلارنىڭ كۆڭلىنى چۈشىنىپ، ئۇلارغا ھېسسىيات جەھەتتە غەمخورلۇق قىلىپ، يېقىنلىشىپ باقماق، ئۇلارنىڭ ياخشى كۆرۈشىگە ئېرىشىشنى ئۈمىد قىلغان. لېكىن بەرنەچچە ھەپتە، ھەتتا بىرنەچچە ئايغىچە، گالە بىلەن سىڭلىسى ۋاقە خۇددى بۇ ئۆگەي ئانا مەۋجۇت ئەمەستەك ئۇنىڭغا بىرەر ئىبرەت قىلمىغاندەك قىلىدۇ. بۇ ئايال كۆڭلى يېرىم بولۇپ يىغلاپ، ئېرى ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ پىكرىنىمۇ ئېلىپ باققان،

ئۇلارنىڭ يول كۆرسىتىشىنى ئۈمىد قىلغان. بەزىدە ئۆيدىن چىقىپ كەتمەكچىمۇ بولغان. لېكىن ئۇزۇن ئۆتمەي بىر ئوغۇل تۇغقان. ئۇ بۇ ھەدە - سىڭىل ئىككىسىنى كۆرۈپ كۆڭلى ئېرىپ قالار دېگەن ئۈمىدتە بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ بۇ ئارزۇسى يوققا چىققان. بۇ ھەدە - سىڭىل ئىككىسى (بولۇپمۇ گالە) ئۇكىسىغا قارايمۇ قويمىغان. بۇ ماڭا نىسبەتەن ئېيتقاندا ھەقىقەتەن بىر قېيىن مەسىلە ئىدى. بۇ تەكەببۇر قەلبكە قانداق يېقىنلىشىشىم كېرەك؟ ئۇنىڭ دادىسىغا قانداق يول كۆرسەتسەم بولار؟ ئۇنىڭ دادىسى مەكتەپكە كېلىپ ھالىنى ئېيتقاندا، مەن ئۇنىڭغا گالەنى يەنمۇ ئوبدانراق چۈشىنىپ باقاي، قانداق نەسىھەت قىلىش توغرىسىدا ئاندىن بىر نېمە دېيىشەيلى، دېدىم.

ئانىسىنىڭ يېنىدا بىر تۇتام جۇخار گۈلىنى تۇتۇپ ئولتۇرغان ئاۋۇ سىمىز، كۈلگۈنچەك، قوي كۆز قىزنىڭ ئىسمى لارىسسا. ئۇنىڭ ئانىسىنىڭ ئازابلىق كەچۈرمىشلىرىدىنمۇ خەۋىرىم بار. ئۇنى ئېرى تاشلىۋەتكەن. بالىسىمۇ دادىسىنىڭ كىملىكىنى بىلمەيدۇ. لېكىن ئۇ قىزىغا ھەمىشە: «دادامنىڭ قايتىپ كېلىدۇ» دەيتتى. يېقىندا بۇ ئايال تراكتور پونكىتىدىكى بىر ئىشچىغا ياتلىق بولدى، ئۇ كىشى ناھايىتى ياخشى ئادەم ئىدى. ئانىسى قىزىنى ئۇ كىشىنىڭ ئۆز دادىسى ئىكەنلىكىگە ئىشەندۈردى. لارىسا بۇ دادىسىغا ئىنتايىن ئامراق بولۇپ كەتتى. لېكىن ئۇنىڭ ئانىسى ھامان يۈرەك كېسىلىنى بىرى دەپ قويۇپ، ئالدامچىلىقنىڭ ئاشكارىلىنىپ قېلىشىدىن قورقاتتى. بالىغۇ بەختلىك بولدى، لېكىن پىتنە - پاسات سۆزلەرنىڭ بالىنىڭ قەلبىنى زەخمىلەندۈرۈپ قويۇشىدىن ھەر ۋاقىت ئېھتىيات قىلىش كېرەك - تە. مەن ئائىلە باشلىقى بىلەن ھەمكارلىشىپ مۇشۇ ئىشنى قىلالارمەنمۇ؟ بىر ئۆگەي دادا ... لېكىن ھەممە بالىنىڭ دادىسى لارىسانىڭ ئۆگەي دادىسىدەك

بولسۇن، ئىلاهىم. بۇ گىشنى چوڭقۇرلاپ چۈشىنىش ئارقىلىق شۇنىڭغا تېخىمۇ ئىشەنمەكى، بالىنى كىم تەربىيىلىسە، دادىسى شۇ. مەن بۇ ئائىلىگە زىيارەت قىلىپ كېلىپ تۇراتتىم، قىزىقارلىق بىر ئىش مېنى ئىنتايىن هەيران قالدۇردى: بۇ قىز بىلەن ئۇنىڭ ئۆگەي دادىسىنىڭ كۆزلىرىدىن ئوخشاشلا ئاق كۆڭۈللۈك، سەمىمىيلىك ۋە مۇلايىملىق چىقىپ تۇرىدۇ. گۈزەل شەيئىلەرنى كۆرگەنده، ئاتا ـ بالا ئىككىسىده مەدهىيەلەش ۋە تەئەججۇپلىنىش روهى هالىتى تەڭلا ئىپادىلىنىدۇ. لاردىسا ـ نىڭ هەربىرى، روهىي هالىتى، قىزىقىش، زېرەكلىكى ۋە غەزەپلىنىش قاتارلىقلارنى ئىپادىلەش ئۇسۇلىمۇ دادىسىنىڭ قىلىقلىرىغا پۈتۈنلەي ئوخشايدۇ.

فىتەنىڭمۇ دادىسى بوق. بۇ ئوغۇل ئائىسىنى مەسخىره قىلغان ۋە هاقارەت قىلغان گەپ ـ سۆزلەرنى كۆپ قېتىم ئاڭلىغان. ئۇ: بۇ زادى نېمە ئىشتۇر؟ ئانام دادامنى جەڭ مەيدانىدا قۇربان بولغان دېگەن ئەمەسمىدى؟ دېگەنلەرنى ئويلاپ، ئىنتايىن ئىچى سىقىلاتتى. مەن فىتەنىڭ ئائىسىنى ئۇرۇش پارتلاشتىن بۇرۇنلا تونۇيتتىم، ئۇرۇش ئۇنىڭغا بەختسىزلىك ئېلىپ كەلگەنىدى. بالىنى بۇ مەسىلىلەر توغرىسىدىكى باش قېتىنچىلىقتىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن، كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت شۇ قەدەر مۇرەككەپ بولغان دۇنيانى تەدرىجىي تونۇشقا قانداق يېتەكلىشىم كېرەك؟

ئوقۇتقۇچىلار بالىلارنىڭ دۇنيانى بىلىشىنىڭ هامان ئەتراپىدىكى كىشىلەرنى بىلىشتىن باشلىنىدىغانلىقىنى دائىم ئۇنتۇپ قالىدۇ. دادىنىڭ ئانىغا قانداق تەلەپپۇز بىلەن گەپ قىلىشى، ئۇنىڭ كۆزى ۋە هەرىكىتىدىن قانداق هېسسىياتنىڭ ئىپادىلىنىشى، مانا بۇلار ـ بالىنىڭ كۆزىگە هەممىدىن بۇرۇن چېلىقىدىغان ياخشىلىق بىلەن يامانلىق. مەن بىر قىزچاقنى تونۇيمەن، ئۇنىڭ دادىسى ئىشتىن روهىي كەيپىياتى تۆۋەن،

جىمغۇر قايتىپ كەلگەن، ئەمما ئانىسى هەدەپ دادىسىنىڭ كۆڭلىنى ئېلىش بىلەنلا بولۇپ كەتكەنده، بۇ قىزچاق هويلىنىڭ خىلۋەت يېرىگە مۆكۈنۈۋېلىپ ئوغرىلىقچە يىغلايدىكەن. سەبى قەلب دادىسىغا بولغان ئاغرىنىشى ۋە ئانىسىغا بولغان هېسداشلىقى تۇپەيلىدىن پاره ـ پاره بولۇپ كەتكەن...

لېكىن بۇ، بالىلاردىكى ئادەم بىلەن ئادەم ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى تونۇشىدىكى بەزى ئەڭ يۇزەكى هادىسه. يالا دادىسى بىلەن ئانىسىنىڭ جېدەلىشىشىدىن ئۇلارنىڭ ئىناق ئەمەسلىكىنى ۋە بالىنىدېمىسە ئاجرىشىپ كېتىدىغانلىقىنى بىلگەنده قانداق ئويدا بولىدۇ؟

قوشكىزەك هەده ـ سىڭىل ئىنا بىلەن ساشانى دادىسى بېقىپ چوڭ قىلغان. بۇ كۆپ پەرزەنتلىك (ئىنا بىلەن ساشادىن باشقا يەنه تۆت بالىسى بار) ئائىلىنىڭمۇ ئۆزىگه چۈشلۈق باش قېتىنچىلىقى بار. ئانىسى كېسەل بىلەن ئورۇن تۈتۈپ يېتىپ قالغىلى ئۇزۇن بولغان، ئائىله ئىشلىرى بۇ قوشكىزەكلەرنىڭ هەدىلىرىگه قاراشلىق بولغاچقا، دادىسى قىينىچىلىقتا قالغان. ئىنا بىلەن ساشانىڭ تارتقان ئازابلىرىمۇ ئاز ئەمەس، ئۇلارنىڭ ئائىلىده ئېچىلىپ ـ يېيىلىپ يۈرىدىغان چاغلىرى بەك ئاز. بۇ ئىككى قىز بىرەر بالىنىڭ قولىدا رېزىنكه توپ كۆرسه، خۇشال بولۇپ كۆزلىرى ئويناپ كېتىدۇ، ئەمما بۇ خۇشاللىق ناهايىتى تېزلا غايىب بولۇپ كېتىدۇ. بۇنداق ئەهۋالنى كۆرسەم، كۆڭلۈم ئىنتايىن بىئارام بولىدۇ. قانداق قىلغاندا ئۇلارنى غەمدىن خالى، بالىلىق يىللارنىڭ شادلىقىدىن بەهرىمەن قىلغىلى بولار؟ بۇ قىزچاقلارنىڭ دادىسى هېلىراقتا ئېيتقان: ئىككى قىزىمنىڭ مەكتەپته ئۆزتكۈزىدىغان ۋاقتى بىر سائەتتىن ئاشمايدۇ، چۈنكى ئۇلار ئۆيدىكىلەرگه يارەملىشىپ ئىشلىشىپ بەرمىسه بولمايدۇ ـ دېگەن گەپلىرى ئېسىمگه كەلدى. بۇ ئىككى بالىغا ئېهتىمال مۇشۇ ئىشتىن باشلاپ

یاردەم قىلالىشىمىز مۇمكىن.

بىز ئېگىز، بوك - باراقسان تەشپۇت دەرەخنىڭ تۆۋىدە چۆپلۇكتە ئولتۇردۇق. مەن ئائىلە باشلىقلىرىغا ئۆزۈمنىڭ بالىلارنى تەربىيەلەش توغرىسىدىكى بەزى تەسەۋۋۇرلىرىمنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتتۈم. بۇ ئەلۋەتتە بالىلار ئائىلاشقا بولىدىغان مەزمۇنلار ئىدى. سۆزلەۋاتقاندا، ھەرقايسى ئائىلىلەرنىڭ بەختسىزلىكلىرى ۋە باش قېتىنچىلىقى خىيالىمدىن كەچتى، لېكىن بۇلارنىڭ ھەممىسىنى دېگىلى بولامدۇ؟ بولمايدۇ، چۈنكى باشقىلارنىڭ ئالدىدا مەلۇم بىر ئائىلە باشلىقىغا نەسىھەت قىلىش ۋە تەكلىپ بېرىش، باشقىلارنىڭ سىرىنى ئاشكارىلاپ قويغانلىق بولىدۇ. كۆڭلىدە بىلىسلا بولىدى. بەزى ئائىلە باشلىقلىرىغا تاقىلىدىغان مەسىلە بولۇپ قالغان تەقدىر-دىمۇ، ئۇنى ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئايرىم سۆزلىشىش ئارقىلىقلا ھەل قىلىش لازىم ۋە ھەر بىر ئېغىز گەپنى ئىنچىكىلىك بىلەن دەكسەپ قىلىش كېرەك. بۇ ئائىلە باشلىقلىرىنىڭ (مۇتلەق كۆپ سانىدىكىلىرى ئىنتايىن ياخشى ئادەملەر) كۆڭلىدىكى جاراھەتلىرى، ئەندىشىلىرى ۋە باش قېتىنچىلىقلىرى ئوخشاش-مايدۇ، شۇڭا ئايرىم سۆھبەتلىشىش ئارقىلىقلا ھەل قىلىشقا بولىدۇ. پەزىلىتىنىڭ ياخشى - يامانلىقى ئوخشاش بولمىغان بۇ كىشىلەر ئالدىدا مۆرىنى - مۆرىگە يېقىپ ئولتۇرغاندا، ماڭا پەرزەنتلىرىگە غەرەزلىك ھالدا يامان تەسىر بېرىدىغان بىرەرمۇ ئائىلە باشلىقى يوقتەك تۇيۇلدى.

كىتابخانىلار مېنى ئازاب ۋە بەختسىزلىكنى مۇبالىغىلاش-تۇرۇۋەتكەندەك ھېس قىلىشى مۇمكىن. ياق، بۇلار پاكىت. مەن بۇ يەردە پەقەت بىرلا بالىلار كوللېكتىپى توغرىسىدا سۆزلەۋاتىمەن، مەملىكەت بويىچە مۇنداق بالىلار كوللېكتىپىدىن نەچچە مىڭى، نەچچە ئون مىڭى بار. ئۇرۇشنىڭ جاراھىتى غايەت زور، ئۇنى ئونتۇپ كېتەلمەيمىز ۋە ئونتۇماسلىقىمىز

كېرەك. ئۇرۇشتىن كېيىنكى جاپالىق يىللار ئۆتۈپ كەتتى، ئاشۇ يىلارنىڭ ئىچىدە مەنىۋى جاراھەتلىرىمۇ ئاستا - ئاستا ساقىيىۋاتىدۇ. 1944 -، 1945 - يىللىرى غەلبە تاڭ نۇرى ئاستىدا تۇنجى قېتىم مەكتەپ دەرۋازىسىغا قەدەم قويغان ئاشۇ بالىلار ئۆسۈپ يېتىلىپ، ئاتا - ئانا بولدى. ئۇرۇش ئاخىرلاشقاندىن كېيىنكى بىرنەچچە يىلدا مەكتەپكە كىرگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ پەرزەنتلىرىمۇ ھازىر مەكتەپكە كىردى، ئۇلار-نىڭ بەزىلىرى ياشلار قاتارىغا ئۆتۈپ قالدى. شۇڭا بەزىلەر ھازىر ياش ئائىلىلەرنىڭ ھەممىسىنى چوقۇم ئىنتايىن بەختلىك دەپ قارىشى مۇمكىن، ئەمەلىيەتتە ئۇنداق ئەمەس. بەزى ئائىلىلەرنى ھازىرغا قەدەر يەنىلا باش قېتىنچىلىق، بەختسىزلىك، تراگېدىيىلىك كەيپىيات قاپلاپ كېلىۋاتىدۇ... بولدى بەس، بۇ ئىشلارنى سۆزلىمەيلا قويايلى. كىشىنى خۇشال قىلىدىغىنى شۇكى، ھازىر كۆپىنچە ئائىلە ئىناق، ئۇلار پەر-زەنتلىرىنى ياخشى تەربىيەلەۋاتىدۇ.

ئەنە قاراڭ! بۇ ساغلام، قاۋۇل ئۆسكەن ھېلىقى يەتتە ياشلىق ئوغۇل ــ ۋانيەنىڭ دادىسى. ئۇ، يەرنى، ئەمگەكنى قىزغىن سۆيىدىغان، خەلقنىڭ بەخت - سائادىتى ئۈچۈن ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا ئىشلەيدىغان ئىنقىلابىي ئاگرانوم. ئۇ ھەر يىلى ئۆز ئۆيىنىڭ ئالدى - ئارقىسىدىكى ھويلىسىدا نەچچە ئون تۈپ ئالما، ئۈزۈم كۆچىتى يېتىشتۇرۇپ، ئاندىن بۇ كۆچەتلەرنى باشقىلارغا بۆلۈپ تەقدىم قىلىدۇ. ئۇنىڭ خوتۇنى پىلە بېقىش ئەترىتىنىڭ باشلىقى ۋە ئەمگەك ماھىرى. ئۇ، ئاق كۆڭۈل، كىشىلەرنىڭ ھاجىتىدىن چىقىدىغان، سەممىي ئايال. شۇنداقلا ياخشى خوتۇن. ئېسىل ئانا. ئاشۇ جاپالىق 1933 -، 1934 - يىللىرى ئۇ تۆت يېتىم بالىنى بېقىۋېلىپ، ئاچارچىلىق ۋە ئۆلۈمدىن قۇتقۇزۇپ قالغان. ئۇ بۇ تۆت بالىنى ئۆز ئانىسىدەك كۆيۈنۈپ باققانلىقى ئۈچۈن، بۇ بالىلار

ئۇنى سەمىمي ھالدا «ئانا» دەيدۇ.

چېچىنى ئىككى تال قىلىپ ئۆرۈۋالغان ئاۋۇ قارا چاچ قىزچاقنىڭ ئىسمى لیۇ شا. ئۇنىڭ دادىسى، سەمىمي، تۆز ئادەم. كۈندىلىك تۇرمۇشتا بىز مۇنداق بەزى كىشىلەر بىلەن ئۇچرىشىپ قالىمىز: ئۇلارنىڭ ئىچىدە كۆپ ساندىكىلىرىنىڭ ھېچقانداق بۇيۇك نەتىجىسى بولمىسىمۇ، لېكىن كىشىلەر بىلەن ئالاقە قىلىشتا ئۆزىنىڭ گۈزەل قەلبىنى نامايان قىلىدۇ. بۇ دادىنىڭ لیۇ شاغا كىشىلەرگە قانداق غەمخورلۇق قىلىش، قانداق ھېسداشلىق قىلىش توغرىسىدا تەربىيە بېرىپ تۇرۇشىنىڭ زۆرۈرىيىتى بولمىسىمۇ، لېكىن ئۆزىنىڭ سۆز - ھەرىكىتى ۋە خوتۇنىغا تۇتقان پوزىتسىيىسى ئارقىلىق ئۇنىڭغا ھېسداشلىق قىلىش ۋە ئىنسانپەرۋەرلىك روھىنى ئۆگىتىپ تۇرىدۇ. لیۇ شانىڭ ئانىسىنىڭ يۈرەك كېسىلى بار، ئۇ كالخوزنىڭ قىزىلچا تېرىش مەيدانىدا ئىشلەيدۇ. پۈتۈن ئۆيى ئىشلىرىنى دادىسى قىلىدۇ.

كاتەنىڭ دادىسى بىلەن ئانىسى ئۆز بېغىنى بالىلارغا پائالىيەت سورۇنى قىلىپ بەرگەن. ئۇلارنىڭ تۆت بالىسى بىلەن قوشنىلىرىنىڭ بالىلىرى باش ئەتىيازدىن كەچ كۈزگىچە بۇ يەردە دەم ئالىدۇ، ئويناىدۇ، يۇيۇنىدۇ. كاتەنىڭ دادىسى يەنە ھويلىسى ئىچىگە بالىلار ئۈچۈن كىچىكرەك بىر تەنتەربىيە مەيدانى ياساپ بەرگەن. باغنىڭ مېۋىلىرىدىن بالىلار خالىغانچە بەھرىمەن بولىدۇ.

كۆك كۆز قىزچاق سانە ھامان ئويچان كۆرۈنىدۇ. ئۇنىڭ دادىسىمۇ، ئانىسىمۇ قىزغىن، ئاقكۆڭۈل كىشىلەر. دادىسىنىڭ ئۈچ قىز جىيەنى ھەر يىلى يازلىق تەتىلدە شەھەردىن ئۇنىڭ ئۆيىگە مېھمان بولۇپ كېلىپ تۇرىدۇ. سانە ھەر قېتىم بۇ ھەدە - سىڭىللارنىڭ كېلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتىدۇ. دادىسى بىر سۇ ئۈزۈش كۆلى ياساپ، بالىلار ئۈچۈن يەنە

ئالاھىدە بىر ماتورلۇق قېيىق ياساپ بەرگەن، بۇ، بالىلارنىڭ تۇرمۇشىغا نۇرغۇن خۇشاللىق بەخش ئەتتى.

لىيدامۇ ناھايىتى ياخشى ئائىلىدا چوڭ بولۇۋاتىدۇ. ئۇنىڭ دادىسى تۆمۈر يول ماشىنا - ئۇسكۇنىلىرى زاۋۇتىنىڭ ئىشچىسى ھەم ئىشتىن سىرتقى مۇزىكا ھەۋەسكارى. ئۇ، بالىلارغا ناخشا، ئىسكىروپكا ئۆگىتىپ قويىدۇ، يەنە دائىم مۇزىكا يىغىنلىرىنى ئېچىپ، 20 چە بالىنى باغقا يىغىپ ئۇلارغا مۇزىكا چېلىپ بېرىدۇ، خەلق ناخشا - مۇزىكىلىرىنى ئۆگىتىدۇ.

پاۋلىنىڭ ئائىلىسىمۇ ناھايىتى ئىناق ئائىلە. ئۇنىڭ ئانىسىنىڭ كېسەل بولۇپ ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغىنىغا تۆت يىل بولدى، پاۋلىنىڭ دادىسى زاۋۇتتا ئىشلەپلا قالماستىن، يەنە پاۋلىنىڭ ئانىسىنىڭ ئورنىدا پۈتۈن ئۆي ئىشلىرىنى قىلىدۇ.

شېلیوشا قارامۇتۇق، قارا كۆز ئوغۇل. ئۇنىڭ ئائىلىسىدە بوۋىسى، مومىسى، دادىسى، ئانىسى ۋە ئىككى بالا بار. ئالتە جانلىق بۇ ئائىلە ئىناق ئۆتىدۇ. ھەر ھېيت - بايرام كۈنلىرى ئائىلە بويىچە ئورمانلىققا بېرىپ ئويناپ كېلىدۇ. ئۇلار دەرەخ ئارىلىقىدىكى بوش يەرلەرگە تۆت تۈپ فىكۇس دەرىخى تىكتى. بالىلىرى ئاتا - ئانىسى، بوۋىسى، مومىسىغا ئاتاپ ھويلىغا بىر تۈپتىن ئالما كۆچىتى تىكتى. بۇ ئائىلىدىكى بالىلار نېمە ئۈچۈن ئاتا - ئانا، بوۋا - مومىسىنى شۇ قەدەر ھۆرمەتلەيدۇ؟ بالىلار ئاتا - ئانىسىنىڭ ئۆزلىرى ئۈچۈن پاك قەلبىنى تەقدىم قىلغانلىقىغا، پاك، كۆچلۈك مۇھەببىتى ئارقىلىق يۇز ھەسسىلەپ جاۋاب قايتۇرماقچى بولسا كېرەك.

لیۇ بانى مەكتەپكە دادىسى، ئانىسى، مومىسى ۋە ھەدىسى ئېلىپ كەلدى. ئۇنىڭ كەنجى ئىنىسىمۇ ئەگىشىپ بىللە كەلدى. لیۇ با - ئاكا - ئىنى، ھەدە - سىڭىل بەش

بالا بولۇپ، يەنە بوۋىسى، مومىسى ۋە ئانىسىنىڭ ئانىسى بار. بۇ ئائىلىدە بالىلار چوڭلارنى ھۆرمەت قىلىدۇ. چوڭلارنىڭ گېپىنى ئاڭلايدۇ. بۇ خىل ئىناق مۇناسىۋەت، ئۆزئارا ئىشىنىش، ئۆزئارا ھۆرمەت قىلىش ئاساسىغا قۇرۇلغان. مەن بۇ ئائىلىدىكى چوڭلارنىڭ بالىلارنىڭ ھېسسىياتىنى ھۆرمەتلەيدىغان، قەدىر-لەيدىغانلىقى توغرىسىدىكى تەسىرلىك مىسالىلارنى كۆپ قېتىم ئاڭلىغان.

دانىك ــ ئوغۇللار ئىچىدە ھەممىدىن كىچىك. بەزى ئىسسل ئەنئەنىلەر ئۇنىڭ ئائىلىسىدە ھازىرغا قەدەر ساقلىنىپ كەلمەكتە. دادىسى بىلەن ئانىسى ئىشقا كەتكەندە، ئۇچ بالا (ئالتە ياش، سەككىز ياش ۋە ئون ياشتا) ئۆيدە قېلىپ ئىش قىلىدۇ. ئۇلار چۈشلۈك، كەچلىك تاماق تەييارلايدۇ، سىير ساغىدۇ، كۆكتاتلارنى پەرۋىش قىلىدۇ، ياز كۈنلىرى كەچتە دادىسى بىلەن ئانىسى ئىشتىن چۈشۈپ قايتىپ كەلگەندە، بالىلىرى ئۇلارغا يۇيۇنۇش سۇيى، پاكىز ئىچ كىيىملىرىنى تەييارلاپ قويىدۇ، كەچلىك تاماق ئېتىپ قويىدۇ،... شىرە ئۈستىگە بىر تۇتام ياۋا گۈل قويۇپ قويىدۇ.

بۇ ئائىلىدىكىلەر ئەمگەكنى ئەلا بىلىدۇ. ئۇلار ئەمگەككە ھۆرمەت قىلىش، ئەمگەككە چوقۇنۇش ھېسسىياتىغا تولغان. بۇ ئائىلىدە ئەزەلدىن ئالدىراشچىلىق، مالىمانچىلىق ئەھۋاللىرى كۆرۈلۈپ باقمىغان.

ۋالەنىڭ دادىسى كىلىمچۈكتىكى بىر ماشىنىسازلىق زاۋۇتىدا ئىشلەيدۇ، ئانىسى كولخوزدا ئىشلەيدۇ. بۇ ئىناق ئائىلىدە ئاتا ــ ئانىمۇ، ئۇچ بالىمۇ ئۆگىنىشنى ياخشى كۆرىدۇ. بۇ ئائىلىنىڭ بىلىمگە ۋە ئوقۇتقۇچىلارغا بولغان چوڭقۇر ھۆرمىتى، بىز ئوقۇتقۇچىلارنى ئىنتايىن خۇشال قىلىپلا قالماستىن، بەلكى بىزنى ئىنتايىن زور دەرىجىدە قىزىقتۇردى. ۋالە «كۆڭۈللۈك مەكتەپ» كە كىرگەندىن كېيىن، ئاندىن

ئۇنىڭ ئائىلىسىنىڭ ئەھۋالىنى تەلتۆكۈس چۈشەندۇق. بۇ ئائىلىدە بىر مومايى بولۇپ، كۆپچىلىك دەسلەپتە بۇنى ۋالەنىڭ مومىسى دەپ ئويلاپ يۈرگەن، كېيىن ئۇنىڭ يات ئادەم ئىكەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان. ئۇ مومايىنىڭ ئىككى ئوغلى بولۇپ، ئىككىلىسى ئالدىنقى سەپتە قۇربان بولغان، ۋالەنىڭ ئاتا ــ ئانىسى ئىگە ــ چاقسىز قالغان بۇ مومايىنى ئۆز ئۆيىگە ئەكىلىۋالغان، شۇنداق قىلىپ، بۇ مومايى بالىلار-نىڭ مومىسى بولۇپ قالغان. ۋالە مومىسىنىڭ يات كىشى ئىكەنلىكىنى تاكى ھازىرغا قەدەر بىلمەيدۇ!

لىۋدا ــ قويى كۆز قىز، ئۇنىڭ ئاتا ــ ئانىسى كالخوزدا ئەمگەك قىلىدۇ. بالىلار ئاتا ــ ئانىسىنىڭ تەربىيىسى ۋە تەسىرى ئارقىسىدا كىچىكىدىن باشلاپلا يېزىنىڭ ئەمگىكىگە ھۆرمەت قىلىش ۋە ئۇنى قىزغىن سۆيۈش ئادىتىنى يېتىلدۈرگەن. ئۇنىڭ دادىسى بالىلىرىغا دائىم: «ئومۇمەن كۆپچىلىكنىڭلا ئىشى بولىدىكەن، ئۇنى ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە ياخشى قىلىشىمىز لازىم» دەيتتى. ياز كۈنلىرى، بالىلىرىنىڭ چوڭى دادىسى بىلەن بىللە دالىغا بېرىپ ئىش قىلاتتى. لىۋدا ئانىسى بىلەن بىرگە ھەرئايدا دادىسى ئىشلىگەن يەرگە بېرىپ نەچچە قېتىم بېرىپ تۇراتتى. بۇنداق سىرتقا چىقىپ تۇرۇش پائالىيەتلىرى بالىلار ئۈچۈن خۇددى بايرام قىلغاندەك كۆڭۈل ئۈك بىلىنەتتى.

تانەنىڭ ئاتا ــ ئانىسى كولخوزنىڭ مال بېقىش مەيدانىدا خىزمەت قىلىدۇ. ھەرىلى يازلىق تەتىلدە، ئىككى قىز ئاتا ــ ئانىسى خىزمەت قىلىدىغان جايغا بېرىپ تۇرىدۇ. بۇ ئاتا ــ ئانا بالىلىرىنىڭ ئەمگەكنى قىزغىن سۆيۈش ئادىتىنى يېتىلدۈرۈشكە ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرىدۇ. ئوقۇتقۇچى-لار تانەنىڭ دادىسىنىڭ دائىم مال بېقىش مەيدانىنىڭ بىر بۇلۇڭىنى بىكارلاپ، بىرەر قوزا ياكى بىرەر موزاي بېقىپ

تۇرىدىغانلىقىنى كۆرۈپ تۇرىسىز. تانە ھەدىسى بىلەن بىللە بۇ جانۋارلاردىن خەۋەر ئالىدۇ. بۇ ئۇلارنىڭ ئىنتايىن ياقتۇ-رىدىغان بىر خىل ئويۇنى، ئۇنىڭ ئۇستىگە، ئاتا ـ ئانىسىنىڭ قاتنىشىشى ئۇلارنى تېخىمۇ خۇشال قىلىدۇ.

شورانىڭ كۆزلىرى قاپقارا، ئۆتكۈر ۋە مۇلايىم. ئۇنىڭ دادىسى تۆمۈر يولدا خىزمەت قىلىدۇ، ئۆيگە ھەر ھەپتىدە بىر قېتىم قايتىپ كېلىدۇ. شورا ۋە ئۇنىڭ ئاكىسى، ھەدىسى ئوچۇن ئېيتقاندا، دادىسىنىڭ ئۆيگە قايتىپ كېلىشى قالتىس چوڭ ئىش ھېسابلىنىدۇ، ھەر قېتىم قايتىپ كەلگەندە ئۇلارنىڭ قەلبىدە چوڭقۇر تەسىر قالدۇرىدۇ. بالىلار دادىسىنىڭ ئۆيگە قايتىشىنى ھامان تەقەززالىق بىلەن كۈتىدۇ، چۈنكى ئۇ نۇرغۇن سوۋغاتلىق ئېلىپ كېلىدۇ ـ دە، بۇ سوۋغاتلار بەكمۇ ئالاھىدە بولۇپ، ھامان ياغاچتىن ئويۇپ ياسالغان بەزى كىچىك ھايۋانلار، بالا ۋە بالىلار چۆچىكـ دىكى بەزى پېرسوناژلار قاتارلىقلاردىن ئىبارەت بولىدۇ. ھەربىر بالا بىردىن مۇشۇنداق سوۋغاتقا ئىگە بولىدۇ. دادىسى ئۆيگە قايتىپ كەلگەندە دائىم بەزى يېڭى ـ يېڭى قىزىقارـ لىق ئىشلارنى سۆزلەپ بېرىدۇ، بالىلار ئىنتايىن قىزىقىپ ئاڭلايدۇ. ئۇ ئۆز ئەتراپىدىكى ياخشى ئادەم، ياخشى ئىشلارنى بايقاشقا ماھىر. بالىلىرىمۇ كۆپىنچە ھاللاردا مۇشۇ مەزمۇنـ دىكى ھېكايىلەرنى سۆزلەپ بېرىدۇ، بۇ ھېكايىلەر بالىلارنىڭ نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتىدۇ.

ۋولودىنىڭ دادىسى ـ كۆۋرۈك ياساش ئىشچىسى، ئانىسى كولخوزدا ئىشلەيدۇ. بۇ ياش ئەر ـ خوتۇنلار ئۆزىنىڭ چوڭ ئوغلىنى بەك ياخشى كۆرىدۇ، ئەمما سەل چەكتىن ئاشۇرۇۋېتىدۇ. ئۇلارنىڭ بالىسىغا بېغىشلىغان نەرسىلىرى ھەقىقەتەن كۆپ، شۇنداقتىمۇ، ئوغلىنىڭ بەزى يولسىز تەلەپلىرىنى ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە ئورۇندايدۇ. ئەنە

قاراڭ، ئانىسىنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان ۋولودە قولىغا ئىككى شارنى ئېلىۋاپتۇ، ئانىسى ئۇنىڭ بىر نەرسە دېگىنىنى سەزمەي قالغانىدى، ئېغىزىنى ئۇمچەيتىپ كۆزلىرىگە ياش ئالدى.

ۋالە قارا مۇتۇق، كۆزلىرى قاپقارا، بۇدرە چاچ قىز. ئانىسى ياغ زاۋۇتىنىڭ تازىلىق ئىشچىسى، دادىسى ئالدىنقى سەپتىن قايتىپ كەلگەندىن بۇيان ئاغرىق، ئۇرۇق ـ تۇغقانـ لىرى ئۇنى ناھايىتى ئوبدان كۈتۈۋاتىدۇ، لېكىن كېسىلى ساقايمايۋاتىدۇ. ئۇچ بالا ئانىسىنىڭ ئىنتايىن ھالىغا يېتىدۇ، ئانىنىڭ زىممىسىدىكى تۇرمۇش ئېغىرچىلىقىنى پۈتۈن كۈچ بىلەن يېنىكلىتىشكە تىرىشىدۇ. چۈنكى ئانىنىڭ ماڭاشى يېتىشمىگەچكە، ئېرىنىڭ كېسىلىنى داۋالىتىش ئۈچۈن ئاخشامـ لىرى كۆڭنەك، داستىخان كەشتىلەپ ئاز ـ تولا پۇل تاپىدۇ. ۋالەنىڭ ھەدىسىمۇ كەشتە گۈل تىكىشنى ئۆگىنىۋالدى، ئۇ ھەر كۈنى يەنە ئانىسىغا ياردەملىشىپ ئىش قىلىشىپ بېرىدۇ. ۋالەمۇ بۇ ھۈنەرنى ئاستا ـ ئاستا ئۆگىنىۋالدى.

بالا ـ ئائىلە باشلىقلىرىنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىدىكى بىر ئەينەك. مەن ھەربىر ئائىلىنىڭ ئارتۇقچىلىقى ۋە يېتەرسىزلىكـ لىرىنى ئىنچىكىلىك بىلەن ئويلىنىپ كۆردۇم. ئومۇمەن بالىـ لىرىنى ياخشى تەسىرگە ئىگە قىلغان ئائىلە باشلىقلىرى ئاقكۆڭۈل، باشقىلارغا ياردەم بېرىشنى خۇشالىلىق دەپ بىلـ دىغان ئالىيجاناپ پەزىلەتكە ئىگە. قايسى ئائىلىدىكى ئاتا ـ ئانا ئۆزىنىڭ قىزغىنلىقىنى باشقىلارغا تەقدىم قىلالىسا، باشقىلارنىڭ ھالىغا يېتىشنى كۆڭلىگە پۈكەلسە، شۇ ئائىلىنىڭ بالىلىرى سەمىمىي، ھېسداشچان ئادەم بولىدۇ. بالىلارنىڭ ساغلام ئۆسۈپ، يېتىلىشىگە تەسىر يەتكۈزىدىغان ئەڭ زور ئاپەت ـ ئائىلە باشلىقلىرىدىكى ئۆزىنىڭلا مەنپەئىتىنى كۆزلەش ۋە شەخسىيەتچىلىك بولۇپ، ئۇ بەزىدە ۋولودىنىڭ ئاتا ـ ئانىسىغا ئوخشاش بالىلارغا قارىغۇلارچە ئامراقلىق قىلىشتا

ئىپادىلىنىدۇ. ئەگەر ئاتا - ئانىلارنىڭ نەزىرىدە ئۆزىنىڭ بالىلىرىدىن باشقا ئادەم بولمىسا، بۇنداق چېكىدىن ئاشقان ئامراقلىق ئاخىرى بەختسىزلىككە ئېلىپ بارىدۇ.

مەن بىر تەرەپتىن ئائىلە باشلىقلىرىغا ئۆزۈمنىڭ «كۆڭۈللۈك مەكتەپ» نى ياخشى باشقۇرۇش توغرىسىدىكى بەزى دەسلەپكى تەسەۋۋۇرلىرىمنى سۆزلەپ بەردىم، يەنە بىر تەرەپتىن يۇقىرىدىكى مەسىلىلەر ئۈستىدە پىكىر يۈرگۈزدۇم. بۇ بىر قېتىملىق ئىنتايىن قىيىن سۆھبەت ئىدى. ھەربىر جۈملە سۆزنى ئەتراپلىق ئويلىنىشقا، ھەر بىر ئائىلىنىڭ ھەم ياخشى تەرەپلىرىگە، ھەم يامان تەرەپلىرىگە دىققەت قىلىشقا توغرا كېلەتتى. مەن «كۆڭۈللۈك مەكتەپ» نى سەممىي، دۇرۇس ۋە ئۆزئارا ئىشىنىش روھىغا چۆمدۇرۇش توغرىسىدا سۆزلەۋېتىپ، ئىختىيارسىز ھالدا كولېكتىپ ئائىلىسىنى ئويلاپ، ئۇزاققىچە كۆڭلۈم ئارامسىغا چۈشمىدى. لېكىن ئۇنىڭ ئائىلە تۇرمۇشىغا سىڭىپ كەتكەن ئالدامچىلىق ۋە پەسكەشچىلىكلەرنى ئائىلە باشلىقلىرىنىڭ ئالدىدا دېگىسلى بولمايتتى، چۈنكى ئۇنداق قىلىش ئۇنى مەكتەپتىن يىراقلاشتۇرۇۋېتىدۇ، ھەتتا ئۇنى مەكتەپكە كېلىشىنى خالىمايدىغان قىلىپ قويىدۇ. بۇ ئىنتايىن مۇرەككەپ مەسىلىنى قانداق ھەل قىلىش كېرەكلىكى توغرىسىدا ئۇزاق ئويلانغان بولساممۇ لېكىن توغرا جاۋابىقا ئېرىشەلمىدىم.

مەن ئائىلە باشلىقلىرىغا بالىلارنى تەربىيىلەشنىڭ يىراق كەلگۈسى پىلانىنى تەسۋىرلەپ بەردىم. بۈگۈن مەكتەپكە كەلگەنلەر ئالتە ياشلىق بالىلار، ئۇلار يەنە 12 يىلدىن كېيىن چوڭ بولۇپ، كەلگۈسىدىكى ئاتا - ئانا بولىدۇ. مەكتەپنىڭ قىلمۇاتقان ئىشلىرىنىڭ ھەممىسى ئۇلارنى ۋەتەننى، يۇرتنى، ئەمگەكچى خەلقنى قىزغىن سۆيىدىغان ئادەم بولۇشنى؛ سەممىي، دۇرۇس، ئىشچان، ئاقكۆڭۈل ۋە ھېسداشچان ئادەم

قىلىشنى؛ خاتا ۋە رەزىل نەرسىلەرگە قارشى كۈرەش قىلىشقا جۈرئەت قىلىدىغان ئادەم قىلىشنى مەقسەت قىلىدۇ. ئۇلارنى ئالغا بېسىش يولىدىكى قىيىنچىلىقلارنى باتۇرلۇق، قەيسەرلىك بىلەن يېڭەلەيدىغان، كەمتەر، ئاددىي - سادىدا، ئالىيجانابلىق پەزىلەتلىك، تېنى ساغلام ئادەم قىلىشنى مەقسەت قىلىدۇ. بالىلار ئەقىللىق مېڭىگە، ئاقكۆڭۈل قەلبكە، بىر جۈپ ماھىر قولغا، ئالىيجانابلىق مەجەزگە ئىگە بولۇشى لازىم. بالا - ئائىلىنىڭ بىر ئەينىكى، بىر تامچە سۇدا قۇياش ئەكس ئەتكەندەك، ئاتا - ئانىنىڭ پەزىلىتىنىڭ ساپ، دۇرۇس بولغان بولمىغانلىقى بالىنىڭ جىسمىدا ئەكس ئېتىدۇ. مەكتەپ ۋە ئائىلە باشلىقلىرىنىڭ ۋەزىپىسى بالىلارنى بەختلىك قىلىش. بەختىنىڭ مەنىسى كۆپ. ئۇ، شەخسىي قابىلىيەتنىڭ تولۇق جارى قىلدۇرۇلۇشىنى؛ ئەمگەكنى قىزغىن سۆيۈش ۋە ئەمگەك داۋامىدا ئىجاد قىلىشنى؛ ئەتراپتىكى دۇنيانىڭ گۈزەللىكىنى ھېس قىلىش ۋە ئۆزىنىڭ ئەقىل - پاراسىتى بىلەن ئىككى قولىغا تايىنىپ باشقىلار ئۈچۈن گۈزەللىك يارىتىشنى؛ باشقىلارنى ھۆرمەتلەش ۋە شۇ ئارقىلىق باشقىلارنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولۇشنى؛ ئوغۇل - قىزلارنى ھەقىقىي ئادەم قىلىپ تەربىيىلەپ چىقىش قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئائىلە باشلىقلىرى ۋە ئوقۇتقۇچىلار ئورتاق تىرىشقاندىلا ئاندىن بالىلارغا غايەت زور كىشىلىك بەخت بەخش ئەتكىلى بولىدۇ.

ئائىلە باشلىقلىرى بىلەن بالىلار قايتىدىغان چاغدا، مەن ئۇلارغا: «ئەتە، يەنى 8 - ئاينىڭ 31 - كۈنى، (كۆڭۈللۈك مەكتەپ) نىمزدە رەسمى دەرس باشلىنىدۇ» دەپ ئۇقتۇردۇم.

بۇ كۈننىڭ يېتىپ كېلىشى ماڭا نېمىدىن دېرەك بېرىدۇ؟ بۈگۈنغۇ ئۇلار ئانىلىرىنىڭ قولىغا ئېسىلىشىپ كەلدى، ئەتە ئۇلار يالغۇز كېلىدۇ. ھەربىر بالىنىڭ ئۆزى خۇشال بولىدىغان ئىشلىرى بولىدۇ. ھەربىر بالىنىڭ شۇنداق بىر ئىنتايىن خۇ-

شاللىق كۈنى بولىدۇ - كى، ئۇلار شۇ كۈندىن باشلاپ ئۆزۈن تۇرمۇش يولىغا قاراپ قەدەم تاشلايدۇ. مېنى شۇ كۈن بېتىپ كېلىشتىن بۇرۇن ھەممىدىن بەك خاتىرجەمسىزلەندۈرىدىغىنى، بالىلارنى قانداق قىلىپ بالىلىق يىللىرىدا بولۇشقا تېگىشلىك شادلىقتىن مەھرۇم قىلىپ قويماسلىق. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە بالىلارنى مەكتەپكە كىرگەندىن كېيىن يېڭى شادلىقتىن بەھرىمەن قىلىپ، تونۇش پائالىيەتنىى مەنىسىز ئوقۇتۇشقا ئايلاندۇرۇپ قويماسلىق ئىدى.

كۆك ئاسمان تېگىدىكى مەكتەپ

مەن بالىلارنى ھاياجان بىلەن كۈتتۈم. ئەتىگەن سائەت سەككىزدە 29 بالا كەلدى. ساشا كەلمىدى (ئانىسى بىلەن جەدەللىشىپ قېيداپ قالغان بولسا كېرەك)، ۋولودەمۇ كەلمىدى. ئانىسى ئويغىتىشقا كۆڭلى قېيماي، ئۇخلاپ قالغان ئوخشايدۇ.

بالىلارنىڭ ھەممىسى بايراملىق كىيىملىرى بىلەن يېڭى خۇرۇم ئاياغ كىيىپ كەپتۇ. مەن بۇنىڭدىن ئىنتايىن خاتىرجەمسىزلەندىم. يېزا بالىلىرى يالىڭاياغ يۈرۈپ ئادەتلەنگەن. بۇ، بەدەن چېنىقتۇرۇش، زۇكامنىڭ ئالدىنى ئېلىشنىڭ ياخشى چارىسى. نېمە ئۈچۈن ئائىلە باشلىقلىرى بالىلارنى يالىڭاياغ پېتى ئەتىگەننىڭ شەبنىمى ۋە ئاپتاپتا ئىسسىغان توپا بىلەن ئۇچراشقىلى قويمايدۇ؟ ئۇلارنىڭ مەقسىتى ياخشى بولسىمۇ، لېكىن نەتىجىسى ئۇنىڭ ئەكسىچە بولىدۇ: قىش كۈنلىرى زۇكامداپ قالىدىغان، نەپەس يولى يالىۇغلىنىپ قالىدىغان، كۆك يۆتەل بولۇپ قالىدىغان بالىلار يىلدىن - يىلغا كۆپىيىپ كېتىدۇ. شۇڭا بالىلارنى سوغۇقتىنمۇ، ئىسسىقتىنمۇ قورقمايدىغان قىلىپ چېنىقتۇرغان ياخشى.

— بالىلار، مەكتەپكە بارايلى، — دېدىم مەن باغ تەرەپكە ماڭغاچ. بالىلار ھېچنەرسىنى ئاڭقىرالماي ماڭا قارىشىپ تۇرۇپ قالدى.

— شۇنداق، بالىلار مەكتەپكە بارايلى. بىزنىڭ مەكتەپ كۆك ئاسمان تېگىدە، ياپىيېشىل چۆپلۈكتە، بۇ بارا‌قسان نەشپۈت دەرىخى تۇۋىدە، ئۇزۇمزارلىقتا ياپىيېشىل سېلىنجىلىق فېر-

مىدا. سالەر ئۇ يەردە خۇرۇم ئايىغىڭلارنى سىلىۋېتىپ بۇرۇنقى-
دەكلا يۇرۇۋېرىسىلەر. — بالىلار بۇ گەپنى ئاڭلاپ خۇشال
بولۇپ چۇقۇرۇشۇپ كەتتى. دېمىسىمۇ ئۇلار ئىسسىق كۆنىلەردە
خۇرۇم ئايىغ كېيىپ يۇرۇشكە ئادەتلەنمىگەن ئىدى، ھەتتا ئىنى-
تايىن بىئاراملىق ھېس قىلاتتى. شۇنداق قىلىپ مەن بالىلارغا:
— ئەتە يالىڭاياغ كېلىڭلار، مەكتىپىمىزدە بۇنىڭدىنمۇ
ياخشى ئىش بولمايدۇ، — دېدىم.

بىز ئۇزۇمزارلىققا كەلدۇق، ئۇزۇمنىڭ تاللىرى ناھايىتى
ياخشى ئۆسكەن بولۇپ، ھېتال باراڭغا يامىشىپ يېپىشىل
لاپاسنى ھاسىل قىلغانىدى. لاپاسنىڭ ئاستىدىكى يەر يۇزىنى
يۇمران ئوت - چۆپ قاپلىغانىدى. بۇ يەر ئىنتايىن خىلۋەت
بولۇپ، تۆت ئەتراپى يېشىللىق دۇنياسى ئىدى. بىز چۆپلۇكتە
ئولتۇردۇق.

— بالىلار، بىز دەرسنى مۇشۇ يەردە باشلايمىز! مۇشۇ
يەردىن كۆك ئاسمانىنى، گۈللۈكنى، كەنت ۋە قۇياشنى كۆزىتىمىز.

تەبىئەتنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىگە مەپتۇن بولغان بالىلار
بىردىنلا جىمىپ قېلىشتى. يېشىل يوپۇرماقلار ئارىسىدىكى
كەھرىۋادەك شىڭگىل - شىڭگىل ئۇزۇملەر پىشىپ مەي بولۇپ
كەتكەنىدى. بۇ مەزىلىك مېۋىلەرنى كۆرۈپ بالىلارنىڭ نەپسى
تاقىلداپ كەتتى. ئەمەلىيەتتە مېھنىكەش بالىلارغا ئاز - تولا
ئۇزۇم يېگۈزۈش ئويۇم بار ئىدى، لېكىن ئۇلارنى ئالدى بىلەن
بۇ گۈزەل مەنزىرىدىن لەززەت ئېلىشۇالسۇن دەپ ئويلىدىم. با-
لىلار ئەتراپقا نەزەر تاشلىدى، بىر قەۋەت كۆكۈچ تۇمان قاپ-
لىغان گۈللۈك بەتىنى بىر سىرلىق ئەينەك ئوردىغا ئوخشايتتى.
يەر يۈزى، ئېتىز - دالا، چۆپلۈك ۋە يوللار كۆكۈچ تۇمان
ئىچىدە تەۋرىنىپ تۇرغاندەك كۆرۈنەتتى.

— قۇياش بوۋا ئوت ئۇچقۇنلىرىنى چاچرىتىۋاتىدۇ، —
دېدى كاتە يەس ئاۋازدا.

بالىلارنىڭ گىشىنى مەپتۇن قىلىدىغان بۇ دۇنياغا پۈتۈن
دىققىتى بىلەن نەزەر سېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، قۇياش توغرى-
سىدا رىۋايەت ئېيتىپ بەردىم.

— ھەئە، بالىلار، كاتە توغرا ئېيتىدۇ، قۇياش بوۋا ئوت
ئۇچقۇنلىرىنى چاچرىتىۋاتىدۇ، قۇياش بوۋا ئېغىز ئاسمانىدا
تۇرىدۇ، ئۇنىڭ قول ئاستىدا ئىككى گىگانت تۆمۈرچى بولۇپ،
بۇ ئىككى تۆمۈرچىنىڭ بىر ئالتۇن سەندىلى بار. ھەر كۈنى
تاڭ ئېتىشتىن بۇرۇن، ئۇزۇن قىزىل ساقاللىق بۇ ئىككى تۆ-
مۈرچى قۇياشنىڭ ئالدىغا كېلىدۇ، قۇياش ئۇلارغا ئىككى تال
كۈمۈش يېپ بېرىدۇ. بۇ ئىككى تۆمۈرچى كۈمۈش يېپنى ئالتۇن
سەندەل ئۈستىگە قويۇپ، بازغان بىلەن توختىماي سوقۇپ، قۇ-
ياش بوۋىغا كۈمۈش رەڭلىك گۈل چەمبىرەك ياسايدۇ. ئوت
ئۇچقۇنلىرى بازغان ئاستىدىن پۈتۈن دۇنياغا چاچرايدۇ، ئۇ يەرگە
چۈشكەندە، سىلەر ئۇنى كۆرىسىلەر. كەچ كىرگەندە، چارچىغان
تۆمۈرچىلەر قۇياشنىڭ ئالدىغا بېرىپ، ئۇنىڭغا ياسىغان گۈل
چەمبىرەكنى تەقدىم قىلىدۇ. قۇياش بوۋا گۈل چەمبىرەكنى
ئالتۇن چاچلىق بېشىغا كېيىپ، ئۆزىنىڭ سىرلىق ئۇۋۇلىسىغا
دەم ئالغىلى كىرىپ كېتىدۇ.

مەن بىر تەرەپتىن سۆزلىگەچ، بىر تەرەپتىن ۋەسمىنى
سىزدىم، رەسىم دەپتىرىدە ئالتۇن سەندەلنىڭ يېنىدا ئىككى
تۆمۈرچى تۇرغان، كۈمۈش رەڭ ئوت ئۇچقۇنلىرى بازغان ئەتراـ
پىغا چاچراپ چۈشۈۋاتقان بىر خىيالى ئوبراز پەيدا بولدى.

بالىلار بۇ تىنچ كەيپىياتنى بىرى بۇزۇۋەتمىسىدى، بۇ
رىۋايەتنىڭ سەھرى كۈچىنى يوقىتىۋەتمىسىدى دېگەندەك قىلـ
شىپ، مەن ئېيتىپ بېرىۋاتقان رىۋايەتنى دىققەت بىلەن ئاڭلـ
دى، ئۇلارنى بۇ سىرلىق دۇنيا پۈتۈنلەي جەلپ قىلىۋالغانىدى.
بىردەمدىن كېيىن ئۇلار ئارقىدىن سوئال قويۇشتى:
تۆمۈرچى ئۇستاملار كىچىسى نېمە ئىش قىلىدۇ؟ نېمە ئۈچۈن

هەر كۈنى قۇياش بوۋىغا يېڭى گۈل چەمبىرەك تەقدىم قىلىدۇ؟ كۆمۈش رەڭ ئوت ئۇچقۇنلىرى هەر كۈنى يەرگە چۈشسە، ئۇلار نەگە يوشۇرۇنۇۋالىدۇ، نېمە ئۈچۈن كۆرۈنمەيدۇ؟

— قەدىرلىك باللار، بۇ مەسىلىلەرنى كىشىن سىلەرگە سۆزلەپ بېرىمەن، تېخى نۇرغۇن ۋاقتىمىز بار. هازىر مەن سىلەرنى ئالدى بىلەن ئۇزۇمگە تەكلىپ قىلىمەن. — سېۋەتتە لىق ئۇزۇمنى كۆرۈپ باللارنىڭ ئېغزىدىغا سېرىق سۇ يىغىلىپ كەتتى، مەن باللارغا بىر سېپىنى ئۆزۈمۈلار يەپ، بىر سېپىنى ئاناملارغا ئالغاچ بېرىمىلار، ئانىلىرىملارمۇ بىزنىڭ مېۋىلىرىمىزنى تېتىپ باقسۇن دەپ ئىككى ساپتىن ئۇزۇم بەردىم. باللار كىشى هەيران قالغۇدەك سەۋر - تاقىتىنى ئىپادىلىدى: ئۇلار ئۇزۇملىرىنى بىر - بىرلەپ قەغەز بىلەن ئورىدى. بۇ چاغدا كۆملۈمگە: باللار ئۆيلىرىگە يېتىپ بارغۇچە نەپسىنى تۇتالارمۇ؟ تولە بىلەن كولە ئۇزۇمنى ئانىسىغا ئاپىرىپبېرەرمۇ؟ دېگەن ئوي كەلدى. مەن ئاغرىقچان ئانىسى ۋە مومىسى بىلەن سىگلىسىغا ئالغاچ بارسۇن دەپ ئىناغا بىرنەچچە ساپ ئۇزۇمنى ئارتۇق بەردىم. باللارغا چامى يەتكۈدەك بولغاندا ئۆيلىرىگە ئۇزۇم كۆچتىسى قويدۇراي... ۋاله بۇ يىل كۈزدە ئون نەچچە تۈپ ئۇزۇم كۆچتى تىكىشى كېرەك، ئۇزۇم كۆچتى دېگەن بىر يىلدىن كېيىنلا مېۋىگە كىرىدۇ، ئۇ چاغدا دادىسىنى داۋالىتىش ئۈچۈن دورا...

سىرلىق يېشىللىق ئالىمدىن قايتىپ چىققاندىن كېيىن، باللارغا دېدىم:

— كۆپچىلىك، ئەتە كەچ سائەت ئالتىدە مەكتەپكە يېتىپ كېلىسىلەر، ئۇنتۇپ قالماڭلار.

باللار باشتا كەتكۈسى كەلمىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئاخىرى قەغەز تۇگۈنچىسىنى كۆتۈرۈشۈپ بىر - بىرلەپ ئۆيگە قايتتى. ئۇلاردىن كىملەرنىڭ ئۇزۇمنى ئۆيگە ئاپارمىغانلىقىنى بىلگىم

گەلدى، لېكىن بۇ مەسىلىلەرنى باللاردىن سورىغىلى بولمايتتى، ئاپارمىغانلار ئۆزى دېسىغۇ قالتىس ياخشى بولاتتى.

«كۆك ئاسمان تېگىدىكى مەكتەپ» نىڭ بىرىنچى كۈنى مۇشۇنداق ئاخىرلاشتى... شۇ كۈنى كېچىسى چۈشۈمدە قۇياشنىڭ چاچرىغان كۆمۈش رەڭ ئوت ئۇچقۇنلىرىنى كۆردۈم. مەن بالىدۇرلا ئويغىنىپ كېتىپ، قىلىدىغان ئىشلار توغرىسىدا ئۇزاق ئويلاندىم. قايسى كۈنى باللارغا نېمىلەرنى سۆزلەپ بېرىش كېرەك، ئۇلارنى قەيەرگە ئاپىرىش كېرەكلىكى توغرىسىدا تەپسىلىي پىلان تۈزمىدىم، بەلكى مېنى ئىلهاملاندۇرۇۋاتقان ئاشۇنداق بىر كۆز قاراش ئارقىلىق مەكتەپ خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇش كېرەكلىكىنى ئويلاندىم. بۇ كۆز قاراش مۇنداق: باللار ئۆز تەبىئىتىگە ئاساسلانغاندا، بىلىم ئىزدىگۈچىلەر ئۇ دۇنيانى تاپقۇچىلار. جۇشقۇن رەڭلەر ئارقىلىق، ياڭراق، كۆچلۈك ئاۋاز ئارقىلىق، رېئالىيەت ۋە ئويۇنلار ئارقىلىق، ئۆز ئىجادىيىتى ئارقىلىق، باللار قەلبىنىڭ گۈزەللىگىگە ئىلهام بېرىش ئارقىلىق، كىشىلەرگە ياخشى ئىش قىلىپ بېرىشتىن ئىبارەت كۆچلۈك ئارزۇ ئارقىلىق، گۈزەل دۇنيانى باللارنىڭ كۆز ئالدىدا نامايان قىلدۇرۇش لازىم. باللار قەلبىگە تېز ئىشىدىغان ئەڭ تۇغرا يول — رېئالىيەت، ئارزۇ، ئويۇن ۋە يېڭى - يېڭى باللار ئىجادىيىتىدىن ئىبارەت. مەن باللارنى ئەتراپىمىزدىكى دۇنياغا مۇنداق يېتەكلەيمەن: ئۇلارنى هەر كۈنى يېڭى - يېڭى تەسىلىك بۇلىقى بولغان سىرلىق، گۈزەل تەبىئەت قوينىدا ئۆتكۈزىمەن. هەربىر ئوقۇغۇچۇمنى ئەقىللىق، مۇتەپەككۇر ۋە تەقىقاتچى قىلىپ چىقىمەن هەمدە ئۇلارنىڭ تونۇشىنى ئۆستۈرۈش بىلەن بىرگە، قەلبىنى تېخىمۇ ئالىيجاناب، ئىرادىسىنى تېخىمۇ قەيسەر قىلىپ چىقىمەن.

ئەتىسى كەچتە باللار مەكتەپكە ناهايىتى تېز يېتىپ

گەلدى. سېنتەبىرنىڭ جىمجىت بىر كۈنى ئۆتۈپ كېتىۋاتماقتا. بىز كەنتتىن ماڭغانچە كىچىكرەك بىر تاغنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ئولتۇردۇق. ئاجايىپ گۈزەل مەنزىرىلەر ئولتۇرۇپ كېتىۋاتقان قۇياش نۇرىدا كۆزنى چاقنىتىۋاتقان پايانسىز ئوتلاقلار، قاتار-قاتار تېرەكلەر، يىراقتىكى ئۇپۇق سىزىقىدىن تومپىيىپ چىقىپ تۇرغان كىچىك - كىچىك تاغلار كۆز ئالدىمىزدا نامايان بولۇدى. بىز تەپەككۇر ۋە تىلىنىڭ بۇلىقىغا ئاللىقاچان كىرىپ كەتكەنىدۇق. رېۋايەت ۋە ئارزۇ — بىر ئاچقۇچ، بۇ ئاچقۇچتىن پايدىلىنىپ بۇ بۇلاقنى ئاچقىلى، ئۇنىڭ ئۇزلۇكسىز ئېتىلىپ چىقىدىغان قىلغىلى بولىدۇ. كاتەنىڭ تۇنۇگۈنكى: «قۇياش بوۋا ئوت ئۇچقۇنلىرىنى چاچرىتىۋاتىدۇ» دېگەن گېپى ئېسىمگە كېلىپ قالدى. بۇ يەردە مەن بىر ئېغىز سۆز قىستۇراي: 12 يىلدىن كېيىن، كاتە ئوقۇش پۈتتۈرگەندە ئۆزىنىڭ يۇرتىنى تەسۋىرلەپ بىر پارچە ماقالە يېزىپ، ئۆزىنىڭ تەبىئەتنى قىزغىن سۆيىدىغان ھېسسىياتىنى ئىپادىلىگەن. ئۇ بۇ ماقالىسىدە ھېلىقى ئوخشىتىشنى يەنە بىر قېتىم ئىشلەتكەن. بۇنىڭدىن رېۋايەتتىكى ئوبرازلارنىڭ بالىلارنىڭ پىكىر يۈرگۈزۈشىگە نەقەدەر زور تەسىر كۆرسىتىدىغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. يۈزدە - يۈز ئىشنى مەنكى، تەسەۋۋۇر، ئارزۇ ئارقىلىق ئەتراپتىكى دۇنيا ئوبرازلاشتۇرۇلغان ۋە ئۇزلۇكسىز ھالدا يېڭى، جانلىق ئوبرازلار يارىتىلغاندا، بالىلار گۈزەللىكنىلا بىلىپ قالماستىن، بەلكى ھەقىقەتنىمۇ بىلىۋالالايدۇ. بالىلار رېۋايەتسىز، تەسەۋۋۇرسىز ياشىيالمايدۇ؛ بالىلار ئۆچۈن ئېيتقاندا، ئەتراپتىكى دۇنيا رېۋايەتسىزمۇ گۈزەل، لېكىن ئۇ رەخت ئۈستىگە سىزىلغان رەسىمگە ئوخشايدۇ، رېۋايەت قوشۇلسا، جىمجىت تۇرغان بۇ سۈرەتكە جان كىرىدۇ.

ئوبرازلاشتۇرۇپ ئېيتقاندا، رېۋايەت بىر مەيىن شامال، ئۇ، بالىلارنىڭ تەپەككۇر ۋە تىل ئۇچقۇنلىرىنى پۈۋلەپ يانداۋرالايدۇ. بالىلار رېۋايەتنى ئاڭلاشقىلا ئامراق بولۇپ قالماستىن،

يەنە رېۋايەت ئىجاد قىلىشنىمۇ ياخشى كۆرىدۇ. مەن بالىلارنى ياپ - يېڭىل ئۈزۈم باراڭلىرىنىڭ قېشىغا ئەكېلىپ ئەتراپتىكى مەنزىرىنى تاماشا قىلدۇرۇۋېتىپ، توساتتىنلا بالىلارغا بىرەر ھېكايە ئېيتىپ بېرىش كېرەكلىكىنى ئويلىغانىدىم. كاتەنىڭ «قۇياش بوۋا ئوت ئۇچقۇنلىرىنى چاچرىتىۋاتىدۇ» دېگەن سۆزى مېنىڭ تەسەۋۋۇر قىلىشىمنى ئىلگىرى سۈردى. بالىلار نەقەدەر ھەقىقىي، نەقەدەر ھېسسىياتلىق، نەقەدەر مول بەدىئىي ئىپادىلەش ئىقتىدارىغا ئىگە ئوبراز يارىتىدۇ - ھە! ئۇلارنىڭ تىلى نەقەدەر توغرا، ئېنىق، نەقەدەر گۈزەل - ھە!

مەن بالىلارغا كىتابنى ئېچىپ بوغۇملار بويىچە تۇنجى سۆزنى ئوقۇتۇشتىن بۇرۇن، ئالدى بىلەن دۇنيادىكى ئەڭ ياخشى كىتابلاردىن بىرنەچچە بەتنى، يەنى تەبىئەتتىن ئىبارەت بۇ كىتابنى ئوقۇتۇشنى تەرتىپ ئىشقا ئاشۇرىمەن.

بۇ يەردە، تەبىئەتتە تۆۋەندىكى ئىدىيە ئالاھىدە ئېنىق ۋە ئايدىڭ: بىز ئوقۇتقۇچىلار تەبىئەت قوينىدىكى ئەڭ نازۇك، ئەڭ زىل، ئەڭ سەزگۈر نەرسە — بالىلارنىڭ چوڭ مېڭىسى بىلەن ھەپىلىشىمىز. سىز بالىلارنىڭ چوڭ مېڭىسىنى ئويلىغىنىڭىزدا، مۇنداق بىر ئەھۋالنى تەسەۋۋۇر قىلىشىڭىز لازىم: ئۇستىدە شەبنەم غىلدىرلاپ تۇرغان بىر تال نازۇك ئەتىر گۈلنى شەبنەمنى چۈشۈرۈۋەتمەي ئۈزۈش ئۈچۈن قانچىلىك ئېھتىيات قىلىش كېرەك - ھە! بىز ھەر مىنۇت ئىنتايىن ئېھتىياتچان بولۇشىمىز لازىم، چۈنكى بىز تەبىئەت دۇنياسىدىكى ئەڭ زىل، ئەڭ نازۇك بولغان، ئۆسۈپ يېتىلىۋاتقان كىشىلەر - تەپەككۇر قىلىدىغان مادداىلار بىلەن ئۇچرىشىمىز.

بالىلار ئوبراز ئارقىلىق تەپەككۇر قىلىدۇ. ئالايلۇق، ئۇ بىر تەرەپتىن مۇئەللىم سۆزلەپ بېرىۋاتقان سۇ ئامچىسىنىڭ ساياھىتى توغرىسىدىكى ھېكايىنى ئاڭلىسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئۆز تەسەۋۋۇرىدا ئەتىگەندىكى كۆمۈش رەڭ تۇمانىنى، قارا بۇ-

لۇتنى، گۈلدۈرلەۋاتقان گۈلدۈرماما ئاۋازىنى، باھارنىڭ سىم ـ سىم يامغۇرىنى تەسۋىرلەيدۇ. ئۇنىڭ مېڭىسىدىكى سۆرەت قانچە ئېنىق بولغانسېرى، ئۇنىڭ تەبىئەتنىڭ قانۇنىيىتىگە بولغان تونۇشى شۇنچە چوڭقۇر بولىدۇ. دەرۋەقە ئۇنىڭ مېڭىسىدىكى ئىنچىكە، ئاجىز، سەزگۈر نېۋرونلار تېخى مۇكەممەل بولمايدۇ، يەنە تەرەققىي قىلدۇرۇش ۋە كۆچەيتىشكە تولىمۇ كېلىدۇ، ئەلۋەتتە.

«باللار پىكىر يۈرگۈزمەكتە...» بۇ ئۇنىڭ مېڭە يېرىم شارىدىكى مەلۇم بىر قىسىم چوڭ مېڭە پوستى قاتلىمىنىڭ ئەتراپتىكى، دۇنيادىكى ئۇچۇرلار (مەسىلەن، سۆرەت، ھەرىكەت، ئەرسە، ھادىسە، سۆز ـ ئىبارە) نى قوبۇل قىلىۋاتقانلىقى ۋە ئۇنىڭ زىل نېۋرونلار ئارقىلىق ـ مەسىلەن، قاتناش يوللىرىغا ئوخشاش ـ بەلگە يەتكۈزۈپ بېرىۋاتقانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. نېۋرونلار بۇ ئۇچۇرلارنى پىششىقلاپ، تۈرلەرگە ئايرىپ، سىلىشتۇرۇپ، سىستېمىلاشتۇرۇپ چىقىدۇ. يېڭى ئۇچۇرلار ئۆزلۈكسىز كېلىپ تۇرىدۇ، نېۋرونلار بۇ ئۇچۇرلارنى ئۆزلۈكسىز قوبۇل قىلىپ، «پىششىقلاپ ئىشلەيدۇ» ھەم ئۆزۈلمەي كېلىۋاتقان يېڭى ئۇچۇرلارنى قوبۇل قىلىش، ھەم ئۇچۇرلارنى «پىششىقلاپ ئىشلەش» ئۈچۈن، نېۋرونلار ئېنېرگىيىنى ئۇچۇرلارنى قوبۇل قىلىشتىن قىسقا ۋاقىت ئىچىدىلا بۇ ئۇچۇرلارنى پىششىقلاپ ئىشلەشكە ئۆزگەرتىشكە توغرا كېلىدۇ، مانا بۇ، نېۋرونلارنىڭ كىشى ھەيران قالغۇدەك سۈرئەتتە ئېنېرگىيە ئالماشتۇرۇشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ خىل ھادىسىنى پىكىر يۈرگۈزۈش دەپ ئاتايمىز، يەنى بىز ئېيتىۋاتقان «باللار پىكىر يۈرگۈزمەكتە...» دېگەن ئەنە شۇ. باللارنىڭ نېۋرونى ئىنتايىن نازۇك بولىدۇ، ھېسسىي بىلىشنىڭ ئوبيېكتلىرىغا بولغان ئىنكاسى ئىنتايىن سەزگۈر بولىدۇ، لېكىن ئۇ نورمال شارائىتتىلا خىزمەت قىلالايدۇ، بۇ شارائىت ـ تونۇلىدىغان ۋە قوبۇل قىلىنىدىغان ئوبـ

يېكت، كۆرگىلى، ئاڭلىغىلى، تۇتقىلى بولىدىغان كونكرېت ئوبرازدىن ئىبارەت. يەنى باللارنىڭ كۆز ئالدىدا بىۋاستە كۆزەتكىلى بولىدىغان ئەملىي ئوبراز ياكى روشەن تىل ئوبرازى پەيدا بولۇپ، سۆزلەنگەن ئەرسە باللارغا كۆزنىگە كۆرۈنۈۋاتقاندەك، قولىقىغا ئاڭلىنىۋاتقاندەك قولى بىلەن تۇتۇۋاتقاندەك تۇيۇلغاندا، تەپەككۇر ماھىيىتىنىڭ ئېنېرگىيىسى بولغان ئالماشتۇرۇشنى ئاندىن ئېلىپ بارغىلى بولىدۇ (باللارنىڭ رېئاليەتنى ياخشى كۆرۈشىدىكى سەۋەب دەل مۇشۇ).

تەپەككۇر بۇلىقىدا ئوبرازلارنى بىۋاستە كۆزىتىشنى ئالدى بىلەن تەبىئەت قوينىدا مەشىق قىلىپ، بىۋاستە كۆزىتىلگەن بۇ ئوبرازلار ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى تۇرغۇزۇش ۋە بىۋاستە كۆرىستىلگەن بۇ ئوبرازلارنى پىششىقلاش ـ باللارنىڭ چوڭ مېڭىسىنىڭ تەرەققىي قىلىشىدىكى تەبىئىي ئېھتىياج. بالا تەبىئەت دۇنياسىدىن ئايرىۋېتىلىدىغان، ئوقۇش باشلانغان كۈندىن باشلاپ پەقەت بەزى ئابستراكت ئۇقۇم بىلەنلا ئۇچراشتۇرۇلىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا بالىنىڭ چوڭ مېڭىسى ناھايىتى تېزلا چارچاپ قالىدۇ ـ دە، ئوقۇتقۇچىسى تاپشۇرغان ۋەزىپىنىمۇ ئورۇندىيالمايدۇ. چۈنكى ئۇلارنىڭ مېڭە ھۈجەيرىلىرى تەرەققىي قىلىشى، مۇكەممەللىشىشى ۋە ھاياتىي كۈچىنى ئاشۇرۇشى كېرەك. تۆۋەن يىللىق سىنىپ ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ دائىم مۇنداق ھادىسىلەرگە دۇچ كېلىشىدىكى سەۋەب شۇكى، باللار كۆزىنى سىزنىڭ كۆزىڭىزدىن ئۈزمەي جىممجىت ئولتۇرۇپ، كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلاۋاتقاندەك كۆرۈنسىمۇ، لېكىن ئەملىيەتتە بەرەر سۆزنىمۇ چۈشەنمەيدۇ، چۈنكى ئوقۇتقۇچى ھەدەپ سۆزلەۋېرىدۇ. ئوقۇغۇچىلار كۆنۈكمە، مەسىلەرنى يېشىشنىڭ قانۇنىيەتلىرى ئۈستىدە ئويلىنىشقا توغرا كېلىدۇ، بۇلارنىڭ ھەممىسى ئابستراكت ۋە يىغىنچاقلانغان بولۇپ، جانلىق ئوبراز بولالمايدۇ، شۇڭا

چوڭ مېڭە تەبىئىي ھالدا ئاسانلا چارچاپ قالمىدۇ. شۇنداق بولغاچقا مۇقەررەر ھالدا سەپتىن چۈشۈپ قالمىغانلار چىقىپ تۇرىدۇ. نېمە ئۈچۈن جەزمەن تەبىئەت قوينىدا بالىلارنىڭ تەپەككۇرىنى يېتىلدۈرۈپ، ئەقلىي كۈچىنى ئاشۇرۇش كېرەك؟ بۇنى پۈتۈنلەي بالىلارنىڭ جىسمانىي جەھەتتىكى تەبىئىي يېتىلىش قانۇنىيىتى بەلگىلىگەن. شۇڭا، تەبىئەت — تەپەككۇر يۈرگۈزۈش دەرسخانا، ئەقلىنى يېتىلدۈرىدىغان دەرسخانا، ھەر بىر قېتىم تەبىئەت قوينىغا بېرىپ ساياھەت قىلىش، بالىلارنىڭ تەپەككۇر قىلىشى ۋە ئەقلىي جەھەتتىن يېتىلىشىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ.

بىز تاغ ئۈستىدە ئەتراپتىكى تومۇزغىلارنىڭ بەس - بەس بىلەن چىرىلداپ سايراشلىرىنى ئاڭلاپ، ھاۋادىن كېلىۋاتقان كۆكتاتلارنىڭ ھىدىنى پۇراپ جىمجىت ئولتۇردۇق. بالىلارغا بەك كۆپ نەرسىنى، بەزى ھېكايىلەرنى زورمۇ زو سۆزلىگىلى بولمايدۇ. تىل — كۆكۈل ئېچىش خاراكتېرىدىكى نەرسە ئەمەس، لېكىن تىلدىن زېرىكىش ئىنتايىن زىيانلىق. بالىلار ئوقۇتقۇچىلارنىڭ سۆزلىشىگىلا موھتاج بولۇپ قالماستىن، يەنە سۆكۈتكىمۇ موھتاج، ئۇلار مۇشۇ قىسقىغىنا جىمجىتلىقتىن پايدىلىنىپ، ئاڭلىغان ۋە كۆرگەن نەرسىلەر ئۈستىدە پىكىر يۈرگۈزىدۇ. ئوقۇتقۇچىلار ئۈچۈن ئېيتقاندا، سۆزنىڭ چېكىگە دىققەت قىلىش ئىنتايىن مۇھىم ئىش. بالىلارنى پاسسىپ، ئۆلۈك ئوقۇمنىڭ ئوبيېكتىغا ئايلاندۇرۇپ قويماسلىق لازىم. ھەر بىر روشەن ئوبراز — بىۋاستە كۆزىتىلىدىغان ئوبراز ۋە تىل ئوبرازى بىلەن تونۇشۇپ چىقىش ئۈچۈن نۇرغۇن ۋاقىت ۋە زېھنىي كۈچ كېرەك. بالىلارغا پىكىر يۈرگۈزۈش ئۈچۈن ۋاقىت چىقىرىپ بېرىشكە ماھىر بولۇش — ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئەڭ سىرلىق ئارتۇقچىلىقى، بالىلارغا تەبىئەت قوينىغا كىرىپ ئاڭلاش، كۆرۈش، ھېس قىلىش ئۈچۈن شەرت - شارائىت

يارىتىپ بېرىش كېرەك.

بىز بىرلىكتە تومۇزغىلارنىڭ سايرىشىنى ئاڭلىدۇق. مەن بالىلارنىڭ بۇ كارامەت مۇزىكىغا مەپتۇن بولۇپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ ئىنتايىن خۇشال بولدۇم. ئۇلارنىڭ بۇ جىمجىت ئاخشامنى، خۇش پۇراق چېچىۋاتقان بۇ دالىنى، تومۇزغىلارنىڭ سايراشلىرىنى ئېسىدە مەڭگۈ تۇتۇشىغا تىلەكداشمەن. ئۇلار ۋاقتى كەلگەندە چوقۇم تومۇزغا توغرىسىدا رىۋايەت ئىجاد قىلىدۇ.

بالىلار خىيالچان نەزەرىنى مانا ئەمدى پېتىپ كېتىۋاتقان قۇياشقا مەركەزلەشتۈردى. قۇياش ئۇپۇق سىزىقى ئاستىدا غايىب بولۇپ، ئاسمانىنى ئىللىق كەچكى شەپەق قاپلاۋاتاتتى.

— قۇياش بوۋا ئارام ئالغىلى كەتتى، — دېدى لاپىسا ھەسرەتلەنگەن ھالدا.

— تۆمۈرچى قۇياش بوۋىغا كۈمۈش رەڭ گۈلچەمبىرەك تەقدىم قىلدى... قۇياش بوۋا تۇنۇگۈنكى گۈلچەمبىرەكنى قەيەردە قويغاندۇ؟ — سورىدى لىدا.

بالىلار رىۋايەتنىڭ ئاخىرىنى كۈتۈپ كۆزۈمگە قاراشتى، لېكىن مەن قانداق ئوبرازنى تاللاش توغرىسىدا بىر پىكىرگە كەلمىگەنىدىم. بۇ چاغدا فىتە ماڭا بىر ياردەم قىلدى.

— گۈلچەمبىرەك ئاسمانغا چېچىلىپ كەتتى، — دېدى ئۇ پەس ئاۋازدا.

جىمجىتلىق قاپلىدى. بىز فىتەنىڭ سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇشنى كۈتتۇق. ناھايىتى ئېنىقكى، بۇ ئوغۇل رىۋايەتنىڭ ئاخىرىنى توقۇپ بولغانىدى. لېكىن ئۇ سۆزلىگىلى ئۇنىمىدى، ئېھتىمال قورۇنۇۋاتقان بولسا كېرەك. شۇنداق قىلىپ مەن ئۇنىڭغا ياردەم قىلدىم.

— شۇنداق، گۈلچەمبىرەك ئاسماندا چېچىلىپ كەتتى. ئۇ، قۇياش بوۋىنىڭ يالقۇنجاپ تۇرىدىغان تاجىسى ئۈستىدە

بىر كۈن كۆيۈپ، شامغا ئوخشاش يۇمشاپ كېتىدۇ. قۇياش بوۋا قولىنى ئۇنىڭغا سەل - پەل تەككۈزۈپلا قويسا، ئۇ ئالتۇن‌رەڭ لىك كىچىك ئېقىنغا ئايلىنىپ كەچكى ئۇپۇقتا ئاقىدۇ. قۇياش ئارام ئېلىشقا ماڭغان چاغدا ئۆزىنىڭ ئاخىرقى قالدۇق نۇرى بىلەن بۇ كىچىك ئېرىقنى يورۇتىدۇ. ئەنە قاراڭ، بۇ كىچىك ئېقىن ئەتىرگۈل رەڭلىك رەڭدار شەپەق ھاسىل قىلىۋاتىدۇ، ئۇ بارغانسېرى غۇۋالىشىدۇ، قۇياش بوۋا بارغانسېرى يىراق لىشىپ كېتىدۇ ۋە تېزلا ئۆزىنىڭ ئاسمانىدىكى ئۇۋۇسىغا كىرىپ كېتىدۇ. بۇ چاغدا ئاسماندا يۇلتۇزلار پەيدا بولىدۇ...

— بۇ يۇلتۇزلار قانداق نەرسە؟ نېمە ئۈچۈن ئۇلار نۇر چېقىرىدۇ؟ ئۇلار قەيەردىن كېلىدۇ؟ ئۇلار نېمە ئۈچۈن كۆن دۈزى كۆرۈنمەيدۇ؟ — بالىلار قىزىقسىپ سوئال سوراشتى. لېكىن ئوبراز بەك كۆپ بولۇپ كەتسە بالىلارنى زېرىكتۈرۈپ قويىدۇ، بۈگۈن خېلىلا كۆپ بولۇپ كەتكەنىدى. شۇنداق قىلىپ بالىلارنىڭ قىزىقىشىنى باشقا شەيئىلەرگە يېتەكلىدىم.

— يايلاقلارغا قاراپ بېقىڭلار، ئويمانلىق، چۆپلۈك، ئازگال يەرلەرنىڭ قانداق غۇۋالىشىۋاتقانلىقىنى كۆرۈۋاتامسىلەر؟ ئاۋۇ كىچىك تاغلارنى قارىڭلار، ئۇلار بوشاپ، گۈگۈمدا يۆتكىلىپ كېتىۋاتقاندەك كۆرۈنۈۋاتىدۇ. ئەنە غۇۋالىشىپ كۈل رەڭگە ئۆزگىرىشكە باشلىدى. كىچىك تاغلارنىڭ ئۈستىگە يەنە قاراپ بېقىڭلار، ئۇ يەردە نېمىلەر كۆرۈنۈۋاتىدۇ؟

— دەرەخ ... چاتقال ... كالا پادىسى ... يەنە قوي پادىسى ۋە پادىچىلار كۆرۈنۈۋاتىدۇ. دالدا قونۇپ قالغان ئادەملەر گۈلخان يېقىۋاتىدۇ، گۈلخان ئېنىق كۆرۈنمەيدىكەن، قويۇق ئىس كۆتۈرۈلۈۋاتىدۇ، — مانا بۇلار — بالىلار غۇۋالىشىپ كېتىۋاتقان تاغلارغا نەزەر سالغاندا خىيالىغا كەلتۈرگەن نەرسىلەر. مەن بالىلارنى ئۆيگە قايتىشقا دەۋەت قىلدىم، لېكىن ئۇلار كەتكۈسى كەلمەي يەنە بىر دەم ئولتۇرۇشنى تەلەپ قىل-

دى. قاش قارىيىپ دۇنيا سىرلىق چۈمپەردىگە پۈركەنگەندە، بالىلارنىڭ تەسەۋۋۇرى ئىنتايىن جانلىنىپ كەتتى. مەن گۈگۈم ۋە تۈن قاراڭغۇسىنىڭ يىراق تاغ جىلغىسى ۋە ئورمان ئارىسىدىن ئېقىپ چىقىۋاتقان دەريا ئېقىنىغا ئوخشايدىغانلىقىنى تىلغا ئېلىۋىدىم، بالىلارنىڭ تەسەۋۋۇرىدا گۈگۈم ۋە قاراڭغۇدىن ئىبارەت ئىككى سىرلىق پېرسوناژ پەيدا بولدى. سانە بۇ ئىككى پېرسوناژنىڭ ھېكايىسىنى ئېيتىپ بەردى: ئۇلار يىراق جايدىكى ئېپتىدائىي ئورمانلىقنىڭ يېنىدىكى تاغ ئۆڭكۈرىدە تۇرىدىكەن. كۈندۈزى ئۇلار تېگى يوق بىر قاراڭغۇ زىندانغا چۈشۈپ، خىيال بىلەن ھەسرەتلىنىدىكەن (نېمىشقا ھەسرەتلىنىدىغانلىقىنى رىۋايەتنىڭ ئاپتورىلا بىلىدۇ)، قۇياش بوۋا ئۆزىنىڭ ئاسمانىدىكى ئۇۋۇسىغا كىرىپ كېتىشىگىلا، گۈگۈم بىلەن قاراڭغۇلۇق زىندان ئىچىدىن قايتىپ چىقىدىكەن. ئۇلارنىڭ تاپانلىرى تۆكلۈك بولغاچقا، ئۇلارنىڭ ئاياغ ئاۋازى ئاڭلانمايدىكەن. گۈگۈم بىلەن قاراڭغۇلۇق مېھرىبان، خۇش خۇي، يېقىملىق ئىكەن، ئۇلار ھەر-قانداق ئادەمنى بوزەك قىلمايدىكەن.

بالىلار گۈگۈم ۋە قاراڭغۇنىڭ كىچىك بالىلارنى قانداق ئۇخلىتىدىغانلىقى ھەققىدە رىۋايەت ئىجاد قىلىشقا كىرىشتى، لېكىن بۈگۈن پائالىيەتنى ئاياغلاشتۇرۇش ۋاقتى بولۇپ قالغانىدى. بىز ئۆيلىرىمىزگە قايتتۇق. بالىلار يەنىلا ئەتىسى كېلىش ئويىدا ئىدى، نېمە ئۈچۈن؟ ۋالەنىڭ سۆزى بويىچە ئېيتقاندا، مۇشۇنداق چاغدا ئاسانلا تەسىرلىك رىۋايەت توقۇغىلى بولىدۇ.

نېمە ئۈچۈن مۇھىت بالىلارنىڭ تەسەۋۋۇر قىلىشىنىڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشىگە پايدىلىق بولغان چاغلاردا، بالىلار رىۋايەت ئاڭلاشقا خۇشتار بولىدۇ؟ ئۇلار گۈگۈمنى نېمە ئۈچۈن مۇنچۇالا ياخشى كۆرىدۇ؟ نېمە ئۈچۈن رىۋايەت بالىلارنىڭ تىل ۋە تەپەككۇر ئىقتىدارىنى ئاشۇرۇشتا باشقا ھەرقانداق ۋاستىدىن تېخىمۇ ئۈنۈملۈك بولىدۇ؟ چۈنكى، رىۋايەتتىكى ئوبـ-

رازلار ئىنتايىن مول ھېسسىيات تۇسىنى ئالغان بولىدۇ، رىۋايەت تىلىنى بالىلار ئېسىدە تۇتالايدۇ. بالىلار يېڭىدىن پەيدا بولۇۋاتقان خىيالىي سۆرەتلەر توغرىسىدىكى گەپ - سۆزلەرنى ئاڭلاۋاتقان ياكى سۆزلەۋاتقاندا، يۇرىكى سوقۇشتىن توختاپ قالايلا دەپ قالىدۇ. مەكتەپلەردە رىۋايەت ئاڭلاش ۋە رىۋايەت توقۇش مەشقى بولمايدىغان بولسا، قانداق بولۇپ كېتىشىنى تەسەۋۋۇر قىلىشتىن قورقىمەن. بالىلارنىڭ «كۆڭۈللۈك مەكتەپ» تۇرمۇشىنىڭ دەسلەپكى ئىككى ئېيىدا توقۇغان رىۋايەت ۋە ھېكايىلىرى ئېسىمدىن زادىلا چىقمايدۇ. تۆۋەندىكى بۇ رىۋايەتلەر بالىلارنىڭ تەپەككۇرى، ھېسسىياتى، ئارزۇلىرى ۋە ئۇلار بىلگەن دۇنيا.

توشقانچاق (شورا)

ئانام ماڭا ئۇزۇن يۇڭلۇق بىر توشقانچاق ھەدىيە قىلدى. بۇ، يېڭى يىلنىڭ ئالدىدىكى ئىش. مەن ئۇنى يېڭى يىللىق شەمشاد دەرىخىنىڭ ئۈچىغا چىقىرىپ قويدۇم. ھەممەيلەن ئۆخلاپ قالدى. يېڭى يىللىق شەمشاد دەرىخى ئۇستىدىكى كىچىككىنە چىراغ يېقىلمىق ئىدى. توشقانچاق دەرەخ ئۇستىدىن سەكرەپ چوشۇپ. يېڭى يىللىق شەمشاد دەرىخىنى ئايلىنىپ يوگۇرگىلى تۇردى، بىر دەم سەكرەپ دەرەخقە چىقسا، بىر دەم سەكرەپ يەرگە چوشۇپ. ئاخىرى يەنە دەرەخقە چىقىپ كەتتى.

ئاپتاپپەرەس (كاتە)

قۇياش كۆتۈرۈلدى. قۇشلار ئۇيغاندى، سوپېتورغايلار ئاسمانغا پەرۋاز قىلدى. ئاپتاپپەرەسمۇ ئويغاندى. ئۇ گۈل بەرگىلىرىدىكى شەبنەمنى چوشۇرۈۋەتمەكچى بولۇپ سىلكىندى. ئاندىن قۇياشقا بۇرۇلۇپ:

— قۇياش بوۋا، ياخشىمۇسىز! سىزنى كۈتۈۋاتقىنىمغا ئۇزۇن بولدى. مانا قارا، ھېنىڭ ساپسېرىق گۈل بەرگىلىرىم سىزنىڭ تەپتىڭىزدىن ئايرىلىپ سۆلىشىپ قالغانىدى. ئەمدى يەنە قەددىنى رۇسلاپ، ئىنتايىن يايراپ كەتتى. قاراپ بېقىڭا ھېنىڭ بىر دۇنيا گۈلىڭ جىممىغا. سىزگە نەقەدەر ئوخشايمەن - ھە، قۇياش بوۋا، — دېدى.

يەر قانداق ئاغدۇرۇلىدۇ (يورا)

كومبايىن بۇغدايىنى ئورۇپ بولۇپتۇ. كەرپە بالىسى ئۇۋىسىدىن چىقىپ بۇغدايلارنىڭ يوقلۇقىنى، باشاقلارنىڭمۇ شاۋقۇن - سورەن سالمىغانلىقىنى كۆرۈپ، بولىكىدەك دۇبىدۇگىلەك توگولىۋېلىپ، ئورۇلغان بۇغدايىنىڭ كەينىدىن دومىلاپتۇ. قارسا، ئۇدۇللىدا غايەت يوغان ۋە قورقۇنچلۇق بىر مەخلۇق — تۆمۈر قاسراقلىق قوڭغۇز ئۆمىلەپ كېتىۋاتقۇدەك. ئۇ چىرقىراپ، گۈرۈلدەپ ئاۋاز چىقىرىپ ماڭىدىكەن. كەينىگە چىش سۆرىتىلگەن بولۇپ، چىشنىڭ كەينىدىن چىلان تۈپراقلار ئاغدۇرۇلۇپ كېتىۋاتقۇدەكمىش. كەرپە بالىسى ئۇۋىسىنىڭ ئېغىزىدا تۇرۇپ سىرتقا نەزەر تاشلاپ، ئىنتايىن ھەيران قاپتۇ: «تۆمۈر قاسراقلىق بۇ يوغان قوڭغۇز نەدىن كەلگەندۇ؟» دەپ ئويلاپتۇ. بۇ تۆمۈر قاسراقلىق قوڭغۇز تراكتور ئىكەن.

لېنىننىڭ ئىككى ھەيكىلى (ۋالە)

ھەدەم ئولياغا «ئۆكتەبر بالىلىرى» غا قوبۇل قىلىنىدى، ئۆكتەبر بايرىمىدا پىئونېرلار ئەترىتىگە قاتنىشىدۇ. ئۇنىڭ بىر قىزىلئۇلتۇزى بار، قىزىلئۇلتۇزنىڭ ئوستىدە لېنىننىڭ كىچىك سۈرىتى بار. ھازىرقى بىزنىڭ ئۆيدە لېنىننىڭ ئىككى سۈرىتى بار. بىرى تامغا ئېسىپ قويۇلغان، يەنە بىرى، ئولياڭنىڭ قىزىلئۇلتۇزىدا. لېنىن ئەمگەكچى خەلقىنىڭ بەختى - سائادىتى ئۈچۈن كۈرەش قىلغان، دادام: «لېنىن مەكتەپكە كىرگەندە ناھايىتى ياخشى ئوقۇغان» دەيدۇ. مەنمۇ ياخشى ئوقۇنىپ، لېنىنغا ئوخشاش ئۆسمۈر بولىمەن.

دۇب دەرىخى ھېۋىسى (دىنا)

شامال چىقىپ بىر دانە دۇب دەرىخى ھېۋىسى يەرگە چوشۇپ كېتىپتۇ. ئۇ خۇددى مىستىن ياسالغان قويغاندەك ساپسېرىق بولۇپ، پارقىراپ قۇرۇدىكەن. ئۇ يەرگە چوشۇپ كەتكەندىن كېيىن، كۆگلىمدە: «دەرەخ ئۈچىدىكى ۋاقتىمدا نېمىدېگەن ياخشى ئىدى - ھە، مانا ئەمدى يەرگە چوشۇپ كەتتىم، بۇ يەردىن دەريالارنىمۇ، ئورمانلارنىمۇ كۆرگىلى بولمايدىكەن» دەپ ئويلاپ ئۆزۈم ئارسالدا بولۇپ: «دۇب دەرىخى، سەن ھېنى يەنە شېخىڭغا چىقىرىۋالامسەن؟

سەن؟» دەپ سوراپتۇ. دۇب دەرىخى: «سەن تازا ئەخمەق ئىكەنسەن، مەنمۇ يەردىن ئونۇپ چىققان. سەنمۇ تېزرەك يىلتىز چىقىرىپ، ئىتتىكرەك ئۆسسەك، بىر توپ ئېگىز دۇب دەرىخى بولىسەن» دەپتۇ.

بالىلار يالغۇز تەبىئەتتە يۈز بەرگەن ئىشلار بىلەنلا تەسىرلىنىپ قالمايدۇ. ئۇلار دۇنيادا تىنچلىقنىڭ بولۇشىنى ئۈمىد قىلىدۇ. ئۇلار يەر شارىدا ئۇرۇشنى پىلانلىغۇچى كۈچلەرنىڭ يەنە مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى بىلىدۇ. شۇڭا بالىلارنىڭ تەسەۋۋۇرىدا قاراڭغۇ زۇلمەت كۈچلەرنى يىلان قىلىپ تەسۋىرلەيدىغان رىۋايەتلەر پەيدا بولىدۇ.

بىز تۆمۇر يىلاننى قانداق يەڭدۇق؟ (شىلىوشا)

ناھايىتى يىراقتىكى بىر ئوكيانىنىڭ قىرغىقىدا سازلىقتا بىر تۆمۇر يىلان ياشايتتى. ئۇ، خەلقىمىزگە ئۆچمەنلىك قىلاتتى. ئۇ نۇرغۇن ئاتوم بومبىسىنى ياساپتۇ ۋە قۇياشقا تاشلاش ئۈچۈن ئاتوم بومبىسىنى قانىتى ئوستىگە ئېلىپ ئۇچۇپتۇ. تۆمۇر يىلان بىزنى قاراڭغۇ - زۇلمەت ئىچىدە ھالاك قىلىش ئۈچۈن، قۇياشنى يوقاتماقچى بولغانىكەن. بىز قارلىغاچلارنى تۆمۇر يىلاننىڭ ئالدىغا ئۇنى تۇشۇشقا ئەۋەتتۇق. قارلىغاچلار قۇياشنىڭ ئوتىنى تۇمشۇقى بىلەن چىشلەپ ئېلىپ تۆمۇر يىلاننى قوغلىدى ۋە ئوتنى دۈشمەننىڭ قانىتىغا قارىتىپ ئاتتى. تۆمۇر يىلان ۋەيران بولۇپ يەرگە چۈشۈپ، كۆيۈپ كولغە ئايلىنىپ كەتتى. قۇياش داۋاملىق نۇر چاچتى. قارلىغاچلار خۇشال بولۇپ ۋىچىرلىشىپ سايرىشىپ كەتتى.

بۇ رىۋايەتتە بالىلارنىڭ دۇنيانى كۆزىتىش ئالاھىدىلىكى ئىپادىلەنگەن بولۇپ، قۇشلار ۋە ياۋايى ھايۋانلارنىڭ ئوبرازى كەمچىل بولغانلىقى ئۈچۈن، بالىلار ئۇنى تەسەۋۋۇر قىلالمىغان. ئا.گايدال رىۋايەتىنى «قىزىل ئارمىيە ئاق باندىتلارنى تارمار قىلدى، توشقانچاق ئۇ يەردە قالتىس خۇشال بولۇپ كەتتى» دەپ ئاخىرلاشتۇرۇش كېرەك ئىدى، دېگەن. بۇنداق ئاخىرلاشتۇرغاندا، بالىلار ئوماق توشقانچاق بىلەن قارلىغاچنىڭ ئەپ-

سانسىزلىغان پەرسونا‌ژ بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ياخشىلىقنىڭ سىمۋولى ئىكەنلىكىنى چىن كۆڭلىدىن ھېس قىلالايدۇ.

ئەتراپتىكى دۇنيادا ھەركۈنى يېڭى - يېڭى بايقاشلار بولۇپ تۇرىدۇ، ھالبۇكى، بالىلار بۇ رىۋايەتلەرنىڭ ئاپتورى ھېسابلىنىدۇ. خىيالىي ئوبراز بالىلارنىڭ يۈرتىنىڭ گۈزەل لىكىنى ھېس قىلىشىغا ياردەم بېرىدۇ. رىۋايەت، خىيال، ئىجادىيەت ئارقىلىق يۈرتنىڭ گۈزەللىكىنى ئېپادىلەش ـ ۋەتەننى سۆيۈش ھېسسىياتىنىڭ بۇلىقى. بىر ئادەمنىڭ ۋەتەننىڭ قۇدرەتلىك ۋە ئۇلۇغلۇقىغا بولغان چۈشەنچىسى ۋە ئۇنى ھېس قىلىشى تەدرىجىي شەكىللىنىدۇ ۋە گۈزەللىك تۇيغۇسى ئۇنىڭ مەنبەسى بولىدۇ، مەن بالىلارنى تەربىيىلەيدىغان ياش ئوقۇتقۇچىلارغا مۇنداق بىر تەكلىپ بەرمەكچى: سىز سوۋېت ۋەتىنىنىڭ ئۇلۇغلۇقى ۋە قۇدرەتلىك ئىكەنلىكىنى تۇنجى قېتىم سۆزلىگەندە، چوقۇم چوڭقۇر پىكىر يۈرگۈزۈپ، كۆڭۈل قويۇپ ئورۇنلاشتۇرۇپ، بالىلارنى ھەقىقىي تەربىيىگە ئىگە قىلىشىڭىز كېرەك. سۆزلىگەنلىرىڭىز ئالىيجاناب ھېسسىيات ئارقىلىق بالىلارنى ئىلھاملاندۇرالايدىغان بولسۇن (ئەگەر ئۆزىڭىزنىڭ قەلبىدە ساپ ۋە ئالىيجاناب ھېسسىيات بولمىسا، سۆزىڭىزنىڭ چەكتىن ئېشىپ كېتىشىدىن قورقماڭ). بۇنداق نۇقتۇق ئارقىلىق بالىلارنىڭ قەلبىدە كۈچلۈك ئورتاق ھېسسىيات قوزغىتىش ئۈچۈن، ئوبرازلىق قىلىپ ئېيتقاندا، تۇجۇپىلەپ ئىشلەپ، بالىلار قەلبىگە گۈزەللىك ئۇرۇقىنى تېرىش كېرەك.

بالىلارنىڭ گۈزەللىكنى ھېس قىلىشى ۋە مەدھىيىلىشى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ قەلبى ۋە خاتىرىسىدە ۋەتەننىڭ ئوبرازى مەڭگۈ ساقلىنىشى لازىم. گۈزەللىك تۇيغۇسى ـ ئىنسان تەبىئىتىنىڭ جەۋھىرى، ئۇ، ياخشى ھېسسىيات، سەمىمىي مۇناسىۋەت بىلەن خۇددى قان بىلەن گۆشتەك ئايرىلمايدۇ. مەن

تۇريە، سلاۋا، گوليە، فتە، ساشا قاتارلىق بالىلارنىڭ سوغۇق قەلبىنىڭ پەيدىنپەي ئېرىۋاتقانلىقىنى خۇشاللىق بىلەن بايقىدىم. گۈزەللىككە بولغان تەبەسسۇم، زوقلىنىش ۋە ھەيران قېلىش مېنى بالىلارنىڭ قەلبىگە تۇتىشىدىغان زۆرۈر بىر يول بىلەن تەمىنلىگەنىدەك بولدى.

«كۆڭۈللۈك مەكتەپ» تۇرمۇشى قاتتىق تۈزۈمنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرىمىدى. بالىلارنىڭ دالىدا قانچىلىك ۋاقىت تۇرۇشى كونكرېت بەلگىلەنمىدى. مېنىڭچە ھەممىدىن مۇھىمى، بالىلارنى زېرىكتۈرۈپ قويماسلىق، بالىلارنى مۇئەللىم قاچان «ئۆيۈڭلارغا قايتىڭلار» دەركىن دېگەن دەرىجىگە چۈشۈرۈپ قويماسلىق، مەن بالىلار كۆزىتىۋاتقان ئوبيېكتقا ۋە شۇغۇللىنىۋاتقان ئەمگىكىگە تېخىچە قىزىقىۋاتقان چاغدا بىر كۈنلۈك خىزمەتنى ئاياغلاشتۇرۇپ، ئۇلارنى ئەتىكى كۈننىڭ يېتىپ كېلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتىدىغان قىلىشقا، ئەتىنىڭ ئۇلارغا يېڭى شادلىق ئېلىپ كېلىشىگە، ئۇلارنى كېچىچە چۈشىدە تۇياشنىڭ يەر يۈزىگە ئوت ئۇچقۇنلىرىنى چېچىۋاتقانلىقىنى چۈشەيدىغان قىلىشقا تىرىشاتتىم. بالىلار دالىدا بەزىدە بىر سائەتتىن بىر يېرىم سائەتكىچە تۇراتتى، بەزى كۈنلىرى تۆت سائەت تۇراتتى. بۇ پۈتۈنلەي ئوقۇتقۇچىنىڭ شۇ كۈنى بالىلارغا قانچىلىك شادلىق بەخش ئېتەلىشى بىلەن باغلىق. بالىلارغا شادلىقنى ھېس قىلدۇرۇپلا قالماستىن، بەلكى بۇ شادلىقنى تەسۋىرلەپ يەتكۈزۈش ۋە ئۇلارغا ئۆزلىرىنىڭ ئازدۇر - كۆپتۇر ئىجادىيەتلىرى ئارقىلىق كوللېكتىپ تۇرمۇشنى بېيىتقۇزۇش لازىم، بۇ نۇقتىمۇ ئىنتايىن مۇھىم.

شۇ يىلى كۈزدە قۇرغاق، ئىللىق كىلىمات ئۇزۇن داۋام لاشتى. دەرەخ يوپۇرماقلىرى تاكى 10 - ئاينىڭ ئوتتۇرلىرىغا قەدەر سارغايمىدى، گويا ياز پەسلى قايتىپ كەلگەندەك بىرنەچچە قېتىم ھاۋا گۈلدۈرلىدى. ھەر كۈنى ئەتىگەنده كوكاتلار

ئۇستىدە شەبنەم يالتىراپ تۇردى، بۇ، مېنىڭ خىزمىتىم ئۈچۈن ئىنتايىن پايدىلىق بولىدى. بىرنەچچە قېتىم مەن ۋە بالىلار بىرلىكتە ئېدىرلىق ئۇستىگە چىقىپ، ئاسماندىكى ئۇزۇپ يۈرگەن بۇلۇتلارنى تاماشا قىلدۇق، بۇ ۋاقىت بالىلاردا ئۆچمەس تەسىرات قالدۇرى. بۇ يۇمران ئاپئاق بۇلۇتلار بالىلار ئۈچۈن ئېيتقاندا كىشنى ھەيران قالدۇرىدىغان يېڭى دۇنيا. بالىلار تېز ئۆزگىرىۋاتقان، سىرتقى شەكلى ئاجايىپ-غارايىپ بۇلۇتلار ئارىسىدىن خىلمۇ خىل ياۋايى ھايۋانلارنى ۋە رىۋايەتتىكى گىگانت ئادەملەرنى كۆردى. بالىلارنىڭ تەسەۋۋۇرى قانات قېقىپ كۆكتە پەرۋاز قىلىۋاتقان قۇشقا ئوخشاش يېراق ئۇپۇقتا، كۆپكۆك دېڭىز - ئوكيانلارغا، ئورمانلارغا، ئىسمى نامەلۇم يېراق دۆلەتلەرگە ئۇچتى. بالىلارنىڭ ئىچكى دۇنياسى مانا مۇشۇنداق چېپىپ يۇرۇش داۋامىدا ئېچىلىدۇ.

ئەنە قاراڭ، بىر پارچە ئاق بۇلۇت ئاسماندا لەيلەپ ئۆتۈپ كېتىۋاتىدۇ.

— بالىلار، سىلەر بۇلۇت ئارىسىدىن نېمىلەرنى كۆردۈڭلار؟— سورىدىم مەن.

— چىغ قالپاقلىق پادىچى بوۋاينى كۆردۈق، ئۇنىڭ قولىدا قوي باقىدىغان تاياقى بار ئىكەن،— دېدى ۋالە ئار-قىدىنلا يەنە:— ئەنە قاراڭلار، ئۇ قوي پادىسى بىلەن بىللە كېتىۋاتىدۇ، ئۇنىڭ ئالدىدا مۈڭگۈزلىرى ئۇزۇن بىر سەركە، سەركىنىڭ كەينىدە بىر ئوغلاق... بوۋاي تاغار يۇدۇۋاپتۇ، تاغارنىڭ ئىچىدىن بىر نەرسە چىقىپ قالغانىدەك قىلىدۇ،— دېدى.

— بوۋاي ئەمەس،— دېدى پاۋلوۋ ۋالەنىڭ گېپىنى ئىنكار قىلىپ،— ئۇ دېگەن قار مومايى، بىز قىش كۈنلىرى ياسىغان قار ئادەمگە ئوخشايدۇ. ئەنە قاراڭلار، قولىغا سۈپۈرگە ئېلىۋاپتۇ. بەشىدىكىسى چىغ قالپاق ئەمەس، چېلەك.

— ئۇ دېگەن قار مومايى ئەمەس. قۇرۇق چۆپ دۆۋىسى،—

دېدى يورا، — چۆپ دۆۋىسى ئۈستىدە ئارا تۇتقان ئىككى مالچى تۇرىدۇ. ئەنە قاراڭلار، ئۇلار قۇرۇق چۆپنى پەسكە چۈشۈرۈۋاتىدۇ، پەستە تۇرغىنى پىگلو هارۋا، ئۇ قانداقمۇ سەركە بولسۇن؟ سەركە ئەمەس، پىگلو هارۋا، ئەنە ئاۋۇ دېگەن سەركىنىڭ مۆڭگۈزى ئەمەس، هارۋىنىڭ چوققىسى...

— ئۇ دېگەن مەن چۈشۈمدە كۆرگەن توشقاندەك كارامەت يوغان بىر توشقان. پەستە تۇرغىنى، مېنىڭچە هەرگىزمۇ هارۋىنىڭ چوققىسى بولماستىن، توشقانىنىڭ قۇيرۇقى.

مەن هەممەيلەننىڭ ئەركىن تەسەۋۋۇر قىلىشىنى ئۈمىد قىلاتتىم، لېكىن نېمىشقىدۇر كولیە، سلاۋا، تولە، ساشالار ئۈندىمىدى. مەن كولیەنىڭ چىرايىدىكى چوڭلاردىلا كۆرۈلىدىغان، بۇنداق ئويۇننى ئۆزىنىڭ ئەزەلدىن ئابرويىغا زىيان يەتكۈزىدۇ دەپ قارايدىغان مەغرۇرلۇق ۋە مەنسىتمەسلىك كەيپىياتىنى كۆرۈپ، ئىنتايىن ئازابلاندىم. بۇ زادى نېمە ئىش؟ بىلىش كېرەككى، بۇ ئوغۇل بالىنىڭ كۆزىدىن گۈزەللىكنى مەدھىيلەيدىغانلىقىنى بىلگەنىدىم. ئۇ چاغدا مېنىڭ بۇ جەھەتتە كۆرگەنلىرىم كۆپ بولسىمۇ، لېكىن ماڭا بېشارەت بېرىلگەنلىكىنى سەزگەنىدىم: بالا بالىلار شادلىقىغا تېخى قەزىقمىغان، ئۇنىڭ كۆزلىرىدە تېخى هەقىقىي شادلىق نۇرلىرى جىلۋە قىلمىغان، بالا بالىلار ئويۇنىغا تېخى مەپتۇن بولمىغانىكەن، ماتارىپىنىڭ ئۇلارغا بولغان رولى توغرىسىدا سۆزلەش هوقۇقۇم يوق. بالا هامان بالا... ئۇ رېژايەت ئاڭلىغاندا، ياخشىلىق بىلەن يامانلىق ئوتتۇرىسىدىكى كۆرەشنى هېس قىلىپ يەتمىسە، ئۇنىڭ كۆزلىرىدە شادلىق جىلۋە قىلمايدۇ، ئەكسىنچە مەنسىتمەسلىك ئالامەتلىرى كۆرۈلسە، بۇ شۇ بالىنىڭ قەلبىدە هامان مەلۇم بىر خىل ئازابلىنىش بار ئىكەنلىكىدىن دېرەك بېرىدۇ. بۇنداق بالىنى روهلاندۇرۇش ئۇچۇن، ناهايىتى زور زېهنىي كۈچ سەرپ قىلىشقا توغرا كېلىدۇ.

بۇ چاغدا، ئۇپۇق سىزىقىدا بىر توپ غەلىتە شەكىللىك بۇلۇت پەيدا بولدى. ئۇ، تۆت ئەتراپىدا قورغان ۋە كۆزىتىش مۇنارىسى بار ئوردىغا ئوخشىشىپ كېتەتتى. بالىلارنىڭ تەسەۋۋۇرىغا ئوردا توغرىسىدىكى غۇۋا چۈشەنچە قوشۇلدى. يورا يېراق ساماۋى دۆلەتنى توغرىسىدىكى هېلىقى هېكايىنى باشلىدى: بىر ۋەهشىي جادۇگەر بىلەن بىر باتۇر ئېلىشىپتۇ، ئۇ باتۇر يەنە بىر ساهىبجامال قىزنى قۇتۇلدۇرۇپتۇ. فىتە ئۆزىنىڭ تەسەۋۋۇرىغا ئاساسەن يەنە بىر رېژايەت توقۇدى: دۆلەتسىزنىڭ سىرتىدا ناهايىتى يېراق جايدىكى بىر تاغنىڭ ئۆڭكۈرىدە ئۇرۇش پىلانلايدىغان بىر مەخلۇق ياشايدىكەن. خىيالىي قانات بىر ئوغۇل بالىنى ئالەم بوشلۇقىدىكى بىر ئۇچار كېمىگە ئېلىپ چىقىپتۇ، ئۇ بالا بۇ ئۇچار كېمە بىلەن هېلىقى مەخلۇق ئولتۇرىدىغان تاغ ئۆڭكۈرىگە كېلىپ، ئۇ مەخلۇقنى يوقىتىپتۇ ۋە يەر شارىدا مەڭگۈلۈك تىنچلىق ئورنىتىپتۇ.

كېيىن مەن يېراقتىكى ئىسسىق بەلباغ دۆلىتى، مەڭگۈلۈك ياز ۋە يولتۇزلار تۇرىكۇمى، كۆپكۆك دېڭىز — ئوكيان ۋە تەپتەكشى پالما دەرىخى توغرىسىدا سۆزلەپ بەردىم. ئەپسانە بىلەن رېئاللىق ئۆزئارا گىرەلىشىپ كەتكەن بولۇپ، مەن گويا دۇنياغا نەزەر سالىدىغان بىر كۆزنەكلىك دېرىزە ئاچقاندەك بولدۇم. مەن دۇنيادىكى هەرقايسى مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ — ئادەتلىرى، دېڭىز — ئوكيانلار، هايۋانات، ئۆسۈملۈك دۇنياسىدىكى مول بايلىقلار، تەبىئەتتىكى خىلمۇ خىل غەلىتە هادىسىلەر توغرىسىدا سۆزلەپ بەردىم.

ئارقىدىنلا ئادەم ئادەمنى قۇل قىلىدىغان دۇنيا توغرىسىدا سۆزلەپ بەردىم. ئەمگەكچى خەلقنىڭ، بولۇپمۇ بالىلارنىڭ تارتىۋاتقان ئازاب — ئوقۇبەتلىرى بالىلارنى بۇ دۇنيادا يەنە ياخشىلىق بىلەن يامانلىق ئوتتۇرىسىدا كۆرەش مەۋجۇت ئىكەنلىكى، ئېلىمىز خەلقى — كىشىلەرنىڭ بەخت — سائادىتى،

شان ـ شۆھرىتى ۋە ھۆرلۈكى تۇچۇن كۆرەش قىلىۋاتقان جەڭ-
چىلەر ئىكەنلىكى توغرىسىدا ئويلاندۇردى. مەن ھەر بىر ئوقۇ-
غۇچىمغا كىچىك چېغىمدىن باشلاپلا جەمئىيەتتە يەنە جىنا-
يەت ھادىسىلىرى ـ ئادەم ئادەمنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىدىغان
ھادىسە مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى، بۇ خىل زىددىيەتنى كېلىشتۇر-
گىلى بولمايدىغانلىقىنى، دۆلەتسىز دۇنيادا تۇنجى ئەركىن
ئەمگەكچىلەر دۆلىتى ئىكەنلىكىنى، شۇڭا دۆلەتسىزنى چەكسىز
قەدىرلەش لازىملىقىنى بىلدۇرۇشكە تىرىشاتتىم. مېنىڭچە ئو-
قۇتقۇچىنىڭ ئەڭ مۇھىم ۋەزىپىلىرىنىڭ بىرى باللارغا جىنايى
قىلمىشنىڭ قانداقتۇر ئابستراكت نەرسە بولماستىن، بەلكى
ئەمەلىي كۆچ ئىكەنلىكىنى، بۇ كۆچنىڭ يەر شارىدىكى بارلىق
توغرا كىشىلەر بىلەن دۈشمەنلىشىدىغانلىقىنى بىلدۇرۇشتىن
ئىبارەت ئىدى. مەن باللارغا يەنە بەزى دۆلەتلەردە بايلىقنىڭ
بىر ئوچۇم كاپىتالىست ۋە پومبۇچىكلارغا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى،
ئاددىي ئەمگەكچىلەر ھەتتا ئەڭ زۆرۈر بولغان نەرسىلەرگىمۇ
ئىگە بولالمايدىغانلىقىنى سۆزلەپ بەردىم. باللارغا «جاھان-
گەرلىك» دېگەن بۇ ئابستراكت ئۇقۇمنى بىلدۇرۇشكە ئالدىراپ
كەتمىدىم. چۇنكى بۇنى ئۇلار ھامان بىر كۈنى چۈشىنىۋالىدۇ.
مەن سۆزلەۋاتقان مۇشۇ باسقۇچتا، ئاشۇ روشەن، مول ھېسسىياتقا
ئىگە ھەر خىل ئوبرازلار ھەل قىلغۇچ ئەھمىيەتكە ئىگە، مەن
ئىتالىيىدە مىڭلىغان ئانىلارنىڭ نامراتلىق تۈ-
پەيلىدىن ئۆمىدسىزلىنىپ، ئۆزىنىڭ ئوغۇل ـ قىزلىرىنى ئامې-
رىكىلىق بايلارغا سېتىشقا مەجبۇر بولۇۋاتقانلىقىنى سۆزلەپ
بەرگەندە، باللار بۇنىڭ جىنايەت ئىكەنلىكىنى چۈشەندى ۋە
بۇ خىل جىنايەتنىڭ ئىنتايىن تەڭسىزلىك ئاساسىغا تۇرغۇزۇل-
غانلىقىنى: بەزى ئادەملەر ئىشلىمەي تۇرۇپ بايلىقنى ئىگىلىۋال-
غانلىقىنى، ئەمما يەنە بىر قىسىم كىشىلەر بايلىق يارىتىۋاتـ
قان تۇرۇقلۇقمۇ بىرەر پارچە بولكا، بىرەر چاپان ۋە ئولتۇرغۇ-

دەك بىرەر پارچە يەرگىمۇ ئىگە بولالمايۋاتقانلىقىنى دەسلەپكى
قەدەمدە تونۇۋالدى.

ئوقۇتقۇچىنىڭ باللارنى ئورتاق ھېسسىياتقا يېتەكلىيە-
لەيدىغان ھېكايىلەرنى ئېيتىپ بېرىشى، باللارنىڭ ئەقلىي
كۈچىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتىكى زۆرۈر شەرت، شۇنداقلا با-
للارنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىنى بېيىتىشتىكى زۆرۈر نەرسە، سۆز-
نىڭ تەربىيىۋى ئەھمىيىتى شۇ يەردىكى، باللار رىۋايەت
تەسەۋۋۇرى پەيدا قىلغان مۇھىت ئارقىلىق ھېكايە ئاڭلايدۇ، بۇ
مۇھىت ـ ئاسماندا تۇنجى يۇلتۇز پەيدا بولغان تىنچ ئاخشام،
ئورمانلىق ئىچى، گۈلخان چۆرىسى؛ دېھقاننىڭ كەپسىدە مەشتە
يالقۇنجاۋاتقان قالدۇق كۆمۈر چوغى؛ دېرىزە سىرتىدىكى يېغـ
ۋاتقان كۆز يامغۇرى، سوغۇق شىۋىرغاننىڭ يېقىمسىز ئۇشقۇر-
تىشلىرىدىن ئىبارەت. سۆز ئېنىق، ئوبرازلىق، ئىخچام، قىسقا
بولۇشى لازىم، بىر قېتىمدا بەك كۆپ مىسال كەلتۈرمەسلىك،
ئوبرازنى بەك كۆپەيتىۋەتمەسلىك كېرەك، بولمىسا باللارنىڭ
ئىنكاسىنى قاشاڭلاشتۇرۇپ قويىدۇ.

ئوقۇتقۇچىلارغا تەكلىپىم شۇكى، سىلەر باللارنىڭ
ھېسسىياتى، تەسەۋۋۇرى، خىيالىغا تەسىر كۆرسىتەلەيدىغان
ساڭلار، پەيدىنپەي چەكسىز ئالەمگە تۇتىشىدىغان كۆزنەك
ئېچىڭلار، ئەمما ئۇنى ھەم بىراقلا يوغان ئېچىۋەتمەسلىكىڭلار،
ھەم دەرۋازىغا ئايلاندۇرۇپ قويماسلىقىڭلار لازىم، بولمىسا با-
للارنى ئارزۇيۇڭلار بويىچە ئىدارە قىلغىلى، ئۇلارغا رىۋايەتتىكى
ئوبرازلار ئارقىلىق تەسىر كۆرسەتكىلى بولمايدۇ، ئوبرازلار
دوملىغان توپتەك ئۆتۈپ كېتىۋېرىدۇ.. دەسلەپتە باللار بىر-
مۇنچە پاكىتلار ئالدىدا چارە ـ تەدبىرسىز قالىدۇ، كېيىن
بېرىپ بۇ نەرسىلەر تېخى ئەمەلىيەتتە تونۇلۇپ بولماي تۇ-
رۇپلا بىر دۆۋە قۇرۇق گەپكە ئايلىنىپ قالىدۇ.

«كۆك ئاسمان تېگىدىكى مەكتەپ» ماڭا قانداق قىلىپ

بالىلارنىڭ ئالدىدا ئەتراپتىكى دۇنياغا تونۇتىشىدىغان كىچىك دېرىزە ئېچىشنى بىلدۈردى. مەن بۇ تۇرمۇشنى ۋە تونۇغان ئىلىم - پەننى ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە بارلىق ئوقۇتقۇچىلارغا ئېيتىمەن. مەن ئۇلارغا: بالىلارنى بىلىمنىڭ دەھشەتلىك دولقۇنى بىلەن شىددەتلىك سوقماقلار، دەيمەن. سەن پەندىن ئۆگىنىۋالغان نەرسىلىرىڭنىڭ ھەممىسىنى دەرسخانىدا بالىلارغا سۆزلەپ بېرىشكە كۆچمەسلىكىڭ كېرەك، بولمىسا بالىلارنىڭ قىزىقىشى ۋە بىلىمگە بولغان تەشنالىقى بىلىم دولقۇنى تاسىدا كۆمۈلۈپ قالىدۇ. بالىلارنىڭ كۆز ئالدىدا ئەتراپتىكى دۇنياغا تۇتىشىدىغان مەلۇم بىر دېرىزە ئېچىشنى ئۆگىنىۋېلىپ، تۇرمۇشنى بالىلارنىڭ كۆز ئالدىدا رەڭگارەڭ ھەسەن - ھۈسەن دەك نۇرلاندۇرۇپ بېرىش لازىم، بالىلارنىڭ بىلگەن نەرسىلىرىنى قايتا - قايتا ئەسلىشىگە پايدىلىق بولۇش ئۈچۈن ھەر ۋاقىت ئىمكانىيەت قالدۇرۇش، گەپنىڭ ھەممىسىنى دەپ تۈگەتمەسلىك لازىم.

ئادەمنىڭ تەپەككۇر نەتىجىسى چەكسىز بولىدۇ. كىشىلەرنىڭ نۇرغۇن كىتابلارنى يېزىشى، بالىلارغا بىر پارچە كىتاب ئۈز ئىچىگە ئالغان گۈزەللىك، ئەقىل - پاراسەت ۋە ئۇنىڭدىكى ئىدىيىنىڭ چوڭقۇرلۇقىنى كۆرسىتىپ بېرىشنى مەقسەت قىلىپ قالماستىن، بەلكى ھەر بىر بالىنى ئۆمۈرۋايەت كىتاب ئوقۇشنى ياخشى كۆرىدىغان، كىتاب دېگىزى ئىچىدىن بىلىم ئىلىشقا ئىنتىلىدىغان قىلىشنى مەقسەت قىلىدۇ. مەن ئاشۇ ئىنىق، ئىخچام، قىسقا، ھېسسىياتقا تولغان رەڭدار ھېكايىلەرنى (بۇ، بالىلار ئەتراپتىكى دۇنيادىن ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن بەزى شەيئىلەر ۋە ھادىسىلەر) «تىرىك تىل بۇلۇقى ئۇستىدە ئىزدىنىش» دەپ ئاتىدىم. يەنە بۇ جەھەتتە ئوقۇتقۇچىلار بىلەن دائىم ئوي - پىكىر ئالماشتۇرۇپ تۇردۇم. تۆۋەن يىللىق سىنىپلارنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى مېنىڭ ئۇسۇلۇم بويىچە مۇشۇنداق

«ئىزدىنىش» ئىلىپ بېرىشقا باشلىدى. سىنىپلارنىڭ ئىشكىلىرى بىر - بىرلەپ چېقىپ تاشلىنىپ، بالىلار ئىزغىرىن شامالغا قاراپ يېشىل چۆپلۈككە يۈزلىنىشكە باشلىدى. بۇ- لۇپمۇ 1-، 2 - يىللىقلارنىڭ تىل، ھېساب دەرسلىرى ئوچۇق چىلىقتا ئۆتۈلىدىغان بولدى. بۇ، دەرسلىك ۋە دەرسخانىدىن، تەبىئىي پەندىن ئايرىلىش بولماستىن، بەلكى ئۇنىڭ ئەكسىچە دەرسخانىنى تېخىمۇ تولۇقلايدۇ، كىتابىي بىلىمنى تېخىمۇ جانلاندۇرىدۇ.

دەرستىن چۈشكەندىن كېيىن، تۆۋەن يىللىق سىنىپلارنىڭ بارلىق ئوقۇتقۇچىلىرى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ دەم ئىلىش ئۆيىگە يىغىلىپ، قانداق قىلغاندا بالىلارنى ئەتراپتىكى دۇنيانى تونۇش، تەبىئىي بىلىم ۋە ئىجتىمائىي بىلىم ئىگىلەش جەريانىدا زېرىكىش ھېس قىلمايدىغان قىلغىلى بولىدۇ، دېگەن مەسىلە ئۈستىدە مۇزاكىرە قىلدۇق. بۇ كوللېكتىپ ئىجادىيەت داۋامىدا: بالىلارنى يېزا ئىگىلىك ئەمگىكى ۋە تېخنىكىسىنى ئىگىلەپ، پەيدىنپەي مۇنەۋۋەر ئەمگەكچىلەرنىڭ ئىجادىيىتى بىلەن پىششىق تونۇشۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىش لازىم، دېگەن يېكى پىكىر بارلىققا كەلدى. تۆۋەن يىللىقلارنىڭ ئوقۇتقۇچىسى ۋ. م. نوۋتىسكايا، ئا. ئا. لىسكىرنىك، م. ن. ۋىراۋىنالار ئۆز ئوقۇغۇچىلىرىنى جانلىق تىل بۆشۈكىگە باشلاپ بېرىش قارارىغا كەلدى ۋە مېنىڭ پىكرىمگە ئاساسەن تەبىئەت ھادىسىلىرىنى كۆزىتىش دائىرىسى ۋە ئۇنىڭ بىلەن ئۆزئارا مۇناسىۋەتلىك يېزا ئىگىلىك ئەمگەك تۈرلىرىنى تاللاپ بېكىتتى، بۇ تۈرلەر تۆت پەسلىنىڭ ھەممىسىدىلا بالىلارنىڭ تىل ۋە تەپەككۇرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا ئەڭ باپ كېلىدىغان تۈرلەر بولدى.

كۆڭلىمىزدىكىدەك جاي

كەنتنىڭ ئارقا تەرىپىدە. مەكتەپكە يېقىن جايدا قېلىن ئورمان قاپلىغان بىر قىسىم بار. بۇ قېلىن ئورمانلىقنى كۆز-روپ بالىلارنىڭ ئاغزى ئېچىلىپلا قالدى. بىر كۈنى، قىسىم-نىڭ قاپتىلىدىن بىر ئۆڭكۈر تېپىلىپ قالدى. ئۆڭكۈرنىڭ ئىچى ئىنتايىن كەڭ، ئازادە بولۇپ، تاملىرى مۇستەھكەم ۋە قۇرۇق ئىدى. بۇ ھەقىقەتەن ئاسان تاپقىلى بولمايدىغان بىر پارچە گۆھەر جاي ئىكەن! بۇ يەر كۆڭلىمىزدىكىدەك جاي بو-لۇپ قالدى. بالىلارنىڭ مەن ئۇلارنى بۇ يەرگە تۇنجى قېتىم باشلاپ كەلگەن چاغدىكى خۇشاللىقىنى ھەقىقەتەن تىل بىلەن ئىپادىلەش تەس. ئۇلار چۇرقىرىشىپ، بىردەم ناخشا ئېيتسا، بىر-دەم مۆكۈ - مۆكۈلەك ئوينايتتى.

باشتا، ئۇنىڭدىن بەھرى ئېلىش ئۈچۈنلا پايدىلانماقچى بولدۇق، شۇڭا ئۇنى ئىمكان قەدەر ئەپچىلىرەك قىلىپ ببزىدۇق: تامغا بىرنەچچە پارچە رەسىم ئاستۇق، ئۆڭكۈرنىڭ ئېغىزىنى چوڭايتتۇق ۋە ئىچىگە كىچىكرەك بىر ئۇستەل قويدۇق. زۆرۈر تېپىلغاندا ئوت قالاش ئۈچۈن، بالىلار ئۆڭكۈر ئىچىگە كىچىك رەك بىر ئوچاق ياسىماقچى بولدى.

ئوچاقنىڭ ئۇلىنى كولاپ، مورا چىقاردۇق، ئارتۇق توپىنى سىرتقا چىقىرىۋەتتۇق. ئاندىن كېسەك ۋە لاي توپىسى ئەكىردۇق. ئەمگەك گەرچە يەڭگىل بولمىسىمۇ، لېكىن ئوچاقنى تېزرەك پۈتتۈرۈش كويىدا بولغانلىقىمىز ئۈچۈن، ھارغىنلىق ھېس قىلمىدۇق. ئوچاقنى ئىككى ھەپتە

ئىچىدىلا ياساپ بولدۇق. بۇ ئەمگەك بالىلارنىڭ ھەممىسىنى جەلپ قىلدى، جۈملىدىن كولە، سىلاۋا ۋە تولەمۇ بۇ ئەمگەك كە ئاكتىپ قاتناشتى. بۇ بىر نەچچە بالا ئىلگىرى كوللېكتىپ پائالىيەتكە كۆڭۈل بۆلمەيتتى، مەن ئۇلارنىڭ بۇ قىلىقىدىن ئىنتايىن ئەنسىرەيتتىم. ھازىر ئۇلارنىڭ كۆزلىرىدە ھەيرانلىق ۋە قىزىقىش ئالامەتلىرى دائىم جىلۋە قىلىپ تۇرىدىغان بولدى. بۇ قىزىقارلىق ئەمگەك ساشا، لىيۇدا، ۋالە نى بۇ قورقۇنچاق، تارتىنچاق، مىس - مىس بالىلارنىمۇ ھەربىرىگە كەلتۈردى. مەن كوللېكتىپ پىسخىكىلىق كەيپىيات — شادلىق ۋە كۆتۈ-رەڭگۈ كەيپىياتنىڭ بالىلارنى ئىتتىپاقلاشتۇرىدىغان بىر خىل غايەت زور مەنىۋى كۈچ، شۇنداقلا، مىسكىن قەلبىتە كوللېك-تىۋىزملىق ھېسسىياتىنى ئويغىتىدىغان مەنىۋى كۈچ ئىكەنلىكى-گە بارغانسېرى ئىشىنىۋاتىمەن.

ئەنە قاراڭ، ئوچاقتا ئوت ياققانىدۇق، قۇرۇق شاخ - شۇمبىلار گۈرۈلدەپ كۆيۈشكە باشلىدى. قاراڭغۇ چۈشكەن بول-سىمۇ، لېكىن بىزنىڭ بۇ ئۆڭكۈرىمىزنىڭ ئىچى يورۇق ۋە ئازادە تۇرماقتا، قىسىمنى قاپلاپ تۇرغان ئورمان ۋە چاتقال-لارغا، ئاشۇ سىرلىق ئورمانلارغا نەزەر سېلىپ ئولتۇرۇپ كال-لىمىزدا پەيدىنپەي نۇرغۇن ئەپسانىۋى ئوبرازلار پەيدا بولدى. بۇ ئوبرازلار، قېنى، بىز توغرىلىق ھېكايەڭلارنى تېزرەك ئېيت-مامسىلەر، دەۋاتقاندەك ئىدى. دەرەخلەرنىڭ رەڭگى غۇۋا، گۈگۈم قوينىدا كۆك رەڭدىن سۈس سۆسۈن رەڭگە ئايلىنىپ، ئاجايىپ غارايىپ شەكىلدە كۆرۈنۈشكە باشلىدى.

بۇنداق چاغلاردا، بالىلار ناھايىتى ئاسان پىكىر يۈرگۈ-زىدۇ، ئاسانلا خىلمۇ - خىل رىۋايەتلەرنى ئىجاد قىلالايدۇ.

— قاراڭلار، ئاۋۇ قىسىمنىڭ باغرىدىكى دەرەخلەر نېمە-گە ئوخشايدۇ؟ — دەپ سورىدىم مەن. بۇنى بالىلاردىن سورا-

دىم دېگەندىن كۆرە، ئەمەلىيەتتە ئۆزۈمدىن سوردىم دېگىنىم تۇزۇك، مېنىڭچە ئۇ دەرەخلەر بىردە تىك ياردىن پەسكە ئېتىلىپ چۈشۈۋاتقان شارقىراتمىغا ئوخشىسا. بىردە مىدىر - مىدىر قىلماي مەزمۇت تۇرغان غايەت زور بازالتقا ئوخشايتتى، بىردە يەنە مالا خىت ھەيكىلگە ئوخشايتتى. بالىلارنىڭ ئويلىغانلىرىنىڭ مېنىڭكىگە ئوخشىشىدىغانلىقىنى بىلگىم بار ئىدى. لېكىن، بۈگۈن ئاخشام مەن ئۇچۇن بالىلارنىڭ قانداق پىكىر يۈرگۈزىدىغانلىقىنى ۋە قانداق تەسەۋۋۇر قىلىدىغانلىقىنى كۆزىتىشنىڭ پۇرسىتى ئىدى.

نەتىجىدە ماڭا شۇ نەرسە ئايان بولدىكى، بەزى بالىلارنىڭ پىكىر يۈرگۈزۈشى شىددەتلىك ئېقىۋاتقان كەچمىك ئېقىنىغا ئوخشايدۇ، ئۇلارنىڭ كاللىسىدا ئۆزلۈكسىز يېڭى - يېڭى ئوبرازلار پەيدا بولىدۇ؛ يەنە بەزى بالىلارنىڭ پىكىر يۈرگۈزۈشى مەھكەم تىرەجۈاپتۇ، بويىنىمۇ ئېگىۋاپتۇ، پۈتۈن ۋۇجۇدى تىترەۋاتقاندەك قىلىدۇ، مۇڭگۈزلىرى يەرگە سانجىلىپ كىرىپ كېتىپتۇ...

بۇنىڭ ھەممىسىنى مىشا تاپتى! ئاشۇ روشەن ئوبرازلار كۆز ئالدىمىزدىن يالت قىلىپ بىر - بىرلەپ ئۆتكەنىدە، ئۇ ئۆزىنىڭ تەپەككۇرى بويىچە پىكىر يۈرگۈزۈۋەردى. باشقا بالىلارنىڭ خىلمۇ - خىل مۇلاھىزىلىرىنى كۆكۈل قويۇپ ئاڭلىغان بولسىمۇ، لېكىن ھەر قانداق ئوبراز ئۇنى جەلپ قىلالمىدى. ئۇنىڭ تەسەۋۋۇرى ئەڭ روشەن ۋە مول سەھرا پۇرىقىغا ئىگە بولدى. مىشا بۇ يەردە كۆرگەن ئوبراز بەلكىم ئۇ تۇرمۇشتا كۆرگەن ۋە ئېڭىدا تەسىر قالدۇرغان نەرسە بولۇشى مۇمكىن. بۇ كەم سۆز، مېڭىسى قاشاڭ بالا دەرسخانىدا دەرتىنى يەتكۈچە تارتقانىدى. ئوقۇتقۇچىلار ئۇنى ھامان سوئالغا تېزرەك جاۋاب بېرىشكە ئالدىرىتىپ، ئۇنىڭ پىكىر يۈرگۈزۈشىگە ئانچە ئىمكانىيەت بەرمەيتتى؛ ئوقۇتقۇچىلار بۇ بالىلارنىڭ مەسىلە-

دىمەيدۇ، سىلاۋامۇ ئۇنداق دەمەيۋاتىدۇ. ئەجەبا ئۇلارنىڭ خىيالىغا ھېچقانداق ئوبراز كەلمىگەنمىدۇ؟ ئۆيگە قايتىدىغان ۋاقىت بولۇپ قالغانىدى. ئوغۇللار ئىچىدىكى گەپ قىلىشنى ئەڭ خالىمايدىغان ساشا ئاخىرى ئېغىز ئاچتى: «ئۇ غەزەپكە كەلگەن بىر بۇقا، مۇڭگۈزلىرىنى تەڭلەپ تىك يارغا قاراپ ئېتىلىپ كېلىۋاتىدۇ، لېكىن ئىمپۇلس بولمىغانلىقتىن يەنە توختاپ قالدى. ئەنە قاراڭلار، ئۇ ھازىر بىرلا كۆچەپ تىك يارنى دەرھال نېرىسىغا سۈرۈۋېتىدىغاندەك ئەلپازدا تۇرىدۇ...»

بۇ چاغدا، ئۇستىمىزدىكى بۇلۇتلار تارقىلىپ، ئاجايىپ - غارايىپ ئوبرازلار كۆزدىن غايىپ بولغانىدى، قىسقىدىكى دەرەخزارلىق ھەقىقەتەن غەزەپلەنگەن ئەمما مەزمۇت تۇرالمىغان بىر بۇقىغا ئوخشايتتى. بالىلار چۇرقىرىشىپ غۇلغۇلا قىلىشماقتا: ئەنە قاراڭلار، ئۇ پۈتلىرى بىلەن يەرنى مەھكەم تىرەجۈاپتۇ، بويىنىمۇ ئېگىۋاپتۇ، پۈتۈن ۋۇجۇدى تىترەۋاتقاندەك قىلىدۇ، مۇڭگۈزلىرى يەرگە سانجىلىپ كىرىپ كېتىپتۇ...

بۇنىڭ ھەممىسىنى مىشا تاپتى! ئاشۇ روشەن ئوبرازلار كۆز ئالدىمىزدىن يالت قىلىپ بىر - بىرلەپ ئۆتكەنىدە، ئۇ ئۆزىنىڭ تەپەككۇرى بويىچە پىكىر يۈرگۈزۈۋەردى. باشقا بالىلارنىڭ خىلمۇ - خىل مۇلاھىزىلىرىنى كۆكۈل قويۇپ ئاڭلىغان بولسىمۇ، لېكىن ھەر قانداق ئوبراز ئۇنى جەلپ قىلالمىدى. ئۇنىڭ تەسەۋۋۇرى ئەڭ روشەن ۋە مول سەھرا پۇرىقىغا ئىگە بولدى. مىشا بۇ يەردە كۆرگەن ئوبراز بەلكىم ئۇ تۇرمۇشتا كۆرگەن ۋە ئېڭىدا تەسىر قالدۇرغان نەرسە بولۇشى مۇمكىن. بۇ كەم سۆز، مېڭىسى قاشاڭ بالا دەرسخانىدا دەرتىنى يەتكۈچە تارتقانىدى. ئوقۇتقۇچىلار ئۇنى ھامان سوئالغا تېزرەك جاۋاب بېرىشكە ئالدىرىتىپ، ئۇنىڭ پىكىر يۈرگۈزۈشىگە ئانچە ئىمكانىيەت بەرمەيتتى؛ ئوقۇتقۇچىلار بۇ بالىلارنىڭ مەسىلە-

لەرنى قانداق ئويلىنىدىغانلىقىنى ئەزەلدىن نەزەردە تۇتمايتتى ۋە ئۇلارنى نومۇر قويۇش ئۈسۈلى بىلەن قىستايتتى. ئوقۇتقۇچىلار دەريا سۈيىنىڭ ئېقىشىنى تەزلىتىشنىڭ ئىنتايىن قىيىن ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ ئۆز قانۇنىيىتى بويىچە ئېقىشىغا يول قويۇش لازىملىقىنى، سۇ مىقدارىنىڭ چوقۇم بەلگىلەنگەن چەككە يېتىدىغانلىقىغا ئىشىنىش كېرەكلىكىنى ياخشىراق ئويلىنىپ باقمىغان. ئالدىراپ كەتمەك، بولۇپمۇ «قودۇقتىكى، كۆچلۈك بۇ يوغان دەريا» غا نومۇر قويۇش ئۈسۈلى بىلەن ھەيدەكچىلىك قىلماسلىق كېرەك، بولمىسا، ئۇنىڭ ھېچقانداق ئۇنۇمى بولمايدۇ.

ئادەم ئورگانىزمىنىڭ يېتىلىش مەزگىلى (تۇغۇلغاندىن تارتىپ چوڭ بولغانغا قەدەر) ھايۋانلارنىڭكىدىن خېلىلا ئۇزۇن بولىدۇ، بۇ نۇقتىنى ھەممە ئوقۇتقۇچىلار ئويلىنامدىغاندۇ؟ ئادەم 20 ياشقا كىرگەندىن كېيىنمۇ ئورگانىزمى يەنىلا ئۆسىدۇ ۋە يېتىلىدۇ. ئادەم ئورگانىزمىنىڭ يېتىلىشىنىڭ ئۇزاق مۇددەتلىكلىكى تەبىئەت دۇنياسىدا يەنىلا بىر چوڭ سىر بولۇپ تۇرماقتا. بۇ مەزگىلنى تەبىئەت خۇددى كىشىلەرنىڭ نېرۋا سىستېمىسىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش، بولۇپمۇ چوڭ مېڭە پوستلاق قەۋىتىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ۋە كۆچەيتىش ئۈچۈنلا ئورۇنلاشتۇرغاندەك تۇيۇلىدۇ. ئەمەلىيەتتە، نېرۋا سىستېمىسى، بولۇپمۇ چوڭ مېڭە خېلى ئۇزاق تەرەققىيات دەۋرىنى باشتىن كەچۈرگەنلىكى ئۈچۈن، ئادەم - ئادەم بولالايدۇ.

بالا تۇغۇلغاندا ئۇنىڭدا ئون مىليارتتىن ئارتۇق مېڭە ھۈجەيرىسى بولىدۇ ۋە ئۇ مېڭە ھۈجەيرىلىرى ئەتراپتىكى نۇرياغا سەگەكلىك بىلەن ئىنكاس قايتۇرىدۇ، يەنى مۇئەييەن شارائىتتا پىكىر يۈرگۈزۈش فۇنكسىيىسىنى ئۆتەيدۇ. نېرۋا سىستېمىسى تەرەققىي قىلىۋاتقان دەسلەپكى مەزگىلدە، نېرۋا ھۈجەيرىلىرى دائىملىق پائالىيەت داۋامىدا چېنىقىپ بېرىشى

لازىم، ھالبۇكى، سېزىش، كۆزىتىش، ئەسەۋۋۇر قىلىش بولسا ئاساسىي مەشق ئۈسۈلى ھېسابلىنىدۇ.

ئادەم ئەتراپىدىكى ھادىسىلەرنىڭ سەۋەب - نەتىجە مۇناسىۋىتىنىڭ ماھىيىتىنى چۈشىنىشنى ئۆگىنىۋېلىشتىن بۇرۇنقى بالىلىق دەۋرىدە، پىكىر يۈرگۈزۈشنى مەشق قىلىش باسقۇچى بولۇشى كېرەك. ھەر خىل جىسىم ۋە شەيئىلەرنى دائىم كۆزىتىش - پىكىر يۈرگۈزۈش مەشقى ھېسابلىنىدۇ. بالىلار يېڭى ئوبرازلارنى كۆرگەندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ تەسەۋۋۇرىغا ئاساسلىنىپ يېڭى ئوبرازلارنى ئىجاد قىلىدۇ. ئەمەلىي شەيئىلەرنىڭ ئوبرازىنى كۆزىتىش ۋە تەسەۋۋۇر قىلىش داۋامىدا خىيالىي ئوبرازلارنى ئىجات قىلىش - پىكىر يۈرگۈزۈشنىڭ تەرەققىي قىلىشىدىكى زۆرۈر يول. بالىلار رېئاليەتتىكى خىيالىي ئوبرازلارنى رېئال تۇرمۇشتىكى روشەن ئوبرازلارغا ئوخشاش ئاسان ھېس قىلالايدۇ، چۈشىنەلەيدۇ ۋە ئىجاد قىلالايدۇ. خىيالىي ئوبرازلارنى ئىجاد قىلىش - پىكىر يۈرگۈزۈشنىڭ يېڭى سۈرگەن بىخلىرىنى يېتىلدۈرۈشتىكى ئەڭ مۇۋاپىق تۈپراق.

پىكىر يۈرگۈزۈشنىڭ يېتىلىۋاتقان دەسلەپكى مەزگىلىدە، تەپەككۇر پائالىيەتلىرىنى ئىمكان قەدەر ئەتراپتىكى جانلىق، روشەن شەيئىلەر بىلەن بىرلەشتۈرۈش لازىم. باشتا بالىلاردىن سەۋەب - نەتىجە مۇناسىۋىتىنى ئويلىنىشنى تەلەپ قىلماستىن، ئۇلارنى نوقۇل ھالدا ئوبېيېكتلارنى كۆزىتىپ، تونۇپ، بەزى يېڭى نەرسىلەرنى بايقىيالايدىغان قىلىش لازىم. مىسالىنىڭ گۈگۈمدا دەرەخزارلىقنى غەزەپلەنگەن بىر بۇقا دەپ قارىشى، بىردەملىك خىيالىي ئويۇن بولماستىن، بەلكى مول شۇنىڭغا ئوخشاش بولغان بىلىملەرنى ئىگە ئوبرازلىق تەپەككۇردىن ئىبارەت. ئوخشاش بولمىغان بالىلار ئوخشاش بىر دەرەخزارلىقنى ئوخشاش بولمىغان ئوبرازلارغا ئوخشاتقان، ھەر بىر ئوبرازدا ھەر بىر بالىنىڭ سېزىش، تەسەۋۋۇر قىلىش، پىكىر يۈرگۈزۈش ئالاھىدىلىكى ئە

پادىلەنگەن. بالىلار ھېسسى بىلگۈچىلەر بولۇپلا قالماستىن، بەلكى سۈرەتلىگۈچى ۋە ئىجادچى. بالىلارنىڭ دۇنيا توغرىسىدا يۈرگۈزگەن خىياللىرى، ئۆزگىچە ئالاھىدىلىككە ئىگە بىر خىل بەدىئىي ئەسەردۇر. بالىلار ھېس قىلغان ۋە ئىجاد قىلغان ئوبرازلارنىڭ ھەممىسى روشەن مۇھەببەت تۇيسىگە ئىگە. بالىلار ئەتراپتىكى شەيئىلەرنى ھېسسىي بىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، خىيالىدا يېڭى - يېڭى ئوبرازلارنى ئىجاد قىلىدۇ ۋە بۇ جەريانداۋ ئىنتايىن زور خۇشاللىق ھېس قىلىدۇ. مول مۇھەببەت (ھېسسىيات) تۇيسىگە ئىگە ھېسسىي بىلىش بالىلار ئىجادىيىتىنىڭ مەنبەئى ئوزۇقى. شۇنىڭغا چوڭقۇر ئىشىنىمەنكى، ھېسسىياتقا تولغان قىزغىنلىق بولمىسا، بالىلارنىڭ چوڭ مېڭىسىنىڭ نورمال تەرەققىي قىلىشى مۇمكىن ئەمەس. چوڭ مېڭىدە پەيدا بولىدىغان فىزىئولوگىيىلىك جەريان، كەيپىيات بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. روھىي جەھەتتە جىددىيلەشكەن، كەيپىياتى ئۈستۈن بولغان، پۈتۈن دىققىتىنى مەركەزلەشتۈرگەن چاغلاردا، چوڭ مېڭە پوستلاق قەۋىتى ھۈجەيرىلىرىنىڭ ئوزۇقلىنىش ئەھۋالى ناھايىتى زور دەرىجىدە ياخشىلىنىدۇ. بۇ چاغدا ھۈجەيرىلەرنىڭ سەرپ قىلىدىغان ئېنېرگىيە مىقدارى ئېشىپ كېتىدۇ، لېكىن ئۇ شۇنىڭ بىلەن بىرلا ۋاقىتتا ئورگانىزمدىن ئېنېرگىيە تولۇقلاپ تۇرىدۇ. ئاقارتىش سىنىپىدىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەقلىي ئەمگىكىنى كۈچ يىل كۆزىتىش مېنى شۇنىڭغا قەتئىي ئىشەندۈردىكى، ھېسسىيات تولۇپ تۇرغان، زېھنىي كۈچى ئۇرغۇپ تۇرغان مەزگىللەردە، بالىلارنىڭ تەپەككۇر قىلىشى ئالاھىدە ئېنىق، تونۇش ۋە ئەستە تۇتۇشى ئەڭ ئۇنۇملۈك بولىدۇ.

بۇ كۆزىتىش مېنى بالىلارنىڭ ئۆزگىنىش جەريانىنى توغرىسىدا يېڭى تونۇشقا ئىگە قىلدى، ئۇ، تۆۋەن يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ تەپەككۇر پائالىيىتى كەيپىيات ۋە ئۆز بېشى

ئەمەس كەچۈرۈشتىن ئايرىلالمايدۇ دېگەندىن ئىبارەت. ئۆگىنىش جەريانى، بولۇپمۇ ئەتراپتىكى دۇنياغا بولغان ھېسسىي بىلىش مول ھېسسىيات تۇيسىگە ئىگە بولۇشى لازىم، بۇ، بالىلارنىڭ پىكىر يۈرگۈزۈش تەرەققىيات قانۇنىيىتىنىڭ تەلىپى.

باش كۆزنىڭ سالقىن كۈنلىرى بىز بىر جايدىلا ئولتۇرۇۋالماي، ئېتىز ۋە دەرەخلەرنى ياقلاپ يۈرۈپ كۆزىتىش، مۇلاھىزە ئېلىپ بارىدۇق، بەزىدە تاسادىپىيلا ھېلىقى «كۆكۈلدىكىدەك جاي» غىمۇ بېرىپ قالاتتۇق. كەنتتىن ئىككى كىلومېتر يىراقلىقتىكى بىر جايدىن بالىلار كىچىك بىر ئېدىرلىقنى تاپتى. ئېدىرلىقتىن تۆۋەنگە نەزەر سالسا، باغ ئىچىدىكى كەنت، چەكسىز كەتكەن ئېتىز - دالىلار، كۈل رەڭ تاغ تىزمىلىرى ۋە يىراقلىشىل ئورمان بەلباغلىرى كۆزگە تاشلىنىپ تۇرىدۇ. بۇ يەرنىڭ ھاۋاسى ئادەتتىن تاشقىرى ساپ ۋە يېڭى بولۇپ، كۈمۈشرەڭ ئۆمۈچۈك تورلىرى ئىزغىرىن شامالدا لېگىشىپ تۇرىدۇ. كۆكۈچ ئاسماندا، ئاندا - ساندا توپ - توپ بولۇپ ئۇچۇپ كېتىۋاتقان پەسىل قۇشلىرى پەيدا بولىدۇ. ئېدىرلىقتىن ئانچە يىراق بولمىغان بىر جايدا بىر توپ دەرەخ بار، دەرەخ يېنىدا توپ - توپ ياۋا ئەتىر گۈل بار. بىزقىپ قىزىل قىزارغان ياۋا ئالمىلارنى تېتىدۇق، شاخ - شۇمبىلار ئارىسىدىكى كۈمۈشرەڭ ئۆمۈچۈك تورلىرىنى تاماشا قىلدۇق، ھەر بىر دەرەخزارلىقنىڭ شەكلىنى خاتىرىلىۋالدۇق. بىز يەنە كەنت يېنىدىكى ئالمىلىق باغ ۋە قاتار - قاتار تېرەكلەرگە كۆز يۈگۈرتتۇق. بالىلار ھەر كۈنى يېڭى - يېڭى بايقاشلارغا ئىگە بولدى، دەرەخلەر يېشىل تونلىرىنى سېلىۋېتىپ، ئاچ سۆسۈن رەڭلىك كۈزلۈك كىيىنىشكە باشلىدى، دەرەخ يوپۇرماقلىرىنىڭ رەڭگى ئاجايىپ ئۇستىلىق بىلەن ئۆزگىرىۋاتاتتى. بالىلار بۇ ھادىسىنى كۆرۈپ ئىنتايىن خۇشال بولۇشتى.

جانلىق تىلىنىڭ ۋە ئىجادىيەت خاراكتېرىدىكى تەپەك

كۆرنىك بۇلىقى شۇ قەدەر مول ئىكەنكى، ئۇ ھەقىقەتەن پۈتـ
مەس ـ تۈگىمەس ئىكەن. ئەگەر بىز ھەر بىر سائەتتە بىر
يېڭى شەيئىنى بايقايدىغان بولساق، بۇ خىل بايقاشنى خېلى
ئۇزۇن يىل داۋاملاشتۇرغىلى بولىدۇ. كۆز ئالدىمىزدىكى ياۋا
ئەتىر گۈلنىڭ شاخلىرى ياۋا مېۋە بىلەن تولۇپ كەتكەن
بولۇپ، ياۋا مېۋىلەر ئارىلىقىدىكى كۆمۈش رەڭ ئۆمۈچۈك تورلىرىدا
كەھرىۋادەك شەبنەم تامچىلىرى لەغىلاپ تۇرىدۇ. بۇ خىل
مەنزىرە بىزنى ئۆزىگە جەلپ قىلىۋالدى، بىز ئۇنى پۈتۈن
دىققىتىمىز بىلەن كۆزەتتۇق. ئارقىدىنلا بىر خىل غەلىتە ھا-
دىسە يۈز بەردى: شەبنەم تامچىلىرى ئۆمۈچۈك تورى ئۈستىدە
خۇددى تورنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئويمان يەرگە قاراپ كېتىۋاتـ
قان ھايۋانلاردەك ئۆمىلەشكە باشلىدى. ئاخىرىدا ھەممىسى
قوشۇلۇپ كەتتى، لېكىن ھەجمى چوڭىيىپمۇ كەتمىدى ياكى
يەرگە ئېقىپمۇ كەتمىدى. بۇنىڭ سەۋەبى نېمە؟ بىز بۇنى
پۈتۈن دىققىتىمىز بىلەن كۆزەتتۇق: ئەسلىدە شەبنەم ئادەم
ھەيران قالغۇدەك سۈرئەتتە تېز پارغا ئايلىنىدىكەن، مانا، كۆز
ئالدىمىزدا تۇرغان شەبنەم تامچىلىرى كىچىكلەپ، ئاخىرى
پۈتۈنلەي يوقاپ كەتتى.

ـ شەبنەمنى قۇياش بوۋا ئىچىۋالدى، ـ دېدى لارىسا
پەس ئاۋازدا. ئۇ ئىجاد قىلغان بۇ ئوبراز بالىلاردا چوڭقۇر
قىزىقىش پەيدا قىلدى، شۇنداق قىلىپ يېڭى بىر رىۋايەت
بارلىققا كەلدى. مۇشۇ ياۋا ئەتىر گۈللەرنىڭ يېنىدا، مۇشۇ
جانلىق تىل مەنبەسىدە كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان بىر تە-
پەككۇر ئۆستىگى پەيدا بولدى. بۇ بىر تاسادىپىي ھادىسە
بولۇشىمۇ مۇمكىن، لېكىن بۇلارنىڭ ھامان بىر كۈنى پەيدا
بولىدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن: لارىسا Росныкп (شەبنەم تام-
چىسى)، Лáугиныu (تامچە تور)، бысиныu (تامچىلار) دې-
گەن بۇ بىر نەچچە سۆزنىڭ ئورتاق قاپىيىداش ئىكەنلىكىنى

بايقىغان. بۇ خىل ئاجايىپ بايقاش بالىلارنى ئىنتايىن زور
قوزغىتىشقا ئىگە قىلدى. ئىلگىرى بالىلار شېئىرلارنى ئاكا ـ
ھەدىسىدىن ئاڭلايتتى، لېكىن بۇگۈنكى شېئىر جانلىق تىلدىن،
تەبىئەتتىن بارلىققا كەلدى:

«تۇندە ياغقان شەبنەم تامچىسى،
چۈشتى كۆمۈش رەڭ ئۆمۈچۈك تورىغا».

لارىسا خۇشال ھالدا دېكلاماتسىيە قىلدى. بۇ چاغدا
كۆپچىلىك گەرچە ئۇنداق-مۇنداق جىمجىت ئولتۇرغان بول-
سىمۇ، لېكىن مەن تىلنىڭ قۇدرەتلىك كۈچىنى سەزدىم، مۇشۇ-
داق كۈچنىڭ تۇرتكىسىدە بالىلارنىڭ خىيال كەپتەرلىرى
قۇشلارغا ئوخشاش پەرۋاز قىلماقتا.

ـ كەھرىۋادەك تامچىلار، غىلدىرلىماقتا، تىترىمەكتە، ـ
دېدى يورا ئارقىدىنلا.

بىر ئادەم شەيئىنىڭ تۈپ مەنبەسىگە يېقىنلاشقان چاغدا
لېكسىكا ئۇ ئادەم ئۇچۇن ئېيتقاندا شەيئىلەرنىڭ بەلگىسى
بولۇپلا قالماستىن، بەلكى گۈل ـ چېچەكنىڭ پۇرىقى، لاي ـ
تۇپراقنىڭ ھىدى، يۇرتنىڭ ئوتلاق ۋە ئورمانلىردىن چىققان
شاد ـ خۇراملىق ساداسى بولغاندا ۋە بۇلارنىڭ ھەممىسىنى
شۇ كىشى بىۋاستە سەزگەن ۋە ھېس قىلغان چاغدا ئاندىن
يۇقىرىقىدەك ھادىسە پەيدا بولۇشى مۇمكىن.

پېداگوگىكا قائىدىسى بويىچە، بالىلارنى ئېھتىمال داۋاملىق
شېئىر تۇزدۇرۇش كېرەكتۇ. لېكىن مەن بالىلارنىڭ ئىجادىيەت
قىزغىنلىقىدىن ھاياجانلىنىپ كەتكەنلىكىم ئۈچۈن، پېداگوگىكـ
نىڭ بۇنداق قائىدىلىرىنىمۇ يادىمدىن چىقىرىپ، ئۆزۈمنى
تۇتۇۋالالماي مۇنداق دېدىم:

— قۇياش بوۋا ئىچىۋالدى شەبنەم سۈيىنى،
پاك - پاكىز يۇيۇۋالدى ئۆمۈچۈك توري يۈزىنى.
جىلۋە قىلار توختىماستىن كەھرىۋادەك ئۇنچىلەر...

بىز ياۋا ئەتىرگۈلنى چۆرىدەپ چۈرقىرىشىپ، سەكرىشىپ، ھېلى تۈزگەن شېئىرلىرىمىزنى قايتا - قايتا دېكلاماتسىيە قىلدۇق.

ئۆز تەسراتىمنى ئوقۇتقۇچىلارغا تېزرەك ئېيتىپ، ئۇلارغا سەزگۈرلۈكنىك مەنبەسى - ئەتراپتىكى رېئال دۇنيا ئىكەنلىكىنى بىلدۈرگۈم كەلدى. مەن ئوقۇتقۇچىلارغا پىكىر يۈرگۈزۈشنىك بىرىنچى دەرسىنى قارا دوسكىغا قاراپ سىنىپتا ئولتۇرۇپ ئۆتمەستىن، تەبىئەت قوينىغا بېرىپ ئۆتۈش كېرەكلىكىنى ئېيتتىم. يەنە ئوقۇتقۇچىلارغا ھەقىقىي بىلىم ۋە چوڭقۇر پاراسەتنىك بارلىقىغا كېلىشى كۆتۈرەڭگۈ كەيپىياتتىن ئايرىلىمايدىغانلىقىنىمۇ ئېيتماقچىمەن. بالىلار تىلىنىك خۇش - پۇراق ھىدىنى «پۇرىغاندا» ئۇلارنىك قەلبى ئاندىن قاينىق ھېسسىياتقا تولىدۇ. ئېتىز - دالىلارغا، باغلارغا بېرىپ، تەبىيەتكۈر بۇلبۇلدىن ئىدىيىۋى ئوزۇقلۇق ئالغاندا، سىزنىك ئوقۇغۇچىلىرىڭىز ئاندىن دۇنيانىك ئىزدەنگۈچىلىرى، قېتىرقىنىپ تەتقىق قىلىش روھىغا باي ئادەم، شائىر ئۇچۇن تىرىك سۆز بولالايدۇ. مەن شېئىرى ھېسسىياتقا باي گۈزەل تەسرات بولمايدىكەن، بالىلارنىك ئەقلىي كۆچىنىك تولۇق تەرەققىي قىلمايدىغانلىقىغا شەكسىز ۋە چوڭقۇر ئىشىنىمەن. شېئىر ئىجاد قىلىش - بالىلارنىك پىكىر يۈرگۈزۈش تەرەققىيات قانۇنىيىتىنىك تەلىپى. بالىلارنىك جانلىق تەپەككۇرى ۋە گۈزەللىكە بولغان تەسراتى قۇياش بىلەن غۇنچىغا ئوخشاش بىر - بىرىدىن ئايرىلالمايدۇ. شېئىرىي ئىجادىيەت گۈزەللىك تۈيغۇسىدىن باشلىنىدۇ. تەبىئەتنىك گۈزەللىكى ئىدراكىنى تېخىمۇ ئۆتكۈرلەشتۈرۈپ، ئىجادىيەت ئۇمىدلىرىنى يېتىلدۈرىدۇ. تىلنى شۇ مۇھىتتا بولغاندەك ھېسسىياتقا كەلتۈرىدۇ، ئادەم بالىلىق چاغلىرىدىلا نېمە ئۈچۈن ئۆز تىلىدىكى شۇنچە كۆپ لېكسىكىنى ئىگىلىيەلەيدۇ؟ چۈنكى ئۇ (ئادەم) ئەتراپتىكى دۇنيانىك گۈزەللىكىنى بىرىنچى بولۇپ ھېس قىلىدۇ. ھەربىر سۆزنىك مەنىسىنى چۈشىنىپلا قالماستىن، ھەربىر سۆزنىك مەنىسىدىكى گۈزەللىكتىنمۇ بەھرى ئالىدۇ.

تەبىئەت ـ ساغلاملىقنىڭ مەنبەسى

تەجرىبىلەر شۇنى كۆرسەتتىكى تەخمىنەن 85% ئوقۇغۇچىنىڭ
نەتىجىسىنىڭ ياخشى بولماسلىقىدىكى ئاساسىي سەۋەب، ئۇلار-
نىڭ سالامەتلىك ئەھۋالىنىڭ ياخشى بولماسلىقىدا، تېننىسنىڭ
ساقسىز بولۇپ قېلىشى ياكى كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ
قالغانلىقىدا. بۇنداق ئەھۋاللارنى ھامان ئاسانلىقچە سەزگىلى
بولمايدۇ، بۇنداق كېسەللىكلەرنى ئاتا ـ ئانا، دوختۇر ۋە
ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئورتاق تىرىشىشى ئارقىسىدا ئاندىن داۋالاپ
ساقايتقىلى بولىدۇ. مەجەزى ساقسىز بولۇپ قېلىش ياكى
يۈرەك قان تومۇرى، نەپەس يولى، ئاشقازان، ئۇچەي قاتارلىق
ئادەتتىكى ئۇششاق ـ چۈششەك نۇقسانلار ئورگان خاراكتېرلىك
كېسەللىكلەر بولماستىن، بەدەن سۇپىتى ياخشى بولمىغانلىق-
تىن ئىنكاس. كۆپ يىللىق كۆزىتىش ئارقىلىق شۇ نەرسە
ئايان بولدىكى، پىكىر يۈرگۈزۈشى گال بالىلارنىڭ ھامان
جىسمانىي قۇۋۋىتى ناچارراق بولىدۇ، ئەمما چوڭ مېڭە پوست-
لۇق قەۋىتىنىڭ ئىقتىدارى ئادەتتە يەنىلا نورمال بولىدۇ،
فىزىئولوگىيىلىك كېسەللىك ئۆزگىرىشى بولمايدۇ. بىز ئايرىم
بالىلارنىڭ قارىماققا چىرايى تاتىراڭغۇ، ئىشتەيسىز بولسىمۇ
لېكىن ئىنچىكىلىك بىلەن تەكشۈرگەندە ھېچقانداق نورمالسىز-
لىق كۆرۈلمەيدىغانلىقىنى دائىم ئۇچرىتىپ تۇرىمىز. بالىلاردا
كۆرۈلىدىغان چىرايى تاتىراڭغۇلۇق ۋە ئىشتەيسىزلىك ئەھۋالى
لىرىنىڭ كۆپىنچىسى، ئۇي ئىچىدە بەك ئۇزاق تۇرغانلىقتىن
يېگى ماددىلار بىلەن كونا ماددىلار ئالماشماي قالايمىقانلىشىپ

كەتكەنلىكىنىڭ نەتىجىسى. بالىلارنىڭ بۇنداق ئەھۋالدا زېھنىي
كۈچىنى مەركەزلەشتۈرۈپ ئەقلىي ئەمگەك بىلەن شۇغۇللىنالىشى
مۇمكىن ئەمەس. بولۇپمۇ بالىلارنىڭ تېنى تېز تەرەققىي
قىلىۋاتقان ۋە جىنسىي پىشىپ يېتىلىۋاتقان مەزگىللەردە، بۇ
خىل ھادىسە كۆرۈنەرلىك دەرىجىدە كۆپىيىپ قالىدۇ.

بۇنداق ئەھۋال ئاستىدا، بۇنداق ھادىسىلەرنى تۈپ
يىلتىزىدىن تۈگىتىشنىڭ بىردىن بىر چارىسى ـ مەشغۇلات
تۈزۈمىنى ئۆزگەرتىش: سىرتتا پائالىيەت ئېلىپ بېرىشنى
كۆچەيتىش، ئۇخلىغاندا دېرىزىنى ئېچىۋېتىپ شامال ئۆتۈشۈپ
تۇرىدىغان قىلىش، بالدۇر ـ ئۇخلاپ، سەھەر تۇرۇش، ئوزۇق
لىنىشنى كۆچەيتىش.

ئايرىم بالىلار كۆرۈنۈشتە ناھايىتى ساغلامدەك كۆرۈنسىمۇ
لېكىن ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزىتكەندە ئۇلارنىڭ ئۆگىنىش
ئەھۋالىدىن مەلۇم يوشۇرۇن كېسەللىكلەرنى سەزگىلى بولىدۇ.
قىزىتقارلىقى شۇكى، ئوقۇتقۇچى دەرسخانىدا ھەر بىر مىنۇتنىڭ
چىكىگە تۇتۇپ جەدىلىي ئەقلىي ئەمگەك بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقاندا
ئۇ يوشۇرۇن كېسەللىكلەر كۆرۈنەرلىك دەرىجىدە ئىپادىلىنىدۇ.
بەزى بالىلار ئوقۇتقۇچىنىڭ «دەرسخانىدىكى ھەربىر مىنۇتنىمۇ
ئىسراپ قىلماسلىق» تەلىپىگە بەرداشلىق بېرەلەيدۇ. مېنىڭچە
بۇنداق قىلىش ساغلام بالىلار ئۈچۈنمۇ زىيانلىق. ھەددىدىن
زىيادە جىددىي ئەقلىي ئەمگەك بالىلارنى كۆزنى چەكچەيتىپ
قارىپلا تۇرىدىغان، كۆرۈش قۇۋۋىتى ئاجىز، ھەرىكىتى ئاستا،
ئىنكاسى گاڭ قىلىپ قويىدۇ.

بالىلار چارچاپ كەتكەندە، دەرھال سىرتقا چىقىپ ھەر-
كەت قىلىشى كېرەك. لېكىن ئوقۇتقۇچى ئۇلارنى سولۇپلىسىپ،
تېز دەپ ئالدىرىتىۋېرىدۇ...

«كۆكۈللۈك مەكتەپ» تە يېگىدىن دەرس باشلانغان
ئاشۇ بىر نەچچە ھەپتىدە، ھەربىر بالىنىڭ سالامەتلىك

ئەھۋالىنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزىتىپ چىقتىم. ئۇلار گەرچە يېزىدا تۇغۇلۇپ، تەبىئەت قوينىدا ئۆسكەن بولسىمۇ، لېكىن ئايرىملارنىڭ چىرايى تاتىراڭغۇ، تېنى ئورۇق، ئاجىز ئىدى. ۋولوده، كاتە، سانىيەلەر جۈدەپ، بىر تېرە، بىر ئۇستىخان بولۇپ قالغانىدى. ھەممىلا ئائىلىلەرنىڭ تامىقى يامان ئەمەس ئىدى، لېكىن بەزى بالىلارنىڭ تېنىنىڭ ئاجىز بولۇپ قېلىشىغا، ئاساسلىقى ئۇلارنىڭ ئانىلىرىنى شامال تېگىپ ئاپتاپ ئۆتۈپ قېلىشىدىن قورقۇپ، «پارنىك» تا بېقىپ چوڭ قىلغانلىقى سەۋەب بولغان. باشتا بالىلار ئاسانلا چارچاپ قالاتتى، بىرەر كىلومېتر يولنى ماڭا - ماڭمايلا ماغدۇرى قالمايتتى. ئانىلىرىمۇ ئۇلارنى ئىشتىيى ياخشى ئەمەس دېگەنىدى.

ئائىلە باشلىقلىرى مېنىڭ بالىلارنى ئىسسىق ئۆتۈپ، سوغۇق تېگىپ قېلىشىدىن قورقۇپ قانچە ئاۋايلىغانسېرى، ئۇلارنىڭ تېنى ئۇنىڭ ئەكسىچە شۇنچە ئاجىز بولىدۇ، دېگەن گېپىمگە ئاخىرى ئىشەنىدى. شۇڭا كېيىن ئۇلار مېنىڭ بالىلارنى ئىسسىق كۈنلەردە مەكتەپكە يالىڭاياغ ئەۋەتىش تەكلىپىمنى (بالىلار شۇنداق قىلسا بەك خۇشال بولىدۇ) قوبۇل قىلدى. بىر كۈنى ، دالىدا پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتقانىدۇق، ئۇشتۇمتۇت قاتتىق يامغۇر يېغىپ كەتتى. بالىلار ئانچە مۇزلىمىغان بولسىمۇ، لېكىن ئۆيلىرىگە بارغىچە سۇ كېچىپ مېڭىشقا توغرا كەلدى. ئائىلە باشلىقلىرى ئەنسىرەپ جىلە بولۇپ كەتكەنىدى، ئۇنىڭ ئەكسىچە بۇ ئىش تۇپەيلىدىن ھېچكىم ئاغرىپ قالمىغانىدى. مەن نۇرغۇن كۈچەپ ئاندىن ئائىلە باشلىقلىرىنى بالىلارنى بەك قېلىن كىيدۈرمەسلىككە قايىل قىلدىم. بىز ئەتىياز پەسلى ياكى ياز پەسلىدە بولسۇن بالىلارنى سىنىپ ئىچىدە بىرەر مىنۇتمۇ توختاتماسلىق توغرىسىدا بەلگىلىمە چىقاردۇق. «كۆڭۈللۈك مەكتەپ» ئېچىلىپ، ئوچ، تۆت ھەپتىگە

چە بالىلار ھەر كۈنى ئىككى ئوچ كىلومېتر پىيادە يول يۈردى؛ ئىككىنچى ئايدىن باشلاپ ھەر كۈنى تۆت - بەش كىلومېتر، ئۈچىنچى ئايدىن باشلاپ ھەر كۈنى ئالتە كىلومېتر پىيادە يول يۈردى ۋە پۈتۈنلەي ئېتىراز - دالا، چۆپلۈك، چاتقاللىق ۋە ئورمانلىقتا ماڭدى. بالىلار ھەر كۈنى قانچىلىك يول يۈرگەنلىكىنى ھېس قىلالمايتتى، چۈنكى قانچىلىك يول مېڭىش كېرەكلىكى ئالدىنئالا ئېنىق ئوتتۇرىغا قويۇلمايتتى. ئويناش ۋە يول يۈرۈش بىز ئۈچۈن ئېيتقاندا باشقا مەقسەتكە يېتىشنىڭ ۋاستىسى ئىدى. بالىلار ھەممە يەرگە بېرىپ كۆرۈپ بېقىشقا خۇشتار ئىدى، چۈنكى ئۇلار ئەتراپىدىكى دۇنيانىڭ بەزى سىرلىرىنى بىلىۋېلىشنى ئۈمىد قىلاتتى. بالىلار ھەر كۈنى ئۆيىگە يېتىپ بارغىچە چارچىسىمۇ، لېكىن كۆڭلى ئازادە ۋە ئىنتايىن خۇشال ئىدى. بىلىش كەرەكلىكى، چارچاش بولمىسا، ساغلاملىق بولمايدۇ. بالىلار جىددىي پائالىيەت ئېلىپ بارغاندىن كېيىن تولۇق دەم ئالسا، ئاندىن كۈندىن - كۈنگە ساغلام بولىدۇ.

ساپ ھاۋادا نەچچە كىلومېتر يول يۈرگەندىن كېيىن، بالىلار ئائىلە باشلىقلىرى ئېيتقاندەك بۆرىدەك ئىشتىيىلىك بولۇپ كەتتى. ھەر قېتىم ئورمانلىققا بارىدىغان چاغدا بالىلارغا بولكا، سامساق، توز، سۇ ۋە ياكىيۇ ئېلىۋېلىشنى تاپىلىدىم. باشتا ئائىلە باشلىقلىرى: بالىلار بۇنداق نەرسىلەرنى يەرمۇ؟ دەپ گۇمانلىنىش پوزىتسىيىسىدە بولدى، چۈنكى بالىلار ئۆيدە بۇنىڭدىن خېلىلا ياخشى تاماقلارنىمۇ يېگىلى ئۇنىمايتەتتى. ھالبۇكى، ئەمدى ئورمانلىققا مەيلى توزلۇق بولكا بولسۇن ياكى سامساق، ياكىيۇ بولسۇن، بالىلار ئۈچۈن ناھايىتى مەزلىك تائام بولۇپ قالدى. بالىلارنىڭ ئوزلۇكسىز ئىشتىيى ئېچىلدى، ئۇلار ئۆيدە بىر قاچا گۆش شورپىسى ياكى كۆكتات شورپىسىنى مەززە قىلىپ پاك - پاكىزە ئىچە

ۆپتىدىغان بولدى. جۇدۇگۇ، ئاجىز بالىلارنىڭ مەكتىپىگە بىر ئايدىن كېيىنلا قان يۇگۇرۇشكە باشلىدى. ئانىلىرى بالىرىنى ئەمدى تاماق تاللىماي، قانداقلا تاماق بولسا يېۋېرىدىغان بولدى. دەپ ئاغزى ئاغزىغا تەگمەي ماختىشىدىغان بولدى.

ھەربىر جىسمانىي قۇۋۋەتنى ئاشۇرۇشنىڭ مۇھىم ۋاستىلىرىنىڭ بىرى. بالىلار يۇگۇرۇش، سەكرەش، تاقلاش، ئويناشنى ياخشى كۆرىدۇ. بىز بالىلار ئۈچۈن ئالاھىدە بىر ئويۇن مەيدانى ياسىدۇق. بىزدە ئومۇمەن سىرتتا ئېلىپ بېرىلىدىغان پائالىيەت ۋە كۆڭۈل ئېچىشقا كېرەكلىك نەرسە لەرنىڭ ھەممىسى بار. لېكىن بۇ، پىلانسىزلىنىڭ كىچىك بىر قىسمىدىنلا ئىبارەت. بالىلارنىڭ پائالىيىتىنى ئوي - پىكىر لىرىنىڭ ئاساسي بولغان رەڭدارلىقى بىلەن بىرلەشتۈرۈش ئۈچۈن بالىلارغا ئاتاپ يەنە بىر ئايلاندۇرغۇچ ۋە بىر جۇپ گۈلەڭگۈچ ياسىماقچى ۋە ئايلاندۇرغۇچنىڭ ئۈستىگە كىچىك - كىچىك ئات، پىل، بۆرە، تۈلكە قاتارلىق ئويۇنچۇق نەرسىلەرنى بېكىتىپ مەكچىمەن. بۇنداق قىلغاندا، بالىلار ئايلىنىپ ئويناپلا قالماستىن، بەلكى ئات ۋە بۆرىگە مىنىپ تېخىمۇ قىزىقىش ھېس قىلىدۇ ۋە تېخىمۇ جۇشقۇن بولىدۇ. دەرۋەقە بۇ بىر تەسەۋۋۇر بولسىمۇ، لېكىن بېرىم پىل ياكى يېرىم پىل كېيىن ئۇنىڭ چوقۇم رېئاللىققا ئايلىنىدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن. ھازىر ئايلاندۇرغۇچنىڭ ماتېرىياللىرى تەييارقىلىنىپ بولدى. ئەمدى مەن بالىلارنى قىش كۇنلىرىمۇ ئىمكان قەدەر سىرتتا پائالىيەت ئېلىپ بارغۇزۇشنىڭ تەدبىرلىرى ئۈستىدە ئويلىنىۋاتىمەن.

ئوقۇغۇچىلارنىڭ جىسمانىي جەھەتتىكى يېتىلىش ئەھۋالى توغرىسىدا ئېلىپ بارغان كۆزىتىشىم مېنى شۇنىڭغا ئىشەندۈردىكى، قىممىتى بار، بالىلارنىڭ جىسمانىي جەھەتتىكى يېتىلىش تەلىپىگە ئويغۇن كېلىدىغان ئوزۇقلۇق - بالىلارنىڭ ساغلاملىقى ئۈچۈن ئېيتقاندا ئىنتايىن مۇھىم.

مېنىڭ سېزىشىمچە، نۇرغۇن بالىلارنىڭ يېمەكلىكىدە مەدەن قۇۋۋىتىنى ئاشۇرۇش، زۇكامنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە سېرىق ئالمىشىشنى ساقلاشقا دەرھال مادداىلار كەمچىل. ئىگىلەنىشى ئەڭ قىيىن قارىغاندا، ئاران سەككىز ئوقۇغۇچىنىڭ ئائىلىسىدە ھەسەل ئىستېمال قىلىنىدىكەن. ھالبۇكى، ھەسەل - يەمەكلىكلەرنىڭ پادىشاھى، ئوبرازلىق قىلىپ ئېيتقاندا، ئۇ، تاماق قاچىسىدىكى قۇياش. سۆھبەتلىشىش ئارقىلىق، ئائىلە باشلىقلىرى ھەسەلنىڭ بالىلارنىڭ ساغلاملىقى ئۈچۈن ئالاھىدە، مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتتى. 9 - ئاينىڭ ئاخىرىغا قەدەر، 13 ئائىلە ئىككى سائەتتىن ھەسەل ھەرىسى باقتى.

مەن بالىلارنىڭ ئانىلىرىغا قىشتا قوشۇمچە ئوزۇق قىلىش ئۈچۈن، ياۋا ئەتىرگۈل مېۋىسى قاتارلىق ھەر خىل ۋىتامىنلىق ۋارىنا تەييارلاپ قويۇش توغرىسىدا تەكلىپ بەردىم. يەنە ئائىلە باشلىقلىرىغا قىشتا يېتەرلىك دەرىجىدە يېڭى مېۋە بولۇشقا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن كۆپرەك مېۋىلىك كۆچەت، بولۇپمۇ كۆپرەك ئالما كۆچىتى تىكىش تونۇرىدا تەكلىپ بەردىم. بۇ، يېزىدا ئاسانلا قىلغىلى بولىدىغان، كۆپرەك كۈچ چىقارمىلا بولىدىغان ئىش.

باشاقلىق ئۆسۈملۈكلەر: بۇغداي، قارا بۇغداي، ئارپا، چۈمەي ۋە ھەر خىل كۆكتاتلار چىقىدىغان باكتېرىيە ئۆلتۈرىدىغان ھاۋا - ساغلاملىقىنى ئىلگىرى سۈرىدىغان ماددا ھېسابلىنىدۇ. مەن بالىلارنى دائىم ئېتىز - دالا ۋە ئوتلاقلارغا ئېلىپ بېرىپ زىيارەت ۋە ئوت - چۆپ ھىدى قاپلىغان ھاۋادا نەپەسلەندۈرۈپ تۇرىمەن.

مەن ئائىلە باشلىقلىرىغا يەنە بالىلار ھۇجرىسىنىڭ دېرىزىسى يېنىغا بىر نەچچە تۈپ پاكاق كۆچىتىنى تىكىشنى ئېيتتىم. پاكاق دەرىخى ھاۋاغا كۆپ خىل كېسەللىك باكتېرىيە

يىسىنى يوقىتىدىغان باكتېرىيە ئۆلتۈرگۈچى تارقىتىدۇ. ياڭاق دەرىخىنىڭ ھىدى زىيانداش ھاشاراتلارنى يوقىتىدۇ، ياڭاق دەرىخى بار يەردە پاشا، چۈمۈن بولمايدۇ. يەنە ھەممە ئائىلىلەرگە ياز پەسلىدە ھويلىغا دۇش ئورنىتىش توغرىسىدا تەكلىپ بەردىم.

نېمە ئۈچۈن نۇرغۇن بالىلارنىڭ كۆرۈش ئىقتىدارى ناھايىتى تېز ئاجىزلىشىپ كېتىدۇ، ھەتتا 3 - يىللىقتا چىقا - چىقمايلا كۆزەينەك تاقاشقا مەجبۇر بولىدۇ؟ دېگەن مەسىلە بىرنەچچە يىلدىن بۇيان مېنى خاتىرجەمسىزلەندۈرۈپ كەلمەكتە. نۇرغۇن تۆۋەن يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرىنى كۆزىتىش ئارقىلىق شۇ نەرسىنى بايقىدىمكى، ئۇلارنىڭ كىتابنى كۆپ كۆرۈپ بەك چارچاپ كەتكەندىن كۆرە، مەشغۇلات تۈرىمى مۇۋاپىق ئەمەس، بولۇپمۇ، يېمەكلىكتە ۋىتامىنلىق كەمچىل ۋە بەدەن چېنىقتۇرۇش ئاز، دائىم زۇكامداپ يۈرىدۇ ۋە باشقىلار، دېگەن تۈرۈكرەك. بەزى كېسەللىكلەرمۇ بالىلارنىڭ كۆرۈش قۇۋۋىتىگە تەسىر يەتكۈزىدۇ. شۇڭا، مۇۋاپىق مەشغۇلات تۈرىمى، تەلەپكە لايىق ئورۇقلىنىش، دائىم بەدەن چېنىقتۇرۇش ــ كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىشتىكى ئاساسلىق تەدبىر. شۇنداق قىلغاندىلا، ئەتراپتىكى دۇنيانىڭ گۈزەللىكى ئۇلارغا شاتلىق بەخش ئېتىدۇ.

كۆپ يىللىق كۆزىتىش ماڭا كىشىنى خاتىرجەمسىزلەندۈرىدىغان بىر خىل ھادىسىنى بىلدۈردى: 3 - ئايدىن باشلاپ بالىلارنىڭ ھەممىسىنىڭ دېگەندەك تېنى ئاجىزلاپ كېتىدۇ: روھسىزلىنىپ، زۇكامغا قارشى ئىممۇنىتېت كۈچى تۆۋەنلەپ كېتىدۇ، ماغدۇرسىزلىنىپ كېتىدۇ. ئەتىياز پەسلى كۆرۈش قۇۋۋىتى كۆرۈنەرلىك تۆۋەنلەيدۇ.

تەببىي پەن پسىخولوگىيە ئىلمىدىن بۇ مەسىلىنىڭ جاۋابىنى تاپتىم: ئەتىياز پەسلىدە، ئورگانىزمنىڭ ھەرقايسى

سىستېمىلىرى ئىقتىدارىنىڭ ماسلىشىشى كۆرۈنەرلىك دەرىجىدە بۇزۇلىدۇ. چۈنكى ئەتىياز پەسلىدە ئورگانىزم ئىچىدىكى ۋىتامىنلار سەرپ قىلىنىپ تۇگەيدۇ، قۇياشنىڭ نۇر چېچىش ئىقتىدارىمۇ كۆرۈنەرلىك تۆۋەنلەپ كېتىدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇزۇن مۇددەتلىك جىددىي ئەقلىي ئەمگەك تۆپەيلىدىن نېرۋا سىستېمىسى باشتىن ئاخىر چارچاش ھالىتىدە تۇرىدۇ.

قانداق قىلىپ بۇ ناچار ئامىللارنىڭ تەسىرىنى ئازايتىش توغرىسىدا قايتا - قايتا ئويلاندىم، ئائىلە باشلىقلىرىمۇ ئەتىياز پەسلىدىكى بىر نەچچە ئاي ئۇچۇن مول ۋىتامىنلىق يېمەكلىكلەرنى ئالدىن تەييارلاشقا ئەھمىيەت بېرىشكە باشلىدى. قىش - ئەتىياز پەسلىدىكى ھاۋا ئوچۇق كۈنلەردە ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە سىرتتا پائالىيەت ئېلىپ بارىدۇق. ئەمما قانداق قىلىپ قىش پەسلىدە ئەقلىي ئەمگەكنىڭ جىددىيلىك دەرىجىسىنى يېنىكلىتىش مەسىلىسى مېنى ئىزچىل تۇردە بىئارام قىلىپ كەلمەكتە. مېنىڭچە بۇ مەسىلىنى ئەقلىي كۈچ پائالىيىتى شەكلىنىڭ كۆپ خىللىقىنى كۆپەيتىش ئارقىلىق ھەل قىلغىلى بولىدۇ. ئەقلىي كۈچ پائالىيىتىنى سىنىپتا ئېلىپ بارماستىن، ئىمكانقەدەر تەبىئەت قوينىدا ئېلىپ بېرىش ھەمدە ئەقلىي كۈچ پائالىيىتىنى ئىمكانىيەتكە قاراپ جىسمانىي ئەمگەك بىلەن بىرلەشتۈرۈش لازىم. بۇ خىل ئوقۇتۇش شەكلى كېيىن تەدرىجىي ھالدا مەكتەپىمىزنىڭ ئەتىياز پەسلىنىڭ ئوقۇتۇشىدىكى بىر پرىنسىپ بولۇپ قالدى.

ئۇرۇشتىن كېيىنكى ئاشۇ بىر نەچچە يىلدا نۇرغۇن بالىلار نېرۋا فۇنكسىيىسى بۇزۇلۇش كېسىلگە گىرىپتار بولۇپ قالدى. بەزى ئوقۇغۇچىلىرىمدا، بولۇپمۇ تولە، كولە، سلاۋا، فىتەنىڭ كەيپىياتىدا غەمكىنلىك، ھەمىشە سوغۇق قارايدىغان روھىي ھالەت پەيدا بولۇپ قالدى. تۆۋەن يىللىق سىنىپلارنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى قانداق قىلىپ كوللېكتىپ تۈرمۇشنى بالىلارغا

شادلىق بېغىشلايدىغان قىلىش مەسلىسىنى مۇزاكىرە قىلغاندا، ھەممىدىن مۇھىمى مەكتەپتە بالىلارنىڭ ئائىلە تۇرمۇشىدا يولۇققان ئازاب، قايغۇ ـ ھەسرەت ۋە بەختسىزلىكلىرىنى ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە تىرىشىپ ئازايتىش كېرەك دەپ ھېسابلىدى. ئوقۇتقۇچىلار بالىلارنىڭ پسىخىكىلىق ئۆزگىرىشىنى، ئۇلارنىڭ مەكتەپكە قانداق كەيپىياتتا كېلىدىغانلىقىنى ئىگىلەشكە تىرىشىشى لازىم. بۇنداق قىلىش، بالىلارنىڭ سەزگۈر قەلبىدىكى ئازابقا يەنە يېڭى ئازاب قوشماسلىقنى مەقسەت قىلىدۇ. ھەرقانداق بالىنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىدا پەيدا بولغان مەسىلىلەرنى پسىخولوگىيە تەتقىقات سىنىپىدا مۇزاكىرە قىلىشسىز لازىم. مەكتەپلەر بالىلارنى ئازاب ۋە قايغۇ ـ ھەسرەتتىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن بوشاشماستىن تىرىشىشى لازىم.

ئازابلىق كەچۈرمىشلەرنى باشتىن كەچۈرگەن، قەلبى جاراھەتلەنگەن بالىلارغا ئالاھىدە كۆپرەك غەمخورلۇق قىلىش كېرەك. كولە، ساشا، تولە، بېترىك ۋە سلاۋا قاتارلىق بالىلارنىڭ بەزىدە نېرۋىسى ئىنتايىن جىددىيلىشىپ كېتىدۇ، ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسىدىن ھەر قانداق ئىشنى يېنىكلىك بىلەن سۈرۈشتە قىلىشقا، ئۇلارنى خالىغانچە ھاياجانلاندۇرۇشقا بولمايدۇ، بولمسا ئاچچىقلىنىپ، قاتتىق غەزەپلىنىپ كېتىدۇ. تەسىر كۆرسىتىش مائارىپ ئۇسۇلى بۇ بالىلارغا ھەرگىز ئۇنۇم بەرمەيدۇ. تىببىي ئەسەرلەردىكى «تىببىي پېداگوگىكا»دا، كېسەللىك ھالىتىدىكى بالىلارنى قانداق تەربىيىلەش مەسىلىسى تۆپ نېگىزدىن مېڭىزلىق ھالدا بايان قىلىنغان. «تىببىي پېداگوگىكا»نىڭ مۇھىم نۇقتىسى: ① بالىلارنىڭ ئاسان ئازار يەيدىغان، ھالىتى ئۆزگىرىپ تۇرىدىغان قەلبىگە رەھىم قىلىش ۋە ئۇنى ئاسراش؛ ② مەكتەپنىڭ كوللېكتىپ تۇرمۇشى ۋە مائارىپنى ئىلمىي باشقۇرۇش ئۇسۇلى ئارقىلىق، ئۇلارنىڭ

غەمكىن كەيپىياتىنى تۈگىتىپ، ئۇمىدۋار روھىنى ئۇرغۇتۇش؛ ③ ئۇلارغا ھەرقانداق ۋاقىتتا ئەتراپىدىكى كىشىلەرنىڭ ئۇلارنى كېسەل دەپ قارايدىغانلىقىنى ھېس قىلدۇرماسلىق.

ۋۇلوداده ئىستېرىيە ئالامەتلىرى كۆرۈلگەن. ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسى ئۇنىڭدا كۆرۈلگەن بۇ ئالامەتلەرنى بەك مۇبالىغە قىلىۋېتىپ مېنى ئىنتايىن ئەندىشىگە قويغان. ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ نەزىرىدە، ھەممىدىن ۋۇلودا ياخشى، ئۇلارنىڭ بۇ ئوغلىغا ھېچكىم يەتمەيدۇ. مەن ئۇنىڭ ئارزۇ ـ تەلەپلىرى ئەمەلگە ئاشماي قالسا، ئۇنىڭدا ھامان بىر كۈنى ئاتا ـ ئانىسى ۋە بارلىق چوڭلارغا نىسبەتەن ئۆچمەنلىك پەيدا بولۇپ قالارمىكىن دەپ ئەنسىرەيمەن. مېنىڭچە، بۇ خىل ئىللەتنى تۈزىتىشنىڭ تۆپ چارىسى ـ بالىدا كىشىلەرگە كەمەتەرلىك بىلەن مۇئامىلە قىلىش ۋە باشقىلارنى ھۆرمەتلەش پەزىلىتىنى يېتىلدۇرۇشتە. شۇڭا مەن ۋۇلودەنى ئەتراپىدىكى كىشىلەرنىڭ ھەممىسىنى ھۆرمەتلەيدىغان قىلىشقا تىرىشىۋاتىمەن.

ئىنكاسى ئاستا ۋە روھى چۈشكۈن بالىلارنى قانداق داۋالاش مەسىلىسى، تىببىي پېداگوگىكىدا ئالاھىدە ئورۇننى ئىگىلەيدۇ. چوڭ مېڭە يېرىم شارچىسى پوستلۇق قەۋىتى ھۈجەيرىسىنىڭ قاشاكىلىقىنى داۋالاشتا، يۈرەك قان تومۇرى ۋە ھەزىم قىلىش سىستېمىسىدىكى كېسەللەرنى داۋالىغاندەك ھەم ئېھتىياتچان ھەم سەۋرچان بولۇش كېرەك. ئەمما بۇ خىل كېسەللىكنى داۋالاشتا، تېخىمۇ ئېھتىياتچان پوزىتسىيە ۋە مۇئاپىق تەربىيىلەش ئۇسۇلىنى قوللانغاندىن باشقا، يەنە ھەرىسىر بالىنىڭ مىجەز ـ خاراكتېرى جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكىنى چوڭقۇر ئىگىلەش لازىم.

بالىلارنىڭ هەممىسى كىچىك رەسسام

«كۆڭۈللۈك مەكتەپ»تە دەرس باشلىنىپ ئىككىنچى ھەپتىسى مەن بالىلارغا: ئەتە رەسىم دەپتىرىڭلارنى ئالغاچ كېلىڭلار، رەسىم سىزىمىز ــ دېدىم. ئەتىسى بالىلار مەكتەپ قورۇسىدىكى چۆپلۈككە كەلگەندە، ئۇلارغا: «سىلەر ئەتراپىڭلاردىكى نەرسىلەرنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزىتىڭلار، نېمىنى چىرايلىق دەپ قارىساڭلار، شۇنى رەسىم دەپتىرىڭلارغا سىزىڭلار»ــ دېدىم.

چاقناپ تۇرغان قۇياش نۇرىدا باغ ۋە ئەجرىبە ئېتىزلىرى ئالتۇن كۆز مەنزىرىسىگە چۆمگەنىدى. بالىلار چۆرگىلىشىپ غۇلغۇلا قىلىشقا باشلىدى. بەزىلىرى قىزىل، سېرىق قاپاقنى ياخشى كۆرىمەن دېسە، بەزىلىرى بېشىنى ئېگىپ تۇرغان ئاپتاپپەرەسنى ياخشى كۆرىمەن دەيتتى؛ بەزىلىرى كەپتەر تۇخۇمىغا قىزىقىمەن دەيتتى؛ بەزىلىرى شىڭگىل ـ شىڭگىل ئۇزۇملەرگە مەپتۇن بولۇپ كەتكەنىدى. شورا ئاسماندا ئۇزۇپ يۈرگەن ئاق بۇلۇتلارنى زوق بىلەن تاماشا قىلماقتا، شېلىيوشا كۆلدە ئۇزۇپ يۈرگەن ئاق غازدىن كۆزىنى ئۈزەلمەيۋاتىدۇ. دانىك بىر دانە بېلىق سىزدى. ئۇ يەنە بوۋىسى بىلەن بىللە بېلىق تۇتقان چاغدىكى ئىشلارنى جانلىق بايان قىلىپ بەردى: ئۇ چاغدا گەرچە بىرەر تالمۇ بېلىق تۇتالمىغان بولسىمۇ، لېكىن بېلىقلارنىڭ سۈدا «ئويىنىغان» مەنزىرىسىنى كۆرگەنىدى.

«مەن قۇياش بوۋىنى سىزىمەن»ــ دېدى كىنا.

بالىلار غۇلغۇلىنى توختىتىپ، ھەرقايسىسى ئۆزىنىڭ قىزىققان نەرسىلىرىنى سىزىشقا كىرىشتى. ئىلگىرى مەن رەسىم سىزىشنى ئۆگىتىش توغرىسىدىكى نۇرغۇن كىتابلارنى ئوقۇغانىدىم، لېكىن ئالدىمدىكى بىر توپ بالىلارنى كۆرگەندە ئاندىن بالىلارنىڭ رەسىم سىزىشى ۋە رەسىم سىزىش جەريانىنىڭ بالىلارنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىنىڭ بىر قىسمى ئىكەنلىكىنى ئاندىن چۈشەندىم. بالىلار ئەتراپىدىكى، دۇنيادىكى مەلۇم نەرسىلەرنى قەغەز يۈزىگە سىزىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۆزىمۇ پۈتۈنلەي بۇ دۇنياغا چۆكۈپلا كەتتى. ئۇلار ئەتراپىدىكى دۇنيانىڭ گۈزەللىكىدىن لەززەت ئېلىپلا قالماستىن، بەلكى گۈزەللىك يارىتىماقتا. ئەنە قاراڭ، ۋانە پۈتۈن زېھنىي بىلەن ھەرە ئۇۋىسى سىزىۋاتىدۇ، ئۇنىڭ يېنىغا دەرەخ، دەرەخنىڭ ئوچىغا چېچەك، چېچەكلەرنىڭ ئۈستىگە ھەسەل ھەرىسى سىزىپتۇ، ھەسەل ھەرىسىنى بەك يوغان سىزىۋېتىپتۇ، ساندۇقىدىن ھەرىسى يوغان بولۇپ كېتىپتۇ. بۇ ئۇغۇلنىڭ مەگزىلىرى قىسقىزىل، كۆزلىرىدىن ھاياجانلانغانلىقى چىقىپ تۇرىدۇ، بۇنداق روھىي ھالەت ئوقۇتقۇچىغا ئىنتايىن زور شادلىق بەخش ئېتىدۇ.

بالىلارنىڭ ئىجادىيىتىدە، ئۇلارنىڭ ئۆزگىچە روھىي دۇنياسى چوڭقۇر ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. مەيلى ئىپادىلەش شەكلى بولسۇن ياكى ئۇلارنىڭ مەسىلىرگە بولغان چۈشەنچىسى بولسۇن، رۇشەن ھالدىكى بالىلار ئالاھىدىلىكىگە ئىگە. لېكىن بۇ خىل ئالاھىدىلىكنى ئاسانلىقچە بىر نەچچە ئېغىز سۆز بىلەن يېغىنچاقلىغىلى بولمايدۇ.

كوله نېمىنى ياخشى كۆرىدىغانلىقى توغرىسىدا زادىلا بىر نەرسە دېمىگەچكە، ئۇنى ھېچ نەرسىنى سىزالماسلىقىن دەپ ئەنسىرىگەنىدىم. ۋاھالەنكى ئۇ ئويلىمىغان يەردىن، باراق سان ئۆسكەن يوغان بىر توپ دەرەخنى، دەرەخنىڭ ئوچىغا يوغان - يوغان مېۋىلەرنى سىزىپتۇ. مانا بۇ، ئۇ ئالما دەرىخى

سزدی دېگەن گەپ. ئالما دەرىخىنىڭ چۆرىسىدە ئەتراپقا نۇر چېچىپ تۇرغان يۇلتۇزلار، دەرەخنىڭ ئۇستىدە بىر دانە قولۇن ئاي كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. مەن بۇ قىزىقارلىق رەسىمنى ئىنچىكە لىك بىلەن كۆرۈپ چىقتىم. چۈنكى رەسىمدىن بالىنىڭ ئىددىيە ۋە ھېسسىياتىنى چۈشىنىۋالغىلى بولىدۇ. بۇ چاغدا ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ئۇنىڭ ئەتراپىنى كۆزەتكەندە پەيدا بولىدىغان ھاياجانلىق قاراشلىرىنى يەنە كۆردۈم.

— ئالما دەرىخى ئەتراپىدىكى كىچىك — كىچىك يۇلتۇزلار زادى نېمە؟ — دەپ سورىدىم مەن كولەدىن.

— بۇ، يۇلتۇز ئەمەس، — دېدى ئوغۇل. — بۇ دېگەن ئايىنىڭ باغقا چۈشۈرگەن نۇرى. ئايدەمۇ گىگانت تۆمۈرچى بولۇشى كېرەك، توغرىمۇ؟

— توغرا، ئەلۋەتتە بولۇشى كېرەك، — دېدىم مەن جاۋاب بېرىپ. دەرۋەقە ئىلگىرى ئاشۇنداق بىر جەمجىت كېچە بولغان. كولە ئاسمانغا قاراپ كەتكەندى. سۇس نۇرلىنىپ تۇرغان ئاي كۆكتە ئالما دەرىخىنىڭ ئۈستىدە تۇراتتى... كولە ئاينى تاماشا قىلغاچ، خىيال سۈرۈۋاتاتتى. بۇ ئىشتىن مەن ئىنتايىن ھەيران قالدىم.

— لېكىن گىگانت تۆمۈرچى كېچىدە قانداق سەيلىنى سوقىدىغاندۇ؟ — سورىدى كولە. ئۇ، ئوقۇتقۇچىدىن سوراۋاتامدۇ؟ دۇ ياكى ئۆزىدىن سوراۋاتامدۇ؟ بۇنى ھېچكىم بىر نېمە دىيەلمەيتتى. ئۇ ئەمەلىيەتتە كېچىنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىگە پۈتۈنلەي غەرق بولۇپ كەتكەندى. بۇ چاغدا مەن بالىلارنىڭ ئىجادىيەت ئىلھامىنىڭ چېچىلىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ، ھېچ نېمە دېمىدىم ۋە سورىمىدىم. بۇ خۇشاللىنارلىق بايقاشتىن كۆڭلۈم ھاياجانغا چۆمدى، ئىجادىيەت — بالىلارنىڭ قەلبىگە چوڭقۇر يوشۇرۇنۇپ، غەپلەت ئۇيقۇسىدا ياتقان ياخشى ھېسسىياتلىرىنى بۇلۇڭ - پۇچقاقلىرىغىچە ئېچىۋەتكەندى. ئوقۇتقۇچى

بالىلارنىڭ ئەتراپىدىكى دۇنيانىڭ گۈزەللىگىنى ھېس قىلىشىغا ياردەم بېرىۋاتقاندا، بۇ بۇلۇڭ - پۇچقاقلارغا ئۆزلىرى سەزمىگەن ھالدا تېگىدۇ.

مەن لارىسا سىزغان تۆمۈرچىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ سىزغىنىنى دوراپ سىزىپ باقتىم. ئەسلىدە خېلى ياماق ئەمەس سىزدىم دەپ ئويلىغانىدىم. تۆمۈرچىمۇ ناھايىتى ئوخشىغانىدى. سەندەلمۇ يېزىلاردىكى تۆمۈرچىلىك دۇكانلىرىنىڭ سەندەللىرى بىلەن ئوپئوخشاش بولغانىدى. كۆكۈلدىكىدەك سىزىلدى، لارىسانىڭ سىزغىنىغا قارىغاندا چوقۇم ياخشى سىزدىم دەپ ئويلىغانىدىم. لېكىن مەن مەسلىگە چوڭلارنىڭ نەزىرى بىلەن قارايدىغانلىقىمنى ئەستىن چىقىرىپ قويۇپتىمەن، ئەمەلىيەتتە مېنىڭ سىزغىنىم بالىلارنى جەلپ قىلالمىدى، بالىلارنىڭ ھەممىسى لارىسانىڭ يېنىغا توپلىشىۋالدى. كۆڭلۈمدە: ئۇ زادى نېمىنى سىزغاندۇ؟ دەپ ئويلاپ، بالىلارنىڭ ئۈستىدىن بويۇمنى سوزۇپ قاراپ باقتىم، ئەمما لارىسانىڭ سىزغان رەسىمدىن ھېچقانداق ئالاھىدىلىكنى كۆرەلمىدىم. بالىلار نېمە ئۈچۈن ئۇنىڭ سىزغان رەسىمىگە شۇ قەدەر قىزىقىپ كەتكەندۇ، نېمە ئۈچۈن مېنىڭ سىزغان رەسىمىگە قارىمۇ قويمايدىغاندۇ؟ لارىسانىڭ سىزغان رەسىمىنى كۆرگەنسېرى، بۇ سوئالنىڭ جاۋابى شۇنچە ئايدىڭلاشتى. ئەسلىدە بالىلار ئۆزىنىڭ گۈزەللىكىنى تەكشۈرۈش كۆز قارىشىغا، ئۆزىنىڭ بەدىئىي ئىپادىلەش ئۇسۇلىغا ئىگە ئىكەن، سەن ھەر قانچە تىرىشىپ باقساڭمۇ ئاساسلىقچە دورىيالمايدىكەنسەن. مەن سىزغان تۆمۈرچى ئادەتتىكى شەپكە، كۆڭلەك كىيىۋالغان، ئۇزۇن بۇرۇت قويۇپ، ئۆتۈك كىيىۋالغان. لېكىن لارىسا سىزغان تۆمۈرچىنىڭ ئۈسۈپ كەتكەن چاچلىرى قالايمىقان، رەتسىز بولۇپ، چاچلىرىنىڭ ئەتراپىدا كۆزنى چاقنىتىدىغان ئوت ئۇچقۇنلىرى يالتىراپ تۇرىدۇ: ساقال -

بۇرۇتلىرى ئۆزگىچە بولۇپ، بەئەينى بوراندا لاۋۇلداپ گەتكەن مەشئەلگە ئوخشايدۇ. بازغان ئىككى ئادەمنىڭ بېشىدىنمۇ يۇغان... بالىلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، بۇ، سەۋەنلىك ئەمەس، بەلكى چىنلىقنىڭ روشەنلىكى، ئەپچىل، خىيالىي مەنادىكى چىنلىق، ئۇ، گىگانت ئادەم بىلەن مەشئەلنىڭ تەبىئىي ھادىسە سىنىڭ ماھىرلىق بىلەن بىرلەشتۈرۈلۈشى. بالىلارنىڭ چېۋەرلىك بىلەن خىيال قىلىش ئۇسۇلىنى بىز چوڭلارنىڭ ئىپادىلەش ئۇسۇلىغا ئوخشىتىشقا بولمايدۇ. بالىلارنىڭ ئۆزىنىڭ ئىدىيىۋى ھېسسىياتىنى ئۆزئارا ئۆز تىلى بىلەن ئىپادىلىشىگە يول قويۇش كېرەك. مەن تۆۋەن يىللىق سىنىپلارنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرىغا: بالىلارغا رەسىم سىزدۇرغاندا نىسبەت، كۆزىتىش، ئۆزئارا بىر-بىرىگە ماس كەلتۈرۈش قاتارلىق قائىدىلەرگە دىققەت قىلىش توغرا، لېكىن بالىلارغا پىكىر يۈرگۈزۈش ئۇچۇن كەڭ زېمىن يارىتىپ بېرىشكىمۇ ئەھمىيەت بېرىش لازىم، بالىلارنىڭ دۇنياغا بولغان ئۆزگىچە ئىپادىلەش ئۇسۇلىنى بۇزۇشقا ھەرگىز بولمايدۇ... دەپ تەكلىپ بەرگەنىدىم.

بالىلارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ نېمىلەرنى سىزغانلىقىنى سۆزلەپ بەرگۈسى بار. سۆزلىگەنده ئاندىن بۇ روشەن ئوبراز ۋە ئوخشىتىشلار ياقۇتتەك جۇلالىنىدۇ، رەسىم سىزىش بالىلارنىڭ تىلىنىڭ يەنمۇ راۋاجلىنىشىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ.

ھازىر بىز ئېتىز-دالا، ئورمانلىقلاردا دائىم رەسىم دەپتەر بىلەن قېرىنداشىنى بىرگە ئېلىپ يۈرۈيدىغان بولدۇق. يۇقىرى يىللىق سىنىپلارنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى بۇ بالىلارغا يانچۇققا سىغىدىغان قىلىپ رەسىم دەپتىرى ياساپ بەردى. ئەتىيازدا يەنى ئوقۇش باشلىنىپ بىرنەچچە ئايدىن كېيىن، مەن يوغان بىر رەسىملىك قوللانما ياساپ، ئۇنىڭغا بالىلارنىڭ ئۆزلىرى ياخشى سىزدىم دەپ قارىغان رەسىملىرىنى يېغدىم، ئۇستىگە قىسقا قىلىپ بەزى چۈشەندۈرۈشلەرنى يازدىم، مانا بۇ، بىزنىڭ كوللېكتىپ مەنىۋى تۇرمۇشىمىزنىڭ تەرەققىياتىدىكى قىممەتلىك خاتىرە.

جانلىق نەرسىلەرگە ئېچ ئاغرىتىش، گۈزەل شەيئىلەرگە كۆڭۈل بۆلۈش

ئايرىم بالىلارنىڭ جانلىق نەرسىلەر ۋە ئەتراپىمىزدىكى دۇنيادىكى گۈزەل شەيئىلەرگە تۇتقان سوغۇق پوزىتسىيىسى مېنى ئىنتايىن ئەنسىرەتتى، ئۇلارنىڭ كىشى ئاسانلىقچە چۈشەنگىلى بولمايدىغان ۋەھشىيانە قىلمىشلىرىدىن ئىنتايىن تەشۋىشلەندىم. چۆپلۈكتە كېتىۋاتقاندا بىزگە كېپىنەك، ھەرە ۋە قوڭغۇزلار دائىم ئۇچراپ تۇراتتى. يۇرا يانچۇقىدىن بىر پارچە ئەينەك پارچىسىنى ئېلىپ، تۇتۇۋالغان بىر قوڭغۇزنى كېسىپ ئىككى پارچە قىلىپ، ئۇنىڭ ئىچكى ئەزالىرىنى «تەتقىق» قىلغىلى تۇردى. بىرنەچچە جۈپ قارلىغاچنىڭ كۆپ يىللار بۇلغانىدىكى خىلۋەت بىر بۇلۇڭدا ئۇۋىلاۋاتقىنىغا كۆپ يىللار بولغانىدى. بىر كۈنى بىز بۇ يەرگە كەلدۇق، مەن گەپ قىلغىچە شورا تاش ئېتىپ قارلىغاچنىڭ ئۇۋىسىنى بۇزۇۋەتتى. كۆپچىلىك مەكتەپ قورۇسىدىكى چىرايلىق تەنھۇا گۈلنى ئىنتايىن قەدىرلەيتتى، لېكىن لېۋشا بۇ گۈلنىڭ غۇنچىلىرىنى ئۈزۈۋەتتى. بۇندىن ئىشلار «كۆڭۈللۈك مەكتەپ» تە ئوقۇش باشلانغان دەسلەپكى مەزگىللەردە دائىم يۈز بېرىپ تۇردى. بالىلاردا گۈزەل شەيئىلەرگە نىسبەتەن ياقتۇرۇش بىلەن پەرۋاسىزلىقنىڭ گىرەلىشىپ كەتكەنلىكى مېنى ئىنتايىن چۆچۈتتى. مەن ئوقۇغۇچىلار بىلەن يۈز كۆرۈشۈشتىن بۇرۇنلا، گۈزەل شەيئىلەرگە بولغان زوقلىنىش تۇيغۇسىنىڭ ئوقۇغۇچىلاردا ئىجابىي ھەرىكەت ئارزۇسى پەيدا قىلىدىغانلىقىغا، بۇ خىل ئارزۇنىڭ ئەخلاق

ئۇيغۇرنىڭ بىخى ئىگەنلىكىگە ئىشىنەتتىم. مېنى ھەممىدىن بەك خاتىرجەمسىزلەندۈرىدىغىنى يەنىلا كوله بىلەن تولەنىڭ ھەرىكىتى بولدى. كولەنىڭ قوچقاچ ئوگىنىنى بۇزىدىغان خۇمارى بار. ئۇ، قوشقاچنىڭ بۇزۇۋېتىلگەن ئۇۋىسىدىن چوشۇپ كەتكەن بالىلىرىنى ياغ زاۋۇتىنىڭ سۇ چىقىرىۋېتىش تۇرۇبىسى ئىچىگە سېلىۋەتكەنىدى. قوشقاچ بالىلىرى ئۇزاققىچە ۋىچىرلاپ كەتتى. كوله بولسا قولىقىنى تۇرۇبىغا يېقىپ قوشقاچ بالىلىرىنىڭ ۋىچىرلىغىنىنى ئاڭلاپ خوشاللىقىدىن يايراپ كەتتى. ھۇنداق رەھىمسىزلىك قىلمىشلىرى ئائىلە تۇرمۇشى يېرگىنىچلىك قانىمىشلار بىلەن تولغان كولەدىلا ئىپادىلىنىپ قالماستىن، ئائىلە تۇرمۇشى نورمال بالىلاردىمۇ مەلۇم دەرىجىدە ئەكس ئېتەتتى. كىشىنى ھەممىدىن بەك غەم - ئەندىشىگە سالىدىغىنى — بالىلار بۇ ئۇششاق - چۈششەك ناچار قىلمىشنىڭ ئەخلاقسىزلىق، گۇزەل شەيئىلەرگە بولغان ھۆرمەتسىزلىك ئىكەنلىكىنى، ھۇنداق ناچار قىلمىش داۋاملىشىپ كېتىۋەرسە ئەخمەق، رەھىمسىز ئادەم بولۇپ قالىدىغانلىقىنى بىلمەيتتى.

قانداق قىلغاندا بالىلاردا ئاڭلىق ھالەتنى ئاق‌كۆڭۈللۈك تۇيغۇسىنى قوزغاتقىلى بولىدۇ؟ قانداق قىلغاندا ئۇلارنى جانلىق نەرسىلەرگە ئىچ ئاغرىتىدىغان، گۈزەل شەيئىلەرنى ئاسرايدىغان قىلغىلى بولىدۇ؟ بىر كۈنى دالىدا سەيلە قىلىپ كېتىۋاتاتتۇق، چۆپلۈكتە قانتى سۇنۇپ كەتكەن بىر بوز تورغاي ئۇچراپ قالدى. بوز تورغاي كۆچەپ ئاران سەكرەپ ماڭاتتى، ئەمما زادىلا ئۇچالمايتتى. بالىلار ئۇنى تۇتۇۋالدى. بۇ جانىۋار ئالاقزادە بولۇپ بالىلارنىڭ قولىدا مارجانىدەك كۆزلىرىنى ئاسمانغا تىكىپ دىر - دىر تىترەپ كەتتى. كوله ئۇنى كۆچەپ سىقىۋالدى. ئۇ جانىۋار چىرىلداپ ناله قىلىپ كەتتى. باشقا بالىلار كولەنى تۆسۈمايلا قالماستىن، خۇشال بولۇشۇپ كۈلۈشۈپ كەتتى. ۋەجەبا ئۇلارنىڭ ئىچىدە جورىسى قاقاس دا-

لىغا تاشلاپ كەتكەن بۇ جانىۋارغا ئىچ ئاغرىتىدىغان بەرەڭ-مۇ يوقمىدۇ؟» مەن خىيال سۈرگەچ بالىلارغا نەزەر سالدىم. قارىسام، لىدا، تانە، دانىيە، شېلىۋشا، سىنا كۆزلىرىگە ياش ئاپتۇ.

— بۇ جانىۋارنى نېمىشقا مۇنچىۋالا قىينىايسەن؟ — دېدى لىدا ھەسرەت بىلەن كولەگە.

— ئىچىڭ ئاغرىپ كەتتىمۇ؟ — قايتۇرۇپ سورىدى كوله، — ئۇنداق بولسا، بۇنىڭ ھالىدىن سەن خەۋەر ئال، — ئۇ شۇنداق دېدى — ده، تورغاينى لىداغا تاشلاپ بەردى.

— مەن ئۇنىڭغا ھېسداشلىق قىلىمەن، ئۇنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالىمەن، — دېدى قىزچاق تورغاينى قولىغا ئېلىپ سىلاپ تۇرۇپ.

بىز ئورمان يېنىدىكى چۆپلۈكتە ئولتۇرۇدۇق. مەن بالىلارغا ھېكايە ئېيتىپ بەردىم: كۈز كىرگەندە، پەسىل قۇشلىرى قاتارلىشىپ كۈن پېتىشقا — يىراقتا ئۇچۇپ كېتىپتۇ. بۇ قاقاس دالىدا بىرنەچچە كىچىك قۇش قاپتۇ، بۇ قۇشلار يىرتقۇچ قۇشلارنىڭ چاڭگىلىدىن قۇتۇلۇپ چىققانىكەن، بەزىلىرىنىڭ قانتى سۇنۇپ، ئېغىر يارىلانغانىكەن، ئۇلار قار - شۇرغان ۋە قەھرىتان سوغۇقنىڭ تەھتىدىگە دۇچ كەپتۇ. بۇ جانىۋارلارنى كۆتۈپ تۇرۇۋاتقىنى نېمە؟ بەختسىزلىك ۋە ئۆلۈم. لېكىن ئۇلار شۇ قەدەر مۇڭلۇق سايرايدىكەنكى، ئەتىياز ۋە ياز كۈنلىرى ئوتلاقنى كىشىنى مەپتۇن قىلىدىغان دەرىجىدە شاتلىققا چۆمدۇرىدىكەن. بوز تورغاي — قۇياشنىڭ بالىسى ئىكەن، رەڭگۈايەتتە ئېيتىلمىشچە، بۇ قۇش قۇياشنىڭ يالقۇنى ئىچىدە دۇنياغا كەلگەنىكەن. شۇڭا كىشىلەر ئۇنى سوپى تور-تورغاي دەپ ئاتايدىكەن... ئاراڭلاردا بەزىلەر قول بارماقلىرى توڭلاپ مۇزلاپ كەتكەندە نەقەدەر ئاغرىيدىغانلىقىنى، ئادەم

قاتتىق شۇمرغانىنىڭ دەستىدىن نەپەس ئالالماي قالغاندا نەقەدەر بىئارام بولىدىغانلىقىنى، بۇنداق چاغلاردا ئۆيگە تېزرەك يېتىۋېلىپ مەشكە قاقلىنىپ ئىسسىنىۋېلىشنى نەقەدەر ئارزۇ قىلىدىغانلىقىنى ھېس قىلغان بولۇشى مۇمكىن... لېكىن كىچىك قۇشلار نەگىمۇ بارالايدۇ؟ ئۇلارنى كىممۇ بېقىۋالىدۇ؟ شۇڭا ئۇلار مۇزلاپ قېتىپ قالىدۇ.

ــ ئۇنى توڭلىتىپ قويماي، ــ دېدى ۋالە، ــ ئەتىياز كىرگىچە ئىللىق ئۇۋۇغا سېلىپ قويايلى...

بالىلار بوز تورغايغا ئۇۋا ياساپ، بۇ جانۋارنى ئۆيگە ئېلىپ كېتىپ بېقىپ قىشتىن ئۆتكۈزۈشنى تالىشىپ چۇقىرىشىپ كەتتى. پەقەت كولە، تولە ۋە بىرنەچچە ئوغۇل بالىلا لام - جىم دېمەي ئولتۇرۇۋالدى.

ــ بالىلار، بۇ جانۋارنى نېمىشقا چوقۇم ئۆيگە ئېلىپ كېتىش كېرەك؟ ئۇنى مەكتەپتە ئىللىق قىلىپ بىر ئۇۋا ياساپ، دان بېرىپ، داۋالىتىپ، ئەتىيازدا قويۇپ بەرسەك ياخشى ئەمەسمۇ؟

شۇنداق قىلىپ بۇ جانۋارنى مەكتەپكە ئېلىپ كېتىپ، ئۇنىڭغا بىر قەپەز ياسىدۇق ۋە ئۇنى قەپەزگە سېلىپ بالىلار ئۆچۈن ئىشلىتىلىدىغان ئۆيگە قويۇپ قويدۇق.

ئاردىدىن بىرنەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، كاتە بىر دانە تۇمۇر تۇمشۇقنى ئېلىپ كەلدى. بۇنى كاتەنىڭ دادىسى ئورمانلىقتىن تېپىۋالغانىكەن، بۇ، يىرتقۇچ قۇشلارنىڭ چاڭگىلىدىن بەختكە يارىشا ئامان قالغان بولسا كېرەك. تۇمۇر تومشۇقنىڭ قانات‌لىرى ساڭگىلاپ، دۈمبىلىرى يارىلىنىپ كېتىپتۇ. بىز ئۇنى بوز تورغاي بىلەن بىر قەپەزگە سېلىپ باقماقچى بولدۇق. تۇمۇر تۇمشۇقنىڭ نېمە يېدىغانلىقىنى ھېچقايسىمىز بىلمەيتتۇق، ئۇ قوڭغۇز يەمدىغاندۇ؟ قوڭغۇزنى نەدىن تاپارمىز؟ دەرەخ قوۋزىقى ئارىسىدىن تېپىلارمۇ؟

ــ مەن بىلىمەن، ــ دېدى كولە ئىپتىخارلىق بىلەن، ــ ئۇ، قوڭغۇز ۋە چۈنىدىن باشقا يەنە سۇگەتنىڭ ئۇششاق بىخلىرى ۋە ئوت - چۆپ ئۇرۇقىنى يېيىشنى ياخشى كۆرىدۇ. مەن كۆرگەن ...، ــ بۇ بالا يەنە نېمىلەنسىدۇر دېمەكچى بولدى - يۇ، لېكىن خىجىل بولۇپ توختىۋالدى. ئۇ ئىلگىرى تۇمۇر تۇمشۇقنى تۇتۇپ بېقىپ باققان بولسا كېرەك.

ــ ياخشى بولدى، سىز تۇمۇر تومشۇقنى قانداق بېقىش نى بىلگەندىكىن، ئۇنىڭغا يېگۈدەك ئاز - تولا بىر نەرسە تەييارلاپ بەرسىڭىز. قارىغا. ئۇ بىچارە قورسىقى ئېچىپ كۆزلىرى مۆلدۈرلەپ كېتىپتۇ.

كولە تۇمۇر تۇمشۇققا ھەر كۈنى ئاز - پاز دان ئالغاچ كەلدى. ئۇ ئىلگىرىمۇ بۇنداق جانۋارلارغا ئىچ ئاغرىتاتتى. ئۇ، ساۋاقداشلىرىنىڭ: قاراڭلار، بىزنىڭ كولە يارايدىكەن، ئۇ، تۇمۇر تومشۇققا قانداق دان بېرىشنى بىلىدىكەن، دېگەن ماختاشلىرىنى ئاڭلاپ ئىنتايىن خۇشال بولدى. كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، بالىلارنىڭ ياخشى تۇيغۇسىدا باشتا غورۇر رول ئويناپ كەتسىمۇ ئۇنىڭ كارى چاغلىق، مۇھىمى، ياخشى ھەربىكەتنى ئادەتكە ئايلاندۇرۇش لازىم، چۈنكى بۇنداق ئادەت پەيدىنپەي ئولارنىڭ قەلبىنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدىن گۈزەللىك تۇيغۇسىنى ئۇرغىتىدۇ.

مەن ئىلگىرى بالىلارغا: سىز قانداق ئادەم بولماقچى؟ دەپ كۆپ قېتىم سوئال قويغانىدىم. نەچچە يۈز خىل جاۋابقا ئېرىشكەنلىكىم ھېلىمۇ ئېسىمدە: كۆچلۈك ئادەم بولىمەن، باتۇر، قەيسەر ئادەم بۇلىمەن، ئەقىللىق، زېرەك ئادەم بولىمەن، جەسۇر ئادەم بولىمەن... دېگەن جاۋابلار بېرىلدى - يۇ، بىزەر بالىمۇ ئاق كۆڭۈل ئادەم بولىمەن دېمىدى. بالىلار نېمە ئۈچۈن ئاق كۆڭۈللۈكنى قەيسەرلىك، باتۇرلۇقتا ئوخشاش بەزى قىممەتلىك پەزىلەت بىلەن تەڭ ئورۇندا كۆرمەيدۇ؟

نېمە ئۈچۈن بەزى شوخ بالىلار ھەتتا ئۆزىنىڭ ئاق كۆڭۈل ھەركەتلىرىدىن خىجىللىق ھېس قىلىدۇ؟ بىلىش كېرەككى، ئاق كۆڭۈللۈك بولماسا ياكى بىر كىشىدە باشقىلارغا قارىتا ساداقەتلىك، قىزغىنلىق بولماسا، ئۇ كىشىنىڭ قەلبىنىڭ چۈشكۈر قاتلىمىدا گۈزەللىكنىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. قىزلار نېمە ئۈچۈن ئوغۇللارغا قارىغاندا تېخىمۇ ئاق كۆڭۈل بولىدۇ؟ بۇ بىر خىل خاتا سېزىمىمۇ - يە؟ مەن بۇنى قايتا-قايتا ئويلاندىم. ياق، بۇ ئەمەلىيەت. قىزلارنىڭ تېخىمۇ ئاق كۆڭۈل، تېخىمۇ ھېسداشچان، تېخىمۇ مۇلايىم بولۇشى، ئۇلارنىڭ كىچىك چېغىدىن باشلاپلا تېخى تونۇپ يەتمىگەن ئانىلىق قابىلىيىتىگە ئىگە بولغانلىقىدىن بولۇشى مۇمكىن. ئۇلارنىڭ يېڭى ھاياتنى ئاسراش ئۈيغۇسى ئۇلار ئانا بولۇشتىن بۇرۇنلا ئۇلارنىڭ قەلبىدە بىخ سۈرىدۇ. ئاق كۆڭۈللۈك نىڭ يالتىزى - ئىجادىيەتتە، جانلىق نەرسىلەرنى ئاسراش ۋە گۈزەللىكنى يارىتىشتا. ياخشىلىق بىلەن گۈزەللىك زىچ بىرلەشكەن بولىدۇ.

بىر كۈنى فىتە مەكتەپكە بىر سوپىسوپىياكنى ئېلىپ كەلدى. شۇنداق قىلىپ بۇ كۈننىڭ ئەتىگىنى بالىلار ئۈچۈن بايرام كۈنى بولدى. بۈمۈ نېمىشقىدۇر يارىدار بولغان بىر قۇش بولۇپ، ئۇنى ئوغۇلىلار چارۋا بېقىش مەيدانىنىڭ يېنىدىكى چاتقاللىقتىن تېپىۋالغانىدى. بالىلار كۆزىنى ئۈزمەستىن سوپىسوپىياكنىڭ چىرايلىق پەيلىرىنى تاماشا قىلىشتى. بىز بۇ يېڭى بىر كۈننى «قۇشلار ئامبۇلاتورىيىسى» (بالىلار ئۆزلىرىنىڭ ئۆيىنىڭ ھېلىقى بۇلۇڭىغا شۇنداق دەپ ئات قويۇۋالغان) يېنىدا ئۆتكۈزدۇق. كوستە يول بويىدىن تېپىۋالغان ئۇرۇق بىر قۇشقاچنى ئېلىپ كەلدى. ئۇ دانىنمۇ، بولكىنىڭ ئۇۋاقلىرىنىمۇ يېمەيتتى، ھەتتا مىدىراپمۇ قويمايتتى. كوستەنىڭ ئۇنىڭغا ئىنتايىن كۆڭلى يېرىم بولدى.

بۇ قۇشقاچ ئاخىر ئۆلۈپ قالدى، كۆپچىلىك ئۇنىڭغا ئىنتايىن ئىچىندى. كوستە يىغلىدى، قىزلارنىڭ ھەممىسى يىغلىدى، ھەتتا كولەمۇ شۈكلەپ جىمىپ كەتتى.

يانۇش كىرچىكنىڭ: «پاك بالىلار دېموكراتىزمى تەبىقە تۈزۈمىنىڭ نېمىلىكىنى بىلمەيدۇ، يىللىقچىنىڭ تەرى ۋە تەكتۈشلىرىنىڭ ئاچ - زارلىقى، تاپچاق ۋە ئۆلتۈرۈلگەن مىكيانىنىڭ تەقدىرى - مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى ناھايىتى ئاسانلا ئۇنىڭ كۆڭلىنى يېرىم قىلىدۇ، ئۇ، چوڭە، كۈچۈكنىڭ بويىندىكى قوڭغۇراقنى يېقىملىق ھېس قىلىدۇ، كېپىنەك بىلەن گۈلنى ئوخشاش كۆرىدۇ، تاش بىلەن قۇلۇلە قېپىنى ئاكا - ئۇكا دەپ قارايدۇ. بالىلار كۆرەك تەكەببۇرلۇقنى بىلمەيدۇ، ئادەمدىلا قەلب بولىدىغانلىقىنى بىلمەيدۇ» دېگەن سۆزنى ئېسىمگە كەلدى (يانۇش كىرچىكنىڭ «مائارىپ توغرىسىدىكى ئەسەرلىرىدىن تاللانما»، موسكۋا 1966 - يىل نەشرى، 271 - بەت). شۇنداق، بالىلارنىڭ ھەممىسى شۇنداق بولىدۇ. ئەمما ئاق كۆڭۈل بالا ھەرگىز تەبىي شۇنداق تۇغۇلغان ئەمەس، ئۇ، تەربىيىنىڭ نەتىجىسى.

بىر كۈنى، بالىلار سەيلە قىلىپ يۈرۈپ ئېدىرلىقتىن بىر پۈتى يارىلانغان بىر توشقانچاقنى تېپىۋالدى ۋە ئۇنى مەكتەپكە قايتۇرۇپ كېلىپ يېڭى نەپەسكە سولاپ قويدى. شۇنداق قىلىپ يەنە يېڭى بىر «مال دوختۇرلۇق ئامبۇلاتورىيىسى» بارلىققا كەلدى. بىر ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن، لارىسا يەنە ئاۋاق بىر ئاسلانىنى ئەكېلىپ، توشقانچاق بار قەپەسكە سولاپ قويدى. بالىلار بۇ كىچىك مەخلۇقلارغا ئىنتايىن ئۇچ ئاغرىتاتتى، ئۇلار توشقانچاق بىلەن ئاسلانغا كاۋا ۋە سۈت ئەكېلىپ بېرەتتى. بىر كۈنى ئەتىگەنلىكى، بالىلار ئاسلان بىلەن توشقانچاقنىڭ بىر - بىرىگە يۆلىنىپ تاتلىق ئۇخلاۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالىتىس خۇشال بولۇپ كەتتى.

بالىلارنىڭ بۇ خۇشاللىقىنى ھەققەتەن تىل بىلەن ئىپادىلەش تەس. ئۇلار بۇ مەخلۇقلارنى ئويغىتىۋېتىشتىن ئەنسىرەپ، پەس ئاۋازدا پاراڭ سېلىشتى.

قىش كىردى، «قۇشلار ئامبۇلاتورىيىسى» گە يەنە بىر نەچچە تاغ قۇشقىچى قوشۇلدى. بۇ قۇشقاچلارنى بالىلار قۇشلار-غا دان بېرىدىغان نونىڭ يېنىدىن تېپىپ كەلدى. يەنە بىر ئىشمۇ مېنى ئىنتايىن خۇشال قىلدى: بىرنەچچە بالا ئائىلىسىدە «قۇشلار ئامبۇلاتورىيىسى» ۋە «جانلىقلار باغچىسى» قۇردى. كېيىن، پائالىيەت ئۆيىمىزگە يەنە بېلىق ئىدىشى قوشۇلدى. بالىلار ئائىلە باشلىقلىرىدىن بېلىق ئىدىشى ياساپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى. نەتىجىدە نۇرغۇن ئائىلە باشلىقلىرى مەكتەپكە كېلىپ بېلىق ئىدىشنى قانداق ياسايدىغانلىقىنى سوراشتى. بېلىجان بىلەن ئىدىش ئىچىگە سالىدىغان چۆپنى ئاسانلىقچە تاپقىلى بولمايتتى، بېلىق يېمىمۇ ئاسان تېپىلمايتتى. لېكىن بۇ قىيىنچىلىقلار بالىلارنىڭ ئىرادىسىنى قىلچە تەۋرىتەلمىدى، بالىلار قەيسەر روھ بىلەن قىيىنچىلىقلارنى بىر - بىرلەپ يەڭدى. مەن ۋە ئائىلە باشلىقلىرى بالىلارنىڭ ئىشى بىلەن ئالدىراش بولۇپ كەتتۇق. سلاۋانىڭ ئانىسى بىلەن كىنانىڭ ئانىسى ماڭا: بالىلىرىمىز ئالتۇنبېلىق بالىقىمەن، خەقنىڭ ھەممىسىنىڭ بار، مېنىڭ يوق دەپ جېدەل قىلىپ ئۇنسىمايۋاتىدۇ، دېدى. شۇڭا ئاخىرى يۇقىرى يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرىدىن ياردەم سوراشقا مەجبۇر بولدۇق.

ئۇ چاغدا مەكتەپ تېخى زاۋۇت قۇرمىغانىدى، بېلىق ئىدىشى ياساش ئىشى مەكتەپنىڭ تۇنجى پىئونېرلار ئەترىتى بىلەن كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ زاۋۇت قۇرۇشىنى ئىلگىرى سۈردى.

كىشىنى مەپتۇن قىلىدىغان بىر كېچە مەڭگۈ ئۇلارنىڭ ئېسىدىن چىقمايدۇ. ئاشۇ ئاخشىمى بىز بېلىق ئىدىشىنى چۆرە-

دەپ ئولتۇرۇپ، ئىدىش ئۈستىدىكى چىراغنىڭ يورۇقىدا ئالتۇن بېلىجانلارنىڭ ئۇزۇپ ئويناشىنى تاماشا قىلدۇق، مەن بۇ پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ بالىلارغا ئوكيان توغرىسىدا ھېكايە سۆزلەپ بەردىم، دېگىنىمدەك - ئوكيانلاردىكى جانلىقلارنىڭ ئۆزگىچە ۋە قىزىقارلىق تۇرمۇشى توغرىسىدا سۆزلەپ بەردىم. بۇ ئوقۇغۇچىلار ھازىر چوڭ بولۇپ قاتارغا قېتىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئاشۇ گۈزەل كېچە يەنىلا ئۇلارنىڭ خاتىرىسىدە چوڭقۇر ساقلانماقتا. كولە يېقىندا ماڭا: «بېلىق ئىدىشى ئۈستىدىكى چىراغ دائىم چۈشۈمگە كىرىپ قالىدۇ، ئۇ مېنىڭ بىلىمىمنىڭ ئەڭ دەسلەپكى مەنبەسى بولۇپ قالدى. ئوكيانلارنىڭ سىرىنى ۋە ئاجايىپ - غارايىپ بېلىقلارنىڭ ھاياتىنى ئەڭ-ئەۋەل بىلگۈم كېلىدۇ...» دېدى.

24 ياشلىق بىر كىشىنىڭ ئاشۇ كېچىنى، ئاشۇ ئالتۇن بېلىجانلىرىنى شۇ قەدەر چوڭقۇر ھېسسىيات بىلەن تىلغا ئېلىشى ھەرگىز كىچىك ئىش ئەمەس. بۇ، ياخشى تۇيغۇ دەرياسىدىكى بىر كىچىك ئېقىن. مەن ئەترايىمىزدىكى دۇنيانىڭ گۈزەللىكىنىڭ ئەڭ سوغۇق مۇئامىلە قىلىدىغان قەلبىلەردە گۈزەل تۇيغۇ-مېھرىبانلىق ۋە ئىچ ئاغرىتىش تۇيغۇسىنى ئويغىتىشنى ئۈمىد قىلىپ كېلىۋاتىمەن. مەڭگۈ ئېسىمدىن چىقمايدىغىنى شۇكى، شۇ يىلى كۈز ئايلىرىنىڭ سوغۇقراق بىر كۈنى باغقا كېلىپ، يۇمران بەرگىلىرى ئۈستىدە شەبنەم غىلدىرلاپ تۇرغان گۈللەرنى تاماشا قىلدۇق. بۇ گۈللەر سوغۇق كېچىدىن بەختكە يارىشا ئامان قالغانىدى. بۇ مەنزىرە بىزدە: بۇ چىرايلىق گۈل غۇنچىلىرى قاتتىق سوغۇق دەستىدىن ناھايىتى تېزلا نابوت بولۇپ كېتىدىغان بولدى، دېگەن ھەسرەتلىك تۇيغۇ پەيدا قىلدى. كۆزۈم دەل كولەنىڭ كۆزى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى، مەن ئۇنىڭ كۆزىدىن تۇنجى قېتىم ئۇنىڭ ھەسرەتلەنگەن ۋە قايغۇ-ھۇۋاتقانلىقىنى كۆردۈم، بۇ، بالىلاردىكى بىر خىل پاك تۇيغۇ

ئىدى. كېيىن بىز پارتىكا باردۇق. ئۇ يەرگە شۇ جايدا گەپ
دە كەپ ئوچىرايدىغان كاككۇك گۈلى بىلەن كاكتۇستىن بىر
نەچچە تەشتەك قويۇلغانىدى. بىز كاكتۇسنىڭ چۆرىسىدە ئول
تۇرۇپ، ئۇنىڭ كۆچەك - كىچىك ئېچىلغان قىپقىزىل
گۈللىرىنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆردۇق، بۇ يەردىن ھېچقايسى
مەزگىلدە كەتكۈسى كەلمىدى.

جانلىق نەرسىلەرگە ئېچ ئاغرىتىش ۋە گۈزەل شەيئىلەرنى ئاسراش، پەيدىنپەي بالىلارنىڭ ئادىتىگە ئايلانىدى.

1951 - يىلى كۈزدە، دەل - دەرەخلەر خازان تاشلاشقا باشلىغاندا، دەرەخ ئارىسىدىن كىچىككىنە بىر توپ دۇمنىڭ دەرەخنى قومۇرۇپ ئەكېلىپ، مەكتەپ قورۇسىغا تىكتۇق، ئۇ بەئەينى بىزنىڭ دوستىمىزلا بولۇپ قالدى. بىز بۇ دەرەخ توغرىسىدا نۇرغۇن خىيالىي ھېكايە توقۇپ، ئۇنى ئۆزىمىزگە غەمخور لۇق قىلىدىغان ۋە غېمىنى يەيدىغان تىرىك ئادەمىمىز قىلىۋالدۇق، يامغۇر ياغقاندا، بالىلار دوستىمىز سۇ ئىچىۋالىدىغان بولدى دەپ خۇشال بولۇپ كېتەتتى؛ يەر - جاھان توڭلاپ، سۆڭەكتىن ئۆتىدىغان سوغۇق شىۋىرغان دالىدىن ھۆۋلاپ ئۆتكەندە، بالىلار دوستىمىز توڭلاپ قالارمۇ؟ دەپ غەم قىلاتتى. شۇنداق قىلىپ ئۇلار دۇمنىڭ چۆرىسىگە قار دۆۋىلەپ قويدى، قىزلار يەنە بىرنەچچە باغلام قومۇش ئەكېلىپ دۇمنىڭ تېنىنى يۆگەپ باغلاپ قويدى. ئەتە ياز كىرگەندە، بالىلار چات - چات بۇ دەرەخنىڭ يېنىغا كېلىپ، ئۇنىڭ تېزرەك بىخلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتەتتى، بالىلار دۇمنىڭ بىرىنچى تۇرکۈمدىكى بىخلىرىنى كۆرۈپ، توڭلاپ قالماي، قىشتىن ئامان چىققانلىقىغا ئىنتايىن خۇشال بولدى. ياز كۈنلىرى بالىلارئۇنى ۋاقتى - ۋاقتىدا سۇغىرىپ تۇردى.

كوللېكتىپنىڭ ئاقكۆڭۈل ھېسسىياتى ۋە ياخشى تىلەكلىرى نەقەدەر غايەت زور كۈچ - قۇدرەت - ھە، ئۇ بىر غايەت

زور يىللىق ئېقىمغا ئوخشاش، سوغۇق قەلبلەرنى ئېرىتىمەكتە. كوله، توريه، سىلاۋا، بېتىرىكلارنىڭ چوڭقۇر ھېسسىيات بىلەن ئۆز دوستى - ياپىشىل دۇمنىڭ يېنىغا كەلگەنلىكىمىز، ئۇلارنىڭ ئىنتايىن ھاياجان بىلەن بېلىق ئىدىشىغا يەم تاشلاۋاتقانلىقىنى كۆرگەن چاغدىكى خوشاللىقىمنى سۆزەتلەپ بېرىشكە ئاجىزلىق قىلىمەن.

ئەينى يىللاردا دۇمنىڭ دەرىخىنىڭ قەھرىتان سوغۇقىغا بەرداشلىق بېرەلمەي قېلىشىدىن ئەنسىرىگەن بالىلار بۇگۈنكى كۈندە چوپ - چوڭ ئادەم بولۇپ قالدى، كىچىككىنە دۇمنىڭ دەرىخىمۇ شاخلاپ باراقسان يوغان دەرەخكە ئايلاندى. ئۇنىڭ يېنىغا ئەمدى ئوغۇل، قىز بالىلار ئەمەس، قىز - يىگىتلەر، ياش ئاتا - ئانىلار كېلىدىغان بولدى. ئۇلار ھاياجان بىلەن باللىق دەۋرىدىكى ئاشۇ گۈزەل چاغلارنى ئەسلەپ تۇرىدۇ.

تەجرىبىلەر ئىسپاتلىدىكى، ئاق كۆڭۈللۈك تۇيغۇسىنى باللىق دەۋرىدىن باشلاپ يېتىلدۈرۈش لازىم. ئېچ ئاغرىتىش ۋە ھېسداشلىق قىلىش - ئىنسانپەرۋەرلىكنىڭ يادروسى، ئۇنى ئەتراپىمىزدىكى دۇنيادىكى گۈزەل شەيئىلەرنى ئاسراش، ئۇنىڭغا كۆيۈيۈش جەريانىدا، ئەمگەك داۋامىدا ۋۇجۇدقا كېلىدۇ. باللىق يىللىرىدا ئاق كۆڭۈلۈك تۇيغۇسى يېتىلدۈرۈلمىسە، كېيىن ئۇنى يېتىلدۈرۈش تەس بولىدۇ، چۈنكى بۇخىل تۇيغۇ كىشىلەرنىڭ قەلبىدە كىشىلەرنىڭ ئەڭ دەسلەپتە ھەققەتكە بولغان تونۇشى ۋە ئانا تىلىنى چۈشىنىشى، ئىگىلىشى بىلەن تەڭلا تۇرغۇزۇلىدۇ. كۆرۈڭبلىشقا بولىدۇكى، ئادەم باللىق دەۋرىدە تۇيغۇ - ھېسسىيات مەكتىپى ئاق كۆڭۈللۈك تۇيغۇسىنى يېتىلدۈرىدىغان مەكتەپنىڭ يېتىشتۈرۈشى ۋە تەربىيىسىنى باشتىن كەچۈرۈشى لازىم.

بىز ئەمگەك دۇنياسىغا بېرىپ «ساياھەت» قىلدۇق

«قانداق قىلغاندا ئەمگەكنى بالىلارنىڭ ئەڭ مۇھىم مەنپەئىتى ئۈچۈن ياخشى كۆرۈشكە ئادەتلەندۈرۈش كېرەك؟» بۇ، بىز بارلىق ئوقۇتقۇچىلار كۆڭۈل بۆلۈپ كېلىۋاتقان بىر مەسىلە. ئاقارتىش سىنىپىنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرىدىن ۋ. پ. نوۋېتسكايا، ئا. ئا. نېستېرىنكو، م. ن. ۋېر خوۋېنسكايا، ۋ. س. ئوسماك، ئى. م. ژېرىنكو قاتارلىقلار، ئوقۇغۇچىلار مەكتەپكە كىرگەن تۇنجى كۈندىن باشلاپلا بالىلارنى مەكتەپنىڭ مېۋىلىك بېغى ۋە تەجرىبە ئېتىزىغا باشلاپ بېرىپ چامى يېتىدىغان ئەمگەكلەرگە قاتناشتۇرىدۇ، بىز ۋ. پ. نوۋېتسكايا بىلەن بىرلىكتە كىچىك رەك بىر پارنىك ياسىدۇق، بالىلار قىش كۈنلىرى بۇ يەردە ئەمگەك قىلالايدۇ. بالىلارنىڭ ئەمگىكىنىڭ تەربىيىۋى ئەھمىيىتىنى تېخىمۇ بېيىتىش ئۈچۈن، مېنىڭ تەكلىپىم بىلەن، ئوقۇتقۇچىلار مەسلىھەتلىشىپ، ھەر يىلى، فاشىزمغا قارشى ئۇرۇش غەلبە قىلغان كۈندە، مەكتەپتىكى ھەربىر ئوقۇغۇچى بىر تۈپتىن كاۋۇچۇك دەرىخى تىكىشنى قارار قىلدى. بۇ، بىزنىڭ تارىخىمىزدىكى خاتىرىلەش ئەھمىيىتىگە ئىگە بىر سەھىپە بولۇپ قالمىدىغان بولدى. شۇنىڭدىن باشلاپ، بىز ھەر يىلى «غالىبىيەت ئورمىنى» غا بىر تۈركۈم يۇز يىللىق دەرەخ تىكتۇق ــ بالىلار كاۋۇچۇك دەرىخىنى شۇنداق ئاتىغاندى.

بىزنىڭ قارىشىمىزچە، بالىلارنى تەبىئەت بىلەنلا ئۇچ

راشتۇرۇپ قالماستىن، بەلكە ئەمگەك دۇنياسى، ئىجادىيەت دۇنياسى، قۇرۇلۇش دۇنياسى بىلەنمۇ ئۇچراشتۇرۇپ تۇرۇش لازىم، چۈنكى ئادەمنىڭ گۈزەللىكى ئەمگەكتە ئەڭ روشەن ئىپادىلىنىدۇ.

«كۆڭۈللۈك مەكتىپىمىز» ئەمگەك دۇنياسىغا بېرىپ «ساياھەت» قىلىشقا باشلىدى. بىرىنچى قېتىم كولخوزنىڭ ئاشلىق ئامبىرىغا بېرىپ قىلغان «ساياھەت» بالىلاردا ئۆچمەس تەسىرات قالدۇردى. ئۇلار بۇ يەردە نەچچە مىڭ، نەچچە ئون مىڭ سېنتنېر كېلىدىغان بۇغدايىنى كۆردى. ۋانەسسا دادىسى بالىلارغا يۇقىرى مەھسۇلات ياراتقان كىشىلەرنىڭ ئىلغار ئىشىلىرىنى تونۇشتۇردى. ئارقىدىن، كومبايىنچى ئاندېرىيۇشنىڭ كەنتنىڭ ئاشلىق ئامبىرىنىڭ يېنىدىكى بىر ئېتىزلىقتىغا باشلاپ باردى. ئۇ ئالدىنمىزدىكى بىر پارچە يەرنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ: «قارىغىلار، بۇ يىل مەن بۇ يۇز گېكتار يەردىن قىرىق دەن ئاشلىق ئالدىم. مېنىڭ مۇشۇ كومبايىنىم بىلەن ئون يىل يىغىۋالغان ئاشلىقىم ئالىكساندر شەھىرىدىكى ئاھالىلەرنىڭ ئىشلىتىشىگە كەمتاشا يېتىدۇ» ــ دېدى.

دۇنيانى تونۇش ئۈچۈن ئەقىل ــ پاراسەتنى ئىشلىتىپلا قالماستىن، يەنە قەلبىنى ئىشلىتىش كېرەك. بالىلار ئەمگەكچىلەرنىڭ دۇنياسىدا ئۆز ئاتا ــ ئانىسىنى ئۇچراتقاندا، بۇ خىل تۇيغۇ تېخىمۇ چوڭقۇرلىشىدۇ. بالىلار كالىچلىق فېرمىسىدا تانەنىڭ ئانىسىنىڭ بىرمىڭ بەش يۈز كىشىنى سۈت بىلەن تەمىنلەۋاتقانلىقىنى بىلىپ، ئۇنى ماختىشىپلا كەتتى. كۆز يەتكۈسىز ئىللىق بىر كۈنى بىز ماشىنىسازلىق زاۋۇتىغا كەلدۇق. بۇ يەردە بىزنى ۋالەنىڭ دادىسى كۈتۈۋالدى. ئۇ بالا

لارنى تۆمۈرنى ئېرىتىپ قۇيۇش سېخىغا باشلاپ كىردى. «ئا-
دەم قاتتىق ئەرىنى يالقۇندەك كىچىك قەزەل ئېقىمىغا ئايە-
لاندۇرىدۇ، ئادەم يەنە ئەمگەك ئارقىلىق كىچىك ئېقىنىدىكى
تۆمۈر سۈيىنى ئۆزىنىڭ ئىرادىسى بويىچە قۇيىملارغا ئايلاندۇ-
رىدۇ». بۇ، بالىلار ئاڭلىغان ۋە توقۇغان رىۋايەتلەر ئىچىدىكى
ئەڭ قىزىقارلىق رىۋايەت بولسا كېرەك. كېيىن مەن بالىلار-
نىڭ ئىجادىيىتىگە يېڭى مەزمۇنلار قوشۇلغانلىقىنى خۇشاللىق
بىلەن سەزدىم: ئۇلار يالقۇن كەبى مېتال ئېقىنلىرى ئەزىمەت
لىرى ــ مېتالچىلىق ئىشچىلىرى توغرىسىدا ھېكايە توقۇشقا
باشلىدى. قۇيمىچىلىق سېخىنى ئېكسكۇرسىيە قىلىش بالىلارنى
چوڭقۇر تەسىرات قالدۇردى. بالىلار مېتال بولمىسا ئادەم بىر
كۈنمۇ ھايات كەچۈرگىلى بولمايدىغان بۇ قائىدىنى، مېتالچى-
لىق ۋە ماشىنىسازلىق ئىشچىلىرى تۇرمۇشىنىڭ ھەقىقىي ياراتقۇ-
چىلىرى ئىكەنلىكىنى ھازىرلا ھەقىقىي تونۇغاندەك، ئىشچىلارغا
يۈرەك قېتىدىن چوڭقۇر ھۆرمىتى تۇغۇلدى.

بىزنىڭ ئەمگەك ماھىرلىرى ــ تراكتور رېمونت پۇن-
كىتىنىڭ كەسىپ ئەھلىلىرى بولغان بارغانچى ۋە قەردىش سە-
تانوكى ئىشچىلىرىنىڭ قېشىغا قىلغان «سايا‌ھەتسىز» مۇ ئىز
تايىن قىزىقارلىق بولدى. بالىلار بۇ يەردە تراكتور، كومبا-
يىن زاپچاسلىرىنىڭ مېتالدىن قانداق ياسىلىدىغانلىقىنى
كۆردى. مېلكىلىق ستانوك ئىشچىسى، لاىسانىڭ دادىسى با-
لىلارنىڭ پوتون دىققىتىنى ئۆزىگە جەلپ قىلدى. بالىلار ئۇ-
نىڭ بىر جۇپ ئەپچىل قولى بىلەن ماشىنىلاردا كەم بولسا
بولمايدىغان ۋىنتىلارنى قانداق ياسايدىغانلىقىغا داغدەپتىپ
قاراپلا قالدى.

كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ۋە ئۇلارنىڭ ئىج-
تىمائىي ھاياتى، ئالدى بىلەن كىشىلەرنىڭ بەختىنى كۆز-
لەيدىغان ئەمگەكتە ئىپادىلىنىدۇ، باشقىلار ئۈچۈن ئەمگەك قى-

لىشنىڭ ئۆزىدە ئىنسانپەرۋەرلىك روھى گەۋدىلەنگەن بولىدۇ.
بالىلار ياشاۋاتقان مۇھىتتا سوتسىيالىزم جەمئىيىتىنىڭ تۇر-
مۇش ئالاھىدىلىكى تولۇق گەۋدىلەندۈرۈلۈشى لازىم. مەن بۇ
مەسىلىگە ئىزچىل تۇردە ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرىپ كېلىۋاتـ
مەن، بالىلارنى تەبىئەت بىلەن بىرلەشتۈرۈشكە تىرىشىپلا
قالماستىن، بەلكى ئىلىمىز خەلقىنىڭ يېڭى روھىي قىياپىتىدىن
خۇشاللاندۇرۇشقا ۋە ئىلھاملاندۇرۇشقا تىرىشىپ كېلىۋاتىمەن.
ئەمگەكچىلەرگە بولغان چەكسىز ھۆرمەت ــ بالىلارنىڭ ئالىيجا-
ناب پەزىلىتىنىڭ مەنبەسى.

تەبىئەت مۇزىكىسىنى ئاڭلاش

مۇزىكىنىڭ، مېلودىيە ئاھاڭ رېتىمىنىڭ گۈزەللىكىدىن ھۇزۇرلىنىش ـ ئەخلاق تەربىيىسى ئېلىپ بېرىش ۋە ئەقلىي كۈچنى يېتىشتۈرۈشنىڭ مۇھىم ۋاسىتىسى، شۇنداقلا ئالىيجاناب روھ ۋە پاك قەلبنىڭ مەنبەسى. مۇزىكا كىشىگە تەبىئەتنىڭ گۈزەللىكىنى، ئەقلاق مۇناسىۋىتى ۋە ئەمگەكنىڭ گۈزەللىكىنى ھېس قىلدۇرىدۇ. مۇزىكا كىشىنىڭ ئەتراپتىكى دۇنيانى ۋە ئۆزىنىڭ ئالىجانابلىقى، ئۇلۇغلۇقى ۋە گۈزەللىكىنى تونۇۋېلىشىغا ياردەم بېرىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ئۆز ـ ئۆزىنى تەربىيىلەشنىڭ كۈچلۈك قورالى ھېسابلىنىدۇ.

بىر قىسىم باللارنىڭ ئۆسۈپ ـ يېتىلىش جەريانىنى كۆزىتىش ئارقىلىق شۇنىڭغا ھەقىقىي ئىشەنىدىمكى، باللارغا ستېخىلىك، پىلانسىز ھالدا كىنو، تېلېۋىزور كۆرسىتىش، رادىئو ئاڭلاتقۇزۇش، باللارنىڭ ئېستېتىك ماۋزۇسى ئۈچۈن ئىنتايىن پايدىسىز، ھەتتا زىيانلىق. مېنىڭچە، باللارنى تەربىيىلەش جەريانىدا، ئالاھىدە دىققەت قىلىشقا تېگىشلىكى شۇكى، مۇزىكا ئەسەرلىرىدىن لەززەت ئېلىشنى كىشىلەرنىڭ مۇزىكىنىڭ گۈزەللىكىنى چۈشىنىشكە يارىدىمى تېگىدىغان ئارقا كۆرۈنۈش ـ ئېتىزدالا ۋە ئوتلاقلارنىڭ خىلۋەتلىشى، دەرەخ يوپۇرماقلىرىنىڭ سەلكىن شامالدىكى شىلدىرلىشى، كۆكتە پەرۋانە قىلىپ يۈرگەن سوپتورغايلارنىڭ سايراشلىرى، پىشاي دەپ قالغان بۇغداي باشاقلىرىنىڭ شۇرلاشلىرى، ھەسەل ھەرىسى ۋە ئۇچىدىغان ھاشاراتلارنىڭ ۋىڭ ـ ۋىڭ ئاۋازلىرى قاتارلىق ھېسسىي بىلىش سەلەن بىرلەشتۈرۈش لازىم. بۇ ئارقا كۆرۈنۈشلەر ـ تەبىئەتنىڭ ئۆزىكسىز بولۇپ، كىشىلەر بۇنىڭدىن سەزگۈرلۈككە ئىگە بولۇپ، مۇزىكا ئاھاڭىنى ئىجاد قىلىدۇ.

ئاددىي ئېيتقاندا، ئېستېتىكا ماۋزۇسىدا، يەنى مۇزىكا ماۋزۇسىدا، پىسخىكا نىشانى ئالاھىدە مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ. ماۋزۇسىچىلار باللارنى مۇشۇ نىشانغا ئاساسەن گۈزەللىك دۇنياسىغا ئۈيۈشتۈرۈشى لازىم. مەن ئۈچۈن ئېيتقاندا، باللارنىڭ گۈزەل شەيئىلەرگە بولغان چوڭقۇر مۇھەببىتىنى ۋە ئېستېتىكا ئېھتىياجىغا بولغان ئىزدىنىشىنى يېتىلدۈرۈش، مۇھىم بىر نەرسە. مېنىڭچە، بۈتۈن ماۋزۇسىنىڭ مۇھىم مەقسىتىنىڭ بىرى ـ كىشىلەرگە گۈزەللىك دۇنياسىدا ياشاشنى ئۆگىتىش، گۈزەللىك بولمىسا ياشغىلى بولمايدىغانلىقىنى ۋە ئۆزى ئەتراپتىكى دۇنيا ئۈچۈن ئۆزلۈكسىز تۇرىدە گۈزەللىك يارىتالايدىغانلىقىنى ھېس قىلدۇرۇشتىن ئىبارەت.

بىز «كۆگۈللۈك مەكتەپ» تە مۇزىكا ئەسەرلىرى ۋە تەبىئەتنىڭ مۇزىكىسىنى ئاڭلاشقا كۆپرەك ئەھمىيەت بېرىدۇق. بۇ يەردىكى بىرىنچى ۋەزىپە، مېلودىيە ئاھاڭرېتىمىدىن مول ھېسسىياتقا ئىگە ئىنكاس قوزغاش ۋە باللارغا مۇزىكىنىڭ گۈزەللىكىنى ئەتراپتىكى دۇنيانىڭ گۈزەللىكىدىن كېلىدىغانلىقىنى پەيدىنپەي تونۇتۇشتىن ئىبارەت. مۇزىكىنىڭ ئاھاڭى كىشىلەرنى چاقىرىۋاتقانغا ئوخشايدۇ: قېنى، تەبىئەتنىڭ مۇزىكىسىنى ئاڭلاپ، دۇنيانىڭ گۈزەللىكىدىن لەززەتلىنىڭ! بارلىق گۈزەل نەرسىلەرنى قەدىرلەڭ ۋە ئۆزلۈكسىز تۇرىدە مۇشۇنداق گۈزەللىك يارىتىڭ! كۆپ يىللىق تەجرىبىلەر ئىسپاتلىدىكى، مەيلى مىللىي تىلنى ئىگىلەشتە بولسۇن ياكى مۇزىكىنىڭ ئاساسىي بىلىملىرىنى ئىگىلەشتە ـ ئاھاڭ رېتىمىنىڭ گۈزەللىكىنى قوبۇل قىلىش، چۈشىنىش، ھېس قىلىش ۋە ھېسسىي بىلىش ئىقتىدارىنىڭ شەكىللىنىشى ئۈچۈن ئەڭ ياخشى پۈتۈن ھاياتلىق دەۋرى بالىلىق دەۋرى.

كىللىنىشىدە بولسۇن، بالىلىق دەۋر ئەڭ ئاچقۇچلۇق مەزگىل ھېسابلىنىدۇ. بالىلىق دەۋرىنى قولدىن بېرىپ قويسا، ئۇنىڭ ئورنىنى ئاسانلىقچە تولدۇرغىلى بولمايدۇ، يېتىلگەن مەزگىلگە كەلگەندە، ئۇنىڭ ئورنىنى تولدۇرۇۋېلىش مۇمكىن بولمايدۇ. بالىلارنىڭ قەلبى ئانا تىلى ياكى تەبىئەتنىڭ گۈزەللىكىگە بولسۇن ۋە ياكى مۇزىكىنىڭ ئاھاڭ رېتىمىغا بولغان سەزگۈراۋك دەرىجىسىگە بولسۇن ئوخشاش بولىدۇ. ئەگەر مۇزىكىنىڭ گۈزەللىكى بالىلارنىڭ قەلبىگە بالىلىق دەۋردە سىڭدۈرۈلىدىغان، بالىلار مۇزىكا ساداسى ئىچىدىن كىشىلەرنىڭ ھېسسىياتىدىكى خىلمۇخىل ئىنچىكە ئۆزگىرىشلەرنى سېزەلەيدىغان بولسا، ئۇ چاغدا باشقا ھەرقانداق ۋاستە بىلەن يېتەلمەيدىغان مەدەنىيەت تەربىيىلىنىش سەۋىيىسىگە يېتەلەيدۇ. مۇزىكا ئاھاڭ رېتىمىنىڭ گۈزەللىكىگە بولغان تۇيغۇ، بالىلارغا ئۇلارنىڭ ئۆز جىسمىدىكى گۈزەللىكنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ، بالىلار كىچىك چېغىدىلا ئۆزىنىڭ كەلگۈسىدىكى پەزىلىتىنى سېزىۋالىدۇ. مۇزىكا ماۋارىپ مۇزىكانت يېتىشتۈرۈشنى مەقسەت قىلغان بولماستىن، ئادەم يېتىشتۈرۈشنى مەقسەت قىلغان.

باش كۆز پەسلىدە، ھاۋا سالقىن بولغاچقا، ھەرقانداق ئاۋاز ئېنىق ئاڭلىنىپ تۇراتتى. مەن بالىلار بىلەن بىللە يانپېشىل چۆپلۈكتە ئولتۇرۇپ، بالىلارغا ن. رىمسكىي ــ كورساكوۋنىڭ «سۇلتان پادىشاھى ھەققىدىكى ھېكايە» ناملىق ئوپېراسىدىكى «گۈل ھەرىسى ئۇسسۇلى» مۇزىكىسىنى ئاڭلاتتىم، مۇزىكا بالىلارنىڭ ھېسسىياتىنى لەرزىگە كەلتۈردى. بالىلار «ھەرە بىردەم يېقىنلاشسا، بىردەم يىراقلىشىپ كېتىۋاتىدۇ، يەنە كىچىك قۇشلارنىڭ چىرىلداپ ساير يۈرگەن ئاۋازمۇ ئاڭلىنىپ تۇرىدىكەن...» دېيىشتى. بىز مۇزىكىنى يەنە بىر قېتىم ئاڭلاپ، ئاندىن چېچەكلەۋاتقان، تەركىبىدە ھەسەل مول ئۆسۈملۈكلەر تەرەپكە قاراپ يۈرۈپ كەتتۇق. بالىلار بۇ يەردە كىچىك

گۈل ھەرىلىرىنىڭ ئورۇندىغان چىلتارلىرىنى، يەنە ئەركەك چوڭ ھەرىنىڭ «ۋىك، ۋىك» قىلىپ سايرىغان ئاۋازىنى ئەينەن ئاڭلىدى، چوڭ ــ چوڭ، تۈكلۈك ھەسەل ھەرىلىرىنىڭ بىر دەم گۈل ئۈستىدە ئۇچۇپ يۈرسە، بىر دەم گۈل ئۈستىگە قونغانلىقىنى كۆردى. بالىلار قەۋەتلا خۇشال بولۇپ كەتتى: چۈنكى بۇ ئاۋازلار پىلاستىنكىغا ئېلىنغان ئاۋازلار بىلەن ئوخشىشىپ كېتەتتى، لېكىن مۇزىكا ئەسىرىدە يەنە مەلۇم بىر خىل ئالاھىدە گۈزەللىك بار ئىدى. بۇ، كومپوزىتورنىڭ تەبىئەتتىكى مۇزىكىنى پىششىقلاپ ئىشلىگەندىن كېيىن قوشقان ئىجادىيىتى ئىدى. شۇڭا مەن بالىلارغا پلاستىنكىدىكى ئاھاڭلارنى يەنە ئاڭلاتماقچى بولدۇم.

بىز ئەتىسى ئەتىگەندە، گۈللەر پورەكلەپ ئېچىلغان ھېلىقى يەرگە كەلدۇق. بالىلار ھەسەل ھەرىسى ئورۇندىغان چىلتارنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلىدى، ئەركەك ھەرىلەرنىڭ ۋىكىلدىغان ئاۋازىنى ئۆگىنىۋېلىشقا تىرىشتى. ئۇلار ئىلگىرى ئادەتتىكىدەك دەپ ھېس قىلغان ئەرسلەر، ئەمدىلىكتە ئۆزىنىڭ شۇ قەدەر گۈزەللىكىنى ئامايان قىلىۋاتاتتى، مانا بۇ، مۇزىكىنىڭ سېھرى كۈچىدۇر.

بالىلارنىڭ لەززەت ئېلىشى ئۇچۇن، روشەن ئوبرازلىق، بالىلار ئاڭلاپ چۈشىنەلەيدىغان ھەم بالىلار ئەتراپتىكى دۇنيادىن دائىم ئاڭلاپ تۇرىدىغان بىر قىسىم مۇزىكىلارنى تاللىدىم. بۇ مۇزىكىلارنىڭ ئىچىدە كىچىك قۇشلارنىڭ ۋىچىرلاپ سايراشلىرى، يوپۇرماقلارنىڭ شىلدىرلاشلىرى، گۈلدۇرماما‌سنىڭ گۈلدۇرلىگەن ئاۋازى، كىچىك ئېقىنلارنىڭ شىرىلداپ ئېقىۋاتقان ئاۋازى، بوراننىڭ ھۇۋلاشلىرى بار ئىدى. بۇنداق ئەھۋالدا، مەن بالىلارنىڭ ھەددىدىن زىيادە تەسىرگە ئۇچرىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا تىرىشتىم. چۈنكى بەك كۆپ مۇزىكىلىق ئوبراز بالىلارنى زىيانغا ئۇچرىتىدۇ. بۇ خىل زىيان ئالدى بىلەن ئۇنىڭ

بالىلاردا خاتىرجەمسىزلىك پەيدا قىلىشىدا ئىپادىلىنىدۇ، كىم يىن مول ھېسسىياتلىق تەسىرلىنىشنى گاللاشتۇرۇۋېتىدۇ. ھەر ئايدا كۆپ بولغاندا ئىككىلا مۇزىكا ئىشلەتتىم. بالىلاردا يەنە بىر قېتىم ئاڭلاش ئارزۇسىنى قوزغاپ، بالىلارنى مۇزىكا ئەسىرىدىن يېڭى كۈزەللىكنى سېزىلەيدىغان قىلىش ئۈچۈن، ھەربىر مۇزىكىدىن لەززەت ئالغاندا يەنە بىر مۇھىم چۈشەندۈرۈش ۋە ئىزاھاتلارنى بەردىم. بالىلارغا مۇزىكا ھەققىدىكى ئاساسىي بىلىملەرنى ئىگىلىتىش مەقسىتىدە ئىشلىتىلىدىغان مۇزىكىلارنى كۆڭۈل قويۇپ تاللاش كېرەك، بۇنداق مۇزىكىلار ھەرگىز ستېرىئوسىستېما ھالدا ئىجاد قىلىنغان قالايمىقان نەرسىلەر بولماسلىقى كېرەك، بۇ نۇقتا ئىنتايىن مۇھىم. ھەربىر مۇزىكىنى ئاڭلىتىپ بولغاندىن كېيىن، بالىلارغا جىمجىتلىق ببرىش كېرەك، ئۇلارنى باشقا ئاۋازلار بىلەن غىدىقلىماسلىق ۋە ئىككى مۇزىكا ئارىلىقىدا ئەڭ ياخشىسى بالىلارغا تەبىئەتنىڭ گۈزەللىكىنى ھېس قىلدۇرۇش لازىم.

بىر كۈنى، بىز كاۋۇچۇكزارلىققا كەلدۇق. بۇ، باش كۈز ئايلىرىنىڭ قۇياش چاقناپ تۇرغان بىر كۈنى بولۇپ، قۇياش نۇرىدا دەل - دەرەخلەر كۆزنى قاماشتۇراتتى، كۈز قۇشلىرى سايرىشىۋاتاتتى، يىراقلاردىن تۇرۇپ تۇرۇپ تىراكتورلارنىڭ گۈرۈلدىگەن ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇراتتى، بىر توپ ياۋا غاز كۆك ئاسمانىدا قاتارلىشىپ جەنۇبقا قاراپ ئۇچۇپ كېتىۋاتاتتى، بىز چايكوۋىسكىنىڭ «كۈز ناخشىسى، (ئۆكتەبىر)» نى ئاڭلىدۇق. مۇزىكا بىزنىڭ ئەتراپتىكى دۇنيانىڭ ئىلگىرى ھېس قىلمىغان تەگداشسىز گۈزەللىكىنى — سارغىيىۋاتقان كاۋۇچۇك يوپۇرماقلىرىنىڭ تىترەشلىرىنى، يېڭى ھاۋانىڭ مەززىلىك پۇراق چېچىۋاتقانلىقىنى، يول بويلىرىدىكى ياۋا جۈيخۇا گۈللىرىنىڭ تۆكۈلۈۋاتقانلىقىنى چۈشىنىۋېلىشىمىزغا ياردەم بەردى.

بالىلار جۈشقۇن ۋە ئىنتايىن خۇشال ئىدى. ھالبۇكى شا-

دىيانە مۇزىكا ئۇلارنى مۇڭلاندۇرۇۋەتتى. بالىلار يامغۇرلۇق كۆز كۈنلىرى، شىمال بورىنى ھۆۋلاپ، توختىماي قار يېغىپ تۇرىدىغان، تۇن ئۇزۇن كۈن قىسقا قىش كۈنلىرى كىرەي دەپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدى. مۇزىكىنىڭ تەسىرىدە ئۇلار گۈزەل ياز كۈنلىرى ۋە كىشىنى مەپتۇم قىلىدىغان ئالتۇن كۈز پەسلى توغرىسىدا پاراڭلا چۈشتى. بالىلارنىڭ كاللىسىدا يېڭى - يېڭى ئوبرازلار پەيدا بولدى، ياز ۋە كۈز ئايلىرى ئۇلارنىڭ نەزەرىدە شۇ قەدەر گۈزەل بولۇپ تۇيۇلدى. لارىسا: «مەن دادام بىلەن بىللە بىر جىراغا كىردىم. جىرانىڭ قاپتىلى بەتەينى بىر يېشىل تامغا ئوخشايدىكەن، ئۇ يەر دەل - دەرەخلەر بىلەن قاپلانغانىكەن. قاپتالغا قۇياش نۇرى چۈشۈپ تۇرىدىكەن، يەنە نەلەردىندۇ پاختەكلەرنىڭ سايراشلىرى ئاڭلىنىپ تۇرىدىكەن. بۇ يەر بەك گۈزەل ئىكەن، ھەقىقەتەن ئىچكىرىلەپ كىرىپ كۆرۈپ باققىمىز كەپ كەتتى. قۇياش نۇرى يەر - جاھانىنى كارامەت يورۇتۇۋەتكەنىدى. پاختەكلەرنىڭ «گۇ - گۇك» لاپ سايراشلىرىنى ھەتتا دەرەخ يوپۇرماقلىرىمۇ جىمجىت تۇرۇپ ئاڭلاۋاتقاندەك تۇيۇلدى» دېدى.

شورامۇ بىر ئىشنى ئېسىگە ئېلىپ سۆزلەپ بەردى: «بىر كۈنى ئانام مېنى ئېتىزغا ئېلىپ باردى، ئانام كومبايىننىڭ ئارقا تەرىپىدە ئىشلىدى، مەن كومبايىنچى تاغام بىلەن بىللە كومبايىننىڭ ئۈستىدە ئولتۇردۇم. كېيىن مەن ئۇخلاپ قاپتىمەن، ئانام مېنى يېڭى دۆۋىلىگەن بۇغداي پاخلىنىڭ ئۈستىگە ياتقۇزۇپ قويۇپتۇ. مەن ئوخدامغا يېتاتتىم، بىر دەمدىلا بۇغداي پاخاللىرى ئۇچۇۋاتقۇدەك ۋە بارغانسېرى ئېغىز چىقىپ كېتىپ بارغۇدەك. مەن لەيلەپ يۇرۇپ بىردەمدىلا بىر قۇشنىڭ ئالدىغا بېرىپ قالدىم، ئۇمۇ كۆكتە پەرۋاز قىلىۋاتاتتى، لېكىن ئۇ بىرلا مېنىڭدىن ئايرىلىپ كەتتى. تومۇرغىلارمۇ ئاسمانغا مېنىڭ بىلەن بىللە ئۇچۇپ چىقىپ، بىر خور ئۆمىكى تەشكىل قىلىپ،

توپ - توپ بولۇپ ناخشا ئېيتقىشتى ۋە بىر كىچىك قۇش تەرەپكە قاراپ ئۇچۇپ كەتتى. مەن ئويغانسام ئاسماندا راستتىنلا بىر كىچىك قۇش پەرۋاز قىلىۋېتىپتۇ، تومۇزغىلارمۇ بىسپايان زېمىندا چىرىلدىشىپ سايرىشىۋېتىپتۇ.»

بىز چايىكو ۋىسكىينىڭ مۇزىكىسىنى يەنە بىر قېتىم ئاڭلىدۇق. كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، بالىلار مۇزىكىدىن ئۆزلىرىنىڭ ئىسىدە قالغان ياز كۈنلىرى ۋە كۆز كۈنلىرىنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىنى ھېس قىلغان. بۇ قېتىممۇ مۇزىكىدىن يېڭى مەزمۇنلارنى ئاڭلىدى.

«مەن دادام بىلەن بىللە قۇرۇق چۆپ توشۇغىلى باردىم. مەن چۆپ ئۈستىدە يېتىپ ئاسماندىكى يۇلتۇزلارنىڭ چاقنىشىنى كۆردۈم، ئېتىز - دالىدىكى بۆدىنىلەرنىڭ سايراشلىرىنى ئاڭلىدىم. يۇلتۇزلار قول يېتىدىغاندەكلا يېقىن تۇيۇلدى، ئۇلار پۇتۇن نۇسقا نەقەدەر ئوخشايدۇ - ھە!»

بۇ دىنانىڭ ئەسلىمىسى. مەن ئۇنىڭ بۇ ئەسلىمىسىنى ئاڭلاپ ھەيران قالدىم، چۈنكى بۇ قىز تولىمۇ كەمسۆز ئىدى، ۋەھالەنكى ئۇ بۇ گەپلەرنى قىلچە كۆچمەيلا قىلدى. بۇ ئۇنىڭ مۇزىكىنىڭ تەسىرىگە ئۆچرىغانلىقىنىڭ نەتىجىسى.

مەن مۇزىكىنىڭ بالىلارنىڭ قەلبىنى تېخىمۇ سەزگۈر قىلىغانلىقىنى، مۇزىكىلىق ئوبرازلارنىڭ بالىلارنىڭ تەسەۋۋۇرىنى تېخىمۇ بېيىتقانلىقىنى خۇشاللىق بىلەن كۆردۈم. بالىلارنى مۇزىكىنىڭ تەسىرى ئارقىلىق ئىزدەندۈرۈش، پىكىر يۈرگۈزدۈرۈش كېرەك. مۇزىكا بالىلارنىڭ مىجەز - خاراكتېرىنى شەكىللەندۈرۈشتە ئۈنۈملۈك بولغاچقا، پىكىر يۈرگۈزۈشكە باب قىلىپ ئۆزگەرتىدۇ، بۇ نېمىدېگەن ياخشى ئىش - ھە. مېنى ئالاھىدە خۇشال قىلغىنى شۇكى، كوله بىلەن تولە دىنا بىلەن لارىسانىڭ سۆزلەپ بەرگەن تەسىراتىنى ئەسلىمىلىرىنى ئاڭلاۋېتىپ، ئۆزلىرىنىڭ باشتىن كەچۈرگەن مەلۇم بىر ئىشلىرىنى ئەسلەشكە باشلىدى.

مۇزىكا - قۇدرەتلىك ئىدىيىۋى مەنبەئە. مۇزىكا بولمىسا بالىلارنىڭ ئەقلىي كۆچىنىڭ تولۇق تەرەققىي قىلىشى مۇمكىن ئەمەس. مۇزىكىنىڭ مەنبەسى ئەتراپتىكى دۇنيا بولۇپلا قالماستىن، بەلكى يەنە ئادەمنىڭ ئۆزى - ئۇنىڭ مەنىۋى دۇنياسى، ئىدىيىسى ۋە تىلىدۇر. مۇزىكىلىق ئوبراز كىشىلەرگە رېئال شەيئىلەرنىڭ ئالاھىدىلىكىنى ئۆزىگە خاس شەكىل بىلەن ئاماليان قىلىپ بېرىدۇ. مۇزىكا بالىلارغا شەيئىي ۋە ھادىسىلەرنى باشقا نۇقتىدا تۇرۇپ نامايان قىلىپ بەرگەچكە، ئۇلار پۈتۈن دىققىتىنى ئاشۇ شەيئىي ۋە ھادىسىلەرگە مەركەزلەشتۈرىدۇ. شۇنداق قىلىپ بالىلار كاللىسىدا روشەن بىر كۆرۈنۈشنى سىزىپ چىقىدۇ، بۇ كۆرۈنۈشنى يەنە تىل بىلەن تەسۋىرلەشكە توغرا كېلىدۇ. بالىلار تەسەۋۋۇر قىلىش ۋە پىكىر يۈرگۈزۈشتە، ئەتراپتىكى دۇنيادىن ماتېرىيال ئالىدۇ ۋە تىلدىن پايدىلىنىپ ئىجادىيەت ئېلىپ بارىدۇ.

مۇزىكا - تەسەۋۋۇر - پىكىر يۈرگۈزۈش - رېئاليەت - ئىجادىيەت. بالىلار مۇشۇنداق يول بويىچە ئۆزىنىڭ مەنىۋى كۆچىنى راۋاجلاندۇرىدۇ. مۇزىكا ئاھاڭ رېتىمى بالىلارنىڭ كاللىسىدىكى بەزى روشەن تەسەۋۋۇرلارنى ئۇرغىتىدۇ. بۇ، ئىجادىيەت كۆچىنى يېتىشتۇرۇشنىڭ مۇھىم ۋاستىسى. بالىلار ئې. گرىگونىڭ مۇزىكىسىنى ئاڭلاش بىلەن بىرگە، ئۆز تەسەۋۋۇرىدا سىرلىق تاغ ئۆڭكۈرلىرى، قېلىن ئورمانلىق، ئاق كۆڭۈل ۋە ياۋۇز پېرسونا ئۆلارنى سۈرەتلىمەكتە. بالىلارنىڭ كاللىسىدا پەيدا بولغان بۇ ئوبرازلار ئۇلاردا سۆزلەش ۋە سىزىشقا بولغان كۈچلۈك ئارزۇنى بارلىققا كەلتۈردى. ئىلگىرى كۆپ سۆزلەشنى خالىمايدىغان كىشىلەرمۇ ئۆزىنىڭ ئىچكى ھېسسىياتىنى ئىپادىلەشكە ئالدىراپ تىت - تىت بولۇپ كېتىدىغان بولدى بالىلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەكلا قولىغا قەلەم ۋە دەپتەر ئېلىپ، كاللىسىدىكى ئوبرازنى سىزىشقا

ئالدىراشتى. مۇزىكا بالىلارنىڭ تەپەككۇرىنى قوزغىيالايدۇ، دېتا كاللىسى ئەڭ قاشاڭ بالىلارنىڭمۇ يېڭىر يۇرگۈزۈش ئاكتىپلىقىنى جارى قىلدۇرالايدۇ. مۇزىكا گويا يېڭىر قىلىش ماددىلىرىنىڭ ھۈجەيرىلىرىگە سېھرىي كۈچنى ئوكۇل قىلىپ ئۇرغاندەك تەسىر كۆرسىتىدۇ. مۇزىكىنىڭ تەسىرى ئارقىسىدا بارلىققا كەلگەن ئەقلىي كۈچ پائالىيىتى دولقۇنى مېنى جۇش قۇن تەپەككۇر بۇلىقىنى كۆرۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى.

قىش كۈنلىرى، كىچىك يوللارنىڭ ھەممىسى قاردا كۆمۈلۈپ قالغان بولغاچقا، بىز سىنىپتا ئولتۇرۇپ پ. چايكوۋىسكىي، ئېي. گرىگو، ف. شۇبېرت، ر. شۇمان قاتارلىق كومپوزىتورلارنىڭ مۇزىكا ئەسەرلىرىنى ئاڭلىدۇق. گۈگۈم چۈشكەندە ئاڭلىغان ئاجايىپ مۇزىكىلار بالىلارغا ئىنتايىن زور شادلىق ئېلىپ كەلدى. مەن بالىلارغا ئوكرائىن خەلق رىۋايەتلىرىدىن «قېرى جادۇگەر» نى ئېيتىپ بەردىم، ئارقىدىنلا پ. چايكوۋىسكىينىڭ «قېرى جادۇگەر» ناملىق مۇزىكىسىنى قويۇپ بەردىم. بۇ مۇزىكىنىڭ تەسىرى ئارقىسىدا پەيدا بولغان ئاجايىپ ئوبراز ۋە خىياللارنى تىل بىلەن ئىپادىلەش تەس. بالىلارنىڭ تەسەۋۋۇرلىرى دەرھال يىراق - يىراقلاردىكى تاغلارغا، ئېپتىدائى ئورمانلارغا، كۆپكۆك دېڭىز، سىرلىق تاغ ئۆڭكۈرلىرى ۋە قىسقاڭلارغا قاراپ پەرۋاز قىلدى. مەن بالىلارنىڭ ئىجاد قىلغان ئاجايىپ - غارايىپ ھېكايىلىرىنى ئاڭلاپ ھەيران قالدىم. بۇنىڭ بەزىلىرى ئۆمۈر بويى ئېسىمدىن چىقمايدۇ. يورا قېرى جادۇگەرنى ئىنسانلارغا ئۆچمەنلىك قىلىدىغان، كىشىلىك دۇنياسىدىكى ناخشا ئاۋازى ۋە شادلىقنى تارتىۋېلىش كويىدا يۈرىدىغان بىر ئەبلەخكە ئوخشاتقان ۋە مۇنداق رىۋايەت توقۇغانىدى: «ئۇ قولىدا يوغان بىر كوزىنى ئېلىپ، ھاۋانچىغا ئولتۇرۇپ، دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا ئۇچۇپ يۈرىدىكەن. قەيەردە ناخشا، نەي ئاۋازى ئاڭلانسا، ئۇ شۇ يەرگە ئۇچۇپ بېرىپ

رىپ، ساپال كوزىنى ھاۋانچىغا ئۇرىدىكەن، نەتىجىدە كىشىلەر ئېيتىۋاتقان ناخشىسىنى دەرھال توختىتىدىكەن. چۈنكى ئۇ، ناخشىنى كوزىغا سولىۋالغاچقا، كىشىلەر ئېيتىشنى بىلمەيدىكەن. قېرى جادۇگەر شۇنداق قىلىپ ھەممە ناخشىنى كوزىغا سولىۋېلىپتۇ؟ ئەڭ ئاخىرى ناخشا ئېيتىۋاتقان بىرلا پادىچى بالا قاپتۇ. ئۇ نەي چېلىپ، ناخشا ئېيتىپ يۈرگۈدەك. جادۇگەر كوزىسىنى ھاۋانچىسىغا ئۇرۇپ بېقىپتۇ، لېكىن زادىلا كارغا كەلمەپتۇ. ئەسلىدە پادىچى بالىنىڭ نېيى سېھرىلىك نەي ئىكەن. قېرى جادۇگەر ئامال قىلالماي، جان ئاچچىقىدا ناخشىلارنى سولىۋالغان كوزىسىنىڭ ئوستىگە ئولتۇرۇۋاپتۇ. بۇ چاغدا پۈتۈن دۇنيادا جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرۈپتۇ، قارىسا پادىچى بالا يەنىلا نەي چېلىۋاتقۇدەك. پادىچى بالا ئوخلاپ قالغاندا قېرى جادۇگەر كېلىپ ئۇنىڭ سېھرىلىك نېيىنى ئوغرىلاپ كېتىپتۇ. كېيىن بۇ پادىچى بالا ئويغىنىپ، بىر توپ باتۇر بالىلارنى يىغىپ ھېساب ئېلىش ئۈچۈن قېرى جادۇگەرنى ئىزدەپ كېتىپتۇ...» يورا تەسەۋۋۇرىغا تايىنىپ، ھېكايىسىنى داۋاملاشتۇردى، ئۇ، پادىچى بالىنىڭ قانداق قىلىپ ناخشا ۋە شادلىقلارنى كۆزىدىن قوتۇلدۇرۇپ چىققانلىقى ۋە كىشىلىك دۇنياغا قانداق قايتىپ كەلگەنلىكى توغرىسىدا سۆزلەپ بەردى. كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغىنى شۇكى، بالىلار مۇزىكىنىڭ تەسىرىدە ياخشىلىق بىلەن يامانلىق شۇ قەدەر ئېنىق گەۋدىلەنمۇ دۇرۇلگەن رىۋايەت ئوبرازلىرىنى ئىجاد قىلدى. ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىمۇ ھەققانىيەت ئۈچۈن كۈرەش قىلىدىغان باتۇرلارغا ئوخشاپ قالدى. مۇزىكا رىۋايەتتىكى ئوبرازلارنى ئىدىيەسى، ھېسسىياتى بار جانلىق پېرسونازغا ئايلاندۇردى، مۇزىكا بالىلارنى ياخشىلىق دۇنياسىغا باشلاپ كىردى.

مەن بالىلارنىڭ تەپەككۇرىنىڭ بىر ئىزىدا توختاپ قالغانلىقىنى سەزسەملا ئۇلارنى كاۋچۇكزارلىق ياكى گۈللۈككە

باشلاپ بېرىپ، ئۇ يەردە ئۇلارغا روشەن ياخشى - يامان ئوبراز-
نى پەيدا قىلالايدىغان مۇزىكا قويۇپ بېرىمەن. مۇزىكا ئا-
ھاڭ رېتىمى تەپەككۇر بۇلىقىنى ئاچىدۇ.

مەكتىپىمىزدە قىشتا يەنە بىر تۈركۈم يېڭى كىچىك خە-
يالپەرەسلەر بارلىققا كەلدى. دانىك تارتىنچاق بالا بولۇپ،
ئىنتايىن كەمسۆز ئىدى. لېكىن مانا ئەمدى ئۇمۇ ئۆزى تو-
قىغان «قېرى جادۇگەر» رىۋايىتىنى ئېيتىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ
ھېكايىسىنىڭ ۋەقەلىكى يورانىڭكگە ئوخشىشىپ كېتەتتى. ئۇ
توقىغان «قېرى جادۇگەر» مۇ ھاۋانچىغا ئولتۇرۇپ دۇنيانىڭ
ھەرقايسى جايلىرىدا ئۇچۇپ يۈرىدىكەن، گۈل - چېچەكلەرنىڭ
ھەممىسىنى ئۇزۇۋېلىپ، ئۆزىنىڭ دوزاخ كەبى ئۆيىگە قايتىپ
كېلىپ، كوزىنى ئوچاققا قويۇپ كۆيدۈرۈپ گۈل - چېچەكلەر-
نىڭ ھەممىسىنى ئوتتا نابۇت قىلىۋېتىدىكەن. «لېكىن مەن
(بالىلار ئۆزى ھېكايىدە ھامان ياخشى ئادەم سالاھىيىتىدە ئوتـ
تۇرغا چىقىدۇ) تۇرلۇك گۈل ئۇرۇقلىرىنى يېشىپ يەرگە تېرىـ
غانىدىم، گۈل يەنە ئېچىلدى. قېرى جادۇگەر بۇنىڭدىن خەۋەر
تاپقاندىن كېيىن جان ئاچچىقىدا ھاۋانچىسىنى ئۇرۇپ چېقىـ
ۋەتتى، يەنە ئۆزىنىڭ بىر پۇتىنى ئورۇۋەتتى. شۇنداق قىلىپ
ئۇ كىشىلەرگە زىيان سالالمايدىغان بولدى».

بالىلارنىڭ بۇ ھېكايىلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئوقۇتـ
قۇچىلار بىلەن بىرلىكتە غۇلغۇلا قىلىشتۇق، ماۋارىپنىڭ قىيىنـ
لىقى ۋە ماۋارىپ ئوسۇلى جەھەتتە نۆۋەتتە ساقلىنىۋاتقان يېـ
تەرسىزلىك توغرىسىدا توختالدۇق. كۆپچىلىك بىردەك مۇنداق
ھېسابلىدى: بىز پېداگوگىكا قائىدىلىرىنى ئۇنتۇپ كەتتۇق.
بالىلارنىڭ ئۆگىنىش پائالىيىتىنى ئاساسلىقى سىنىپ بىلەنلا
چەكلەپ قويۇپ، بالىلارغا تەپەككۇر ۋە جانلىق تىل مەنبەسى
بىلەن ئوچرىشىش پۇرسىتى بەرمەي، تەييار ئوقۇم، قائىدە، ھۆ-
كۈملەرنى بالىلارنىڭ مېڭىسىگە زورمۇزو قاچىلاپ، بالىلار-

نىڭ ئويلاش، پىكىر يۈرگۈزۈش ۋە ئىجادىيەت قابىلىيىتىنى ئېغىر
ھالدا بوغۇپ قويدۇق، جانلىق، تېتىك، مەنىۋى كۈچى ئۇرغۇپ
تۇرىدىغان، پىكىر يۈرگۈزۈشكە ماھىر بالىلارنى پۈتۈنلەي خا-
لىغان نەرسىلەرنى قاچىلايدىغان قاچىغا ئايلاندۇرۇپ قويدۇق...
بۇ، قاملاشمىغان ئىش. تاش تام قوپۇرۇپ بالىلارنى ئەتراپ-
تىكى دۇنيادىن ئايرىۋېتىشكە، ئۇلارنى مەنىۋى تۇرمۇشنىڭ
قىزىقىدىن مەھرۇم قىلىپ قويۇشقا بولمايدۇ. بالىلار ئويۇن -
تاماشا، رىۋايەت، مۇزىكا، تەپەككۇر ۋە ئىجادىيەت دۇنياسىدا
ياشىغاندا ئاندىن پېتەرلىك مەنىۋى ھاياتتىن بەھرىمەن بولا-
لايدۇ. بولمىسا، بالىلار سولىشىپ قالغان غۇنچىغا ئايلى-
نىپ قالىدۇ.

ئۆز - ئۆزىدىن مەلۇمكى، ئۆگىنىشنىڭ ئويۇن - تاماشا ۋە
نوقۇل ھالىتى دائىملىق كۆڭۈل ئېچىش بولۇشى مۇمكىن ئە-
مەس. ئۆگىنىش — ئالدى بىلەن بىر خىل ئەمگەك. لېكىن
بۇ ئەمگەككە ئۆيۇشتۇرغاندا، بالىلارنىڭ ھەرقايسى ياشتىكى
ئەقلىي كۈچ، ئەخلاق، ھېسسىيات ۋە ئېستېتىكا ئىقتىدارىنىڭ
تەرەققىي قىلىش ئالاھىدىلىكىنى نەزەردە تۇتۇش كېرەك. با-
لىلارنىڭ ئەقلىي ئەمگىكى چوڭلارنىڭكىگە ئوخشاشمايدۇ. بالى-
لارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئۇلار بىلىم ئىگىلەش مەقسىتىنى
چوڭلارغا ئوخشاش ئەقلىي پائالىيەتنى ئىلگىرى سۈرۈشنىڭ
ھەربىر تالەندۇرگۈچ كۈچى قىلالمايدۇ. ئۆگىنىش ئارزۇسى — ئەق-
لىي ئەمگەكنىڭ خاراكتېرىغا، تەپەككۇر قىلىش كەيپىياتى ۋە
ئىدراكىنى ھېس قىلىشقا باغلىق بولىدۇ. بۇ بولاق قۇرۇپ
قالىدىغان بولسا، ھەرقانداق ئۇسۇل ئارقىلىقمۇ بالىلارنى ئول-
تۇرۇپ كىتاب ئوقۇشقا مەجبۇرلىغىلى بولمايدۇ.

«كۆڭۈللۈك مەكتەپ» نىڭ تۇنجى قىش كۈنى ئۆمۈرۋا-
يەت ئېسىدىن چىقمايدۇ. ئەگەر مۇزىكا، تەپەككۇر ۋە ئىجادـ
يەت بولمىغان بولسا، ئاشۇ ئىللىق، ئازادە سىنىپمۇ كىشىنى

ئاھايىتى تېزلا زېرىكتۈرۈپ قويغان بولاتتى. مۇزىكا ئەتراپىدىكى دۇنيادا كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان سېھرىي كۈچى پەيدا قىلدى. سوغۇق گۇگۇم مەزگىلىدە، كۆمۈشتەك ئاپئاق ئاي يورۇغدا، زېمىننى قاپلىغان قار ـ شۇدرغان ئىچىدە، كۆلچەكلەردە تۇتقان مۇزلارنىڭ يېرىلغان ئاۋازى ئىچىدە، ھەممىلا يەردە بىز تەسەۋۋۇر قىلغان ئاجايىپ پېرسوناژلار بار.

«كۆڭۈللۈك مەكتەپ» نىڭ تۇنجى باھار كۈنى يېتىپ كەلدى. ئېرىقلاردا شىرىلداپ سۇ ئاقماقتا. نۇرۇز گۈللىرى باش باھارنىڭ سوغۇقىنى كۆتۈۋېلىش ئۈچۈن ئېچىلماقتا. ھەسەل ھەرىلىرى ئالما، نەشپۈت چېچەكلىرى ئارىسىدا «ۋىك ـ ۋىك» قىلىپ ئۇچۇشماقتا. مۇشۇ جۇشقۇن كۈندە، بىز باھار ئورمىنى، ئوچۇق كۆپكۆك ئاسمان، يېشىللىققا پۈركەنگەن چارۋا فېرمىلىرى، ئوتلاقلار ئورۇندىغان مۇزىكىنى ئاڭلىدۇق.

بىز بىر جىمجىت كەچقۇرۇنلۇقى چارۋا پېرمىسىغا كەلدۇق. سۆگەتلەر بىخ سۈرۈپ، كۆل سۈيىدە ئېگىز ئاسمانىڭ ئەكسى كۆرۈنۈپ تۇراتتى، قاتار ـ قاتار ئاق قۇلار بۇلۇتسىز ئاسماندا ئۇچۇپ كېتىۋاتاتتى. بىز گۈگۈم مەزگىلىنىڭ مۇڭلۇق مۇزىكىسىنى ئاڭلاۋاتاتتۇق. ئۇشتۇمتوت نەدىندۇر ئاڭلىنىۋاتقان مۇڭلۇق مۇزىكا ساداسى بىردىنلا ھەممە يەردە ياڭرىدى.

ـ بۇ، نېمىنىڭ ئاۋازىدۇر؟ ـ دەپ سورىدى ۋانە.

ـ بۇ، ئەتىياز كۈنلىرىدىكى چۆپلۈكنىڭ مۇزىكىسى، ـ دېدىم بالىلارغا، ـ سىلەر كۆلدىن ئاسمانىنى كۆرۈڭلار. كۆل ئىچىدە تېخىمۇ چوڭقۇر يېرىدە ئىنتايىن يوغان بىر كرىستال قوڭغۇراق بار، ئۇ يەردىكى سىرلىق ئورىدا ساھىپجامال بىر باھار قىزى تۇرىدۇ، ئۇ قىز كرىستال قوڭغۇراقنى ئالتۇن تاياق بىلەن سەللا ئۇرۇپ قويسا، قوڭغۇراق ئاۋازى ئەتراپتىكى چۆپلۈكتە ياڭراپ كېتىدۇ.

ھېلى ئاڭلانغان ئاۋاز يەنە ياڭرىدى. كوله كۆلۈپ تۇرۇپ:

ئۇ دېگەن، پاقىلار ئېيتىۋاتقان خور، ـ دېدى. مەن كۆپچىلىكنىڭ پاراقىدە، كۆلۈشۈپ بۇ ئاجايىپ سېھرىي كۈچنى قاچۇرۇۋېتىشىدىن ئەنسىرىگەنىدىم. لېكىن ئىش مەن ئويلىمىغان يەردىن چىقتى، ھېچكىم ئاۋاز چىقارمىدى.

ـ ياكى پاقىدۇر ياكى پاقا ئەمەستۇ، ـ دېدى ساشكا، ـ ئۇنىڭ بىلەن نېمە كارىمىز، ئىشقىلىپ ناخشا ئاۋازى چۆپلۈكتىن ئاڭلىنىۋاتىدۇ.

بۇ چاغدا، ساشكانىڭ گېپىنى تۇۋۈۋەتلىگەنىدەك، يېقىن ئەتراپتىكى بىر كۆلدىن بىرنەچىلەرنىڭ ساير ئاۋازى ئاڭلاندى، بىردەمدىن كېيىن بۇ ئاۋاز يىراقتىكى چۆپلۈكلەردىنمۇ ئاڭلىنىشقا باشلىدى. ئەتىياز پەسلىدىكى چۆپلۈكتىكى بۇ ئاجايىپ مۇزىكا بىزنى ئۆزىگە پۈتۈنلەي مەپتۇن قىلىۋالدى. بۇ خىل مۇزىكا ئەتراپىمىزدىكى دۇنيانىڭ جۇشقۇنلۇقىنى ھېس قىلىشنىڭ مەنبەسى. ئۇ بالىلارنىڭ تۇرمۇشىنىڭ شادلىقىنى گۈزەللىك ئىچىدە چۈشىنىشى ۋە ھېس قىلىشىغا ياردەم بېرەلەيدۇ. مەن ئاڭاھداش گۈزەللىكنىڭ ئېسىمىزدىن مەڭگۈ چىقماسلىقىدىن، بالىلىق دەۋرىنى چۆرىدىگەن ھالدا ئەتراپىقا نۇر چېچىپ تۇرىدىغان نۇر ھالقىسى ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدىم.

ئاپرىلنىڭ ھاۋا ئوچۇق بىر كۈنى ئىدى، كىچىككىنە قەدەمكى دۆڭلۇكتە بۇلۇتلار لەيلەپ يۈرەتتى. بىز دالىغا كەلگەندە، كىچىككىنە بىر كۆل رەڭ نەرسىنىڭ ئوچۇق ئاسماندا تۇرۇپ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ، تۇرۇپ تۆۋەن چۈشۈپ، تۇرۇپ غايىب بولۇپ، تۇرۇپ پەيدا بولۇپ ئۇچۇپ يۈرگىنىنى كۆردۇق، بۇ، بوز تورغاي ئىكەن. بىز ئۇنىڭ كۆمۈش قوڭغۇراقتەك يېقىملىق ئاۋازىنى ئېنىق ئاڭلىدۇق. بۇ ئاۋاز ئۇشتۇمتوت توختاپ، تورغاي يەرگە ئۆزىنى ئاتقاندەك، ياپيېشىل بۇغدايلىققا يېقىنلاپ چۈشۈپ، بىردىنلا يەنە پەرۋاز قىلىپ ئېگىز ئاسمانغا كۆتۈرۈلدى ۋە بارغانسېرى ئېگىزلەپ كەتتى. بۇ چاغدا بىزگە

ياڭراق قوڭغۇراق ئاۋازى ئەمەس، بەلكى سىم تارىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى... مەن بۇ گۈزەل مۇزىكىنىڭ بالىلارنىڭ يۈرەك تارىنى چېكىپ، ئۇلارغا ئەتراپتىكى دۇنيانىڭ گۈزەللىكىنى ھېس قىلدۇرۇشىنى ئۈمىد قىلدىم ـ دە، ئارقىدىنلا بالىلارغا بوز تورغاي ھەققىدە چۆچەك ئېيتىپ بەردىم.

بوز تورغاي قۇياشنىڭ بالىسى ئىكەن. قىشتا قۇياش بىۋاڭا بىزدىن يىراقلاپ كېتىپ زېمىننى قار ـ مۇز قاپلاپ كېتىپتۇ. كېيىن قۇياش بوۋاڭا يەنە ئاستا ـ ئاستا قايتىپ كەپتۇ. لېكىن دۆڭلىنىپ كەتكەن قارلارنى ئېرىتەلمەي، قارغا ئوت ئۇچقۇنلىرىنى چېچىپتۇ. ئوت ئۇچقۇنلىرى چوشكەن يەرلەرنىڭ قار ـ لىرى دەرھال ئېرىپ، زېمىن ئويغىنىپ، بۇ كىچىككىنە ئاجايىپ قۇش ـ بوز تورغاي شۇ جايدا دۇنياغا كەپتۇ. بىۋ كىچىككىنە قۇش ئېگىز-زلەپ ئۇچۇپتۇ ـ دە، بىر تەرەپتىن ئۇچۇپ، بىر تەرەپتىن ناخشا ئېيتىپ، قۇياشقا قاراپ مە ـ ڭىپتۇ. بۇ چاغدا قۇياش كومۇش رەڭ نۇر نۇقتىلىرىنى چېچىپتۇ. بوز تورغاي ئاسماندىن پەسكە نەزەر سېلىپ، ئەڭ يورۇق نۇر نۇقتىسىنى تېپىپتۇ ـ دە، يەر ئۈستىدىكى ئەڭ يورۇق نۇر نۇقتىسىغا قاراپ دەرھال ئېتىلىپتۇ. نۇر نۇقتىسى بوز تورغاينىڭ ئېغىزىدا تېزلا كومۇش يېپقا ئايلىنىپتۇ. بوز تورغاي كومۇش يېپىنىڭ بىر ئۇچىنى يەنە يوزىگە تارتىپ بۇغداينىڭ غولىغا باغلاپتۇ، يەنە بىر ئۇچىنى قۇياش ۋە كۆك ئاسمانغا قاراپ تارتىپتۇ ۋە بارغانسېرى ئېگىز چىقىپ كېتىپتۇ. ئەنە قاراڭلار، ئۇ، كول رەڭ قاناتلىرىنى كوچەپ نە ـ قەدەر تەستە لەپىلدىتمۇاتمدۇ ـ دە! ئۇ كومۇش يېپ، چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ تارىسىدەك يېقىملىق ئاۋاز چىقىرىدىكەن، بوز تورغاي قانچە ئېگىز كۆتۈرۈلـ گەنسېرى، تارىدىكى ئۇنلۇك ئاۋاز چىقىدىكەن. بوزتورغاي كومۇش يېپىنى تارتىپ قۇياش بوۋىنىڭ قېشىغا يەتكۈزۈپ بولغاندىن كېيىن، يېڭىباش تەن كىچىك نۇر نۇقتىلىرىنى ئىزدەپ يەنە يەر يوزىگە قايتىپ چۈشىدىكەن.

چۆچەك تەبىئەتنىڭ ھەقىقىي قانۇنىيىتىنى تونۇشقا توسـ قۇنلۇق قىلىپ قالارمۇ؟ ياق، ئۇ دەل ئۇنىڭ ئەكسىچە، بالـ لارنىڭ تەبىئەتنىڭ قانۇنىيىتىنى تونۇۋېلىشىغا ياردەم بېرىدۇ. بالىلار بىر پارچە كېسەكنىڭ تېرىك نەرسىگە ئايلىنالمايدىغانلـ قىنىنى چۈشىنىدۇ؛ ئۇلار «گىگانت تۆمۈرچى»، «قېرى جادۇگەر» ۋە ئۆلمەس «كاششا» (رۇس ئەپسانىلىرىدىكى جادۇگەر بولۇپ، ئۇنىڭدا ئۆلمەسلىكنىڭ رېتسېپى بار ـ ت) لارنىمۇ بىلىدۇ،

لېكىن بالىلارنىڭ كاللىسىدا بۇ ئوبرازلار كەمچىل بولىدىغان بولسا، ئۇلار ياخشىلىق بىلەن يامانلىق ئوتتۇرىسىدىكى كۈـ رەشنى، چۆچەكتە كىشىلەرنىڭ ھەقىقەت، شان ـ شەرەپ، گۈزەلـ لىك قاتارلىقلار توغرىسىدىكى كۆزقارىشىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدىغانلىقىنى ھېس قىلالمايدۇ. ئۇ چاغدا، بالىلارنىڭ پا ـ ئالىيەت دائىرىسى بەك تار، بەك مەنىسىز بولۇپ قالىدۇ.

بوز تورغاي ھەققىدىكى ھېكايە بالىلارنى تەبىئەت دۇنيا ـ سىدىكى ھېكايىنى يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ چۈشىنىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدى، بۇ ئۇلارنىڭ مۇزىكا ئاھاڭ رېتىمىدىن ھۇزۇر ئېلىشى ئۈچۈن قىلىنغان تەييارلىق بولدى. بىز مەكتەپكە قايـ تىپ بارغاندىن كېيىن، چايكوۋىسكىينىڭ «بوز تورغاي ناخـ شىسى» نى ئاڭلىدۇق. بالىلار مۇزىكىدىكى ياڭراق كۈمۈش قوڭـ غۇراق ئاۋازى ۋە يېڭىشىل ئوتلاق بىلەن قۇياشنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدىغان ھېلىقى كۈمۈش تاردىن چىققان يېقىملىق ئاۋازنى ئاڭلاپ، ئىنتايىن خۇشال بولۇپ كەتتى. بالىلار بۇ مۇزىكىنى بەزىدە ھاۋا ئوچۇق كۈنلىرى ئەتىگەندە، بەزىدە ھاۋا تۇتۇلۇپ كەتكەن يامغۇرلۇق كۈنلەردە قايتا ـ قايتىلاپ قويۇپ ئاڭلىدى، لېكىن ھەر قېتىمدىلا بالىلارنىڭ كۆز ئالدىدا قۇياش نۇرىدا چاقناۋاتقان گۈزەل مەنزىرىلەر، كۆپكۆك ئېگىز ئاسمان، كۈمۈش رەڭ كىچىك قۇش ۋە چەكسىز كەتكەن ئېتىز ـ دالىلار پەيدا بولاتتى. بالىلار يەنە بۇ ئاجايىپ قۇشنى روشەن ئوبـ رازلاشتۇرماقچى بولۇپ، تەسەۋۋۇردىكى بوزتورغاينى، كۈمۈش رەڭ كىچىك نۇر نۇقتىسىنى، يەردىن قۇياشقىچە تارتىلغان كۈمۈش تارىنى سىزىپ چىقتى.

بىز بالىلار ئىنتايىن ياخشى كۆرىدىغان بىرمۇنچە مۇزىكا ئەسەرلىرىنى توپلىدۇق ۋە ئۇلارنى يىغىپ توپلام قىلدۇق. بۇ توپلامنى «مۇزىكا خەزىنىسى» دەپ ئاتىدۇق. بالىلار مۇـ شۇنداق دەپ ئاتاشنى ئىنتايىن قۇۋۋەتلىدى ۋە خۇشال بولۇـ

شۇپ: «بىز مۇزىكا خەزىنىسىگە ئىگە بولدۇق» دېيىشتى. بۇ چاغدا مېنىڭدە بىردىنلا: مۇزىكا خەزىنىسىدىكى ئەڭ نادىر ئەسەرلەرنى يىغىپ، بىر «مۇزىكا ئۆيى» قۇرۇش ئويى تۇغۇلدى. بۇنىڭ داق قىلغاندا، بۇ مۇزىكا ئۆيىدە تەبىئەتنىڭ گۈزەللىكى ۋە ئىنسانلار يارىتقان گۈزەللىكتىن ھۇزۇرلانغىلى، ناخشا ئۆگەنگىلى، ئىسكرىپكا ۋە پىئانىنو چالغىلى بولاتتى. لېكىن بۇ كەلگۈسىدىكى ئىش ئىدى، ھازىرقى ۋەزىپىمىز — ئالدى بىلەن يەنىلا ئاددىي نوتىلارغا نەي چېلىشنى ئۆگىنىۋېلىش ئىدى.

ھاۋا تۇتۇق بىر كۈنى كىچىك دەرەخزارلىققا كېلىپ، سۇنۇپ كەتكەن شاختىن بىر دانە نەي ياسىدۇق. ئۇنى ئالدى بىلەن سىلىقلاپ، ئاندىن بىرنەچچە تۆشۈك تەشتۇق. مەن ئۆزىمىز ياسىغان بۇ ياغاچ نەينى ئالدى بىلەن ئوكرائىنلارنىڭ خەلق مۇزىكىسى «كۆكۈللۈك بالا» غا چالدىم. بالىلار بۇ چاغدا تەسۈرلەپ بەرگۈسىز دەرىجىدە خۇشال بولۇشۇپ كەتتى، ھەممىسىگىلا چېلىپ باققۇسى كېلىپ كەتتى ۋە ھەممىلا ئۆزىنىڭ مۇشۇنداق بىر چالغۇ ئەسۋابى بولۇشىنى ئارزۇ قىلىشتى. شۇنداق قىلىپ ھەممەيلەنگە بىردىن نەي ياسىدۇق. رىتا، لارىسا، دىنا، يورا، شېلوشا ۋە كوستە قاتارلىقلاردا سەزگۈر مۇزىكا ئاڭلاش ئىقتىدارى ۋە مۇزىكا ئاھاڭ رىتمىگە بولغان ناھايىتى يۇقىرى تۈيغۇ ئىپادىلەندى. بالىلار بىرنەچچە كۈندىلا خەلق ناخشىلىرى ۋە ئەلنەغمە ئۇسسۇل مۇزىكىلىرىغا چالالايدىغان بولدى. جەمئىيەت بىر ئاخشام ئېسىمدىن زادىلا چىقمايدۇ. ئۇ ئاخشىمى دىنا نەينى ئوكرائىنلارنىڭ «تاغدا ئورما ئالدىراش» دېگەن خەلق ناخشىسىغا چالدى. بۇ قىزچاقنىڭ كۆزلىرى چاقنap، يۈزلىرى قىزىرىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئانىسى ماڭا ئۇنىڭ ئۆيدە دائىم ياغاچ نەينى ئېلىپ باغقا كىرىپ كېتىدىغانلىقىنى، ئۇزاققىچە بىرنېمىنى سىلىقلاپ ئولتۇرىدىغانلىقىنى بىر دەم نەي

چېلىپ ئاندىن چوڭقۇر ھېسسىيات بىلەن ئاسمان ۋە دەل — دەرەخلەرگە قاراپ تۇرۇپ كېتىدىغانلىقىنى ئېيتىپ بەردى.

مەن بىر كۈنى ئەتىگەندىلا مەكتەپكە كەلدىم، ئەتراپ جەمئىيەت ئىدى. ئۇشتۇمتۇت مەكتەپ قورۇسى ئىچىدىكى مەلۇم بىر جايدىن پەس ئاۋازدا چېلىنىۋاتقان نەي ئاۋازى ئاڭلاندى. مەن نەي ئاۋازى ئاڭلىنىۋاتقان تەرەپكە قاراپ ماڭدىم. نەينى كىمنىڭ چېلىۋاتقانلىقى نامەلۇم بولسىمۇ، لېكىن ئاڭلاپ باقمىغان بىر مۇزىكا چېلىنىۋاتاتتى. پۈتۈن مۇزىكا بىر خىل قايغۇ — ھەسرەت تۈيغۇسىغا چۆمگەن بولسىمۇ، لېكىن بۇ ھەسرەت تۈيغۇسى چۈشىنىشلىك، پاك ئىدى. نەي چېلىۋاتقان بۇ كىشىنى چۆچۈتۈۋەتمەسلىك ئۈچۈن مەن ئېھتىيات بىلەن ئاستا ئەترگۈللۈك ئارىسىغا كىرىپ كەتتىم. نەي چېلىۋاتقان كىشى ئەسلىدە دىنا ئىكەن، ياغاچ نەي ئۇنىڭ ھەرۋاقت ئايرىلالمايدىغان نەرسىسىگە ئايلىنىپ قالغاندەك ئىدى. ئۇ، ھۆپپىدە ئېچىلغان ئەتىرگۈللەرگە قاراپ تۇراتتى، كۆزلىرىدىن سەمىمىيلىك ۋە مۇلايىملىق چىقىپ تۇراتتى. مەن بۇ قىزچاقنىڭ چېلىۋاتقان مۇزىكىسىنى ئەدى چۈشەندىم: ئۇ ئەسلىدە گۈزەل غۇنچىلار ۋە ئەتىيازنىڭ كۆك ئاسمىنىنى تەسۋىرلەپ چېلىۋاتقانىكەن. مەن ئەسلىدە بىر خىل قايغۇ — ھەسرەتنى ئىپادىلەۋاتسا كېرەك دەپ ئويلىغانىدىم، ئەمەلىيەتتە خىيال سۈرۈۋاتقان ۋە ئۆزىنىڭ كەلگۈسى توغرىسىدىكى ئويلىغانلىرىنى نەي ئارقىلىق ئىپادىلەۋاتقانىكەن:

كوستەمۇ نەيگە ئىشتىياق باغلىدى. گەرچە بىر قول بىلەن نەي چېلىش ناھايىتى قىيىن بولسىمۇ، لېكىن ئۇ تېزلا بەزى خەلق ناخشىلىرىغا چېلىشنى ئۆگىنىۋالدى ۋە نەق مەيدانىدا ئىجاد قىلىپ ئورۇندىشىنى باشلىدى. ئۇنىڭ نەق مەيدانىدا ئىجاد قىلىپ ئورۇندىغان مۇزىكىلىرىدا ئۆزىنىڭ ئىدىيە، ھېسسىيات ۋە تەسىراتى ئىپادىلىنەتتى. ئەتىيازنىڭ

لىرىنىڭ بىر كۈنى ھاۋا گۈلدۈرلەپ قاتتىق يامغۇر يېغىپ كېتىپ، بىز «كۆكۈلدىكىدەك جاي» غا قامىلىپ قالدۇق. گۈلدۈرماما توختىغاندىن كېيىن ئاسماندا ھەسەن - ھۈسەن پەيدا بولدى. بىز جىمجىت تۇرۇپ بۇ ھەيۋەتلىك گۈزەل مەنزىرىنى تاماشا قىلىۋاتاتتۇق، لەرزان چېلىنغان نەي ئاۋازى جىمجىتلىقنى بۇزدى. قارىساق كوستە چېلىۋېتىپتۇ. ئۇنىڭ چېلىۋاتقان مۇزىكىسىدا تۇرۇپلا سۇنىڭ شىلدىرلاپ ئاقىقان ئاۋازى ئاڭلانسا، تۇرۇپلا، ھودۇققان كىشىلەرنىڭ قىقاس - چۇقانلىرى ئاڭلىناتتى. بۇ، قارا بۇلۇت كۆتۈرۈلۈپ، يىراقتىن ئاندا - ساندا ئاڭلىنىۋاتقان گۈلدۈرماما سادالىرىنىڭ ھاۋا گۈلدۈرلەپ قاتتىق يامغۇر يېغىشتىن بۇرۇنقى ئەھۋالىي سېلىشتۇرمىسى ئىدى. كوستە كۆپچىلىكنىڭ ئاڭلاۋاتقانلىقىنى سەزمىدى، ئۇ ئۆزىنىڭ ئىجاد قىلغان مۇزىكىسىنى پۈتۈن دىققىتى بىلەن ئورۇندىاپ بولۇپ، ھەمراھلىرىنىڭ خىيال سۇرگەن ھالدا قارىشىپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، خىجىل بولۇپ كەتتى... گەرچە ئۇلارنىڭ كومپوزىتور بولالىشىغا كۆزۈم يەتمىسىمۇ، ئەمما ئىشىنمەنكى، ئۇلارنى مۇزىكا ھەۋەسكارلىرى قىلىپ تەربىيىلەپ چىققىلى بولىدۇ.

ئاددىي خەلق مۇزىكىلىرىنى ياقتۇرۇش، ھەممىزنىڭ قولىدىن كېلىدىغان ئىش. يالىلاردا مۇزىكا ئورۇندىشىنى ئارزۇ قىلىدىغان بىر خىل ئۆزگىچە «مۇزىكا كەيپىياتى» پەيدىنپەي پەيدا بولدى. قۇياش تاغ كەينىگە مۆكۈنگەن بولسىمۇ، لېكىن جىمجىت ئاخشاملىرى يەنىلا قالدۇق شەپەق نۇرى بىپايان زېمىننى يورۇتۇپ تۇراتتى. مۇزىكا بىزگە شادلىق ۋە قانائەت بەخش ئەتتى. مۇزىكىدىن ھۇزۇرلىنىش ۋە مۇزىكا ئىجاد قىلىش، بىز ئۈچۈن زور بەخت ئىدى.

كوستەنىڭ مۇزىكا ئاڭلاش سېزىمچانلىقى ئىنتايىن سەزگۈر بولۇپ، نۇرغۇن خەلق ناخشىلىرىنىڭ ئاھاڭلىرىنى ئۆگىنىۋالدى. بىر كۈنى بىز ئورمانلىقتىن قايتىپ كېلىۋېتىپ، مەن ئۇنىڭغا: — سىز سىزغان كۈمۈش تار سوقىدىغان ھېلىقى گىتگانت تۆمۈرچىنىڭ رەسمى ئېسىڭىزدە بارمۇ، بۇ ھېكايىنى ھازىر مۇزىكا ئارقىلىق ئىپادىلەپ بېرەلەمسىز؟ مەسىلەن، تۆمۈرچىنىڭ قانداق بازغانلايدىغانلىقىنى، سوغۇق ئوت ئۇچقۇنلىرىنىڭ بىپايان زېمىنغا قانداق چاچرايدىغانلىقىنى...

— ئەمما، ئوت ئۇچقۇنلىرى سوغۇق بولمايدۇ، — دېدى ئۇ رەددىيە بېرىپ، — ئۇ دېگەن ئىنتايىن قىزىق بولىدۇ، كۆيدۈرۈپ قويىدۇ! ...

— شۇنداق، ئۇ تەبىئىي قىزىق بولىدۇ... بازغان بىلەن سەندەل ئارىسىدىن سوغۇق نەرسىنىڭ چاچراپ چىقىشى مۇمكىن ئەمەس. تۆمۈرچى — قۇياش بوۋىنىڭ تۆمۈرچىسى توغرىسىدىكى ھېكايىنى مەنمۇ نەي بىلەن ئىپادىلەپ بېقىشىم كېرەك!

ئەتىسى بىز مەكتەپ ھويلىسىغا كەلدۇق. ئۆزىمىزنىڭ نېيىنى ئاددىي، يېقىملىق ئاھاڭغا چېلىپ بۇ ئىككى ماھىر تۆمۈرچى توغرىسىدىكى ھېكايىنى ئىپادىلىدۇق. ھەر بىرىمىز ئورۇندىغان مۇزىكىنى ئۆزئارا چۈشىنىپلا قالماستىن، بەلكى ئورتاق كەيپىيات تەسىراتقا ئىگە بولدۇق. مەن كوستەنىڭ «تۆمۈرچى» ناملىق مۇزىكىسىنى ئىنچىكىلىك بىلەن ئاڭلىدىم. بۇ ئۇغۇل تۆمۈرچى بازغان ئورۇۋاتقان چاغدىكى «تىك - تاك» ئاۋازىنى توغرا ئىپادىلەپلا قالماستىن، يەنە ئۆزىنىڭ مۇزىكىسى ئارقىلىق ئۇلارنىڭ كۈچ - قۇدرىتىنى مەدھىيىلىدى. ئۇ، چاچرىغان كۈمۈشتەك ئوت ئۇچقۇنلىرىنىڭ ئېتىز - دالا ۋە باغلاردا ھاسىل قىلغان گۈزەل مەنزىرىسىگە ھەيران قالغانلىقىنى ھەم پۈتۈن يەر شارىنى كۆرەلمىگەنلىكىنى ئەپسۇسلانغانلىقىنى ئىپادىلىدى:

شۇنداق، مەن بۇ بالىنىڭ قەلبىگە تۇتىشىدىغان يولنى

بايقدىم. مۇزىكا رىتىملىرى ئارقىلىق ئۇنىڭ قەلبى ئېرىپ، ئۇنىڭ قەلبىدە ئىنسانپەرۋەرلىك تۇيغۇسى بىخ سۈرۈپتۇ. مۇزىكىمۇ ئاددىي تىلغا ئوخشاش كىشىلەرنىڭ ھەقىقىي مەجاز خاراكتېرىنى ئىپادىلەپ بېرەلەيدۇ. مەن باللارنىڭ مۇزىكىدىن تەسىرلىنىش خۇسۇسىيىتىنى يېتىلدۈرۈش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇلارنىڭ ئىدىيىدە ئۆسۈپ، مەقسىتىنى تېزلىشىغا مۇ ئەھمىيەت بەردىم. مېنىڭ ئاخىرقى مەقسىتىم، مۇزىكىنى باللارنىڭ نەزەرىدە كىشىلىك تۇيغۇ مەنبەسىنى ئېچىشنىڭ ئاچقۇچىغا ئايلاندۇرۇشتىن ئىبارەت. جانلىق ئانا تىلىمۇ مۇزىكىسىمۇ باللارغا ئەتراپتىكى دۇنيانىڭ گۈزەللىكىنى نامايان قىلىپ بېرىدۇ. لېكىن ئىنسانلارنىڭ ھېسسىيات تىلى بولغان مۇزىكا، باللارنىڭ قەلبىگە ئەتراپتىكى دۇنيانىڭ گۈزەللىكىنى سىڭدۈرۈپلا قالماستىن، بەلكى باللارغا يەنە ئادەمنىڭ ئۇلۇغلۇقى ۋە ئىززەت - ئابرويىنى نامايان قىلىپ بېرىدۇ. باللار مۇزىكا ئاڭلىغاندا ئۆزىنىڭ ھەقىقىي ئادەم ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ قەلبى — سەزگۈر كومپوزىتورنىڭ قەلبى. سىز بىرلىشىپ كەتكەن يۈرەك تارىنىڭ يېنىڭ چېكىپلا قويسىڭىز، ئۇ يېقىملىق ئاۋاز چىقىرىدۇ. بۇ يەردە مۇزىكا دېگەن سۆزنىڭ كۆچمە مەنىسىلا كۆزدە تۇتۇلۇپ قالماستىن، ئۇنىڭ ئەسلى مەنىسىمۇ كۆزدە تۇتۇلىدى. باللىق مەزگىلدە ئويۇن ۋە رىۋايەت بولمىسا بولمايدۇ. شۇنداقلا مۇزىكا بولمىسىمۇ بولمايدۇ.

تەجرىبىلەر ئىسپاتلىدىكى، مۇزىكا مائارىپچىلار ۋە باللاردا مەنىۋى جەھەتتىكى بىر دەرسلىكنىڭ پەيدا بولۇشى ئۈچۈن ياخشى ۋەزىيەت يارىتىپ بېرەلەيدۇ. مۇزىكا كىشىلەرنىڭ قەلبىنى تۇتاشتۇرىدۇ. ئوقۇتقۇچىلار بىلەن ئوقۇغۇچىلار بىرلىكتە مۇزىكا ئاڭلاپ، ئۇنىڭ گۈزەللىكىنى بىرلىكتە ھېس قىلغان ۋە ئۇنىڭدىن بىرلىكتە لەززەت

ئالغاندا، ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتمۇ تەبىئىي ھالدا يېقىنلىشىپ كېتىدۇ.

مۇزىكا ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھېسسىياتىدا ئورتاق تۇيغۇ پەيدا قىلغاندا، ئوقۇتقۇچىلار ئاندىن ئوقۇغۇچىلارنىڭ جىسمىدىكى مۇزىكا يوق چاغدا ھەرگىز پەيدا بولمايدىغان نەرسىلەرنى كۆرۈۋالالايدۇ. باللار مۇزىكىدا ئىپادىلەنگەن يۇكسەك تۇيغۇغا غەرق بولۇپ كەتكەندە، ئۆزىنىڭ ھاياجىنى ۋە خاتىرجەمسىزلىكىنى سىزگە قىلچە يوشۇرمايدۇ. كولەنى ئالساق، ئۇ ماما مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا، ماڭا ئۆزىنىڭ بىر رەسىم دەپتىرى بار ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭغا ئۆزىنى تەسىرلەندۈرگەن، خۇشال قىلغان ۋە خاتىرجەمسىزلەندۈرگەن نەرسىلەرنى سىزىدىغانلىقىنى ئېيتىپ بەردى. كېيىن مەن ئۇنىڭ سىزغان رەسىملىرىنى كۆرۈپ باقتىم، سىزغان رەسىملىرىدە ئۇنىڭ ئارزۇلىرى تولۇق گەۋدىلەندۈرۈلۈپتۇ، ئۇنىڭ تراكتور ھەيدەپ، چېگىرىدىكى قاراۋۇلخانىغا قارىغۇسى بار ئىكەن.

قىش كۈنلىرىدىكى پائالىيەت ۋە خۇشاللىق

قىش پەسلى، بالىلارنىڭ تەربىيىلىنىشى ۋە تەرەققىي قىلىشىغا نىسبەتەن نۇرغۇن پايدىلىق شارائىتقا ئىگە، ئۇنىڭغا تولۇق ئەھمىيەت بېرىشىمىز لازىم. ئەگەر كىمنىكى بالىلار ئەتىياز پەسلىدىلا ياخشى تەرەققىي قىلدۇ دەپ قارايدىكەن، ئۇ چوڭ خاتا، ئالاھىدە خاتا بولىدۇ. قىش كۈنلىرىنىڭ مۇۋاپىق سوغۇقى ۋە مول قاردىن پايدىلىنىپ بالىلارنىڭ جىسمانىي قۇۋۋىتىنى ئاشۇرۇلمايدىغان بولسا، ياز پەسلىمۇ بالىلارغا ھېچقانداق پايدا يەتكۈزەلمەيدۇ. مەن بالىلارنى چېنىقتۇرۇپ سوغۇق مۇھىتتا ياشاشقا ئادەتلەندۈرۈش ۋە ساپ سوغۇق ھاۋادا نەپەسلەندۈرۈشكە تىرىشىپ كېلىۋاتىمەن.

بىز ئەتىگەنلىكى مەكتەپ پارنىكىغا كەلگەندە، پارنىكنىڭ كارىدورىدىكى ئەينەكلەردىكى ئاجايىپ - غارايىپ مۇز گۈللىرى شەپەق نۇرىدا جىلۋىلىنىپ كېتەتتى، بىز ئەينەكتىكى مۇز گۈللەرگە ئاسالىنىپ، خىيالىمىزدا خىلمۇ خىل ئۆرنەكلەرنى غەلىتە مەخلۇقلارنى، سىرلىق قىسقىلارنى، ھەر خىل بۇلۇت ۋە غۇنچىلارنى سۈرەتلەيتتۇق. بالىلار ئەينەكلەردىكى مۇز گۈللەرنىڭ تەسىرىدە نۇرغۇن رىۋايەتلەرنى ئىجاد قىلدى. ئاخىرىدا بىز ئۇلارنىڭ بۇ يەردە قانداق ئۆگەنگەنلىكى توغرىسىدا يەنە توختىلىپ ئۆتىمىز.

قۇياش ئوپۇق سىزىقىدىن كۆتۈرۈلۈپ چىققاندىن كېيىن، بالىلار پارنىكنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ، گۈللەر دۇنياسىغا كىردى، بىزنىڭ بۇ پارنىكىمىزدا جۇخار گۈلى قىش كۈنلىرىدىمۇ

ئېچىلاتتى. بۇ يەردە ھەربىر بالىنىڭ ئۆزىنىڭ گۈلى - دوستى بار ئىدى. بىز گۈللەرگە ۋاقتىدا سۇ قۇيۇپ تۇرۇتتۇق، بۇ ئۇلار ئۈچۈن ئېيتقاندا ئىنتايىن كۆڭۈللۈك مەزگىل ئىدى: بالىلار سۇ تامچىلىرىدىن پەيدا بولىدىغان، پەتەت ياز كۈنلىرىلا كۆرگىلى بولىدىغان ھەسەن - ھۈسەنگە ھەيرانلىق بىلەن قارىشىپ كېتەتتى، ئۇلار يازنىڭ تېزراق يېتىپ كېلىشىنى تەقەززالىق بىلەن ئۈمىد قىلىشاتتى... ئالتۇن رەڭلىك ھەسەن - ھۈسەن تۇغرىسىدىكى «قۇياش كۆۋرۈك» دېگەن رىۋايەت مۇشۇ يەردە دۇنياغا كەلدى.

ھەر قېتىم قار يېغىپ، بوران چىقىپ، بىپايان زېمىن قاردىن ئاق تون كىيگەندە، بىز مەكتەپ قورۇسىغا بېرىپ، بوران ئۇچۇرۇپ دۆۋىلىنىپ قالغان قارلارنى تاماشا قىلاتتۇق. بوراندا ھاسىل بولغان چوڭ - كىچىك قار دۆۋىلىرى بىرلىشىپ ئاجايىپ مەنزىرە پەيدا قىلاتتى. بۇ مەنزىرە ئاسمانىدىكى بۇلۇتلاردەك سىرلىق تۇيۇلاتتى. بالىلار بۇ قار دۆۋىلىرىنىڭ ئۈستىگە چىقىپ، ئېگىز تاغ چوققىسىدىكى راۋاقلارنى تىنچسىز دېگىز دولقۇنلىرىنى، ئاق قۇلارنى، بۇرە ۋە ھېيلىگەر تۈلكىلەرنى كۆرگەندەك بولاتتى... بىر كۈنى، تەبىئەت بىزگە مەخسۇس بىز ئۇچۇنلا ياسىغاندەك رىۋايەتتىكىدەك بىر كېمە ئاتا قىلدى: كېمە يەلكەنلىك بولۇپ، پالوبىسىنىڭ ئۈستىدە پاراخوت باشلىقى سۈپىسى بار ئىدى، يەنە لەڭگەر ۋە يېراقنى كۆزىتىۋاتقان دېگىز قاراقچىسى بار ئىدى. بىز بۇ قار كېمىسىنى شامال ۋە قۇياشتا ئېرىپ بۇزۇلۇپ كەتكىچە ئۇدا بىرنەچچە كۈن بېرىپ تاماشا قىلدۇق. ئاخشىمى بالىلار مەكتەپكە بېرىپ مېنىڭ دېگىز قاراقچىسى ۋە ياخشى ئادەم (مەزلۇملارنى ئازاد قىلغۇچى ۋە ھاقارەتلەنگۈچى كىشى) توغرىسىدا ئېيتىپ بەرگەن ھېكايەمنى ئاڭلايتتى. بۇ، ياخشىلىق يىلەن يامانلىق ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش بولۇپ، ھەققانىيەت-

مىك ياۋۇزلۇق ئۇستىدىن غەلىبە قىلغانلىقى توغرىسىدىكى ھېكايە ئىدى.

بىز ئانچە سوغۇق بولمىغان كۈنلىرى سىرتتا پائالىيەت ئېلىپ بېرىپ، بەك سوغۇق بولۇپ كەتكەن كۈنلىرى ئۆيدە ئىچىدە پائالىيەت ئېلىپ بارىدۇق. مۇز - قارلارنىڭ ئېرىشكە باشلىغان كۈنلىرى، بىز ئۇچۇن بايرام يېتىپ كەلگەندەك خۇشاللىق كۈنلەر ئىدى. پىئونېرلار بىزگە يار-دەملىشىپ مۇز - قاردىن سېپىل سېلىشىپ بېرەتتى. ئۇلار يوغان - يوغان قار دۆۋىلىرىدىن پايدىلىنىپ ئۆي ياسايتتى، بۇ ئۆيلەر تاغ ئۆڭكۈرىگە ئوخشاش بىر نېمە بولاتتى. بۇ يەردە دەم ئېلىش ۋە باشقا پائالىيەتلەرنىڭ ھەممىسى رېئال-يەت تۇسىنى ئالاتتى. بىز بۇ يەردە شىمالىي قۇتۇپنى تەك-شۈرۈش ئۈيۇنىنى تەييارلىدۇق. مەن بالىلارغا مۇز، قارلار ىلەن قاپلانغان كۆز يەتكۈسىز شىمالىي قۇتۇپ توغرىسىدا ھېكايە ئېيتىپ بەردىم. خىيالىي قەھرىمانلارنىڭ ئىش - ئىز-لىرى بىلەن ھەقىقىي قەھرىمانلىق ئىش - ئىزلىرىنى بىر-لەشتۈرۈپ ئېيتقان ھېكايەمنى ھەم قويۇق خىيالىي تۇسكە، ھەم مول چىنلىق تۈيغۇسىغا ئىگە قىلدىم. بالىلار بۇ قار ئۆي قۇياش نۇرىدا ئېرىپ كەتكەندە ئاندىن كۆڭلى قېيىم-غان ھالدا ئۇنىڭ بىلەن ۋىدالاشتى.

پۈتۈن بىر قىشتا بىز ئورمانلىققا ئاران ئىككى قېتىم بارىدۇق. بىر قېتىم ئاپتوموبىل بىلەن، بىر قېتىم چانا بىلەن بارىدۇق. دالىنىڭ سوغۇقى خېلى توڭدۇرغان بولسىمۇ، لېكىن ھېچكىم زارلانمىدى. ئورمانلىققا ئۆتكەن بىر كۈن بالىلاردا ئۆچمەس تەسىرات قالدۇردى. ئۇ يەردە بىز قىش پەسلىدىكى ئورمانلار «ئورۇندىغان» مۇزىكىنى ئاڭلىدۇق. ئورمانلىقتىكى قۇشلارنىڭ تۇرمۇش ئادەتىنى كۆزەتتۇق. ئورمانلىقتىكى جىلىدىن بىر بۇلاقنى تاپتۇق. ئارقىدىن گۈلخان سېلىپ،

ئىسىنىپ تاماق ئەتتۇق. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا كەچكى شەپەقتە قىزارغان يېرىم ئاسمانىنىڭ چەكسىز گۈزەل مەنزە-رىسىنى خۇشاللىق بىلەن تاماشا قىلدۇق. شاخ ئۇچىدىكى ئاپئاق قارلارنىڭ قالدۇق شەپەق نۇرىدا ئۇزلۇكسىز ئۆزگە-رىۋاتقان كۆركەم مەنزىرىسى بالىلارنى ئىنتايىن قىزىقتۇردى: قارلار بىردەم ئەتىر گۈل رەڭگىدە كۆرۈنسە، بىردەم قىزغۇچ كۆرۈنەتتى، ئارقىدىنلا بېغىر رەڭ، كېيىن ۋىئولېت گۈلى رەڭگىدە كۆرۈنەتتى. بۇ خىل مەنزىرە يەنە بالىلارنىڭ نەزىرىدە قۇياش بوۋىنىڭ رېئايەتتىكى يېڭى ئوبرازىنى تولدۇردى. ئۇنىڭدىن باشقا، بالىلار بۇ يەردە يەنە ئۆزىنىڭ قىش كۈنلىرىدىكى ئورمانلىق توغرىسىدىكى بەزى تەسىرات-لىرىنى ئېپادىلەپ شېئىر تۇزدى.

كاتە قىش كېيىمى كىيىگەن قارغايلارنىڭ گۈزەللە-كىنى ئىنتايىن ياخشى كۆرۈپ قالدى. ئۇ ئۆز - ئۆزىگە پىچىرلاپ: «قارغايلار ئۇخلىماقتا» دېدى.

دىنانىڭ ئوبرازلاشتۇرغىنى تېخىمۇ روشەن بولدى:

— قارىغايلار ئۇخلايدۇ ياز كەلگىچە شېرىن ئۇيقۇدا...

— قارىغايلار ئۇخلارکەن باھار كەلگىچە تاتلىق ئۇيقۇدا. — دېدى شېلىوشا. كۆپچىلىك بۇ جۈملىلەرنىڭ قاپسىسىنىڭ ئىنتايىن ماس كەلگەنلىكىنى ھېس قىلىپ، مۇشۇنداق مىسرالارنىڭ داۋاملىشىشىنى ئۈمىد قىلدى.

— كۆرۈپ بىر مۇنچە شېرىن چۈشلەرنى، — دېدى بىر بالا ئۇلاپلا. بالىلار شۇنداق قىلىپ ئۇ بىر ئېغىز، بۇ بىر ئېغىزدىن داۋاملاشتۇردى.

ئاخىرىدا ئوغۇل قىزلار بىرلىكتە:

«قارغايلار ئۇخلارکەن باھار كەلگىچە،
كۆرۈپ بىر مۇنچە شېرىن چۈشلەرنى.
.....» دەپ ناخشا ئېيتتى.

شېئىر تېكستنى كۆپچىلىك ئوقۇغاچقا ئىنتايىن ئېتىبارلاندى. بۇ سوغۇق ئاخشامدا مەن بالىلارنىڭ جىسمىغا يوشۇرۇنغان مول مەنىۋى بايلىقنى ھەقىقىي كۆردۈم، شۇنداقلا «تەپەككۇر ۋە تىلنىڭ پەيدا بولۇش مەنبەسىگە بېرىپ بالىلارنىڭ ئەقلىي كۈچ ۋە تالانتىنى يېتىلدۈرۈش كېرەك» دېگەن ھۆكۈمنىڭ تېگىگە يەتتىم.

قار ئادەم ياساشنى، چانا تېيىلىشنى ياخشى كۆرمەيدىغان بالا بولامدۇ؟ بولمايدۇ. ھاۋا ئوچۇق كۈنلىرى، بولۇپمۇ قۇياش چاقناپ تۇرغان كۈنلىرى كۈن بويى بىز بۇ قىممەتلىك مەزگىلنى دائىم سىرتتا ئۆتكۈزدۇق. كەنتنىڭ يېنىغا بىر مۇزلۇق قاپتال ياسىدۇق. ئىلگىرى ياغاچ ۋە مېتالدىن ياسىغان چانىلار بىزنىڭ تېز سۈرئەت بىلەن تېيىلىش ئېھتىياجىمىزنى قاندۇرالمىدى. شۇنداق قىلىپ بىز يېگىرمىچە مۇز چانا ياسىدۇق، بۇ چانىلارنى قۇرۇق چۆپ بىلەن كالا تېزىكىنى ئارىلاشتۇرۇپ، ئۈستىگە سۇ قۇيۇپ توڭلىتىپ ياسىدۇق. ئەمەلىيەتتە بۇنداق چانا تېخىمۇ بىخەتەر بولىدۇ.

باللىق چاغلىرىمدىكى بىر ئىش ئېسىمگە كېلىپ قالدى... بىز كېرەكسىز ھارۋىنىڭ بىر چاقىنى تېپىپ، ئۇنىڭ ئوقىنى كۆلىنىڭ كاچكۇلگە سېلىپ توڭلاتتۇق. شۇنداق قىلىپ بۇ چاقنى مۇز ئۈستىدىكى ئايلانما سۈپا قىلدۇق، ئاندىن چاق ئۈستىدىكى كالتەكنى تۇتۇۋېلىپ مۇز ئۈستىدە تېيىلدۇق. بىز نۇرغۇن ئۇنتۇلغۇسىز چاغلارنى مۇشۇنداق كۆڭۈل ئېچىش ئويۇنى بىلەن ئۆتكۈزدۇق. كۈن بويى سىرتتا مۇشۇنداق ئويناۋېرىپ، سانە، ۋۇلودە، كاتە، كوستە قاتارلىق بەزى تېخنى ئاجىز بالىلارنىڭ مەڭزىلىرى قىزىرىپ كەتتى.

تىنچ، ئوچۇق ۋە سوغۇق كەچلەردە، بالىلارنى قىش پەسلىنىڭ تەبىئىي، ئۆزگىچە گۈزەللىكى جەلپ قىلالاتتى. بىز مەكتەپ قورۇسى ئىچىدىكى ئېگىزلىك بىر جايدا تۇرۇپ

قانداق قىپقىزىل كەچكى شەپەقنى تاماشا قىلاتتۇق. كەچكى قۇياشنى ئۈزىتىپ قويغاندىن كېيىن يەنە ئاسماندا تۇنجى يۇلتۇزنىڭ پەيدا بولۇشىنى كۈتەتتۇق. قارلىق يەر كەچكى شەپەق نۇرىدا ئاچ قىزىل رەڭگە كىرىپ ئاندىن سۇس بېغىر رەڭگە ئۆزگىرەتتى. بۇنداق مەنزىرە بالىلاردا تىل ۋە مۇزىكا ئارقىلىق ئۆز قەلبىدىكى ھېسسىياتىنى ئىپادىلەش ئارزۇسىنى ئويغىتاتتى. شۇنداق قىلىپ بالىلارنىڭ كاللىسىدا كۆز ئالدىمىزدىكى مەنزىرىگە ماس كېلىدىغان خەلىق ناخشىلىرى ئارقا - ئارقىدىن پەيدا بولۇشقا باشلىدى. گۈزەل مەنزىرە قەلبىمىزنى دولقۇنلىستۇرەتتى، مەكتەپكە قايتىپ بارغاندىن كېيىن كۆپچىلىك خۇشاللىقىنى باسالماي، مەشكە ئوت يېقىپ، مەشنىڭ چۆرىسىدە ئولتۇرۇپ ئۇنلۇك ناخشا ئېيتتۇق.

قىش كۈنلىرىنىڭ بىر ئەتىگەنلىكى بىز بىرلىكتە ئەتىگەنلىك شەپەقنى تاماشا قىلدۇق. بالىلار بىر تەرەپتىن جىمجىت تۇرۇپ شەپەققە نەزەر سالسا، بىر تەرەپتىن قانداق قىلىپ مۇڭاپىق سۆز بىلەن ئۆزىنىڭ ئەتىگەنلىك شەپەققە بولغان مەدھىيىسىنى ئىپادىلەش توغرىسىدا ئويلىنىشقا باشلىدى. مەن بالىلارنىڭ كۆڭلىدىكىنى چۈشىنىپ، ئۇلارنىڭ مۇڭاپىق سۆز تېپىشىغا ياردەم بەردىم. بۇنداق پائالىيەت بالىلارنى ھەر قېتىم خۇشال قىلىپلا قالماستىن، يەنە ئۇلارنىڭ پىكىر يۈرگۈزۈش ئىقتىدارىنى كۈچەيتىدۇ.

تۇنجى تورغاي بايرىمى

قىش كۈنلىرى بىز بالىلار «قۇشلار ئامبۇلاتورىيىسى»، «ھايۋانات ئامبۇلاتورىيىسى» دەپ ئاتايدىغان قەپەس يېنىدا تۇرۇپ قەپەسكە سولاقلىق كىچىك ھايۋانلارنى تاماشا قىلغىنىمىزدا، كۆپچىلىك جۇشقۇن ئەتىياز كۈنلىرىنىڭ تېزراق يېتىپ كېلىشىگە ئىنتىزار بولاتتى، چۈنكى ئۇ چاغدا، بىزنىڭ دوستلىرىمىز قەپەستىكى قۇشلار ئاسمانغا ئۇچسا، ھايۋانلار ئورمانلىققا كىرىپ كېتەتتى. ئەنە قاراڭ، ئىنتىزار بولغان كۈنلەر ئاخىرى يېتىپ كەلدى. كۆپكۆك ئاسماندا تۇنجى تورغاي پەيدا بولدى. شۇنداق قىلىپ ئەتىسى بىز قەپەس لەرنى ئىدىرلىققا يۆتكىدۇق. دالىدا ھەر خىل قۇشلار شادلىنىپ سايرىشىۋاتاتتى، خىلمۇ خىل كىچىك يانۋايى ھايۋانلار ئەركىن ئازادە سەكرەپ - تاقلاپ، يۈگۈرۈپ ئويناشىۋاتاتتى، بالىلار قەپەسنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ، بىز تورغاي، تۆمۈر تۇمشۇق، سوپسوپىياڭ ۋە توشقانچاقلارنى قويۇپ بەردى. ھەش - پەش دېگۈچە، بىزنىڭ بۇز تورغىيىمىز سايرىغىنىچە ئاسمانغا ئېگىز ئۇچۇپ چىقىپ، ئۇشتۇمتۇت يەرگە قاراپ ئوقتەك ئېتىلدى... بىز كىشىنى مەپتۇن قىلىدىغان بۇ مەنزىرىنى كۆرۈپ، بۇ سىرنەچچە جانىۋارنى قۇتقۇزۇپ قالغانلىقىمىزدىن ئىنتايىن خۇشال بولدۇق.

بۇنىڭدىن كېيىن ھەر يىلى مۇشۇ ئىدىرلىقتا بىر قېتىم تورغاي بايرىمى ئۆتكۈزۈشىمىز كېرەك، دېگەن ئوي ئۇشتۇمتۇت خىيالىمغا كەلدى.

تورغاي بايرىمى ئەتىياز بىلەن ياز ئارىلىقىدىكى چېكرىسى بولۇپ قالدى. بالىلار ئۆزلىرىنىڭ سىرنەچچە جانىۋارنى قۇتقۇزۇپ قالغانلىقىدىن پەخىرلەندى. ئۇلار ئۆزىنىڭ «ھايات لىق باغچىسى» ۋە «گۈزەللىك باغچىسى» نى قۇردى. تورغاينىڭ ئوبرازى ۋە ئۇنىڭ قۇياش نۇرىغا چۆمگەن دالىدا ياڭرىغان ئۆزگىچە سايرىشى بالىلارنىڭ مەنىۋى دۇنياسىدىن مەڭگۈلۈك ئورۇن ئالغانىدى، شۇڭا بالىلار تورغاي بايرىمىنىڭ يېتىپ كېلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتىدىغان بولدى. يەنە بىر مۇھىم سەۋەب شۇكى، بۈگۈن بالىلارنىڭ بەدىئىي ئىجادىيىتى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك ئىدى. بۇ كۈنى ئۇلار ئانىسى بىلەن بىرلىكتە خېمىردىن تورغاي، قارلىغاچ، قارغۇجا، سېغىزخان، چۈغۇندەك، كۆك قۇشقاچ قاتارلىقلارنى ياساپ مەكتەپكە ئېلىپ كەلدى. بالىلار ئۆزىنىڭ ياسىغان نەرسىلىرى ئارقىلىق تەبىئەتكە بولغان چەكسىز مۇھەببىتىنى ئىپادىلىدى. ھەر بىر بالا ئۆزىنىڭ ئۆزگىچە ئۇسلۇبى بويىچە ئۆزىنىڭ ئەتراپىتىكى دۇنياغا بولغان چۈشەنچىسىنى ئىپادىلىدى.

كۆز كۈنلىرى، بالىلار جەنۇبقا ئۇچۇپ كېتىۋاتقان پەسىل قۇشلىرى بىلەن ھامان ئايرىلىشقا كۆڭلى قېيمىغان ھالدا خوشلىشىدىغان بولدى. بۇ بىر خىل ئالىيجانابلىق ھېسسىيات. ئۇنىڭسىز ياخشىلىقتىن ئېغىز ئاچقىلى بولمايدۇ.

بىز ئوقۇش ۋە يېزىشنى قانداق مەشق قىلدۇق

مەن بۇ يەردە بالىلارنىڭ ئوقۇش ۋە يېزىشنى مەشق قىلىش مەسلىسى توغرىسىدا توختىلىپ ئۆتىمەن. ھۆرمەتلىك كىتابخانلار، مېنىڭ سۆزلىگەن بۇ نەرسىلىرىمنى خەت-نۇش ئوقۇتۇشنىڭ يېڭى ئۇسۇلى قىلىۋالماسلىقىڭلارنى سورايمەن. مەن بۇ ئۇسۇللار (بۇ، بالىلارنىڭ ئىجادىيىتى، شۇنداقلا ئوقۇتقۇچىلار پايدىلىنىۋاتقان ئۇسۇل) نىڭ تامامى ئاساسىنى ئويلىشىپ باقمىدىم. شۇنداقلا ئۇنى ھەرگىز نەچچە ئون يىللىق ئەمەلىيەت تەجرىبەمدىكى خەت-نۇش ئوقۇتۇش ئۇسۇلۇم دېيىش نىيىتىدىمۇ ئەمەسمەن. بۇ ئۇسۇل ھەقىقەتەن بىر خىل ئىجادىيەت، ئۇ ئېنىق - دالا ۋە ئوتلاقلاردا، دەرەخ سايىلىرى ۋە ئىزغىدىن شامالدا، ياز كۈنلىرى ئەتىگەنلىك شەپەق كۆتۈرۈلگەن ۋە قىشتا گۈگۈم چۈشۈاتقان مەزگىللەردە بارلىققا كەلگەن.

نېمە ئۈچۈن يېڭىدىن مەكتەپكە كىرگەن بالىلارغا قارىتا ئېيتقاندا ئوقۇش ۋە يېزىش ئىنتايىن قىيىن ھەم زېرىكىشلىك ئىش بولۇپ قالىدۇ؟ نېمە ئۈچۈن بالىمگە تۇتۇشىدىغان تىكەنلىك يولدا بالىلار شۇنچە كۆپ مەغلۇبىيەتكە ئۇچرايدۇ؟ مەن بۇ مەسىلىلەرنى قايتا - قايتا ئويلاندىم. مېنىڭچە بۇ ئۆگىنىشنى پۈتۈنلەي ئۆلۈك ھالدا كىتاب ئوقۇشقا ئايلاندۇرۇپ قويغانلىقىمىز نەتىجىسى. مەن بالىلارنىڭ دەرسخانىدا ھەرپلەرنى پەرقلەندۈرۈش ئۈچۈن نەقەدەر زور

كۈچ سەرپ قىلىدىغانلىقىنى، ۋەھالەنكى ئاردىدىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا بۇ ھەرپلەر ئۇلارنىڭ كۆزلىرىنى ئىسىر - چىسىر قىلىپ، تونۇغلىق بولمايدىغان بەزى ئۆرنەكلەرنى تەشكىل قىلىدىغانلىقىنى كۆرگەن. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا يەنە مۇنداق ئوقۇتۇش مەزمۇنىنى بەزى قىزىقارلىق پائالىيەتلەر بىلەن بىرلەشتۈرگەندە، بولۇپمۇ بالىلارنى «جەزمەن ئېسىدە تۇتۇش، بولمىسا ھېزى بولۇش» قا مەجبۇرلىمىغان چاغلاردا بالىلارنىڭ ھەرپلەرنى ئاسانلا ئېسىدە تۇتالايدىغان ۋە ئۇلار-دىن پايدىلىنىپ سۆز ياسىيالايدىغانلىقىنىمۇ كۆرگەن.

بالىلار مەكتەپ ھاياتىنى باشلىغان بىرىنچى كۈنىدىن باشلاپلا جاپالىق ئوقۇش يولىدىكى مەبۇت - ئاددىي كەسىرگە دۇچ كېلىدۇ. ئۇ بەزى بالىلارغا ياخشىلىق، كەڭچىلىك قىلسا، بەزى بالىلارغا رەھىمسىزلىك قىلىدۇ. نېمە ئۈچۈن بۇنداق قىلىدۇ؟ نېمە ئۈچۈن بەزى بالىلارغا ئېتىبار قىلىپ، بەزى بالىلارغا ئۇۋال قىلىدۇ؟ بۇنى بالىلار چۈشەنمەيدۇ. بىلىش كېرەككى، يەتتە ياشلىق بالىنىڭ ئاددىي كەسىر بىلەن ئۆزىنىڭ ئەمگىكى ۋە تىرىشىش دەرىجىسى ئوتتۇرىسىدىكى بېقىندىلىق مۇناسىۋەتىنى ھەقىقىي چۈشىنەلىشى مۇمكىن ئەمەس. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار ياكى تىرىشىپ مەبۇتنى قانا-ئەتلەندۈرىدۇ، ياكى (ئەگەر ئوسال ئەھۋال ئاستىدا مەبۇتنى ئالدايدۇ. شۇنداق قىلىپ تەدرىجىي ھالدا ئۆزىنىڭ لەززەت ئېلىشى ئۈچۈن ئوقۇماستىن، نومۇر ئۈچۈن ئوقۇشقا ئادەتلىنىپ قالىدۇ. چۈشەندۈرۈپ ئۆتۈش كېرەككى، مېنىڭدە مەكتەپ ھايا-تىدا نومۇرنى ئەمەلدىن قالدۇرۇۋېتىش كېرەك دەيدىغان ئوي يوق، مەن بالىلار نومۇر بىلەن ئەقلىي ئەمگەك نەتىجىسىنىڭ ۋە ئۆگىنىش جەھەتتىكى تىرىشچانلىق دەرىجىسىنىڭ مۇناسىۋە-تىنى ھەقىقىي چۈشەنگەندە، نومۇر ئاندىن ئىجابىي ئەھمىيەتكە ئىگە بولىدۇ دەپ قارايمەن.

مېنىڭچە باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىغا نومۇر قويۇشتا، مۇھىمى نومۇرنىڭ ئۇنىڭ ياخشى ئۆگىنىپ ئالغا باسقانلىقىنىڭ باشلىنىشى بولالايدىغانلىقىغا قارىش كېرەك. نومۇر ھۆرۈنلارغا حازا بولماستىن، تەربىيەلىنىپ ئوقۇغانلار ئۈچۈن مۇكاپات بولۇشى كېرەك. ئەگەر ئوقۇتقۇچى بىر، ئىككى نومۇرنى ھۆرۈن ئاتىنى ساۋايدىغان قامچا، تۆت، بەش نومۇرنى كەمپۈت دەپ قارايدىغان بولسا، قامچا ياكى كەمپۈت بولسۇن ھەممىسلا ئۇزاق ئۆتمەي بالىلارنىڭ نەپرىتىگە ئۇچرايدۇ. ئىككى نومۇر بىلەن بىر نومۇر گەرچە ئىنتايىن ئۆتكۈر، سەزگۈر قورال بولسىمۇ، لېكىن ئۇنى تەجرىبىلىك، ئاقىلانە ئوقۇتقۇچىلار ھەرگىز يېنىكلىك بىلەن ئىشلەتمەيدۇ. شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، مەكتەپلەردە بىر نومۇر، ئىككى نومۇر دېگەن بۇنداق نومۇر دەرىجىسىنى تەسىس قىلىش بارلىق ئوقۇغۇچىلارنى بىر نومۇر بىر، ئىككى نومۇرلۇق نەتىجىگە ئىگە قىلىشنى مەقسەت قىلغان بولماستىن، تېخىمۇ يۇقىرى نەتىجىگە ئىگە قىلىشنى مەقسەت قىلىدۇ. ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئاقىلانىلىقى ھەر قانداق ۋاقىتتا بالىلارنى ئۆزىگە بولغان ئىشەنچىسىدىن مەھرۇم قىلماسلىق ۋە ھەر قانداق ۋاقىتتا قولىدىن ھېچ قانداق ئىش كەلمەيدۇ، دەيدىغان تەسىراتقا كەلتۈرۈپ قويماسلىقتا. بالىلارنىڭ ھەر قېتىملىق ئەقلىي ئەمگىكى ئۈلار ئىشەنچىسىنى كۈچەيتىپ، ئۆگىنىشتە ئالغا باسىدىغان قىلىشى لازىم. يېڭىدىن مەكتەپكە كىرگەن يەتتە ياشلىق بالا «ئا» «ب» نى ئاران ئۆگىنىپ بىردىنلا ئىككى نومۇر ئېلىپ قالسا، ئۇ بۇ بالا ئۈچۈن ھەقىقەتەن غەلىتە ئىش بولىدۇ، ھەتتا باشتا ئۇ بالا ھەم ئازابلانمايدۇ، ھەم خاتىرجەمسىزلەنمەيدۇ. كېيىن ئادىتىگە قالىدۇ. يانۇش كىرچېك: «بەزى چاغلاردا ئەقىللىق بالىلارمۇ تۇغما ئەخمەقلەرنىڭ زەھەرخەندىلىك ھۆجۇمى بىلەن كاڭگىداپ

قالىدۇ» (يانۇش كىرچېك: «ماڭارىپ توغرىسىدىكى ماقالىلەردىن تاللانما» موسكۋا 1966 - يىل نەشرى، 282 - بەت) دەپ يازغان. مەن بۇ پولشالىق ماڭارىپچىنىڭ: بالىلارنىڭ بىلىمسىزلىكىگە ھۆرمەت قىلىڭ، دېگەن دانا سۆزىنى ئۆمۈرۋايەت ئەستە تۇتىمەن. ئوقۇتقۇچى ماڭارىپنىڭ ئەڭ ئالىي سەنئىتى بولغان بالىلارنىڭ بىلىمسىزلىكىگە ھۆرمەت قىلىشنى ئۆگىنىۋالغاندا، ئىككى نومۇر ئاندىن ئەڭ ئۆتكۈر، ئەڭ سەزگۈر قورالغا ئايلىنىدۇ، لېكىن باشلانغۇچ مەكتەپلەردە ئۇنى ئىشلىتىشكە بولمايدۇ.

«كۆڭۈللۈك مەكتەپ» دۇنياغا كېلىشتىن بىر نەچچە يىل بۇرۇن، مۇنداق بىر ئىش يۈز بەردى: بىر كۈنى مەن ئوقۇش يېشى توشۇش ئالدىدىكى بىر تۇرکۈم ئالتە ياشلىق بالىلار بىلەن ئورمانلىق تەرەپكە باردىم. بىز ئورمانلىق يېنىغا بارغاندىن كېيىن، بىر بوش يەردە چۆرەدەپ ئولتۇردۇق، مەن ئۇ بالىلارغا كېپىنەك ۋە قوڭغۇز ھەققىدە سۆزلەپ بەردىم. دەل مۇشۇ چاغدا مۇڭگۈزلۈك بىر يوغان قوڭغۇز بىزنىڭ دىققىتىمىزنى قوزغىدى، ئۇ، چۆپلۈكتە ئۇمۇلەپ كېتىۋېتىپ، بىر نەچچە قېتىم ئۇچۇشقا ئۇرۇنۇپ باقتى - يۇ، لېكىن يەردىن كۆتۈرۈلەلمىدى. بالىلار بۇ قوڭغۇزنى سىنچىلاپ كۆزەتمەكتە ئىدى. مەن پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئالدىمدىكى ردىسىم دەپتىرىنى ئېلىپ ھېلىقى قوڭغۇزنى سىزدىم. بىر بالا رەسىمنىڭ ئۈستىگە «قوڭغۇز» دېگەن خەتنى ئېنىق يېزىپ قويۇشنى تەلەپ قىلغانىدى، باسما چوڭ ھەرپ بىلەن « Жук » (روسچە «قوڭغۇز» دېگەن سۆز - ت) دەپ يېزىپ قويدۇم. بالىلار قىزىقىپ بۇ خەتنى قايتا - قايتا ئوقۇدى ۋە ئۆرنەككە ئوخشايدىغان بۇ بىر نەچچە ھەرپكە ئىنچىكىلىك بىلەن زەڭ سالدى. ئارقىدىن بىر نەچچە بالا بۇ ھەرپلەرنى شەكلىنى دوراپ قۇملۇق مۇستەكە يېزىپ چىقتى، بەزىلىرى ھەتتا بۇ ھەرپلەرنى چۆپ

بىلەن توقۇپ چىقتى. ھەربىر ھەرپ بالىلارغا نىسبەتەن ئوخشاش ئەسلىتىۋاتقاندەك قىلاتتى. مەسىلەن، Ж ھەرپى ئۇلارغا قانداق ئەسلىتىۋاتقاندەك كۆرۈنۈۋاتاتتى. بۇ بالىلار بىر نەچچە ئايدىن كېيىن باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ رەسمىي بىرىنچى يىللىق ئوقۇغۇچىسى بولۇپ قالدى. مەن ئۇلارنىڭ سىنىپىغا دەرس ئاڭلىغىلى كىرسەم، ئايال ئوقۇتقۇچى ئاغرىنىپ خەت تونۇتۇش دەرسىنى ئۆتۈش بەك تەسكەن دېدى. قىزىقارلىقى، بۇ سائەتلىك دەرستە دەل « Ж » ھەرپ ئۆتۈلمەكچى ئىكەن. بالىلارنىڭ چىرايىغا كۈلكە يۈگۈردى ۋە « Жук » دېگەن خەتنى پەس ئاۋازدا تەكرارلاپ، «Ж» ھەرپىنى ئېنىق پەرقلەندۈرۈۋالدى. بالىلار «مەن دەپ بېرەي ، مەن دەپ بېرەي» دەپ ئارقا - ئارقىدىن قول كۆتۈرگەنىدى. ئوقۇتقۇچى بۇ خەتنى بالىلارنىڭ ھەممىسى تونۇۋالغانلىقىدىن ھاڭ - تاڭ قالدى ۋە «بۇ سائەتلىك دەرس ھەقىقەتەن كۆڭۈللۈك بولدى... مەن ئۇچۇن ئېيتقاندا، بىر سائەتلىك جانلىق رېئال پېداگوگىكا دەرسى بولدى» دېدى.

«كۆڭۈللۈك مەكتەپ» تە، مەن ئۆتۈپ كەتكەن بۇ ئىشتىن يەنە ئەسكە ئالدىم. بالىلار گۈزەل، رېئاليەت، مۇزىكا، رەسىم، خىيال ۋە ئىجادىيەت دۇنياسىدا ياشىشى كېرەك. بىز ئۇلارغا ئوقۇش ۋە يېزىشنى ئۆگىتىۋاتقان، چاغلاردىمۇ، ئۇلارنى مۇشۇ دۇنيادىن ئايرىۋەتمەسلىكىمىز كېرەك. شۇنداق، بالىلار تونۇش باسقۇچنىڭ بىرىنچى پەلەمپىيىگە قەدەم قويغاندا، ئۇلارنىڭ ئۆز تەسىراتىنىڭ، ھېسسىياتنىڭ قانداق بولۇشى، ئۇلارنىڭ كېيىنكى پۈتكۈل ئوتۇش (بىلىمگە بولغان) يولىغا تەسىر كۆرسىتىدۇ. نۇرغۇن بالىلار ئۆچۇن ئېيتقاندا، ئۇلار بىرىنچى پەلەمپەيدىكى ئېيكىش قېيىن بولغان توسالغۇ دەپ ئويلاپ، قىزغۇچلىقى ھېس قىلىدۇ. مەكتەپ تۇرمۇشىنى كۆڭۈل قويۇپ

گۈزىتىدىغان بولىيىگىز، نۇرغۇن بالىلارنىڭ خەت تونۇش باسقۇچىدا ئۆزىگە بولغان ئىشەنچىسىنى يوقىتىپ قويىدىغانلىقىنى بايقايسىز. قەدىرلىك كەسىپداشلار، بىز بىرلىكتە ئۆسۈل - چارە تېپىپ، بالىلار بىرىنچى پەلەمپەيگە قەدەم قويغاندا ئۇلارغا كۆچمەنلىك ھېس قىلدۇرماسلىق، ئۇلارنى بىلىم ئىگىلەش يولىدا ئېغىر يۈكنى يۆدەپ كېتىۋاتقان ماڭغۇرىدىن كەتكەن يولوچىغا ئوخشاش قەدەم تاشلايدىغان ئەمەس، مەزمۇت قۇشلارغا ئوخشاش ئۇچقاندەك ئىلگىرىلەيدىغان قىلىشىمىز لازىم.

مەن بالىلارنى باشتا «تىل مەنبەسى» گە «سايياھەت» كە باشلاپ بېرىپ، ئۇلارنى ئەتراپتىكى دۇنيانىڭ گۈزەللىكىدىن ھۇزۇرلاندۇرىمەن، تىل فۇنكسىيىسىنى ھېس قىلدۇرىمەن. بالىلار ئۆچۇن ئېيتقاندا، مەن ھەر بىر خەتنىڭ مەلۇم بىر خىل نەرسىنىڭ، ئوبيېكتنىڭ ۋە ھادىسىنىڭ بەلگىسى ئىكەنلىكىنى بىلدۇرۇشكە تىرىشىپلا قالماستىن، بەلكى ھەربىر خەتنى ھېسسىيات تۇيغۇسگە — خۇش پۇراق ۋە چىرايلىق رەڭگە ئىگە قىلىشقا تىرىشىمەن. ئىنتايىن مۇھىم بىر نۇقتا شۇكى، بالىلار ھەر بىر خەتنىڭ ئاھاڭنى مۇڭلۇق مۇزىكا ئاڭلىغاندەك ئاڭلايدىغان بولۇشى، خەتنىڭ ئۆز گۈزەللىكى ۋە شۇ خەتتە ئەكس ئەتتۈرۈلگەن ئاشۇ بىر قىسىم دۇنيانىڭ گۈزەللىكى بالىلاردا ئىنسانلارنىڭ تىلىنى ئىپادىلەيدىغان ئاشۇ ئۇششاق ئۆرنەك — ھەرپلەرگە بولغان قىزىقىشنى قوزغىيالايدىغان بولۇشى كېرەك. بالىلار خەتتىكى خۇش - پۇراقنى تېخى ھېس قىلمىغان، خەتتىكى چىرايلىق رەڭنى تېخى كۆرۈپ يەتمىگەن چاغدا، خەت تونۇش ئوقۇتۇشنى باشلىماسلىق كېرەك. ئەگەر ئوقۇتقۇچى بۇنداق چاغدا خەت تونۇتۇش ئوقۇتۇشنى باشلايدىغان بولسا، بالىلارنى جەزمەن قىيىن بولغا ئىنتىرىۋېتىدۇ (بالىلار بۇ قىيىنچىلىقلارنى ئاخىرى يېڭىدۇ، لېكىن ئىنتايىن زور بەدەل تۆلەيدۇ).

ئوقۇتۇش جەريانىدا، بالىلاردا ئۆلار تۇرمۇشتا ئۇچراتقان قوبراز، ئاۋاز ۋە رەتسىملارغا نىسبەتەن چوڭقۇر قىزىقىش قوزغالغاندا، ئوقۇش - يېزىش ئوقۇتۇشىنى ئاساسىن ئوكۇشلۇق ئېلىپ بارغىلى بولىدۇ. بالىلارنىڭ ئالدى بىلەن ئۆزى قىزىقىدىغان نەرسىلەرنى بىلىۋېلىشىغا يول قويۇش كېرەك. ئوقۇش - يېزىش ئوقۇتۇشىنى رەسىم سىزىش بىلەن بىرلەشتۈرۈش لازىم.

مەن رەسىم دەپتىر بىلەن قېرىنداشىنى ئېلىپ بالىلار بىلەن بىللە دائىم «تىل مەنبەسى» گە «ساياھەتكە» بېرىپ تۇرىمەن. تۆۋەندە بىرىنچى قېتىملىق ساياھەت ئەھۋالىمىز توغرىسىدا توختىلىمەن.

مېنىڭ مەقسىتىم ــ بالىلارغا луг (چۆپلۈك) دېگەن بۇ خەتتىكى گۈزەللىك ۋە رەڭنى ھېس قىلدۇرۇش ئىدى. بىز كۆل بويىدىكى بىر تۈپ سۆگەتنىڭ تۈۋىدە تۇرۇپ، يىراقتىكى قۇياش نۇرىغا چۆمگەن بىر پارچە ياپيېشىل چۆپلۈككە نەزەر سالدۇق. مەن بالىلارغا: «قارا، ئالدىمىزدىكى مەنزىرە نېمىدېگەن گۈزەل ھە! چۆپلۈكتە كېپىنەكلەر قوغلىشىپ، ھەسەل ھەرىلىرى غۇڭۇلدىشىپ ئۇچۇشۇپ يۈرىدۇ. ئۇنىڭ نېرىسىدا كالا پادىلىرى كېچىك - كېچىك ئويۇنچۇقلاردەك ئارانلا كۆرۈنۈۋاتىدۇ، چۆپلۈك بەئەينى ياپيېشىل دەريا ئېقىنىغا، دەرەخلەر يېشىل توغان قېشىغا ئوخشاپ قاپتۇ، كالا پادىلىرى خۇددى دەريادا يۈيۇنۇۋاتقاندەكلا كۆرۈنۈۋاتىدۇ. ئەنە قارا ئالىلار بۇ باش كۆز پەسلىدە نەقەدەر كۆپ، چىرايلىق گۈللەر ئېچىلىپ كەتكەن ــ ھە، ئوتلاقتىكى شادلىق ساداسىغا قۇلاق سېلىپ بېقىڭلار، ئالىلىدىكىلارمۇ، ئۇچار ھاشاراتلارنىڭ غىڭشىلدىغان ئاۋازى بىلەن تومۇزغىلارنىڭ چىرىلدىغان ئاۋازىنى؟

مەن رەسىم دەپتىرىمگە چۆپلۈك، كالا پادىلىرى، غۇۋا كۆرۈنۈۋاتقان ئىس، ئۇپۇق سىزىقى ئۇستىدىكى ئاق بۇلۇت ۋە چىملىقتا يۈرگەن ئاق شارسىمان پۇپۇككە ئوخشاش ئاققۇلارنى

سىزدىم. بالىلار بۇ جىمجىت سەھەرنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىگە قاراپ داڭ قېتىپ قالدى ۋە ھەممىسى سىزىشقا كىرىشتى. مەن ئۆزۈم سىزغان رەسىمنىڭ ئۈستىگە «луг» دېگەن خەتنى يېزىپ قويدۇم. ھەرپلەر نۇرغۇن بالىلارنىڭ نەزەرىدە رەسىمگە ئوخشاش كۆرۈندى بولغاي، بالىلار ھەرپلەرگە قاراپ خىيال سۈرۈشكە باشلىدى، بۇ ھەرپلەر چۆپ بىلەن ئۆرىگەندەك بىلىنەتتى، « л »ھەرپى - بىرتال چۆپنى قايرىپ ئېگىپ قويغاندەك، « у »ھەرپى - بىرتال چۆپنى يەنە بىرتال چۆپنىڭ مۇڭاپىق يېرىگە جۈپلەپ قويغاندەك كۆرۈنەتتى. بالىلار ئۆزىنىڭ سىزغان رەسىمىنىڭ ئاستىغا مېنىڭ دوراپ « луг » دېگەن خەتنى يازدى. ئاندىن بىز بۇ خەتنى بىرلىكتە ئوقۇدۇق. تەبىئەت مۇزىكىسىغا بولغان سەزگۈرلۈكىنىڭ بالىلارنىڭ خەتنىڭ ئاھاڭىنى ھېس قىلىشىغا ياردىمى بولىدۇ، بالىلار ھەر بىر ھەرپىنىڭ سىزىق سانىنى ئۆگەنگەندە، شۇ ھەرپىنىڭ مۇڭاۋۇق ئاھاڭىنى بىرلىكتە ئەسلەسە، ھەرپلەرنى ئاسانلا ئەسته تۇتالايدۇ. سىزىقلاردىن تەركىب تاپقان خەت، بىر پۈتۈن گەۋدە ھېسابلىنىدۇ. بىر خەتنى ئوقۇش - ھەرگىز تاۋۇشنى ئۆزۈن مۇددەت تەھلىل قىلىش بىلەن ئومۇملاشتۇرۇپ مەشق قىلىشنىڭ نەتىجىسى بولماستىن، بەلكى ئاڭلىق ھالدىكى قايتا پەيدا بولۇش بىلەن بالىلار ئەمدىلا سىزىپ بولغان كۆرۈنۈش سىزىمى ئوبرازىنىڭ نېسپىي مۇناسىپ ئاۋازى ۋە مۇزىكىلىق ئوبرازىنىڭ نەتىجىسىدۇر. كۆرۈنۈش سىزىمى ئارقىلىق ھېسسىي بىلىش بىلەن ئاۋاز ئارقىلىق ھېسسىي بىلىش ئۆز ئارا بىرلەشتۈرۈلگەن بۇ خىل ئەھۋالدا (خەتنى كۆرگەندىكى سىزىم ئوبرازى ۋە ئۇنىڭ مۇزىكىدەك ئاھاڭى قويۇق كەيپىيات تۇيغۇسىگە ئىگە قىلىنغاندا) ھەرپ ۋە قىسقا سۆزلەرنى تەڭلا ئەسته تۇتۇش قېيىن ئەمەس. قەدىرلىك كىتابخانىلار، بۇ ھەرگىزمۇ مېنىڭ قانداقتۇر خەت تونۇتۇش ئوقۇتۇشىنىڭ يېڭى ئۇسۇلىنى تاپتىم

دېگەنلىكىم ئەمەس، بەلكى بۇ ئەمەلىيەتنىن ئۆتكۈزۈلگەن، ئىلمىي ئىسپاتلانغان نەرسىلەر يەنى زورمۇ زور ئەستە تۇتىدىغان نەرسە بولماستىن، ئەكسىچە بىر قەدەر ئاسان ئەستە قالدۇرغىلى بولىدىغان نەرسىدۇر. ھېسسىي بىلىش ئوبيېكتلىرىنىڭ كەيپىيات تۈسى يادىلاشتا ئىنتايىن مۇھىم رول ئويناپىدۇ.

كۆرۈش سېزىمى ئوبرازى، تاۋۇش، ھېسسىيات تۈسىنى بىرلەشتۈرۈش، ھەرگىزمۇ مۇستەقىل تىل تاۋۇشلىرىنى تەھلىل قىلىشقا سەل قاراش كېرەك دېگەنلىك ئەمەس. ئەكسىنچە، بالىلار نىسبەتەن تەلەپپۇزىنى ئىنچىكىلىك بىلەن ئاڭلىسا ئۇلارنىڭ ھەربىر تاۋۇشنى پەرق ئېتىشىگە، سۆزنىڭ يەككە تاۋۇشلاردىن تەشكىل تاپىدىغانلىقىنى ھەربىر تاۋۇشنىڭ مۇناسىپ ھەرپ بولىدىغانلىقىنى چۈشىنىۋېلىشقا ياردىمى بولىدۇ.

ئاردىدىن بىرنەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن بىز بىر قېتىملىق يېڭى «ساياھەت» نى باشلىدۇق. مەكتەپكە ئەتىگەن دىلا كەلدۇق. بۇ، دەل قۇياش ئاستا - ئاستا كۆتۈرۈلۈۋاتقان ۋاقىت - چۈپ، دەرەخ يوپۇرماقلىرى، شىڭگىل - شىڭگىل ئۇزۇم لەر، ساپسېرىق نەشىۋتلەر ۋە ئاچ قىزغۇچ ئالۇچىلاردا شەبنەم پارقىراپ تۇرغان ۋاقىت ئىدى، شەبنەم تامچىلىرىدا قۇياش ئەكس ئېتىپ تۇرغان كىچىك نۇر نۇقتىلىرى پارقىراپ تۇراتتى، كىچىك نۇر نۇقتىلىرى خۇددى قۇياش بوۋا بىرنى ئېچىپ، بىرنى چىچىپ قويۇۋاتقاندەك، بىر يەردە غايىب بولسا، يەنە بىر يەردە پەيدا بولاتتى. بۇ، كىشىلەردىكى بىر خىل تۇيغۇدىنلا ئىبارەت، ئەلۋەتتە. قۇياش نۇرى چۈشكەندە، شەبنەم تامچىلىرىدا كىچىك نۇر نۇقتىلىرى پەيدا بولىدۇ، ئەمما شەبنەملەر زادى نەگە يوشۇرۇنىدىغاندۇ؟ ئۇنىڭ بىر قىسمى پارغا ئايلىنىپ كېتىدۇ، بىر قىسمى شاخنى بويلاپ سىيرىلىپ چۈشۈپ يەرگە سىڭىپ كېتىدۇ. شەبنەم بولمىسا، كۆك - چۈپ

ۋە گۈل - چېچەكلەر سولىشىپ قالىدۇ. ئارقىدىن بىز جۈڭگو جۇخارگۈلى، ھۆرگۈل ۋە ئەتىرگۈل قاتارلىقلارنىڭ غۇنچىسىغا چۈشكەن شەبنەملەرنى تاماشا قىلدۇق، مەن رەسىم دەپتىرىمگە گۈك چۈپ، جۇڭگو جۇخارگۈلى، قۇياش ۋە پارقىراپ تۇرغان شەبنەم تامچىلىرىنى سىزدىم، بالىلارمۇ سىزدى، سىزغان رەسىملىرىنىڭ ئۈستىگە «Poca» (شەبنەم) دەپ ئەسكەرتىپ قويدۇق. بۇ ئىرنەچچە ھەرپ قۇياش بىلەن شەبنەمنى بالىلارنىڭ كۆز ئالدىغا كەلتۈردى. بىز بۇ ئالاھىدە رەسىم-ھەرپلەرنى ئوقۇدۇق، بالىلار ھەرپلەرنى ئۆز ئارزۇسى بويىچە سۆزەتتىدى. بۇ ھەرپ لەر ئۇلارنىڭ تەپەككۇر ئالاھىدىلىكىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بەردى. ئاڭلاڭ، شېلىيوشا ھەمراھلىرىغا مۇنداق دەۋاتىدۇ:

- شەبنەم ئوت - چۆپتە ساقلىناپ تۇرغاندا «P» ھەرپىگە ئوخشايدىكەن، يەرگە ھازىرلا چۈشۈپ كېتىدىغاندەك كۆرۈنىدىكەن. بۇ شەبنەم تامچىلىرى قۇياشقا ئىنتىزار ئىكەن.- شۇنداق قىلىپ، بۇ ئوغۇلنىڭ كۆز ئالدىدا تەبىئىي ھالدا «O» پەيدا بولدى.- قۇياش نۇرى شەبنەمگە چۈشتى - بۇنىڭ تەسىرىدە، شېلىيوشا قېرىنداشى بىلەن «C» ھەرپىنىڭ شەكلىنى سىزىشقا كىرىشتى.

مەن بالىلارغا رەسىم دەپتىرىگە شەبنەم چۈشكەن كىچىككىنە بىر تال چۆپ سىزدىم، ۋە سىزغان رەسىم ئۈستىگە «Poca» (شەبنەم) دەپ يېزىش توغرىسىدا تەكلىپ بەردىم. رەسىمنى سىزىپ، ئۈستىگە خەت يېزىپ قويۇش ناھايىتى ئاسان ئىشتەك تۇيۇلىدۇ، ئەمەلىيەتتە بالىلار ئۈچۈن ئىنتايىن قىيىن. مەيلى رەسىم سىزىش، بولسۇن ياكى خەت يېزىش بولسۇن، ھەممىسىلا بىر قاتار ئوبراز، تاۋۇش، تۈس، ھېسسىياتنىڭ نەتىجىسى. بالىلارنىڭ ئېڭىدىكى ھەربىر ھەرپ بىۋاستە كۆرگەن ئوبرازلار بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. شۇڭا سۆز (خەت) ياكى ھەرپ بولسۇن، ئاسان ئەستە قالدۇرىدۇ.

بىز شەبنەمنى ئۈدا بىرنەچچە كۈن قايتا - قايتا كۆزىتىمىز، رەسىمنى قايتا - قايتا «Poca» دېگەن خەتنى قايتا - قايتا يازدۇق. لېكىن ھەر قېتىم تەكرار مەشق قىلىشنى مەقسەت قىلماستىن بەلكى يېڭى مەزمۇنلارنى ئىجاد قىلىشنى مەقسەت قىلدۇق، ئىككى، ئۈچ ھەپتىگىچە ئىجادىيەتلىك لېرىمىز پۈتۈنلەي «شەبنەم» دېگەن سۆز بىلەنلا مۇناسىۋەتلىك بولدى. ھەربىر بالا ئۆزى ياخشى كۆرىدىغان ھېيلىقى چۆپ ياكى ھېيلىقى شاخنى قايتا - قايتا سىزدى، سۆز تاۋۇشىنى قايتا - قايتا ئاڭلاپ، ھەربىر تاق تاۋۇشلارنى پەرقلەندۈردى، ئاخىرىدا يەنە ھەرپلەردىن پايدىلىنىپ ئۇلارنى ئىپادىلەپ چىقتى. ھەرپلەرنىڭ شەكلىنى ئەتراپتىكى دۇنيادىكى مەلۇم نەرسىلەرگە ئوخشىتىش ئەمەلىيەتتە بالىلارنىڭ تەسەۋۋۇرى، تەپەككۇرى ۋە ئىجادىيىتى.

مەن رەسىم دەپتىرىنىڭ ئۈستىگە «بىزنىڭ ئانا تىلىمىز» دەپ ماۋزۇ قويۇپ قويدۇم ۋە بالىلارغا: «بۇ رەسىملىك قوللانما ئا ئۈزۈن يىل ساقلىنىدۇ، تاكى سىلەر ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ چىققانغا قەدەر ساقلىنىدۇ. دەرۋەقە ھەممىڭلاردا ئۆزۈڭلارنىڭ رەسىملىك قوللانمىسى بار، لېكىن بۇ قوللانما بىز كۆپچىلىكنىڭ» دېدىم.

ۋاقىت...كۈنلەپ، ھەپتىلەپ ئۆتۈۋاردى. بىزمۇ جانلىق تىل مەنبەسىگە ساياھەتكە قايتا - قايتا بېرىۋاردۇق. كەنتىمىز قارىغاي، كاۋۇچۇك دەرىخى، سۆگەت، ئورمان، ئىس، مۆز، تاغ، باشاق، ئاسمان، قۇرۇق چۆپ، كىچىك ئورمان، لىپا دەرىخى، ئىرەن دەرىخى، ئالما دەرىخى، بۇلۇت، ئىدىر، كاۋۇچۇك، يوپۇرماق چۈشۈش قاتارلىق خەتلەرنى تونۇش ئالاھىدە ئەھمىيەتلىك بولدى. ئەتىياز كۈنلىرىدىكى ساياھەت جەريانىدا بىز، غۇنچە، قەلەمپۇر، مەرۋايىت گۈل، تۇخۇمەك، ئۈزۈم، كۆلچەك، دەريا، كۆل، ئورمان، تۇمان، يامغۇر، گۈلدۈرماما،

تۈك، شەپەق، گەپتەر، تېرەك، گىلاس قاتارلىقلارنى ئىگىلىۋالدۇق. سۆزلەر بالىلاردا ھەر قېتىم ئەڭ ئېنىق تەپەككۇر، تۇيغۇ ۋە ئەسلىمە پەيدا قىلغاندا، بالىلار «بىزنىڭ ئانا تىلىمىز» ناملىق رەسىملەر قوللانمىسىغا ئۆز رەسىملىرىنى تىزدىشتى، ئۆزىنىڭ ئانا تىلىغا پىسەنت قىلمايدىغان ئادەم يوق. بالىلار 1952 - يىلى ئەتىيازغا قەدەر، يەنى ئوقۇش باشلىنىپ سەككىز ئايدىن كېيىن ھەممە ھەرپىنى تونۇپ بولدى ۋە سۆزلەرنى ئوقۇش، يېزىشنى ئۆگىنىۋالدى.

شۇنى بىلدۈرۈپ ئۆتۈش كېرەككى، يۇقىرىدىكى تەجرىبىلەرنى مېخانىكىلىق ھالدا كۆچۈرۈپ قوللىنىشقا بولمايدۇ، يۇقىرىدا ئېيتىلغان ئۇسۇللار بالىلارغا ئوقۇش، يېزىشنى ئۆگىتىش ئۈچۈنلا ئىجاد قىلىنغان. ھەرقانداق ئىجادىي نەرسىنى ئۆز پېتى كۆچۈرۈپ كېلىشكە بولمايدۇ. بەزى يېڭى نەرسىلەرنى ئىجادىي ھالدا ئەينەك قىلىشقىلا بولىدۇ.

بالىلارغا «بۇ ھەرپلەرنى جەزمەن تونۇپ كېلىڭلار، بۇ سۆزلەرنى ئوقۇشنى جەزمەن ئۆگىنىپ كېلىڭلار» دېگەندەك تەلەپلەرنى قويماسلىق كېرەك، بۇ نۇقتا ئىنتايىن مۇھىم. بالىلار تونۇش باسقۇچىنىڭ تۈنجى پەللىسىگە ئۆيناش ۋە كۆڭۈل ئېچىش داۋامىدا قەدەم تاشلايدۇ. ئۇلار ئەقلىي پائالىيەتتە ھەر ۋاقىت گۈزەلىك، رېئاليەت، مۇزىكا، ئويۇ - پىكىر، ئىجادىيەت، تەپەككۇرنىڭ تەسىرى ۋە ئىلھاملاندۇرۇشىغا ئۇچراپ تۇرىدۇ، ئۇمۇمەن ئۇلارنىڭ ھېسسىياتىنى قوزغىغان، ئۇلارنى جەلپ قىلغانلىكى نەرسىلەر، ئۇلارنىڭ ئېسىدە چىڭ تۇرىدۇ، نۇرغۇن بالىلار ئۆز ئىدىيىسىنى ئىپادىلەشنى ئۈمىد قىلىپلا قالماستىن، يەنە خەت بىلەن يېزىپ چىقىشنىمۇ ئۈمىد قىلىدۇ. بۇ نۇقتا مېنى ھەيران قالدۇردى.

بىر كۈنى بىز ئورمان مۇھاپىزەت قىلىش ئورنىدا يامغۇر دىن پانالاندۇق. سىرتتا ھاۋا گۈلدۈرلەپ، چاقماق چېقىپ

مۇلدۇر يېغىۋاتاتتى. يامغۇر توختىغاندىن كېيىن، چۆپلۈكتىكى مۇلدۇر دانىچىلىرى بۇلۇتنى يېرىپ چىققان قۇياش نۇرىدا ياپيېشىل پارقىراپ تۇراتتى. «نېمىدېگەن چىرايلىق ھەم» دېيىشتى باللار ھەيران قېلىشىپ. باللار بۇ مەنزىرىنى ئەتىسى سىزىپ چىقتى. يورا، شېلىۋشا، شورا، كولەلەر سىزغان رەسىملىرىگە يەنە بېغىشلىمىمۇ يازدى. ئۇلار خەت ئوقىيالايدىغان بولغاندى. مەن ئۇلارنىڭ يېزىپ چىققان تۇنجى ماقالىسىنى كۆرۈپ چىقتىم. ئۇلار: «قارا بۇلۇت يەرگە مۇلدۇر چېچىۋەتتى»، «ياپيېشىل نۇت - چۆپ، ئاپئاق مۇلدۇر» دەپ يازغاندى.

مەن بۇ مىسالدىن، باللار تەپەككۇر ۋە تىل مەنبەسىگە ئەتراپتىكى دۇنياغا قاراپ يېقىنلاشقانسېرى، ئۇلار تىلغا ۋە ئىپادىلەش ئىقتىدارىغا شۇنچە باي بولىدىغانلىقىغا تېخىمۇ ئىشەندىم. ئىشىنىمەنكى، بۇ باللار پات ئارىدىلا بەزى كىچىك ماقالىلەرنى يېزىپ چىقالايدۇ. 1952 - يىلى يازدىكى ئىش مېنىڭ بۇ ئويۇمنىڭ پۈتۈنلەي توغرا ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بېرەلەيدۇ. مەكتەپ قورۇسىغا بىر بۇلۇڭغا باھار گۈلى تېرىلغاندى. باھار گۈلى پورەكلەپ ئېچىلغاندا، باللارنى بۇ يەرگە باشلاپ كەلدىم. گۈزەل رەڭلەر باللارنىڭ قەلبىدە چەكسىز خۇشاللىق قوزغىدى. بىز گۈل ئالدىدا ئۇزۇن تۇرۇپ، ئۇنىڭ گۈزەل غۇنچىلىرىدىن زوقلاندۇق، ھەسەل ھەرىلىرىنىڭ ۋىزىلدىغان ئاۋازلىرىنى ئاڭلىدۇق. ئەتىسى رەسىم دەپتىرى ۋە رەڭلىك قېرىنداشنى ئېلىپ بۇ يەرگە يەنە كەلدۇق. باللار سىزىپ بولغاندىن كېيىن، مەن ئۇلارغا، ئەپسۇن گۈلگە ھەسەن - ھۈسەن يەتتە خىل چىرايلىق رەڭ ئاتا قىلغانلىقى توغرىسىدىكى رىۋايەتنى سۆزلەپ بەردىم. نۇرغۇن باللار ئۆزلىرىنىڭ ھاياجانلىق ھېسسىياتىنى سۆز بىلەن ئىپادىلەپ، جانلىق قىلىپ: «ئەپسۇن گۈلى گىلەمدەك ئېچىلدى» (تانە)، «ئەپسۇن

گۈلى زېمىننى گىلەم بىلەن پۈركىدى» (نىنا)، «ئەپسۇن گۈلى ئېچىلسا، قۇياش ئىنتايىن خۇشال بولىدۇ» (دىنا)، «ھەسەل ھەرىلىرى ئەپسۇن گۈلى گىلىمى ئۈستىدە ناخشا ئېيتماقتا» (گالە)، «قۇياش بوۋا كۆك، ئاچ قىزىل، قىزىل، كۆك رەڭ چېچىۋەتتى» (لارىسا)، «يۇمشاق تۆكلۈك ياۋا ھەرىلەر كۆكۈش گۈل تاجا ياپراقچىسى ئۈستىدە» (شېلىيوشا)، «غۇنچىلار ئىچىكە شاخ ئۈستىدە ئېغىناشماقتا» (شورا)، «قۇياش ئەپسۇن گۈلى ئارىسىدا كۆكۈل ئاچماقتا» (كولە)، «ئاسماندىن كۆك گۈل تاجا ياپراقچىلىرى چۈشۈپ، يەرگە گۈللۈك گىلەم سېلىندى» (كاتە) دەپ يازدى. ئاندىن ئۇلار ئۆزىنىڭ رەسىملەر قوللانمىسىغا سىزغان رەسىملىرى بىلەن يازغان بېغىشلىمىلىرىنى كوللېكتىپ بىر رەسىملەر قوللانمىسى - «بىزنىڭ ئانا تىلىمىز» ئىچىگە سېلىپ قويدى.

باللار ئاپتاپپەرەس ۋە قارا بۇغداي چېچىكىنى كۆزىتىپ ۋاتقاندا، يېڭى - يېڭى ئېنىق ئوبرازلار ئارقىدىن ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا پەيدا بولدى. بىز تاق سۆزلەرنى يادلاشنى ئەزەلدىن ئالدىنقى ئورۇنغا قويمىغان بولساقمۇ، لېكىن ئەتراپتىكى دۇنيانىڭ گۈزەللىكى باللارنىڭ قەلبىنى ھاياجانلاندۇرغانلىقى ئۈچۈن، ئومۇمەن ئۇگەنگەنلىكى تاق سۆزلەر ئۇلارنىڭ ئېسىدە قالدى، بۇ ماڭا دۇنيانى ئوبرازلىق كۆزىتىش ۋە ئۆزىنىڭ تەسىراتىنى تىل بىلەن ئىپادىلەشنىڭ، باللاردا پىكىر يۈرگۈزۈش پەيدا بولۇشتىكى شەرت ئىكەنلىكىنى يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا تونۇتتى. باللارنىڭ پىكىر يۈرگۈزۈشى - بەدىئىي، ئوبرازلىق، ھېسسىياتقا تولغان پىكىر يۈرگۈزۈش. باللارنى ئەقىللىق، چېچەن ئادەملەردىن قىلىپ چىقىش ئۈچۈن، باللىق دەۋرىدىلا ئىنسانلارنىڭ گۈزەل خىيالى بەختىدىن بەھرىمەن قىلىش كېرەك.

باللار گۈزەللىكنى كۆرگەن ۋە ھېس قىلغاندا، ئۇلارنىڭ

ئېڭىدىكى خىيال، ئىجادىيەت ۋە ھەر خىل ئوي - پىكىرلەر بۇلاق سۈيىدەك ئېتىلىپ چىقىدۇ. جانلىق تىل مەنبەسىگە بارغان بىر قېتىملىق «ساياھەتمۇ» ھازىرغا قەدەر ئېسىمدە: ئۇ بىر ياز كۈنى ئىدى، بىز ھەرە بېقىش مەيدانىغا كەلدۇق. ھەرە باققۇچى بوۋاي بىزنى يېڭى ھەسەل ۋە سۈپسۈزۈك سوغۇق سۇ بىلەن كۈتۈۋالدى. كۆپچىلىك مېۋىلىك دەرەخ تۈۋىدە ئولتۇرۇپ ئېتىزدىكى قارا بۇغداي چېچىكىنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىنى تاماشا قىلدى. ھەسەل ھەرىلەر بۇغدايلىقتىن ئۇۋىسىغا قايتقاندا ئېقىۋاتقان سۈپسۈزۈك بۇلاق سۈيى ئۈستىدە ئەگىپ، پەس ئاۋازدا ۋېڭىلداشتى. بالىلار: «ھەسەل ھەرىلىرى گۈل، كىچىك ئورمانلار، قارا بۇغداي، ئاپتاپپەرەس، ئەپيۇنگۈل مېۋىسى ۋە ئۇچ قۇلاقلىق كىچىك پىگان گۈل توغرىسىدا سۆزلىشىۋاتىدۇ» دېيىشتى.

بالىلار يەنە بەش يىلدىن كېيىن 4 - يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچىسى بولىدۇ. ئۇ چاغدا مەن بالىلارغا «ھەسەل ھەرىسى نېمە دېيىشىۋاتىدۇ» دېگەن تېمىدا بىر پارچە ماقالە يېزىش توغرىسىدا تەكلىپ بېرىمەن. ئىيۇن ئېيىنىڭ بىر كۈنى بالىلاردا چوڭقۇر تەسىرات قالدۇردى، بۇ تەسىرات بالىلارنىڭ ئېڭىدا ئېنىق ئوبراز ۋە جانلىق، ئايىغى ئۆزۈلمەيدىغان ئىدىيىگە ئايلىنىدۇ. شۇنداق، بالىلىق چاغلىرىدا ياخشى كۆرگەن نەرسە ئاسانلىقچە كىشىنىڭ ئېسىدىن چىقمايدۇ. ئانا تىل ۋە ئەتراپتىكى دۇنيانىڭ گۈزەللىكىنىڭ مەڭگۈ بالىلارنىڭ ئېسىدە ساقلىنىشىغا، بۇ خىل گۈزەللىكنىڭ بالىلارنىڭ مۇشكۈل بىلىم باسقۇچىنىڭ بىرىنچى پەلەمپىيىگە چىقىشىغا ئىلھام بولۇشىغا تەلەيكداشلىق بىلدۈرىمەن!

بالىلارنىڭ تونۇغان خەتلىرى كۆپەيگەنسېرى، كىتاب ئوقۇلارنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىدا كەم بولسا بولمايدىغان نەرسىگە ئايلانىدى. شۇنداق قىلىپ بىز كىچىكىرەك بىر رەسىملىك

كىتابلار كۈتۈپخانىسى قۇردۇق. ئەپسۇسلىنارلىقى شۇكى، ياخشىراق رەسىملىك كىتاب تاپالمايمىز، ئاخىرى ئۆزۈم سىزىش ۋە يېزىشقا مەجبۇر بولدۇم. مەن بىرىنچى قېتىم ئوكرايىن خەلق چۆچەكلىرىدىكى پېرسوناژلارنى سىزىپ چىقتىم، ئۇنىڭدا سۆرۈن بوۋاي، زالىم ئۆگەي ئانا، ئاقكۆڭۈل ئۆگەي قىز ۋە ھۆرۈن قىز تەسۋىرلەنگەن. بۇ رەسىملىك كىتاب ئانچە نېپىز بولمىدى، 30 نەچچە بەت بولدى. ھەربىر بەتكە رەسىم سىزىلىپ، بىرنەچچە جۈملە چۈشەندۈرۈش يېزىلدى (بەزىلىرىگە بىر جۈملىلا چۈشەندۈرۈش يېزىلدى). 1952 - يىلى ئەتىيازغا كەلگەندە، كۆپ سانىدىكى بالىلار بۇ كىتابنى راۋان ئوقۇيالايدىغان بولدى. بولۇپمۇ ۋالە، كولە، گالە، لارىسا، شىلىيوشالارنىڭ ئىپادىلىنىشى تېخىمۇ گەۋدىلىك ئىدى. بىر كۈنى بىز چۆپلۈكتە ئولتۇراتتۇق، بىرى رەسىملىك كىتابنى ئېچىپ ئوقۇغىلى تۇردى... بۇ، ئاددىيلا ئوقۇپ قويۇش بولماستىن، بەلكى سۆزلەردىن پايدىلىنىپ جۈملە تۈزۈش بولۇپ، ئەمەلىيەتتە بىر خىل ئىجادىيەت ئىدى. ھېلىقى بالا رەسىملىك كىتابنى ئوقۇۋاتقاندا بالىلار ئۆزىنى خۇددى رەسىملىك كىتابتىكى ھېلىقى دۇنياغا كىرىپ قالغاندەك ھېس قىلىشتى. ئۇنىڭ ئوقۇغان چاغدىكى ئىنتۇناتسىيىسىدە ھېسسىيات ۋە ئارزۇنىڭ ئىنچىكە پەرقلىرىگىچە ئىپادىلەندى، مەسىلەن، سۆرۈن بوۋاينىڭ ئاقكۆڭۈللۈكى، ئۆگەي ئانىنىڭ زالىملىقى، ئۆگەي قىزنىڭ ئىشچان، سەمىمي - سادىقلىقى ۋە ئۆگەي ئانىنىڭ قىزىنىڭ لەقۋا، ھۇرۇن، رەھىمسىزلىكى قاتارلىقلار. بالىلار ئوقۇغان مەزمۇنلاردىن چوڭقۇر تەسىرلەندى، ياۋۇزلۇققا نەپرەتلەندى ۋە ياخشىلىقنىڭ رەزىللىك ئۈستىدىن غەلبە قىلغانلىقىدىن خۇشاللاندى ۋە ئىلھاملاندى.

قىزىقارلىقى شۇكى، بالىلار بۇ ھېكايىنى نەچچە ئون قېتىم قايتا - قايتىلاپ ئوقۇغان بولسىمۇ لېكىن ھەر قېتىم

ئوقۇغاندا باشقىچە قىزىقاتتى. مەن ئوقۇتقۇچىلارنىڭ بالىلار-
غا تاق سۆزلەرنى دائىم تۆلۈك ۋە ھېسسىياتسىز ئوقۇتۇۋاتقانـ
لىقىنى ئەسلەپ خاتىرجەمسىزلەندىم، ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭلۇق
ئوقۇتۇش نۇرغۇن ئەھۋاللاردا بالىلارنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىدىن
ئىدىيۇي ھېسسىياتى ۋە كۆز قارىشىدىن ئايرىۋېتىلەتتى.
بالىلارنى تەسىرلەندۈرىدىغىنى بىر ئىش، بالىلارغا ئوقۇتقىنى
باشقا بىر ئىش بولۇپ قالاتتى. ئۇنىڭلۇق ئوقۇلغان
مەزمۇن بالىلارنىڭ قەلبىنى ھاياجانلاندۇرغاندا،
ئاندىن ئۇنىڭلۇق ئوقۇش بالىلارنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىنى
تولۇقلىيالايدۇ.

بىز يېڭى رەسىملىك كىتابلارنى ئىجاد قىلىشقا باشلـ
دۇق. يورا، شېلىوشا، كاتە، لىرا، لىۋبا، لارىسا قاتارلىقلار
بىر قىسىم رەسىملەرنى سىزىپ چىقتى. رەسىم سىزىشقا
ھەممەيلەن قىزىقاتتى. خەت تونۇش جەريانىدىكى قىيىنچىلىقـ
لار ئاساسلىقى رەسىم سىزىش جەھەتتىكى قىزىقىشقا تايىنىپ
يېڭىلدى.

1952 - يىلى يازدا، بالىلار بالىلار ئوقۇشلۇقىنى
ئوقۇشقا باشلىدى. بۇ ئوقۇشلۇقلارنىڭ ئىچىدە تولستوينىڭ
خەلق چۆچەكلىرى ۋە ئۇشىنسكىينىڭ «ۋەتەن تىلى» ناملىق
كىتابىدىكى كىچىك ھېكايىلەر ھەمدە پوشكىن، لېرمونتوۋ،
نېكراسوۋ، شېۋچېنكو، لس. ئوكراينكا، ئۇزان فرانكو قاتارـ
لىق يازغۇچىلارنىڭ شېئىرلىرى بار ئىدى. بىر كۈنى، بالىلار
ئۇشىنسكىينىڭ «ۋەتەن تىلى» ناملىق كىتابىدىكى «بالىلار
مەكتەپكە كىرىشكىلار» دېگەن قىسقا شېئىرنى ئوقۇپ، ئۇنى
ناھايىتى تېزلا يادلىۋالدى. مەن ئۆز ۋاقتىدا بۇنىڭغائىنتايىن
خۇشال بولغانىدىم، لېكىن بالىلار ئوقۇشلۇقىغا كىرگۈزۈلگەن
بەزى خۇنۇك قىسقا شېئىرلارنى ئويلاپ خاتىرجەمسىزلىنىپ
قالدىم. خەت - ئالاقە تىلىدا يېزىلغان بۇ تېتىقسىز شېئىرلار-

نى بالىلار ئانا تىلىنى قىزغىن سۆيۈش كەيپىياتىنى يېتىلدۈـ
رىدۇ دېگەندىن كۆرە، بالىلارنىڭ شېئىرغا بولغان ھېسسىياـ
تىنى بوغىدۇ دېگەن تۇزۇك.

مەن ھەر قېتىملىق مۇۋەپپەقىيەتلىك تەجرىبىلەر ياكى
مەغلۇبىيەتلىك ساۋاقلارنى دائىم ئوقۇتقۇچىلار بىلەن بىللە
تەھلىل قىلىپ تۇرىمەن. بىرىنچى يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچىسى
بولۇش ئالدىدا تۇرۇۋاتقان بالىلارنى قانداق تەربىيىلەش
ۋە مەشق قىلدۇرۇش، تۆۋەن يىللىقلار ئوقۇتقۇچىلىرى ئورتاق
كۆڭۈل بۆلىدىغان ئىش بولۇپ قالدى. ۋېرخوۋۇۋىنسنا، ژىرىنكو،
زازې، نېستېرىنكو، ئوسماك، نوۋېتسكايا قاتارلىق ئوقۇتقۇچىلار-
نىڭ ئىجادىي تەجرىبىسىنىڭ تۈرتكىسىدە، بىز ئوقۇتۇش
ئۇسۇلىنى ئۆزلۈكسىز ياخشىلىدۇق، تېخىمۇ توغرىراق ئېيتقاندا،
دەرستىن سىرتقى ۋە مەكتەپ سىرتىدىكى ماتېرىيال خەزمىتى
ئۇسۇلىنى ئۆزلۈكسىز ياخشىلاپ، بۇ ئارقىلىق ئەقلىي تەرەققىيا-
تىنى ئۆگىنىشتە زۆرۈر بولغان دەسلەپكى ماھارەتنى ئوكۇشلۇق
ئىگىلەش بىلەن تېخىمۇ ياخشى بىرلەشتۈردۇق. بۇ ماھارەتلەر
ئىچىدە، ئوقۇش ئىقتىدارى ئالدىنقى ئورۇندا تۇرىدۇ.

يېقىنقى بىرنەچچە يىلدىن بۇيان، ئوقۇش يېشىغا
توشۇش ئالدىدىكى بالىلار ماتېرىيال بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان
ئوقۇتقۇچىلار ئۆزلىرىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىنى باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ
بىرىنچى يىللىقىغا كىرىشتىن بۇرۇن خەت ئوقۇيالمىغىدەك
دەرىجىگە يەتكۈزۈۋاتىدۇ. بۇ، تۆۋەن يىللىقلارنى ئوقۇتۇشنىڭ
قىيىنلىق دەرىجىسىنى ناھايىتى زور دەرىجىدە يېنىكلىتىپلا
قالماستىن، بەلكى ئوتتۇرا، تولۇق ئوتتۇرا يىللىقلارنىڭ
ئوقۇتۇشىنىمۇ ئىلگىرى سۈردى. كۆپ يىللىق كوللېكتىپ
تەجرىبىدىن بىز مۇنداق يەكۈن چىقاردۇق: ئاڭلىق ھالدا
راۋان ۋە ھېسسىياتلىق ئۇنلۇك ئوقۇش قانچە بالدۇر باشلانسا،
ئۇنىڭغا بالىلارنىڭ پۈتكۈل مەنىۋى تۇرمۇشى بىلەن بولغان

مۇناسىۋىتى شۇنچە يېقىن بولىدۇ، ئۇقۇغاندا، تەپەككۇر قىلىش جەريانى قانچە مۇرەككەپ بولغانسېرى، ئۇقۇش بالىلارنىڭ ئەقلىي جەھەتتە يېتىلىشىنى شۇنچە ئىلگىرى سۈرىدۇ. يەتتە ياشقا كىرمەي تۇرۇپ ئوقۇشنى ئۆگىنىۋالغان بالىلار بىر خىل ماھارەتنى شەكىللەندۈرۈۋالالايدۇ، بۇ ماھارەت — سۆز ۋە جۈملىلەرنى تاۋۇشتىن بۇرۇن كۆرۈش سېزىمى ئارقىلىق ھېسسىي بىلىشتىن ئىبارەت. بۇ، بالىلارنى ئوقۇشقا تەسىر يەتكۈزمىگەن ئەھۋال ئاستىدا كۆزنى كىتابتىن قىسقا ۋاقىت ئۇزۇش ۋە كۆزنى ئېچىپ يۇمغىچە بولغان مۇشۇ ۋاقىتتىن پايدىلىنىپ، ئوقۇغان نەرسىنى ئۇستىدە ئويلىنىۋېلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن، بالىلار بىر تەرەپتىن ئوقۇسا، بىر تەرەپتىن پىكىر يۈرگۈزىدۇ، چۈشىنىدۇ ۋە ئىگىلەيدۇ.

بىزنىڭ كوللېكتىپ تەجرىبىلىرىمىز، بولۇپمۇ، ژېرېنكو، ۋېرخوۋ ۋېنىنادىن ئىبارەت بۇ ئىككى ئوقۇتقۇچىنىڭ تەجرىبىسى، بۇ خىل راۋان ئوقۇش ئادىتىنى ئۆگىنىشنىڭ مۇھىم شەرتلىرىدىن بىرى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى.

ئوغلۇم، كىشىلەر ئارىسىدا ياشىغىن

پىئونېرلار مەكتەپتە بىر بۇلۇڭغا جۇغلىنىۋالغان تېرىغاندى، كۆزدە بۇ گۈللەر ئاق، كۆك، قىزىل رەڭدە ئېچىلىشقا باشلىدى. ھاۋا ئوچۇق بىر كۈنى مەن بالىلارنى بۇ يەرگە باشلاپ كەلدىم. ئۇلارشۇنچىۋالا كۆپ گۈل ئېچىلىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ قالتىس خۇشال بولۇپ كەتتى. ھالبۇكى، بالىلار گۈزەل شەيئىلەردىن ھامان ئۆزى ھۆزۈرلىنىش كويىدا بولىدۇ. مەسىلەن، ئۇلار ئۆزى ياخشى كۆرگەن گۈلىلىرىنى ئۈزۈۋالىدۇ، بۇنداق قىلىشنىڭ تۇغرا ئەمەسلىكىنى ھەرگىز ھېس قىلمايدۇ. بۇ قېتىم شۇنداق ئىش يۈز بەردى، ھەش - پەش دېگۈچە بالىلار غۇنچىلارنى ئۈزۈۋالدى. گۈللۈكتە گۈلنىڭ تەگىدىن تولىسى ئۈزۈۋېلىنغاندىن كېيىن كاتە ئاندىن:

— جۇغلارگۈلنى ئۈزسەك بولامدۇ؟ — دېدى تووۇلاپ.

ئۇنىڭ بۇ گېپىدە ھەيران قېلىش مەنىسىمۇ يوق ئىدى، غەزەپلىنىش ئىپادىسىمۇ كۆرۈنمەيتتى، ئۇ پەقەت ئادەتتىكىچىلا سوراپ قويغانىدى. مەن بۇ دەرسنى يەنىلا بالىلار ئۈزۈۋالغان ئۆتكىنى ياخشى دەپ ئويلاپ، جاۋاب بەرمەي جىمجىت تۇرۇۋالدىم. بالىلار ئارقىدىن يەنە بىرنەچچە تال گۈلنى ئۈزۈۋالدى. ئالدىمىزدىكى گۈزەللىك غايىب بولۇپ، بۇ بۇلۇڭ دەرھال كۆرۈمسىز ھالغا چۈشۈپ قالدى. نەتىجىدە بالىلارنىڭ گۈزەللىكتىن ھۆزۈرلىنىشى ۋە خۇشاللىقىمۇ غايىب بولدى. ئۇلار قانداق قىلىشنى بىلمەي گۈلنى تۇتقىنىچە تۇرۇپلا قالدى.

— قانداق، بالىلار، بۇ يەر ھازىرمۇ چىرايلىقمۇ؟ —

شوردىم مەن، — غۇنچىلىرى ئۆزۈۋېلىنغان بۇ گۈل شاخلىرى چىرايلىق كۆرۈنەمدىكەن؟

باشتا ھېچكىم ئوندىمىدى، ئارىدىن ئازراق ۋاقىت ئۆتكەندە بىرنەچچە بالا تەڭلا: — ياق، چىرايلىق كۆرۈنمەيدىكەن...، — دېدى.

— ئەمدى بىز نەدىكى گۈلنى كۆرىمىز؟

— بۇ گۈللەرنى پىئونېرلار تېرىغان، — دېدىم مەن ئۇلارغا. — ئۇلار كەلسە ئەمدى نېمىنى كۆرىدۇ؟ سىلەر ئۆزۈڭلارنىڭ كىشىلەر ئارىسىدا ياشاۋاتقانلىقىڭلارنى ئۇنتۇپ قالماسلىقىڭلار كېرەك. چىرايلىق نەرسىنى ھەممە ئادەم ياخشى كۆرىدۇ، مەكتېپىمىزدە گەرچە گۈل كۆپ بولسىمۇ، لېكىن ھەر بىر ئوقۇغۇچى بىرتالدىن ئۈزۈۋېرىپ نېمىسى قالدۇ. بىز ھەممەيلەن گۈزەللىك يارىتىشىمىز لازىمكى، ھەرگىزمۇ گۈزەللىكنى بۇزغۇنچىلىق قىلماسلىقىمىز، ئۇنى نابۇت قىلماسلىقىمىز لازىم. كۈزدە سوغۇق چۈشكەندە بۇ گۈللەرنى پارنىك ئىچىگە يۆتكەيمىز، ئۇ چاغدا پارنىكتىكى گۈللەرنىڭ گۈزەللىكىدىن ھۇزۇرلانغىلى بولىدۇ. بىر تال گۈلنى ئۈزۈۋىش ئۈچۈن، ئون تال گۈل يېتىشتۇرۇۋىش كېرەك.

ئارىدىن نەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن بىز باشقا بىر جايغا باردۇق. بۇ يەردە جۇخار گۈلى تېخىمۇ كۆپ ئىدى، لېكىن بالىلار گۈلنىڭ چۆرىسىدە تۇرۇپ ئۇ گۈللەردىن ھۇزۇرلاندى. ھېچكىم ئۈزمىدى.

بالىلار «كىشىلەر ئۈچۈن گۈزەللىك ۋە شادلىق يارىتىش» چاقىرىقىغا ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرىدۇ. لېكىن ئەڭ مۇھىمى — چاقىرىقنى ئەمگەك بىلەن بىرلەشتۇرۇۋىش كېرەك. بالىلار يېنىدا ياشىغانلارنىڭمۇ بارلىقىنى، ئۆز ھەرىكىتىنىڭ باشقىلار ئۈچۈن شادلىق بەخش ئېتىشى كېرەكلىكىنى تونۇپ يېتىدىغان بولسا، ئۆز ئارزۇسىنى كۆپ ساندىكى كىشىلەرنىڭ مەنپەئىتىگە ئويۇ-

غۇنلاشتۇرۇشنى كىچىك چېغىدىلا ئۆگىنىۋالالايدۇ، بۇ، ئاق كۆڭۈل ھېسسىيات ۋە ئىنسانپەرۋەرلىك روھىنى يېتىشتۇرۇشتە ئىنتايىن مۇھىم. كىمكى ئۆز ئارزۇسىنىڭ قانائەتلەندۈرۈلۈشىنىڭ چەكلىك بولىدىغانلىقىنى چۈشەنمەيدىكەن، ئۇ ياخشى پۇقرا بولالمايدۇ. مەنپەئەتپەرەس كىشىلەر، شەخسىي مەنپەئەتىنىلا كۆزلەيدىغان، باشقىلارنىڭ ئازاب - ئوقۇبەتلىرى ۋە بەختسىزلىكى بىلەن كارى بولمايدىغان كىشىلەر، دىل ئاشۇنداق ئۆزىنىلا ئويلاپ، كوللېكتىپنىڭ مەنپەئىتىنى بىلەن كارى بولمايدىغان بالىلاردىن يېتىلىدۇ. ئۆز ئارزۇسىنى ئىدارە قىلىشنى ئۆگىنۈۋېلىش قارىماققا ناھايىتى ئادەتتىدەك تۇرغىنى بىلەن، ئەمەلىيەتتە ئىنتايىن مۇرەككەپ ئادەت — ئىنسانپەرۋەرلىك، ھېسداشلىق، سەمىمىيلىك ۋە ئۆزىنى چەكلەپ تۇرۇشنىڭ مەنبەسى. بۇنىڭسىز، ئاق كۆڭۈل بولغىلى بولمايدۇ، بۇنىڭسىز ھەقىقىي ئادەم بولغىلى بولمايدۇ.

بۇ يەردە يەنە بالىلىق مەزگىلىدىكى ئىنسانپەرۋەرلىك تەربىيىسىنىڭ ئەھمىيىتىنى تەكىتلەپ ئۆتۈش كېرەك. ئەخلاق كۆز قارىشى، كۆز قاراش ۋە ئۆرپ ئادەت ھېسسىيات بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. ئوبرازلىق قىلىپ ئېيتقاندا، ھېسسىيات — ئالىيجاناب ھەرىكەتنىڭ مۇنبەت تۇپرىقى، قەيەردە ئەتراپتىكى دۇنياغا نىسبەتەن ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزىتىش ۋە سەزگۈر تەسىرات بولمايدىكەن، شۇ يەردە باغرى قاتتىق ئادەملەر پەيدا بولۇشى مۇمكىن. ئادەمنىڭ كەيپىياتىدىكى ئاسان تەسىرلىنىش ۋە ھېسداشلىق قىلىش پەزىلىتى بالىلىق دەۋرىدە شەكىللىنىدۇ، بولمىسا، ئۇنى مەڭگۈ تولۇقلىغىلى بولمايدۇ.

بالىلارغا ئۆزىنىڭ گىرەلىشىپ كەتكەن مۇرەككەپ كىشىلىك مۇناسىۋەت مۇھىتىدا ياشايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈش، مائارىپنىڭ مۇھىم بىر ۋەزىپىسى. بالىلارنىڭ تۇرمۇشىدا شادلىق

بولمسا بولمايدۇ. جەمئىيەتتىمىز بالىلارنىڭ بالىلىق دەۋرىدىلا بەختلىك بولۇشى ئۈچۈن شارائىت يارىتىۋاتىدۇ. لېكىن شادلىق ھەرگىزمۇ ھېچ نەرسە بىلەن كارى بولماسلىق دېگەنلىك ئەمەس. ئەگەر كىمكى چوڭلار يېتىشتۇرگەن دەرەخنىڭ بەخت مېۋىسىنى ئۈزگەندە باشقىلارغا نېمىنى قالدۇرغانلىقىنى ئويلىمايدىكەن، ئۇ ھەقىقىي ئىنسانىنىڭ ئەڭ مۇھىم پەزىلىتى — ۋىژدانىنى يوقاتقان بولىدۇ. بالىلار ئۈزۈمنىڭ سوتسىيالىستىك پۈقرا ئىكەنلىكىنى ئېنىق تونۇپ يېتىشتىن بۇرۇن، ۋاپاغا ۋاپا قىلىشنى ئۆگىنىۋېلىشى، ئۆز قولى بىلەن كىشىلەرگە بەخت ۋە شادلىق يارىتىشنى بىلىشى لازىم.

«كۆڭۈللۈك مەكتەپ» دۇنياغا كېلىشتىن بۇرۇن، نۇرغۇن ئائىلە باشلىقلىرىنىڭ بالىلارنى ھەددىدىن زىيادە ئەركىلىتىشى مېنى خاتىرجەمسىزلەندۈرگەنىدى. ئۇلار بالىلىرىنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى ئىلا كۆرۈپ، يېتەرسىزلىكىنى كۆرمەيتتى. مۇنداق بىر ئىش بولغانلىقى ئېسىمدە: تۆت ياشلىق بىر ئوغۇل ھويلىدا ئانىسى بىلەن ئايال قوشنىسىنىڭ ئالدىدىلا كىچىك تەرەت قىلغان، ئۇ بالىنىڭ ئانىسى خاپا بولماق تۇرسۇن، ئەكسىچە ئۇنى ماختاپ: «قاراڭ، مېنىڭ بۇ ئوغلۇم ھېچنېمىدىن قورقمايدۇ» دېگەن. تۆت ياشلىق بۇ بەچچاش بالىنىڭ كۆزلىرىدىن، ئەگەر بىۋاسىتە سىلىكىنىڭ بىلەن سوغۇق كۈلۈمسىرىشىدىن، ئۇنىڭ ۋە مەنىستەسلىك بىلەن سوغۇق كۈلۈمسىرىشىدىن، ئۇنىڭ كەلگۈسىدە كىشىنىڭ ئۆچلۈكىنى كەلتۈرىدىغان بىر نېمە بولىدىغانلىقىنى مۆلچەرلىگىلى بولىدۇ. ئەگەر ۋاقتىدا توسمايدىغان، ئۆزىنگە باشقىلارنىڭ نەزىرى بىلەن قاراشقا مەجبۇر قىلمايدىغان بولسا، ئۇنىڭ ئەخلاقى بۇزۇق ئادەم بولۇپ قېلىشى ئېھتىمالغا بەك يېقىن.

مەن ۋۇلوددەنىڭ ئانىسى بىلەن بىر نەچچە قېتىم سۆزلەشتىم. ھەر قېتىم ئۇ ئېغىز ئېچىشىغلا، ئوغلى خودىدى ئاللىقانداق تۇر بىرەر جىددىي ئىشى بارىدەك ئۇنىسى ئېتىكىدىن تارتىپ،

قولىدىن سۆرەپ سۆزلىگىلى تۇيمىدى. يېپىشىۋېلىش، بىشەملىك قىلىش، شوخلۇق — بالىلارنىڭ مەنپەئەتپەرەسلىكىنىڭ ئىپادىسى: ھەممە ئىشتا بالىنىڭ رايىغا بېقىش، تەربىيىنىڭ كۈچلۈك بولماسلىقى — بۇ خىل ئىپادىنىڭ مەنبەسى. بەزى ئائىلە باشلىقلىرى (ئەپسۇسلىنارلىقى بەزى ئوقۇتقۇچىلارمۇ) بالىلار بىلەن پاراڭلاشقاندا، بالىلار تەلەپپۇزىنى ئىشلىتىش كېرەك دەپ قارايدۇ. بالىلارنىڭ قوللىقى ئىنتايىن سەرگۈر بولىدۇ، ئۇلار بۇنداق تەلەپپۇزدىن چوڭلارنىڭ يول قويۇۋاتقانلىقىنى سېزىۋالىدۇ. يېتىلمىگەن قەلب چوڭلارنىڭ ئەركىلەتمە سۆزلىرىگە تەكەببۇرلۇق ۋە بەكۇاشلىقى بىلەن جاۋاب قايتۇرىدۇ. مەن بۇ خىل تەلەپپۇزنىڭ خەتەرلىك ئىكەنلىكىنى ھەر ۋاقىت سەمىمگە سېلىپ تۇرىمەن. ئالدىمدا تۇرغانلارنىڭ بالا، كەلگۈسىدىكى پۈقرا ئىكەنلىكىنى ئۇنۇتمىغە دائىم ئەسكەرتىپ تۇرىمەن. بولۇپمۇ بالىلار چوڭلارغا يارەملىشىپ ئىشلىشىپ بەرگەندە تېخىمۇ شۇنداق قىلىش كېرەك. شۇغىنىسى، ئۇلارنى چوڭلارغا يارىدىم بەرگەن ئىكەن ماختاش ۋە مۇكاپاتلاش كېرەك، دەيدىغان بىر خىل ئىنتايىن يامان ئوي پەيدا بولۇۋاتىدۇ.

...كۈزدە بىز باغدىكى جۈخار گۈللىرىنى قومۇرۇپ، پارنىك ئىچىگە ئەكىرىپ تىكتۇق. يېزا بالىلىرى بۇنداق ئەمگەكنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدۇ. بالىلار گۈللەرنى ھەر كۈنى سۇغىرىپ، تۇنجى غۇنچىنىڭ ئېچىلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتمەكتە. پارنىك بالىلار بېرىشنى ئەڭ خالايدىغان يەر بولۇپ قالغانىدى. مەن بالىلارغا: «ئەمدى ئېكسكۇرسىيە قىلىشقا مېھمان تەكلىپ قىلساق قانداق؟ كىمنى تەكلىپ قىلىمىز؟» دېدىم. كۆپ ساندىكى بالىلار ئىنى — سىڭىللىرى بار ئىدى. بالىلار ئىنى — سىڭىللىرىنى پارنىكىغە باشلاپ كىردى. بۇ ئىنى — سىڭىللار گۈلنى ئۈزۈشكە ئەمدىلا

قول سۇنۇشقانىدى. ئوقۇغۇچىلىرىمىز دەرھال ئۇلارنى توستى.

— نۇرغۇن كۈل يېتىشۇرەلىسەك، «8 - مارت» ئايالالار بايرىمىدا ئانىلارغا بىر تالدىن جۇڭخار گۈلى تەقدىم قىلالايمىز، — دېدىم مەن بالىلارغا. بالىلار بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئىنتايىن ئىلھاملاندى. ئۇچىنچى ئاينىڭ باشلىرى بىز يېتەرلىك جۇڭخار گۈلىگە ئىگە بولدۇق. بايرام كۈنى بالىلارنىڭ ئانىسىنى پارنىكىمىزنى ئېكسكۇرسىيە قىلىپتىقا تەكلىپ قىلدۇق ۋە ھەر بىر كىشىگە بىر تالدىن گۈل تەقدىم قىلدۇق. گالەنىڭ ئۆگەي ئانىسىمۇ كەلدى، قىزچاق ئۇنىڭغىمۇ گۈل تەقدىم قىلدى. ئۆگەي ئانىغا بولغان پوزىتسىيە مەسىلىسى توغرىسىدا مەن گالە بىلەن كۆپ قېتىم سىردىشىپ، ئۇنى ئۆگەي ئانىسىنىڭ ئاق كۆڭۈل ئايال ئىكەنلىكىگە ئىشەندۈرگەنىدىم. كېيىنكى ھەربىر تېتىن قارىغاندا، مېنىڭ بۇ قىزغا دېگەن گېپىم رول ئويناندەك قىلىدۇ. بايرام كۈنى — مېنىڭ خۇشال بولۇشۇمغا ئەرىيدىغان بىر كۈن بولدى، مەكتەپكە كولەنىڭ، تولەنىڭ ئانىسى، ساشانىڭ مومىسى ۋە كوستەنىڭ ئۆگەي ئانىسىمۇ كەلدى.

بەزى ئىشلارنى بالىلارغا ئاسانلىقچە چۈشەندۈرۈپ كەتكىلى بولمايدۇ. ئالىيجاناب مىجەز توغرىسىدىكى گۈزەل تىللارنى بالىلار چۈشىنىپ يېتەلمەيدۇ. لېكىن بالىلارنى ئىنسانپەرۋەرلىكىنىڭ گۈزەللىكى توغرىسىدا مۇناسىپ تەسىراتقا ئىگە قىلغىلى بولىدۇ. مەن بالىلار «كۆڭۈللۈك مەكتىپى»گە تۇنجى كۈندىن باشلاپلا ئۇلارغا باشقىلارنىڭ دەرد ئەھۋالىنى، غەم - قايغۇسى ۋە شادلىقىنى ھېس قىلدۇرۇشقا تىرىشتىم. ئەتىيازى، كۈز پەسلى بىز دائىم ھەرىسى باقىدىغان ئاندىرې بوۋاينىڭكىگە بېرىپ مېھمان بولاتتۇق. بوۋاينىڭ بالا - چاقىسى يوق ئىدى. ئەنھالىق تۇرمۇشىدىن ئۇ بەختسىزلىك ھېس قىلاتتى. بالىلار بىزنىڭ ھەر قېتىملىق زىيارىتىمىزنىڭ

بوۋاينىڭ ئادەتتىن تاشقىرى خۇشال قىلغانلىقىنى ھېس قىلدى. ھەر قېتىم ھەرە بېقىش مەيدانىغا ماڭغاندا، بالىلارغا بوۋايغا ئاز - تولا ئالما، ئۈزۈم، ئالۇچا ئېلىشىنى تاپىلاپ تۇردۇم. بۇ، بوۋاينى خۇشال قىلاتتى. يەنە ئازراق ياۋا گۈلمۇ ئالغاچ بارا تتۇق، بۇمۇ بوۋايغا بىر خىل تەسەللى ئىدى. نارەسىدە قەلبلەر باشقىلارنىڭ كۆڭلى ۋە كەيپىياتىنى بارغانسېرى سەزگۈرلۈك بىلەن ھېس قىلىدىغان بولدى. بالىلار بوۋاينى قانداق قىلىغاندا تۇرمۇشىنى تېخىمۇ كۆڭۈللۈك ئۆتكۈزەلەيدىغان قىلغىلى بولىدىغانلىقىنى توغرىسىدا ئويلىنىشقا باشلىدى. بىر كۈنى بىز ئورمانلىققا ئۇماچ ئەتتۇق. گۈلخان يېقىلغاندا، بالىلار ئىنتايىن خۇشال بولۇپ كەتتى... ۋەھالەنكى مۇشۇ خۇشاللىق پەيتتە ۋالە غەمكىن ھالدا: — ئاندرې بوۋاي ھازىر ئۇ يەردە يالغۇز قالدى - دە، — دېدى.

بالىلار بىردىنلا جىمىپ كەتتى. بۇ، ئېھتىمال چوڭلارنىڭكىدەك ھەسرەتلىنىش كەيپىياتى بولسا كېرەك. ئەلۋەتتە بەزى كىشىلەر: يەتتە ياشلىق بالىلاردىمۇ مۇشۇنداق پىسخىكىلىق ھالەت پەيدا بولامدۇ؟ دەپ سورىشى مۇمكىن. شۇنداق بولىدۇ، قەدىرلىك ئوقۇتقۇچى يولداشلار: سىلەر بالىلارغا ئۇلارنىڭ كىشىلەر ئارىسىدا ياشاۋاتقانلىقىنى چۈشەندۈرەلەيدىغان بولساڭلار، ئۇلار: شادلىقىنى باشقىلار بىلەن ئورتاق بەھرىمەن بولغاندا، ئاندىن ھەقىقىي شادلىقنى ھېس قىلغىلى بولىدۇ، بولمىسا، سەن شادلىققا چۆمگەندە، دوستۇڭ غېرىبسىنىپ يۈرسە، ئازاب ۋە خاتىرجەمسىزلىكتىن خالى بولالمايسەن، دېگەن ئۇلۇغ ھەقىقەتنى چۈشىنەلەيدۇ.

بالىلار شادلىقىنى ئاندرې بوۋاي بىلەن ئورتاق بەھرىمەن بولۇش قارارىغا كەلدى. كولەنىڭ «ئۇماچ ئاپىرىپ بېرەيلى...» دېگەن تەكلىپى كۆپچىلىكنىڭ بىردەك قوللىشىغا ئېرىشتى. بالىلار تاماقنى ئېچىرقاپ كەتكەن ئادەممۇ يەپ بولالـ

مەشۇدەك كۆپ ئاپىرىنىپ بەردى. شۇنداق قىلىپ بىز ھەرە باقمۇچى بوۋاي بىلەن يەنە بىر قېتىم چۇشلۇك تاماقنى بىللە يېدۇق.

باشقىلارنىڭ ئازاب ئوقۇبىتى ۋە شادلىقىغا بولغان سەزگۈرلۈك ۋە ھېسداشلىقىنى پەقەت بالىلىق دەۋرىدىلا يېتىشتۇرگىلى بولىدۇ، چۇنكى بۇ ياشتىكى بالىلار باشقىلارنىڭ قېيىنچىلىقى، بەختسىزلىكى، باش قېتىنچىلىقى ۋە يالغۇزچىلىقىغا نىسبەتەن ئالاھىدە سەزگۈر كېلىدۇ. باشقىلارنىڭ غېمىنى يەيدىغان بولىدۇ. مۇنداق بىر ئىش ئېسىمدە: بىر كۈنى بىز ئورمانلىقتىن قايتىپ كېتىۋېتىپ، بىر يالغۇز كەپىنەك يېنىدىن ئۆتتۇق. بۇ ئۆينەك تۆت ئەتراپى پۈتۈنلەي قاقاسلىق ئىدى. مەن بالىلارغا بۇ يەردە ئۇلۇغ ۋەتەن ئۇرۇشىدا يارىلانغان مەجرۇھ بولغان بىر كىشى تۇرىدىغانلىقىنى، ئۇ ئاغرىقچان بولغاچقا، ئالما، تەك تىكەلمىگەنلىكىنى ئېيتىپ بەردىم. بالىلار ئاڭلاپ ھەسرەتلەندى، بۇ غېرىبانە كېسەل كىشى ئۈچۈن ھەممەيلەنىنىڭ كۆڭلى يېرىم بولدى. شۇنداق قىلىپ بىز ئۇنىڭغا ئىككى تۇپ ئالما كۆچتى، ئىككى تۇپ تەك تىكىپ بەردۇق، بۇ بىزنىڭ ئۇنىڭغا قىلغان سۇۋغىتىمىز بولدى. ھالبۇكى بىز بۇنىڭدىن كېيىنكى قىممەتلىك نەرسىگە — باشقىلار ئۈچۈن بەخت يارىتىشنىڭ شادلىقىغا ئېرىشتۇق.

بىزنىڭ مەكتەپلىرىمىزنىڭ مۇھىم بىر ۋەزىپىسى — ئوقۇغۇچىلاردا باشقىلارنىڭ ئازاب - ئوقۇبەتلىرى ۋە بەختسىزلىكىگە بولغان ھېسداشلىقىنى يېتىشتۇرۇشتىن ئىبارەت. بىر ئادەم باشقىلارنىڭ ئازاب - ئوقۇبىتىنى ئۆزىنىڭ زاب - ئوقۇبىتى دەپ بىلگەندە، ئاندىن باشقىلارنىڭ دوستى بولدىشى ۋە قېرىندىشى بولالايدۇ. مېنىڭ ئۆزۈمگە قويغان ماۋارىپ ۋەزىپەمنىڭ بىرى، بالىلارنى باشتىن ئاخىر باشقىلارنىڭ غېمىنى

يەيدىغان قىلىپ يېتىشتۇرۇش. ئەگەر بالىلار ئۆزى بىلەن داۋىم ئۇچرىشىپ تۇرىدىغان ساۋاقداشلىرى، دوستلىرى، ئاتا - ئانىسى ۋە ھەرقانداق بىر قېرىندىشىنىڭ كۆڭلى بىلەن كارى بولمايدىكەن، كىشىلەرنىڭ روھىي ھالىتىدىن ئۇلارنىڭ ھېسسىياتىنىڭ قانداقلىقىنى سېزىۋېلىشقا ماھىر بولمايدىكەن، ئۇ مەڭگۈ ھەقىقىي ئادەم بولالمايدۇ. مەن ئۆزۈمنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىنى ئاق كۆڭۈل، سەزگۈر، كىشىلەرنىڭ كۆزىدىن — بۇ كىشىلەرنىڭ ئەتىدىن - كەچكىچە بىللە تۇرىدىغان ياكى تاسادىپىي ئۇچرىشىپ قالغان كىشىلەر بولۇشىدىن قەتئىينەزەر — ئۇلارنىڭ شاد - خۇرام ئىكەنلىكىنى ياكى باش قېتىنچىلىق تارتىپ ھەسرەت چېكىۋاتقانلىقىنى بىلىۋېلىشقا ماھىر كىشىلەردىن قىلىپ يېتىشتۇرۇپ چىقىشقا تىرىشىمەن.

بىز ئورمانلىقتىن چىقىپ كېلىۋېتىپ يول بويىدا چۆپلۈكتە ئولتۇرغان بىر بوۋاينى ئۇچراتتۇق. بۇ بوۋاينىڭ روھىي ھالىتى ئانچە ياخشى ئەمەستەك كۆرۈنەتتى. مەن بالىلارغا: «بۇ چوقۇم بىرەر ئىشقا يولۇققان ئوخشايدۇ ياكى يېرىم يولدا ئاغرىپ قالدى، ياكى بولمىسا، بىر نېمىسىنى يىتىۋرۈالدى» — دېدىم. بىز بوۋاينىڭ ئالدىغا بېرىپ، ئۇنىڭدىن:

— بوۋا، بىزنىڭ ياردىمىمىز كېرەكمۇ؟ — دەپ سورىدۇق. بوۋاي «ئۇھ» تارتىپ: — رەھمەت بالىلىرىم، ئەسلا ھېچقايسىلار ماڭا ياردەم قىلالمايسىلەر. ئائىلەمدە چوڭ ئىش يۈز بەردى. ئايالىم دوختۇرخانىدا سەكراتتا ياتىدۇ، مەن ئۇنىسى يوقلاپ كېلەي دەپ بۇ يەردە ئاپتوموبىل كۈتۈپ ئولتۇرىمەن، سىلەر ياردەم قىلالمايسىلەر، لېكىن سىلەرنىڭ غەمخورلۇق قىلغانلىقىڭلاردىن كۆڭلۈم كۆتۈرۈلۈپ قالدى. دۇنيادا ياخشى ئادەملەرمۇ بار ئىكەن! — دېدى. بالىلار جىمىپ كەتتى، قايتا غۇلغۇلىمۇ قىلىشمىدى. بوۋاينىڭ ھەسرەتلىك سۆزلىرى يول بويى قۇلىقىمىزدىن كەتمىدى. ئەسلىدە يەنە بىردەم ئوينىماقچى

ەۇق، لېكىن كۆپچىلىك نېمىشقىدۇر ئويۇننى تەبىئىي ھالدا
ئۇنتۇپ، ئۆيلىرىگە قايتىپ كېتىشتى.
كىشىگە ھېس قىلىشنى ئۆگىتىش ــ ماتارىپتىكى ئەڭ
قىيىن ئىش.
دوستلۇق، يولداشلارچە مۇناسىۋەت، قېرىنداشلىق مېھرى
ئادەمدە قىزغىن بولۇش، ھېسداشلىق قىلىش، غەمخورلۇق قىلىش
ۋە ھالىغا يېتىش قاتارلىق پەزىلەتنى يېتىلدۈرىدۇ. ئەگەر
بالىلار ھەرقانداق ئىشتا باشقىلارنىڭ بەختىنى، شادلىقىنى ۋە
خاتىرجەملىكىنى ئويلايدىغان بولسا، باشقىلارنىڭ كەيپىياتى
دېگەن ئەڭ ئىنچىكە ئۆزگىرىشلەرنى ھەقىقىي ھېس قىلالايدۇ.
بالىلارنىڭ ئاتا ــ ئانىسى ۋە بوۋا ــ مومىسىغا بولغان مۇھەببىتى، ئاق كۆڭۈل ئالىيجانابلىق دوستلۇقىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدىغان بولسا، مەنپەئەتپەرەس ھېسسىياتقا ئايلىنىپ كېتىدۇ:
بالىلار ئانىسىنى ئۆزىگە شادلىق بەخش ئەتكەنلىكى ئۈچۈنلا
قىزغىن سۆيىدۇ، ئۇلار ئۆزىنىڭ شادلىقى ئۈچۈنلا ئانىنى كېرەك
قىلىدۇ. بالىلاردا ھەقىقىي، ئىنسانپەرۋەرلىك مۇھەببىتىنى
يېتىلدۈرۈپ، ئۇلارنى باشقىلارنىڭ تەقدىرى ئۈچۈن غەم قىلىدىغان، ھاياجانلىنىدىغان، باشقىلارنىڭ قېينىچىلىقى ۋە شادلىقىنى ئۆزىنىڭ قېينىچىلىقى ۋە شادلىقىدىغان قىلىپ تەربىيىلەش كېرەك. ھەقىقىي مۇھەببەت ــ پەقەت باشقىلارنىڭ تەقدىرىنى كۆزىتىش ۋە ئۇلىنىغا غەمخورلۇق قىلىشقا ماھىر قىلىپلا ياردىمىگە كېلىشى مۇمكىن. بالىلارنى غەمخورلۇققا موھتاج دوستىغا ئېگە قىلىش نەقەدەر مۇھىم ــ ھەقىقىي ئوقۇغۇچىلىرىمنىڭ ئاشۇنداق بىر دوستى بار، ئۇ ــ ئاندىرې بوۋاي. مەن بالىلارنىڭ باشقىلارغا غەمخورلۇق قىلىشىنى بىلگەنسېرى، ئاتا ــ ئانا ۋە ھەمراھلىرىغا شۇنچە كۆيۈنىدىغانلىقىنى بايقىدىم. مەن بالىلارغا ئاندىرې بوۋايىنىڭ چايالىق ھاياتى توغرىسىدا سۆزلەپ بەردىم: ئۇنىڭ ئىككىنچى

تاسادىپى ھادىسە

ئوغلى ئالدىنقى سەپتە قۇربان بولغان، ئايالىمۇ ئۆلۈپ كەتتى.
ئۇ ئىنتايىن غېرىبسىنىپ قالدى.
ــ بالىلار، بۇنىڭدىن كېيىن ئاندىرې بوۋاينى دائىم يوقلاپ تۇرايلى، ئۇ خۇشال بولۇپ قالسۇن.
بىز ھەر قېتىم بوۋاينىڭ قېشىغا مېھماندارچىلىققا بېرىش ۋاقتىمىزدا بالىلار ھامان قانداق قىلىپ بوۋاينى خۇش قىلىش توغرىسىدا ئويلىشاتتى. بالىلار بوۋايغا بىر دانە رەسىملىك قوللانما سوۋغات قىلدى، ئۇنىڭ ئىچىدە ھەممەيلەننىڭ سىزغان رەسىملىرى بار ئىدى. بىز يەنە دەريا بويىدىن بىرمۇنچە رەڭدار تاش تېرىپ ئۇنىمۇ بوۋايغا سوۋغات قىلدۇق. بوۋاي ياغاچتىن بىر دانە ساندۇقچە ياساپ، تاشلارنى ئۇنىڭ ئىچىگە تىزىپ سېلىپ، ئاندىن يەنە بىزگە تەقدىم قىلدى. ئوغۇللار بوۋايغا بۇغداي پاخلىدا قالپاق توقۇپ بەردى. بوۋايمۇ بىزگە ياغاچتىن توشقانچاق، قوزا، تۈلكە قاتارلىق بىرمۇنچە نەرسىلەرنى ئويۇپ بەردى.
بالىلار بۇ قەدىناس دوستىغا سەمىمىي غەمخورلۇق قىلغانسېرى، ئۆز ئەترابىدىكى بەختسىزلىك ۋە قايغۇ ــ ھەسرەتلەرنى شۇنچە بايقىيالايدىغان بولدى. ئۇلار ئىنتا بىلەن ساشا نىڭ مەكتەپكە بەزىدە قايغۇ ــ ھەسرەت بىلەن كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئارقا ــ ئارقىدىن بۇ بىر جۈپ ھەدە ــ سىڭىلدىن: ئانا ئىلارنىڭ سالامەتلىكى قانداق؟ دەپ سوراشتى. دەرۋەقە ئانىسىنىڭ سالامەتلىكىنىڭ ياخشى بولمايۋاتقانلىقى بۇ ھەدە ــ سىڭىللارنى غەمگە مۇپتىلا قىلىۋاتاتتى... بالىلار ئاملا قىلىپ بۇ ئىككى ساۋاقدىشىنى روھىي ئازابتىن قۇتۇلدۇرغىدەك بولماندا، ئاندىن ئۇلارنىڭ قەلبىدە ئاق كۆڭۈل ھېسسىيات تىكلەندى. بىز بۇ ئىككى قىزچاقنىڭ ئۆيىگە بىرنەچچە قېتىم بېرىپ، ئۇلارغا بېغىنى ئوتۇشۇپ، تېرىغان ياڭيۇلىرىنى يېغىشىپ بەردۇق. ھەر قېتىم ئورمانلىققا بارىدىغان چاغدا، كۆپچىلىك

ننا بىلەن ساشانىڭ بىرگە باۋالماي قېلىشىدىن ئەنسىرەيتتى، چۈنكى بەزىدە ئۇلار ئۆيىدە قېلىپ دادىسىغا قارىشاتتى. شۇڭا هامان بىر كۈن بۇرۇن بېرىپ، ئۇلارنىڭ ئىشلىرىنى قىلىشىپ بېرەتتۇق.

بىر ئادەمنىڭ كوللېكتىپ قويىنىدا تۇرمۇش كەچۈرۈشى، باشقىلارنىڭ بەخت ـ سائادىتى ۋە خاتىرجەملىكى ئۈچۈن، ئۆز ـ زىنىڭ شادلىقىنى قۇربان قىلىش كېرەكلىكىدىن دېرەك بېرىدۇ. هەممەيلەن بالىلارنىڭ بىر ئادەمنىڭ هەسرەت چېكىۋاتقانلىقى ۋە يىغلاۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ تۇرسىمۇ، پىسخىت قىلمايدىغانلىقى، هەتتا ئويۇنىنى ئويناۋېرىدىغانلىقىنى كۆرگەن بولۇشۇڭلار مۇمكىن. يەنە مۇنداق ئىشلارمۇ بار: ئانىلار بالىلىرىنى هەر ـ قانداق چاغدا شاد ـ خۇرام يۈرۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىش ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ كۆڭۈلسىز ئىشلارنى كۆرۈشىگە ئىمكان قەدەر يول قويمايدۇ. بۇ، قىيىالىنگاچ هالدىكى مەنپەئەتپەرەسلىكنى يېتىلدۈرگەنلىك بولىدۇ. كىشىلەر ئارىسىدىكى ئازابنى بالىلار ـ دىن يوشۇرماسىتىن، ئۇلارغا هاياتىمىزدا شادلىقلا بولۇپ قال ـ ماستىن، بەلكى ئازابىمۇ بار ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈش لازىم. بالىلارنى باشقىلارنىڭ هالىغا يېتىدىغان قىلىش لازىم.

بىر ئادەمنىڭ ئەخلاق قىياپىتىنىڭ قانداقلىقى، تېگى ـ تەكتىدىن ئالغاندا، ئۇنىڭ بالىلىق دەۋرىدىكى شادلىقىنىڭ قەيەردىن كەلگەنلىكىگە باغلىق. ئەگەر ئۇنىڭ بالىلىق دەۋرى ـ دىكى شادلىقىنىڭ كېلىش مەنبەسى ـ كاللا ئىشلەتمەي، تەي ـ يارغا هەييار بولۇش بولسا هەمدە ئەمەلىيەتتە ئۇ بۇنىڭ ئازاب ۋە بەختسىزلىك دەپ قارىمىسا، ئاخىرى بىر مەنپەئەت ـ پەرەس بولۇپ چىقىدۇ. مېنىڭچە ئەڭ مۇهىمى، ئوقۇغۇچىلىرى ـ مىزغا باشقىلارغا غەمخورلۇق قىلىش ئارقىلىق بارلىققا كەل ـ گەن چەكسىز هاياجانلىنىشتىن ئىبارەت ئۆچكى تەسىراتنىڭ ئەڭ زور شادلىق ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈش كېرەك.

بىز ئىڭ كوللېكتىپ ـ ئىناق ئائىلە

مەن «كۆڭۈللۈك مەكتەپ» دۇنياغا كېلىشى بىلەنلا بىز ـ نىڭ بۇ كوللېكتىپىمىزنى بىر ئائىلىدەك سەمىمىي، ئۆزئارا هېسداشلىق قىلىدىغان، ئىشىنىدىغان ۋە ياردەملىشىدىغان كەي ـ پىياتقا ئىگە قىلىشقا تىرىشتىم. ئايدا ئۈچ بالا: ۋېتيە، ۋالە، كوله تۇغۇلغان كۈنىنى ئۆتكۈزدى. مەن كۆپچىلىكنى ئۇنىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى تەبرىكلەشكە دەۋەت قىلدىم: مەكتەپ ئاشخانىسى گۆشنان سېلىپ بەردى، بىز تۇغۇلغان كۈنىنى ئۆتكۈزگەن بۇ كىچىك دوستلارغا يەنە كىتاب ۋە رەسىم تەقدىم قىلدۇق. كو ـ لەنىڭ ئائىلىسىدە چوڭلارمۇ، كىچىكلىرىمۇ تۇغۇلغان كۈنىنى ئۆتكۈزۈپ باقماپتىكەن، بۇ ئىش مېنى هەيران قالدۇردى، بۇ، كولەنىڭ تۇغۇلغاندىن بۇيان تۇغۇلغان كۈنىنى تۇنجى قېتىم تەبرىكلىشى ئىكەن. هەمراهلىرىنىڭ قىزغىن تەبرىكلىشى ئۇنى ئىنتايىن تەسىرلەندۈردى.

هەربىر كىشىنىڭ بالىلىق يىللىرى غەمخورلۇق ۋە مۇ ـ هەببەتكە ئېرىشىشى لازىم. بالىلار سوغۇق مۇهىتتا چوڭ بولسا، بىپەرۋا ئادەم بولۇپ قالىدۇ. مەكتەپ ئائىلىنىڭ ئورنىنى، بو ـ لۇپمۇ ئانىنىڭ ئورنىنى باسالىشى مۇمكىن ئەمەس. لېكىن، بالا ئائىلىنىڭ مۇهەببىتى ۋە غەمخورلۇقىدىن مەهرۇم قالىدىكەن، بىز ئوقۇتقۇچىلار ئۇلارغا غەمخورلۇق قىلىشقا ئالاهىدە ئەهمىـ يەت بېرىشىمىز لازىم.

بىزنىڭ بۇ كىچىك كوللېكتىپىمىزنىڭ ئۆزىگە چۈشلۈق مال مۈلكى، ئۆزىگە چۈشلۈق مەخپىيەتلىكى بار، شۇنداقلا غەم

يەيدىغان، ھەتتا كىشىنىڭ بېشىنى قاتۇرىدىغان ئىشلارمۇ بار. ئويۇنچۇق، قېرىنداش، خاتىرە دەپتەر ساقلايدىغان ئىشكاپ بار. «كۆڭۈلدىكىدەك جاي ــ بىزنىڭ يېمەكلىك ساقلاش ئۆيىمىز بولۇپ قالدى، ئۇنىڭدا ياغىيۇ، گۈرۈچ، ياغ، پىياز قاتارلىقلار ساقلىنىدۇ. بۇ نەرسىلەر بۇ يەردە كۈزنىڭ يامغۇرلۇق كېچىلىرىنى ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن تەييارلانغان. بىزنىڭ بۇ چوڭ ئائىلە بىزنىڭ ئەزالىرى ھەممىسىلا كىچىك بالىلار بولۇپ، بۇلارنىڭ ئىچىدە دانىك، دىنا ۋە ۋالەلەر ھەممىدىن كىچىك، كۆپچىلىك مەيلى يول ئۈستىدە بولسۇن، مەيلى ئورمانلىقتا بولسۇن ئۇلارغا ياردەم قىلىشنى ئۆزلىرىنىڭ ئوتەشكە تېگىشلىك مەجبۇرىيىتى دەپ قارايدۇ.

ئەگەر بىرەر كۈن بىرەر كىچىك دوست مەكتەپكە كەلمەي قالسا، شۇ كۈنى كەچتە بىرى چوقۇم ئۇنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، ئۇنىڭ مەكتەپكە نېمىشقا بارالمىغانلىقىنى بىلىپ كېلىدۇ. بۇ بىزگە ئادەت بولۇپ قالدى. ئايرىلىشقا كۆزى قىيمايدىغان كىشىلەرنىڭ مەنىۋى ئېھتىياجىنىڭ ئاساسى. بۇنىڭسىز، كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى كومۇنىستىك مۇناسىۋەتنىڭ سۆز ئاچقىلى بولمايدۇ. مەن ساۋاقداشلارنىڭ ئالاقە ۋە مەنىۋى بايلىق ئالماشتۇرۇشىنى بالىلارنىڭ شادلىقىنىڭ مەنبەسىگە، ھېسسىيات ۋە تەسىراتنىڭ مول مەنبەسى قىلىشقا تىرىشىپ كېلىۋاتىمەن. ھەربىر كىشى كوللېكتىپ ئۈچۈن ئاز ــ تولا ئىش قىلىپ بېرىشى، باشقىلار ئۈچۈن شادلىق ۋە بەخت يارىتىشى لازىم.

مەن بالىلاردا كوللېكتىپ تۇيغۇسىنى يېتىلدۈرۈش جەريانىدا نۇرغۇن قىيىنچىلىقلارغا دۇچ كەلدىم، بۇ قىيىنچىلىقلارنى يېڭىش ئۈچۈن، تەجرىبىلىك ۋە بالىلارنىڭ ئىچكى دۇنياسى، كوللېكتىپنىڭ پائالىيەت ئەھۋالىنى ئىنچىكىلىك بىلەن سېزەلەيدىغان ماتارىپ خىزمەتچىلىرى، تۆۋەن يىللىقلار ئوقۇتقۇچىلىرى بىلەن مەسلەن، ۋ. پ. نوۋىتسكايا، م. ئا. لىسك،

ئى. م. ۋىرىنكو، م. خ. ۋىرخوۋىنىيا قاتارلىقلار بىلەن دائىم مەسلىھەتلىشىپ تۇردۇم، ئاخشاملىرى، مەكتەپ ئىچى جىمغاندا، بىز بىر يەرگە جەم بولۇپ بالىلارنىڭ كوللېكتىپ تۇرمۇشىنىڭ كۆپ خىللىقىنى قانداق چۈشىنىش توغرىسىدا پىكىر يۈرگۈزەتتۇق ۋە پارا ئالماشاتتۇق. ئادەمنىڭ بىلىش پائالىيىتىنىڭ ئائىلىدىن باشلىنىدىغانلىقى ھەممىمىزگە مەلۇم، بىلىش پائالىيىتى، بالىنىڭ ئانىنىڭ يېنىك ئەللەي ئېتىشىنى ئاڭلىشى ۋە ئانىسىغا تۇنجى قېتىم كۈلۈمسىرىشىدىن باشلىنىدۇ. ئاق كۆڭۈلۈك، سەمىمىيلىك ۋە گۈزەل شەيئىلەرگە بولغان ئەڭ دەسلەپكى ئېتىقاد، شۇ كىشىنىڭ بىۋاستە كەچۈرمىشلىرىدىن ھاسىل بولىدۇ. بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ئاتا ــ ئانىلار بالىلارنىڭ ئەڭ ئامراق كىشىلىرىدىن بولۇشى لازىم. بۇ نۇقتا ئىنتايىن مۇھىم. لېكىن بالىلار ئائىلىدە بۇنداق ھەقىقىي كىشىلىك مۇھەببەتكە كەمدە ــ كەم مۇيەسسەر بولسا پاكىز زادىلا مۇيەسسەر بولالمىسا، كوللېكتىپ ئۇنىڭ ئورنىنى قانچىلىك دەرىجىدە تولدۇرالايدۇ؟ كىشىلەرنىڭ ئاق كۆڭۈللۈكى ۋە گۈزەللىكىنى بالىلارنىڭ سەزگۈر قەلبىدە قانداق نامايان قىلىش كېرەك؟

مېنىڭچە، بىزنىڭ مۇھىم ماتارىپ ئىدىيىمىز ھەل ئاخشام لىرى ئىلىپ بېرىلغان ئاشۇ سۆزلىشىش، مەسلىھەتلىشىش ۋە پىكىر يۈرگۈزۈشتىن ھاسىل بولدى. بۇ خىل ماتارىپ ئىدىيىسىنى بىز بارلىق ئوقۇتقۇچىلار قوبۇل قىلىدۇق ۋە ئىگىلىدۇق، ئۇ ــ بالىلار كوللېكتىپى بىلەن مەنىۋى جەھەتتىن پېتىلدۈرۈپ، بالىلاردا غۇرۇر ۋە ئىشەنچ تۇرغۇزاغاندىلا، ئاندىن بىر خىل تەربىيە كۈچى بولالايدۇ، دېگەندىن

ئىبارەت. ئاتا ـ ئانا مېھرىنىڭ ھەقىقىي يادروسى ـ پەرزەنتلىرىنىڭ غۇرۇرىنى چۈشىنىش ئارقىلىق ياخشى ئادەم بولۇشقا ئىراده ئىكەلىدىغان قىلىشتا. مەن تەجرىبىلىك ئوقۇتقۇچىلارنىڭ يار-ئاقان تەجرىبىلىرىنىڭ ئەھمىيىتى بالىلارنى ئۆزى ۋە ئۆز ھەرىكىتى ئۈچۈن پەخىرلەندىغان، ئۆزىنىڭ شان ـ شۆھرىتى ۋە غۇرۇرىنى قوغدايدىغان قىلىشتا ئىكەنلىكىنى بايقىدىم.

مەن مەكتىپىمىزدىكى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ مائارىپ جەھەتتىكى قىممەتلىك تەجرىبىلىرىنى توپلاش بىلەن بىر ۋاقىتتا، بالىلارنى كوللېكتىپ مۇناسىۋىتىده ئۆزىنىڭ ياخشى ئادەم بولۇش ئارزۇسىنى ھەقىقىي ئىپادىلەيدىغان قىلىشقا تىرىشتىم. كوللېكتىپ مۇناسىۋىتىدىكى سەمىمىيلىك ۋە يېقىنلىق، مەن كۆڭۈل بۆلىدىغان مەسىلە. بالىلار كوللېكتىپ تۇرمۇشىنىڭ كۆپ خىللىقى ماڭا شۇنى تونۇتتىكى، ئوخشاش نىشان ۋە ئەمگەك بىرلەشتۈرگەن مەسلەكداشلارنىڭ ئىتتىپاقلىقى ۋە دوستلۇقى ـ يەنە ئۆز-ئارا غەمخورلۇق قىلىش، ھېسداشلىق قىلىش ۋە باشقىلارنىڭ قايغۇ ـ شادلىقىنى ئەقلىي جەھەتتىنلا ئەمەس، بەلكى ھېسسىيات جەھەتتىن ھېس قىلىشنى ئۆز ئىچىگە ئېلىشى لازىم. مۇشۇنداق سەمىمىي كوللېكتىپ مۇناسىۋىتىگە، ياخشى ئادەم بولۇشتىن ئىبارەت ئالىيجاناب ئارزۇ سىڭگەن بولىدۇ. ئۇ، ماختاشقا ئېرىشىشنى مەقسەت قىلغان بولماستىن، بەلكى ئالىيجاناب ھېسسىيات ۋە تەبىئىي ئېھتىياجنى چىقىش قىلىدۇ.

مېنىڭ كېيىنكى يىللاردا، بىر مائارىپچى بولۇش سۈپىتىم بىلەن كۆڭۈل بۆلگىنىم، ئەمەلىيەتتە قانداق قىلىپ بالىلار، ئۆسمۈرلەر ۋە ياشلاردا ئادەم بولۇش جەھەتتىكى ئۆز ئىززەت ـ ھۆرمىتى تۇيغۇسىنى يېتىلدۈرۈشتىن ئىبارەت

بولدى. مەن كوللېكتىپ ئىچىدىكى ئۆزئارا مۇناسىۋەتنى بۇرۇندىن تارتىپ مۇشۇ ئۆلچەم بويىچە ئورنىتىپ كېلىۋاتىمەن. مەن ھەربىر بالىدا ئالغا بېسىش ئىرادىسىنى يېتىلدۈرۈشنى، بالىلار كوللېكتىپىدىن ئىبارەت بۇ كىچىككىنە ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ مەقسىتى قىلىشقا تىرىشىپ كېلىۋاتىمەن. بالىلارنىڭ ئىجادىيىتى، ساپاسى، تالانتى ۋە تەبىئىي يېتىلىشى مۇشۇ مەقسەتكە بويسۇنۇشى لازىم.

بىز «ساغلام پاراغەت باغچىسى» دا ياشىدۇق

بۇ بالىلارنىڭ رەسمىي مەكتەپكە كىرىشىگە ئاران بىر ئايلا ۋاقىت قالغانىدى. بىر يىل ئىچىدىكى ئەڭ گۈزەل 8 - ئاي يېتىپ كەلدى. 7 - ئايدىكى تومۇز كۈنلىرىدە بالىلار ئەتىگەنلىكى ياكى كەچقۇرۇن ھاۋا سالقىن ۋاقىتتا مەكتەپكە كەلدى. يەتتە، سەككىز بالىنىڭ ئۆيى يىراقراق بولغاچقا، ئۇلار مەكتەپ ئاشخانىسىدا غىزالانىدى. كالىلارغا بىرىدىلا بۇ ئايدا بالىلارنى ئۆيىدىن ئايرىپ باغدىن ياكى كۆل بويىدىن مۇۋاپىقراق بىر ئورۇن تېپىپ تۇرغۇزۇش ئويى كەلدى. ئاخىرى كۆل بويىدىن بىر پارچە يەرنى تاللىدۇق. پىئونېرلار ياردەملىشىپ بىزگە دەرەخلىك ئېچىگە دېھقانلارنىڭ يازدا قوغۇنلۇققا قاراش ئۈچۈن تۇرىدىغان كەپىسىگە ئوخشاش بىرنەچچە كەپە ياسىشىپ بەردى. كەپە ئېچىگە قۇرۇق چۆپ سالدۇق. رەسىم سىزىش ئۈچۈن يەنە بىرنەچچە كىچىك شىرە ياسىدۇق. بىزنىڭ تۇرىدىغان يېرىمىز كالخوزنىڭ چوڭ بېغىغا يېقىن بولۇپ، باغنىڭ خادىملىرى بىزنىڭ باغنى ئاساسلىق دەم ئېلىش ئورنى قىلىشىمىزغا قوشۇلدى. بىز كەپىنىڭ يېنىغا يەنە ئاددىي بىر ئاشخانا ياسىدۇق. كالخوز بىزنى يېمەكلىك بىلەن تەمىنلەپ تۇردى، ئۇلار بىزگە يەنە مەخسۇس بىر ئاشپەز ئەۋەتتى. سانەنىڭ دادىسى بىزگە يۇيۇنۇش ئورنى ياساپ بەردى، يەنە بىر موتورلۇق قولۇاق ئەكىلىپ بەردى.

ئوغۇللار بۇنى كۆرۈپ قەۋەتلا خۇش بولۇپ كەتتى.

بىزنىڭ كوللېكتىپ تۇرمۇشىمىز شۇنداق قىلىپ يەنە «ساغلام پاراغەت باغچىسى» (ئائىلە باشلىقلىرى بىز تۇرىدىغان ۋە دەم ئالىدىغان جايىنى شۇنداق ئاتاپىدۇ) دا باشلاندى. بىز توپتوغرا بىر ئاي قىممەتلىك ۋاقىتىمىزنى سىرتتا ئۆتكۈزدۇق. كۈن چىقىشتىن بۇرۇن ئورنىمىزدىن تۇرۇپ، ئاندىن كۆلچەكتە يۇيۇناتتۇق، ئارقىدىن ئەتىگەنلىك گىمناستىكا ئويناپ بولۇپ ئاندىن ناشتا قىلاتتۇق. ئەتىگەنلىك تاماقنى يەپ بولۇپ، ئورمانلىق ياكى باغقا، ياكى ئېتىزلىققا باراتتۇق. بۇ ئايدا بىز بىرنەچچە قېتىم ئەڭ قىزىقارلىق بولغان جانلىق تىل مەنبەسىگە «ساياھەت» قىلدۇق. تاغ چوققىسىغا چىقىپ ئەتىگەنلىك شەپەقنى ۋە كۆتۈرۈلۈپ چىقىۋاتقان قۇياشنى، قارلىغاچلارنىڭ جەنۇبقا كېتىش ئۇچۇن يىغىلىۋاتقان ھالىتىنى تاماشا قىلدۇق، ئەتىگەنلىكى يەنە دەريا ئۇستىنى قاپلىغان ئىس - تۈتەكلەرنىڭ قۇيىاش ۋە سەھەر شامىلىدا قانداق تارقىلىپ كېتىدىغانلىقىنى كۆزەتتۇق. بالىلار مەيلى ئېتىزلىقتا بولسۇن ياكى چۆپلۈك، ئورمانلىقتا بولسۇن ئەتىگەنلىكى ئىككى ۋاخ غىزالاندى. ئالما، نەشپۈت، ئالۇچا، تاۋۇز، قوغۇن، پىشۇرۇلغان كۆكۇاش كۆممىقوناق، پەمىدۇر ۋە يېڭى تەرخەمەك ئارىلاشتۇرۇپ پىشۇرۇلغان ياكىيۇ ئاساسىي ئوزۇقلۇق قىلىندى. 8 - ئاي — مېۋە - چېۋە ۋە كۆكتاتنىڭ تۆكمە بولغان مەزگىلى بولغاچقا، بۇ كۈنلەردە ھەربىر بالا ئىككى كىلوغا يېقىن ئالما، نەشپۈت يېدى. ئاندىرى بۇۋاي ھەر كۈنى ھەسەل ئەكىلىپ بەردى. بالىلار ئەتىگەن ۋە كەچتە يېڭى سۈت بىلەن غىزالاندى. ئاشپەز ھەر كۈنى بىزگە يېڭى كۆكتاتلاردىن مەززىلىك شورپا قىلىپ بەردى.

ئاپتاپتا كۆيۈپ قاردىاپ كەتكەن بالىلار ھەر كۈنى

يالاڭىياق هالدا كالته ئىشتان ۋە ئاسما مايكا بىلەن چىقىپ سايامەت قىلدى ۋە قولۇاق ھەيدىدى.

مول يېمەكلىك، يېتەرلىك كۇن نۇرى، ھاۋا ۋە سۇ، ئۇنىڭ ئۇستىگە مۇۋاپىق ئەمگەك ۋە دەم ئېلىش ئورگانىك بىرلىشىپ، پايدىلىق، ھېچقانداق نەرسە ئورنىنى باسالمايدىغان سالامەتلىك مەنبەسى بولۇپ قالدى.

تۇنجى ئوقۇش يىلى ھارپىسىدا ئويلىغانلىرىم

«كۆڭۈللۈك مەكتەپ» ھاياتى ئاخىرلىشاي دەپ قالدى. مېنىڭ بۇ بالىلىرىم باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى بولۇش ئالدىدا تۇرىدۇ. بۇلارنى ئويلىسام، خۇشاللىقىمدىن ھاياجىنىمنى باسالمايلا قالىمەن. خۇشاللىنارلىقى شۇكى، مەن يەنە ئۇلارنى باشلاپ تۇرمۇش، ئەمگەك ۋە تونۇش يولىنى بويلاپ ئالغا باسىمەن؛ مەن ئۇلارنىڭ بىر يىلدىن بۇيان تېخىمۇ قاۋۇل، تېرىلىرى قارىداپ كەتكەن ساغلام بالىلاردىن بولغانلىقىغا خۇشالمەن. ئۆتكەن ئىشلارنى ئەسلەپ، كەلگۈسىگە نەزەر سالسام، ھاياجىنىمنى باسالماي قالىمەن.

«كۆڭۈللۈك مەكتەپ» ھاياتى ئاخىرلىشاي دەپ قالغان بۇ پەيتتە، مەن ۋۇلۇدە، كاتە، سانە، تول، ۋالە، كوستە قاتارلىقلارنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىنى بىر يىلنىڭ ئالدىدىكى ئەھۋالى بىلەن بىر قۇر سېلىشتۇرۇپ باقتىم. بىر يىلنىڭ ئالدىدا ئۇلارنىڭ چىرايى تاتىراڭغۇ، تېنى ئورۇق، ئاجىز، قاپاقلىرى كۆكرىپ كەتكەنىدى، ھازىر ھەممىسىنىڭ مەڭزىگە قان تولۇپ، تېرىلىرى ئېقى ئاق، قىزىلى قىزىل بولۇپ، ساغلام ۋە چىرايلىق كۆرۈنىدىغان بولۇپ قالدى. مېنى خۇشال قىلىدىغان يەنە بىر نۇقتا شۇكى، بىز كىشىنى تۇنجۇقتۇرىدىغان ئاشۇ سىنىپ، قارا دوسكا، بور دېگەنلەردىن، ئاشۇ ئۆلۈك رەسىم ۋە ئېلىپبە دېگەنلەردىن پايدىلانماي تۇرۇپمۇ، بالىلارنى تونۇش پەشتەقىنىڭ بىرىنچى پەلەمپىيىگە چىقاردۇق، ئۇلار ئوقۇش ۋە يېزىشنى ئوخشاشلا ئۆگىنىۋالدى.

بۇ بالىلارنى سىنىپ ۋە قارا دوسكا ئارقىلىق چىقىقان بالىلار بىلەن سېلىشتۇرغاندا، ئۇلارنىڭ بۇ پەلەمپەيگە چىقىشى نەچچە ھەسسە ئاسانغا چۈشتى.

مەن ئوقۇتۇش نەزەريىسىگە ئىنتايىن ھۆرمەت قىلىمەن، قۇرۇق پىلاننى ئۆچ كۆرسەتمەن، لېكىن تۇرمۇش - بىلىم ئىگىلىگەندە تەرتىپلىك ئىلگىرىلەشنى تەلەپ قىلىدۇ. بالىلار ئۇچۇن ئېيتقاندا، ئۆگىنىش ھەم ئەڭ جىددىي ۋە زىل ئەمگەك، ھەم ئەقلىي، جىسمانىي قۇۋۋەتنى ئاشۇرىدىغان خۇشاللىنارلىق ئەمگەك. بۇ، ئەمگەكنىڭ مەقسەتلىكلىكى ۋە قىيىنلىقىنى ئانچە چۈشەنمەيدىغان بالىلار ئۇچۇن ئېيتقاندا، ئالاھىدە مۇھىم.

كىشىلەر ئۆگىنىشنىڭ ئەمگەك ئىكەنلىكىنى، ئۇنى ئويۇنغا ئايلاندۇرۇپ قويغىلى بولمايدىغانلىقىنى ئىزچىل تەكىتلەپ كېلىۋاتىدۇ. لېكىن ئەمگەك بىلەن ئويۇنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئۇلارنى ئايرىپ تۇرىدىغان سەددىچىن سېپىلى يوق. ئويۇننىڭ بالىلارنىڭ تۇرمۇشىدا، بولۇپمۇ ئوقۇش يېشى ئالدىدىكى بالىلارنىڭ تۇرمۇشىدا قانداق ئورۇندا تۇرىدىغانلىقى، دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغان مەسىلە. ئويۇن - بالىلار ئۇچۇن ئەڭ چوڭ ئىش ھېسابلىنىدۇ، ئۇلار دۇنيانى ئويۇن جەريانىدا پەيدىنپەي تونۇپ يېتىدۇ. بالىلارنىڭ شەخسىي تالانتىمۇ ئويناش داۋامىدا نامايان بولىدۇ. ئويۇن بولمىسا، ئەقلىي تەرەققىياتنىڭ، جۈملىدىن تەلەپكە تامامەن ئۇيغۇن بولغان ئەقلىي تەرەققىياتنىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. ئويۇن بەئەينى غايەت زور، يورۇق دېرىزىگە ئوخشايدۇ، ئەتراپتىكى دۇنيادىكى بىلىم ۋە كۆز قاراشنىڭ ئۇلۇغ ئېقىنى مۇشۇ دېرىزە ئارقىلىق توختىماي بالىلارنىڭ قەلبىگە قۇيۇلۇپ تۇرىدۇ. ئويۇن - بەئەينى بالىلارنىڭ قىزىقىشى ۋە بىلىشكە ئىنتىلىشىگە نۇر

چېچىپ تۇرىدىغان كىچىك يۇلتۇزغا ئوخشايدۇ. ئۇ، بالىلارنى بىر تەرەپتىن ئويناپ، بىر تەرەپتىن خەت يېزىشنى ئۆگىنىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدۇ. بالىلارنىڭ مەنىۋى جەھەتتىكى تەرەققىياتىنىڭ مەلۇم باسقۇچىدا، ئەمگەك بىلەن ئويۇننى بىرلەشتۇرۇش ئىنتايىن نورمال ئىش ئەمەسمۇ؟ شۇنداق ئىكەن، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ بالىلارغا: «ھەي! ئويناۋەرمەي، ئەمدى رەسمىي ئىش قىلىڭلار» دېيىشنىڭمۇ ھاجىتى قالمايدۇ - دە.

ئويۇن — مەنىسى ئىنتايىن كەڭ ئۇقۇم. بالىلارنىڭ ئويۇنى مۇسابىقىلىشىپ يۈگۈرۈش، كىمنىڭ تېز ۋە چەبدەسلىكىنى كۆرۈشلا بولماستىن، بەلكى جىددىيەت ۋە تەپەككۇرمۇ ئويۇننى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئەقلىي ئويۇن بولمىسا، ئىجادىي تەپەككۇر بولمىسا، مۇكەممەل ماتاريال ۋە تەلىم - تەربىيە بولمايدۇ، بولۇپمۇ ئوقۇش يېشى ئالدىدا تېخىمۇ شۇنداق بولىدۇ. كەڭ مەنىدىن ئېيتقاندا، گۈزەللىك نەدە بولىدىكەن، ئويۇن شۇ يەردىن باشلىنىدۇ. بالىلارنىڭ ئەمگىكىگە بەدىئىي گۈزەللىك قوشۇلۇپ كەلمىسە بولمايدۇ. ئۇلارنىڭ ئەمگىكىنى ئويۇن بىلەن بىرلەشتۇرۇش كىشىدە ھوسۇل پەسلى يېتىپ كەلدى، بۇ، تەنتەنىلىك كۈن بولۇپ، بالىلارنىڭ ھەممىسى بايراملىق كىيىملىرىنى كىيىشتى. بىز ئورۇلغان تۇنجى بۇغداينى گۈل لوڭقىسىغا سېلىپ، داستىخان سېلىنغان شىرە ئۈستىگە قويۇپ قويدۇق. بۇ خىل ئويۇندا بەدىئىي گۈزەللىكمۇ، چوڭقۇر ئىدىيىمۇ بار ئىدى. لېكىن، ئويۇن ئەمگەك بىلەن زورمۇ زور بىرلەشتۈرۈلگەن ۋە بالىلارنىڭ ئەتراپتىكى دۇنيادىكى گۈزەل شەيئىلەرگە ۋە ئۆزىنىڭ تولۇپ تاشقان ھېسسىياتىغا بولغان باھاسى ئىپادىلەنمەي تۇرۇپ، ئويۇننىڭ ھېچقانداق تەربىيىۋى ئەھمىيىتى بولمايدۇ.

قايسى ۋاقىتتىكى خەت تونۇش ئوقۇتۇشىنى باشلاشقا ئەڭ مۇۋاپىق كېلىدىغانلىقى تېخى ھەل بولماي كېلىۋاتقان

مەسىلە. خەت تونۇتۇش ئوقۇشىنى بالىلار بىرىنچى سىنىپقا كىرگەندە باشلىغان ياخشىمۇ ياكى ئوقۇش يېشى ئالدىدىكى بالىلاردىن باشلىغان ياخشىمۇ؟ تەجرىبىلەر بىزگە شۇنى ئۇقتۇرىدىكى، ھەرقانداق ۋاقىتتا ئوقۇغۇچىلارنىڭ تۇرمۇشىدا جىددىي ئۆزگىرىش پەيدا قىلماسلىق كېرەك، يەنى بۈگۈن ئوقۇغۇچى بولغانكەن، يەنىلا ئالدىنقى كۈندىكى ئىشلار بىلەن شۇغۇللانسا بولمىدۇ. يېڭى شەيئىلەرنى ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىدا پەيدىنپەي پەيدا قىلىش كېرەك. ئۇلارغا بىراقلا بىر تالاي تەسىر كۆرسەتمەسلىك لازىم. بولمىسا ئۇلار تېڭىرقاپ قالىدۇ.

مېنىڭچە، خەت تونۇتۇش ئوقۇتۇشنى رەسىم سىزىش ۋە ئويۇن بىلەن بىرلەشتۈرۈشنى ئوقۇش يېشى ئالدىدىكىلەر ماتارىپى بىلەن مەكتەپ ماتارىپىنى بىرلەشتۈرۈشنىڭ تۈگۈنى قىلىشقا بولىدۇ. مېنىڭ بۇ بالىلىرىمنىڭ ھەرپ بىلەن سىزغان رەسىملىرىدىن گۈزەل تەبىئىي مەنزىرە: قۇياش چاقناپ تۇرغان شەنبەم، غايەت يوغان قېرى كاۋۇچۇك دەرىخى، كۆل بويىدا ساڭگىلاپ تۇرغان مەجنۇنتال، ئاسماندا ئۇچۇپ يۈرگەن ياۋا غازلار، ئىيۇلنىڭ تومۇز ھاۋاسىدىن كېيىن چوڭقۇر ئۈيقۇغا چۆمگەن سازلىق قاتارلىقلار ئىپادىلىنىپ تۇرىدۇ. بالىلارنىڭ سىزغان ھەرپ رەسىملىرى چىرايلىق بولمىسىمۇ، بۇنىڭ كارى چاغلىق. مۇھىمى ئۇلار ھەربىر رەسىمدىن تۇرمۇشنىڭ قانداقلىقىنى ھېس قىلسىلا بولىدى. مېنى خۇشال قىلغىنى شۇكى، بالىلار سۆزلەرنىڭ مۇزىكىلىق ۋە ھېسسىيات تۇسىگە ئىگە ئىكەنلىكىنى چۈشىنىشكە باشلىدى. شۇنداق قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئېڭىدا روشەن، ئوبرازلىق، ھېسسىياتقا باي تەپەككۇرنىڭ مۇستەھكەم ئاساسى شەكىللەندى. رەسىم سىزىش بالىلارنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىدىن ئورۇن ئالدى. ئۇلار سىزغان رەسىملىرىدە ئۆزىنىڭ ھېسسىياتى، ئىدىيىسى ۋە تەپەككۇرىنى

ئىپادىلەشكە تىرىشىدىغان بولدى. ئۇلىڭدىن باشقا، مۇزىكىدىن ھۇزۇرلىنىشىمۇ بالىلارنىڭ مەنىۋى ئېھتىياجىغا ئايلىنىپ قالدى.

مېنى خۇشال قىلىدىغىنى ۋە ھاياجانلاندۇرىدىغىنى شۇكى، بالىلار ئەخلاقىي جەھەتتىن تەرەققىي قىلىش يولىدا خۇشاللىنارلىق قەدەم تاشلىدى: ئۇلار گۈزەل ئەخلاق دۇنياسىغا قەدەم قويدى، باشقىلارنىڭ غېمى ـ قايغۇسى ۋە شادلىقىنى سەزگۈرلۈك بىلەن ھېس قىلالايدىغان بولدى، باشقىلارغا گۈزەللىك ۋە شادلىق يارىتىپ بېرىشنىڭ ھەممىدىن بەك بەختلىك ئىكەنلىكىنى چۈشەندى. بالىلار مەكتەپ دەرۋازىسىدىن كىرگەن بىرىنچى كۈندىن تارتىپ، مىجەز ـ خاراكتېرى ئەتراپلىق يېتىلگەنگە قەدەر بولغان پۈتۈن مەزگىلدىكى تەربىيە جەريانى بىرقانچە يىل داۋاملىشىدۇ. مېنىڭچە بۇ جەريانداا ئالدى بىلەن كىشىلەرنىڭ ھېسسىياتىنى يېتىلدۈرۈش كېرەك. يەنى بىز يېتىشتۈرگەن كىشىلەر ئۆز يېنىدا تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقان كىشىلەرنىڭ ئازاب ـ ئوقۇبەت، غەم ـ قايغۇ، ھەسرەت ۋە بەختسىزلىكلىرىنى چوڭقۇر ھېس قىلىشى ۋە ئۇنىڭغا ئۆزىنىڭ دەرد ـ ئەلەم، غەم ـ قايغۇ، ھەسرىتى ۋە بەختسىزلىكىگە مۇئامىلە قىلغاندەك مۇئامىلە قىلالايدىغان بولۇشى لازىم. مەن ئوقۇغۇچىلىرىمنى بالىلىق يىللىرىدىلا ياخشى ھەربىكەتنى ئىنسانپەرۋەرلىك ھېسسىياتى ئاساسىغا تۇرغۇزىدىغان قىلىشقا تىرىشتىم. بالىلارنىڭ ئىدىيىدە باشقىلار بىلەن ئورتاق تەسىراتقا ئىگە بولالايدىغانلىقىنى، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى، ئاتا ـ ئانىسى، يار ـ بۇرادەرلىرى ياكى باشقا كىشىلەرنىڭ ئۆزى ھاياجانلانغان چاغدىكىدەك ئاشۇنداق ھېسسىياتىنى سەزگۈرلۈك بىلەن ھېس قىلالايدىغان بولغانلىقىنى خۇشاللىق بىلەن كۆردۈم. بولۇپمۇ، بالىلار تۇرمۇشتا ئۇچراشقان ھەربىر كىشىگە ھەقىقىي ئادەم سۈپىتىدە مۇئامىلە قىلىدىغان بولدى.

دەرۋەقە، ئارتۇقچە خۇشال بولۇپ كېتىۋاتامدىمەن قانداق دەپ بەزىدە ئەنسىرەپمۇ قالىمەن. بالىلارنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى ئاساسىي ۋەزىپىسى، دائىملىق ئەقلىي ئەمگەك بىلەن شوغۇللىنىش، مەن ئۇلارنىڭ ئەتراپتىكى دۇنياغا بولغان چوڭقۇر قىزىقىشىنى داۋاملىق ساقلىتالارمەنمۇ؟ بىلىش كېرەككى، بالىلار ئەتراپىدىكى دۇنيادىكى شەيئى ۋە ھادىسىلەرنى ئۆزىنىڭ كۆز قارىشى ۋە ئۇسۇلى بويىچە پىكىر يۈرگۈزىدۇ. مەن شۇنداق تامىڭ ئېقىۋاتقان كىچىك ئېقىنلارنىڭ ھەممىسىنى (بۇنىڭدا، بالىلارنىڭ ئوخشاش بولمىغان شەكىلدىكى بىرنەچچە خىل پىكىر يۈرگۈزۈش ئۇسۇلى كۆزدە تۇتۇلغان ـ ت) بىلىشنىڭ ئوكيانىغا باشلىيالارمەنمۇ؟

مېنى ھەممىدىن بەك ئەنسىرىتىدىغىنى ـ بالىلارنىڭ مەنىۋى دۇنياسى. مېنىڭ كۆز ئالدىمدا ئايان بولىدىغىنى ـ سەزگۈر، نازۇك، ئاسانلا تەسىرگە ئۇچرايدىغان قەلبىلەر. بالىلار بىلەن ئورتاق تەسىراتىم كۆپەيگەنسېرى، بالىلارنىڭ مېنىڭ گەپ ـ سۆزلىرىم، قاراشلىرىم، نەسىھەت ۋە تەنقىدلىرىمگە بارغانسېرى سەزگۈرلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى بارغانسېرى ئېنىق سېزىۋاتىمەن. ئالدىمدىكى 31 بالا ـ ئوخشاش بولمىغان 31 مەنىۋى دۇنيا. مەن گېيىنېنىڭ «...ھەر بىر كىشىنىڭ ئۆزى بىلەن تەڭدىرداش دۇنياسى بولىدۇ، ھەربىر قەبرە تېشى ئاستىغا پۈتۈن بىر دەۋرنىڭ تارىخى كۆمۈلگەن». دېگەن سۆزىنى ئەسلىدىم. ئۇلار ـ كوله، كوستە، ۋالە، دىنا، دانىك، لارىسا، ۋولودە ۋە ساۋالار ـ دا، ئوقۇش يېشى ئالدىدىكى چاغلىرىدىكىدىن خېلى زور ئۆزگىرىش بولدى. بالىلارنىڭ خاراكتېر ئالاھىدىلىكى كۈندىن ـ كۈنگە ئايدىڭلاشماقتا. بالىلارنىڭ قەلبىدە، ئۆزىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى

ئىپادىلەپ بېرىدىغان قەلب تارىسى بار. بۇ قەلبىلەرنى مېنىڭ گەپ ـ سۆزلىرىمگە ئويغۇنلاشتۇرۇش ئۈچۈن، مېنىڭ گەپ ـ سۆزلىرىمنى مۇشۇ تارىنىڭ مۇقامى بىلەن بىرلەشتۈرۈشكە توغرا كېلىدۇ. مەن بالىلارنىڭ مەلۇم بىر ئىش توغرىسىدا تەقەززا بولۇۋاتقان، ئەمما ئوقۇتقۇچى ئۇنىڭغا پەرۋا قىلمىغاندا، كۆڭلى نەقەدەر بىئارام بولىدىغانلىقىنى كۆپ قېتىم كۆردۈم. مەن بالىلارنىڭ ھەر كۈنى نېمىلەرنى ئويلايدىغانلىقىنى، ئۇلارنىڭ قانداق ھېسسىياتتا بولۇۋاتقانلىقىنى، بالىلارنىڭ ھەممىسىگە ئادىل مۇئامىلە قىلالمىغانلىقىمنى بىلەلەمدىمەن؟

ئادىللىق ـ بالىلارنىڭ ئوقۇتقۇچىغا ئىشىنىشىنىڭ ئاساسى. ھالبۇكى مېجەز ـ خاراكتېردىن، شەخسىنىڭ قىزىقىشى ۋە كەيپىياتىدىن ئايرىلغان ئابستراكت ئادىللىق بولمايدۇ. ئادىللىقنى ھەقىقىي ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن، ھەر بىر ئوقۇغۇچىنىڭ مەنىۋى دۇنياسىنى ئىنچىكىلىك بىلەن ئۆگىنىش كېرەك. شۇڭا، مېنىڭچە ماۋارىپنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى ۋەزىپىسى، ئالدى بىلەن بالىلارنى ئۆزلۈكسىز تەۋرەپ چوڭقۇر ئۆگىنىشتىن ئىبارەت بولۇشى كېرەك.

ئەمما مېنىڭ پۈتكۈل ماۋارىپ ھاياتىمدا ھەممىدىن بەك كۆڭۈل بۆلگىنىم ـ قانداق قىلىپ بالىلارنى ئىجتىمائىي تۈرمۇشنىڭ بېپايان دۇنياسىغا باشلاپ كىرىش، قانداق قىلىپ بالىلارنى ئۆزىنىڭ يېزىسىنىڭ ۋە ئۆزى قىرغاقتا بالىلىق چاغلىرىنى ئۆتكۈزگەن ئاشۇ كىچىك دەريالارنىڭ گۈزەللىكىنىلا كۆرەلىستىن، بەلكى يەنە ۋەتەننىڭ ھەيۋەتلىك، بېپايان تاغ ـ دەريالىرىنىڭ گۈزەللىكىنى كۆرىدىغان، تەبىئەتنىڭ ۋە كىشىلەرنىڭ روھىي گۈزەللىكىنى سۆيۈش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ھەر قايسى ئەل خەلقلىرىنى قۇل قىلىدىغان، ئېزىدىغان كۈچ ـ جاھانگىرلىككە چەكسىز

نەپرەتلىنىدىغان، خەلقنىڭ غەلبە مېۋىسى — سوتسىيالىزم
تۈزۈمىنى، دۆلەتنىڭ ئەركىنلىكى، شان - شۆھرىتى ۋە ھەر
مىللەت خەلقنىڭ ئىتتىپاقلىقى، دوستلۇقىنى قوغداشقا ھەر
ۋاقىت تەييار تۇرىدىغان قىلىشتىن ئىبارەت. قانداق قىلىپ
پۇقرالار مائارىپى بىلەن ئەتراپلىق تەرەققىي قىلدۇرۇشنى
ئورگانىك بىرلەشتۈرۈش كېرەك؟ باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ
تۆۋەن يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرىنى تەربىيىلەش ئىنتايىن
مۇرەككەپ مەسىلە. مەن بۇ مەسىلىنى مۇشۇ ياشتىكىلەرنىڭ
ئالاھىدىلىكى بويىچە مۇۋاپىق ھەل قىلىپ كېتەلەرمەنمۇ؟

باللىق يىللار

باشلانغۇچ مەكتەپ دېگەن نېمە؟

1952 - يىل 8 - ئاينىڭ 31 - كۈنى، ھاۋا ئوچۇق بولۇپ ئەتىگەندىكى مەكتەپ قورۇسى شۇ قەدەر تىنچ ئىدى. بۈگۈن — يېڭى ئوقۇش يىلى باشلىنىشىنىڭ ھارپا كۈنى — مەكتەپسىزلىنىڭ ئەنئەنىۋى بايرام كۈنى. شۇنداقلا كىتاب تەقدىم قىلىش بايرىمى كۈنى ئىدى. بۇ كۈنى، مەكتەپتىكى بارلىق ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار ۋە ئائىلە باشلىقلىرى ئەتىگەندىلا مەكتەپ بىناسى ئالدىدىكى ئاشۇ ياپيېشىل چۆپلۈككە كەلدى. بۈگۈنكى ئەتىگەنلىك پائالىيەت كىشىنى تولىمۇ ھاياجانلاندۇراتتى.

مەن يات، يىراق جايغا يېڭى چوڭ قۇرۇقلۇق تېپىش ئۈچۈن يولغا چىققان ساياھەتچى ئۆز ھەمراھلىرى ۋە يولداشلىرىنىڭ كۆزىگە قاراپ چىققاندەك، بالىلارنىڭ كۆزلىرىگە بىر - بىرلەپ قاراپ چىقتىم. 16 ئوغۇل ئوقۇغۇچى بىلەن 15 قىز ئوقۇغۇچى بۇ يەردە تۇراتتى. يەنە ئۇلارنىڭ ئاتا - ئانا ۋە بوۋا - مومىلىرىمۇ بىللە كەلگەنىدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا كوله بىلەن تولەنىڭ ئانىسىمۇ بار ئىدى. گالەنىڭ ئۆگەي ئانىسى گالەنى مۇرىسىدىن قۇچاقلاپ تۇراتتى، گالە بىر يىلنىڭ ئالدىدىكىدەك ئۇنداق غەمكىن ئەمەس ئىدى. كىشىلەر ئارقا - ئارقىدىن بىزنى تەبرىكلەپ، ئىشلىرىمىزنىڭ ئوڭۇشلۇق بولۇشىغا تىلەكداشلىق بىلدۈردى. ئونىنچى يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرى بۇ بالىلارنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئۇلارغا بىردىن خاتىرە بۇيۇم — بىردىن كىتاب تەقدىم قىلدى.

كتابنىڭ تىتولىغا: «كىچىك دوست، ئىشلىرىڭىز ئوڭۇشلۇق بولسۇن. بۇ كىتابنى قەدىرلىگەيسىز، ئۇ بۇ ئۇنتۇلغۇسىز بايرام كۈنىنى، سىز باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى بولغان بۇ كۈنىنى مەڭگۈ ئېسىڭىزدە ساقلىتىدۇ. بۇ كىتابنى ئۆزىڭىزگە ھەمراھ قىلىپ مەڭگۈ يېنىڭىزدا ساقلاڭ!» دەپ يېزىلغانىدى. (كۈنلەر ئارقا - ئارقىدىن ئۆتۈپ كەتتى، ئوقۇغۇچىلىرىم چوڭ بولدى، لېكىن ئۇلار بۇ كىتابنى ھازىرمۇ ساقلاپ كەلمەكتە ۋە ئۇنى گۆھەر، ئالتۇندەك باللىق يىللارنىڭ ئەڭ قىممەتلىك خاتىرىسى دەپ قارىماقتا).

باللار ئاتا - ئانىلىرى، ئوقۇتقۇچىلار ۋە ئونىنچى يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن بىللە مەكتەپنىڭ مېۋىلىك بېغىغا كەلدى. قىز - يىگىتلەر بىر تۈپ ئالما كۆچىتىنى ئېھتىيات بىلەن كولىدى ۋە يېلتىز توپىسى بىلەن قوشۇپ قومۇرغان بۇ بىر تۈپ ئالما كۆچىتىنى باشقا يەردىكى كولاپ تەييارلاپ قويغان ئوره‌ككە ئاپىرىپ تىكتى، باللار توپىنى قولى بىلەن ئىتتىرىپ، ئوره‌كنى بىرده‌مدىلا تىندۇرۇپ بولدى ۋە كۆچەتنى سۇغىرىپ بولۇپ ئاندىن ئۆيلىرىگە قايتىشتى. ئەتە ئۇلار ئوقۇغۇچى بولغاندىن بۇيانقى بىرىنچى سائەت دەرسىنى باشلايدۇ، ئۇلار بۇ يەردە باشلانغۇچ مەكتەپتە تۆت يىل ئوقۇيدۇ. بۇ تۆت يىلغىچە، ئۇلارنى تەربىيىلەش ۋە ئوقۇتۇش خىزمىتىنى پۈتۈنلەي مەن ئۈستۈمگە ئالىمەن. بۇ كۈن يېتىپ كېلىش ھارپىسىدا مەن باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ رولى زادى نېمە؟ دېگەن مەسىلىنى ئىزچىل ئويلاندىم، ئىلگىرى «پۈختا ئاساسىي بىلىمگە باشلانغۇچ مەكتەپ باسقۇچىدا ئۇل سېلىنىدۇ»، «باشلانغۇچ مەكتەپ - ئاساسنىڭ ئاساسىي» دېگەندەك نۇرغۇن گەپلەر بولغان. ئوتتۇرا، تولۇق ئوتتۇرا يىللىق ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆگىنىشىدە مەسىلە ساقلانمىغانلىقى، ئۇلارنىڭ بىلىمى مۇستەھكەم بولمىغانلىقى، بىلىمگە

بولغان چۈشەنچىسى يۈزەكى بولۇۋاتقانلىقى توغرىسىدا گەپ - سۆز بولغاندا، بۇنداق غۇلغۇلالار دائىم ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئادەتتە، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ باللىرىنىڭ كېيىنكى ئۆگىنىشى ئۈچۈن زۆرۈر بولغان مۇئەييەن دائىرىدىكى بىلىم ۋە ماھارەتنى ئۆگەتمەيۋاتقانلىقى ھەمىدىن كۆپ ئەيىبلىنەتتى.

شۇنداق، تەجرىبىلەر ئىسپاتلىدىكى، باشلانغۇچ مەكتەپلەر ئوقۇغۇچىلارغا ئالدى بىلەن قانداق ئۆگىنىشنى ئۆگىتىشى لازىم. بۇ مەسىلە توغرىسىدا ئاتاقلىق ماتارىپچى يان. ئاموس. كۇامېنيۇس، ك. ئۇشىنسكىي، ئا. دىسدوۋېيلارنىڭ مېغىزلىق بايانلىرى بار. ئەمەلىيەتتە بۇلار ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئەمەلىيىتى ۋە تەجرىبىسى تەرىپىدىن بۇرۇنلا ئىسپاتلانغان، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ئەڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى ئوقۇغۇچىلارغا مەلۇم دائىرىدە بىلىم ۋە ماھارەت ئۆگىتىشتىن ئىبارەت. ئۆگىنىش ئىقتىدارى، بىلىم ئىگىلەش بىلەن مۇناسىۋەتلىك بىر قاتار ماھارەتلەرنى، مەسىلەن، ئوقۇش، يېزىش، كۆزىتىش، پىكىر يۈرگۈزۈش ۋە تىل بىلەن ئىپادىلەش ئىقتىدارى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئوبرازلىقراق قىلىپ ئېيتقاندا، بۇ ماھارەت - بىر خىل قورال، ئونىڭسىز بىلىمنى ياخشى ئىگىلەش مۇمكىن ئەمەس.

مەن باشلانغۇچ مەكتەپ ماتارىپى بىلەن شۇغۇللانغان چاغلىرىمدا، باللارنىڭ نېمىلەرنى ئەستە تۇتۇشى لازىملىقى، نېمىلەرنى توغرا ئىگىلىشى لازىملىقىنى ھامان ئالدىنئالا بەلگىلىۋالاتتىم.

ئەمما باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ ۋەزىپىسىنى ھەرگىز مۇشۇ نۇقتا بىلەنلا چەكلەپ قويۇشقا بولمايدۇ. باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرى ئۆزىنىڭ باللار بىلەن ھەپلىشىدىغانلىقىنى بىر مىنۇتمۇ ئەستىن چىقىرىپ قويماسلىقى كېرەك.

بىرىنچى يىللىقتىن تۆتىنچى يىللىققىچە، يەتتە ياشتىن
11 ياشقىچە بولغان مەزگىل، ئادەمنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشى
دىكى مۇھىم مەزگىل. بالىلارنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشى باشلانغۇچ
مەكتەپ باسقۇچىدا ئاياغلاشمىسمۇ، لېكىن باشلانغۇچ
مەكتەپتىكى بىر نەچچە يىللىق ۋاقىت كىشىنىڭ ھاياتىدا
ئەڭ جىددىي ئۆزگىرىش بولىدىغان مەزگىل. بۇ بىر نەچچە
يىللىق ئوقۇش ھاياتى بالىلارغا كېيىنكى باسقۇچلۇق ئوقۇش
ئۈچۈن بىلىم ۋە ماھارەت توپلاپ، خېلى ئۇزاق مەزگىلگىچە
ئۇنۇملۇك ئوقۇش ئۈچۈن ئاساس سېلىپ بېرىپلا قالماستىن،
بالىلارنى مول مەنىۋى تۇرمۇشقا ئىگە قىلىشى لازىم.
باشلانغۇچ مەكتەپ باسقۇچى ئەخلاقىي، ئەقلىي، ھېسسىيات،
جىسمانىي ۋە گۈزەللىك تۇيغۇسى جەھەتلەردە تەرەققىي
قىلىشتىكى مۇھىم مەزگىل. بالىلار ئەتە ئۇچۇن بىلىم
ئىگىلەشكىلا تەييارلىق كۆرمەستىن، بەلكى بۈگۈنكى تۇرمۇشنى
مول مەزمۇنلۇق ئۆتكۈزۈشنى كۆزدە تۇتقاندا بۇ تەرەققىياتلار
ئاساسىدا ئەمەلگە ئېشىشى، قۇرۇق گەپ بولۇپ قالماسلىقى
مۇمكىن.

دۆلىتىمىزدە مىكىلىغان، ئون مىكىلىغان مۇنەۋۋەر باشلانغۇچ
مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى بار. ئۇلار بالىلارنىڭ بىلىم ئىگىلىشى
دىكى نۇرلۇق مايماك بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئۇلارنىڭ
ھەقىقىي تۇرمۇش يېتەكچىسى. باشلانغۇچ مەكتەپ مائارىپى
سوۋېتلار دۆلىتىدە ئوقۇتۇرا مەكتەپ مائارىپىنى ئومۇملاشتۇرۇشنىڭ
مۇستەھكەم ئاساسى. لېكىن سەككىز يىللىق ئوقۇش
ئۈزۈمىدىكى مەكتەپلەر ۋە تولۇق ئوقۇتۇرا مەكتەپلەرنىڭ
باشلانغۇچ مەكتەپ بۆلۈملىرىدە ساقلىنىۋاتقان ئېغىر
مەسىلىلەردىن ھەرگىز ئۆزىمىزنى قاچۇرۇشقا بولمايدۇ. بەزى
مەكتەپلەردىكى باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ كىشىنى
ئەندىشىگە سالىدىغان ئەھۋاللىرى كۆز ئالدىمدىن كەتمەيدۇ:

بالىلار ئېغىر، يوغان بوخچىلارنى يۆدەپ يۈرىدۇ. ئوقۇتقۇچىلىرى
بۇ بوخچىلارغا ئىمكان قەدەر كۆپرەك نەرسىلەرنى سېلىشقا
تىرىشىدۇ. بالىلار بۇ ئېغىر بوخچىنى تاكى تولۇقسىز ئوتتۇرا
ۋە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەنگە قەدەر يۆدەپ
يۈرۈشى كېرەك. ئوقۇتقۇچىلار بۇنىڭ باشلانغۇچ مەكتەپ
ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ تۇرمۇش ۋە پائالىيىتىنىڭ بارلىق ئەھمىيىتى
دەپ قارايدۇ.

ئوقۇغۇچىلارنىڭ باشلانغۇچ مەكتەپ باسقۇچىدا ئۆگىنىدە
غان بىلىم دائىرىسى ئېنىق بولۇشى لازىم، ھەر قانداق
مۇجمەللىك ۋە ئېنىق بولمىغان جايلار باشلانغۇچ مەكتەپ
لەرنىڭ رولىنى ئاجىزلاشتۇرۇپلا قالماستىن، بەلكى كېيىنكى
ئۆگىنىشىنىڭ نۇرغۇن ھالقىلىرىغا تەسىر يەتكۈزىدۇ. ھەر
قانداق دەرىجىدىكى مەكتەپ ئۆز ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ قايسى
جەھەتلەردىكى بىلىم، ئىقتىدار ۋە ماھارەتلەرگە ئىگە بولۇشى
لازىملىقىنى ئېنىق بەلگىلىشى كېرەك، بولمىسا، شۇ دەرىجىدە
كى مەكتەپ بولالمايدۇ. نۇرغۇن مەكتەپلەردە ئوقۇتۇش
جەريانىدا ھە دېگەندىلا مۇنداق بىر ئېغىر كەمچىلىك
مەۋجۇت: ئوقۇتقۇچىلار بالىلارنىڭ بىرىنچى، ئىككىنچى ...
يىللىق ۋاقىتدا قايسى قانۇن ۋە تەدبىرلەرنى چۈشۈنۈۋېلىشى
ۋە ئىگىلۈۋېلىشى لازىملىقىغا، قايسى خەتلەرنىڭ قول يازمىسىنى
توغرا يېزىشنى بىلۈۋېلىشى ۋە بۇ خەتلەرنى توغرا يېزىش
ئۇسۇلىنى مەڭگۈ ئېسىدە تۇتۇشى لازىملىقىغا ھامان سەل
قارىماقتا. ئايرىم ئوقۇتقۇچىلار ئەقلىي ئەمگەك يۈكىنى ئەڭ
زور دەرىجىدە يېنىكلەتكەندە، بالىلارنىڭ بەزى نەرسىلەرنى
چۈشىنىپ ۋە ئۇنىڭغا قىزىقىپلا قالماستىن، بەلكى ئۇنى
مەھكەم ئەستە تۇتىدىغانلىقىنى ئۇنتۇپ قېلىۋاتىدۇ. نۆۋەتتە
باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ئادەتتىكى تەرەققىياتى توغرىسىدىكى
مەسىلىلەر كۆپرەك سۆزلىنىۋاتىدۇ. دەرۋەقە بۇ مەسىلىلەر

ئوقۇتۇش ۋە ماتارىپتىكى ئىنتايىن مۇھىم مەسىلە بولىمۇ، لېكىن ئاساسىي بىلىمنىڭ رولىغا سەل قاراشقا بولمايدۇ. ئەگەر ئەسته تۇتۇشقا تېگىشلىك نەرسىلەر ئەسته تۇتۇلمىسا، ئادەتتىكى تەرەققىيات دېگەندىن ئېغىز ئاچقىلى بولمايدۇ. چۈنكى ئادەتتىكى تەرەققىياتنىڭ ئۆزى ئۇزلۇكسىز بىلىم ئىگىلەش ۋە ئۇنىڭغا ماس كېلىدىغان ئىقتىدار ۋە ماھارەتنى مەشق قىلىشنى كۆچەيتىشتىن ئىبارەت.

باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ئالدىدا تۇرۇۋاتقان تۇرلۇك ۋەزىپىلەر گەرچە ئىنتايىن مۇھىم بولسىمۇ، لېكىن ئوقۇتقۇچىلار ئۆزىنىڭ نېرۋا سىستېمىسى تېز تەرەققىي قىلىۋاتقان كىشىلەر بىلەن ھەپىلىشىدىغانلىقىنى ئۇنتۇپ قالماسلىقى، بالىلارنىڭ چوڭ مېڭىسىنى ئوقۇتقۇچىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە ئىش كۆرىدىغان، نېمە قىل دېسە، شۇنى قىلىدىغان تېرىك ماشىنا دەپ قارىماسلىقى لازىم. يەتته ياشتىن 11 ياشقىچە بولغان ۋاقىت، بالىلارنىڭ چوڭ مېڭىسى ئۇچقاندەك تەرەققىي قىلىدىغان مەزگىل، ئەگەر ئوقۇتقۇچى بۇ مەزگىلدە بالىلارنىڭ نېرۋا سىستېمىسىنىڭ تەرەققىي قىلىشى ۋە چوڭ مېڭە ھۈجەيرىلىرىنىڭ كۈچىيىشىگە سەل قارايدىغان بولسا، ئۆگىنىش ۋە مەشق بالىلارنى دۆتلەشتۈرۈپ قويىدۇ.

ئۆگىنىشنى بىلىم دۆۋىسى ۋە نوقۇل خاتىرىگە ئايلاندۇرۇپ قويۇشقا بولمايدۇ، ئۆگىنىشنى بالىلارنىڭ سالامەتلىكى ۋە ئەقلىي تەرەققىياتىغا زىيان يەتكۈزىدىغان نەرسىگە ئايلاندۇرۇپ قويۇشقا، بالىلارنى ئۆگىنىش جەريانىدا پەيدىنپەي ئۆلۈك يادىلايدىغان كالۇاغا ئايلاندۇرۇپ قويۇشقا بولمايدۇ. مېنىڭچە ئۆگىنىشنى تېرىشىپ ئوقۇغۇچىلارنىڭ مول مەنىۋى تۇرمۇشىنىڭ بىر قىسمىغا ئايلاندۇرۇش كېرەك. شۇنداق قىلغاندا ئاندىن بالىلارنىڭ تەرەققىي قىلىشى ۋە ئەقىل - پاراسىتىنىڭ

ئېشىشىغا پايدىلىق بولىدۇ. مەن ئوقۇغۇچىلىرىمنى ئۆلۈك يادلاتقۇزمايمەن. ئۇلارنى ئويۇن ئويناش، چۆچەك ئېيتىش، گۈزەللىك، مۇزىكا، تەپەككۇر يۈرگۈزۈش ۋە ئىجاد قىلىش جەريانىدا مول ئەقلىي پائالىيەت ئېلىپ بارغۇزىمەن. بۇنداق قىلغاندا بالىلار ساياھەتچى، ئىشتىراكچى ۋە ئىجادچى بولۇپ چىقىدۇ. مېنىڭ ئوقۇغۇچىلارنى تەربىيىلەشتىكى ئەڭ ئالىي نىشانىم: ئوقۇغۇچىلىرىمغا كۆزىتىش، پىكىر يۈرگۈزۈش، مۇھاكىمە قىلىش ئارقىلىق ئەمگەكنىڭ شادلىقىنى ھېس قىلدۇرۇش ۋە ئۇلارنى ئۆز ئىجادىيەتلىرىدىن پەخىرلەندۈرۈش؛ ئوقۇغۇچىلىرىمنى باشقىلار ئۈچۈن گۈزەللىك ۋە شادلىق يارىتىدىغان، مۇشۇنداق قىلىش جەريانىدا بەختىنى ھېس قىلىدىغان قىلىش؛ ئوقۇغۇچىلىرىمنى تەبىئەتنىڭ گۈزەللىكى، مۇزىكىسى ۋە بەدىئىي گۈزەللىكىدىن ھۇزۇرلاندۇرۇش ھەمدە گۈزەللىكنىڭ تەسىرى ئارقىلىق ئۇلارنىڭ مەنىۋى دۇنياسىنى تېخىمۇ بېيىتىش؛ ئوقۇغۇچىلىرىمنى باشقىلارنىڭ دەرد ئەھۋالى ۋە شادلىقىنى ئىنچىكىلىك بىلەن ھېس قىلىدىغان ھەمدە باشقىلارنىڭ كەچۈرمىشلىرىگە ئۆزىنىڭ بەختسىزلىكىگە مۇئامىلە قىلغاندەك مۇئامىلە قىلىدىغان قىلىشتىن ئىبارەت. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا بالىلارنىڭ نېمىلەرنى ئۆگىنىشى، قايسى خەتلەرنى يېزىشنى ئۆگىنىۋېلىشى ھەمدە بۇ ھەرپلەرنى توغرا يېزىش ئۇسۇلىنى مەڭگۈ ئۇنتۇپ قالماسلىقى، قايسى ھېسابلاش ئۇسۇلىنى ئەسته چىڭ ساقلاش قاتارلىق قاتتىق بەلگىلەنگەن نىشانلارنىمۇ ئۇنتۇپ قالماسلىقتىن ئىبارەت. مەن بىرىنچى يىللىقتىن تۆتىنچى يىللىققىچە بولغان بالىلارنىڭ ئۆگىنىۋېلىشىغا تېگىشلىك ئانا تىل سۆزلەر جەدۋىلىنى «كۆڭۈللۈك مەكتەپ» مەزگىللىدىلا تۈزۈپ چىققانىدىم.

مېنىڭچە ئەقلىي ئەمگەك شەكلى، ئۈسۈلى ۋە ۋاستىسىدىن مۇۋاپىق پايدىلىنىش، ماتارىپنىڭ بىر چوڭ ۋەزىپىسى.

نۇرغۇن مەكتەپلەرنىڭ مۇدىر ۋە كۆزەتكۈچىلىرىنىڭ باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ تۆۋەن يىللىق سىنىپلىرىغا ئېتىبارسىز قارىشى مېنى قاتتىق ئەنسىرىتىدۇ. كۆزەتكۈچىلەر مەكتەپكە كەلسە ئالدى بىلەن تولۇقسىز ۋە تولۇق ئوتتۇرا يىللىقلارغا ئەھمىيەت بېرىدۇ، تۆۋەن يىللىقلار ئۇلارنىڭ نەزىرىدە ھەقمۇ ماۋارىپ بولماستىن، بالىلارنىڭ ئويۇنىدىنلا ئىبارەت. ئوقۇغۇچىلار ئۆرلەپ بەشىنچى يىللىققا كۆچكەندىن كېيىن، «ئويۇن» نى كارى چاغلىق دەيدىغان بۇ خىل پوزىتسىيىنىڭ ئورنىنى ئوقۇغۇچىلارنىڭ بىلىم سەۋىيىسى تۆۋەن بولغانلىقى تۈپەيلىدىن پەيدا بولغان خاتىرجەمسىزلىك ئىگىلەيدۇ.

تۆۋەن يىللىقلار خىزمىتىگە بىپەرۋالىق قىلماسلىق كېرەك، بۇ مېنىڭ تۆۋەن يىللىقلار خىزمىتى باشلانغاندا ئۆزۈمگە قويغان تەلىپىم. بالىلار ئىككىنچى يىللىقىنى ئاياغلاشتۇرغاندا راۋان، ھېسسىياتلىق ئوقۇيالايدىغان بولۇشى لازىم. ئوقۇش — تەپەككۇر ۋە ئەقلىي تەرەققىيات مەنبەسىنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ. ئوقۇش ئوقۇتۇشىدا مەن بالىلاردىن بىر تەرەپتىن ئوقۇپ بىر تەرەپتىن پىكىر يۈرگۈزۈشنى تەلەپ قىلىمەن. ئوقۇش — بالىلارنىڭ بىلىم ئىگىلىشىدىكى كۈچلۈك قورال، شۇنداقلا ئوقۇغۇچىلارنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىنى بېيىتىشنىڭ مەنبەسى.

مېنىڭ بۇ بابتا بايان قىلماقچى بولغىنىم، 1952 - يىلى كۈزدىن 1956 - يىلى ئەتىيازغىچە بولغان تۆت يىلدا ئورۇندىغان ۋە ئۆزئارا مۇناسىۋەتلىك بولغان ئىككى ئوخشاشلا مۇھىم ۋەزىپىدىن ئىبارەت. بىرىنچى، بالىلارغا بىلىمنى پۇختا ۋە توغرا ئۆگىتىش؛ ئىككىنچى، ئۆلۈك يادلىتىشتىن ساقلىنىپ، بالىلارنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىنىڭ كۆپ خىل بولۇشىغا ئەھمىيەت بېرىش، ئۇلارنىڭ سالامەتلىكىگە كۆيۈنۈش.

ساغلام بولۇش، ساغلام بولۇش، يەنە ساغلام بولۇش

مېنىڭچە شۇنى يەنە بىر قېتىم تەكىتلەپ كۆرسىتىش كېرەككى، بالىلارنىڭ ساغلاملىقىغا كۆڭۈل بولۇش ئوقۇتقۇچىلارنىڭ بىرىنچى دەرىجىلىك ۋەزىپىسى. بالىلارنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشى، دۇنيا قارىشى، ئەقلىي تەرەققىياتى، بىلىمىنى مۇستەھكەملىشى ۋە ئۆزىگە ئىشەنچ باغلىشىنىڭ شەكىللىنىشى ئۇلارنىڭ خۇشال - خۇرام، ئۇمىدۋار، جۇشقۇن كەيپىياتتا بولغان - بولمىغانلىقىغا باغلىق بولىدۇ. تۆت يىل جەريانىدا مېنىڭ ھەممىدىن بەك باش قاتۇرغىنىم ۋە ئەندىشە قىلغىنىم — يەنىلا بالىلارنىڭ ساغلاملىقى بولدى.

بالىلارنىڭ ئائىلىسى بىلەن دائىم ئالاقىلىشىپ تۇرماي، بالىلارنىڭ ساغلاملىقىغا كۆڭۈل بۆلمەن دېيىش پۈتۈنلەي قۇرۇق گەپ. مەن ئائىلە باشلىقلىرى بىلەن كۆپىنچە ھالىاردا بالىلارنىڭ سالامەتلىكىگە ئائىت مەسىلىلەر توغرىسىدا سۆزلەشەتتىم. بولۇپمۇ بالىلار مەكتەپكە كىرگەن دەسلەپكى ئىككى يىلدا تېخىمۇ شۇنداق قىلاتتىم. مەن بالىلارنىڭ ئاتا - ئانىلىرىغا بالىلارغا ئائىلە تاپشۇرۇقى بەرمەيدىغانلىقىمنى ئىزاھلايتتىم. چۈنكى بالىلار قائىدە ۋە ئېنىقلىمىلارنى ئاساسلىقى دەرسخانىدا ئىگىلىۋېلىشى كېرەك. ئۇلار ئۆيگە قايتىپ بارغاندىن كېيىن يەنە دەرسلىكىنىڭ مەزمۇنىغا بولغان چۈشەنچىسىنى چوڭقۇرلاشتۇرىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، بالىلار ئۆيدە كىتاب ئوقۇيدۇ، رەسىم سىزىدۇ، تەبىئەت ھادىسىلىرىنى

كۆزىتىدۇ، يېنىدا يۈز بەرگەن ئىشلارنى ئەكس ئەتتۈرۈپ قىسقا ماقالىلەرنى يازىدۇ، ئۆزى ياقتۇرىدىغان شېئىرلارنى يادلايدۇ. دېمەك، ئۇيغە قايتقاندىن كېيىنكى ئۆگىنىش پائالىيىتىدە ھەم بالىلارنى چارچىتىپ قويماسلىق، ھەم ئۆگىنىشنى پۈتۈنلەي ئەمەلدىن قالدۇرۇۋەتمەسلىك لازىم. دەرسخانىدا ئوقۇش ئۈسۈلىنى ياخشىلىغاندىلا ئائىلە تاپشۇرۇقىنى ئاندىن ئەمەلدىن قالدۇرۇشقا بولىدۇ، دەپ قارايدىغان پىكىرلەرنى مېنىڭچە قوبۇل قىلغىلى بولمايدۇ. چۈنكى بۇنداق پىكىرلەر ئۆگىنىش پائالىيىتىنىڭ مەقسىتى ۋە قانۇنىيىتىنى ھەقىقىي تونۇپ يەتمىگەن. ئەمەلىيەتتە بالىلارنىڭ بارلىق ئەقلىي ئەمگىكىنى ئۇدا ئۇچ - تۆت سائەت ۋاقىت ئىچىگە ھەرگىز مەركەزلەشتۈرۈپ قويغىلى بولمايدۇ.

بالىلارنى ساپ ھاۋادىن تېخىمۇ كۆپرەك نەپەس ئېلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىش ئۈچۈن ئائىلە باشلىقلىرى مېنىڭ بالىلارنى بالدۇر ئۇخلىتىپ سەھەر ئويغىتىش ۋە پورتۇشكىنى ئوچۇق قويۇپ ئۇخلاش تەلىپىمگە ماقۇل بولدى. مەن ئائىلە باشلىقلىرى بىلەن يەنە بالىلارنى ھاۋا ئىسسىق بولغان ئەتىياز، ياز، كۈز پەسىللىرى سرتتا ياتقۇزۇش توغرىسىدا مەسلىھەتلەشتىم. شۇنداق قىلىپ ئاتا - ئانىلار، پېشايۋانغا ياكى چۆپ دۆۋىسى ئۈستىگە بالىلارغا مەخسۇس «ئۇخلاش ئورنى» راسلاپ بەردى. بالىلار شۇنداق قىلىشنى ئىنتايىن ياخشى كۆرىدۇ. ئومۇمەن بالىلىرى باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇيدىغان ئائىلىلەرنىڭ ھەممىسى بالىلىرىنىڭ باش ئەتىيازدىن كەچ كۈزگە قەدەر كىتاب ئوقۇش، رەسىم سىزىش، دەم ئېلىش ئۈچۈن ھويلىغا ياكى ئۆگزىگە ساياۋەن ياساپ بېرىشى لازىم. بۇ مەسلىنى ئائىلە باشلىقلىرى بىلەن بۇنىڭدىن بىرنەچچە يىل بۇرۇنلا مەسلىھەتلەشكەن. يۇقىرى يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرى ئانىسىدىن باشقا يۆلەنچۈكى يوق باشلانغۇچ مەكتەپ

ئوقۇغۇچىلىرىغا سايەۋەن ياسىشىپ بېرىشى لازىم، چۈنكى بۇنداق ئائىلىلەر بۇ ئىشنى ئورۇنداشتا قىيىنچىلىق تارتىپ قالىدۇ.

بالىلار «بالىلار كۆڭۈللۈك مەكتەپ» تىكى چاغلىرىدىلا ئەتىگەنلىك گىمناستىكىغا چىقىشقا ئادەتلەنگەن. ھازىر ئۇلار بۇ ياخشى ئادىتىنى يەنىلا داۋاملاشتۇرۇشى لازىم. مەن ئەتىگەنلىكى گىمناستىكا ئويناش ئادىتىنىڭ بالىلىرىدا يېتىلدۈرۈلىشى ۋە داۋاملاشتۇرۇلدۇرۇلىشىغا ئىشىنىمەن. ئاتا - ئانىلار بالىلارنى ئورنىدىن ۋاقتىدا تۇرغۇشقا، ئورنىدىن تۇرغاندىن كېيىن ئالدى بىلەن سرتقا چىقىپ ئەتىگەنلىك گىمناستىكا ئويناپ، ئاندىن يۈزىنى يۇيۇشقا ئادەتلەندۈرۈش كېرەك. يېز كۈنلىرى بالىلارنى كۆلىگە ببرىپ يۇيۇندۇرۇش لازىم. ئۇنىڭدىن باشقا، نۇرغۇن ئاتا - ئانىلار ھويلىسىغا مۇنچا ياسىدى، مۇنداق قىلغاندا بالىلار بىر يىلنىڭ بەش ئېيىدا (بەشىنچى ئايدىن توقۇزىنچى ئايغىچە) ھويلىدا مۇنچىغا چۈشەلەيدۇ. بۇ ئۇلارغا ئادەت بولۇپ قالدى. ئۇلار قىش كۈنلىرى ئۆيى ئىچىدە سۇ بىلەن بېلىنىڭ ئۈستىنى سۈرتۈپ يۇيۇپ تۇرىدۇ.

ئائىلە باشلىقلىرى بىزگە يازدىلىشىپ مۇنچىدا يۇيۇنۇپ تۇرۇشى ئالاھىدە زۆرۈر بولغان دېنا، تولە، كوستە، لارىسا، نىنا ۋە ساشا، سلاۋا قاتارلىق بالىلارغا ئۆينىڭ سرتىغا ئالتە مۇنچا قۇراشتۇرۇپ بەردى. مەن يەنە فىزىئولوگىيىلىك كەمتۈك بالىلارنىڭ، مەسىلەن، دۇمبە سۆڭىكى تومپىيىپ چىقىپ تۇرىدىغان، بەدەن قۇرۇلۇشى ۋە يۈز - كۆزى تەرەققىي قىلمىغان... ئوغۇل - قىز ئوقۇغۇچىلارنىڭ مۇنچىغا چۈشۈش ۋە ئەتىگەنلىك گىمناستىكا ئويناش ئەھۋالىغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بەردىم، ئادەم ساغلام بولۇپلا قالماستىن، يەنە گۈزەل بولۇشى كېرەك، گۈزەللىك ساغلاملىقتىن ئايرىلمايدۇ، ئورگانىزمنىڭ

ماس تەرەققي قىلىشىدىنمۇ ئايرىلمايدۇ.

بەدەننىڭ ھەرقايسى قىسىملىرىنىڭ ئۆزئارا ماس كېلىشى ۋە تەكشى بولۇشى، بولۇپمۇ سۆڭەك مۇسكۇللىرى ۋە كۆكرەك قىسمىنىڭ نورمال يېتىلىشى بالىلىرىدىكى ئوزۇقلىنىش ئەھۋالىغا باغلىق بولىدۇ. كۆپ يىللىق كۆزىتىش ئىسپاتلىدىكى، يېمەكلىك تەركىبىدە مىنېرال ماددىلار ۋە مىكرو ئېلېمېنتلار كەمچىل بولسا، بىر قىسىم سۆڭەك مۇسكۇللىرىنىڭ يېتىلىشى تەسىرگە ئۇچرايدۇ. ھەتتا ئۆمۈرۋايەت بەدەن تۈزۈلۈشىنىڭ گۈزەللىكىگە تەسىر يەتكۈزۈشى مۇمكىن. بۇنداق ئەھۋالدىن ساقلىنىش ئۈچۈن مەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ يېمەكلىكىدە يېتەرلىك مىنېرال ماددا ۋە ۋىتامىننىڭ بار - يوقلۇقىغا شۇنداقلا بۇ ئىككىسىنىڭ مۇۋاپىق مىقداردا ئارىلىشىپ كېلىشىگە ئالاھىدە دىققەت قىلىمەن.

بىرنەچچە يىللىق كۆزىتىش ۋە مەخسۇس تەكشۈرۈش ئارقىلىق ئېرىشكەن سانلىق مەلۇماتلار كىشىنى ئىنتايىن ئەندىشىگە سالىدۇ: 25% ـ ئالا ئىشتەيسىزلىك تۈپەيلىدىن مەكتەپكە ناشتا قىلماي بارىدۇ؛ 30% بالا نورمال تامىقىنىڭ يېرىمىنىمۇ يېمەيدۇ؛ 23% بالىنىڭ گەرچە ئەتىگەنلىك تامىقىنىڭ سۈپىتى تەلەپكە ئۇيغۇن بولسىمۇ، لېكىن مىقدارى يەنىلا ئاز؛ ئاران 22% بالا ئەتىگەنلىكى سۈپەت ۋە مىقدار جەھەتتىن ئەزالىنىدۇ. ناشتا قىلماي كەلگەن بالىلاردا سىنىپتا بىرنەچچە سائەت تۇرغاندىن كېيىنلا مەيدىسى ئاغرىش ۋە بېشى قېيىش ئەھۋاللىرى يۈز بېرىدۇ. مەكتەپتىن قايتقاندىن كېيىن ئۇلار گەرچە بىرنەچچە سائەت ئاچ قورساق يۈرگەن بولسىمۇ، لېكىن تاماقنى يەنىلا ئىشتەي بىلەن يېمەيدۇ (ئاتا ـ ئانىلىرى دائىم بالىلاردىن ئاغرىنىپ، ئۇلارنى قىزىلچا شورپىسى، شورۇا گۈرۈچ، سۈت قاتارلىق ئاددىي ئەمما سالامەتلىككە پايدىلىق يېمەكلىكلەرنى يېگىلى ئۇنسايدۇ، تاماق تالىلايدۇ، دەيدۇ).

ئىشتەيسىزلىك ساغلاملىققا زىيان سالىدىغان ئەڭ زور ئاپەت، چوڭ ـ كىچىك كېسەللىكلەرنىڭ ھەممىسى ئىشتەيسىزلىك بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. بالىلارنىڭ ئىشتەيسىزلىكى ئاساسلىقى ئۇلار ئۇزۇن ۋاقىت سىنىپتا ئولتۇرۇپ نوقۇل ئەقلىي ئەمگەك بىلەنلا شۇغۇللانغانلىقى، زۆرۈر بولغان سىرتقى پائالىيەت، بولۇپمۇ ئوكسىگېن كەمچىل بولغانلىقى ـ بالىلار كۆن بويى كاربون ئوكسىدى بىلەن تولۇپ كەتكەن ھاۋادىن نەپەس ئالغانلىقى تۈپەيلىدىن پەيدا بولىدۇ. كۆپ يىللىق كۆزىتىش مېنى كىشىنى ئەندىشىگە سالىدىغان مۇنداق بىر يەكۈنگە ئىگە قىلدى: ئۇزۇن ۋاقىت كاربون (IV) ئوكسىدى تولۇپ كەتكەن ھاۋادا تۇرۇش، ھەرىم قىلىشتا مۇھىم رول ئويناىدىغان ئىچكى ئاجراتما تەڭپۇڭلۇقىنىڭ بۇزۇلۇشىغا ئېلىپ بارىدۇ. مۇبادا بۇ خىل كېسەللىك سوزۇلۇشچان خاراكتېرلىككە ئۆزگىرىپ كېتىدىغان بولسا، ھەرقانچە داۋالىغان بىلەنمۇ ساقايمايدۇ. ئاتا ـ ئانىلار ھەر خىل ئامالىلار بىلەن بالىلارنىڭ ئىشتىھاسىنى ئېچىشقا تىرىشىپ، ئۇلارغا خىلمۇ خىل مەززىلىك يېمەكلىكلەرنى، بولۇپمۇ تاتلىق يېمەكلىكلەرنى ئېتىپ بەرگىنى بىلەنمۇ، نەتىجىدە تېخىمۇ ئېغىر دەرىجىدىكى ھەرىم قىلىش ئەزالىرى كېسەللىكى كېلىپ چىقىدۇ. ھاۋادىكى ئوكسىگېن كەمچىل بولۇش ئەھۋالىنى ئۆزگەرتىش، بالىلارنىڭ ساغلاملىقىنى ئىلگىرى سۈرۈشتىكى ئەڭ مۇھىم شەرتلەرنىڭ بىرى.

مەن ئاتا ـ ئانىلارغا بالىلارغا تەلىم ئۇزۇقلۇق قىممەتى مول يېمەكلىكلەرنى تەييارلاپ بېرىش، قىشتا ئۇزۇقلىنىش ئۈچۈن ۋىتامىنلىق مېۋە ـ چېۋىلەرنى كۆپرەك ساقلاش توغرىسىدا تەكلىپ بېرەتتىم. ئۇ چاغدا بىز بىرنەچچە ساندۇق ھەسەل ھەرىسى باقاتتۇق، شۇڭا مەكتەپ ئاشخانىسى قىش كۈنلىرى بالىلارغا ھەسەل تەييارلاپ بېرەتتى.

بالىلار بىر كۈننىڭ كۆپ قىسىم ۋاقتىنى سىرتتا تۇرلۇك ھەرىكەت ۋە ئەقلىي ئەمگەك بىلەن ئۆتكۈزىدىغان، مەكتەپتىن قايتىپ بارغاندىن كېيىن ئوپۇل - توپۇل تاپشۇرۇق ئىشلەپ مەن دەپ ئولتۇرمايدىغان بولغاچقا، ئىشتىيى ناھايىتى ياخشى ئىدى. ئەتىگەنلىكى بالىلار تەلەپ بويىچە ناشتا قىلاتتى. ئۇچ سائەت دەرس ئۆتۈلگەندىن كېيىن (تەخمىنەن ئىككى يېرىم سائەت ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن) مەكتەپ ئاشخانىسىغا بېرىپ بىر قاچا گۆش شورپىسى ياكى قىزىلچا شورپىسى، بىر كېسىم گۆش نان، بىر ئىستاكان سۈت، بىر پارچە ياغلىق بولكا بىلەن غىزالىناتتى. مەكتەپتىن قايتىپ بېرىپ ئۆيدە چۈشلۈك تاماق يەيتتى (مەكتەپتە قوشۇمچە تاماق يەپ ئاربلىقتا تەخمىنەن ئۇچ - ئۇچ يېرىم سائەت ئۆتەتتى).

بالىلار مەيلى ئۆيدە بولسۇن ياكى مەكتەپتە بولسۇن، چۈشتىن كېيىنكى ۋاقىتنى پۈتۈنلەي سىرتتا ئۆتكۈزەتتى. يامغۇر ياغقان ياكى قار - شىۋىرغانلىق كۈنلەردىلا ئۆيگە سولىنىپ ئولتۇرۇشقا مەجبۇر بولاتتى.

بالىلارنىڭ تەڭپۇڭ ھالدا راۋاجلىنىشىدا، ھەر خىل ئامىللار ئۆزئارا مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. ساغلاملىق ئوقۇتقۇچىلارنىڭ بالىلارغا قانداق ئائىلە تاپشۇرۇقى بەرگەنلىكىگە ۋە بۇ تاپشۇرۇقلارنى قاچان ۋە قانداق ئورۇندىشىغا باغلىق بولىدۇ. ئائىلىدە مۇستەقىل ئەقلىي ئەمگەك بىلەن شۇغۇللانماندا، كەيپىيات ئىنتايىن زور رول ئويناپدۇ. بالىلار كىتابنى زورمۇ زور قولىغا ئالسا، ئۇ چاغدا ئۇلار روھى جەھەتتىنلا بېسىمغا ئۇچراپ قالماستىن، بەلكى ئىچكى ئەزالارنى تەڭپۇڭلاشتۇرۇش رولىنى ئويناپ دىغان مۇرەككەپ جەريانمۇ يامان تەسىرگە ئۇچرايدۇ. مەن تاپشۇرۇقنى ئۆچ كۆرىدىغان بىرمۇنچە بالىلارنىڭ ھەزىم قىلىش ئىقتىدارى ئېغىر دەرىجىدە بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغاندىن

باشقا، يەنە ئۇچەي، ئاشقازان كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ قالغانلىقىنىمۇ ئۇچراتتىم.

كۈزلۈك، ئەتىيازلىق، قىشلىق تەتىلنىڭ ھەممىسىنى سىرتتا، تەبىئەت قوينىدا ھەربىي يۈرۈش قىلىش، ئورمانلىققا بېرىپ ئۆيناش، سىرتتا دەم ئېلىش بىلەن ئۆتكۈزدۇق، بالىلار تۇنجى قىشلىق تەتىل مەزگىلىدىلا چاڭغا تېيىلىشنى ئۆگىنىۋالغان بولغاچقا، ئورمانلىققا چاڭغا بىلەن باراتتى، ئۇلار تاغ قاپتىلىدىن تۆۋەنگە چاڭغا بىلەن تېيىلىپ چۈشەتتى. ئۇلار «كۆكۈللۈك مەكتەپ» تە قىشنى ئۆتكۈزگەن چاغلىرىدىكىدەك قار شەھەر ياسايتتى، مۇز ئوستىگە ئايلانما چاق ئورنىتاتتى. بالىلار پىئونېرلار ئەترىتىگە كىرگەندىن كېيىن، يەنە ئورمانلىققا ئىنتايىن قىزىقارلىق بولغان ئوتتۇرا ئەترەت يىغىنلىرىنى ئۆتكۈزەتتى.

قىش كۈنلىرى سىرتتا جىسمانىي ئەمگەك بىلەن شۇغۇللىنىش، بالىلارنىڭ ساغلاملىقىغا كاپالەتلىك قىلىشتا كەم بولسا بولمايدىغان شەرت. ھاۋا ئانچە سوغۇق بولمىغان (نۆل گرادۇستىن تۆۋەن ئون نەچچە گرادۇس بولغان) كۈنلىرى، سەكىز ياشلىق بالىلار ھەپتىسىگە ئىككى سائەت، توققۇز ياشتىن ئون ياشقىچە بولغان بالىلار ھەپتىسىگە ئۇچ سائەت، ئون بىر ياشلىق بالىلار ھەپتىسىگە تۆت سائەت ئەمگەك قىلاتتى. ئۇلار كۆچەتلەرنى ئاسراپ قىشتىن بىخەتەر ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن، كۆچەتلەرنىڭ غولىنى قومۇش بىلەن يۆگەيتتى، كۆچەتلەرنىڭ تۈۋىگە كېچىك زەمبىل بىلەن قار توشۇيتتى... سىرتتا جىسمانىي ئەمگەك قىلىش، بەدەن چېنىقتۇرۇش، زۇكامنىڭ ئالدىنى ئېلىشنىڭ ياخشى چارىسى.

بالىلار يازلىق تەتىلدە چارۋىچىلىق فېرمىلىرىغا، ئېتىزدالا ۋە ئورمانلىققا ئۇزۇن سەپەر ۋە ساياھەت قىلىپ بارىدۇ. تەبىئەت بىلەن بىۋاستە ئۇچرىشىپ تۇرۇشنىڭ بالىلارنىڭ

ساغلاملىقىنى ئاشۇرۇشتىمۇ، ئەقلىي تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈشتىمۇ ئىنتايىن زور پايدىسى بار. بالىلار بىرىنچى سىنىپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، ئاۋغۇست ئېيىنى كالخوزنىڭ مېۋىلىك بېغى ياكى ھەسەل ھەرىسى بېقىش مەيدانىدا ئۆتكۈزىدۇ؛ ئىككىنچى سىنىپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن كالخوزنىڭ قوغۇنلۇقىدا ئۆتكۈزىدۇ.

ئاۋغۇست ئېيى ــ تەبىئەت كىشىلەرگە مول سوۋغات ئىنئام قىلىدىغان ئاي، تەبىئەتنىڭ ئەڭ گۈزەل مەزگىلى، شۇنداقلا ئەمگەكچىلەرنىڭ قۇتلۇقلايدىغان مەزگىلى. ئاۋغۇست ئېيىدا ھاۋا سالقىن ۋە ئادەتتىن تاشقىرى ساپ بولۇپ، كىشىلەر ئۆزىنى ئوخشىغان بۇغداينىڭ، پىشىپ مەي بولۇپ كەتكەن قوغۇن، ئۈزۈم ۋە ئالمىنىڭ مەززىلىك پۇرىقى ئىچىدە تۇرغاندەك ئىنتايىن تېتىك ھېس قىلىدۇ. بولۇپمۇ ياز بىلەن كۆز ئالمىلىقىدا يېزا ھاۋاسى ئۆزگىلۈك چىقارغان باكتېرىئوتسىدىنغا تولۇپ كېتىدۇ، ئەگەر ئۆپكە كېسىلى، زۇكام، ريماتىزىم بولۇپ قالغان بالىلارنى چېنىقتۇرماقچى بولسىڭىز، ئۇلارنى مۇشۇ مەزگىلدە كۈن بويى سىرتتا تۇرغۇزسىڭىز كۈپايە قىلىدۇ.

بىر كۈنى، بالىلار كالخوزنىڭ قوغۇنلۇقىدا توپتوغرا بىر كۈن تۇردى، ساھىپخان بالىلارنى قوغۇن ــ تاۋۇز بىلەن تويغىچە مېھمان قىلدى. بىز كىشىنىڭ زوقىنى كەلتۈرىدىغان بۇ كەڭ دالىدىن ئايرىلىشقا كۆڭلىمىز قىيمىغان ھالدا خوش لاشتۇق. شۇ كۈنى كەچقۇرۇنلۇقى كالخوز رەئىسى قوغۇنلۇقتا يېگىدىن تۇرۇپ كەپە ياساشنى بۇيرۇق قىلدى. كەپىلەر ئەتىسىلا تەييار قىلىندى. مەن بالىلارغا تەتىلنى قوغۇنلۇقتا ئۆتكۈزىدىغانلىقىمىزنى ئېيتسام، ئۇلار مېنىڭ گېپىمگە تاكى ئۆزلىرى ئۇچۇن يېگىدىن مەخسۇس ياسالغان بۇ كەپىلەرنى ئۈز كۆزى بىلەن كۆرمىگىچە، «بىزنى ئۇ يەرگە بارغۇزامۇ؟» دەپ، ئانچە ئىشەنمىدى. مەن ئۇلارغا يەنە كېچىنىمۇ مۇشۇ يەردە ئۆتكۈزى-

دىغانلىقىمىزنى ئېيتسام، ئۇلار قالتىس خوشال بولۇپ كەتتى. كەپە ئىچىگە مەززىلىك پۇراق چېچىپ تۇرىدىغان قۇرۇق چۆپ سېلىنغانىدى. بىز ئۆيدىن ئەدىيال ۋە يوتقان ئېلىپ كەلدۇق، يۇيۇنۇش ئۈسكۈنىلىرىنى قۇراشتۇردۇق، ئاتا ــ ئانىلار بىزگە يارەملىشىپ ئوچاق سېلىشىپ بەردى ۋە بالىلارغا ئۇزۇق ــ تۇلۇك تەييارلاپ بەردى. ئىككى كەپىگە ئوغۇللار، ئىككى كەپىگە قىزلار ئورۇنلاشتى. قوغۇنلۇقتا ئۆتكەن بۇ بىر ئاي، كۆك ئاسمان بىلەن ئاي نۇرى مەدھىيەلىگەن كىشىنى مەپتۇن قىلىدىغان كۈيگە ئوخشاش، مەڭگۈ بالىلارنىڭ ئېسىدە قالدى.

بىز تاڭ يورۇشى بىلەنلا ئورنىمىزدىن تۇرۇپ، كېچىلىك ئۈيقۇدىن يېڭى ئويغانغان تەبىئەتنىڭ ئۆزگىچە گۈزەللىكىنى تاماشا قىلغاچ، شەبنەم كېچىپ، گۈزەل تاڭ شەپىقىدە ئەتراپقا بېرىپ ئوينىدۇق. يۈز يۇيۇشقا ئىشلىتىلىدىغان سۇ ياغاچتىن ياسالغان يوغان ئىدىش بىلەن توشۇلاتتى ۋە جۈمەكلىك يۈز يۇيۇش كۆلچىكىگە قاچىلىناتتى. بىز بۇ يەردە ئەتىگەنلىك گىمناستىكا ئوينىدۇق، سوغۇق سۇ بىلەن سۈرتۈپ يۇيۇندۇق، پىشۇرۇلغان ياڭيو بىلەن قوشۇپ پەمىدۇر يېدۇق، تاۋۇز يېدۇق. بۇلار بالىلار ئۈچۈن ھەم يېڭىلىق، ھەم كۆڭۈللۈك ئىش ئىدى. ئەتىگەنلىك تاماقتىن كېيىن كالخوز ئەزالىرىنىڭ قوغۇن ــ تاۋۇز يېغىش ئەمگىگە قاتناشتۇق.

شەھەرلىك بالىلار ۋە ئۇلارنىڭ ئاتا ــ ئانىلىرى بىزنىڭ بۇ يەرگە مېھمان بولۇپ كەلدى، بىز خوشاللىق بىلەن ئۇلارنى قوغۇنلۇقىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇردۇق ۋە ئۇلارنى قوغۇن ــ تاۋۇز يېچىپ مېھمان قىلدۇق. بالىلار تاۋۇزنىڭ سىرتقى شەكلىگە قاراپ ئونىڭ پىشقان ــ پىشمىغانلىقىغا ھۆكۈم قىلالايدىغان بولدى. قوغۇنلۇقنىڭ يېنىغا قېلىن ئۆسۈملۈك تېرىلغان بولۇپ، ھەر يىلى ئاۋغۇست ئايلىرىدا ھەسەل ھەرىسى بېقىش مەيدانى ھەرىلىرىنى بۇ يەرگە ئېلىپ كېلەتتى. شۇنداق قىلىپ ھەر

كۈنى يەنە تاۋۇز ۋە باشقا ھەدە بالىلارغا پىشۇرۇپ بەرگەن گۆش ناندىن ئالغاچ بېرىپ ئاندىرى بوۋاينىكىدە مېھمان بولۇپ تۇردۇق. ئاندىرى بوۋاي بىزنىڭ بۇ سىنىپ كوللېكتىپىمىزغا: «مەكتەپنىڭلارغا ئالغاچ كېتىڭلار» دەپ بىر ساندۇق ھەرە سوۋغات قىلدى، بالىلار قىزىقىش نەزەرى بىلەن ھەسەل ھەرىسىنىڭ تۇرمۇشىنى كۆزەتتى.

بىز ھەر كۈنى كۆلچەككە بېرىپ سۇ ئۈزەتتۇق، ئورمانلىققا بېرىپ ئويناپتۇق. دالىغا بېرىپ ياۋا گۈل - چېچەك تېرەتتۇق ۋە تەرگەن ياۋا گۈللەرنى ئاندىرى بوۋاي بىلەن بىزنىڭ ھېلىقى ئاشپىزىمىز باشا ھەدىگە تەقدىم قىلاتتۇق. چۈشتە كۈن بەك ئىسسىپ كەتكەندە كەپىگە كىرىپ ئۇخلايتتۇق، شامال ئۆتىشىپ تۇرۇش ئۈچۈن، كەپىنىڭ تېمىدىن بىرنەچچە «كېچىك دېرىزە» ئاچتۇق ۋە پاشا - چۆننىنى قاچۇرىدىغان ئوت - چۆپ غولىدىن دېرىزىگە كېشەك ياساپ، «كېچىك دېرىزە» گە تاقاپ قويدۇق. گەرچە كەپىنىڭ سىرتى بەك ئىسسىق بولسىمۇ، ئەمما كەپىنىڭ ئىچى ئىنتايىن سالقىن ئىدى. بالىلار «كۆڭۈللۈك مەكتەپ» قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردىلا ئۆتۈشمە شامالدىن قورقماي ئادەتلەنگەندى. تۇرمۇش، كېچەكىدىن باشلاپ ئادەتلەنگەندە ھەرقانداق ئۆتۈشمە شامالدىن قورقمايدىغان بولىدىغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. بالىلارنى ھاۋا ئۆتۈشمەيدىغان ئۆيدە تۇرماسلىققا ئادەتلەندۈرۈشمۇ تازىلىققا ئەھمىيەت بېرىشكە ئادەتلەندۈرۈشكە ئوخشاش مۇھىم.

چۈشتىن كېيىن ھاۋا سەل - پەل سالقىنداپ، بالىلار سىرتقا چىقىپ ئەمگەك قىلاتتى. بۇ چاغدا، بىر ئادەم بىزگە قوغۇن تۇشۇپ بېرەتتى. قۇياش تاغ ئارقىسىغا ئۆتۈپ، ئېتىز - دالا، ئېدىر ۋە ئوتلاقلار سۇس بىخىرەك تۈمان ئىچىگە يوشۇرۇنغان، ئاسماندا يۇلتۇزلار چاقناشقا باشلىغاندا، بالىلار قەھرىمانلار توغرىسىدىكى، كىشىنى غەلبىگە يېتەكلەيدىغان

خەتەرلىك سەرگۈزەشتە ۋە ۋەقەلىكى مۇرەككەپ بولغان ساياھەت ھېكايىلىرىنى ئاڭلاش ئۈچۈن بىر كەپىنىڭ ئالدىغا يىغىلاتتى. مەن ئۇلارغا خەلق ئېچىدە تارقىلىپ يۈرگەن ئاجايىپ شەخس - بېلىق مەلىكە بىلەن كۆز گۆزىلىنىڭ (ئېيتىشلارغا قارىغاندا، كۆز گۆزىلى جىمجىت ئاۋغۇست كېچىلىرى ھەممە يەرگە مول سوۋغات چاچارمىش) ھېكايىسىنى ئېيتىپ بېرەتتىم.

دالىنىڭ جىمجىت كېچىلىرى كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان ئاھاڭلار: ئېتىز - دالادىن، يېڭىلا ئورۇلۇپ بولغان بۇغداينىڭ ئۈستىدىن كېلىۋاتقان نەي ئاۋازىغا ئوخشاش مۇڭلۇق ئاھاڭلار ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئەمەلىيەتتە بۇ بىر خىل قۇشنىڭ سايرىشى ئىدى. ھالبۇكى، بالىلار ئۆزىنىڭ تەسەۋۋۇر كۈچىگە تايىنىپ، ئاق كۆڭۈل، ئاجايىپ بىر پېرسوناژنىڭ يەنى، بۇغداي باشقى ئېچىدىن چىقىپ نەي چالىدىغان، كىشىلەر ئىنتايىن ياخشى كۆرىدىغان، گۈل تاج كىيگەن كىچىككىنە بىر ئوغۇل بالىنىڭ ئوبرازىنى يارىتتى ۋە بۇ پېرسوناژنى «قۇياش باشقى» دەپ ئاتىدى. قۇياش باشقى - ئۇلارنىڭ نەزىرىدە قۇياشنىڭ بالىسى، قۇياش بىلەن زېمىننىڭ تاپقان بالىسى ئىدى. قەيەردە ئۆركەشلەپ تۇرغان بۇغداي دولقۇنى بولسا، قۇياش باشقى شۇ يەردە دۇنياغا كېلىدۇ. كىشىلەر بۇغدايىنى ئورۇپ بولغاندىن كېيىن، قۇياش باشقى خۇش پۇراق چېچىپ تۇرىدىغان بۇغداي دۆۋىسىگە يۆتكىلىدۇ. كەچ كىرىشى بىلەنلا: قىش كىرەي دەپ قالدى. مەن بۇغداي شىرنىسى ياتىدىغان ئىللىق تۆپراق ئىچىگە كىرىۋالاي دەپ مۇڭلۇق ناخشا ئېيتىدۇ. قۇياش باشقى بۇغداي ئۇنۇپ يېشىل يوپۇرماق چىقارغاندا ئۆز ئېتىزىدا يەنە پەيدا بولۇپ، مۇڭلۇق ناخشا ئېيتىدۇ.

بالىلار تەبىئەتنى زىيادە ئىلاھىلاشتۇرۇۋەتتىمۇ - قانداق؟ خىيالپەرەسلىك ئۇلارنى مەلۇم دەرىجىدە ئەمەلىيەتتىن ئايرىۋەتتىمۇ - قانداق؟ ياق! ئۇنداق ئەمەس، تۇرمۇش، مول ھوسۇل

ۋە ئادەم تـوغرىسىدىكى بۇ خىل رىۋايـەتلەر كـىشىلەرگە ئىلھام بېرىدىغان غـايەت زور كۈچ - قـۇۋۋەت مـەنبەسى. ھـاياتلىق، گۈزەللىك، مول ھوسۇل گەۋدىلەندۈرۈلگەن ئاجـايىپ پېرسوناژ-لارنىڭ ئالىيجانابلىقى روھىنىڭ ئىلھامى ئارقىسىدا، بالىلار قۇياش باشاق توغرىسىدا بىر ناخشا ئىجاد قىلدى. تۆۋەندىكىسى ئۇلار ئىجاد قىلغان ئاشۇ ئاددىي ناخشا:

يەر - جاھانغا چاچتى قۇياش نۇرىنى،
باش كۆتۈردى دانغا تولغان باشاقلار.
نەينى مۆڭلۈق چىلىۋاتقان كىم ئىكەن؟
باشاقكەنغۇ، ياغرار بەلەن قوشاقلار.

بۇغداي توقار سېنىڭ ئوچون توقۇلما،
بېغىڭلايدۇ قۇياش باشاق ئوچون جان.
قىلتىرىقلار ئوخشار قويۇق قېشىڭغا،
كىرپىكلىرىڭ شۇنچە گۈزەل ۋە ئوبدان،
... ...

رىۋايەتتىكى ئوبرازلارنىڭ تەسىرى ئارقىسىدا، بالىلاردا ئۇشتۇمتوت ئاجايىپ ئۆزگىرىشلەر بولۇۋاتقاندەك ئىدى: ئىلگىرى ئاڭلىغان ياكى كۆرگەن خەتلەر دەرھال ئۇلارنىڭ مېڭىسىدە پەيدا بولۇپ، نۇرلىنىپ، دالا ۋە چۆپلۈكلەرنىڭ ھىدىنى چىقىرىشقا باشلىغانىدى. ئۇ بالىلارنىڭ ئىجادىيەتكە بولغان ئارزۇ-سىنى قوزغىغاچقا، شېئىرى ھېسسىياتقا تولغان ئوبرازلار بارلىققا كېلىۋاتاتتى.

بەزىلەر مەخسۇس ساغلاملىق مەسىلىسى سۆزلىنىدىغان بابتا نېمە ئۈچۈن ئەپسانە، خىيالى ئوبراز ۋە بالىلارنىڭ ئىجا-دىيىتى تىلغا ئېلىنىدۇ؟ دەپ سورىشى مۇمكىن. چۈنكى بۇلار بالىلارغا شادلىقنى ھېس قىلدۇرىدۇ. شادلىق بولمىسا، ساغلام بەدەن ۋە ساغلام روھنىڭ تەڭپۇڭ راۋاجلىنىشى مۇمكىن ئەمەس.

ئەگەر بالىلار ئېتىز - دالالارنىڭ گۈزەللىكىدە، يۇلتۇزلارنىڭ چاقنىشىدا، ئۇچار قۇشلارنىڭ سايرىشى ۋە ياۋا گۈل - چېچەك-لەرنىڭ خۇش پۇرىقىدا تەسىرلەنگەن چاغلاردا ناخشا ئىجاد قىلالايدىغان بولسا، بۇ ئۇلارنىڭ جىسمانىي ۋە روھىي جەھەت-تىن ماس ھالدا تەرەققىي قىلىشىنىڭ يۇقىرى نۇقتىغا يېتەكلە-كىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. كىشىلەرنىڭ ساغلاملىقىغا، بولۇپمۇ بالىلارنىڭ ساغلاملىقىغا غەمخورلۇق قىلىشتا، تازىلىق ئۆلچىمى ۋە مىزانى بىلەنلا چەكلىنىپ، مەشغۇلات تۈرۈمى، ئورۇقلىنىش، ئەمگەك ۋە دەم ئېلىشقىلا دىققەت قىلىپ قالماستىن، بەلكى ئالدى بىلەن پۈتۈن جىسمانىي كۈچ بىلەن مەنىۋى كۈچ - قۇۋۋە-ۋەتنىڭ ماسلىشىشىنى يۈكسەك دەرىجىگە يەتكۈزۈش كېرەك. ئىجادىيەتنىڭ شادلىقى مۇشۇنداق ماسلىشىشنىڭ مەكەممەل دەرىجىگە يېتەكلىنىشىنى ئىنكاس قىلىدۇر.

ئۇچىنچى سىنىپ ئاخىرلاشقاندىن كېيىنمۇ تەتىلنى يەنىلا قوغۇنلۇقتا ئۆتكۈزدۇق. بىراق بۇ قېتىم تەتىلنى باشقا جايدىكى — ئۈزۈملۈك باغنىڭ يېنىدىكى قوغۇنلۇقتا ئۆتكۈزدۇق. بىز ئۈزۈملۈك باغدا ئەمگەك قىلدۇق، چۆگىلارغا يارەملىشىپ ئۈزۈملەرنى سېۋەتكە قاچىلىشىپ بەردۇق. ئەتىگەن، ئاخشاملىرى كۆلدە سۇ ئۈزدۇق. بالىلار مۇنداق بىر قىزىقارلىق ئويۇننى ئويلاپ تاپتى: ئۇلار تەقلىد قىلىپ ئۇچ كىچىك پاراخوتتىن بىر كىت تۇتۇش ئەترىتى قۇرۇپ، كۆلنى ئوكيان قىلدى، بىز رازۋېتكا قىلىپ بۇ يەردە كىت ئىزدىدۇق...، بىز يەنە بىر مۇنچە نەي ياسىدۇق. قاراڭغۇ چۈشكەندە، كىچىك مۇزىكا ئەترىتىمىز يىغىلىپ خەلق ناخشىلىرىغا ئورۇنداندى. بەزى ئاھاڭلارنى بىز ئۆزىمىز ئىجاد قىلغان بولۇپ، ئۇنىڭدا ياز كېچىلىرى، چاقماق، كەچكى شەپەق، تۇغان تۇۋىدىكى سىرلىق قاينام ۋە پەسىل قۇشلىرى ئەكس ئەتتۈرۈلگەنىدى. مۇزىكا يىلدىن يىلغا مەنىۋى تۇرمۇشىمىزغا بارغانسېرى كۆپلەپ قوشۇلدى. بالىلار دەم ئال-

غانلىكى يەرلەردە، ئۇنىڭالغۇ قويۇپ ئاتاقلىق كومپوزىتورلارنىڭ ئەسەرلىرى ۋە خەلق ناخشىلىرىنى ئاڭلايدىغان بولدى.

تۆت يىل ئۆتۈپ كەتتى، 1956 - يىللىق يازلىق تەتىل يېتىپ كەلدى. بالىلار بۇ قېتىم تەتىلنى كاۋچۇكزار-لىقنىڭ يېنىدىكى چۆپلۈكتە ئۆتكۈزدى. ئۇلار شاخ - شۇمبا بىلەن كەپە ياساپ، كەپىنىڭ ئوستىنى بۇغداي پاخلى بىلەن ياپتى. ئاتا - ئانىلار يارداملىشىپ بىزگە ئوچاق، مونچا ياسىشىپ بەردى. ھازىر بالىلار ئاشپەز ئۇستامغا يارداملىشىپ تاماق ئېتەلەيدىغان، كەنتتىن ئاشلىق، ياغ، بىلەن، سۈت ۋە كۆكتات ئېلىپ كېلەلەيدىغان بولغانىدى. بىز يىگىرمە مۇزاي ۋە ئىككى ئات باقتۇق. بالىلار كۈندۈزى كالا باقاتتى، ئاخشىمى موزايلارنى كۆل بويىدىكى كىچىكرەك بىر قوتانغا سولايتتى. بالىلار ئات مىنىشنى ئۆگىنىۋالغانىدى ۋە ئات بىلەن بىرىپ كەنتتىن نەرسە - كېرەكلەرنى ئېلىپ كېلەلەيتتى. بۇ ئىشتا كۆپچىلىكنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلغان نۆۋىتىگە ريئايە قىلىشى كېرەك ئىدى، چۈنكى ھەممەيلەننىڭلا ئات مىنىپ بىرنەچچە كىلومېتر يەرگە چاپتۇرۇپ باققۇسى بار ئىدى. بولۇپمۇ ئولوده، سانە ۋە ئىنالارنىڭ ياخشى چەۋەندازلاردىن بولۇپ چىققانلىقى مېنى ئىنتايىن خۇشال قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، ئات مىنىش ئۇلارنىڭ جىسمانىي ئۇقۇشتىنمۇ زور دەرىجىدە ئاشۇردى.

بۇ بىر يىلدىن بۇيان، بالىلار دائىم چوڭقۇر كۆلدە سۇ ئۈزۈپ يۈرۈپ، سۇ ئۈزۈش تېخنىكىسىنى زور دەرىجىدە ئۆستۈردى. مەن بىخەتەر جايىنى تاللاپ، ھەر قېتىم بىر بالىنىڭ سۇ ئۈزۈشىگە يېتەكچىلىك قىلدىم.

بالىلار ئوت - چۆپ ئورۇش مەزگىلىدە تېخىمۇ خۇشال بولۇپ كەتتى. بىز چوڭلارغا يارداملىشىپ ئورۇلغان ئوت - چۆپلەرنى

يىغىشىپ بىرەتتۇق. ئاخشىمى ئېگىز دۆۋىلەنگەن ئوت - چۆپ-نىڭ ئۈستىگە چىقىپ ياتاتتۇق، بۇندىق چاغلاردا بالىلار چەكسىز گۈگۈم تۇيىنىدا مەست بولۇپ كېتەتتى ۋە مېنىڭ يۇلتۇز، يىراق جايلار توغرىسىدا ھېكايە ئېيتىپ بېرىشىمنى ئۈمىد قىلىشاتتى. ئۇلار يۇلتۇزلار ئاستىدا تۇرۇپ ئۆزىنى ئالەم بىلەن ئۇچرىشىۋاتقاندەك ھېس قىلاتتى، شۇڭا ئوقۇتۇ-قۇچىدىن: «يەر شارى، يۇلتۇز ۋە قۇياش نەدىن كەلگەن؟» دەپ سورىشاتتى. ئىشىنىمەنكى، تەبىئەتنىڭ گۈزەللىكى ۋە ئۇلۇغلۇقىغا بالىلارنىڭ ئەقلى يەتمىگەن چاغلاردا ئاندىن ئۇلارنىڭ خىيالىغا مۇشۇنداق سوئاللار كېلىدۇ.

ئۆمۈرۋايەت ئېسىمدىن چىقمايدىغىنى شۇكى، بالىلار يۇلتۇزلار دۇنياسى توغرىسىدىكى بىر ئابزاس ھېكايىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن: «ئۇ يىراق جايدا زادى نېمىلەر بار؟» دەپ سورىدى. ئۇلار دۇنيانىڭ ئۇ چىتىمۇ بىز كۆرۈپ تۇرۇۋاتقاندەك دۇنيا ئىكەنلىكىنى بىلگەندىن كېيىن: «ئۇنداقتا دۇنيانىڭ چېتى نەدىدۇ؟» دەپ ھەيران قېلىشتى. ئۇلار ئوچۇن ئېيتقانداء، ئالەمنىڭ چەكسىزلىكى كىشىنىڭ خىيالىغا سىغمايدىغان ئىش ئىدى. بالىلار بۇنىڭغا ھاڭ - تاڭ قېلىپ جىمىپ قېلىشتى. ئۇلار دۇنيانىڭ چېتىنىڭ قانداقلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلىشقا تىرىشىپ باققان بولسىمۇ، لېكىن كۆز ئالدىغا كەلتۈرەلمىدى. شۇ كۈنى ئاخشىمى بالىلار ئۇزۇنغىچە ئوخلىيالمىدى، ئوخلىغاندىن كېيىن يەنە ھەممىسى دېگۈدەكلا يىراقتىكى قۇياش ۋە يۇلتۇزلارنى چۈشىدى. بالى-لار بىرنەچچە كۈنگىچە: دۇنيانىڭ چېتى زادى نېمىدۇر؟ دېگەن سوئالنى ئاغزىدىن چۈشۈرمىدى. پۈتۈن ئۆگىنىش مەزگىلىدە بۇ سوئال بالىلارنىڭ كاللىسىدىن نېرى بولمىدى.

مەن «كۆكۈلۈك مەكتەپ» ئېچىلىپ دەسلەپكى بىر-نەچچە ھەپتىدىن باشلاپلا تەنتەربىيە ئويۇنلىرىغا ئىنتايىن

ئەھمىيەت بەردىم. بىز يۇقىرى يىللىق ئوقۇغۇچىلارنىڭ ياردىمى ئارقىسىدا بىر ئويۇن مەيدانى ياساپ، ئويۇن مەيدانغا گۈلەڭگۈچ ئورناتتۇق. ھەر خىل توپ تۈرلىرى بىزدە يېتەرلىك ئىدى. بالىلار ئىككىنچى يىللىقتىن باشلاپلا تىك تاك توپ ئويناشنى ئۆگەندى. ئۇلار يەنە دىسكا، چويۇن توپ ئېتىش ۋە ئارغامچىغا، خادىغا يامىشىپ چىقىشنىمۇ ياخشى كۆرەتتى.

بالىلار ياز بويى يالىڭاياق يول يۈردى. يامغۇردا ھۆل بولۇپ كېتىشتىنمۇ قورقمىدى. بۇ، مېنىڭچە بەدەن چېنىقتۇرۇشنىڭ بىر خىل ئالاھىدە مۇھىم ئۇسۇلى. بالىلار بىرىنچى، ئىككىنچى يىللىقتا ئوقۇۋاتقان چاغلاردا ئوچ بالا زۇكامداپ قالغاندى، لېكىن ئوچىنچى، تۆتىنچى يىللىققا چىققاندا بىرمۇ بالا زۇكامداپ باقمىدى.

زۇكام دېگەن بۇ كېسەللىك بىزنى كۆپ يىللاردىن بۇيان بەكمۇ خاتىرجەمسىزلەندۈردى: ھاۋا كىلىماتىدا چوڭ راق ئۆزگىرىش بولغان مەزگىللەردە بالىلارنىڭ يېرىمى دېگۈدەك زۇكامداپ قالاتتى. بالىلار قىزىتما بولۇپ قالمىغان تەقدىردىمۇ، نورمال ئۆگىنىش قىلىشقا ئامالسىز قالاتتى. زۇكامنىڭ ئۇنۇملۇك شىپالىق دورىسى يوق. تىببىي ئىلىم نۇرغۇن زۇكامنىڭ يۇقۇملۇق كېسەل بولماستىن، بەلكى سەزگۈر ئورگانىزمنىڭ ئەتراپتىكى قاتتىق ئۆزگەرگەن مۇھىتتا بولغان بىر خىل ئىنكاسى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى. كۆپ يىللىق ئەمەلىيەت پۈتنىڭ پەۋقۇلئاددە سەزگۈر بولغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. پۈت توڭسا، ئادەم ئاسانلا غەيرى يۇقۇملۇق زۇكام بولۇپ قالمىدۇ. شۇڭا، بىزنىڭ بۇ يەردە، يېتىلىۋاتقان ئورگانىزمنىڭ ساغلاملىقىنى ئاشۇرۇش خىزمىتى پۈتنى چېنىقتۇرۇشتىن باشلىنىدۇ. دەرۋەقە باشقا جەھەتلەردىكى چېنىقىشقىمۇ سەل قاراشقا بولمايدۇ. پۈتنى چېنىقتۇ-

رۇشنىڭ ھازىر تېخى قەرەللىك، مەخسۇس مەشق قىلىش ئۇسۇلى يوق. قاتتىق مەشغۇلات تۈزۈمىنى ئۈزۈن ۋاقىت داۋاملاشتۇرۇش كېرەك، بالىلارنى ھامان پارنىكتەك مۇھىتتا ياشاشقا ئادەتلەندۈرۈپ قويماسلىق، بەك ئەتىۋارلاپ كۆتۈپ كەتمەسلىك لازىم، بولمىسا، ئورگانىزمنىڭ قارشىلىق كۈچى ئاجىزلىشىپ كېتىدۇ. ياز كۈنلىرى بالىلار يالىڭاياق يۈرمەسە، ھۆل لۆڭگە بىلەن بەدەننى سۈرتكەننىڭ ۋە يۇيۇنغاننىڭ تېگىشلىك رولى بولمايدۇ.

... بالىلار ئاشلانغۇچ مەكتەپ باسقۇچىنى مانا مۇشۇنداق ئۆتكۈزدى. يازلىق تەتىلنىڭ ئەڭ ئاخىرقى بىر كۈنى ئۇلار كۆلدە سۇ ئۈزگەندىن كېيىن ئارقا - ئارقىدىن چۆپلۈك كە كەلدى، ئۇلار قاۋۇل، قارىمۇتۇق، چىرايلىق چوڭ بولدى. ئۇلار 11 ياشقا كىرگەن بولسىمۇ، لېكىن قارىماققا 12، 13 ياشلىق بالىلاردىن ئانچە پەرقلەنمەيتتى. ھەتتا ھەممەيلەن «كىچىك بالا» دەپ ئاتايدىغان دانىكنىڭ بويىمۇ بەشىنچى يىللىق ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ بويىغا يېتىشىپ قالغانىدى.

دوختۇرلار ھەر يىلى بالىلارنىڭ كۆرۈش ئىقتىدارىنى، يۈرەك ۋە ئۆپكىسىنى بىرنەچچە قېتىم تەكشۈرۈپ تۇراتتى. بىرىنچى يىللىقتا تۆت بالىنىڭ كۆرۈش ئىقتىدارى تۆۋەنرەك بولۇپ چىققانىدى، ئىككىنچى يىللىقتا، كۆرۈش ئىقتىدارى تۆۋەن بالىدىن ئىككىسى قالدى، ئوچىنچى يىللىقتا ئۇ ئىككىسىمۇ ساقىيىپ كەتتى. تۇرمۇش، كۆرۈش ئىقتىدارىنىڭ قانداقتۇر كۆز كېسەللىكى بولماستىن، بالىلارنىڭ ئورگانىزمىدا بەدەن تەرەققىياتى بىلەن روھىي جەھەتتىكى تەرەققىياتنىڭ ماسلىشالمىغانلىقىنىڭ نەتىجىسى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى. دەسلەپكى ئىككى يىلدا، دوختۇرلارنىڭ تەكشۈرۈشى ئارقىلىق ئوچ بالىنىڭ يۈرەك قان تومۇرى كېسەللىكىگە، ئىككى بالىنىڭ

كۆكرەك پەردە ياللۇغى كېسلى ئاسارىتىگە. ئىككى بالىنىڭ كاناي ياللۇغى كېسلىگە گىرىپتار بولغانلىقى ئېنىقلانغان، بىر بالىدا تۇبېركۇلىيوز كېسلى بار دېگەن گۇمان بولغاندى. لېكىن باشلانغۇچ مەكتەپنى پۈتتۈرگەنگە قەدەر، يۈرەك قان تومۇرى كېسلىگە گىرىپتار بولغان ئۇچ بالىنىڭ ئىككىسى ساقىيىپ كەتتى، قالغان بىرسىمۇ ئىككى يىلنىڭ ئالدىدىكىدىن خېلىلا ياخشى بولۇپ قالدى.

ئۆگىنىش — مەنىۋى تۇرمۇشنىڭ بىر قىسمى

بالىلار مەكتەپكە كىرىشتىن ئىلگىرى تۇرمۇشنى تەبىئەت، ئويۇن، گۈزەللىك، مۇزىكا، خام خىيال ۋە ئىجادىيەت دۇنياسىدا ئۆتكۈزىدۇ، ئەمما باشلانغۇچ مەكتەپكە كىرگەندىن كېيىنمۇ كىشىنى مەپتۇن قىلىدىغان بۇ دۇنيانى مەكتەپ سىرتىدا قالدۇرۇپ قويالمايدۇ. ئوقۇغۇچىلار مەكتەپكە كىرىپ دەسلەپكى بىرنەچچە ئايغىچە، ھەتتا دەسلەپكى بىرنەچچە يىلغىچە ئوقۇشنى بىردىنبىر پائالىيەت شەكلى دەپ قارىمايدۇ. ئوقۇتقۇچى ئوقۇغۇچىلارغا مەكتەپكە كىرىشتىن ئىلگىرىكى شادلىقنى قىلچە ئايىماي بەرگەندە، ئوقۇغۇچىلار ئاندىن مەكتەپ تۇرمۇشنى ياخشى كۆرۈشى مۇمكىن. لېكىن بۇ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ قىزىقىشىغا يول قويۇشنىلا مەقسەت قىلماستىن، بەلكى ئوقۇغۇچىلارنى ئوقۇشنى مەنمىسىز ئىكەن دېگەن تەسىراتقا كەلتۈرۈپ قويماي، مەقسەتلىك ھالدا ئۇلارنىڭ يۈكىنى يېنىكلىتىشنى مەقسەت قىلىدۇ. بالىلار پەيدىنپەي پۈتكۈل ئىنسانلارنىڭ تۇرمۇشىدىكى ئەڭ ئاساسلىق ئىش بىلەن شۇغۇللىنىشقا — ئەستايىدىل، قەيسەرلىك بىلەن ئۈزۈن مۇددەت باش چۆكۈرۈپ جاپالىق ئەمگەك قىلىشقا ئادەتلىنىشى كېرەك. بۇ خىل ئەمگەك جىددىي پىكىر يۈرگۈزۈشكە موھتاج.

مېنىڭچە، ماۋارىپنىڭ مۇھىم بىر ۋەزىپىسى بالىلارنى ئىجادىيەت خاراكتېرىدىكى جىددىي ئەقلىي ئەمگەك بىلەن

شۇغۇللىنىشقا تەدبىرىجىي ئادەتلەندۈرۈشتىن ئىبارەت. بالىلار ئوقۇتقۇچى ياكى ئۆزى ئوتتۇرىغا قويغان نىشانغا يېتىش ئۈچۈن، ئەتراپتىكى بارلىق كاشىلىلارنى تۈگىتىشكە ماھىر بولۇشى لازىم. مەن بالىلارنى پۈتۈن زېھنى بىلەن ئۆگىنىش كە ئادەتلەندۈرۈشكە تىرىشىپ كەلدىم. شۇنداق قىلغاندىلا، ئوقۇغۇچىلار ئاندىن ئەقلىي ئەمگەكنى قىزغىن سۆيىدىغان بولىدۇ.

باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ ۋەزىپىسى ئوقۇغۇچىلارغا پەيدىن پەي جىسمانىي ئەمگەك جەھەتتىكى قىيىنچىلىقلارنى يېڭىشنى ئۆگىتىش بولۇپلا قالماستىن، يەنە ئەقلىي ئەمگەك جەھەتتىكى قىيىنچىلىقلارنى يېڭىشنىمۇ ئۆگىتىش. بالىلار ئەقلىي ئەمگەكنىڭ ماھىيىتىنى بىرخىل جىددىي زېھنىي پائالىيەت بولۇپ، جىسىم، پاكىت ۋە ھادىسىلەرنىڭ خىلمۇ خىل مۇرەككەپ خاراكتېرى، سىرلىق مۇناسىۋىتى ۋە زىددىيەتلىرىگە بولغان چوڭقۇر چۈشىنىش ئىكەنلىكىنى بىلىۋېلىشى لازىم. ئوقۇغۇچىلار ھەرقانداق ئەھۋالدا ھەممىلا نەرسىنى ئاسان دەپ ھېس قىلىۋەرمەيدىغان، قىيىنچىلىقنىڭ نېمىلىكىنى بىلىمەيدىغان بولۇپ قالماسلىقى لازىم. بىلىم ئىگىلىتىش جەريانىدا، بالىلاردا يەنە ئەقلىي ئەمگەك قىلىشتىكى ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىك ۋە ئەقلىي ئەمگەك بىلەن شوغۇللىنىش ئادىتىنى يېتىلدۈرۈش كېرەك. ئەقلىي كۈچ مەشغۇلاتىدا تەربىيىلىنىۋاتقان تەسىرى بىلەن تەربىيىلەنگۈچىنىڭ ئاكتىلقىنى ئورگانىك ھالدا بىرلەشتۈرۈش لازىم. ئىرادىنىڭ يېتىلىشى — پىكىر يۈرگۈزۈش نىشانىنى ئوتتۇرىغا قويۇش، زېھنىي كۈچنى مەركەزلەشتۈرۈش، بىلىم ئىگىلەش ۋە ئۆز - ئۆزىگە ھەيدەك چىلىك قىلىشتىن باشلىنىدۇ. بالىلارغا ئەقلىي ئەمگەك داۋاملىق قىيىنچىلىقنىڭ نېمىلىكىنى ھېس قىلدۇرۇشمۇ مۇھىم بىر ۋەزىپە.

بالىلار ئۆگىنىش جەريانىدا ھامان ھەممىلا نەرسىنى ئاسان دەپ قارايدىغان بولسا، ئىدىيىدە پەيدىنپەي ھۇرۇنلىشىپ قالىدۇ. بۇنداق ھۇرۇنلۇق ئىنتايىن زىيانلىق، ئۇ، كىشىنى تۇرمۇشقا نىسبەتەن يېنىكلىك قىلىدىغان قىلىپ قويىدۇ. ھەيران قالارلىقى شۇكى، بەزى خېلى قابىلىيەتلىك ئوقۇغۇچىلار دائىم بەزى قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ تۇرمىسا، ھۇرۇنلۇق ئىدىيىسى ئاسانلا ئۆسۈپ قالىدۇ. ئىدىيە جەھەتتىكى ھۇرۇنلۇق تۆۋەن يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرىدا كۆپرەك كۆرۈلىدۇ. چۈنكى تۆۋەن يىللىق سىنىپلاردىكى قابىلىيىتى بىر قەدەر كۈچلۈك ئوقۇغۇچىلار باشقا بالىلار جىددىي زېھنىي ئەمگەك ئارقىلىق ئاندىن ئىگىلىيەلەيدىغان نەرسىلەرنى ئاسانلا ئىگىلىۋالىدۇ - دە، قالغان ۋاقىتنى ئويناپ بوش ئۆتكۈزىدۇ. ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئويناپ ۋاقىتنى بوش ئۆتكۈزۈشىگە يول قويماسلىق مائارىپنىڭ ئالاھىدە ۋەزىپىسى.

بىزنىڭ بىرىنچى يىللىق ئوقۇغۇچىلىرىمىز ئازادە، يورۇق بىر سىنىپتا ئوقۇدى. بۇ، بىر ئېغىزلىق ئايرىم ئۆي بولۇپ، ھىز ئۈنۈك جەنۇب تەرىپىدىنمۇ، شەرق تەرىپىدىنمۇ دېرىزە ئاچقانىدۇق، شۇڭا سىنىپنىڭ ئىچى ئىنتايىن يورۇق ئىدى. دېرىزىنىڭ سىرتىدا بىر تۈپ ياڭاق، ئۈنۈك سەل نېرىسىدا ئالما، نەشپۈت ۋە ئۈرۈك بار ئىدى، ئۈنۈك نېرىسى كاۋۇچۇكزارلىق ئىدى. بىزنىڭ سىنىپنىلا ئەمەس، ھەتتا پۈتۈن مەكتەپنى يېشىللىق قاپلىغانىدى. ھاۋا ياپيېشىل يوپۇرماقلاردىن چىققان ئوكسىگېن بىلەن تولۇپ كەتكەن بولۇپ، مەكتەپ ئىچى ھامان جەمجىت ئىدى. سىنىپىمىز يوغان بىر كارىدورغا تۇتاش بولۇپ، كارىدوردىكى بىر ئىشىك ئارقىلىق باشقا يەنە بىر ئېغىزلىق ئۆيگە چىقىلى بولاتتى. بىز ئۇ ئۆينى بالىلار چۆچىكى ئۆيى قىلماقچى بولدۇق.

سىنىپىمىزنىڭ پەلەمپېيىنىڭ ئالدى تەرىپى سېمونتلۇق

مەيدان، ئۇنىڭدىن باشقا يەنە بىر ئاياغ يۇيۇش ئۈسكۈنىسى (يېغىلىپ قالغان يامغۇر سۈيىدىن پايدىلىنىپ) بار ئىدى. بىرنەچچە كىچىك يول بۇ يەر ئارقىلىق مەكتەپنىڭ ھەر-قايسى جايلىرىغا تۇتىشىدۇ. يولنىڭ ئىككى يېنىغا شاپتۇل، لىپا ۋە كاشتان تىكىلگەن. يولنىڭ بىرى، مەكتەپنىڭ مەركـ-زىگە ــ ھەممەيلەن ياخشى كۆرىدىغان تەكلىككە تۇتىشىدۇ؛ يەنە بىرى، يېقىن قوشنىمىز بەشىنچى يىللىق ئىككى سىنىپ-قا تۇتىشىدۇ؛ ئۈچىنچىسى ياپيېشىل چۆپلۈك ۋە كىچىك ئورمانلىققا، تۆتىنچىسى چاتقال بىلەن كەتكەن جىلغىغا تۇتىشىدۇ.

مېنىڭچە، بىرىنچى، ئىككىنچى يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچىـ-لىرىنى، بولۇپمۇ بىرىنچى يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرىنى ئايرىم سىنىپتا ئوقۇتقان تۈزۈك، ئۇلارنىڭ ئۆزگىچە ئۆگىنىش، ئەمگەك ۋە دەم ئېلىش تۈزۈمى بار، تۆۋەن يىللىق ئوقۇغۇچـ-لارنى ئادەم كۆپ، ۋاراڭ ــ چۈرۈك بولىدىغان، قىستىلىدىغان سورۇنلارغا ئاپارماسلىق كېرەك. ياش قۇرامى كىچىك بالىلارنى ئەقلىي كۈچىنى راۋاجلاندۇرۇشتىكى زۆرۈر شەرت ــ جەمـ-جىتلىقتىن ئىمكان قەدەر ئۆزاقراق بەھرىمەن قىلىش لازىم. مەن ئۇزۇن يىللىق كۆزىتىش ئارقىلىق، يېڭىدىن مەكتەپكە كىرگەن بالىلارنىڭ دەسلەپكى بىرنەچچە كۈنلۈك مەكتەپ تۇرمۇشى مۇھىتىغا ھەيران قالدىغانلىقىنى بايقىدىم. ئەمما ئۆگىنىش ئۇلارغا ھارغىنلىق ھېس قىلدۇرىدۇ دېگەندىن كۆرە، ئۇلار ھاياجىنىنى باسالماي دەرس ئارىلىقىدا ۋاقىرىشىپ، قوغلىشىپ، قىستىشىپ يۈرۈپ چارچاپ كېتىدۇ دېگەن تۈزۈك. مەن بىرىنچى يىللىق ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ دەرس ئارىلىقىدىكى دەم ئېلىشتىن كېيىنكى ئەھۋالى ئۈستىدە بەش يىل تەكشۈرۈش ئېلىپ باردىم، دەرس ئارىلىقىدىكى يېرىم سائەتلىك دەم ئېلىشتا باشقا ئوقۇغۇچىلار بىلەن ۋاقىرىشىپ، قوغلىشىپ، ئىتتىرىشىپ

ئويناپ ئاندىن سىنىپقا كىرگەن ئوقۇغۇچى ئاسانلىقچە دەرھال تىنچلىنالمايدۇ، خېلى تەجرىبىلىك ئوقۇتقۇچىلارمۇ پۈتۈن سىنىپنى ئون مىنۇتچە ۋاقىت سەرپ قىلىپ ئاران تىنچلاندۇرالايـ-دۇ. بىرىنچى يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرى دەرس ئارىلىقىدا ئۆزىنىڭ كىچىك كوللېكتىپى ئىچىدە دەم ئالسا، ئەھۋال ئۈنگىغا ئوخشاشمايدۇ. بالىلار بىر ــ ئىككى مىنۇت ئىچىدىلا ئۆز ھاياجىنىنى بېسىۋېلىپ جىممجىت ئولتۇرالايدۇ.

باشباشتاقلىق قىلىپ ۋاقىرىشىپ، قوغلىشىپ، چېپىشىپ يۈرۈش مەكتەپلەردىكى ناچار خاھىش. بالىلارنىڭ شادلىقى ئۆركەشلەپ ئېقىۋاتقان دەريا-غا ئوخشايدۇ، ئۇنى تىزگىنلەش كېرەك.

ھازىر بىرىنچى، ئىككىنچى يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرىـ-مىز ياپيېشىل دەرەخلەر ئارىسىدىكى ئازادە، ئايرىم بىر سىنىپتا ئوقۇۋاتىدۇ. ئۇلارغا يارىتىپ بېرىلگەن بۇ خىل مۇھىت ئۇلارنىڭ ئۆگىنىش ۋە دەم ئېلىشى ئۈچۈن ئىنتايىن پايدىلىق.

مېنىڭ دەسلەپكى بىرنەچچە ھەپتىدىكى ئاساسلىق خىزـ-مىتىم بالىلارنى پەيدىنپەي يېڭى تۇرمۇشقا كۆندۈرۈشتىن ئىبارەت بولدى. ئەمەلىيەتتە بۇ چاغدىكى ئۆگىنىش «كۆڭۈللۈك مەكتەپ» مەزگىلىدىكى ئۆگىنىشتىن ئانچە كۆپ پەرقلەنمەيتتى. توققۇزىنچى، ئونىنچى ئايلاردا ھەر كۈنى سىنىپتا دەرس ئۆتۈش ۋاقتى قەرىق مىنۇت ۋە ئىككى سائەتتىن ئېشىپ كەتمەيتتى. بۇ ۋاقىت ئاساسلىقى خەت يېزىش ۋە ھېساب دەرسى ئۆتۈشكە سەرپ قىلىناتتى. قالغان ۋاقىتتا سىرتتا پائالىيەت ئېلىپ بېرىلاتتى. بالىلار ھەقلىي دەرس ئۆتۈشنى تەقەززالىق بىلەن كۈتەتتى ــ ئۇلار سىنىپتا ئوقۇشنى شۇنداق دەپ ئاتىشاتتى.

بۇ خىل ئارزۇغا نىسبەتەن ئىنتايىن خۇشال-لاندىم. لېكىن شۇنىڭ بىلەن تەڭ يەنە: «بالىلار، سىلەر ھاۋاسى كىشىنىڭ

نەپسىنى بوغدىغان سىنىپتا چارچاپ مۇگدەپ ئولتۇرغان تەك
دىمەتلىكلەرنىڭ دەرستىن چۇشۇشكە قوڭغۇراق چېلىنىشىغا نە-
قەدەر ئىنتىزار بولىدىغانلىقىنى بىلمەيدىغان كىچىك...» دەپ
ئويلىدىم.

بالىلارغا دەرس ئوقۇشقا ئەتراپلىق، ياخشى تەييارلىق
قىلدۇرۇش — نورمال ئەمگەك تەرتىپىسى، ئەخلاقىي، جىسمانىي
ۋە ئەقلىي تەربىيە جەھەتلەردە ھازىرلاشقا تېگىشلىك شەرت.
ئاساسىي مەقسەت يەنىلا ئوقۇغۇچىلارنى ھەر خىل شارائىتتا تەر-
تىپلىك خىزمەت قىلىشنى ئۆگىنىۋېلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە
قىلىشتىن ئىبارەت، ئەلۋەتتە. دەرسخانىدا ئوقۇتۇش ھەرگىزمۇ
كىشىنىڭ بېشىنى قاتۇرىدىغان ئەمما قىلمىسا بولمايدىغان ئىش
ئەمەس. ئەقلىي ئەمگەككە نىسبەتەن ئېيتقاندا دەرسخانا ئەك
پايدىلىق مۇھىت، لېكىن بالىلارنى پەيدىنپەي بۇ خىل مۇھىت
قا كۆندۈرۈش لازىم — بۇ، تۆۋەن يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچى-
لىرىنىڭ سىنىپتا ئوقۇشتىكى ئالاھىدىلىكى. ئەگەر مەكتەپكە
يېڭىدىن كىرگەن بالىلار ھەر كۈنى سىنىپتا تۆت سائەت ئوقۇش
قا مەجبۇر قىلىنىدىغان بولسا، ئەقلىي ئەمگەككە پايدىلىق
بولغان مۇھىت بالىلارنىڭ ساغلاملىقىغا ئېغىر زىيان يەتكۈزۈپ
قويىدۇ.

بالىلار سىنىپتا ئېلىپبە ئوقۇيدۇ، چەمبەر، تۈز سىزىق سىزى-
دۇ، ھەرپ يازىدۇ، كۆنۈكمە تۈزىدۇ ۋە كۆنۈكمە ئىشلەيدۇ،
بۇلارنىڭ ھەممىسى پەيدىنپەي بالىلارنىڭ مول مەنىۋى تۇرمۇشى-
غا قوشۇلىدۇ، شۇڭا بالىلار بۇنىڭدىن زېرىكىش ھېس قىلماي-
دۇ. بالىلار ھەرپلەرنى پىششىق ئىگىلەپ بولغانلىقى ئۈچۈن،
بىز ئۇنى ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە قايتا - قايتا ئوقۇپ ئولتۇرماس-
تىن، ئوقۇش ئىقتىدارىنى يېتىلدۈرۈش ئۈچۈن خىمۇ خىل
ئۇسۇللارنى قوللاندۇق. بۇ ئوقۇش ئىقتىدارىنى ئىلگىرى سۈرۈش
تەرەققىياتىدىن قارىغاندا، ئېلىپبەنى قايتا - قايتا ئوقۇش

ئۇسۇلىدىن ياخشى بولدى،

مەن بالىلارنىڭ ھازىرلاشقا تېگىشلىك بولغان ئوقۇش
ماھارىتىنى مەشق قىلدۇرۇشقا ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرەتتىم.
چۈنكى. يېتەرلىك دەرىجىدە مەشق قىلمىسا، مۇئەييەن ئوقۇش
ئۇلچىمى بولمىسا، ھېچقانداق پايدىلىق نەتىجىگە ئېرىشكىلى
بولمايدۇ. بۇنىڭ ۋە تاق سۆزلەرنىلا ئوقۇش، ھەرپلەرنى
تونۇش كۆپايە قىلمايدۇ. ئوقۇش — دۇنياغا تۇتىشىدىغان
دېرىزە . بىلىمگە ئىگە بولۇشتىكى مۇھىم قورال، راۋان ۋە
ئىنتىك ئوقۇيالايدىغان بولغاندىلا ئاندىن بۇ قورال ئۆزىنىڭ
تېگىشلىك رولىنى جارى قىلدۇرالايدۇ. مەن ھېسىياتلىق
ئۇنلۇك ئوقۇش، قول يازمىسىنى يېزىش، سىزىش قاتارلىق
كۆپ خىل پائالىيەت شەكلى ئارقىلىق، ئوقۇشنى ئىمكان
قەدەر يېرىم ئاپتوماتىك دەرىجىسىگە يەتكۈزۈشنى ئىلگىرى
سۈرگەچكە بالىلار ئىككىنچى يىللىققا چىققاندىلا كۆپ
بوغۇملۇق سۆزلەرنى بىر پۈتۈن گەۋدە سۈپىتىدە ھېس
قىلالايدىغان بولدى. مېنىڭ بالىلارنى تەبىئەت تەسۋىرلەنگەن
ماقالىلەرنى يېزىشقا يېتەكلىشىم ۋە ئۇلارنىڭ بۇ خىل
پائالىيەتكە بولغان قىزىقىشىنى قوزغىشىدىكى مەقسىتىم،
ئەمەلىيەتتە بۇ «ئوقۇتۇش ماھارىتى» دىن پايدىلىنىپ
بالىلارغا تېخىمۇ ياخشى ئوقۇشنى ئۆگىتىش ئىدى.

دەرسخانىدا قوللىنىلغان خىلمۇ خىل پائالىيەت
شەكىللىرىنىڭ ھەممىسىنى مائارىپتىكى «ماھارەت» دەپ
قاراشقا بولىدۇ. تەجرىبىلەر ئىسپاتلىدىكى، بىرىنچى يىللىق
ئوقۇش باشلىنىشى بىلەنلا دەرھال دەرسخانىدا ھەقىقىي
تۇرمۇش ئوقۇش، قول يازما ۋە ھېسابلاش دەرسى ئۆتۈشكە
بولمايدۇ. ئاددىي مېخانىكىلىق قايتىلاش بالىلارنى تېزلا
زېرىكتۇرۇپ قويىدۇ. بالىلار سەللا چارچاش ھېس قىلغاندا،
مەن ئوقۇتۇش ئۇسۇلۇمنى يېڭىلاپ تۇردۇم. رەسىم سىزىش —

دەرسخانىدا ئوقۇتۇش شەكلىنى كۆپ خىللاشتۇرۇشتىكى كۆچلۈك ۋاستە، مەن بالىلارنىڭ ئوقۇۋاتقانلىقىنى كۆرسەملا: «قېنى، بالىلار، رەسىم دەپتىرىڭلارنى ئېلىپ، ھېلى ئوقۇغان چۆچەكتىكى ۋەقەلىكنى سىزىپ چىقىڭلار» دەيمەن. نەتىجىدە، بالىلارنىڭ روھىي ھالىتىدىكى ھارغىنلىق ئالامەتلىرى دەرھال يوقىلىپ، كۆزلىرىدە شادلىق نۇرلىرى چاقنايدۇ. بۇ، ئىجادىيەتنىڭ زېرىكىشلىك ئۇنۇلۇك ئوقۇش پائالىيىتىنىڭ ئورنىنى ئىگىلىگەنلىكىنىڭ نەتىجىسى. مەن بالىلارنىڭ مۇستەقىل تاپشۇرۇقلاردىكى مەسىلىلەرنى چۈشىنەلمەيۋاتقانلىقىنى سەزسەملا، ئۇلارغا دەرھال ئىجادىي پائالىيەت — رەسىم سىزىش ئارقىلىق يارىدەم بېرىمەن. بالىلار تاپشۇرۇقنى قايتا - قايتا ئوقۇيدۇ ۋە بىر تەرەپتىن ئوقۇپ، بىر تەرەپتىن سىزىدۇ. نەتىجىدە، ئەسلىدە زادىلا چۈشەنگىلى بولمايدىغاندەك تۇرغان ئۇ بېقىندى مۇناسىۋەتلەر تېزلا چۈشىنىشلىك بولۇپ كېتىدۇ... ئوقۇتقۇچى بەك ئۇزۇن سۆزلەپ كەتسە، ئوقۇغۇچىلار ئاسانلا چارچاپ مۆگدەپ قالىدۇ. مەن بالىلارنىڭ كۆزلىرى خۇمالىشىۋاتقانلىقىنى سەزسەملا، سۆزلەۋاتقان دەرسىمنى توختىتىپ قويۇپ، ئۇلارغا رەسىم سىزدۇرىمەن.

ئوقۇش باشلىنىپ ئۇچ ھەپتىدىن كېيىن بالىلار تەبىئەت تەسۋىرلەنگەن رەسىملىك قوللانما ئىشلەشكە باشلىدى، يۇقىرى يىللىق سىنىپلارنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ھەر بىر بالىغا 24 بەتلىك قاتتىق مۇقاۋىلىق قىلىپ بېرىدىن دەپتەر ياساپ بەردى ۋە ھەربىر بالىغا بىر تالدىن قېرىنداش ھەدىيە قىلدى. بىز ھەر ھەپتىدە بىر قېتىم تەپەككۇر ۋە تىل مەنبەسى بولغان تەبىئەت قوينىغا بېرىپ، ئەتراپتىكى دۇنيا تەسۋىرلەنگەن قەستۇرما سۆزەتلىك بەزى چۆچەكلەرنى تۇزدۇق. بىز تۇنجى قېتىم مېۋىلىك باغقا بېرىپ، كېچىكىپ

بولىدىغان بىر تۈپ ئالما كۆچىتىنى كۆزەتتۇق، بالىلار ئۆزلىرىنىڭ شەيئىلەرگە بولغان چۈشەنچىسى ۋە تەپەككۇرىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرەلەيدىغان قىسقا ھېكايىلەرنى تۇزدى.

بالىلار ئۆزلىرىنىڭ سىزغان رەسىملىرىگە «ئالمىسلار ساقىگىلاپ يەرگە تىگەي دەپ قالدى». «ئالمىسلار ئاپىتاپ سىنماقتا»، «يېشىل يوپۇرماقلار ئارىسىدىكى قىپقىزىل ئالمىلار»، «باھاردا ئېچىلغان ئاپئاق چېچەكلەر، كۈزدە كىردى ئالتۇن مېۋىگە»، «بىز ئالمىلىققا بىرىپ مېھمان بولدۇق» قاتارلىق ماۋزۇلارنى قويدى ۋە بۇ ماۋزۇلارنى ئۆزىنىڭ رەسىملىك قوللانمىسىغا كىرگۈزدى. مەن بالىلارغا يەنە دەرسخانىدا ئۆزۈم يازغان قىسقا ماقالەمنى ئوقۇپ بېرىپ، ئۇلارغا ئىجادىيەت مۇۋەپپەقىيىتىنىڭ شادلىقىنى ھېس قىلدۇردۇم. مېۋىلىك باغقا بېرىشتىكى مەقسەت — ئۆگىنىش ئەمەس، مەقسەت — ئوقۇغۇچىلارنى ئەمەلىي شەيئىلەرنى كۆزىتىش ئارقىلىق بىرقەدەر ياخشى قىسقا ماقالىلەرنى يازالايدىغان قىلىشتىن ئىبارەت. ھالبۇكى، قىسقا ماقالىلەرنى يېزىش، بالىلارنى كەلگۈسىدە جىددىي ۋە جاپالىق ئەقلىي ئەمگەك بىلەن شۇغۇللىنالايدىغان قىلىپ يېتىشتۈرۈپ چىقىش تەكى ئۇنۇملۇك ۋاستىلەرنىڭ بىرى. مەن خېلى بۇرۇنلا بىرىنچى، ئىككىنچى يىللىق، بولۇپمۇ ئىككىنچى يىللىق ئوقۇغۇچىلاردىن ئۆزىنىڭ يازىدىغان قىسقا ماقالىسىنىڭ مەۋزۇسىنى ئوتتۇرىغا قويۇشنى ۋە بۇ خىزمەتنى قەتئىي داۋاملاشتۇرۇشنى تەلەپ قىلىپ كەلدىم، بۇ، ئەقلىي ئەمگەككە بولغان ئاڭلىقلىقنى يېتىشتۇرۇشتە ئىنتايىن مۇھىم.

بىرىنچى ئوقۇش يىلى بالىلارنىڭ رەسىملىك قوللانمىسى قىستۇرما سۆزەتلىك ماقالە بىلەن تولۇپ كەتتى. بالىلار گۈل چىمەنلەرنى، ئورۇلغان زىرائەتلەرنى، تېپىنچ كىچىك كۆللەرنى (بىز بۇ يەرگە سايا‌ھەت قىلىپ كەلگەندە، كۆلنىڭ

مۇيى هامان تېپتىنچ، ئەينەكتەك پارقىراپ تۇراتتى، بالىلار شۇڭا بۇ كۆلنى تىمپىتىنچ كۆل دەپ ئاتىغان بولسا كېرەك)، يەنە مەكتەپ قورۇسىدىكى ئەمگەكنى، قۇياش ئولتۇرۇۋاتقان چاغدىكى كەچكى شەپەقنى، ئۆكتەبىر بايرىمىنىڭ تەبرىكلەش پائالىيەتلىرىنى، كەنتىمىزنىڭ تۇرمۇشىنى، تۇنجى قارنى، يانۋار ئايلىرىدىكى قار - شۇرغانىنى، ئوستى مۇزلىغان كىچىك دەريالارنى ۋە كىچىك كۆلدىكى قەھرىتان قىشتىكى سىرلىق بوۋاينى، فېۋرال ئايلىرىدىكى تامچىلارنى، مارت ئايلىرىدىكى تەسكەي تەرەپلەردىكى سۇس كۆكۈش قارلارنى، تۇنجى باھار گۈلىنى، جەنۇبتىن بەك بالدۇر قايتىپ كېلىپ ئۇشتۇمتۇت قار - بوراننا دۇچ كەلگەن قارغۇجىلارنى، باھاردا شادلىققا چۆمگەن پەسىل قۇشلىرىنى، باش كۆزنىڭ ئوچۇق كۈنلىرى توپى بىلەن ئۇچۇپ كېلىپ جۇۋخار گۈلى بىلەن خوشلىشىۋاتقان ھەسەل ھەرىلىرىنى يازغانىدى.

تەبىئەت تەسۋىرلەنگەن بۇ رەسىملەك قوللانما كوللېكتىپىمىزنىڭ مول شېئىرىي تۇيغۇغا ئىگە ئۆزگىچە ئەسىرى بولۇپ قالدى. بۇ ئەسەردە يۇرتىمىزنىڭ نەپىس تەبىئەت ھۆسنى، زېمىن ۋە ئاسمانىنىڭ شادىيانە مۇزىكىلىرى ۋە تىلىنىڭ خۇش بۇي ھىدى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن بولۇپ، ئۇلار بالىلارنىڭ بىر خىل كۆڭۈل ئېچىشىغا ئايلانغانىدى، ئۆگىنىش بۇ خىل شاد - خۇراملىق كۆڭۈل ئېچىشقا ئەگىشىپ بالىلارنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىدىن ئورۇن ئالدى.

بالىلارنىڭ سىنىپتا ئۆتكۈزگەن ۋاقىتىنى دەرس ۋاقتى بويىچە ھېسابلىساق، ئوقۇش باشلانغاندىن كېيىنكى دەسلەپكى ئىككى ئايدا ھەر كۈنى بىر سائەت، ئۈچىنچى، تۆتىنچى ئېيىدا ھەر كۈنى ئىككى سائەت، بەشىنچى، ئالتىنچى ئېيىدا ھەر كۈنى ئىككى يېرىم سائەت (ئوتتۇرا ھېساب بىلەن)، يەتتىنچى، سەككىزىنچى ئېيىدا ھەر كۈنى ئۈچ سائەت

(ئوتتۇرا ھېساب بىلەن) دەرس ئۆتۈلدى. دەسلەپكى ئىككى ئايدا ھەربىر سائەتلىك دەرس يېرىم سائەت، كېيىن قىرىق بەش مىنۇت ئۆتۈلدى. بالىلار دەرس ۋاقتىدا سىرتقا چىقىپ كىرىشنى تەلەپ قىلسا، ئوقۇتقۇچىنىڭ رۇخسىتى بىلەن چىقىپ كىرىشكە رۇخسەت قىلىندى. ئوقۇتقۇچىنىڭ سۆزىنى ئۇزۇپ قويۇش ئەپسىز بولسا، ئوقۇتقۇچىنىڭ ماقۇللۇقىنى ئالمايلا چىقىپ كىرىشكە رۇخسەت قىلىندى. مەن بالىلارنىڭ سىرتقا چىقىپ كىرىشنى تەلەپ قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرسەم ھامان ئىشارەت بىلەن رۇخسەت قىلاتتىم. لېكىن ئايرىم ساندىكى بالىلار مۇتلەق كۆپ ساندىكى بالىلار ئاسانلا كۆنۈپ قالىدىغان مەشغۇلات تۈزۈمىگە بەك تەسىتە كۆنىدى. تولە، كاتە، كوستە ۋە شورا بەك تېز چارچاپ كېتىدۇ. ئۇلارنىڭ چارچاپ كېتىشى جىددىيلىشىپ كەتكەنلىكتىن بولسا كېرەك، بۇ خىل جىددىيلىشىش ئۇلارنىڭ سىنىپتا ئولتۇرۇشىنى بۇرۇنقىدەك ئۇنداق ئەركىن - ئازادە ھېس قىلمىغانلىقىنىڭ، ھەرىكىتىنىڭ قائىدە - تۈزۈملەرنىڭ ئىنتايىن زور چەكلىمىسىگە ئۇچرىغانلىقىنىڭ نەتىجىسى. ھەممىلا بالىنىڭ ئارزۇسىنى قاندۇرۇپ كېتىش مۇمكىن ئەمەس، ئەلۋەتتە. ئۇلارنى چىدامليققا ۋە جىددىي، ئەستايىدىل بولۇشقا ئادەتلەندۈرۈش كېرەك، لېكىن ئەسلىدىكى ئارزۇسى ۋە ئادىتىنى دەرھال ئۆزگەرتىشكە ھەددىدىن زىيادە مەجبۇرلاشقا بولمايدۇ. مەن دەسلەپكى بىرنەچچە ھەپتىدە بۇ بىرنەچچە بالىنىڭ چارچىغاندا سىنىپتىن سىرتقا چىقىپ كېتىشىگە قوشۇلدۇم، ئۇلارنىڭ قېتىرقىنىپ ئۆگىنىش ئادىتىنى يېتىلدۈرۈش جەھەتتە بىر جەريان بولۇشقا يول قويدۇم. ئۇچ، تۆت ئايدىن كېيىن ھەممە ئوقۇغۇچى مەكتەپنىڭ قائىدە - تۈزۈملىرىگە رەتئايە قىلىشقا ئادەتلىنىپ كەتتى.

ھازا ئوچۇق كۈز كۈنلىرى دەرسنى دائىم «يېشىل

سىنىپ» — ئېگىز، يوغان ئالما دەرەخلىرى تۇۋىدىكى چۆپلۈك — تە ئۆتتۇق. مەن بىرنەچچە يىلنىڭ ئالدىدا بۇ يەرگە يۇقىرى يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن بىللە سىم ۋە تۆمۈر چىۋىقتىن «يېشىل سىنىپ» نىڭ جازىسىنى ياساپ، ياۋا ئۈزۈم، قۇلماق قاتارلىق ياماشقۇچى ئۆسۈملۈك تىككەنىدىم. بۇ جازا ئىككى يىلدىلا «يېشىل سىنىپ» بولۇپ شەكىللەندى، تىككەن ئۆسۈملۈكلەر كۆكلەپ، يامىشىپ سىنىپنىڭ ئۆگزىسىنى چۈمكەپ كەتتى. كۈن نۇرىنىڭ تولۇق چۈشۈشىگە كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، «سىنىپ» نىڭ تۆت تەرىپىدىن كىچىك دېرىزە قويدۇق. بۇ يەر، ھاۋا ئىسسىپ كەتكەندە سالقىن، كۆز كۆنلىرى بولسا ئىللىق ۋە ئازادە. «يېشىل سىنىپ» نىڭ ئىچى ئىنتايىن تىنچ بولۇپ، «كىچىك دېرىزە» لەرنى قۇلماق ۋە ياۋا ئۈزۈم شاخلىرى توسۇپ تۇرىدۇ، «سىنىپ» نىڭ ھەممىلا يېرىنى يېشىللىق قاپلىغان. شاخ - يوپۇرماقلار ئارىسىدىن چۈشكەن كۈن نۇرى داغ ئىزلىرىغا ئوخشاش ئاجايىپ ئۆزگىچە مەنزىرە پەيدا قىلىپ تۇرىدۇ، بالىلار كۈن نۇرى چۈشكەن يەرلەرنى «رېئايەتتىكى دېرىزىلەر» دەپ ئاتايدۇ. «يېشىل سىنىپ» قا بىرنەچچە پارتا ۋە ئورۇندۇق قويۇلغان بولۇپ، بالىلار ئۇ يەردە خەت يازىدۇ، كىتاب ئوقۇيدۇ ۋە تاپشۇرۇق ئىشلەيدۇ.

ئۇچ تەرىپى سوغۇققا چىداملىق ئۈزۈم بىلەن قورشالغان بىر چۆپلۈك بولۇپ، بۇ بىزنىڭ ئىككىنچى «يېشىل سىنىپسىز». بۇ يەر تىمپېراتۇرا يۇقىرى مەزگىللەردە سالقىن تۇرىدۇ (ئەتىيار، كۈز ئايلىرىدىكى يامغۇر پەسلىدىمۇ بىزنىڭ بۇ يەرنىڭ تېمپېراتۇرىسى يۇقىرى بولىدۇ).

بىزنىڭ يەنە بىر جايدا «يېشىل سىنىپ» سىز بار، ئۇ، جىلغىغا تۇتىشىدىغان كىچىك خالى ئورمانلىقتىكى بىر پارچە چۆپلۈكتە. بىز ئەڭ ئاخىرقى بىر سائەتلىك دەرس قالغاندا

ئۇنى مەكتەپكە قايتىپ كېلىپ ئۆتمەستىن، ئاشۇ «يېشىل سىنىپ» قا بېرىپ ئۆتتىمىز. ئېشىپ قالغان 60 پىرسەنت دەرسنىڭ خېلى كۆپ قىسمى «يېشىل تەجرىبىخانا» ۋە مەكتەپ ئىچىدىكى پارنىكتا ئۆتۈلىدۇ. «يېشىل تەجرىبىخانا» بىر يالغۇز ئۆي بولۇپ، ئۇنىڭ تۆت تەرىپىنى دەرەخ ۋە ئۈزۈم تاللىرى قورشاپ تۇرىدۇ. بۇ يەردە دەرس ئۆتۈلىدىغان يەنە بىر ئېغىز سىنىپ بار، ئۇنىڭ ئىچىدە نۇرغۇن ئۆسۈملۈك ۋە گۈل بار.

دەرسنىڭ كۆپ قىسمى تەبىئەت مۇھىتىدا، ساپ ھاۋادا، ئوچۇق چىلىقتا ئۆتۈلىدۇ. بۇ، بالىلارئۈچۈن ئىنتايىن پايدىلىق، دەسۈاقتىدا بالىلارنىڭ زېھنىي كۈچى ئۇرغۇپ تۇرىدۇ، بالىلار دەرسنى قىزىقىپ ئاڭلايدۇ، ھەرقانداق ۋاقىتتا ھارغىنلىق ۋە زېرىكىش ھېس قىلمايدۇ.

مەكتەپتىن قويۇپ بەرگەندىن كېيىن، بالىلارنى ئۆيدە دەم ئالدۇرۇش كېرەك. بالىلارنىڭ دەرسخانىدىكى ھارغىنلىقىنى ھەر خىل ئامالار بىلەن تۈگىتىشكە تىرىشىمىز، لېكىن بالىلار يەنىلا دائىم ھارغىنلىق ھېس قىلىدۇ، شۇڭا بالىلارنى دەرسنى ئۆتۈپ بولغاندىن كېيىن دەم ئالدۇرۇش كېرەك. كۆپ يىللىق تەجرىبىلەر ماڭا شۇنى تونۇتتىكى، ئوقۇغۇچىلار ئادەتتە چۈشتىن كېيىنكى ۋاقىتتا مەكتەپتىكىدەك ئۇنداق جىددىي ئەقلىي پائالىيەت بىلەن شۇغۇللانماسلىقى كېرەك، بولۇپمۇ يېشى كىچىك بالىلارنىڭ يۈكىنى ئېغىرلاشتۇرۇۋەتمەسلىك لازىم. چۈنكى ئۇلار مەكتەپتە ئۆچ - تۆت سائەت جىددىي ئەقلىي ئەمگەك بىلەن شۇغۇللانغاچقا، ئۆيگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن يەنە مۇشۇنداق جىددىي ئەمگەك بىلەن شۇغۇللىنىشقا مەجبۇر قىلىنسا، ئۈزۈن ئۆتمەيلا چارچاپ ھالدىن كېتىدۇ.

ئالىلە تاپشۇرۇقى بېرىلمىسە بولمايدۇ. لېكىن بالىلارنى ئالدى بىلەن دەرسخانىدا دىققىتىنى مەركەزلەشتۈرۈپ جىددىي

ئەمگەك قىلىشقا ئادەتلەندۈرۈش لازىم. بالىلاردا بۇنداق ئادەتنى يېتىلدۈرۈش ئاسان ئەمەس. تەجرىبىلىك ئوقۇتقۇچىلار بالىلارنىڭ دىققىتىنى ئۆزىنىڭ سۆزلەۋاتقان دەرسىگە تېكىستنىڭ مەزمۇنىغا تايىنىپ جەلپ قىلىدۇ، ئوقۇغۇچىلارغا ھەرگىز باشقا ئۇسۇلغا تايىنىپ تەسىر كۆرسەتمەيدۇ. ئۆزۈن يىللىق سىنىپلارنىڭ ئوقۇتۇش سەنئىتى — بالىلارنى ئۆزىنىڭ جىددىي ئەمگەك بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقانلىقىنى سەزمەيدىغان، ئوقۇتقۇچىنىڭ سۆزلەۋاتقان نەرسىلىرىگە دىققەت قىلىشقا، ئۇنى ئەستە تۇتۇشقا ۋە پىكىر يۈرگۈزۈشكە ھېچكىم مەجبۇرلىمىسۇ، ئەمەلىيەتتە ئوقۇتقۇچىنىڭ دەرسىنى ئىختىيارسىز ھالدا ئەستايىدىل ئاڭلايدىغان، ئەستە تۇتىدىغان ۋە پىكىر يۈرگۈزىدىغان قىلىشتا.

ئوقۇتقۇچىلار بۇ نۇقتىنى ئورۇندىيالايدىغان بولسا، بالىلار ئۆزىنىڭ قىزىققان نەرسىلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئەستە ساقلىيالايدۇ. مېنىڭ بۇ ئوقۇغۇچىلىرىم نېمە ئۈچۈن ھەرپلەرنى شۇنچە ئاسان تونۇپ، ئوقۇش ۋە يېزىشنى تېزلا ئۆگىنىۋالدى؟ بۇ، مېنىڭ ئۇلارغا «بۇلارنى چوقۇم ئەستە تۇتۇشۇڭلار لازىم» دېگەن تەلەپنى قويمىغانلىقىمدىن بولدى. چۈنكى ھەربىر ھەرپ — بالىلارنىڭ شادلىق تۇيغۇسىنى قوزغايدىغان روشەن ئوبرازلارنىڭ نامايەندىسى. ئەگەر ئوقۇش يېشى ئالدىدىكى بالىلارغا ھەر كۈنى «مەلۇم مىقداردىكى بىلىم» نى — بىردىن ھەرپنى ئۆگەتسەم ۋە ئۇلاردىن بۇنى ئەستە تۇتۇشنى تەلەپ قىلىدىغان بولسام، نەتىجىدە ھېچنېمىگە ئېرىشەلمەيمەن. بۇ، مەقسەتچانلىققا سەل قاراش كېرەك دېگەنلىك بولماستىن، بەلكى مەلۇم مەقسەتكە يېتىش ئۈچۈن بالىلارغا بىرقەدەر زور بېسىم ۋە ئىدىيىۋى يۈك ھېس قىلدۇرماسلىق كېرەك، دېگەنلىك. بۇ، قارىماققا ئاددىيىدەك تۇرغىنى بىلەن، ئەمەلىيەتتە ئۇنچىۋالا ئاددىي ئەمەس. بۇ يەردە ئېيتىلىۋاتقىنى، بالىلارنىڭ

ئەقلىي تەرەققىياتى توغرىسىدىكى بىر باسقۇچ بولۇپ، پروفېسسور ب.ل.رېنىۋۇ ئۇنىسى ئادەمنىڭ نېرۋا سىستېمىسىنىڭ ھامىلە مەزگىلى دەپ ئاتىغان (ب.ل.رېنىۋۇ: «خاتىرىنىڭ مولېكۇلىلىق ئاساسى»: «تەبىئەت» 1965 - يىل، 7 - سان، 2 - بەت): بالىلار بۇ باسقۇچتا — تۆۋەن يىللىق باسقۇچتا، بولۇپمۇ بىرىنچى يىللىقتىكى مەزگىلدە دىققىتىنى ئاسانلىقچە مەركەزلەشتۈرەلمەيدۇ. ئوقۇتقۇچىلار بالىلارنىڭ دىققىتىنى، يەنى پسىخولوگىيە ئىلمىدا مەقسەتسىز دىققەت دەپ ئاتالغان ئىقتىدارىنى تىزگىنلەشكە ماھىر بولۇشى لازىم.

بالىلارنىڭ دىققەت - ئېتىبارى ئاسانلىقچە تاقابىل تۇرغىلى بولمىدىغان «نەرسە» ئەمەس. مېنىڭچە ئۇ قورقۇنچاق قۇشقا ئوخشايدۇ، سىز ئۇنىڭغا ئەمدىلا يېقىنلاشسىڭىز، ئۇ ئۇچۇپ كېتىدۇ. سىز ئۇنىسى تۇتۇۋېلىپ قولىڭىزدا تۇتۇپ تۇرسىڭىز ياكى قەپەسكە سۇلاپ قويسىڭىز، ئۇ ئۆزىنىڭ مەھبۇسلۇقىنى ھېس قىلىدۇ، بۇنداق چاغدا سىز ئۇنىڭ سايرىشىنى كۈتۈپ ئاۋارە بولمايلا قويۇڭ. بالىلارنىڭ دىققىتى مانا شۇنداق بولىدۇ، سىز ئۇنى مەھبۇس بولغان قۇشقا ئوخشاش چىڭ تۇتۇۋالسىڭىز، ئۇ ئەكسىچە نەتىجە بېرىدۇ.

بەزى ئوقۇتقۇچىلار دەرسخانىدا بالىلار باشتىن ئاخىرى جىددىي ئەقلىي ئەمگەك بىلەن شۇغۇللىنىدىغان مۇھىت يارىتىشنى ئۆزىنىڭ ماھارىتى دەپ قارايدۇ. ئۇلار ھەمىشەم دىققەتنىڭ تاشقى ئامىللىنى تىزگىنلەيدۇ، مەسىلەن، بالىلارغا دائىم دەرسنى دىققەت قىلىپ ئاڭلاشنى ئەسكەرتىپ تۇرىدۇ، ئوقۇتۇش ئۇسۇلىنى دەرھال ئۆزگەرتىدۇ، دەرسنى سۆزلەپ بولغاندىن كېيىن دەرھال سىناق ئالىدۇ (تېخىمۇ ئېنىقراق قىلىپ ئېيتقاندا: دەرسنى دىققەت قىلىپ ئاڭلىمىسىڭ، ئىككى نومۇر ئالىسەن دەپ تەھدىت سالىدۇ) ياكى مەلۇم بىر قائىدە

دىنى شەرھلەپ بولۇپلا دەرھال ئەمەلي مەشق ئىشلەيدۇ.

قارىماققا، بۇ ئۇسۇللار دەرھال جىددىي ئەقلىي ئەمگەك كەيپىياتىنى شەكىللەندۈرەلەيدىغاندەك بىلىنىدۇ: ئوقۇتۇش ئۇسۇلى ۋەنخۇاتۇڭغا ئوخشاش ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ، بالىلار ئوقۇتقۇچىنىڭ ھەربىر جۈملە سۆزىنى جىمجىت ئولتۇرۇپ ئاڭلايدۇ، ھالبۇكى بۇلار قانچىلىك بەدەل ئۈستىگە كېلىدۇ؟ ئۇ يەنە قانداق نەتىجە كەلتۈرىدۇ؟ ھەرقانداق نەرسىنى چۈشۈرۈپ قويماسلىق ئۈچۈن دىققەت كۈچىنى يۈكسەك دەرىجىدە مەركەزلەشتۈرۈپ، باشتىن ئاخىرى جىددىي ھالەتتە تۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ، لېكىن بۇ ياشتىكى بالىلار ئۆزىنى دىققىتىنى مەركەزلەشتۈرۈشكە مەجبۇرلاشقا ماھىر ئەمەس — بۇنداق قىلغاندا ئوقۇغۇچىلار چارچاپ ھالدىن كېتىدۇ، نېرۋىسى ئاجىزلاپ كېتىدۇ ھەتتا نېرۋىسى كاردىن چىقىدۇ. ئادەم تەربىيىلەشتە — شۇ قەدەر نازۇك خىزمەتتە، بالىلارنى دەرسخانىدا ھەربىر مىنۇت-سېكۇنتىنى قولدىن بەرمەي باشتىن - ئاخىرى جىددىي ئەقلىي ئەمگەك قىلدۇرۇشتىنمۇ ئارتۇق ئەخمىقانىلىق بارمۇ؟ بۇنداق قىلىش، «بالىلارنىڭ پۈتۈن زېھنىي كۈچىنى قۇرۇتۇۋېتىش» تىن باشقا نەرسە ئەمەس. بۇنداق «نەتىجىلىك» دەرس ئاخىرلاشقىچە، بالىلارمۇ چارچاپ ھالدىن كېتىپ بولىدۇ. بۇنداق ئەھۋالدا ئۇلار ناھايىتى ئاسان ھاياجانلىنىدىغان ۋە تېرىككەك بولۇپ قالىدۇ. ئۇيىگە قايتىپ بارغاندا، ئارام ئالاي دېسىمۇ، ئارام ئالالمايدۇ، چۈنكى ئۇلارنى ئوقۇققۇچىنىڭ تاپشۇرغان ئاڭلە تاپشۇرۇقلىرى كۈتۈپ تۇرىدۇ. شۇڭا ئۇلار سومكىسىنى كۆرسىلا ئۆچلۈكى كېلىدۇ.

مەكتەپتە ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش ئەھۋالىرى دائىم يۈز بېرىپ تۇرىدۇ، ئوقۇتقۇچىلار ئوقۇغۇچىلارغا ئەدەپسىز سۆزلەرنى قىلىدىغان بولسا، ئوقۇغۇچىلارمۇ تەنقىدىي پىكىرلەرگە قوپاللىق بىلەن مۇئامىلە قىلىدۇ، نەتىجىدە بىرمۇنچە توقۇنۇش

يۈز بېرىدۇ. بۇنداق ھادىسىلەر تاسادىپىي ئەمەس، چۈنكى دەرسخانىدا بالىلارنىڭ نېرۋىسى جىددىيلىشىپ ئەڭ يۇقىرى نۇقتىغا يېتىدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوقۇتقۇچىمۇ ئېلېكترونلۇق ماشىنا ئەمەس، ئۇلارنىڭ ئوقۇتۇش مەزمۇنىنى ۋەنخۇاتۇڭدەك ئۆزلۈكسىز ئۆزگەرتىپ تۇرالىشى، ئاتالمىش «يۇقىرى ئۇنۇم» نىشانى ئاستىدا ھەممە بالىنىڭ پۈتكۈل ئوقۇتۇش جەريانىدىكى دىققەت - ئېتىبارىنى قوزغىيالىشى مۇمكىن ئەمەس. شۇنىڭ ئۈچۈن توقۇنۇشتىن خالىي بولغىلى بولمايدۇ. مۇشۇنداق كېتىۋەرگەندە، بالىلار مەكتەپتىن قايتىپ بارغاندىن كېيىن ئۆيدىمۇ دائىم جىمغۇر بولۇپ كېتىدۇ، ھېچ نەرسىگە قىزىقمايدۇ، ھە - دېسىلا تېرىكىدۇ، ئاچچىقلىنىدۇ.

شۇنىڭ ئۈچۈن بۇنداق بەدەل ئارقىلىق بالىلارنىڭ دىققىتىنى مەركەزلەشتۈرۈش ۋە ئەقلىي پائالىيەت ئاكتىپلىقىنى قوزغاشقا بولمايدۇ. بولۇپمۇ يېشى كىچىك ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەقلىي كۈچى ۋە نېرۋا ئېنېرگىيىسى ئىنتايىن چەكلىك بولىدۇ. ئۇنى سەرپ قىلىشتا كاللا ئىشلىتىش ۋە ئىنتايىن ئېھتىياتچان بولۇش كېرەك، تېخىمۇ مۇھىمى، بالىلارنىڭ نېرۋا ئېنېرگىيىسە مەنبەسىنى ئۇزلۇكسىز تولۇقلاپ تۇرۇش — ئەتراپتىكى دۇنيادىكى شەيئى ۋە ھادىسىلەرنى كۆزىتىش، جانلىق تەپەككۇر ۋە تىل مەنبەسىگە بېرىپ «سايا ھەت» قىلىپ تۇرۇش كېرەك. مەكتەپتىكى كوللېكتىپ تۇرمۇشتا ئاسانلىقچە سەزگىلى بولمايدىغان بىر خىل پىسخىكىلىق ھادىسە، يەنى پىسخىكىلىق تەڭپۇڭلۇق مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. بالىلار تۇرمۇشنى مۇكەممەل ھېس قىلىدۇ، ئىدىيىسى ئېنىق بولىدۇ، ئۆزىگە تولۇق ئىشەنچە باغلايدۇ، قىيىنچىلىقنى يېڭىشتە جاسارەتلىك بولىدۇ؛ تىنچ مۇھىتتا مەقسەتلىك ئەمگەك بىلەن شۇغۇللىنىش، ساۋاقداشلار ئۆزئارا ئەمەخورلۇق قىلىش، قاتتىق غەزەپلەنمەسلىك قاتارلىقلار پىسخىكىلىق تەڭپۇڭلۇقنىڭ تىپىك بەلگىسى.

پسخكلىق تەڭپۇڭلۇق بولمىسا، ھەقىقىي تۈرمۇش بولمايدۇ. يۇ خىل تەڭپۇڭلۇق قەيەردە بۇزۇلسا، شۇ يەردىكى كوللېكتىپ تۈرمۇش بالايىئاپەتكە ئايلىنىدۇ: ئوقۇغۇچىلار بىر - بىرىنى بوزەك قىلىدۇ، ئۇرۇشىدۇ، مەكتەپ ئىچىنى ئەسەبىيلىك قاپلاپ كېتىدۇ. قانداق قىلغاندا پسخكلىق تەڭپۇڭلۇقنى ياراتقىلى ۋە ساقلىغىلى بولىدۇ؟ مۇنەۋۋەر ئوقۇتقۇچىلارنىڭ تەجرىبىلىرى مېنى شۇنىڭغا ئىشەندۈردىكى، بۇ خىل ئىنتايىن نازۇك مائارىپ خىزمىتىدە ئەڭ مۇھىمى دائىملىق تەپەككۇر پائالىيىتىدە بەك چارچاپ كېتىشكە، زەربىدارلىق قىلىشقا، ۋەزىپە قوغلىشىشقا، نەرۋىنى بەك جىددىيلەشتۈرۈۋېتىشكە بولمايدۇ.

ياخشى نىيەت بىلەن ئۆزئارا غەمخورلۇق قىلىش ۋە يار-دەملىشىش، ھەربىر ئوقۇغۇچىنىڭ ئەقلىي قابىلىيىتىنى ئۆزە-نىڭ شۇغۇللىنىۋاتقان ئەمگىكى بىلەن بىردەك ماسلاشتۇرۇش، پسخكلىق تەڭپۇڭلۇقنى ساقلاشتىكى زۆرۈر شەرت. مەن ئىنتايىن زور قىزىقىش بىلەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ پسخكلىق تەڭ-پۇڭلۇقىنى ساقلاشنىڭ ھەقىقىي ماھىر ئۇستازى — تۆۋەن يىللىق سىنىپلارنىڭ ئوقۇتقۇچىسى ب . پ نوۋېتسكايا، ئې . م . ژېرېنكو ئا . ئا . نېسپېرېنكو قاتارلىق كىشىلەرنىڭ مائارىپ سەنئىتىنى تەتقىق قىلدىم. مەن ئۇلارنىڭ ئەڭ دانا يېرىنى سەزدىم، بۇ ئەلۋەتتە ئۇلارنىڭ ئىنتايىن تەبىئىي «سىرى» ھېسابلىنىدۇ: ئۇلارنىڭ سىنىپىدىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسى ئۆزىنىڭ ئۆگىنىش ئىقتىدارىنى ئەڭ زور دەرىجىدە جارى قىلدۇرالايدۇ؛ ئەسلىدە ناھايىتى ياخشى ئوقۇيالايدىغان ئوقۇ-غۇچىلاردىن ئەملىيەتتە ئادەتتىكىچە ئوقۇپ قالغىنى يوق. كىمكى ئۇچ نومۇر ئالسا، ئۇ ئۆزىنى نەس بېسىپ خورلۇقتا قالدىم دەپ قارىمايدۇ، ساۋاقداشلىرىمۇ ئۇنىڭغا ئېچ ئاغرىتمايدۇ.

مەن دائىم ئىنتايىن زور ئەندىشە بىلەن يۇقىرى نومۇر

قوغلىشىشتا پەيدا بولغان ئەسەبىيلىك ئۇستىدە پىكىر يۈرگۈ-زۈمەن. بۇ خىل ئەسەبىيلىكنىڭ مەنبەسى ئائىلىدە، ئۇ يەنە ئوقۇتقۇچى تەرىپىدىن تېخىمۇ كۈچەيتىلىدۇ. ئۇ، بالىلارنىڭ قەلبىگە ئېغىر يۈك بولۇپ، ئۇلارنىڭ قەلبىنى ھەر ۋاقىت مېيىپ قىلىدۇ. ئوقۇغۇچىلار ۋاقتىنچە ياخشى ئوقۇش ئىقتىدا-رىنى يېتىلدۈرەلمەيۋاتقاندا، ئاتا - ئانىسى ئۇلاردىن بەش نومۇر ئېلىشنى، ئاز دېگەندە تۆت نومۇردىن چۈشۈپ كەتمەس-لىكنى تەلەپ قىلىدۇ. ئوقۇغۇچىلار بەختىگە قارشى ئۇچ نومۇر ئېلىپ قالسا ئۆزىنى گۇناھكاردەك ھېس قىلىدۇ. ب . پ . نو-ۋېتسكايا، ئې . م . ژېرېنكو، ئا . ئا . نېسپېرېنكودىن ئىبارەت بۇ ئوقۇتقۇچىلارنىڭ سىنىپىدا ئەزەلدىن بۇنداق ئىش يۈز بە-رىپ باقمىدى. ئۇلارنىڭ سىنىپىدىكى مۇنەۋۋەر ئوقۇغۇچىلار ئۆزلىرىنى تەلەيلىك ھېس قىلمايدۇ، ئۇچ نومۇر ئېلىپ قالغان ئوقۇغۇچىلارمۇ ئۆزىنى پەس كۆرۈپ باش كۆتۈرەلمەيدىغان تۈيغۇدا بولمايدۇ. مەن بۇ مۇنەۋۋەر ئوقۇتقۇچىلاردىن ئوقۇغۇ-غۇچىلارنى قانداق قىلىپ ئەقىل - پاراسىتىنى جارى قىلدۇ-رۇپ، پۈتۈن زېھنى بىلەن ئەقلىي ئەمگەك بىلەن شۇغۇللىنى-دىغان قىلىشنىڭ ياخشى ئۇسۇلىنى ئۆگەندىم. مەن ئۇلارنىڭ ئىنتايىن نازۇك ئوقۇتۇش سەنئىتى ئالاھىدىلىكىنىڭ بالىلار-نىڭ قەلبىدە بىلىمگە ئىنتىلىش تۈيغۇسىنى قوزغاشقا ماھىر ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت ئىكەنلىكىنى بايقىدىم. ئوقۇتقۇچىلار ئوقۇغۇچىلارغا ھەقىقەتنى تېپىش، شەيئىلەرنى چۈشىنىش، دۇنيا-نى تەتقىق قىلىشنىڭ شادلىقىنى ھېس قىلدۇرالمايدىغان بولسا، ھەرقانداق بالا ھېچقانداق مۇۋەپپەقىيەتكە، ھەتتا كىچىككىنە مۇۋەپپەقىيەتكىمۇ ئېرىشەلمەيدۇ. مەن بۇ مائارىپچى ئۇستازلارنىڭ قىممەتلىك تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلەش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئوقۇغۇچىلىرىنى نومۇر ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ھېس - تۈيغۇ جەھەتتىكى شادلىقنى ھېس قىلىش ئۈچۈن

ئوقۇيدىغان قىلىشقا تىرىشىمەن. مېنى خۇشال قىلىدىغىنى شۇكى، بىزنىڭ كوللېكتىپىمىزدا ھەددىدىن زىيادە يۇقىرى نومۇر قوغلىشىش ھادىسىسى يوق. ئوخشاشلا، ئۇچ نومۇرغا ھەددىدىن زىيادە زىيانلىق ئىنكاسمۇ يوق.

ھەر ھەپتىدە بىزنىڭ تەپەككۇر ۋە ئانا تىلى مەنبەسىگە ساياھەتكە بارىدىغان مەخسۇس بىرنەچچە دەرسىمىز بار. بىز ئۇ يەردە ھەرخىل تەبىئەت ھادىسىلىرىنى كۆزىتىمىز. بۇ، تەبىئەت بىلەن بىۋاستە ئۇچرىشىش ھېسابلىنىدۇ، بۇنداق ئۇچرىشىش بولمىسا، بالىلارنىڭ ئەقلىي كۆچى ۋە نېرۋا ئېنېرگىيىسى تېز تۈگەپ كېتىدۇ. بىز كۆز، ئەتىياز ۋە ياز كۈنلىرى تاغ يورۇشى بىلەنلا ئورنىمىزدىن تۇرۇپ «ساياھەت» كە ماڭمىز — يېزىنىڭ بالىلىرى ئورنىدىن سەھەر تۇرۇپ ئادەتلەنگەن. مېنىڭ تەبىئەت، ئەتراپىمىزدىكى دۇنيادىكى ئىشلار ۋە ھادىسىلەر توغرىسىدا سۆزلىگەنلىرىم بالىلارنىڭ ئىنتايىن زور قىزىقىشىنى قوزغايدۇ، مەن نۇرغۇن سوئاللارغا جاۋاب بېرىشكە مەجبۇر بولىمەن. مەسىلەن:

قۇياش نېمە ئۈچۈن ئەتىگەندە قانداق قىزىرىپ، چۈشتە يالقۇنغا ئوخشاپ قالىدۇ؟ بۇلۇت قەيەردىن كېلىدۇ؟ ماكاپىنىڭ گۈلى نېمە ئۈچۈن ئەتىگەندە ئېچىلىپ، چۈشتە يېپىلىۋالىدۇ؟ نېمە ئۈچۈن ھاۋا گۈلدۈرلەيدۇ ۋە چاقماق چاقىدۇ؟ نېمە ئۈچۈن غەرپ شامىلى چىقسا يامغۇر يېغىپ، شەرق شامىلى چىقسا قۇرغاقچىلىق بولىدۇ؟ ئاپتاپپەرەس نېمە ئۈچۈن قۇياشقا ئەگىشىپ ئايلىنىدۇ، ئۇ ئادەمگە ئوخشاش قۇياشنى كۆرەلەمدۇ؟ تۆمۇر نېمە ئۈچۈن داتلىشىدۇ؟ نېمە ئۈچۈن كەپتەر دەرەخكە قونمايدۇ؟ ياز كۈنلىرى نېمە ئۈچۈن يوپۇرماق چىقىرىپ بولغان دەرەخنى يۆتكەپ تىكىشكە بولمايدۇ؟ ئاسماندىكى ئاققان يۇلتۇزلار نەگە چۈشىدۇ؟ قارىنىڭ گۈلى نېمە ئۈچۈن ئويۇن قويغاندەك چىرايلىق بولىدۇ؟ قۇشلار ناھايىتى يىراقتا ئۇچىدىكەنۇ، ئۇلار

ئۆزىنىڭ ئۇچۇش لىنىيىسىنى قانداق پەرق ئېتىدۇ؟ نېمە ئۈچۈن بەزىدە ئاينىڭ چۆرىسىدە ئاق نۇر ھالقا پەيدا بولىدۇ؟ ئاسمان نېمە ئۈچۈن كەچتە يامغۇر يېغىش ئالدىدا قىزىرىپ كېتىدۇ؟ ھەسەل ھەرىلىرى نېمە ئۈچۈن ھەسەل چىقىرىش ئالدىدا «ئۇسسۇل ئويناىدۇ»؟ نېمە ئۈچۈن مېۋىلىك دەرەخ چېچەكلىگەندە باغدا بۇغداي پاخلى كۆيدۈرۈلىدۇ؟ ئورمانلىقتا نېمە ئۈچۈن ئەكس ئاۋاز چىقىدۇ؟ ھەسەن - ھۈسەن قانداق نەرسە؟ نېمە ئۈچۈن قىش كۈنلىرى ھاۋا گۈلدۈرلىمەيدۇ ۋە چاقماق چاقمايدۇ؟ تۈز سۈيىنىڭ تېمپېراتۇرىسى نېمە ئۈچۈن مۇزنىڭ تېمپېراتۇرىسىدىن تۆۋەن بولىدۇ؟ نېمە ئۈچۈن ئوي توشقىنى تۆشۈك تېشىدۇ - يۇ، ياۋا توشقان تۆشۈك تەشمەيدۇ؟ نېمە ئۈچۈن ياز كۈنلىرى سۇت ئىدىشنى ھۆل لۆڭگە بىلەن يۆگەپ قويسا، ھاۋا ھەرقانچە ئىسسىپ كەتسىمۇ سۇت ئىسسىمايدۇ؟ نېمە ئۈچۈن قارلىغاچ يامغۇر يېغىش ئالدىدا پەس ئۇچىدۇ؟ نېمە ئۈچۈن تورغاي زىرائەت ئېتىزلىرىغا ئۇۋا سالمىدۇ - يۇ، قاراغوجا ۋە تاغ قۇشقىچى دەرەخ ئوستىگە ئۇۋا سالىدۇ؟ نېمە ئۈچۈن ئۆردەك سۇدا ئۇزەلەيدۇ - يۇ، مېكىيان نېمىشقا ئۇزەلمەيدۇ؟ نېمە ئۈچۈن ھازىرقى ئايروپىلانلار ئاسمانىدا قۇيرۇقىدىن ئۇزۇن ئىس چىقىرالايدۇ - يۇ، ئەسلىدىكى ئايروپىلانلاردا ئۇنداق ھادىسە يوق؟ نېمە ئۈچۈن ئاسمانەسكى يۇلتۇزلار ئېقىپ چۈشىدۇ، ئۇلار قەيەرگە چۈشىدۇ؟ شامال نېمە ئۈچۈن چاقـ - توپىلارنى قاينامغا ئوخشاش يۆگىيەلەيدۇ؟ نېمە ئۈچۈن تالنىڭ شېخى پەسكە ساڭگىلايدۇ؟ نوروزگۈل نېمەئۈچۈن باش ئەتىيازدا ئېچىلىدۇ؟ نېمە ئۈچۈن كۈزدە كۈزگى بۇغداي، ئەتىيازدا يازغى بۇغداي تېرىلىدۇ؟ پارقىراق قوڭغۇز نېمە ئۈچۈن پارقىرايدۇ؟ نېمە ئۈچۈن كالا بىر قېتىمدا بىرلا موزاي تۇغىدۇ - يۇ، چىشى چوشقا بىر قېتىمدا بىرنەچچىنى كۆچۈك لەيدۇ؟ قۇياش نېمە ئۈچۈن ياز كۈنى ئېگىز، قىش كۈنى پەس

بولىدۇ؟ مۇز توڭلىغان ئەينەك دېرىزىلەردە نېمە ئۈچۈن چىرايلىق ئۈرنەكلەر پەيدا بولىدۇ؟ دەرەخ يوپۇرماقلىرى نېمە ئۈچۈن كۆزدە سارغىيىپ كېتىدۇ؟

مەن ھەربىر سوئالغا جاۋاب بەرگەندە، بالىلارغا تەبىئەت ھادىسىلىرىنىڭ ماھىيىتىنى چۈشەندۈرۈپلا قالماستىن، بەلكى يەنە ئۇلارنىڭ قىزىقىشى ۋە بىلىمىگە بولغان تەشنالىقىنى تېخىمۇ كۈچەيتىشكە تىرىشىمەن. بالىلارنىڭ سورىغان سوئاللىرىغا جاۋاب بېرىش، ئەتراپتىكى دۇنيا توغرىسىدا مۇھاكىمە قىلىش — پىكىر يۈرگۈزۈشنىڭ تۇنجى مەكتىپى. بەزى مەسىلىلەرگە ھەقىقەتەن قانداق جاۋاب بېرىشنى بىلمەيمەن. سوئال قانچە ئاددىي بولسا، ئۇنىڭغا جاۋاب بەرمەك شۇنچە تەس بولىدىكەن. بىز تۆۋەن يىللىق سىنىپلارنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى دائىم يىغىلىپ بالىلارنىڭ «پەلسەپىلىك قائىدە» گە تولغان بۇ سوئاللىرىغا قانداق جاۋاب بېرىش توغرىسىدا مەخسۇس مۇزاكىرە قىلىدۇق. ب. پ. نوۋېتسكايا، م. م. ۋېرخوۋېنسىيە، ئې. م. ژېرىنكولار 20 يىل مابەينىدە توپلىغان بالىلار ئوتتۇرىغا قويغان نەچچە يۈز سوئالنى ئوقۇدى. بىز بالىلار تەرىپىدىكى سىرلىق ئوردىغا ئوخشاش مۇرەككەپلىكىنى دائىم كېچە - كېچىلەپ مۇھاكىمە قىلىپ تۇرمىز. تۆۋەن يىللىق سىنىپ ئوقۇتقۇچىلىرى — بالىلار تەپەككۇرى جەھەتتىكى مۇتەخەسسىسلەرنىڭ تەجرىبىلىرى مېنى مۇنداق يەكۈنگە كېلىشكە قىلدى: روشەن ئاددىي سوئاللارنىڭ كەينىگە دائىم غايەت زور مۇرەككەپلىك يوشۇرۇنغان بولىدۇ. مەسىلەن، نېمە ئۈچۈن كۈزگى بۇغداي كۈزدە، يازغى بۇغداي ئەتىيازدا تېرىلىدۇ؟ دېگەن سوئالنى ئالساق، بۇ سوئالغا جاۋاب بېرىش يۇلتۇزلارنىڭ ئېقىشى توغرىسىدىكى سوئاللارغا جاۋاب بېرىشتىنمۇ تەس. مېنىڭچە بالىلارنى تەبىئەت قوينىغا «ساياھەت» كە ئېلىپ بېرىشتىكى مۇھىم ۋەزىپە — ئۇلارنىڭ دىققەت -

بارىنى شەيئى بىلەن ھادىسىنىڭ سەۋەب - نەتىجە مۇناسىۋىتىگە يېتەكلەپ، بالىلارنى ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بېقىنىدىلىق مۇناسىۋەتنى بايقاشقا ماھىر قىلىشتىن ئىبارەت.

ئەڭ ئاخىرقى بىر سائەتلىك دەرىستە تەبىئەت قوينىغا بېرىپ «ساياھەت» قىلساق، مەكتەپتىن قايتقاندىن كېيىن بالىلار ئۆزى ئىجاد قىلغان ئويۇنلارنى ئويناپتۇق، چۈنكى بۇ خىل ئويۇنلار تەبىئەتتىكى ھەرخىل شەيئىلەرنى رېئاليەت بىلەن بىرلەشتۈرۈش ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كەلگەن. بۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىر ئويۇن بالىلارنى ئالاھىدە جەلب قىلاتتى. بالىلار ئۇنى «سىرلىق ئارالنى ئىزدەش» دەپ ئاتايدۇ. بىز بالىلارنى ئىككى گۇرۇپپىغا بۆلۈمىز، بىر گۇرۇپپا ئورمانلىق ئىچىدىكى مەلۇم بىر خلۇەت بۇلۇڭدا تۇرىدۇ. ئويناپدىغان يەرنىڭ ئەتراپىغا ئۆزىمىزلا چۈشىنىدىغان بەلگە سالىمىز، بۇ بەلگە — ياۋايى ھايۋانلار، توپ - توپ يۇرۇپدىغان تىك يار، چوڭقۇر ھاڭلىق يالغۇز ئارالنىڭ قىرغىقى ھېسابلىنىدۇ. ئارالدا قالغان بالىلار — پاراخوتتا خەتەرگە يولۇققان يولۇچىلار ھېسابلىنىدۇ. بالىلار بىرنەچچە ئۇرۇنغا ناھايىتى ئۇستىلىق بىلەن يالغان بەلگە سېلىپ قويىدۇ، بۇ، سىرلىق ئارالغا بارىدىغان تار يول دېگەندىن دېرەك بېرىدۇ (ئىككى گۇرۇپپا بەلگىلەرنى باشتا مەسلىھەتلىشىۋالىدۇ). پاراخوتتىكى خەتەرگە يولۇققان يولۇچىلارنى ئىمكان قەدەر تېز قۇتۇلدۇرۇش كېرەك. شۇنداق قىلىپ بالىلار جىددىي ئىزدەشكە كىرىشىپ، نەچچە كىلومېتر ئۇزۇنلۇقتىكى قىرغاقنى بىر قەدەم - بىر قەدەمدىن قىدىرىپ يۇرۇپ، يالغۇز ئارالغا بارىدىغان يولنى ئىزدەيدۇ. بۇ ئىشتا كۆز ئۆتكۈر ۋە ئادەتتىن تاشقىرى يۇرەكلىك بولغاندىن باشقا، يەنە نۇرغۇن تەبىئەت ھادىسىلىرىنى ئىگىلەشكە ۋە ئۇ ھادىسىلەر توغرىسىدا مەنتىقىگە ئۇيغۇن ھۆكۈم چىقىرىشقا ماھىر بولۇش كېرەك. بۇ ئويۇن كىشىلەردە توغرىلىق ۋە ئادالەت

تۇيغۇسىنى يېتىلدۇرىدۇ. بالىلار ئاخىرى يالغۇز ئارالغا بارىدىغان مەخپىي يولنى تېپىپ. خەتەرگە يولۇققان يولۇچىلارنى قۇتقۇزىدۇ ۋە ئاغرىقلارنى دوختۇرخانىغا يەتكۈزىدۇ. ئويۇنىدا يەنە ئۇچقۇچى ۋە دوختۇرمۇ بولىدۇ. بۇ ئويۇن ئاخىرىدا خەتەرگە يولۇققان يولۇچىلار بىلەن ئۇلارنى قۇتقۇزۇشقا كەلگەن خادىملارنىڭ بىللە تاماق ئېتىپ يېيىشى بىلەن ئاخىرلىشىدۇ. ئويۇن ئاخىرلاشقاندىن كېيىن كۆپچىلىك گۇلخانىنى چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ، مېنىڭ ئېيتىپ بەرگەن ھېكايەمنى ئاڭلىدى. بىرنەچچە بالا ئاڭلاپ ئولتۇرۇپ ھېكايىدىكى پېرسوناژ ۋە ۋەقەلىكلەرنى سىزىپ چىقتى. سىزغان رەسىملەردىن نۇرغۇن ئاجايىپ ئوبرازلار بارلىققا كەلدى، بۇ ئۇلارنىڭ تەسەۋۋۇرىنىڭ نەتىجىسى.

تەبىئەت قوينىغا «سايا‌ھەت» كە بارغاندا ھايۋانلار ۋە قۇشلارنىڭ تۇرمۇش ئادىتىنى كۆزىتىشكە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىمىز. كۆز ئالدىمىزدا پۈتۈنلەي يېپيېڭى دۇنيا ناما‌يان بولىدۇ. كۆز كۆنلىرىنىڭ بىرىدە، بىز بىر ئۇۋدىكى كىرپىلەرنىڭ كامىرادىن قانداق چىقىپ سۇ ئىچىپ كېلىدىغانلىقىنى، قېرى كىرپىنىڭ ئۆز بالىلىرىنى قانداق قوغدايدىغانلىقىنى كۆزىتىتۇق. ئەتىسىزدا ياۋا توشقانىنىڭ بالىلىرىنى كۆزىتىتۇق. بالىلار ئانا توشقانىنىڭ يېڭى تۇغۇلغان بالىلىرىنى تاشلاپ كېتىدىغانلىقىنى. بالىلىرى بولسا تاسادىپىي ئۇچراپ قالغان ئانا توشقانلارنى ئېمىپ چوڭ بولىدىغانلىقىنى بىلىۋالدى.

7 - ئايدا قۇمچاقلارنى كۆزىتىتۇق. بىر كۈنى، خىلىۋەت بىر جايدا بىر تۈلكە ئۇۋىسى ئۇچراپ قالدى. بالىلار قېرى تۈلكىنىڭ بالىلىرىنى كامىرادىن ئېلىپ چىقىپ ئويناشقىنىنى، بالىلىرىغا يۇگۇرۈشنى ئۆگىتىشىنى تاماشا قىلدى. بىر كۈنى ئورمانلىقىنىڭ بىر چېتىدە يوشۇرۇنۇپ تۇرۇپ قۇندۇزلارنى كۆزىتىتۇق.

«سايا‌ھەت» ۋە كۆزىتىش بالىلارنىڭ ئەقلىنى تولۇقلىدى، تەپەككۇر قىلىش ئىقتىدارىنى ئاشۇردى، تىلىنى بېيىتتى. سايا‌ھەت ۋە كۆزىتىش داۋامىدا پەيدا بولغان مەسىلىلەر كۆپەيگەنسېرى، بالىلارنىڭ دەرسخانىدا تەبىئەت ھادىسىلىرى، ئەمگەك ۋە يىراق ئەللەر سۆزلەنگەن چاغدىكى قىزىقىشى ۋە ئۇلارنى بىلىۋېلىشقا ئىنتىلىشى تېخىمۇ روشەن ئىپادىلىنىدۇ. مەن ھەر قېتىم بالىلارنىڭ تەبىئەت قوينىدىكى سايا‌ھىتىنى ئايا‌غلاشتۇرۇپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىنكى كەيپىياتىنى كۆزىتىكەندە، «تەپەككۇر گۈمان ۋە قىزىقىشتىن باشلىنىدۇ» دېگەن تەمسىلگە تېخىمۇ ئىشىنىمەن.

سىرلىق تەبىئەت ئالدىدىكى قىزىقىش ۋە شەيئىلەرنى بىلىشنىڭ كۆڭۈللۈكلۈكى بالىلارنىڭ پائال پىكىر يۈرگۈزۈشىنى قوزغايدىغان ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچى. سىنىپىمىزدىكى بىرنەچچە ئوقۇغۇچى (ۋالە، بېتىدىك، نىنا) ئىنتايىن ئاددىي سوئاللارنىمۇ ناھايىتى ئۇزۇن ۋاقىتتا ئاران چۈشىنىدۇ. ئوخشاش بولمىغان ئەھۋال ئاستىدىكى سەۋەبلەرمۇ ھەر خىل بولۇشى مۇمكىن، لېكىن ئەڭ ماھىيەتلىك يېرى شۇكى، بۇ بالىلارنىڭ چوڭ مېڭە يېرىم شارچىلىرىنىڭ پوستىلاق ھۈجەيرىلىرى ھامان بېسىلىش ھالىتىدە تۇرىدۇ. شۇڭا ئوقۇتقۇچىلارنىڭ سۆزلىگەن دەرسلىرى بۇ بالىلارغا قىلچە تەسىر قىلمايدۇ.

كۆزىتىش ئىپادىلىدىكى، بۇ بالىلارنىڭ تەپەككۇر قىلىشىدا كاشىلا بار. ئۇنىڭ سەۋەبى، بۇ بالىلارنىڭ چوڭ مېڭە يېرىم شارچىلىرىنىڭ پوستىلاق ھۈجەيرىلىرى گال، شۇڭا ئۇلار بىرنەچچە خىل شەيئى بىلەن ھادىسە ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى ئاسانلىقچە ئەسكە ئالالمايدۇ ۋە ئەستە تۇتالمايدۇ، مەسىلەن، ئۇنىڭدىن ئالما، سېۋەت ۋە بالا توغرىسىدا سوئال سورىسىڭىز، ئۇ ئالما بىلەن سېۋەتنى ئويلاۋېتىپ، بالىنى ئەستىن چىقىرىپ قويىدۇ. ئەسكەرتىپ قويغاندىن كېيىن

بولسا بالىنى ئەسكە ئېلىپ، ئالما بىلەن سېۋەتىنى ئۈستۈپ قالىدۇ. ئەمما ئۇلار ئىچكىرىلەپ ئەتراپتىكى دۇنيادىكى شەيئىلەر بىلەن ھادىسىلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ئۇستىدە پىكىر يۈرگۈزگەن ۋە ئاز - تولا چۈشەنچىگە ئىگە بولغاندا، ھەقىقەت ئالدىدا قىزىقىش تۇيغۇسى پەيدا بولغاندا بولسا، چەكسىز خۇشاللىقتا چۈمۈپ، كۆزلىرى ھاياجاندىن ئويناپ كېتىدۇ.

ۋالە، بېتىدىك ۋە نىنا ئەنە شۇنداق. بۇنداق ئەھۋالدا ئۇلاردىكى تەمكىنلىك بىراقلا يوقىلىپ، سوئالىنى قېتىرقىنىپ تەتقىق قىلىدىغان ئىنتايىن زور قىزىقىش ئىپادىلىنىدۇ. ئەگەر باللارنىڭ مېڭىسىدە مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا روشەن ھېسسىيات تۈسى ئالغان مەسىلىلەر پەيدا بولىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا باللارنىڭ مېڭىسىدە گويا چوڭقۇر ئۇيقىدا ياتقان مەلۇم بىر كۈچ بىراقلا ئويغانغاندەك كۆچلۈك ھاياجانلىنىش جەريانى پەيدا بولىدۇ. مەن خۇشاللىق بىلەن شۇنى كۆرۈپ يەتتىمكى، ئەقلىي تەرەققىياتى جەھەتتە مەسىلە ئەڭ كۆپ بولغان باللار پەيدىنپەي ھاياجانلىنىپ، دەرسنى قىزىقىپ ئاڭلايدىغان ۋە سوئاللارنىڭ مەزمۇنىنى بىرقەدەر ياخشى چۈشىنەلەيدىغان بولىدۇ. دەرۋەقە يەنە بىرمۇنچە ئىنچىكە مائارىپ خىزمەتلىرى تېخى ئالدىمىزدا. مەن ئۆزۈمنىڭ كۆزىتىش نەتىجىلىرىمنى تۆۋەن يىللىق سىنىپلارنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى بىلەن ئالماشتۇردۇم. ئۇلار بۇ خىزمەتنى ھېسسىيات ئارقىلىق ئەقلىنى ئويغىتىش دەپ ئاتىدى.

مەن ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ۋالە، بېتىدىك ۋە نىناغا ئوخشاش ئوقۇغۇچىلارنىڭ شەيئىلەرنى بىلىشكە بولغان قىزىقىشىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئۇرغۇتقانلىقىنى نەزەرىيە جەھەتتىن چۈشەندۈرۈپ بېرىش ئۈچۈن، بىئولوگىيە ئالىملىرى، پسىخولوگىيە ئالىملىرى ۋە مائارىپچىلارنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇپ چىقتىم. نەتىجىدە ئاۋىستىرىيە پسىخولوگىيە ئالىمى فلويدنىڭ ئەسىرى

دىن، چوڭ مېڭە يېرىم شارچىلىرىنىڭ پوستىلاق ھۈجەيرىلىرى بىلەن تېرە ئاستى نېرۋا ھۈجەيرىلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئۇزۇنارا تەسىر توغرىسىدىكى قىزىقارلىق ئىدىيىنى تاپتىم. فلويد تېرە ئاستى مەركىزىنى پسىخىكىلىق پائالىيەتتە ھەل قىلغۇچ رول ئويناىدۇ، دەپ ھېسابلىغان. نۇرغۇن تەتقىقاتلار ئىسپاتلىدىكى، تېرە ئاستى مەركىزىي ئادەمنىڭ پسىخىكىلىق كەيپىيات جەريانىغا قوماندانلىق قىلىدۇ. بۇ ئالىم ھېسسىيات بىلەن ئەقلىنى ئات بىلەن چەۋەندازغا ئوخشاتقان. ئۇنىڭ قارىشىچە ئات ئىلگىرىلەش لىنىيىسىنى بەلگىلەيدىكەن (يەنى ھېسسىياتقا چوڭ مېڭە پوستىلاق قەۋىتى ئاستى نېرۋا مەركىزىي قوماندانلىق قىلىدىكەن). ئات قەيەرگە بارغۇسى كەلسە، شۇ يەرگە بارىدىكەن. لېكىن ئۇستىدىكى مىنىپ ئولتۇرغان كىشىگە ئەپچىللىك بىلەن ئۇ كىشى ئىدارە قىلىۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرىدىكەن. شۇڭا فلويدنىڭ نۇقتىئىنەزەرىگە ئاساسلانغاندا بۇ يەردە ئاساسلىق رول ئويناىدىغىنى چوڭ مېڭە پوستىلاق قەۋىتى بولماستىن، بەلكى چوڭ مېڭە پوستىلاق قەۋىتى ئاستىدىكى نېرۋا مەركەزلىرىدىن ئىبارەت.

ئۇلۇغ روسىيە بىئولوگىيە ئالىمى ئى. پ. پاۋلوۋ فلويدنىڭ مۇتلەقلەشتۇرۇۋېتىلگەن بۇ خىل نۇقتىئىنەزەرىنى ئىنكار قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، تېرە ئاستى مەركىزىنى ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە دەپ ھېسابلىغان. «چوڭ مېڭە پوستىلاق قەۋىتى پائالىيىتىنىڭ ئاساسلىق تەسىرلىنىش ھەرىكىتى تېرە ئاستى مەركىزىدىن كېلىدۇ» دەپ يازىدۇ ئۇ: «كەيپىيات چەتكە قېقىلىدىغان بولسا، چوڭ مېڭە پوستىلاق قەۋىتى ئاساسىي كۈچ مەنبەسىدىن مەھرۇم قالىدۇ». لېكىن، پاۋلوۋ چوڭ مېڭە پوستىلاق قەۋىتىنى ئادەمنىڭ تەپەككۇر ۋە ھەرىكىتىنى تەڭشەشتە مۇھىم رول ئويناىدۇ (چەۋەندار ھەم ئاتنى توختىتالايدۇ، ھەم ئاتنىڭ بېشىنى باشقا يۆنىلىشكە بۇرىيالايدۇ) دەپ ھېسابلايدۇ.

بالىلارنىڭ ئەقلىي ئەمگىكىگە بولغان كۆزقاراش مېنى شۇنىڭغا تېخىمۇ ئىشەندۈرىدۇكى، تېرە ئاستى مەركىزىدىن چوڭ مېڭە پوستلاق قەۋىتىگە تارقىتىلغان كەيپىياتنىڭ تەسىرلىنىش ھەرىكىتى (خۇشاللىقتىن ھاياجانلىنىش، ھەيران قېلىش)، چوڭقۇر ئۇيقىدا ياتقان چوڭ مېڭە پوستلاق قەۋىتى ھۈجەيرىلىرىنى ئويغاتقاندەك پائال ھەرىكەتكە كەلتۈرىدۇ. تەجرىبىلەر ئىسپاتلىدىكى، بالىلارغا بولغان ئەقلىي تەربىيىنى ئۇلارنىڭ بىلىمگە ئىنتىلىش ۋە قىزىقىشىنى يېتىلدۈرۈش ئارقىلىق ئېلىپ بېرىش كېرەك.

تەبىئەت قوينىغا «ساياھەت» كە بېرىش ھەرقايسى يىللىقلارنىڭ ئەنئەنىسى بولۇپ قالدى. بالىلار ھامان ئورمانلىققا، ئېتىز - دالا ۋە كۆلچەكلەرگە بېرىشنى تەقەززالىق بىلەن كۈتىدىغان بولۇپ قالدى. ئۇلار ھەر قېتىم «ساياھەت» كە چىقىشتىن بۇرۇن ئويناىدىغان ئويۇنلارنىڭ مەزمۇنىنى ئوبدان ئويلىشىۋالىدۇ. بالىلار قىينىچىلىقنى يېڭىش توغرىسىدىكى ئويۇنلارنى ۋە رېئال ئادەمنۇ، رېئاىيەتتىكى ئادەمنۇ قاتناشقان ئويۇنلارنى ياخشى كۆرىدۇ. مەن بالىلارغا ئىكىكىنچى يىللىق ۋاقتىدا روبىنسۇن ھەققىدىكى ھېكايىلەرنى سۆزلەپ بەردىم، شۇنداق قىلىپ ئۇدا بىرنەچچە ئاي كىشىنى غەلبىگە پېتەكلەيدىغان ئويۇنلار ئويىنالدى. سىپارتاك ھەققىدە ھېكايە ئېيتىپ بەرگەندىن كېيىن، بالىلار تاغنىڭ چوققىسىدىكى چوڭقۇر جىرا بىلەن تىك يارغا يېقىن جايغا قوزغىلاڭچىلارنىڭ بىر سىرلىق لاگېرىنى ياسىدى. بالىلار يەنە قەدىمكى زامانىدا دۆلىتىمىزنىڭ چەت - ياقا، يىراق رايونلىرىغا ماكانلاشقان سېكىتايلار — چارۋىچىلار، ئوۋچىلار، بېلىقچىلار توغرىسىدىكى ھېكايىلەرنى ئىنتايىن كۆكۈل قويۇپ ئاڭلايتتى، ئۇلار نۇرغۇن ئويۇنلارنى ئىجاد قىلىپ، قەدىمكى زامانىدىكى ئەسكەكچى خەلقلەرنىڭ تۇرمۇش ۋە ئەمگەك مەنزىرىسىنى نامايان قىلدى.

ماتارىپ ۋە مەشقىنى ھەر خىل ئەقلىي ئويۇن ۋە ھەرىكەت خاراكتېرلىك ئويۇنلار بىلەن زىچ بىرلەشتۈرۈش كېرەك. چۈنكى بۇنداق ئويۇنلار روشەن ھېسسىيات تۇس ئالغان بولغاچقا، بالىلارنى تەسىرلەندۈرەلەيدۇ، بۇ ئارقىلىق ئەتراپىتىكى دۇنيانى بىر پارچە قىزىقارلىق كىتابقا ئوخشاش بالىلارنىڭ كۆز ئالدىدا سۈرەتلەپ بەرگىلى بولىدۇ. تەبىئەت قوينىغا بېرىپ «ساياھەت» قىلغان ۋە ئويۇن ئويىنىغاندىن باشقا يەنە جىسمانىي ئەمگەكمۇ، ئەقلىي ۋە جىسمانىي جەھەتتىن تەرەققىي قىلىش ئۈچۈن كەڭ زېمىن ھازىرلاپ بېرىدۇ. شادلىققا تولغان ۋە كىشىلەر قەلبىنى ھاياجانلاندۇرىدىغان ئەمگەك بولمىسا، ھەقىقىي بەختلىك بالىلىق يىللارنىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. تەجرىبىلەر ئىسپاتلىدىكى، گۈزەك بالىلار ئۈچۈن ئېيتقاندا، جىسمانىي ئەمگەك ئۇلارنى مەلۇم دەرىجىدە ئەمگەك ماھارىتىگە، ئادەتتىكى ئەخلاق تەربىيىسىگە ئىگە قىلىپلا قالماستىن، بەلكى چەكسىز مول مەنىۋى مەزمۇنغا ئىگە قىلىدۇ. ئۇ كىشىلەردە ئەخلاق تۇيغۇسى، ئەقىل تۇيغۇسى ۋە گۈزەللىك تۇيغۇسىنى ئۇرغۇتىدۇ، بۇنداق تۇيغۇ بولماي تۇرۇپ دۇنيانى بىلىش مۇمكىن ئەمەس، بۇنداق تۇيغۇ - ھېسسىيات بولمىسا، ئوقۇتۇش خىزمىتىدىن ئېغىز ئېچىشمۇ مۇمكىن ئەمەس. مېنىڭچە ئۆگىنىش بىلەن جىسمانىي ئەمگەكنى بىرلەشتۈرۈپ ئېلىپ بېرىش بالىلارنىڭ پىكىر يۈرگۈزۈش ۋە ئىجادىيىتى ئۈچۈن ئىنتايىن پايدىلىق. مېنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىمنىڭ ئەڭ مۇھىم بولغان ئەقلىي پەزىلىتى — قىزىقىش، بىلىمگە ئىنتىلىش، پىكىر يۈرگۈزۈشنىڭ جانلىقلىقى، تەپەككۇرنىڭ روشەنلىكى قاتارلىقلار — دەل جىسمانىي ئەمگەك داۋامىدا شەكىللەنگەن.

ئەگەر بالىلارنىڭ تۇرمۇشىدا ئالىيجانابلىق ئىدىيىنىڭ قوماندانلىقىدىكى جىسمانىي ئەمگەك بولمىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا دەرسخانىدىكى ئەقلىي ئەمگەك بالىلار ئۈمىد قىلغان

جەلپ قىلىش كۆچىگە ئىگە پائالىيەتكە ئايلىنىپ، بالىلارنى تولۇقلاش ۋە تەرەققىي قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدۇ. بالىلار ئىككىنچى يىللىق ۋاقتىدا ھەر ھەپتىدە بىر سائەت ئۆزلىرى ياخشى كۆرىدىغان ئەمگەك بىلەن شۇغۇللىنىاتتى. ئۇچىنچى، تۆتىنچى يىللىق ۋاقتىدا ئەمگەك ئىككى سائەتكە كۆپەيتىلدى.

بالىلار ياخشى كۆرىدىغان ئەمگەك دېگىنىمىز، ھەرگىزمۇ ئوقۇتقۇچى بالىلارنىڭ قىزىقىشىنى پاسسىپلىق بىلەن كۆتۈپ تۇرۇش كېرەك دېگەندىن دېرەك بەرمەيدۇ. باشقا بارلىق مائارىپ خىزمەتىنى ئۆز خاھىشىغا قويۇپ بەرگىلى بولمىغاندەك، ئەمگەك تەربىيىسىنىمۇ ئۆز خاھىشىغا قويۇپ بەرگىلى بولمايدۇ. بالىلارنىڭ ئەتراپى ئەمگەكنى قىزغىن سۆيۈش كەيپىياتى بىلەن بولغان بولۇشى كېرەك. مېنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىمنىڭ ئەتراپىدىكىلەر ئەمگەكنى قىزغىن سۆيىدۇ، پۈتۈن مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچىلار بىرنەچچە ئون خىل ئىشقا ئىنتايىن قىزىقىدۇ. ئۇلار كۆچەت يېتىشتۇرۇش، زىرائەت تېرىش، ھەر خىل ماشىنا ۋە ماشىنا مودىللىرىنى ياساش، سۇ تۇرۇبا ئۇسۇل كۇنىلىرىنى قوراشتۇرۇش قاتارلىق ئىشلارنى قىلىدۇ.

مەنۇى جەھەتتىكى ئىزدىنىش، قىزىقىش ۋە بىلىمگە ئىنتىلىش تۇيغۇسى بالىلارنىڭ ئەمگەككە بولغان قىزىقىشىنى ئۇرغۇتتى. مېنىڭ دەستۇرۇم شۇكى، ئەمگەك ـ ئاخىرقى مەقسەت ئەمەس، ئۇ، ئىجتىمائىيلىشىش، ئىدىيە، ئەخلاق، ئەقلىي كۈچ، ئىجادچانلىق، ئىستېتىك، ھېسسىيات قاتارلىق جەھەتلەردە مۇئەييەن تەربىيىلەش مەقسىتىگە يېتىشتىكى ۋاستە.

ئۆگىنىش روشەن ھالدىكى پىكىر يۈرگۈزۈش، ھېسسىيات، ئىجادىيەت، گۈزەللىك ۋە ئويۇن تۇسىگە ئىگە بولىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا بالىلار ئۆچۈن مول جەلپ قىلىش كۈچىگە ئىگە ئىش بولىدۇ. مەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆگىنىش نەتىجىسىگە

كۆڭۈل بۆلۈشتە، ئىشنى بالىلارنىڭ تامىقىنىڭ قانداقلىقى، قانداقراق ئۇخلىغانلىقى، ئۆزىنى قانداق ھېس قىلىۋاتقانلىقى، كۆڭۈللۈك ئويىنىغان ـ ئويىنىمىغانلىقى، سىرتتا نەچچە سائەت يۈرگەنلىكى، قانداق كىتابلارنى ئوقۇغانلىقى، قايسى ھېكايە لەرنى ئاڭلىغانلىقى، قانداق رەسىملەرنى سىزغانلىقى، سىزغان رەسىملىرىدە ئۆزىنىڭ قانداق ئىدىيە ۋە ھېسسىياتىنى ئىپادىلىگەنلىكى، تەبىئەت مۇزىكىسى بىلەن خەلق كومپوزىتورلىرى مۇزىكىسىنىڭ ئۇلارنىڭ قەلبىدە قانداق ھېسسىياتنى ئۇرغۇتقانلىقى، ئۇنىڭ قانداق ئەمگەكنى ياخشى كۆرىدىغانلىقى، باشقىلارنىڭ خۇشاللىقى ۋە دەردىگە نىسبەتەن قانداق ئىنكاستا بولغانلىقى، باشقىلار ئۆچۈن نېمە ئىشلارنى قىلىپ بەرگەنلىكى ۋە قانداق تەسراتقا ئىگە بولغانلىقىنى بىلىشتىن باشلايمەن.

بىلىمنى ئىجابىي ئەھمىيەتكە ئىگە بەزى پائالىيەتلەر بىلەن بىرلەشتۇرگەندە، ئۆگىنىش ئاندىن بالىلارنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىنىڭ بىر قىسمى بولالايدۇ. بالىلارنى كۆپەيتىش جەدۋىلى ۋە تىك تۆتبۇلۇڭ پورىمىسىغا بىۋاسىتە قىزىقىش تۇرۇش ئاسان ئەمەس. ئۆگىنىشنى ئىجادىي پائالىيەت ۋە ئەمگەك مەقسىتىگە يېتىشنىڭ بىر خىل ۋاسىتىسى قىلىغاندا، بىلىمنى ئاندىن بالىلارنىڭ ئىزدىنىشىنى ئارزۇ قىلغان نەرسىسىگە ئايلاندۇرغىلى بولىدۇ. مەن بالىلارنى تۆۋەن يىللىق ۋاقتىدىن باشلاپ جىسمانىي ئەمگەككە قىزىقىدىغان، ئەمگەكنى ئۇلارنىڭ ئەقىل پاراسىتىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن پۈرسەت يارىتىپ بېرىدىغان قىلىشقا تىرىشىمەن. ئوقۇغۇچىلارغا بىلىمدىن پايدىلىنىشنى ئۆگىتىش ـ مەكتەپلەرنىڭ مۇھىم ۋەزىپىلىرىنىڭ بىرى. تۆۋەن يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئەقلىي ئەمگەكنىڭ ئاساسىي ئالاھىدىلىكى ـ قولغا كەلتۈرگەن يېڭى ماھارەتنى ئۆزلۇكسىز ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈشتىن ئىبارەت، شۇڭا تۆۋەن يىللىقتا بىلىمنى قاتمال، ئۆلۈك نەرسىگە ئايدۇرۇپ

قويۇش خەۋىپى مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. ئەگەر ماھارەتنى ئىگىلىۋېلىشلا مەقسەت قىلىنسىپ، تەتبىقلاش مەقسەت قىلىنمايدىغان بولسا، ئوقۇتۇش بالىلارنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىدىن ئايرىلىپ قالىدۇ - دە، ئۆگىنىش بالىلارنىڭ قىزىقىشىنى قوزغىيالمايدۇ. بۇنداق ھادىسىنىڭ يۈز بېرىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئوقۇتقۇچىلار بالىلارنىڭ ئىگىلىگەن ماھارىتىنى ئىجادچانلىق بىلەن تەتبىقلىشىغا ئەھمىيەت بېرىشى لازىم.

300 بەتلىك «تەبىئەت كىتابى»

بىز بالىلارنىڭ ھەمىشە ئۆزلىرى ھەرگىز چۈشەنمەيدىغان، شۇنىڭدەك ئۇلارنىڭ مېڭىسىدە روشەن ئوبراز ۋە كەڭ دائىرىلىك ئۇلانما تەسەۋۋۇر پەيدا قىلالمايدىغان بىلىملەرنى يادلاشقا مەجبۇر بولۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ تۇرىمىز. بۇ خىل ھادىسە ئاتاقلىق گېرمانىيە ماتېماتىكا ئالىمى ف. كىلەيىنىڭ بىر سۆزىنى ئېسىمگە سالىدۇ. ئۇ ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى بىر زەمبىرەككە ئوخشاتقانىدى، ئون يىل جەريانىدا بۇ زەمبىرەكنىڭ ئىچىگە نۇرغۇن بىلىملەر لىق قاچىلىنىدۇ، ئاندىن كېيىن ئېتىلىدۇ. ئېتىلغاندىن كېيىن زەمبىرەكنىڭ ئىچى قۇپقۇرۇق بولۇپ قېلىپ، ھېچنېمە قالمايدۇ، ئەمەلىي ئەھۋالمۇ ھەقىقەتەن شۇنداق بولىدۇ. ئەستە تۇتۇشنى تەپەككۇر قىلىشنىڭ ئورنىغا دەسستىش، يادلاشنى شەيئىلەرنىڭ ماھىيىتىنى چۈشىنىش ۋە كۆزىتىشنىڭ ئورنىغا دەسستىش، بالىلارنىڭ مېڭىسىنى بارغانسېرى گاللاشتۇرۇپلا قالماي، بەلكى ئۇلارنىڭ ئۆگىنىشگە بولغان قىزىقىش ۋە ئىنتىلىشتىن مەھرۇم قىلىدۇ.

ئوقۇش يېشىغا توشمىغان بالىلارنىڭ ئۆتكۈرلۈكى ۋە پۇختا ئەستە تۇتۇش ئىقتىدارى كۆپ ھاللاردا كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان دەرىجىدە بولىدۇ. بەش ياشلىق بىر بالا ئاتا-ئانىسى بىلەن ئورمانلىق ياكى دالىغا سەيلىگە بارغان چېغىدا، ئۇنىڭ كاللىسىدا قېپقالغان خىلمۇخىل يارقىن ئوبرازلار ۋە تەسىراتلار ئۇنىڭ خاتىرىسىدە ئۇزاققىچە ساقلىنىپ قالىدۇ. بىر ئاي، ھەتتا بىر يىلدىن كېيىن، ئاتا - ئانىسى ئۇنى ئېلىپ يەنە

ئورمانلىققا سەيلىگە بارماقچى بولغىنىدا، ئۇ بىر ياقتىن ھېلىقى جىمجىت، قۇياش نۇرى چاقنىغان ئاشۇ سەھەرنىڭ يېتىپ كېلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتسە، بىر ياقتىن ئالدىنقى قېتىمقى سەيلىدىكى مەنزىرىلەرنى، ھەتتا ئاتا - ئانىسىنى ئىنتايىن ھەيران قالدۇرىدىغان بەزى تەپسىلاتلارنى ئەسلىيەلەيدۇ. مەسىلەن، ئۇ ئالدىنقى قېتىم كۆرگەن ئىككى خىل رەڭلىك بەرگىلىرى بار گۈلنى ھازىر كۆرگەندەك ئېپىنىق ئەسلىيەلەيدۇ. ئۇ يەنە بىر يىل ئىلگىرى دادىسى ئورمانلىققىنىڭ ياقىسىدا ئاپىسىغا ئېيتىپ بەرگەن ئاكا - سىڭىل ئىككىيلەنىڭ بىر تال گۈلگە ئايلىنىپ قالغانلىقى توغرىسىدىكى گۈزەل رىۋايەتنى قايتا سۆزلەپ بېرەلەيدۇ. ئەينى چاغدا ئۇ دادىسىنىڭ سۆزىگە قۇلاق سالمىغاندەك، بەلكى بىر كېپىنەكنى قوغلىشىپ يۈرگەنىدى. ئەتراپتىكى دۇنيادىكى بۇنداق ئۇششاق - چۈششەك تەپسىلاتلار ئۇنىڭ خاتىرىسىدە قانداقلارچە ساقلىنىپ قالغاندۇ؟ بۇنى چۈشەنمەك ھەقىقەتەن تەس.

گۆدەك بالا چاقناپ تۇرغان رەڭ ۋە چىقىقان ئاۋازلاردىن روشەن ئوبرازلىق تەسىرات ئېلىشقا ئىنتايىن سەزگۈر بولىدۇ، شۇنىڭدەك كىشىنى ھەيران قالدۇرارلىق دەرىجىدە ئۇزاقىچە خاتىرىسىدە ساقلىيالايدۇ، ئەتراپىمىزدىكى دۇنيادىكى بەزى ئوبرازلارنىڭ ئويغىنىشى ئاستىدا، بالىلاردا دائىم كىشىنى تاسادىپىيلىق ھېس قىلدۇرىدىغان بەزى سوئاللار تۇغۇلىدۇ. بۇ سوئاللار كۆپ ھاللاردا كىشىنى چۆچۈتىدۇ. قاراڭ، ھازىر ئۇ ھېلىقى ئاجايىپ گۈلنى ئەسلىگىنىدە، تۇيۇقسىز دادىسىدىن «ئاكىسى بىلەن سىڭلىسى بىر - بىرىنى كۆرەلەمدۇ؟ سەن ئۆسۈملۈكلەر جانلىقلارغا كىرىدۇ دېگەنتىڭ، بۇ، ئۇلارنىڭ كۆرەلەيدىغان، ئاڭلىيالايدىغانلىقىنى بىلدۈرەمدۇ؟ ئۇلار ئۆزئارا پاراڭلىشالامدۇ؟ بىز ئۇلارنىڭ پاريىنى ئاڭلىيالايمىزمۇ؟» دەپ سوراپ قالدى. ئاتا بالىسىنىڭ بۇ بىر قاتار غەلىتە سوئاللىرىدىن

ۋەدىن ناھايىتى ھەيران قالدى: نېمە ئۈچۈن ئوغلى بىر يىل ئىلگىرى بۇ سوئاللارنى سورىمايدۇ؟ بۇ گۈلنىڭ روشەن ئوبرازى ۋە ھېسسىياتقا تولغان بۇ ئونتۇلغۇسىز ۋاقىت قانداق قىلىپ ئۇنىڭ مېڭىسىدە ئۇزۇنغىچە ساقلىنىپ قالدى؟ ئاتا شۇنىڭغا ئىشەنىدىكى، ئوغلى بۇلاردىن باشقا، چوقۇم يەنە ئورمانلىق قېشىدىكى گۈزەل ئوتلاق، زۇمرەت ئاسمانىنى ۋە يىراقتىكى ئايروپىلانىنىڭ غۇۋا گۈرۈلدىشىنى ئەسلىيەلەيدۇ.

بۇ ئىش مېنى چوڭقۇر ئويغا سالدى. مول تەسەۋۋۇر كۈچىگە، ئۆتكۈر خاتىرە كۈچىگە ۋە ئەتراپىدىكى دۇنيادىكى ھېسسىيات تۇيۇرقىغا باي شەيئىلەرگە قارىتا سەگەك ئىنكاس بىلدۈرۈش قابىلىيىتىگە ئىگە بولغان بالا نېمە ئۈچۈن مەكتەپتە ئىككى - ئۈچ يىل ئوقۇپمۇ گرامماتىكا قائىدىلىرىنى ھەرقانچە قىلىپ ئەسته تۇتالمايدۇ؛ نېمە ئۈچۈن «يايلاق» دېگەن بىر سۆزنى توغرا يېزىش ئۈچۈن شۇنچە كۈچ سەرپ قىلىدۇ؟ ھەتتا ئۇ ئالته كەررە توققۇز قانچە بولىدۇ دېگەننىمۇ ئەستە تۇتالمايدۇ. شۇڭلاشقا مېنىڭ يەكۈنۈم ھېلىقى گېرمانىيە ئالىمىنىڭكىگە سېلىشتۇرغاندا تېخىمۇ ئۈمىدۋار ئەمەس. مېنىڭ قارىشىمچە، ئوقۇغۇچى مەكتەپته بىلىم ئىگىلەش جەريانىدا دائىم ئۆزىنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىدىن ئايرىلىپ قالمىدۇ. شۇنىڭ بىلىش كېرەككى، بالىنىڭ خاتىرە كۈچىنى ئۇنىڭ قەلبىگە ئېقىپ كىرگىنى روشەن ئوبراز، مەنىزىرە ۋە تەسىراتىنىڭ سۈزۈك ئېرىقچىسى بولغانلىقى ئۈچۈنلا ئۆتكۈر ۋە پۇختا بولىدۇ. ئۇلارنىڭ كاللىسى دەل مۇشۇ ئېرىق چىنىڭ پۈتمەس - تۈگىمەس پەرۋىشىگە ئېرىشىپ تۇرغانلىقتىن، ئۇلارنىڭ تەپەككۇر قىلىشى ئىنچىكە، كۈتۈلمىگەن دەرىجىدە بولىدۇ، ئۇلار بىزنى ھەيران قالدۇرىدىغان، پەلسەپىۋىي لىككە باي سوئاللارنى سورىيالايدۇ. بالىلارنىڭ كاللىسى بىلەن ئەتراپىمىزدىكى دۇنيانى مەكتەپ دەرۋازىسى ئارقىلىق

ئايرىۋەتمەسلىك لازىم. ئۇ ئىنتايىن مۇھىم بىر ئىش، مەن ئەتراپىمىزدىكى دۇنيا ۋە تەبىئەتنىڭ يارقىن ئوبرازى، مەنە زىرىسى ۋە تەسىرات ئارقىلىق باللارنىڭ مېڭىسىنى ئوزۇقلاندۇرۇپ، باللارغا پىكىر قىلىش قانۇنىيىتى بىر رەتلىك ئىمارەت ئوخشايدىغانلىقىنى، بۇ ئىمارەت پۈتۈنلەي تەبىئەتنىڭ ئويغىتىشى ئاستىدا ياسىلىدىغانلىقىنى تونۇتۇشقا كۆچەپ كەلدىم. باللارنى پىكىر يۈرگۈزۈشكە ئۆگىتىش كېرەككى، ئۇلارنى بىلىم ئىسكىلاتىغا، پىرىنسىپ، قائىدە ۋە فورمۇللارنى ساقلاش قازىنىغا ئايلاندۇرۇپ قويماسلىق لازىم. باللارنىڭ تەپەككۇر قىلىش ۋە خاتىرە كۈچىنىڭ راۋاجلىنىش قانۇنىيىتى باللاردىن روشەن ئوبرازغا ئىگە ئەتراپىمىزدىكى دۇنيادىن ۋە ئۇنىڭ قانۇنىيەتلىرىدىن ئايرىلىپ قالماسلىقنى تەلەپ قىلىدۇ. مېنىڭچە، ئەگەر ئەتراپىمىزدىكى دۇنيا بالالارنىڭ پىكىر يۈرگۈزۈش، ئەستە تۇتۇش ۋە ھۆكۈم قىلىشنىڭ مەشق مەيدانى قىلىنسا، ئۇ چاغدا باللارنىڭ مەكتەپكە كىرگەندىن كېيىنكى خاتىرىسىنىڭ ئۆتكۈرلۈكى ۋە تەپەككۇرنىڭ روشەنلىكى ئاجىزلاشمايلا قالماي، ئەكسىچە زور دەرىجىدە كۈچىيىدۇ.

ئەلۋەتتە، زېھنىي تەربىيە جەريانىدا تەبىئەتنىڭ رولىنى مۇبالىغە قىلىۋېتىشكىمۇ بولمايدۇ. مۇبادا ئوقۇتقۇچىلار پەقەت باللارنى تەبىئەت ئىچىگە ئېلىپ بارغاندا، باللارنىڭ زېھنىي تەرەققىياتىنى تەبىئىي ھالدا ئىلگىرىلەشكە ئېرىشىدۇ دەپ قارىسا، بۇ چوڭ خاتالىق، كاتتا خاتالىق بولىدۇ. تەبىئەتتە باللارغا بۇ‌ئاستە ئەقىل پاراسەت، ھېسسىيات ۋە ئىرادە بەرەلەيدىغان سىرلىق كۈچ يوق. پەقەت كىشىلەر تەبىئەتنى تونۇغان، ئۇنىڭ ئىچىدىكى سەۋەب - نەتىجە مۇناسىۋىتىنىڭ ماھىيىتىنى ئېنىقلىۋالغان چاغدىلا، ئاندىن تەبىئەت باللارنىڭ زېھنىنى، ھېسسىياتىنى ۋە ئىرادىسىنى ئىلگىرى سۈرىدىغان كۈچكە

ئايلىنالايدۇ. بۇ‌ئاستە كۆزىتىشكە ھەددىدىن زىيادە باھا بېرىۋېتىلسە، بۇ، باللارنىڭ تەپەككۇر قىلىشىدىكى ئايرىم ئالاھىدىلىكلەرنى مۇتلەقلەشتۇرۇۋەتكەنلىك، تونۇش پائالىيىتىنى پۈتۈنلەي ھېسسىي بىلىش كاتېگورىيىسىگە مەنسۇپ قىلىۋەتكەنلىكنىڭ ئىپادىسى بولۇپ قالىدۇ، باللار تەپەككۇرىدىكى بەزى ئالاھىدىلىكلەرنى، بولۇپمۇ باللارنىڭ ئوبرازى، رەڭ ۋە ئاۋاز ئارقىلىق تەپەككۇر قىلىش ئالاھىدىلىكلىرىنى، گەرچە بۇلار ئوبىيېكتىپ مەۋجۇت بولغان ھەقىقەت بولسىمۇ، ك. د. ئۇشىنىسكى ئۇنىڭغا قارىتا كىشىنى قايىل قىلغۇدەك دەلىللەرنى ئوتتۇرىغا قويغان بولسىمۇ، ھەددىدىن زىيادە مۇبالىغە قىلىۋېتىشقا بولمايدۇ. لېكىن، باللار ئوبراز، ئاۋاز ۋە رەڭدىن پايدىلىنىپ كونكرېت ئوبرازلىق تەپەككۇر قىلىش سەۋىيىسىدە توختاپ قالىدىغان بولسا، ئۇنداقتا ئۇنىڭ ئابستراكت تەپەككۇر قىلىش ئىقتىدارى ياخشى تەرەققىي قىلالمايدۇ، تەجرىبىلىك پېداگوگلارنىڭ بۇ‌ئاستە كۆزىتىشىنىڭ مۇھىملىقى ۋە تەبىئەتنىڭ ئەقلىي تەربىيىدىكى غايەت زور رولىنى تەكتىلىشىدىكى ئاساسىي مەقسىتى بۇ ئاملىلارنى ئابستراكت تەپەككۇر قىلىشنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ۋە روشەن نىشانغا ئىگە بولغان تەربىيىلەش خىزمىتىنى ئىلىپ بېرىشنىڭ ۋاستىسى قىلىش كېرەك دېگەندىن ئىبارەت.

مېنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىمنىڭ ئىدىيە مەنبەسى زادى نېمە بولۇشى كېرەك؟ مەن بۇ مەسىلىنى ناھايىتى ئۇزۇن ئويلىدىم. مەن باللارنىڭ 4 - يىللىقتىكى ۋاقتىدا ھەر كۈنى ئوبىيېكتلارنى كۆزىتىشىنى بەلگىلەپ، ئەتراپىمىزدىكى دۇنيادىكى ئاشۇ نەرسىلەر ئۇلارنىڭ تەپەككۇرىنىڭ مەنبەسى بولۇشى كېرەك دەپ مۇئەييەنلەشتۇردۇم. شۇنداق قىلىپ بىر پارچە 300 بەتلىك «تەبىئەت كىتابى» شەكىللەندى. بۇ، 300 قېتىم كۆزىتىش، بۇ، باللارنىڭ ئېڭىغا ئويۇلغان 300 پارچە يار-

قىن رەسىم ئىدى. بىز ھەر ھەپتىدە ئىككى قېتىم تەبىئەت ئىچىگە بېرىپ، كۆزىتىپلا قالماي، تېخىمۇ مۇھىمى پىكىر يۈرگۈزۈشنى ئۆگەندۇق؛ قىزىقارلىق ئويۇنلارنى ئويىنىمىدۇق، بەلكى دەرس ئوقۇدۇق، تەپەككۇر قىلىش دەرسىنى ئوقۇدۇق. بىراق بۇ خىل دەرس ئوقۇش ئۇسۇلى ھەمجانلىق،ھەم قىزىقارلىق بولۇپ، كىشىنى ئىنتايىن جەلپ قىلاتتى؛ بۇ خىل دەرس بالىلارنىڭ مەنىۋى دۇنياسىنى تېخىمۇ موللاشتۇردى ۋە تولۇقلىدى.

رېئاللىقتىكى يارقىن ئوبرازلارنى بالىلارنىڭ ئېڭىدا قالدۇرۇش، بالىلارنى جانلىق ئوبرازلار ئۇقۇمىدىن پايدىلىنىپ تەپەككۇر قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشتۈرۈش مېنىڭ نىشانىم بولدى. بالىلارغا ئەتراپىدىكى دۇنيانى كۆزەتكۈزگەن چاغدا، ھادىسىلەر ئارىسىدىكى سەۋەب - نەتىجە مۇناسىۋىتىنى يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا چۈشىنىۋالغىلى، شۇنىڭدەك ئوخشاشمايدىغان شەيئىلەرنىڭ خۇسۇسىيىتى ۋە سىرتقى بەلگىلىرى ئۈستىدە سېلىشتۇرۇش يۈرگۈزگىلى بولىدۇ. مەن زور مىقداردىكى كۆزىتىشلەر ئارقىلىق مۇنداق بىر يەكۈننى چىقاردىم: بالىلارنىڭ دەرسخانىدا ئىگىلەيدىغان ئابستراكت قائىدە ۋە ئۇقۇملىرى كۆپەيگەنسېرى، ئەقلىي ئەمگىكى شۇنچە جىددىي بولىدۇ - دە، بىلىملەرنىڭ مەنبەسى — تەبىئەت ئىچىگە تېخىمۇ كۆپ بېرىشى، ئەتراپتىكى دۇنيادىكى ئوبرازلار، مەنزىرىلەرنى تېخىمۇ روشەن ھالدا ئۆز ئېڭىدا ساقلىشى لازىم بولىدۇ. تەسەۋۋۇر ھەرقانچە روشەن بولسىمۇ، بىز ئۇنى چۈشىنىشنى ئوقۇتۇشتىكى مەقسەتنىڭ ئۆزى قىلىۋالساق بولمايدۇ. ياق، بۇ ئۇقۇتۇشنىڭ ئەڭ ئاخىرقى مەقسىتى ئەمەس. ئەقلىي تەرەققىيىلىك نەزەريىلىك تەپەككۇردىن باشلىنىدۇ، جانلىق ھېسسىيات كۆزىتىش بولسا ئاخىرقى نىشان ئەمەس، ئۇ پەقەت نەزەريىلىك تەپەككۇرغا يېتىشنىڭ بىر ۋاسىتىسىدىن ئىبارەت. دۇنيادىكى روشەن ئوبرازلارنىڭ خىلمۇخىل ئىپادە ھالىتى ئوقۇتقۇچىنى رەڭگارەڭ مەسىلىلەر بىلەن تەمىن ئېتىدىغان

مەنبە. ئوقۇتقۇچىنىڭ بۇ مەسىلىلەرنى شەرھىلىشى تەبىئەت كىتابىنى ۋاراقلىغىنىغا ئوخشايدۇ.

تەبىئەت كىتابىنىڭ 1 - بېتى «جانلىق نەرسىلەر ۋە جانسىز نەرسىلەر» دېگەندىن ئىبارەت. باش كۆزنىڭ ھاۋا ئوچۇق بىر چۈشلۈكى، بىز دەريا بويىغا كېلىپ بىر پارچە ئوتلاقتا ئولتۇردۇق. كۆز ئالدىمىزدا كۆرۈنۈپ تۇرغىنى، ياۋا گۈللەر ھۆپپىدە ئېچىلغان يايلاق ئىدى. يايلاقنىڭ يېنىدىكى دەريادا بېلىقلار ئۈزۈپ يۈرەتتى، باش ئۈستىمىزدە كېپىنەكلەر ئۇچۇپ يۈرەتتى، ئاسماندا قارلىغاچلار پەرۋاز قىلماقتا. كېيىن بىز يەنە تىك قىياغا چىقتۇق، نۇرغۇن يىللار بوران ۋە يامغۇر يالىغانلىقتىن، بۇ يەرنىڭ تۈپراق قاتلىمىنىڭ كەسمە يۈزى ئېچىلىپ قالغانىدى. بالىلار ئوخشاشمايدىغان تۈپراق قاتلاملىرى ۋە قوم قاتلىمىنىڭ رەڭگىنى زور قىزىقىش بىلەن كۆزەتتى. تۈپراق قاتلاملىرى سېرىق، قىزىل، قىزغۇچ سېرىق، ئاق رەڭلىك بولۇپ، بۇلارنىڭ ئىچىدە ئاق رەڭلىكى نېپىز بىر قەۋەت ساپال توپىسى، ئۇنىڭ ئاستىدىكىسى بىر قەۋەت ئالتۇن رەڭ قوم، ئۇنىڭ ئاستى بولسا چىرايلىق كرىستال جىسىملار ئىدى.

بالىلار تۈپراقنىڭ سىرتقى قاتلىمى بىلەن ئىچكى قاتلىمىنى سېلىشتۇردى.

— بىز تۈپراقنىڭ سىرتقى قاتلىمىدا نېمىلەرنى كۆردۇق؟

— ئۆسۈملۈكلەرنىڭ يىلتىزىنى، — دەپ جاۋاب بەردى بالىلار، — ئىچكى قاتلىمىدا يىلتىز يوق ئىكەن.

— بالىلار، قىيادىكى ئاۋۇ يېشىل ئوتلار بىلەن بۇ بىر قەۋەت ساپسېرىق قۇملارنىڭ قانداق ئوخشاشماسلىقى بار؟

— ئوتلار ياز كەلگەندە ئۆسىدۇ، كۆز كەلسە قۇرۇپ قالىدۇ، ئەتىياز كەلسە يەنە قايىتىدىن بىخلايدۇ... — دېيىشتى بالىلار، — ئوتلار ئۇششاق ئۇرۇق تۆتىدۇ، ئۇرۇقلار

يەرگە چۈشسە، ئۇرۇقلاردىن يېڭى ئوتلار ئۈنىدۇ...

— قۇمچۇ؟ — دېدىم مەن بارلىق بالىلارنى، بولۇپمۇ كاللىسى گالراق بىر نەچچە بالىنى — بېتىرىك، ۋالە، نىنالارنى ئەتراپىمىزدىكى دۇنيادىكى شەيئىلەرنى سېلىشتۇرغۇزۇشنى ئويلاپ. سىنىپىمىزدىكى ئىككى بالا — ساشا بىلەن ساشكالارنىڭ تەپەككۇر قىلىش جەريانى ئېنىق سۈرئىتى ئاستا، چوڭقۇر دەرياغا ئوخشايتتى. يەنە لىيۇدا ئىسمىلىك بىر قىز بولۇپ، ئۇنىڭ تەپەككۇر قىلىش ئۇسۇلى مېنىڭ ئۇچۇن ئېيتقاندا ۋاقتىنچە تېخى بىر سىر ئىدى. دەسلەپىدە مەن تېخى ئۇنىڭ زېھنىي تەرەققىياتى ئاستا، باشقا بالىلار ئوڭايلا ھەل قىلالايدىغان مەسىلىلەردە ئۇنىڭ زور كۈچ سەرپ قىلىشىغا توغرا كېلىدۇ دەپ قارايتتىمەن. لېكىن، بۇ قىزنىڭ زېھرەك كۆزلىرىدىن، قانداقتۇر بىر خىل كۈچ تەرىپىدىن بېسىلىپ تۇرغان ئىچكى تەپەككۇر كۈچىنى كۆرۈۋالغىلى بولاتتى. ئۇ گويا ئاللىقاچان بىلىپ بولغان نەرسىنى قەستەن ئېيتىشقا ئالدىرىمايۋاتقاندەك قىلاتتى...

— بالىلار، قارامالار، بۇ ساپسېرىق قۇم، ئاۋۇ بولسا يېشىل ئوت. تېخىمۇ قىزىقارلىقى، بۇ يەردە يېشىل قۇم بىلەن يېشىل ئوتلار بار ئىكەن. ئۇلارنىڭ يەنە قانداق ئوخشىشىدىغان ۋە ئوخشاشمايدىغان جايلىرى بار؟

بالىلار بىر ياقتىن چوڭقۇر ئويلانغاچ، بىر ياقتىن يېشىل ئوتلارنى ۋە سىرتى ئېچىلىپ قالغان قىيانىڭ كەسمە يۈزىنى ئىنچىكىلەپ كۆزەتتى.

لىيۇدانىڭ كۆزلىرىدىن چوڭقۇر ئويلىنىش نۇرلىرى چېقىپ تۇراتتى، بېتىرىك قوشۇمسىنى چىڭ تۇرۇۋالغانىدى ۋە قۇمنى ئۇ قولىدىن بۇ قولىغا تۆكەتتى.

— قۇم تۇپراقتا گۈل ئۆسىلمەيدۇ، ئوتلاقتا گۈل ئۆسىلەيدۇ، — دېدى لىيۇدا.

— ئوتلاقتا سىيىر باققىلى بولىدۇ، قۇملۇقتا مال باققانىنى كىم كۆرۈپتۇ؟ — بېتىرىك قاتتىق ۋارقىرىدى.

يامغۇردىن كېيىن ئوت - چۆپلەر بەك تېز ئۆسىدۇ، — دېدى ساشا ئويچان قىياپەتتە. — يامغۇردىن كېيىن قۇمنۇ ئۆسىلەمتى؟

— قۇم يەرنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدا بولىدۇ، ئوت بولسا يەرنىڭ يۈزىدە بولىدۇ، — دېدى يۇرا.

ئەمما سېريوشا دەرھال رەددىيە بەردى:

— ئەجىبا قىرغاقتا قۇم يوقمۇ؟ يېشىل ئوتلار ھەمىشە قۇياشقا باقىدۇ، بىراق قىزىپ كەتمەيدۇ، قۇم بولسا قۇياش نۇرى ئاستىدا كۆيدۇرگۈدەك قىزىپ كېتىدۇ...

كېيىن بىز يەنە باشقىلار تېرىپ كەلگەن ئۇششاق تاشلار بىلەن كىلىون دەرىخىنىڭ يوپۇرماقلىرىنى، قىزىل ئەينەك پارچىلىرى بىلەن جۇخار گۈلىنى سېلىشتۇردۇق، ئارقىدىن يەنە كۆزلدە ئۇزۇپ يۈرگەن بېلىقلار بىلەن لەيلەپ يۈرگەن غاز پەيلىرىنى، كۆۋرۈكتىكى تۆمۈر رېشاتكا بىلەن دەرەخ غولىغا ياماشقان سوغسۇل پېلەكلىرىنى سېلىشتۇردۇق. بۇ چاغدا بالىلارنىڭ تەپەككۇرى ئىنتايىن جانلىنىپ كەتتى، ئۇلار ئەتراپتىكى شەيئىلەر بىلەن ھادىسىلەر ئوتتۇرىسىدىكى روشەن باغلىنىشلارنى بايقاپلا قالماي، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا يەنە ئاسان بايقىغىلى بولمايدىغان باغلىنىشلارنىمۇ سېزىۋالدى. شۇنىڭ بىلەن، بالىلارنىڭ كاللىسىدا جانلىق نەرسىلەر ۋە جانسىز نەرسىلەر توغرىسىدىكى دەسلەپكى ئۇقۇم تەدرىجىي ھالدا شەكىللەندى. بالىلار ئەتراپىمىزدىكى دۇنيادا بەزى نەرسىلەر جانلىق، بەزى نەرسىلەر جانسىز بولىدىغانلىقىنى بىلىۋالدى. بۇنى بالىلار كۆرگەن زور مىقداردىكى ئەمەلىيەت ئىسپاتلىدى. لېكىن مەن تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا:

— جانلىق نەرسىلەر بىلەن جانسىز نەرسىلەرنىڭ زادى قانداق پەرقلىرى بار؟ — دەپ سورىغىنىمدا، بالىلار جاۋاب بېرەلمىدى. يەكۈنگە بىراقلا ئىگە بولغىلى بولمايدۇ، شۇ چاغدا ئۇلار ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ئاشۇ نەرسىلەرنى يېڭىباشتىن ئويلاشقا باشلىدى. گەرچە بالىلار بەزى ئالاھىدىلىكلەرنى توغرا بايقىغان بولسىمۇ، بىراق بەزى خاتا ھۆكۈملەرنىمۇ چىقىرىپ قويدى. شۇنىڭ بىلەن، بىز نەق مەيدانىدىكى جانلىق كۆزىتىش ئارقىلىق، ھېلىقى خاتا ھۆكۈملەرنى تۈزەتتۇق. كۆستە: «جانلىق نەرسىلەر ھەرىكەت قىلالايدۇ، جانسىز نەرسىلەر ھەرىكەت قىلالمايدۇ» دېگەن چاغدا، ھەممە بالىلار دېگۈدەك ئۇنىڭ پىكرىنى ماقۇللىدى. بىراق بىردەملىك ئويلىنىش ۋە ئەتراپتىكى شەيئىلەرنى كۆزىتىش ئارقىلىق، بالىلار ئارىسىدا قارشى پىكىرلەر پەيدا بولۇشقا باشلىدى:

— تاياق دەريادا لەيلەيدۇ، ئەجىبا ئۇنىڭمۇ جېنى بارمۇ؟

— تراكتور ھەرىكەت قىلغان بىلەن، بىراق ئۇنىڭ جېنى يوققۇ؟

— ئۆمۈچۈك توري بوشلۇقتا تەۋرىنىلەيدۇ، ئۇمۇ جېنسىز بار نەرسە بولامدۇ؟

— كونا ئۆگزىلەردىكى مۈخلار ھەرىكەت قىلالمايدۇ، ئەمما ئۇلار جانلىق نەرسىلەرغۇ.

— قۇملارمۇ يۆتكىلەيدۇ. بىز تاشچىلىق مەيدانىغا بارغاندا قۇملارنىڭ خۇددى كىچىك ئېرىقتەك ئاققانلىقىنى كۆرگەنىدۇق.

ياق، قارىغاندا مەسىلە ھەرگىز ھەرىكەت قىلىش - قىلماسلىقتا ئەمەس ئىكەن. ئۇنداقتا جانلىق نەرسىلەر بىلەن جانسىز نەرسىلەرنىڭ زادى قانداق پەرقى باردۇر؟ بالىلار ئەتراپتىكى شەيئىلەرنى قايتا - قايتا سىلىشتۇردى. تۈيۇقسىز

شورا خۇشاللىق بىلەن توۋلىۋەتتى:

— جانلىق نەرسىلەر ئۆسىدۇ، جانسىز نەرسىلەر ئۆسمەيدۇ!

بالىلار بىر ياقتىن شورانىڭ سۆزىنى ئويلانغاچ، بىر ياقتىن يەنە ئەتراپىدىكى شەيئىلەرگە كۆز يۈگۈرتتى. ئۇلار ئۆز - ئۆزىگە: ئوت — جانلىق، ئۇ ئۆسىدۇ؛ دەرەخ — جانلىق، ئۇ ئۆسىدۇ؛ ياۋا ئازغان — جانلىق، ئۇمۇ ئۆسىدۇ؛ تاش — جانسىز، ئۇ ئۆسمەيدۇ؛ قۇم — جانسىز، ئۇ ئۆسمەيدۇ... دەل شۇنداق بولغاچقا، بارلىق جانلىق نەرسىلەر ئۆسىدۇ، جانسىز نەرسىلەر ئۆسمەيدۇ... دەپ پىچىرلايتتى. ساشا يىراقلارغا نەزەر سالغاچ نېمىندۇر ئويلاۋاتاتتى. ئۇ ساۋاقداشلىرىنىڭ سۆزىنى ئاڭلىدىمۇ؟ كۆپچىلىك ئەتراپتىكى ھەممە شەيئىلەرنى جانلىق ۋە جانسىزدىن ئىبارەت ئىككى چوڭ تۈركە ئايرىۋاتقان چاغدا، بۇ ئوغۇل بالا ئېغىز ئېچىپ قالدى.

— جانلىق نەرسىلەر قۇياشتىن ئايرىلالمايدۇ، — ئۇ سۆزلەۋېتىپ، قولى بىلەن ئورمانلىق، ئوتلاق ۋە ئېتىزلىقنى كۆرسەتتى.

بۇ سۆز مېنى شۇنىڭغا تېخىمۇ ئىشەندۈردىكى، تەپەككۇر ئۆتكۈرلۈكى ناچار كىشىلەر كۆپ ھاللاردا تېخىمۇ كۈچلۈك دەققەت كۈچى ۋە كۆزىتىش كۈچىگە ئىگە بولىدىكەن. ساشانىڭ سۆزىدىن بالىلار تېڭىرقاپ قالدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى گويا: «مەن نېمىشقا بۇ نۇقتىنى ئويلىمىدىم؟» دەۋاتقاندەك قىلاتتى. ساشانىڭ ئويغىتىشى بىلەن، بالىلار ئەتراپتىكى نەرسىلەرگە يېڭىباشتىن سەپسېلىشقا باشلىدى ھەمدە بىر ياقتىن پىكىر يۈرگۈزگەچ، بىر ياقتىن ئۆز - ئۆزىگە: «ئوت، گۈل، دەرەخ ۋە بۈغدايلار قۇياش بولمىسا ھايات كەچۈرەلمەيدۇ. قۇياش بولمىسا ئادەممۇ ھايات كەچۈرەلمەيدۇ...

قۇياش بولمسا ئادەملەر ياشىيالمىدۇ مۇمكىن. ياق، كىشى لەرنىڭ يەرنىڭ تېگىدىكى مەلۇم جايدا تۇرمۇش كەچۈرۈشىنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولامدۇ؟ بىزگە مەلۇم، شاخ - يوپۇرماق لىرى قويۇق دەرەخنىڭ سايىسىدىكى ئۇششاق ئوتلار قۇرۇپ قالىدۇ. دادام، پاروپ دەرىخى يامغۇردىن كېيىن ئاپتاپقا قاقلانسا قايتا ياشىرىدۇ، قۇياش بولمسا بولمايدۇ دېگەنىدى... تاش مەيلى قۇياش نۇرى ئاستىدا تۇرسۇن ياكى گەمىدە تۇرسۇن، بىر خىللا تۇرىدۇ. ياق، بۇمۇ ئوخشاشمايدۇ، تاش گەمە ئىچىدە تۇرسا بىر قەۋەت كۆكسىرىپ قالىدۇ، كۆكەرتىش باكتېرىيىسى جانلىق بولامدۇ ياكى جانسىز بولامدۇ؟ قۇياش كىشىلەرگە پايدا ئەپكىلىدۇ، لېكىن ئۇزۇن ئىچە يامغۇر ياغمىسا، قۇياشمۇ جانلىقلارنى قۇرۇتۇۋېتىدۇ. بۇنداقتا، بارلىق جانلىق نەرسىلەر قۇياشنىلا ياخشى كۆرۈپ قالماي، بەلكى سۇدىنمۇ ئايرىلالمايدىكەن دەپ پىچىرلايتتى.

باللارنىڭ تەپەككۇرى تارام - تارام ئېرىقچىلەردەك تەرەپ - تەرەپكە ئېقىپ، ئاندىن كېيىن يەنە بىرلەشتى. باللار ئەسلىدە جانلىق نەرسىلەر ئىچىدە ئۆزلىرى چۈشەنمەيدىغان بەزى ھادىسىلەرنىڭ يۈز بېرىدىغانلىقىنى بارغانسېرى ئايدىڭلاشتۇرۇۋالدى. بۇ ھادىسىلەر قۇياش، سۇ ۋە ئەتراپىمىزدىكى بارلىق نەرسىلەر بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىدى. باللار «تەبىئەت كىتابى» نىڭ 1 - بېتىدىكى بىر نەچچە قۇرنى مانا شۇنداق ئوقۇدى. ئۇلار بۇنىڭدىن پۈتۈن دۇنيانىڭ جانلىق نەرسىلەر ۋە جانسىز نەرسىلەردىن ئىبارەت ئىككى چوڭ قىسمىدىن تەركىب تاپىدىغانلىقىنى ئوقۇۋالدى. باللارنىڭ جانلىق نەرسىلەر بىلەن جانسىز نەرسىلەرگە بولغان دەسلەپكى چۈشەنچىسى ئۇلارنىڭ نۇرغۇنلىغان مەسىلىلەرنى ئويلىنىشىغا تۈرتكە بولدى. ئۇيگە قايتىش يولىدا، ئۇلار بۇرۇن كۆرۈپ ئادەتلىنىپ قالغان نەرسىلەردە ئىلگىرى دىققەت قىلىپ باق-

مىغان نەرسىلەرنىڭ بارلىقىنى بايقىدى. كۆرگەن نەرسىلەر كۆپەيگەنسېرى، پەيدا بولىدىغان سوئاللارمۇ شۇنچە كۆپەيدى: نېمە ئۈچۈن كىچىككىنە كاۋچۇك ئۇرۇقى بىخلاپ ئېگىز دەرەخ بولالايدۇ؟ دەرەخلەر قىشتىمۇ ئۆسەمدۇ - يوق؟ بۇ سوئاللارغا باللارنىڭ دەمالىلقا جاۋاب بېرەلىشى مۇمكىن ئەمەس، ئۇلارغا بۇنداق يۇقىرى تەلەپنى قويۇشنىڭمۇ كېرىكى يوق ئەلۋەتتە. باللارنىڭ ئۆزى بۇ سوئاللارنى قويالىسىلا يېتەرلىك بولىدۇ. بولۇپمۇ قىممەتلىك يېرى شۇكى، ئۇلار مەسىلىلەرنى ئويلىنىشنى ئۆگىنىۋالغان چېغىدا، بىلىم ۋە تەپەككۇرنىڭ مەنبەسى - ئەتراپىدىكى دۇنيادىن تەلىم ئېلىشقا بېتىۋار بېرىدىغان بولدى، ئۆز ئىدىيىسىنى مۇۋاپىق ۋە توغرا سۆزلەر بىلەن ئىپادىلەپ بېرىشنى ئۆگىنىۋالدى. پىكىر يولىنىڭ روشەنلىشىشى، پىكىر قىلىشتىكى ئەڭ مۇھىم پەزىلەت بولۇپ، ئۇنىڭغا ئەتراپىمىزدىكى دۇنيا بىلەن بىۋاستە ئالاقە قىلىش جەريانىدا ئېرىشكىلى بولىدۇ.

باللار ئوبراز، مەنزىرە، رەڭ ۋە ئاۋازدىن پايدىلىنىپ تەپەككۇر قىلىدۇ، بىراق بۇ ھەرگىز ئۇلارنىڭ كونكرېت تەپەككۇر قىلىشتا توختاپ قېلىشى كېرەكلىكىنى بىلدۈرمەيدۇ. چۈنكى كونكرېت بولغان ئوبرازلىق تەپەككۇر ئۇقۇمىدىن پايدىلىنىپ تەپەككۇر قىلىشقا ئېلىپ بارىدىغان زۆرۈر باسقۇچ. مەن باللارنى ھادىسە، سەۋەب، نەتىجە، باغلىنىش، بېقىندىلىق، پەرق، ئوخشاشلىق، بىللە مەۋجۇت بولۇش، مۇمكىنلىك، مۇمكىنسىزلىك قاتارلىق ئۇقۇملاردىن پايدىلىنىشنى تەدرىجىي ئۆگىنىۋېلىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشتۇرۇشكە كۈچ سەرپ قىلدىم. مەن كۆپ يىللىق تەجرىبەمگە ئاساسەن بۇ ئۇقۇملارنىڭ ئابستراكت تەپەككۇر قىلىش قابىلىيىتىنىڭ شەكىللىنىش جەريانىدا مۇھىم رول ئوينايدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن. جانلىق ئەمەلىيەت ۋە ھادىسىلەرگە بولغان تەكشۈرۈش،

ئۆز كۆرى بىلەن كۆرگەن نەرسىلەرگە بولغان چۈشىنىش، كونكرېت شەيئىلەر، ئەمەلىي مىساللار ۋە ھادىسىلەرگە بولغان ئابستراكت يىغىنچاقلاش بولمىسا، بۇ ئۇقۇملارنى ئىگىلەش مۇمكىن ئەمەس. تەبىئەتنى تەتقىق قىلىش جەريانىدا بالىلاردا پەيدا بولغان سوئاللار بۇ خىل ئايلىنىشنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. مەن ئوقۇغۇچىلارغا تەبىئەتتىكى كونكرېت ھادىسىلەرنى سەگەكلىك بىلەن كۆزىتىشنى ئۆگىتىپ، ئۇلارنى ھادىسىلەر ئوتتۇرىسىدىكى سەۋەب ـ نەتىجە مۇناسىۋىتىنى ئىزدەشكە يېتەكلەپ، ئۇلاردا ئابستراكت تەپەككۇر ئۇقۇملىرىنى تەتبىقلاش ئادىتىنى تەدرىجىي ھالدا شەكىللەندۈردۈم.

بالىلار ئۇچۇن ئېيتقاندا، «تەبىئەت كىتابى» نى ئوقۇش ئىنتايىن قىزىقارلىق. لېكىن بۇ خىل قىزىقىش مېنىڭ مەقسىتىم ئەمەس. سوۋېت پېداگوگىكا نەزەرىيىسى ئوقۇتۇش جەريانىدا بالىلارنىڭ بىۋاسىتە قىزىقىشىنىڭ رولىنى ھەددىدىن زىيادە مۇبالىغە قىلىۋېتىشقا قارشى تۇرىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا بالىلارنىڭ پائالىيىتىنىڭ ئۆزىنى ئوقۇتۇشنىڭ ئاخىرقى نىشانى قىلىشقىمۇ قارشى تۇرىدۇ. ك. ل. ئۇشىنىسكى بۇرۇنلا مۇنداق دەپ يازغانىدى: «بالىلارغا ئۆزى قىزىقىدىغان ئىشلارنى قىلىشقا ئادەتلىنىشنى ئۆگىتىپلا قالماي، بەلكى يەنە ئۆزى قىزىقمايدىغان ئىشلارنىمۇ قىلىشقا ئادەتلەندۈرۈش لازىم. ئۇلارنى ئۆزلىرىنىڭ مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلىش ئۈچۈن خۇشاللىق بىلەن ئىشلەيدىغان قىلىش لازىم. سىلەر بالىلارغا تۇرمۇشقا قەدەم قويۇش تەييارلىقىنى ئوبدان ئىشلەتكۈزمەكچى بولىسىلەر، لېكىن رېئال تۇرمۇشتا ھەرگىز ھەممە مەجبۇرىيەت كىشىنىڭ ئارزۇ قىلغىنىدەك بولۇۋەرمەيدۇ» (ئۇشىنىسكى نەزەرىيىۋى ماقالىلەر توپلىمى، 6 ـ تۇم، موسكۋا ـ لېنىنگرات، 1949 ـ يىل نەشرى، 259 ـ بەت). سوۋېت پېداگوگىكا نەزەرىيىسى بىلەن بۇرژۇئازىيىنىڭ پېدا-

گوگىكا نەزەرىيىسىنىڭ ماھىيەتلىك پەرقى بار. بۇرژۇئازىيە پۈتۈنلەي شەخسنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرۇشنى چىقىش قىلغان ھالدا ئوقۇتۇشنىڭ مەزمۇنى، ئوقۇتۇشنىڭ شەكلى ۋە مەزمۇنى ئۈستىدە ئويلىنىدۇ. دەۋرىمىزدە تەسىرى چوڭقۇراق بولغان ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە شەخس ـ ئامېرىكا پېداگوگى گودىن مىلۇدىن ئوقۇتۇش جەريانىدا ئوقۇتقۇچى پەقەت ئوقۇغۇچىلار ياخشى كۆرىدىغان نەرسىلەرنى ئۆگىتىشى كېرەك، «دەل ئاشۇ بالىلار قىلىشقا بەل باغلىغان ئىشلارلا ئوقۇغۇچىلار ئۆگىنىشىنى خالايدىغان مۇھىتنى يارىتالايدۇ» دەپ قارايدۇ. بۇرژۇئازىيە پېداگوكلىرى ئوقۇتۇشنى ئوقۇغۇچىلارنىڭ «ستىخىيىلىك قىزىقىشى» ئۈستىگە قۇرمىچى بولىدۇ، ئەمەلىيەتتە بۇ پەننىي بىلىملەرنىڭ سىستېمىلىقىنى ئىنكار قىلىدۇ. سوۋېت پېداگوگىكا ئىلمى ئوقۇغۇچىلارنىڭ شەخسىي قىزىقىشىنى مەكتەپنىڭ مۇئەييەن دائىرىدىكى پەننىي بىلىملەرگە ئېرىشىشتىن ئىبارەت تەربىيىلەش ۋە ئوقۇتۇش ۋەزىپىسىنى ئىشقا ئاشۇرۇش، دىئالېكتىك ماتېرىيالىزم نۇقتىسىنەزەرىنى شەكىللەندۈرۈشتىكى بىر خىل ۋاستە دەپ تونۇيدۇ. مەن ئەزەلدىن «تەبىئەت كىتابى» نى ئوقۇشنى ئىش پۇشۇقىنى چىقىرىدىغان كۆڭۈللۈك نەرسە ۋە كىشىنى جەلپ قىلىدىغان ئويۇن قىلىۋالمىدىم، بەلكى ئۇنى بالىلارنى پەننىي بىلىملەر دۇنياسىغا ئېلىپ كىرىدىغان بىر سەپەرگە ئايلاندۇرۇدۇم. مېنىڭ بۇ ئوقۇغۇچىلىرىمنىڭ تەدرىجىي ھالدا تونۇۋالغىنى دەل ئەتراپىمىزدىكى دۇنيادىكى تەبىئەتنىڭ ماھىيەتلىك قانۇنىيەتلىرىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ھادىسىلەر بولدى. ئوقۇتقۇچى «تەبىئەت كىتابى» نىڭ مەزمۇنىنى بېكىتىشتە ھەربىر بالىنىڭ ياخشى ـ ياماناڭلىقىنى چىقىش قىلمايدۇ، بەلكى دۇنيانىڭ دىئالېكتىك تەرەققىيات قانۇنىنى ئىلمىي يوسۇندا تونۇشنى چىقىش قىلىدۇ. سوۋېت ئىتتىپاقى پېداگوگىكا

لەزەرىيەسىنىك ئوقۇغۇچىنىڭ پائالىيەت مەقسىتى توغرىسىدىكى كۆز قارىشى بىلەن پراگماتىزمچىلارنىڭ پائالىيەت دېمەك بىلىم دېمەك دېگەن كۆز قارىشىنىڭ پەرقى مانا شۇ يەردە.

سوۋېت ئىتتىپاقى پىداگوگىكا ئىلمى پائالىيەتنىڭ ئۆزى سىستېمىلىق پەننىي تەربىيىنىڭ ئورنىنى دەسسىيەلمەيدۇ، ئۇ پەقەت تەربىيىلەش مەقسىتىنى ئىشقا ئاشۇرۇشتىكى بىر خىل ۋاستە دەپ قارايدۇ. ئەلۋەتتە، ئوقۇغۇچىلارنىڭ شەخسىي قىزىقىشىنى قوزغىيالايدىغانلىكى پائالىيەتلەر، ئوقۇغۇچىلارنىڭ بىلىم ئېگىلىشىدە ئىلگىرى سۈرۈش رولىنى ئويناياليدۇ. قىزىقىش، سوۋېت ئىتتىپاقى پىداگوگىكا ئىلمىدە ئوقۇغۇچىلارنىڭ بىلىملەرنى ئۆزلەشتۈرۈشنى ئىلگىرى سۈرۈش ۋە ئىزدىنىش جەريانىدىكى بىر خىل ئاكتىپ ۋە ئىجادىي بولغان ئېچىكى كۈچ دەپ قارىلىدۇ. ئوقۇغۇچىلار ئېگىلىگەن بىلىملەرنى تەدرىجىي هالدا شەخسنىڭ ئېتىقادىغا ئايلاندۇرۇش جەريانىدا، ئۇلارنىڭ شەيئىلەرنى ئۆگىنىش ۋە بىلىش هەۋىسىمۇ ئۆزلۈكسىز چوڭقۇرلىشىپ بارىدۇ. سوۋېت پىداگوگىكا نەزەرىيىسى قىزىقىش ماتېرىيالىستىك تەربىيە ۋە ئىدىيىۋى تەربىيە بىلەن ئۆزئارا مۇناسىۋەتلىك، ئايرىۋەتكىلى بولمايدۇ دەپ قارايدۇ.

بىز «تەبىئەت كىتابى» نى بىرمۇبىر ۋاراقلاپ ئوقۇدۇق. ئوقۇش جەريانىدا مەسىلەرنى ئويلىنىش ئۈسۈلىنى ئۆگەندۇق.

2 ـ بەتتىكى «جانسىز نەرسىلەر بىلەن جانلىق نەرسىلەرنىڭ مۇناسىۋىتى» نى ئوقۇغان چېغىمىزدا، بىز پارنىكقا بېرىپ يۇقىرى ئىللىقتىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ قانداق قىلىپ يەر ئاستىدىن قېزىپ چىققان ساپسېرىق قۇم ۋە ئۇششاق تاشلار ئۈستىدە ئارپا، پەمىدۇر، تەرخەمەك ۋە سۇلۇ ئۆستۈرگەنلىكىنى كۆردۇق. بالىلار بۇ يەرگە كېلىپ، يۇقىرى ئىللىق ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ قۇم ۋە ئوششاق تاشلارنى مېتال سانداۇق ۋە ياغاچ

سانداۇقلارغا قانداق تۆككەنلىكىنى، ئاندىن كېيىن ئۈستىگە خىمىيىۋى ماددىلىق سۈيۇقلۇقنى قويغانلىقىنى كۆردى. تەرخەمەك بىلەن پەمىدۇرنىڭ يىلتىزى مانا شۇنداق يېتىشتۈرۈش بازىسىدىن ئۈلارنىڭ ئۆسۈشى ۋە مېۋىلىشىگە كېرەكلىك ئوزۇقلۇقنى سۈمۈرەتتى. جانسىز ئۇششاق تاشلار ۋە سۇدا ئېرىيدىغان ئاق رەڭلىك ئۇۋاقلار هاياتنى ساقلاشتا كەم بولسا بولمايدىغان نەرسىلەردەك قىلاتتى. ياپېشىل ئارپا مايسىلرىغا بولسا قۇم ۋە ئۇششاق تاشلارنىمۇ كېرەك قىلماي، تۆز بىر قاچىدا ئۆسۈۋاتاتتى: ئۇلارنىڭ يىلتىزى ئاق رەڭلىك ئۇۋاقلارنىڭ ئېرىتمىسىدىن ئوزۇقلۇق سۈمۈرەتتى، بالىلار چېچەكلەش ۋە مېۋىلەش ئەھۋالىنى ئىنچىكە كۆزەتكەندىن كېيىن، ئەسلىدە جانسىز نەرسىلەر پەقەت قۇياش نۇرى ۋە سۇ بولۇش شەرتى ئاستىدىلا، ئاندىن جانلىق نەرسىلەرنىڭ يېتىلىش ئاساسى بولالايدىغانلىقىنى بايقىدى. قۇياش نۇرى، تېمپېراتۇرا ۋە سۇ بولمىسا، هاياتلىق بولمايدۇ. دەل شۇنداق بولغاچقا، بۈگۈنكى تۇتۇق هاۋادا پارنىكقا لامپۇچكا يېقىپ قويۇلغان. ئوخشاشلا، پارنىكنىڭ سىرتىدا هاۋا ئەتىگەنده سوغۇقراق بولغاچقا، پارنىكنىڭ ئىچىگە پار ماڭغۇزۇپ، ئىچىنى يىللىقراق قىلىش لازىم.

ئوقۇتقۇچى مۇنداق دېدى: «بالىلار، سىلەر كۆرگەن نەرسىلەرنى ئىنچىكە كۆزىتىڭلار ھەمدە ئويلىنىپ بېقىڭلار، ئەگەر جانسىز نەرسىلەر بولمىسا، جانلىق نەرسىلەر هايات كەچۈرەلەمدىكەن؟ سىلەرنىڭ ئالدىڭلاردا تۇرغان ماۋۇ چوڭ سانداۇق ۋە كىچىك سانداۇقلارغا هەر خىل خىمىيە ئوغۇتلار قاچىلانغان. قارا ئىلار، يۇقىرى يىللىقتىكى ساۋاقداشلار هەرقايسى سانداۇقلاردىن ئاق، سېرىق، سۇر رەڭلىك پاراشوكلارنى ئېلىپ ئارىلاشتۇرغاندىن كېيىن، ئۇلارنى سۇدا ئېرىتتى. ئۇلار يەنە يىرىك قۇم ۋە چىرىندىنى ئارىلاشتۇرۇپ، مۇنبەت تۇپراقتا

ئايلاندۇردى. سىلەر كۆرگەنسىلەر، بۇ خىل ئارىلاشما ماددا ئىچىدىن كۆزنى چاقنىتىدىغان پەمىدۇرلار ئۆسۈپ چىقامدۇ؟ ئۆسۈملۈكلەرنىڭ يالپىرىقى، غولى، مېۋىسىنىڭ داۋاملىق ئۆسۈشى قەيەردىن ئوزۇقلۇقتا ئېرىشتى؟ جانسىز نەرسىلەردىن ئېرىشتى. جانسىز نەرسىلەر جانلىق نەرسىلەر ئۆسۈشتە تايىنىدىغان ئاساس.» ئوقۇتقۇچى سۆزلىگەن بۇ داۋلىيلار بالىلارنىڭ سىرلىق تەبىئەتكە بولغان ھەيرانلىق ھېسسىياتىنى تېخىمۇ ئۇرغۇتتى.

مەن يەنە ئارستوتېلنىڭ ئاغزىدىن چىققان دېيىلگەن: تەپەككۇر سوئال ۋە ھەيرانلىقتىن باشلىنىدۇ دېگەن قەدىمكى مەشھۇر سۆزىنى ئەسلەپ قالدىم. تەبىئەت سىرلىرىنى ئېچىش ۋاقتىدا پەيدا بولغان ھەيرانلىق تۇيغۇسى تەپەككۇرنى ئالغا ئىلگىرىلىتىدىغان قۇدرەتلىك ھەربىكەتلەندۈرگۈچ كۈچ. بالىلار خىمىيىۋى ماددىلارنىڭ ئېرىتمىسى ئىچىدىن ئۆسۈپ چىققان تۇرلۇك - تۇرلۇك زىرائەتلەرنى — پەمىدۇر، تەرخەمەك، ئارپىلارنى كۆرگەن ۋاقتىدا، ئۇلار ماڭا كەينى - كەينىدىن سوئال قويدى: «بۇ سۈزۈك ئېرىتمە قانداق بولۇپ تۇم غولغا، ئۇستىدە ھەسەل ھەرىلىرى ئۈچۈپ يۈرىدىغان چېچەككە، شىرنىلىك مېۋىگە ئايلىنالايدۇ؟»؛ «جانلىق نەرسىلەر قەيەردىن كەلگەن؟ قۇياش ئۆسۈملۈكلەرگە ئازراقمۇ يېشىل رەڭ بەرمەيدۇ، ئۇ پەقەت ئۆسۈملۈكلەرگە يورۇتىدۇ، ئۆسۈملۈكلەرگە ئىسسىقلىق بېرىدۇ، شۇنداقمۇ - ئەمەسمۇ؟»؛ «نېمە ئۈچۈن ئوخشاش بىر خىل ئېرىتمە ئىچىدىن كۆك رەڭلىك تەرخەمەك ۋە قىزىل رەڭلىك پەمىدۇر ئۆسىدۇ؟»؛ «نېمە ئۈچۈن تەرخەمەك كۆك، پەمىدۇر قىزىل بولىدۇ؟ ئۇلار بىللە ئۆسۈۋاتاتقۇ؟»؛ «ئاۋۇ رەڭگارەڭ پاراشوكلار زادى قانداق نەرسىلەر؟»؛ «نېمە ئۈچۈن تۈپراققا چىرىندا قوشۇلسا ئۆسۈملۈكلەر كۆپكۆك بولىدۇ؟».

بالىلارغا جانلىق نەرسىلەر بىلەن جانسىز نەرسىلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتكە بولغان دەسلەپكى چۈشەنچىنى

بىلدۇرۇش، بالىلارنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى زېھنىي تەرەققىياتى ئۈچۈن ئىنتايىن مۇھىم. بالىلار يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا مۇنداق مەسىلىلەرنى ئويلاندى: «جانلىق نەرسىلەر قەيەردىن پەيدا بولىدۇ؟»؛ «قۇياش جانسىز نەرسىلەرنى جانلىق نەرسىلەرگە ئايلاندۇرامدۇ؟» شۇنىڭ بىلەن، ئۇلار ھاياتلىق ھەققىدىكى بىلىملەر بايان قىلىنغان قېلىن كىتابنى ئوقۇشقا، ئاشۇ مۇرەككەپ جەريانلارنىڭ سىرلىرىنى بىلىشكە تەييارلاندى.

مەن «تەبىئەت كىتابى» نى ئوقۇشنى بالىلارنىڭ زېھنىي پائالىيەت ئاكتىپچانلىقىنى يېتىلدۇرىدىغان بىر خىل ۋاسىتە دەپ قارايمەن. تەسەۋۋۇر، رەسىم سىزىش، ئوبراز — بۇلار پەقەت ئاكتىپ پىكىر يۈرگۈزۈشنىڭ باشلىنىشىدىنلا ئىبارەت. ئا.دىسىدوخوي مۇنداق دەپ يازىدۇ: «مۇبادا ئوقۇغۇچىلارنى ئاددىي تۇردىكى ئىدراكقا ياكى پاسسىپ تۇردىكى قوبۇل قىلىشقا ئادەتلەندۈرمەكچى بولسىڭىز، ئۇنداقتا سىزنىڭ ھەرقانداق ئۇسۇلۇڭىز ئاقىلانىلىق بولمايدۇ. پەقەت بالىلارنىڭ تەشەببۇسكارلىق روھىنى ئويغىتىدىغان ئۇسۇللا ياخشى ئۇسۇل بولالايدۇ.» (ئا.دىسىدوخوي «پىداگوگىكا نەزەرىيىسىنىڭ ماقالىلىرىدىن تاللانما»، موسكۋا، 1956 - يىل، 128 - بەت).

مەن «تەبىئەت كىتابى» نى ئوقۇش پائالىيىتىنى تەبىئەتكە دائىر رەسىم سىزىش ۋە ئوبرازلىق ھالدا ئاددىي ئىدراك قىلىش دەمەس، بەلكى ئاكتىپ پىكىر يۈرگۈزۈش ۋە ئەقلىي بىلىشنىڭ باشلىنىشىغا، سىستېمىلىق پەننىي بىلىملەرنى ئىگىلەشنىڭ باشلىنىشىغا ئايلاندۇرۇشقا تىرىشتىم.

سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئاتاقلىق پسىخولوگىيە ئالىمى گ.كوسچېنكو: «ئەڭ ياخشى مەزمۇن بولغان تەقدىردىمۇ، پەقەت ئۇنى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆز پائالىيەتلىرى ئىچىگە كىرگۈزگەن چاغدىلا، ئاندىن ئۇلار قوبۇل قىلالايدۇ» دەپ يازغانىدى. پائالىيەت ئۆتكۈزۈش ئۈچۈنلا پائالىيەت ئۆتكۈزۈشكە، شەخسنىڭ

قىزىقىشىنى قاندۇرۇش ئۈچۈنلا پائالىيەت ئۆتكۈزۈشكە بولمايدۇ. پائالىيەت ھەقىقەتنى بايقاش، پەننىي بىلىملەرنى ئىگىلەش ئۈچۈندۇر. مانا بۇ، سوۋېت پېداگوگىكا ئىلمىنىڭ پائالىيەتچانلىق ۋە ئىلمىيلىكنىڭ بىردەكلىكى توغرىسىدىكى ماھىيەتلىك مەنبەسىدۇر.

«تەبىئەتتىكى بارلىق نەرسىلەر ئۆزگىرىش ئىچىدە تۇرىدۇ»، بۇ «تەبىئەت كىتابى» نىڭ يەنە بىر بېتىنىڭ تېمىسى. بىز بۇ بەتنى تەكرار ئوقۇدۇق. كۆرسەك ھاۋا ئۇچۇق بىر چۈشلۈكى، بىز ھەممىمىز مېۋىلىك باغقا كەلدۇق. سانجاق ـ سانجاق مېۋىلىرىنىڭ ئېغىرلىقىدا ئالما ۋە نەشپۈت شاخلىرى ئېگىلىپ كەتكەنىدى. «بالىلار، ئەسلەپ بېقىڭلار، ـــ دېدى ئوقۇتقۇچى، ـــ قىشتا بىزنىڭ مېۋىلىك بېغىمىز قانداق قىياپەتتە ئىدى، يالىڭاچ دەرەخ شاخلىرىنى قېلىن بىر قەۋەت قاراۋ قاپلاپ تۇراتتى، دەرەخ غولىلىرىدىمۇ قارلار ساڭگىلاپ تۇراتتى... ھازىرچۇ، شاخ ـ يوپۇرماقلار باراقسان، ئالما ۋە نەشپۈتلەرمۇ پىشىپ كېتىپتۇ.»

ئىككى ئايدىن كېيىن، بىز يەنە مېۋىلىك باغقا كەلدۇق. باغنىڭ قىياپىتى يەنە ئۆزگەرگەنىدى: سېرىق يوپۇرماقلار يەرنى خۇددى گىلەمدەك ياپقانىدى، دەرەخ شاخلىرىمۇ يېرىم يالىڭاچلىنىپ قالغانىدى. قاراڭغۇلار، بۇ، ھۆتمە تۆشۈك بولۇپ كەتكەن قېرى ئالما دەرىخىنى، ئۇنىڭ يېنىدىكىسى ئۇلاشقا تەييارلاپ قويۇلغان ياۋا ئالما كۆچىتى. بۇ قېرى دەرەخنى بوۋىلىرىمىز تىككەن، ئۇنىڭ شاخلىرىنىڭ يېرىمى قۇرۇپ كېتىپ، ئاران بىرنەچچە شاخلىرىدىلا يېشىللىق كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ، ئۇنىڭغا يوغان ـ يوغان مېۋىلەر چۈشۈپتۇ. يەنە بىر ئىككى يىلدىن كېيىن بۇ قېرى دەرەخنى كېسىۋېتىشكە توغرا كېلىدۇ. ياۋا ئالما كۆچىتىنىڭ غولىدا سۈس يېشىل يۇمران بىخلار چىقىپتۇ، بۇ، ئوقۇغۇچىلار قېرى ئالما دەرىخىدىن

ئۈلىغان نوتا شاخ. بىرنەچچە يىلدىن كېيىن بۇ نوتا شاخ چوڭىيىدۇ، چېچەكلەيدۇ، مېۋە بېرىدۇ.

ـ بالىلار، ئۆزۈڭلارنىڭ ئەترابىدا يىلنىڭ تۆت پەسلىدە ئوخشاشلا ئۆزگەرمەيدىغان ئۆسۈملۈكنىڭ بار ـ يوقلۇقىنى كۆردۈڭلارمۇ؟

بالىلارنىڭ تۇرمۇش تەجرىبىسى تېخى مول بولمىسىمۇ، بىراق ئۇلار كىچىكىدىن ئەمگەك ۋە تەبىئەت دۇنياسىدا ياشاپ كەلگەچكە، ئۇلار ئۆسۈملۈكلەرنىڭ ئۆسۈشىنى، چېچەكلىشىنى، مېۋە بېرىشىنى... بىلەتتى. ئۇلار مايسىنىڭ يەرنى قانداق يېرىپ چىقىدىغانلىقىنى، يەنە قانداق قىلىپ تىمەن ئۆسۈملۈك غولىغا ئايلىنىدىغانلىقىنى؛ دەرەخ بىخىنىڭ قانداق ئۆسۈپ چىقىدىغانلىقىنى، يەنە قانداق قىلىپ يوپۇرماقىغا ئايلىنىدىغانلىقىنى... سۆزلەپ بېرەلەيتتى. جانلىقلار دۇنياسىدىكى تۇيۇقسىز ئۆزگىرىشلەر بالىلارنى ئىنتايىن ھەيرانلىققا سالاتتى. تۇنۇگۈن، بىز شاپتۇللۇق باغدا كۆرگىنىمىز قارا رەڭلىك سېپورا بولسا، بۈگۈن ئەتىگەندە كۆز ئالدىمىزدا ئايان بولغىنى شاخلارغا تولۇپ كەتكەن قىزغۇچ چېچەكلەردىن ئىبارەت يېپىڭى مەنزىرە بولدى... نېمە ئۈچۈن بىر كېچىدىلا يۇمران بىخلار چىقىدۇ، كۆچەتلەرمۇ چېچەكلەپ كېتىدۇ؟ بۇ دەرەخلەر كېچىسى ئۇخلامدۇ ـ يوق؟ چاتاش ۋاقتىدا، ئۇلار ئاغرىقىنى سېزەمدۇ؟ دەرەخلەر نېمە ئۈچۈن قېرىيدۇ ۋە ھالاك بولىدۇ؟ بۇ غەلىتە سوئاللارغا جاۋاب بېرىش ئۈچۈن، مەن قاتتىق باش قاتۇرمىسام بولمايتتى. لېكىن مېنىڭ جاۋابىم يەنە بىر قاتار يېڭى مەسىلەرنى قوزغاپ چىقاتتى.

بىز «تەبىئەت كىتابى» نىڭ بۇ بېتىنى كۆلچەك بويىدا، چاتقاللىقتا، ئېتىزلىقتا ئوقۇدۇق. قاراڭ، تېپىز سۇدا قۇمچاقلار ئۈزۈپ يۈرىدۇ، بالىلار پاقىلارنىڭ ئۇلاردىن ئۆزگەرگەنلىكىنى بىلىدۇ. لېكىن كونكرېت ئۆزگىرىش جەريانى قانداق بولىدۇ؟

ئاكۇارىيومدىكى ئەڭ كىچىك بېلىقمۇ بېلىق قىياپىتىگە كىرىپ بولغان، نېمە ئۈچۈن قۇمىچاق پاقىغا ئازراقمۇ ئوخشاشمايدۇ؟ بىز كولخوزچىلارنىڭ پىلنى قانداق باقىدىغانلىقىنى ئېكس كۆرسىيە قىلدۇق. ئەپيۇنكۈك ئۇرۇقچىلىك كىچىك تۈخۈمنىڭ ئىچىدىن دانە ـ دانە ئاچكۆز قۇرتلار چىقىدىكەن. نېمە ئۈچۈن ئۇلار ئۇنجىمە يوپۇرمىقىنىلا يەيدۇ؟ كىچىك پىلە قۇرتى چوڭ پىلە قۇرتىغا ئايلانغىچە نېمە ئۈچۈن نەچچە قېتىملىق «تېرە تاشلاش» نى باشتىن ئۆتكۈزىدۇ؟ قاراڭ، ئۇ ئۆزىنىڭ ئەترابىغا مەشئۇت تورىنى چىقىرىۋاتىدۇ، ئەڭ ئاخىرىدا ئۇ ئالتۇن رەڭلىك كىچىك ئۆيىگە ـ پىلە غوزىسىغا كىرىۋالدى. ئۇ ئۇنىڭ ئىچىدە نېمىگە ئۆزگىرىدۇ؟ بىز نەچچە تال پىلە غوزىسىنى ئېلىپ دېرىزە تەكچىسىگە قويۇپ قويدۇق. ئانچە كۆپ ئۆتمەي، بىرنەچچە دانە چىرايلىق چوڭ پىلە قۇرتى كۆز ئالدىمىزدا پەيدا بولدى. چوڭ پىلە قۇرتلىرى تۈخۈملىدى ـ دە، يەنە يۇقىرىقى جەريان تەكرارلىنىشقا باشلىدى. ئۇنداقتا پىلە قۇرتى مەشئۇت يېپىنى قانداق ياسايدۇ؟ ئۇ غوزا ياساشنىڭ ئالدىدا نېمە ئۈچۈن شۇ قەدەر كۆپ ئۇنجىمە يوپۇرماقلىرىنى يەيدۇ؟

تەبىئەتنى تونۇش پائالىيىتى كۆپەيگەنسېرى، ئەترابىمىزدىكى دۇنياغا بولغان كۆزىتىش شۇنچە ئاكتىلىق، شۇنچە چوڭقۇرلىشىدۇ. بالىلار ھەر ئايدا ئۆزلىرىنىڭ ئەترابىدىكى ئىلگىرى دىققەت قىلىپ باقمىغان ھادىسىلەرنى بارغانسېرى كۆپ بايقايدىغان بولدى. مەسىلەن، ئۇلار ئۆزلىرىگە بۇرۇن تونۇشلۇق بولغان، پۈتۈنلەي ئوخشاشمايدىغان جانلىقلارنىڭ ھالىتىنى بايقىدى: ياكىيۇ، قاراكۇغۇ، نەم ئورىدا ئاق بىخ چىقىرىدىكەن، بۇ قانداق نەرسە؟ يىلتىزمۇ ياكى كەلگۈسىدىكى غولمۇ؟ دەرەخ غولىنىڭ تەسكەي تەرىپىدە مۇخلار ئۆسۈپ قالىدىكەن، بۇ مۇخلار نېمە ئۈچۈن قۇياشتىن ئۆزىنى دالدىغا ئالىدۇ؟ نېمە ئۈچۈن مۇخنىڭ ئۇرۇقى بولمايدۇ؟ ئۇ قانداق

كۆپىيىدۇ؟ بارلىق ئۆسۈملۈكلەر چېچەكلەيدۇ، مۇخ بولسا چېچەكلەمەيدىكەن. بۇ زادى قانداق بىر خىل ئۆسۈملۈك؟

«تەبىئەت كىتابى» دىكى نەچچە قۇر خەت بالىلارغا ئۆزگىرىش ئىچىدە تۇرىدىغانلار پەقەت جانلىق نەرسىلەرلا ئەمەسلىكىنى بىلدۈردى. بىز قىرغاقتىكى قىيانىڭ يېنىغا كەلدۇق. بالىلار كۆل رەڭ تاشلار ئۈستىدىكى ئىنچىكە دەزلەرنى بايقىدى. تاشتىن ئاجرالغان ئۇششاق پارچىلىرىنى قولىمىزدا ئۇۋۇلىۋىدۇق، پاراشوكقا ئايلاندى. بۇ، تاشمۇ مەڭگۈ تاش پېتى تۇرمايدىغانلىقىنى بىلدۈرمەمدۇ؟ بۇ چاغدا، بالىلار بىرنەچچە ئاي ئىلگىرى ئېيتقان: «مەيلى قۇياش نۇرى ئاستىدا بولسۇن ياكى گەمىدە بولسۇن، تاش ھامان تاش بولىدۇ» دېگەن سۆزىنى ئەسلىدى. ھازىر قارىغاندا ھەرگىز ئۇنداق بولمايدىكەن. كۈندۈزى تاش قىزىيدۇ، كېچىسى ئۇ سوۋۇيدۇ. شۇنىڭ بىلەن، ئاستا ـ ئاستا دەز پەيدا بولىدۇ. بۇ، تاشنىڭمۇ مەڭگۈ ئۆزگەرمەي تۇرمايدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

«تەبىئەتتىكى بارلىق نەرسىلەر ئۆزگىرىش ئىچىدە تۇرىدۇ» دېگەن بۇ ئويلىنىش تېمىسىنى ئوقۇش، ئانالىز قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، مەن مۇنداق يەكۈنگە كەلگەن بولدۇم: بالىلارنىڭ بىلىدىغىنى ھەم كۆندىلىك تۇرمۇشىدا ئىلگىرى دىققەت قىلىپ باقمىغان ھادىسىلەرنى بايقىشى كۆپەيگەنسېرى، بىلىم ئېلىش تەشنالىقى شۇنچە كۈچەيىدۇ. ئۇلارنىڭ ئەترابىتىكى ھادىسىلەرنى سېزىش قابىلىيىتى ئۆتكۈرلەشكەنسېرى، ئىدراك قىلىش بىلەن تەپەككۇر قىلىش ئوتتۇرىسىدىكى ئورگانىك باغلىنىش شۇنچە نازۇكلىشىدۇ. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئىنسانشۇناسلىق ئالىمى، پروفېسسور م.يۇ.نېستورنىڭ كىتابىدىكى: كىشىلەر بالىلىق مەزگىلىدىلا پۈتۈنلەي يېڭى، پۈتمەس ـ تۈگىمەس ئۆچۈرلارنى قوبۇل قىلىدۇ، شۇڭا، مۇشۇ ياش باسقۇچىدا بىلىم ئېلىش ئىستىكى كۈچىيىشكە باشلايدۇ دېگەن سۆزلەر، مېنىڭچە، بالـ

لارنىڭ زېھنىي تەرەققىيات جەريانىغا بولغان ئەڭ ياخشى چۈشەندۈرۈش.

زور مىقداردىكى ئۇچۇرلار زېھنىنى تولۇق تەرەققىي قىلدۇرۇشتىكى ئەڭ مۇھىم شەرت. يا ئۇنداق، يا مۇنداق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن بۇ خىل ئۇچۇر مىقدارى ئازىيىپ ياكى يەنە كۆپەيمىگەن ۋاقىتتا قانداق ئەھۋال يۈز بېرىدۇ؟ مەسىلەن، بالىلار ئۆزلىرى كۆرگەن نەرسىلەر ــ يېتەرلىك بولمىغان ئۇچۇر مىقدارى بىلەنلا چەكلىنىپ قالغۇدەك بولسا، قانداق ئەھۋال يۈز بېرىشى مۇمكىن؟ ئىنسانلارنىڭ تەربىيىلەش خىزمىتى ــ چوڭلارنىڭ ئۆزىدە بار بولغان ئەتراپىدىكى دۇنيا توغرىسىدىكى بىلىملەرنى بالىلارغا يەتكۈزۈشى، شۇنىڭدەك بالىلارنى تەسىرى بار زور مىقداردىكى ئۇچۇر ماتېرىياللىرى بىلەن تەمىنلىشىدىن ئىبارەت.

مەن ھەربىر بالىنىڭ ئائىلە مۇھىتىنى ئىگىلەشكە ئىنتايىن ئەھمىيەت بەردىم. نەتىجىدە، مەن بەزى قىزىقارلىق ھادىسىلەرنى بايقىدىم: ئەگەر بالىنىڭ ئوقۇش يېشىغا توشۇشتىن ئىلگىرىكى يېتىلىشى نورمال بولۇپ، بىراق خەۋەر ئالدىغان كىشىسى بولمىسا، چوڭلار بالىنى زور مىقداردىكى ئۇچۇر ماتېرىياللىرى بىلەن تەمىنلىمىسە، ئۇنداقتا، بالىنىڭ چوڭ مېڭىسى پاسسىپ ھالەتتە تۇرۇپ قالىدۇ، يەنى، قىزىقىش، بىلىم ئېلىش ئىستىكى يوقىلىدۇ. ئەتراپىتىكى نەرسىلەرگە بولغان سوغۇق پوزىتسىيىسىمۇ بارغانسېرى ئېغىرلىشىدۇ. بالىلارنىڭ كۈنسېرى كۆچىيىۋاتقان بىلىم ئېلىش ئىستىكى ئىنتايىن يۇقىرى دەرىجىدە ئۇلارنىڭ تەپەككۇر قابىلىيىتىنىڭ تەرەققىياتىنى بەلگىلىمەيدۇ ــ يوق؟ قارىغاندا، شۇنداق بولىدۇ.

كىچىكىدىن بېتىرىكىنىڭ خەۋەر ئالدىغان ئادىمى يوق

ئىدى. ھەر كۈنى ئەتىگەندە، ئاپىسى بىلەن بوۋىسى ئۇنى ئۆيدە يالغۇز قالدۇرۇپ ئىشقا كېتەتتى. ئۇ لەمپە تېگىگە ياكى قاشالاپ قويۇلغان كىچىك ئوتلاققا تاشلاپ قويۇلاتتى. ئايال قوشنىلار پات ــ پات كېلىپ، بىردىن ئىش بولغان ــ بولمىغانلىقىغا قاراپ قويىاتتى. بېتىرىك ئىككى يېشىدىن بەش يېشىغىچە مانا شۇنداق «تەربىيە» ــ گە ئۇچرىغانىدى. بۇ خىل «بىئولوگىيىلىك ئەھمىيەتكە ئىگە» تەربىيە ئىدى. بۇ ئوغۇل بالىنىڭ يېمەك ــ ئىچمىكى، كىيىم ــ كېچىكى ئىنتايىن تولۇق بولۇپ، بىراق ئەڭ مۇھىم نەرسە ــ كىشىلەر بىلەن ئالاقىلىشىشتىن مەھرۇم قىلىنغانىدى. بېتىرىك بەش يېشىدىن تارتىپ ئاندىن بالىلار بىلەن، ئاساسلىقى تەڭ دېمەتلىك بالىلار بىلەن كوچىدا ئوينايدىغان بولدى. ئۇ مەكتەپكە كىردى، ئەمما ئۇ رۇس تىلىدىكى ئەڭ ئاددىي بەزى سۆزلەرنىڭ مەنىسىنىمۇ ئايرىۋالالمايتتى. ماڭا ئۇنىڭ ئەتراپقا باققان سوغۇق كۆزى، خودىدى كىچىك بوۋاينىڭ كۆزىدەك سېزىلدى. بۇ، بالىنىڭ تەپەككۇر قىلىش ئەزاسى ــ چوڭ مېڭىسىنىڭ يېرىمىدىكى پوست ھۈجەيرىلىرى ــ نىڭ پاسسىپ ھالەتتە تۇرغانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى. بۇ، نېرۋا سىستېمىسىنىڭ يېتىلىشىدىكى ئەڭ مۇھىم مەزگىل ــ چوڭ مېڭىنىڭ بوۋاق مەزگىلى ــ دە، ئوغۇل بالىدا ئەتراپىدىكى دۇنيادىن كېلىدىغان جانلىق، زور مىقداردىكى ئۇچۇر ماتېرىياللىرىنىڭ كەمچىل بولغانلىقىدىن بولغان. بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، «تەبىئەت كىتابى» نى ئوقۇش، بالىلارنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىش جەريانىدا غايەت زور رول ئويناىدۇ.

بىز «تەبىئەت كىتابى» نىڭ «ھاياتلىقنىڭ ئۇرۇقى» دېگەن بېتىنى ئاچتۇق. كۆز كۆنلىرىدە بالىلار مەكتەپنىڭ مېۋىلىك بېغى ئۈچۈن نەشىۋات، ئالما، شاپتۇل، ئامۇت ئۇرۇقىلىرىنى يىغىدى. تۇرمۇش تەجرىبىسى ئۇلارغا شۇنى

بىلدۇرگەنىدىكى، ئۆسۈملۈكلەر ئۇرۇقتىن ئۆسۈپ چىقىدۇ. ئەتىياز، ياز پەسىللىرىدە، يايلاق، ئورمانلىق، دەرەخزارلىقىنى ھاياتلىق قاپلاپ، چىچەكلەپ مېۋە بېرىش، ئۇرۇق تۆتۈش جەريانى داۋام قىلىدۇ. بىز دالىغا بارساق، باھارنىڭ مەيىن شامىلى تېرەك ۋە يېكەن توزغاقلىرىنى ئۇچۇرتاتتى. بالىلار يەڭگىل توزغاقلار ئارىسىدىكى ئۇششاق ئۇرۇقلارنى كۆردى. ئۇلار ئىنتايىن خۇشال بولۇشتى، تەبىئەت بۇ ئۆسۈملۈكلەرنىڭ ئۇرۇقىغا نەقەدەر غەمخورلۇق قىلىدۇ - ھە. بۇ ئۇرۇقلار قۇرغاق تۇپراقنىڭ سىرتقى قاتلىمىدا تۇرۇپ قالالمايدۇ. پەقەت نەم يەرلا ئۇلارنى يېپىشتۇرۇۋالالايدۇ. شۇنىڭ بىلەن كىچىككىنە ئۇرۇقلار بىخلاشقا باشلايدۇ. بالىلار «تەبىئەت كىتابى» نىڭ بۇ بېتىنى تولۇق قىزىقىش بىلەن ئوقۇدى. ئۇلار ئۇرغۇنلىغان ئۆسۈملۈكلەرنىڭ ئۇرۇقلىرىنىڭ شىرىقلىغان ئاۋاز چىقىرىپ تەرەپ - تەرەپلەرگە ئۇچۇپ كېتىدىغانلىقىنى بايقىدى. مەسىلەن، ئەپيۇنگۈل ئۇرۇقى شامالدا ئىغاكشۇاتقان ئەپيۇن گۈلىنىڭ ئۇستىدىكى «كىچىك دېرىزە» دىن ئۇچۇپ چىقتى. بىز لوپا ئەينەك بىلەن ھەر خىل ئۇرۇقلارنى كۆزىتىپ، ئاشۇ «ھەيلىگەر» كىچىك ئىلگەك، كىچىك تىرناق ۋە چىرماقلارنى كۆردۇق. نۇرغۇن ئۆسۈملۈكلەر دەل مۇشۇ نەرسىلەردىن پايدىلىنىپ كىشىلەرنىڭ كىيىمىگە ۋە ھايۋانلارنىڭ يۇڭىغا يېپىشۇالىدىكەن. بىز يەنە ھەر خىل يېزا ئىگىلىك زىرائەتلىرىنىڭ ئۇرۇقلىرىنى يىغدۇق. بالىلار: كىچىككىنە ئۇرۇقتىن قانداق قىلىپ شۇنچە چوڭ ئۆسۈملۈك ئۆسۈپ چىقالايدۇ؟ ئۇرۇق جانلىقمۇ ياكى جانسىزمۇ؟ دېگەنلەرنى ئويلاشقا باشلىدى. «تەبىئەت كىتابى» نىڭ بۇ بېتىدە يەنە مۇنداق بىر نەچچە قۇر قىزىقارلىق سۆز بار: بەزى ئۆسۈملۈكلەر ئۆزىنىڭ ئۇرۇقىنى قار ئىچىگە تاشلايدۇ، ئۇلار قار ئىچىدە بىر نەچچە ھەپتە ياتقاندىن كېيىن،

ئاندىن بىخلىيالايدۇ.

بىلىم ئىلىش ئارزۇسى قانچە كۈچلۈك بولسا، بالىلارنىڭ ئۆگىنىش ھەۋىسى شۇنچە كۈچىيىدۇ. ئۆگىنىش جەريانىدىكى تەتقىق قىلىش خاراكتېرى شۇنچە روشەن ئىپادىلىنىدۇ. قول سىلىپ ئىشلەشنىڭ پىكىر يۈرگۈزۈشكە ياردىمى تەگكەن چاغلاردا، بالىلار ئۆگىنىش جەريانىدا ئۆزلىرىنى قىزىقتۇرىدىغان سوئاللارغا جاۋاب تاپقان چاغلاردا، ئېچىلمىغان سىرلارنى ئاچقان چاغلاردا، تېخى ئىسپاتلانمىغان بەزى قىياسلارغا ئېرىشكەن چاغلاردا، ئەتراپىمىزدىكى دۇنيادىكى زور مىقداردىكى ئۇچۇرلار بىلىش پائالىيىتىنى ئىلگىرى سۈرىدىغان قۇدرەتلىك ئامىلغا ئايلىنىدۇ. بالىلار مەجبۇرىي ئەمەس، بەلكى ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن جاپالىق ئەمگەك بىلەن شۇغۇللانغان چاغدىلا، ئاندىن ھەقىقىي تەپەككۇرغا ئايلىنىدۇ. ئالدى بىلەن شۇنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋېلىش كېرەككى، ئارزۇ - بالىلارنىڭ ئەمگەك قىلىشتىكى چىقىش نۇقتىسى. بۇ ئارزۇ ئۆزلۇكسىز راۋاجلانغان چاغدىلا، ئاندىن بالىلارنىڭ ئەمگەك قىلىش ھەۋىسى تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا مۇستەھكەملىنەلەيدۇ. تەربىيىلەش خىزمىتى ئەمەلىيەتتە جەريانىدا، كۆپچىلىك دائىم سۆزلەيدىغان «ئۆگىنىشنى قىزغىن سۆيۈش»، ئەمەلىيەتتە بىلىم ئىلىش ئىستىكى، ھەۋەس ۋە غۇرۇر تۇيغۇسىنىڭ بىرىكىشىدىن ئىبارەت.

«تەبىئەت كىتابى» نى ئوقۇغاندا، «قۇياش - ھاياتلىقنىڭ مەنبەسى» دېگەن بەت كىشىنى ئەڭ ھاياجانلاندۇرىدۇ. بۇ قېتىمقى «سەپەر» بالىلارنىڭ ئېڭى ۋە ھېسسىياتىدا چوڭقۇر تەسىر قالدۇردى. تومۇز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە، بىز ئېتىزلىققا، مېۋىلىك باغقا ۋە ئۆزۈملۈككە باردۇق. بىزنىڭ كۆز ئالدىمىزدا ئايان بولغىنى، بۇغدايلىق ۋە ئاپتاپپەرەستلىك، ساپاق - ساپاق ئۆزۈملەر، ساپسېرىق نەشپۈتلەر ۋە پىشۇاتقان پەمىد

دۇرلار ئىدى. بۇ سانجاق - سانجاق مېۋىلەردىن بالىلار قۇياشنىڭ نۇرى ۋە ھارارىتىنىڭ قۇدرىتىنى ھېس قىلدى. قۇياش بولغاچقا، زېمىن كىشىلەرگە ئۇلار ئېھتىياجلىق بارلىق نەرسىلەرنى بېرىدۇ. كۆپلىگەن كۆزىتىش، سىلىشتۇرۇش ۋە سەۋەب - نەتىجە مۇناسىۋىتىنى ئانالىز قىلىشلار ئارقىلىق ئېرىشكەن بۇ يەكۈن بالىلارنىڭ ھەۋىسىنى يەنىمۇ قوزغاپ، ئۇلارنىڭ تەپەككۇر قىلىش قابىلىيىتىنى يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا تەرەققىي قىلدۇردى. بالىلار كۆكۈل قويۇپ كۆزەتتى. ئەتراپىدىكى ھەر بىر شەيئىنىڭ كېلىش مەنبەسىنى ئويلاندى. ئۇلار قۇياشنىڭ بىردىنبىر ھاياتلىق مەنبەسى ئىكەنلىكىگە ئىشەنگەن ۋاقتىدا، ئۇلارنىڭ ھەۋىسى يەنىمۇ كۈچەيدى.

ئاشلىق، يانىيۇ، ئاپتاپپەرەسلەرگە ئوخشاشلا قۇياش بولمىسا بولمايدۇ. گۆش، سۈت ۋە سېرىق مايلارمۇ شۇنداق بولىدۇ، چۈنكى قۇياش نۇرى ۋە ھارارەت بولغاندىلا، ئاندىن زېمىندا ھايۋانلارنىڭ يەم - ئوزۇقى ئۆسۈپ چىقالايدۇ. بالىلار قىزىقسىنىغان ھالدا: «بۇ قۇياش زادى قانداق نەرسە؟ قۇياشنىڭ بىزگە بېرىدىغان يالىلىقلىقى قەيەردىن كەلگەن؟ نېمە ئۈچۈن قىش كۈنلىرىدە قۇياش زېمىننى ئىسسىتالمايدۇ؟ ئۇ ئۆچەمدۇ؟ ئەگەر كۈنلەرنىڭ بىرىدە قۇياش ئۆچۈپ قالغۇدەك بولسا، قانداق بولىدۇ؟» دەپ سوراشتى.

«تەبىئەت كىتابى» نى ئوقۇش جەريانىدا پەيدا بولغان سوئاللار، بالىلارنىڭ تەپەككۇر پائالىيىتىنى بىلىم چوققىسىغا ئېلىپ بارىدىغان باشلىنىش نۇقتىسى بولۇپ، نەچچە يىللاردىن كېيىن ئۇلار ھاياتلىقنىڭ سىرى نەقەدەر مۇرەككەپ بولىدىغانلىقىنى بايقىۋالىدۇ. مەن بالىلارنى ئەتراپىمىزدىكى دۇنيانىڭ ئىزدەنگۈچىلىرى ۋە بايقىغۇچىلىرى قىلىپ تەربىيەلەشكە، ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا پەيدا بولغان پرىنسىپلارنى پىداگوگلار ئۇلارغا ئېيتىپ بېرىدىغان تەييار يەكۈنلەرگە

ئەمەس، بەلكى ئەتراپىمىزدىكى دۇنيادىكى بالىلارنى ھاياجانلاندۇرىدىغان رەڭدار رەسىملەرگە ئايلاندۇرۇشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بەردىم. ئەگەر مەلۇم بىر ھەقىقەتنىڭ بايقىلىشى بالىلارنى ھاياجانلاندۇرالايدىغان بولسا، ئۇنداقتا بۇ ھەقىقەت بالىلارنىڭ ئۆمۈرلۈك ئەقىدىسىگە ئايلىنىدۇ. ئەقىل تۇيغۇسى، بىلىم ئېلىشنى خۇشاللىق دەپ بىلىش تۇيغۇسى، تەبىئەتنىڭ ئۇلۇغلۇقى ۋە ئۇنىڭ قانۇنىيەتلىرىگە بولغان قىزىقىنىش تۇيغۇسى، مانا بۇلار بالىلارنىڭ پۈختا ئەستە تۇتالىشىنىڭ مەنبەسى.

مەن ئەقىل تۇيغۇسى ئايرىم بالىلارنىڭ ئەستە تۇتۇش قابىلىيىتىنى كۈچەيتىش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇشتىكى ئاساسىي مۇساپە دەپ قارايمەن. ۋالەنىڭ ئەستە تۇتۇش قابىلىيىتى ناھايىتى ناچار بولۇپ، قانداقلا نەرسە بولسۇن، ئۇنىڭ كاللىسىدىن ناھايىتى تېزلا غايىپ بولۇپ كېتىدىغاندەك قىلاتتى. ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە ئامال تېپىپ بۇ قىزىقنىڭ تەپەككۇرىنى ئەتراپىمىزدىكى دۇنيادىكى مەنزىرىلەر ئارقىلىق قىزىقتۇرۇش ۋە جانلاندۇرۇش كېرەك ئىدى. بىز ئۇدا بىر قانچە كۈن ئېتىزلىق، ئورمانلىق، دەريا بويى، مېۋىلىك باغ ۋە ئومارتقا باردۇق. بۇ يەرلەردە بىز «تەبىئەت كىتابى» نىڭ يەنە بىر بېتىنى، يەنى «بارلىق جانلىق نەرسىلەر مۇھىتقا ماسلىشالايدۇ» نى ئوقۇدۇق. مەن بالىلارنى تۆۋەندىكى ھادىسىلەرنى دىققەت بىلەن كۆزىتىشكە يېتەكلىدىم: بەزى گۈللەر پىژغىرىم چۈش ۋاقتىدا بەرگىلىرىنى يىغۇۋېلىپ، سالقىن كەچقۇرۇنلۇقى يەنە ئېچىلىدۇ؛ يەسمەن گۈلىنىڭ غولى قېلىن بىر قەۋەت خازانلارنى يېرىپ يەر يۈزىگە چىقالايدۇ؛ ھەسەل ھەرىسى كۆنكىنى ئۆزى ياسىيالايدۇ، شۇنىڭدەك كۆنەكنى ھەسەلگە توشقۇزالايدۇ؛ ئۇزۇم تېلىنىڭ يىلتىزى يېتەرلىك سۇ تەركىبىنى سۈمۈرۈش ئۈچۈن، ئۇچ مېتر چوڭقۇر-

لۇقتىكى يەر تېگىگە يېتىپ بارالايدۇ؛ سۆگەتنىڭ شېخىنى لايغا سانجىپ قويسا يىلتىز تارتالايدۇ ھەمدە ئۆسۈپ چوڭ سۆگەتكە ئايلىنالايدۇ... بۇلارنىڭ ھەممىسى ۋالەنى ھاياجان لاندۇردى ھەم قىزىقتۇردى. كۆتۈرەڭگۈ ھېسسىيات بۇ قىزنىڭ بۇرۇنقى سوغۇق نەزەرىنىڭ ئورنىنى ئالدى. بۇرۇندىن جىمغۇر ۋالە ئېغىز ئاچتى. ئۇ: «ھەسەل ھەرىسى قايىقا قاراپ ئۇچسا ئۆيىگە قايتىپ كېلەلەيدىغانلىقىنى بىلەمدۇ؟ ئۇ قانداق قىلىپ ئۆزىنىڭ كۆنىكىنى تاپالايدۇ؟ يەسىمەنگۈلى سوغۇقنى سەزمەمدۇ؟ ئۇنىڭ تۇندە تېخى دۆۋە قار بارغۇ؟» دەپ سورىدى. قەيەردە سوئال بولسا، شۇ يەردە تەپەككۇر پائالىيىتى بولىدۇ، دۇنيادىكى مەنزىرىلەر ۋە تەبىئەت قانۇنىيەتلىرىنى پۇختا ئەستە تۇتۇۋېلىش بولىدۇ.

تۆۋەندىكىلەر بىز ئوقۇغان «تەبىئەت كىتابى» نىڭ ھەر قايسى بەتلىرىدىكى تېمىلار: «ئۆسۈملۈكلەر دۇنياسى ۋە ھايۋانات دۇنياسى»، «سۇ تامچىسىنىڭ ساياھىتى»، «كىشىلەرنىڭ تەبىئەت كۈچىدىن پايدىلىنىشى»، «باھار تەبىئەتنى ئويغاتتى»، «ئەڭ ئۇزۇن ياز كۈنى»، «ئورمانلىقتا، دالدا ۋە ياپىلاقتا ئېچىلغان باھار گۈللىرى»، «يازدىكى گۈللەر»، «مەۋزا يىتىگۈل ۋە ئۈسۈلبەت گۈلى»، «جۇڭخار ـ كۆزنىڭ بالىسى»، «كۆلچەكتىكى جانلىقلار»، «باش كۆزنىڭ ئاخىرقى نەچچە كۈنى»؛ «تەبىئەت قىشىنىڭ كېلىشىنى كۈتمەكتە»، «قىش كىرگەندىن كېيىنكى تۇنجى سەھەر»، «قىش پەسلىدە ئورمانلىقتىكى قۇشلارنىڭ تۇرمۇشى»، «بۇغداي باشىقى»، «ھەسەل ھەرىسى جەمەتىنىڭ تۇرمۇشى»، «قارلىغاچنىڭ ئۇۋا ياسىشى»، «گۈلدۇرماما ئىلىق يامغۇر يېغىش ئالدىدا»، «كۆز پەسلىدىكى ئۇدا يامغۇر ياغقان تۇتۇق كۈنلەر»، «قىش پەسلىدىكى گۈللەر دۇنياسى»، «ئورمانلىق سۇ ساقلىيالايدۇ»، «تۇرنىلار ئۇچۇپ كەلدى»، «قۇشلار ئىسسىق جەنۇب ياقلارغا

ئۇچۇشقا تەييارلانماقتا»، «ياز كۈنى ياغقان يامغۇردىن كېيىنكى قۇياش»، «دەريا ئاسمىنىدىكى ھەسەن ـ ھۈسەن»؛ «كۆز ۋە ئەتىيازدا تېرىلىدىغان زىرائەتلەر»، «ئاپتاپپەرەس ئېچىلدى»، «كۆكتېكى يۇلتۇزلار»، «تۇپراقنىڭ ھاياتى»؛ «يېشىل يا پراقلار ـ قۇياشنىڭ قازنىقى»، «موگۇ ۋە مۇخ»، «كاۋچۇك دەرىخى قانداق ئۆسىدۇ؟» قاتارلىقلار.

«ناچار ئوقۇتقۇچى ھەقىقەتنى كىشىلەرنىڭ ئالدىغا بۇزۇپ قويىدۇ، مۇنەۋۋەر ئوقۇتقۇچى بولسا، كىشىلەرگە ھەقىقەتنى ئىزدەشنى ئۆگىتىدۇ.» بۇ، ئا.دىسىدوخۇينىڭ مەشھۇر بىر سۆزى. (ئا.دىسىدوخوي، «پىداگوگىكا ماقالىلىرىدىن تاللانما»، 158 ـ بەت). بىزنىڭ بۇ دەۋرىمىزدە، ئىزدىنىش، تەتقىق قىلىش پوزىتسىيىسى بىلەن ئەتراپىمىزدىكى دۇنيادىكى شەيئىلەرگە مۇئامىلە قىلىش، ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. كۆرسەتپ ئۆتۈشكە ئەرزىيدىغىنى شۇكى، بالىلارنى ئەتراپىدىكى دۇنيا ئۈستىدە ئىزدىنىش ۋە ئۇنى تەتقىق قىلىشىنى ئۆزىنىڭ تەپەككۇر قىلىش ئۇسۇلىنى شەكىللەندۈرۈشنىڭ ئاساسى قىلىدىغان قىلىش لازىم، ئوقۇغۇچىلارنى ئەمەلىي پاكىتلارنى ئانالىز قىلىش، ئومۇملاشتۇرۇش، سىستېمىلاشتۇرۇش ئارقىلىق ھەقىقەتنى بايقاشنى ئۆگىنىدىغان قىلىش لازىم. بالىلار تەبىئەت ھادىسىلىرىنى كۆزىتىش ئېلىپ بېرىش ۋاقىتتا، تەپەككۇر قىلىش ئۇسۇل ـ چارىلىرىنى تەدرىجىي ھالدا ئىگىلەۋالىدۇ، ئۆزى ئىگىلىگەن ئوقۇملارنى ئۇزلۇكسىز بېيىتىدۇ. شۇنىڭدەك، بۇ ئوقۇملارنىڭ ھەممىسى ھەيرانلىق تۇيغۇسىغا ئىگە كۆزەتكۈچى بايقىغان سەۋەب ـ نەتىجە مۇناسىۋىتىدىكى ئوقۇملار بولىدۇ. ئەمەلىيەت ئىسپاتلىدىكى، «تەبىئەت كىتابى» نى ئوقۇۋاتقان بالىلارنىڭ تەپەككۇرى بىر روشەن ئالاھىدىلىككە ئىگە بولىدۇ، ئۇ بولسىمۇ، بالىلار ئاپتىراكت ئوقۇملارنى تەتبىقلاش ئېلىپ بېرىش ۋاقىتتا،

تەپەككۇرى ئابستراكت ئۇقۇمنى ئاساس قىلغان ھېلىقى تەسىرات، ئوبراز، مەنزىرىلەرگە يۆتكىلىدۇ.

مېنىڭ ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلىدىغىنىم، بالىلىق دەۋرىدە «تەبىئەت كىتابى» نى ئوقۇغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆسمۈرلۈك، ھەتتا ياشلىق ۋاقتىدىمۇ، ئەقلىي تەرەققىيات، ئەقلىي ئەمگەكتىكى ئالاھىدىلىكى ۋە قىزىقىشنىڭ كۆپ خىللىقى جەھەتلەردە باشقا بالىلاردىن روشەن پەرقى بولىدىغانلىقىدىن ئىبارەت. مەن بۇ بالىلارنىڭ ھەممىسىنىڭ ئىنتايىن كۆچلۈك بىلىم ئېلىش ئارزۇسىغا ئىگە ئىكەنلىكىنى بايقىدىم. ئۇلار ئەتراپىدىكى ھەممىگە قىزىقىدۇ، ئەتراپىدىكى ھەممە شەيئىلەر ئۇلارنىڭ تەپەككۇرىنى ۋە ھېسسىياتىنى ئۇرغۇتىدۇ. بۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆسمۈرلۈك مەزگىلى ۋە ياشلىقنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدىكى زېھنىي پائالىيىتىنىڭ بىر مۇھىم ئالاھىدىلىكى — ھادىسىلەر، شەيئىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئۆزئارا باغلىنىشنى تېپىشقا ماھىر بولۇشتىن ئىبارەت. نائېنىق ۋە ئۇقمايدىغانلىكى نەرسىلەرگە ئۇلار كىتابتىن جاۋاب تېپىشقا تىرىشىدۇ. كىتاب ئۇلارنىڭ بىلىمگە ئېرىشىش ۋە مەنىۋى ئېھتىياجىنىڭ مەنبەسى بولۇپ قالغان.

قىزىقارلىق مەشغۇلات توپلىمى

ئوقۇغۇچىلارنى ھەۋەسكە ئىگە، ئىجادچانلىق روھى ۋە ئىزدىنىش روھىغا باي كىشىلەردىن قىلىپ تەربىيىلەش، مەكتەپ-نىڭ بىر تۈرلۈك مۇھىم ۋەزىپىسى. مېنىڭچە، بالىلىق دەۋر بىر كىشى قانداق تەپەككۇر قىلىشنى ئۆگىنىۋالىدىغان ناھا-يىتى ياخشى مەزگىل. ئوقۇتقۇچىلار ئوقۇغۇچىلارنىڭ جىسمانىي ۋە مەنىۋى ساغلاملىقىغا ئەتراپلىق كۆڭۈل بۆلۈشى كېرەك. بولۇپمۇ بالىلارنىڭ چوڭ مېڭىسىنىڭ يېتىلىشى ۋە مەشق قىلىشىغا ئەھمىيەت بېرىپ، ئۇنى ئەتراپىمىزدىكى دۇنيادىكى شەيئىلەرنى سەزگۈرلۈك بىلەن ئەكس ئەتتۈرەلەيدىغان ۋە ھېس قىلالايدىغان قىلىش لازىم، بۇ، پىداگوكلارنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىلىرىدىن بىرى. خۇددى مۇسكۇللارنىڭ تەرەققىي قىلىشى ۋە كۈچلۈك بولۇشى بەدەن چىنىقتۇرۇش ۋە ئۆزلۇكسىز قىيىنچىلىقلارنى يېڭىشكە تايانغىنىدەك، چوڭ مېڭىنىڭ يېتىلىشى ۋە تەرەققىي قىلىشىدىمۇ جىددىي ئەقلىي ئەمگەك ۋە زېھنىي مەشق بولۇشى زۆرۈر.

بالىلارنىڭ چوڭ مېڭىسى نېرۋا ھۈجەيرىلىرىدە يۈز بەرگەن مۇرەككەپ، ئىچكى روھلىنىش جەريانىدا يېتىلىدۇ ۋە قۇۋۋەتلىنىدۇ. بۇ جەريان بالىلارنىڭ چوڭ مېڭىسىنىڭ ئەتراپ-دىكى شەيئىلەر ۋە ھادىسىلەر بىلەن سەۋەب - نەتىجە مۇناسىۋىتى، ۋاقىت مۇناسىۋىتى، فۇنكسىيىلىك مۇناسىۋەت قاتارلىق كۆپ تەرەپلىمە مۇناسىۋەتلەرنى ئورنىتىشىغا توغرا كەلگەنلىك تۈپەيلىدىن پەيدا بولىدۇ. ئوقۇغۇچىلار ئۆزى تېخى بىلمەيدە-

غان مەلۇم خىل مۇناسىۋەتنىڭ ماھىيىتى ئۇستىدە پىكىر يۈر-
گۈزگەن، ئۇنى تەتقىق قىلغان ۋە چۈشىنىشكە ئۇرۇنغان چاغدا،
ئۇلارنىڭ چوڭ مېڭىسىنىڭ پوستلاق ھۈجەيرىلىرى — ئەقلىنى
ھاسىل قىلىدىغان كىچىك تەشكىلاتى — نىڭ ھەممىسى جىددىي
لىشىپ كېتىدۇ. مەن بالىلارنىڭ ئەتراپتىكى ھادىسىلەر ئوتتۇرا-
سىدىكى مۇناسىۋەتنى چۈشىنىشىگە ياردەم بېرىپ، ئۇلارنىڭ چوڭ
مېڭە پوستلاق ھۈجەيرىلىرىنىڭ جىددىيلىك دەرىجىسىنى ئۆزلۈك-
سىز كۆچەيتىشىنى ئۆزۈمنىڭ ۋەزىپىسى دەپ قارايمەن. بۇ خىل
مۇرەككەپ ھادىسە چوڭ مېڭىنىڭ شەكىللىنىش، مۇستەھكەملىنىش
ۋە راۋاجلىنىش جەريانى، شۇنداقلا بىر كىشىدە كۆزىتىش، ئۆگىنىشكە
ماھىر بولۇش ۋە زېرەكلىك بىلەن تەپەككۇر قىلىش قاتارلىق پەزىلەت-
لەرنىڭ شەكىللىنىش، مۇستەھكەملىنىش ۋە راۋاجلىنىش جەريانىدۇر.

ئادەم مېڭىسىنىڭ خىزمىتى ئۆزۈلمىلىكىگە ئىگە. چوڭ
مېڭە پوستلىقىنىڭ سىرتقى دۇنيا ئۇچۇرلىرى غىدىقلايدىغان ھاياجا-
لىنىش ئورۇنلىرى، بەزىدە ئۇ يەردە، بەزىدە بۇ يەردە بولىدۇ.
ئادەمنىڭ دىققەت كۈچى كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە ئارىلىقتا بىر
نىشاندىن يەنە بىر نىشانغا يۆتكىلەيدۇ. بۇ خىل يۆتكىلىش
ئادەمنىڭ تەپەككۇر قىلىش جەريانىنىڭ بىر مۇھىم قانۇنىيىتى.
تەپەككۇرنىڭ بىر شەيئىدىن باشقا بىر شەيئىگە تېزلىك
بىلەن يۆتكىلىش ئىقتىدارى — شۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا پەيدا
بولىدىغان ھاياجانلىنىشنىڭ بىر توپ چوڭ مېڭە پوستلىقى
ھۈجەيرىلىرىدىن باشقا بىر توپ چوڭ مېڭە پوستلىقى
ھۈجەيرىلىرىگە يۆتكىلىشى — ئەقىل پاراسىتىنى ھاسىل قىلى-
دىغان ئاساسىي شەرتلەرنىڭ بىرى.

بالىلار پىكىر يۈرگۈزۈشكە ماھىر كېلىدۇ، بۇ، مەلۇم
ۋاقىت ئىچىدە (مەسىلەن، بىر سېكۇنتا) تەپەككۇر تېزلىك بىلەن
بىر نىشاندىن يەنە بىر نىشانغا يۆتكىلەيدىغانلىقىنى بىلدۈ-
رىدۇ. يۆتكىلىش سۈرئىتى تېز بولغانلىقتىن، ھەتتا تەپەككۇر

قىلغۇچىنىڭ ئۆزىمۇ سېزىۋالالمايدۇ، ئۇ كۆلنىڭ سەمىچانلىقى
ۋە بىرلىكىنى ئويلاۋاتقان ۋاقىت ئىچىدە، كۆلگە ئوخشاشمىغان
مىقداردا سۇ قۇيۇلۇۋاتقان ئىككى جۈمەكنى تەڭلا ئويلاۋاتىمەن
دەپ قارايدۇ. باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئوقۇغۇچىلار كۆپ
ھاللاردا ئۆزىنىڭ كاللىسىدا ئوخشاشمايدىغان بىرنەچچە شەي-
ئىي ۋە ھادىسىلەرنى ئىگىلەپ تۇرۇشقا ھەمدە ئۇلار ئۆستىدە
ئانالىز، سىنتىزتۇرۇش ئېلىپ بېرىشقا مۇھتاج بولىدۇ. بىزنىڭ
ۋەزىپىمىز ھەربىر بالىنىڭ چوڭ مېڭىسىنىڭ بۇ خىل ئەڭ
مۇھىم ئىقتىدارىنى راۋاجلاندۇرۇش بولۇشى كېرەك.

بالىلارنى تەسەۋۋۇر كۈچى ۋە تەپەككۇر قىلىش زېرەك-
لىكىنى يېتىلدۈرىدىغان مەشقلەرگە جاۋاب بېرەلەيدىغان قىلىش
بالىلارنىڭ ئەقىل بۇلىقىنى ئېچىشنىڭ مۇھىم ئۇسۇلى. بۇ
مەشقلەر ئەتراپىمىزدىكى شەيئىلەر ۋە ھادىسىلەر ئىچىدە مەۋجۇت
بولۇپ تۇرىدۇ. مەن بالىلارنىڭ دىققەت كۈچىنى مەلۇم بىر
ھادىسىگە باشلىغان ۋاقتىمدا، بالىلارغا ۋاقىتلىق يوشۇرۇنغان،
نا ئېنىق باغلىنىشلارنى بايقىتىشقا ئالاھىدە دىققەت قىلدىم،
شۇنىڭدەك ئۇلاردا بۇ باغلىنىشلارنىڭ ماھىيىتىنى ئېچىش ئار-
زۇسىنى پەيدا قىلىشقا تىرىشتىم. كىشىنىڭ ئاكتىپ تەپەككۇر
پائالىيىتى مەشقلەرنى يېشىشنىڭ ئاچقۇچى. بالىلار كۈچىنى
مەركەزلەشتۇرۇپ شەيئىلەر بىلەن ھادىسىلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇ-
ناسىۋەتنى ئىزدەۋاتقان ۋاقىتدا، چوڭ مېڭە تەڭلا ۋاقىتتا ئاك-
تىپ پائالىيەت قىلىدۇ. ئەتراپىمىزدىكى دۇنياغا مۇگلىغان - ئون
مۇگلىغان تېمىلار يوشۇرۇنغان بولىدۇ. بۇ تېمىلار قىزىقارلىققا
باي ھېكايىلەر ۋە تېپىشماقلار شەكلى بىلەن خەلق ئىجادىيىتىدە
مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ.

تۆۋەندىكىسى بالىلار دەم ئېلىش ۋاقىتلىرىدا جاۋاب تاپقان
تۇنجى تۇرکۈم مەشقلىرىنىڭ بىرى:

بۆره. تۆچكه ۋه يېسۆلەكنى دەريانىڭ بۇ قېتىمدىن تۇ قېتىغا تۆتكۈزۈش كېرەك. بۆره بىلەن تۆچكىنى، تۆچكه بىلەن يېسۆلەكنى بىرلا ۋاقىتتا تۆتكۈزۈشكىمۇ بولمايدۇ. بىرلا ۋاقىتتا قىرغاقتا قالدۇرۇشقىمۇ بولمايدۇ. پەقەت بۆره بىلەن يېسۆلەكنى بىللە تۆتكۈزۈشكه ياكى ھەربىرىنى يالغۇز دەريادىن تۆتكۈزگىلى بولىدۇ. دەريادىن تۆتۇش قېتىم سانى چەكلەنمەيدۇ. بۆره، تۆچكه ۋه يېسۆلەكنى قانداق تۆتكۈزگەنده چاتاق چىقمايدۇ؟

خەلق پىداگوگىكىسىدا بۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان نۇرغۇنلىغان تېپىشماقلىق ھېكايىلەر بار. بالىلار بۇنداق تېپىلارغا بەك قىزىقىدۇ. قاراڭ، بارلىق ئوغۇل بالىلار بىلەن قىز بالىلار ئەستايىدىل ئويلىنىشقا باشلىدى: تۆچكىنى بۆرىگه يېگۈزمەسلىك، يېسۆلەكنى تۆچكىگه يېگۈزمەسلىك ئۈچۈن، بۇ «يولۇچى» لارنى زادى قانداق تۆتكۈزگەنده ياخشى بولىدۇ؟ بىز كۆل بويىدا ئولتۇردۇق. بالىلار قۇمغا بىر دەريانى سىزىپ، نەچچه تال ئوششاق تاشلارنى تېرىپ كەلدى. ئېھتىمال بەزى بالىلار بۇ مەسىلىگه جاۋاب بېرەلمەسلىكى مۇمكىن، لېكىن، پەقەت ئۇلار جىددىي پىكىر يۈرگۈزسىلا يېتەرلىك بولاتتى. چۈنكى، جىددىي پىكىر يۈرگۈزۈشنىڭ ئۆزى زېھنىي كۈچنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ ئەڭ ياخشى ۋاستىسى.

بۇ خىل مەشقلەرگه جاۋاب تېپىش شاھمات ئويىنىغان چاغدىكى ئەقلىي پائالىيەت بىلەن ئوخشاش، يەنى مەيلى مەشقنى يېشىش بولسۇن ياكى شاھمات ئويناشتا بولسۇن، بىرنەچچه قەدەمنى ئالدىن ئويلىنىۋېلىشقا توغرا كېلىدۇ. ئوقۇش باشلىنىپ ئانچه ئۆتمەي، مەن بۇ مەشقنى 1 - يىللىق ئوقۇغۇچىلىرىغا بەردىم. ئۈچ بالا، يەنى شورا، سېريوشا ۋه يۇرا تەخمىنەن ئون مىنۇتتىن كېيىن جاۋاب تېپىپ بولدى. بۇ بالىلارنىڭ ئۆتكۈر پىكىر يولى پۇختا ھەم توغرا بولغان ئەستە تۇتۇش كۈچى بىلەن ئۆزئارا ماسلاشقانىدى. 15 مىنۇتتىن كېيىن، ھەممە بالىلار دېگۈدەك بۇ مەسىلىنى ھەل قىلىپ

بولدى. لېكىن، ۋالە، نىنا، بېتىرىك ۋه سىلاۋالار بولسا ھېچنېمىگه ئېرىشەلمىدى. مەن بۇ بالىلارنىڭ پىكىر يولىنىڭ پات-پات ئۈزۈلۈپ قالىدىغانلىقىنى بايقىدىم. مەسىلەن، ئۇلار ئەسلىدە مەسىلىنىڭ مەنىسىنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋالغان، ئېڭىدىمۇ ئالاقىدار شەيئى ۋه ھادىسىلەرنىڭ روشەن ئوبرازى پەيدا بولغان بولسىمۇ، بىراق، ئۇلار ئەمدىلا مەسىلىنى يېشىدىغان دەسلەپكى ھۆكۈمنى چىقارغان چېغىدا، ئەسلىدە ئىنتايىن ئېنىق بولغان ئوبرازلار ئۇلارنىڭ كاللىسىدا تۇيۇقسىز يەنە تۇتۇقلىشىپ كەتكەن. دېمەك، بالىلار ئەسته تۇتۇشقا تېگىشلىك نەرسىلەرنى ئۇنتۇپ كەتكەن.

مەن خەلق پىداگوگىكىسى خەزىنىسىدىن نۇرغۇنلىغان يېڭى، ئۆزگىچه مەشقلەرنى تالليۋالدىم. بۇلارنى ئالدى بىلەن ئەقلىي گال ئاشۇ بالىلىرىم ئۈچۈن تالليغانىدىم. مەقسىتىم، تېپىشماقلىق ھېكايىلەر شەكلىدىن پايدىلىنىپ بۇ بالىلارنىڭ جاۋاب تېپىش ھەۋىسىنى ئويغىتىش ئىدى. بىرنەچچه كۈندىن كېيىن، مەن يەنه ئۇلارغا مۇنداق بىر تېپىشماقلىق ھېكايىنى ئېيتىپ بەردىم: «بىر گۈرۈپپا ئەسكەرلەر كەپتۇ، ئۇلار دەريادىن ئۆتمەكچى ئىكەن، لېكىن كۆۋرۈك بۇزۇلۇپ كەتكەنىكەن. سۇمۇ بەك چوڭقۇر ئىكەن. قانداق قىلىش كېرەك؟ بىر ئوقىتىسىر تۇيۇقسىز دەريا بويىدا ئىككى كىچىك بالىنىڭ بىر قېيىققا چۈشۈپ ئويناۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قاپتۇ. لېكىن، قېيىق بەك كىچىك بولۇپ، بىر قېتىمدا بىر ئەسكەرنى ياكى ئىككى ئوغۇل بالىنى ئۆتكۈزەلەيدىكەن، ئۇنىڭدىن كۆپ بولۇپ كەتسه بولمايدىكەن. ئەمما، بارلىق ئەسكەرلەر دەل مۇشۇ قېيىق بىلەن دەريادىن ئۆتۈپتۇ. ئۇلار قانداق ئۇسۇل بىلەن دەريادىن ئۆتكەن؟»

مەن يەنه بالىلارنىڭ پىكىر يۈرگۈزۈش جەريانىنى كۆزىتىشكه باشلىدىم. ئۇلار قۇمغا جىجاپ، «بىرنەچچه قەدەملىك» پىكىر يولىنى كاللىسىدا ساقلاشقا تىرىشۋاتاتتى. مەن يەنه

بىر قېتىم ئىنا، سىلاۋا ۋە بېتىرىكلارنىڭ تىنچسىزلىنىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدىم. بۇ قېتىم ۋالەنىڭ كۆزلىرىدىن خۇشاللىق نۇرلىرى چاقناپ كەتتى. چۈنكى ئۇ بۇ مەسىلىنى يەشكەنىدى.

مەن كاللىسى گال بالىلار بىلەن ئايرىم جاۋاب تېپىشقا باشلىدىم. مەن ئۇلارغا نىسبەتەن ئاددىيراق تېپىشماقلىق ھېكايە-لەرنى تۇزۇپ بەردىم، مەقسەت، ئۇلارغا تەبىئىي سانلار ۋە سانلار ئوتتۇرىسىدىكى بېقىندىلىق مۇناسىۋەتنى يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا چۈشەندۈرۈش ئىدى. تۆۋەندىكىلەر بۇ خىل تېپىتىكى بەش مەسىلە:

1. «قۇرغۇي بىلەن كاۋۇچۇك دەرىخى»

بىرنەچچە قۇرغۇي كاۋۇچۇك دەرىخىگە قونۇپتۇ. ئەگەر بىر توپ كاۋۇچۇك دەرىخىگە بىردىن قۇرغۇي قونسا، بىر قۇرغۇي ئۇچۇپ قالىدىكەن؛ ئەگەر بىر توپ كاۋۇچۇك دەرىخىگە ئىككىدىن قۇرغۇي قونسا، بىر توپ كاۋۇچۇك دەرىخى ئۇچۇپ قالىدىكەن. سوئال: جەمئىي قانچە قۇرغۇي ۋە قانچە توپ كاۋۇچۇك دەرىخى بار؟

2. «مال غېرىمىدا»:

ئىككى ئوغۇل بالا قوي بېقىۋاتاتتى. ئەگەر بىرىنچى ئوغۇل بالا ئىككىنچى ئوغۇل بالىغا بىر قوي بەرسە، ئۇلارنىڭ قويلىرىنىڭ سانى تەڭشىلىدىكەن. ئەگەر ئىككىنچى ئوغۇل بالا بىرىنچى ئوغۇل بالىغا بىر قوي بەرسە، ئۇنداقتا، بىرىنچى ئوغۇل بالىنىڭ قويلىرىنىڭ سانى ئىككىنچى ئوغۇل بالىنىڭ كىمدىن بىر ھەسسە كۆپ بولۇپ كېتىدىكەن. سوئال: بۇ ئىككى پادىچى بالىنىڭ ھەربىرىنىڭ قانچىدىن قويى بار؟

3. «قانچە غاز»:

بىر توپ غازلار ئۇچۇپ كېتىۋاتاتتى. ئالدى تەرەپتىن بىر غاز ئۇچۇپ كەپتۇ.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، 100 غاز، — دەپتۇ ئۇ.

— ياق، بىز 100 ئەمەس، — دەپتۇ غازلار. — ئەگەر بىز بۇ غازلارغا يەنە بىرنەچچىلىك غازنى قوشساك، يەنە ئۇنىڭغا ئەسلىدىكى سانىمىزنىڭ يېرى-مىنى قوشساك، يەنىلا يەنە ئەسلىدىكى سانىمىزنىڭ تۆتتىن بىرىنى قوشۇپ، يەنە ئۇزۇڭنىمۇ قوشساك، ئاندىن 100 بولىمىز.» سوئال: بۇ غازلارنىڭ سانى جەمئىي قانچە؟

4. «باش بىلەن پۇت»:

ھويلىدا ھېكمىيانلار ھېئىپ يۈرەتتى، توشقانلار تاخلاپ يۈرەتتى، جەمئىي ئون باش، 24 پۇت بار. سوئال: نەچچە توشقان، نەچچە ھېكمىيان بار؟

5. «قانچە ساقا بار»:

يانچۇقتا ئون دانە سېرىق ساقا، ئون دانە قىزىل ساقا، بەش دانە يېشىل ساقا ۋە بەش دانە قارا ساقا بار. كۆزىڭىزنى يۇمۇپ تۇرۇپ، يانچۇقتىن ئىككىنىڭ بارچە سانى ئاز ساقىلارنى ئېلىڭ. لېكىن، يۇلارنىڭ ئىچىدە يەتتە دانىسى بىر خىل رەڭلىك ساقا بولۇشى كېرەك.

بۇ خىل تېپىشماقلىق ھېكايىلەر زېھنىي مەشىقتە كەم بولسا بولمايدىغان ۋاستىلەردۇر. بۇ مەشقىلەرگە جاۋاب بەرگەن چاغدا، ھەربىر قەدەمنى ئويلىنىش ئۇچۇن، ئالدى ۋە كەينىدىكى ئىككىدىن تۆتكىچە قەدەمنى ئەستە ساقلاشقا تىرىشىڭ. بۇ خىزمەت باشلىنىپ بىر يىلدىن كېيىن ۋالە بىلەن سىلاۋا بۇنداق مەسىلىلەرنى مۇستەقىل ھەل قىلالايدىغان بولدى. لېكىن بېتىرەك بىلەن ئىنا يەنىلا بولمايتتى. ئۇلار ئىككىسى ئاساسلىقى يەنە بىر قەدەمگە ئۆتۈشتە ئەستە ساقلاشقا تېگىشلىك نەرسىنى ئەستە تۇتالمايتتى.

بۇ خىل ھادىسىنى قانداق چۈشەندۈرۈش كېرەك؟ مېنىڭچە، ئاساسلىقى بەزى بالىلار ئىنتايىن قىسقا ۋاقىت ئىچىدە تەپەككۇرنىڭ بىر ئوبيېكتتىن باشقا بىر ئوبيېكتقا بۇراش قابىلىيىتىنى ھازىرلىمىغان. بۇ خىل قابىلىيەت بىر مەسىلىنىڭ بارلىق تەركىبىي قىسىملىرىنى ئەستە تۇتۇش، ئالدى ۋە كېيىنكى نەچچە قەدەم ئوتتۇرىسىدا مۇناسىۋەت ئورنىتىشتىن ئىبارەت. تېمە ئۇچۇن بەزى كىشىلەر چوڭ مېڭە پوستلاق ھۈجەيرىلىرىنىڭ بۇ خىل قابىلىيىتىنى يېتىلدۈرەلمەيدۇ، بۇ باشقا بىر مەسىلە. بۇنى ھەرگىز تەپەككۇر ماددىسىدا بار بولغان ئالاھىدىلىك بەلگىلىگەن ئەمەس، ئەلۋەتتە بۇنىڭغىمۇ سەل قارىغىلى بولمايدۇ. كۆزىتىش نەتىجىسى شۇنى ئىسپاتلىدىكى: ئەگەر پىكىر قىلىش يولى تۈيۇقسىز ئۇزۇلۇپ قالسا، ئەگەر بالا كۆزىنى

يۇمۇپ ئاچقۇچە ئارىلىقتا ئالدىدا ۋە سەل ئالدىدىراق پەيدا بولغان نەرسىلەرنى تۇتۇۋالالمىسا، ئۇنداقتا ئۇ تەپەككۇر قىلالمايدۇ. ئۇنىڭ كاللىسىدا بىرنەچچە شەيئى ۋە ھادىسە ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى تۇرغۇزۇش ئىنتايىن قىيىن.

مەن بىرنەچچە بالىنىڭ تەپەككۇر قىلىش ئەھۋالىنى كۆزەتتىم. بولۇپمۇ ۋالە، بېتىرىك ۋە نىناغا ئوخشاش مېڭىسى گال بالىلارنىڭ تەپەككۇر قىلىشىنى تەتقىق قىلدىم. بۇ ھەر-گىز نەزەرىيە جەھەتتىكى مەلۇم ئېھتىياج ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئۇلارنىڭ ئەقلىي ئەمگەكتىكى يۈكىنى يەڭگىللىتىش، ئۇلارغا ئۆگىنىشنى ئۆگىتىش ئۈچۈن ئىدى. كۆزىتىش نەتىجىسى شۇنى ئىسپاتلىدىكى، ئالدى بىلەن بالىلارغا كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە ئارىلىقتا بىر قاتار جىسىم، ھادىسە ۋە ۋەقەلەرنى تۇتۇۋېلىشنى، شۇنىڭدەك ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى بەرپا قىلىش-نى ئۆگىتىش كېرەك. بالىلار بىر شەيئىنىڭ ئىچكى ماھىيىتە-نى ۋە قانۇنىيىتىنى چوڭقۇر كۆزىتىشتىن، تېخىمۇ يۇقىرى نۇقتىئىنەزەر بىلەن بىرقاتار شەيئىلەرنى كۆزىتىشكە يۆتكە-لىشنى تەدرىجىي ھالدا ئۆگىنىۋېلىشى كېرەك. مەن مېڭىسى گال بالىلارنىڭ تەپەككۇر قىلىشىنى كۆزىتىش بىلەن بىر ۋا-قىتتا، شۇنى بايقىدىمكى، مەسىلەرنى ناھايىتى ياخشى يېشەل-مەسلىك كونكرېتلىقتىن ئابستراكتلىققا يۆتكىلىشكە ماھىر بولمىغانلىق، كونكرېت شەيئىلەر ئىچىدىن ئاددىي ئابستراكت ئۇقۇملارنى چىقىرىشقا ماھىر بولمىغانلىقتىن ئىكەن. بالىلارغا ئابستراكت ئۇقۇملاردىن پايدىلىنىپ تەپەككۇر قىلىشنى ئۆگە-تىش لازىم. ۋالەنىڭ تەپەككۇرىنى پەقەت بۆرىنىڭ كونكرېت ئوبرازىدىلا توختىتىپ قويماسلىق، پەقەت ئۆچكىنىڭ يېسۈ-لەكنى يېيىشكە ئۇرۇنۇۋاتقان كۆرۈنۈشىدىلا توختىتىپ قويماس-لىق لازىم. بۇ ئوبرازلارنى بالىلارنىڭ كاللىسىدىكى ئابسترا-كت ئۇقۇملارغا ئايلاندۇرۇش كېرەك. ھالبۇكى ئابستراكت

يىغىنچاقلاش كونكرېت شەيئىلەرنى چۈشىنىشنىڭ ئالدىنقى شەرتى.

بالىلارنىڭ تەپەككۇر قىلىش قابىلىيىتىنى يېتىلدۈرۈشكە ئەھمىيەت بېرىش كېرەك. ئۇنداق بولمىغاندا، بالىلار پەقەت ئۆلۈك يادلاشنىلا بىلىدىغان بولۇپ قالىدۇ، بۇنداق بولغاندا ئۇلارنىڭ چوڭ مېڭىسى تېخىمۇ گاللىشىپ كېتىدۇ. ئۇنداقتا بالا مەسىلەرنى ئويلىغان ۋاقتىدا، ئۇنىڭ چوڭ مېڭىسىدە زادى قانداق ئۆزگىرىشلەر يۈز بېرىدۇ. مەن بۇرۇن بۇ مەسىلىنى ئويلاپ باققان، بەلكىم مېنىڭ ئويلىغىنىم قوپالراقتۇر، لېكىن مەن تەپەككۇر قىلىش جەريانىنى مەلۇم دەرىجىدە توغرا ئەكس ئەتتۈرۈپ بەرگەنلىكىمگە ئىشىنىمەن.

بالىلار ئېڭىدا بىر ئۇقۇمدىن يەنە بىر ئۇقۇمغا يۆتكەل-گەن چاغدا، چوڭ مېڭە پوستىلىقىنىڭ يېڭى قىسمىدا ھاياجان-لىنىش جەريانى ھاسىل بولىدۇ. بالىلارنىڭ تەپەككۇرىنىڭ قەدەممۇ قەدەم چوڭقۇرلىشىش - چوڭقۇرلىشالماسلىقىنىڭ شەرتى بولىدۇ. بۇ شەرت، يېڭى ھاياجانلىنىش ئورنى بىلەن ئالدىنقى بىر ئۇقۇم (ئوبراز، سەزگۈ) نىڭ تەسىرى ئاستىدا پەيدا بول-غان ھاياجانلىنىش ئورنىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى نېرۋا يولى راۋان بولۇشى، ئۇچۇر ۋە سگناللارنىڭ بۇ نېرۋا يولىنى بويلاپ ئۆزئارا ئۆتۈپ تۇرۇشىدىن ئىبارەت. بۇنداقتا، يېڭى - كونا ئۇقۇملار ئوتتۇرىسىدا ئۇچۇر ئالماشتۇرغىلى، مۇناسىۋەت ئورناتقىلى بولىدۇ. بۇ جەريان كۆپىنچە ھاللاردا ئىنتايىن تېز، كۆز يۇمۇپ ئاچقۇچە بولغان قىسقىغىنا ۋاقىت ئىچىدە كۆپ قېتىم ئېلىپ بېرىلىشى لازىم. بۇ جەريان، ئەمەلىيەتتە بىز ئادەتتە ئېيتىدىغان: بالىلار ئويلىنىۋاتىدۇ دېگەندىن ئىبارەت. ھەرقايسى ھاياجانلىنىش ئورۇنلىرى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت مۇستەھكەم لەنگەنسېرى، تەپەككۇر قىلىش شۇنچە چوڭقۇر بولىدۇ، بالىلارنىڭ شەيئىلەر ۋە ھادىسىلەرنى ئويلىنىش دائىرىسىمۇ

شۇنچە كەك بولمدۇ.

نەرۋا يولىنىڭ مۇستەھكەملىك دەرىجىسى قارىغاندا چوڭ مېڭە ئاكتىپ ماددىسىنىڭ ئەسلىدىن بار بولغان خۇسۇسىيىتىگە، يەنى تەپەككۇر قىلىش ماددىسىنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكىگە ۋە شۇ كىشىنىڭ چوڭ مېڭىسىدە پەيدا بولىدىغان ئىنتايىن نازۇك بىئوخىمىيىلىك ئۆزگىرىش جەريانىغا باغلىق بولمدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا يەنە نەرۋا سىستېمىسىنىڭ سەبىيلىك مەزگىلى ئىچىدە زېھنىي تەرەققىياتقا قارىتا ھەل قىلغۇچ رول ئويناىدىغان سىرتقى مۇھىتنىڭ خاراكتېرىگە باغلىق بولمدۇ. بۇ نۇقتا بىزنىڭ ئوقۇش يېشىغا توشمىغان بالىلارغا قارىتا ئېلىپ بارغان كۆزىتىشىمىز تەرىپىدىن ئىسپاتلانغان. شەك - شۇبھىسىزكى، ۋالە، نىنا، بېتىرىكلارنىڭ چوڭ مېڭە ھۈجەيرىلىرى قۇۋۋىتىنىڭ چوڭ - كىچىكلىكى تېخى ئۇلاپ تەپەككۇر قىلىش رايونىنىڭ يولىنى پۈختىلاشقا يەتمەيدۇ. بۇنداقتا، يول راۋان بولمىغانلىقتىن، بالا كاللىسىدا بىرلا ۋاقىتتا بىرنەچچە ئوبرازنى ئىگىلەپ تۇرالمايدۇ. بېتىرىك گەرچە جىددىي ئەسلەش ئىچىدە تۇرسىمۇ، لېكىن بايىقى، يەنى نەچچە سېكۇنىت ئالدىدا تېخى ناھايىتى ئېنىق تۇرغان ئوبرازنى زادىلا ئەسلىيەلمىگەن چاغدا، مەن ئۇنىڭ پىكىر يولىنىڭ ئۇزۇلگەنلىكىنى ئېنىق كۆرگەندەك بولدۇم.

ئوخشاشمايدىغان بالىلاردا بۇخىل تەپەككۇر قىلىش ئالاھىدىلىكىنىڭ ئىپادىلىنىش سەۋەبلىرى ناھايىتى كۆپ بولمدۇ. لېكىن ئاساسىي سەۋەب شۇكى، گۆدەكلىك مەزگىلىدە، بالىلار زور مىقداردىكى رەڭگارەڭ شەيئىلەر بىلەن ئۇچراشقان ۋاقىتدا، ھەرخىل شەيئىلەر ۋە ھادىسىلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ئۇستىدە ناھايىتى ئاز ئويلانغان، ئۇلارنىڭ چوڭ مېڭىسىنىڭ تەپەككۇر پائالىيىتى رايونىدا زور مىقداردىكى قوش يۆنىلىشلىك ئۇچۇرلار مۇناسىۋەت ئورناتمىغان. بۇلارنىڭ ھەممىسى

چوڭلارنىڭ بالىلارنىڭ تەپەككۇر قىلىش تەرىبىسىگە كۆڭۈل بۆلمىگەنلىكى، كارى بولمىغانلىقىنىڭ نەتىجىسى. بالا بىرنېچى قېتىم چوڭلاردىن «نېمە ئۈچۈن؟» دەپ سورىغاندا جاۋابقا ئېرىشەلمىگەن، ئىككىنچى قېتىم يەنە سورىغاندا، يەنە جاۋاب ئالالمىغان. چوڭلارنىڭ بۇنداق كۆڭۈل بۆلمەسلىك پوزىتسىيىسى (كۆپ ھاللاردا ۋارقىراپ: ئەجەب تويغازدىك، يېپىشىۋەرمەدەپ كايىشلار) بۇ مەزگىلدە كۈچىيىشكە موھتاج بولۇۋاتقان نەرۋا يولىنى ئاجىزلاشتۇرۇپ قويمدۇ.

بالىلارنىڭ تەپەككۇرىدا بۇ كەمتۈكلۈكنىڭ پەيدا بولۇشىنىڭ يەنە بىر سەۋەبى، ئۇلارنىڭ ئەتراپىدىكى دۇنيادىكى شەيئىلەرگە بولغان ھېسسىيات ئىنكاسى يېتەرسىز. نەتىجىدە بۇ چوڭ مېڭە پوستىلىقىدىكى ھاياجانلىنىش كەيپىياتىنى ئاجىزلاشتۇرۇپ قويغان.

يېقىنقى بىرنەچچە ئايدىن بۇيان، مەن ئوقۇش يېشىغا توشمىغان بالىلارنىڭ ئاتا - ئانىلىرىنىڭ پىداگوگىكا نەزەرىيىسى جەھەتتە تەربىيىلىنىشىنىڭ نەقەدەر مۇھىم ئىكەنلىكىنى بارغانسېرى ھېس قىلىۋاتىمەن. بالىلار تېخى مەكتەپكە كىرمىگەن چاغدا، بىز ئۇلارنىڭ ئاتا - ئانىلىرى بىلەن بالىلارنى تەربىيىلەش توغرىسىدىكى مەسىلىلەر ئۈستىدە كۆپرەك پاراڭلىشىشىمىز لازىم. كەلگۈسى باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئۆگۈنۈشلۈق ئۆسۈپ يېتىلىشى ئۈچۈن، بىز ئاتا - ئانىلار مەكتىپىنىڭ ئاچقۇچى. ئاتا - ئانىلار مەكتىپىنىڭ ئوقۇتۇش پروگراممىسىنى بېكىتىۋاتقان ئالتە ياشتىن ئالتە ياشقىچە بولغان بالىلارنىڭ ئاتا - ئانىلىرى قاتناشتى. بىز ئاتا ئانىلار مەكتىپىنىڭ ئوقۇتۇش پروگراممىسىنى بېكىتىۋاتقان جىسمانىي، پسىخولوگىيە، ئەقلىي، ئەخلاقىي ۋە ئېستېتىك كۆز قاراش جەھەتلەردە ئەتراپلىق تەرەققىي قىلىش مەسىلىسىنى، شۇنداقلا ئاتا - ئانىلارنىڭ كەلگۈسى باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى

تەپەككۇر جەھەتتە مەشق قىلدۇرۇش مەسىلىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. بىز بۇنداق ئاتا ـ ئانىلار مەكتىپىنى تاماملىغان ياشلارنىڭ ئەقلىي تەرەققىياتى ۋە مەنىۋى تۇرمۇشى، ئىنتايىن زور دەرىجىدە ئاتا ـ ئانىلىرىنىڭ ئاساسىي تەربىيىلىنىش سۇپىتىگە تايىنىدۇ. ئۇ، يېتىلىۋاتقان كىشىنىڭ ئەڭ مۇرەككەپ ئىچكى پائالىيىتىگە بولغان چۈشەنچىسىدە ئىپادىلىنىدۇ. بىز ئاتا ـ ئانىلارنى زۆرۈر بولغان تەربىيىلەش بىلىملىرى ۋە تەربىيىلەش ماھارىتىگە ئىگە قىلىشقا كۈچ چىقاردۇق. ئاتا ـ ئانىلار مەكتىپىنىڭ ئوقۇتۇش جەريانىدا، بىز مۇنداق بىر مەسىلىگە، يەنى، ئاتا ـ ئانىلارنىڭ بالىلارغا تەپەككۇر قىلىشنى قانداق ئۆگىتىشى ۋە قانداق مۇساپە ئارقىلىق بالىلارنىڭ زېھنىي كۈچىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشىغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بەردۇق، بىز كۆپ يىللىق تەجرىبىلەر ئاساسىدا، ئەترابىمىزدىكى دۇنيادىكى شەيئىلەرگە مۇناسىۋەتلىك مىڭدىن ئارتۇق مەشقنى تۈزدۇق. بۇ مەسىلىلەر ئەمەلىيەتتە بالىلار دائىم ئاتا ـ ئانىلىرىدىن سوراپ تۇرىدىغان مەسىلىلەر ئىدى. بىز ئاتا ـ ئانىلارغا بالىلار سوئال سورىغان چاغدا، ئاتا ـ ئانىلارنىڭ بالىلارنىڭ سوئالىغا قانداق جاۋاب بېرىشى ۋە ئۇنى قانداق چۈشەندۈرۈشى، بالىلارنىڭ ھەۋىسىنى ۋە بىلىم ئېلىش ئارزۇسىنىڭ كۈچىيىشىگە بېرىپ تاقىلىدىغان چوڭ ئىش ئىكەنلىكىنى ئېيتتۇق. بىز ئاتا ـ ئانىلار بىلەن بىرلىكتە، ئوقۇش يېشىغا توشمىغان بالىلارنى تەبىئەت ئىچىگە باشلاپ بېرىپ ئويناتتۇرۇپ، بالىلارنىڭ كۆزىتىش ئوبيېكتى بولىدىغان شەيئىلەرنى ئالدىن تاللاپ بېكىتتۇق. بولۇپمۇ ئوقۇش يېشىغا توشمىغان ھەربىر بالىنىڭ ئائىلىسىدە

كىتابنى قەدىرلەش كەيپىياتىنىڭ قوزۇق بولۇشىغا دىققەت قىلدۇق.

كۆپ يىللىق كۆزىتىشلەر بىلدۈرىدىكى، زېھنىي كۈچىنىڭ نورمال تەرەققىياتىغا تەسىر قىلىدىغان ئىرسىيەتلىك ئامىللار مەۋجۇت بولىدۇ. ئاتا ـ ئانىلارنىڭ ھاراقكەشلىكى بالىنىڭ پۈتۈن ئورگانىزمىغا بىر خەۋپلىك دۈشمەنى، بولۇپمۇ نازۇك تەپەككۇر ماددىسى ـ چوڭ مېڭىگە بولغان زىيىنى تېخىمۇ زور بولىدۇ.

ھەر قېتىم مېڭە ئىشلىتىشكە توغرا كېلىدىغان مەشقلەرنى ئىشلىگەن چاغلاردا، مەن شارائىت يارىتىپ، تەپەككۇر قىلىشى ئاستا، ئەستە تۇتۇشتا قىينىلىدىغان بالىلارنى ئۆزۈمنىڭ ئورنىغا يېقىن ئورۇنلاشتۇردۇم. مەن چارە ـ ئامال تېپىپ، مەسىلەن، كىشىنىڭ كۈلگۈسىنى كەلتۈرىدىغان تېپىشماقلىق ھېكايە قاتارلىقلاردىن پايدىلىنىپ، ئىنانىڭ تەپەككۇر پائالىيىتى رايونىدا كونكرېت ئوبراز بىلەن ئابستراكت ئۇقۇمنى ئۇلايدىغان تۇنجى يولنى مۇۋاپىق ھالدا ئاچتىم.

ئىسمىدە قېلىشچە، قىش كۈنلىرىنىڭ بىرى ئىدى، بىز ئاكۇارىئومنىڭ قېشىدا ئولتۇرۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى بېلىقلارنى سانىۋاتاتتۇق، بەزىلىرىگە سېلىنغىنى كۆپىرەك، بەزىلىرىگە ئازراق ئىدى. بۇ چاغدا مەن قىزىقارلىق بىر سوئالنى قويدۇم:

ـ ئاكىسى ئاكۇارىئومدا ئىككى چوڭ تۆت كىچىك بېلىق بار دېدى. سىڭلىسى ئاكۇارىئومدا ئىككى چوڭ بېلىق ۋە ئۈچ كىچىك بېلىق بار دېدى. ئاپىسى بولسا، ئۈچ چوڭ بېلىق ۋە بەش كىچىك بېلىق بار دېدى. ئانا ئاكۇارىئومدىكى ھەممە بېلىقلارنى كۆرگەن. قېنى، ئاكۇارىئومدا زادى قانچە تال بېلىق بار؟

نۇرغۇن بالىلار بۇ سوئالغا ئويلانمايلا جاۋاب بېرەلەيتتى، بىراق ئىنا بولسا ناھايىتى ئۇزاق ئويلىنىپ، ئاخىرىدا خۇشال

لىق بىلەن چاۋاك چېلىپ: «توغرا، ئەسلىدە ئاكىسى بىلەن سىڭلىسى پەقەت بىر قىسىم بېلىقنى كۆرگەن، ئانا بولسا ھەممە بېلىقنى كۆرگەن. شۇڭا ئاكۇاريۇمدا ئۈچ چوڭ بېلىق بىلەن بەش كىچىك بېلىق بار. بېلىقلار ئوتلارنىڭ ئارىسىغا كىرىۋالغاچقا ئېنىق كۆرۈنمىگەن... لېكىن ئانا كۆرگەن.»

مەيلى ۋاقە بولسۇن، ياكى بېتىرەك بولسۇن، شۇ خىلدىكى، ھەتتا بۇنىڭدىنمۇ قىيىن مەشقلەرنى يېشىشكە باشلىدى.

ئەسلىدە بار بولغان نەتىجىلەرنى مۇستەھكەملەش ئاساسىدا، مەن تەدرىجىي ھالدا بۇ بىرنەچچە بالىغا تېخىمۇ قىيىنراق مەشقلەرنى بەردىم. 3 - يىللىقتا بىز كولخوزنىڭ مېۋىلىك بېغىغا ئالما ئۈزگىلى بارغاندا، نىسنا مۇنداق بىر مەسىلىنى يەشتى:

بوتلاقتا ئاكا - ئۇكا ئوچەيلەن ئوت ئورۇۋاتاتتى. چوشتە ئۇلار كاۋۇچۇك دەرىخىنىڭ تېگىدە ئارام ئالغىلى ياتتى ۋە بىردەمدىلا ئويقۇغا كەتتى. دەل شۇ ۋاقىتتا ئۇلارنىڭ سىڭلىسى چوشلۇق تاماق — شورپا، بولكا ۋە نەچچە دانە ئالمىنى ئېلىپ كەلدى. ئۇ ئاكىلىرىنى ئويغاتماي، تاماقنى قويۇپ قويۇپ ئۆيگە قايتتى. ئاكا - ئۇكىلارنىڭ چوڭى ئويغىنىدىن كېيىن، ئالمىلارنى ئۈچ ئولوشكە بولدى. لېكىن ئۇ ئۈزۈمنىڭ ئولوشىنىڭ ھەممىسىنىلا يېۋەتمەي، ئۈزى ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان كەنجى ئۇكىسىغا بىردانە ئالمىنى قويۇپ قويدى. ئاندىن ئۇ يەنە ئويقۇغا كەتتى. ئوتتۇرانچىسى ئويغىنىدىن كېيىن، ئاكىسىنىڭ ئالما يېگەنلىكىنى ئوقماي، ئالمىلارنى يەنە ئۈچ ئولوشكە بۆلدى. ئۇمۇ ئۈز ئولوشىنىڭ ھەممىسىنى يېۋەتمەي، ئۇكىسىغا — قورساقىغا ئامراق شاكىچىككە بىردانە ئالمىنى ئېلىپ قويدى... ئاندىن ئۇمۇ يەنە ئۇيقۇغا كەتتى. ئاخىرىدا كەنجىسى ئويغاندى. ئۇ سومكىدا يەتتە دانە ئالما بارلىقىنى كۆردى. ئۇ كۆڭلىدە، بۆلارنى قانداق قىلغاندا ئۈچ ئولوشكە بۆلگىلى بولىدۇ؟ دەپ ئويلىدى. ئۇ خىلى ئۇزۇن ئويلاپمۇ بەرىر ئامال تاپالمىدى. پەقەت ئاكىلىرى ئويغانغاندىن كېيىنلا، ئاندىن ئۇ ھەممىنى چوشەندى. قېنى، سىڭلىسى جەمئىي قانچە دانە ئالما ئېلىپ كەلگەن؟

بىزنىڭ مەشقلەر توپلىمىمىزدا، بالىلارغا تونۇشلۇق بولغان ئەمگەك جەھەتتىكى نۇرغۇن مەسىلىلەر بار ئىدى.

بالىلار بۇ مەشقلەرنى يېشىش ۋاقتىدا، چوڭلارنىڭ يەرنى قانداق تۇزلەيدىغانلىقى، ئۇرۇق تالىشى، كۆچەت تىكىشى، زىرائەتلەرنى ئورۇشى، دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى ئامبارلاش-تۇرۇشى، ئۆي سېلىشى ۋە يول ياسىشى قاتارلىقلارنى قايتا-قايتا كۆزىتىشكە توغرا كېلەتتى. تۇرمۇشتىكى بەزى ھادىسىلەر بىلەن شەيئىلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى ئورناتقاندا، ئاڭدىكى ئۇقۇملار ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى تولۇقلىغىلى ۋە كۆچەيتكىلى بولىدۇ. تەپەككۇر ۋە ئەستە تۇتۇش دەل مۇ-شۇنداق مۇناسىۋەت ئىچىدە راۋاجلىنالايدۇ. بالىلار رەسىملىك چۈشەندۈرۈشلەردىن ياكى مۇناسىۋەتلىك شەيئىلەرنىڭ ئاددىي مودېللىرىدىن پايدىلىنىپ نۇرغۇن مەشقلەرگە جاۋاب تاپتى. ئۇلار 3 - يىللىقنىڭ كېيىنكى ئوقۇش مەۋسۇمىدىن باشلاپ، تام گېزىتىدە تېپىشماقلار، قىزىقارلىق سوئاللار ۋە زېھىن سىناش ئويۇنلىرىنى چىقاردى. مەشقلەرنى يېشىش ئەھمىيىتىگە بىرخىل ئۆزگىچە مۇسابىقىگە ئايلاندى. 3 - يىللىقتا، بىز تۇنجى قېتىم سىنىپ بويىچە ماتېماتىكا مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدۇق. ھەربىر بالىنى نەتىجىگە ئېرىشتۈرۈش ئۈچۈن، مەن ئاسان - قىيىنلىقى ئوخشاشمايدىغان بەزى مەشقلەرنى چىقاردىم. ماتېماتىكا مۇسابىقىسى دەرھال مەكتەپنىڭ باشقا سىنىپلىرىنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى، ئاخىرىدا تەرەققىي قىلىپ مەكتەپ خاراك-تېرلىك پائالىيەتكە ئايلاندى.

«ئەتراپىمىزدىكى دۇنيا ھەققىدىكى مەشقلەر توپلىمى» دىكى مەسىلىلەرنى يېشىش، بالىلارنىڭ تەپەككۇرىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرەلەيدۇ، ئۇلارغا پىكىر يۈرگۈزۈشنى ئۆگىتىدۇ. مەيلى ماتېماتىكا ياكى باشقا پەنلەردە بولسۇن، ئەگەر بالىلار تەپەككۇر قىلىشنى ئۆگەنمىسە، چوڭ مېڭىنى تەپەككۇر قىلىش جەريانىدا چىنىقتۇرمىسا. ماتېماتىكا ياكى باشقا پەن-لەردە پۇختا بىلىمگە ئېرىشەلمەيدۇ.

لېۇ تولستوي «قاتمال ئاريفمېتىكا فورمۇلىلىرى ۋە قائىدىلىرىدىن ئىسكانىنىك باردىچە خالى بولۇش، ئوقۇغۇچىلارنىڭ تېخنىمۇ كۆپ تەپەككۇر پائالىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىشقا تۈرتكە بولىدۇ. ئۇلارنىڭ تەپەككۇر پائالىيىتىنى تۈزىتىدىغان نەرسە ھەرگىز قائىدە بويىچە ئىش كۆرۈش ئەمەس» دەپ تەشەببۇس قىلغانىدى (ل. ن. تولستوي: «پېداگوگىكا ماقالىلىرى توپلىمى»، موسكۋا، 1953 - يىل نەشرى، 339 - بەت) بۇ خىل تەشەببۇس ھەرگىز نەزەرىيە جەھەتتىكى ئوقۇم ــ فورمۇلا ۋە قائىدىلەرنى ئىنكار قىلمايدۇ. تولستوينىڭ «ئەركىن پېداگوگىكا» سىغا قارىتا پىكرى بار كىتابخانلار بىر ئاغىلا بۇ نوقتىنى ھېس قىلىشى مۇمكىن. ئەكسىچە، بۇ تەشەببۇسنىڭ مەنىسى، ئوقۇغۇچىلار فورمۇلا ۋە قائىدىلەرنىڭ ماھىيىتىنى چوڭقۇر چۈشىنىشى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا يەنە پرىنسىپلارنى سىرلىق، قايەردىن كەلگەنلىكى نامەلۇم نەرسىلەر دەپ قارالماي، بەلكى ئۇلارنى رېئال شەيئى ۋە ھادىسىلەردىن چىقىرىلغان ئىچكى قانۇنىيەت دەپ قاراش كېرەك دېگەنلىكتىن ئىبارەت. ئەگەر ئوقۇتقۇچى مۇشۇنداق قىلسا، ئوقۇغۇچىلار گويا پرىنسىپلارنى «ئۆزى بايقىغان» ھېس قىلغان بولىدۇ، بۇنداق بايقاش جەريانىدا ھېس قىلغان خۇشاللىقنىڭ تەپەككۇر تەرەققىياتىدا ئويناىدىغان غايەت زور رولى قۇدرەتلىك ھېسسىيات مۇددىئاسىدىن ئىبارەت بولىدۇ. لېكىن شۇنى ئۇنتۇپ قېلىشقا بولمايدۇكى، تولستوينىڭ تەشەببۇسى گۆدەك بالىلارغىلا مۇۋاپىق كېلىدۇ.

«ئەترافىمىزدىكى دۇنيا ھەققىدىكى مەشغۇلات توپلىمى» دىكى مەشغۇلاتلارنى يېشىشنى ئاريفمېتىكا نەتىجىسىنى يوقىرى كۆتۈرۈشنىڭ بىردىنبىر ۋاستىسى دەپ قاراشقا بولمايدۇ. بۇ خىل مەشغۇلاتلارنى دائىم يېشىپ تۇرۇش، شۇ بىلەن بىرگە

تەپەككۇر تەرەققىياتىغا ياردەم بېرىدۇ، بىراق ئۇ پەقەت ياردەمچى رولىلا ئوينىيالايدۇ، بەلكى ئۇ دەرس ئىچىدىكى پەد گوگىكا ۋە ئوقۇتۇش تەلىپىگە بويسۇنۇشى كېرەك. بۇ ۋاستىنى پەقەت ئەقلىي، ئەخلاقىي، گۈزەللىك ۋە ئەمگەك تەربىيىسىنىڭ ئومۇمىي سىستېمىسى ئىچىدە ئىشلەتكەندىلا ئاندىن ئۇنۇمىنى كۆرگىلى بولىدۇ. ئوبرازلىق قېلىپ ئېيتقاندا، مېنىڭچە ئۇ باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى تەربىيەلەشنىڭ ئاساسىي مەقسىتى ــ بەلگىلەنگەن دائىرە ئىچىدە باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىغا بىلىمنى ۋە ماھارىتىنى پۇختىلاشنى ئۆگىتىدىغان كۆرۈك بولۇشى لازىم. ئوقۇتۇش مەقسىتىنىڭ ئېنىقلىقى، ماتېماتىكا ئوقۇتۇشىدا پەۋقۇلئاددە مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە بولىدۇ. مەن ھەربىر ئوقۇش يىلىدا ئوقۇغۇچىلار قايسى نەرسىلەرنى ئىگىلىشى ۋە ئەستە پۇختا ساقلىشىنى ئېنىق بەلگىلەپ بېرىمەن. تەبىئىي سانلار قاتارىنىڭ قۇرۇلمىسى توغرىسىدىكى بىلىم بۇنىڭدىن كېيىنكى ماتېماتىكا ئوقۇتۇشىنى ئەستايىدىل ئېلىپ بېرىشنىڭ بىلىم ئاساسى. مەن ئىمكانىنىڭ بارىچە بىرىنچى يىللىققا كىرگەن ھەربىر ئوقۇغۇچىنى 100 ئىچىدىكى سانلارنى قوشۇش، ئېلىشقا دائىر ھەرقانداق مەسىلىگە ئويلانمايلا دەرھال جاۋاب بېرەلەيدىغان قىلىشقا كۈچ سەرپ قىلدىم. بۇ مەقسەتكە يېتىش ئۈچۈن، مەن بىر يۈرۈش سانلارنى ئاجرىتىش، گۇرۇپپىلاش كۆنۈكمىلىرىنى تۆزۈپ چىقتىم. پۇختا كەرە بىلىمى بولمىسا، مەيلى تۆۋەن يىللىقتا بولسۇن، ياكى يۇقىرى يىللىقتا بولسۇن، ئىجادىي ئەمگەك قىلىشنى زادى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدۇ. مەلۇم دائىرىدىكى بىلىملەرنى پۇختا ئەستە ساقلاش، ئىجادىي تەپەككۇر قىلىشنىڭ بىر مۇھىم شەرتى.

ئەستە تۇتۇش سۈپىتى ناچار بالىلارنىڭ تەسەۋۋۇر ۋە ئەقلىي خۇلاسە يۈرگۈزۈشى ئىنتايىن تەس بولىدۇ. مەن

بۇرۇنلا: قانداق قىلغاندا بالىلارنىڭ ئەسته تۇتۇش ئىقتىدارىنى كۈچەيتكىلى ۋە تەرەققىي قىلدۇرغىلى بولىدۇ، قانداق قىلغاندا بالىلارنى دائىم تەپەككۇر تورالى سۈپىتىده ئىشلىتىلىدىغان ئۇقۇم، پرىنسىپلارنى ئەسته ساقلىيالايدىغان قىلغىلى بولىدۇ دېگەن مەسىلىنى ئويلانغانىدىم. «ئارىفمېتىكا ساندۇقى» ئەسته تۇتۇشنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتىكى ۋاستىلەرنىڭ بىرى بولۇپ قالدى. بالىلار ئارىفمېتىكا ساندۇقىدىن پايدىلىنىپ ئارىفمېتىكا جەھەتتىكى بىلىملىرىنى تەكشۈرەلەيدۇ. تەكشۈرۈش ئۇسۇلى ئاساسەن بالىلارغا قىزىقارلىقلىقى كۆچلۈك بولغان كۆنۈكمە ـ ھەر بىرىگە سان يېزىلغان، ھەربىر شەكىلدىكى سانلارنىڭ يىغىندىسى ئۆزئارا تەڭ بولغان ياغاچ كۆنۈكمە شەكىل ياسىلىش ـ پائالىيىتىنى ئىلىپ بارغۇزۇش تىن ئىبارەت. «ئارىفمېتىكا ساندۇقى» دا يەنە مەخسۇس كەررىنى مەشق قىلدۇرىدىغان كۆنۈكمىلەر بولىدۇ.

ئىلىكترلىك ھېسابلاش ئەسۋابى ـ توك بىلەن ھەرىكەتلىنىدىغان ئەسۋاب ـ بىزنىڭ ئەسته تۇتۇش قابىلىيىتىنى تەرەققىي قىلدۇرىدىغان ۋە كۈچەيتىدىغان قالتىس ئەپچىل ۋاستىمىز بولۇپ قالدى. ھەربىر بالا بۇ ئەسۋابتا كۆپەيتىش جەدۋىلى ۋە سانلارنى گۇرۇپپىلاشنى تەكرار قىلالايدۇ، 3 ـ يىللىقتىن باشلاپ، بىز قول سىلىپ ئىلىكترونلۇق ھېسابلاش ئەسۋابىنى ياساشقا كىرىشتۇق، 4 ـ يىللىقنى پۈتتۈرۈش ئالدىدا بۇ ئەسۋابتىن تۆتى ياسىلىپ بولدى. ئەسۋاب ياساش جەريانىدا، مەن قول بىلەن ھېڭىنى بىرلەشتۈرۈشنىڭ بالىلارنىڭ ئەقلىي تەرەققىياتىدا نەقەدەر مۇھىم ئىكەنلىكىنى يەنە بىر قېتىم كۆردۈم. ئەسلىده ئەسته ساقلىشى پۇختا بولمىغان بالىلار، بۇ ئاسته كۆرىدىغان ئوقۇتۇش ئەسۋابىنى ياساشقا قاتناشقانلىقتىن، پۇختىلاشقا ئىگە بولدى (ئەلۋەتته، بۇ تەپەككۇر قىلىش جەريانىغا تەسىر قىلىدىغان

باشقا ۋاستىلەر بىلەن ئۆزئارا بىرلەشكەندىلا ئاندىن ئۇنۇم بېرىدۇ).

شاھمات ئويناشنىڭمۇ تەپەككۇر قىلىش تەرەققىياتىدا مۇھىم رولى بولىدۇ. شورا، گاله، سېرىيوشا، يۇرا، ۋانيا، ساشا ۋە باشقا بىرمۇنچه بالىلار «كۆكۈللۈك مەكتەپ» تىكى ۋاقتىدىلا شاھمات ئويناشنى ئۆگىنىۋالغانىدى. ئوغۇل ـ قىزلار پات ـ پات شاھمات تاختىسى قېشىدا ئۇزاقتىن ئۇزاق تۇرۇپ قېلىشاتتى. شاھمات ئويناش پائالىيىتى بالىلارنىڭ تەپەككۇرىنى سىستېمىلاشتۇرۇپ، دىققەتنى مەركەزلەشتۈرۈشتىن ئىبارەت ياخشى ئادەتنى يېتىلدۇرىدۇ. بىراق ئەڭ ئاساسلىقى، بالىلارنىڭ ئەسته تۇتۇش قابىلىيىتىنى ئىلگىرى سۈرەلەيدۇ. مەن كۆزىتىپ كىچىك شاھماتچىلار شاھمات ئويىنىغان چاغدا، ئۇلارنىڭ ئالدىدىكى بىر يۈرۈشكه دىققەت قىلىپلا قالماي، بەلكى شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا كېيىنكى يۈرۈشنىمۇ ئويلاۋاتقانلىقىنى بايقىدىم. مەن ۋانيا، نىنا، بېتىرىكلارنىڭمۇ، ئولتۇرۇپ شاھمات ئويناياتقانلىقىنى بولۇشىنى شۇنچه ئۈمىد قىلاتتىم. شۇنىڭ بىلەن، مەن ئۇلارغا شاھمات ئويناشنى ئۆگەتتىم، ئۇلارمۇ ناھايىتى تېزلا كېيىنكى قەدەمنى قانداق يۈرۈشنى ئۆگىنىۋالدى. شاھمات تاختىسى مېنىڭ لىيوبا بىلەن پاۋلىنىڭ ماتېماتىكىلىق تەپەككۇر قابىلىيىتىنى بايقىشىمغا ياردەم بەردى. شاھمات ئويناشتىن بۇرۇن، مەن ئۇلارنىڭ تەپەككۇر قىلىشتىكى زېھنىكلىكى ۋە قەيسەرلىكىنى ھەرگىز بايقىمىغانىدىم (ئۇلار ئىككىلەن 3 ـ يىللىقتىن تارتىپ شاھمات ئويناشقا باشلىغانىدى).

شاھمات بولمىغان بولسا، بۇ بالىلارنىڭ زېھنىي ۋە

ئەسته تۆتۇش كۆچى تولۇق تەرەققياتقا ئېرىشەلمىگەن بولاتتى. شاھمات ئويناش ئەقلىي پائالىيەتلەرنىڭ تەركىبىي قىسمى سۈپىتىدە باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ تۇرمۇشىغا كىرىشى كېرەك. بۇ يەردە سۆزلەۋاتقىنىم پۈتۈنلەي باشلانغۇچ مەكتەپ، باشلانغۇچ مەكتەپ باسقۇچىدا زېھنىي مەشق ئالاھىدە ئورۇنغا ئىگە بولۇپ، ئالاھىدە خىزمەت شەكلى ۋە ئۇسۇلغا موھتاج بولىدۇ.

بىزنىڭ يەر شارى «سەپىرىمىز»

باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى بالىلارنىڭ نەزەر دائىرىسىنى ئۆز يۇرتىنىڭ دالاسى، ئورمانلىقىدىن پۈتۈن دۇنياغىچە كېڭەيتىشى كېرەك.

بالىلار 1 - يىللىقتىكى چېغىدىلا يەر شارىنىڭ غايەت زور بىر شار جىسىم ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ توختىماي ئايلىنىپ دىغانلىقىنى، بەزى چاغلاردا بىر تەرىپى قۇياشقا باقسا، بەزى چاغلاردا يەنە بىر تەرىپى قۇياشقا باقىدىغانلىقىنى بىلىۋالىدۇ. ئۇلار يەنە، بىر ۋاقىت ئىچىدە، يەر شارىنىڭ بەزى جايلىرىدا پۈركۈرۈم ئىسسىق ياز بولسا، يەنە بەزى جايلىرىدا قەھرىتان سوغۇق قىش بولىدىغانلىقىنى؛ بەزى جايلىرىدا تىنىچە قاراڭغۇ كېچە بولسا، بەزى جايلىرىدا كۈندۈز بولىدىغانلىقىنى بىلىدۇ. 2 - يىللىقتىن تارتىپ بىز يەر شارى «سەپىرىمىز» نى باشلىدۇق. بالىلار «يېشىل سىنىپ» تا ئولتۇراتتى، ئۇلارنىڭ ئالدىغا سۇنۇلغان «قۇياش» يورۇتۇۋاتقان بىر چوڭ گلوبۇس قويۇلغانىدى. «يەر شارى»، «قۇياش» نى ئايلانماقتا، «ئاي»، «يەر شارى» نى ئايلانماقتا. مەن بالىلارغا:

— قاراڭلار، مانا بۇ بىزنىڭ بىپايان ۋەتىنىمىز. بىز ۋەتىنىمىزنىڭ غەربىي قىسىم چېگرىسىغا يېراق بولمىغان جايدا تۇرۇۋاتىمىز. بىز يىراق شەرققە سەپەر قىلماقچىمىز. بىز ئۇ يەردىكى شەھەر ۋە يېزىلارنى زىيارەت قىلىپ، ئۇ يەردىكى كىشىلەرنىڭ قانداق تۇرمۇش كەچۈرىدىغانلىقىنى

كۆرۈپ باقايلى، ــ دېدىم. ئارقىدىن مەن بالىلارغا سەپەردە ئۇچرىغان دالا، دەريا ۋە ئاھالىلەر رايونلىرىنى سۆزلەپ بەردىم. مەن بىر ياقتىن سۆزلىگەچ، بىر ياقتىن رەسىم ۋە خۇەندىكى فىلىمنى كۆرسەتتىم.

كەچ كىرىپ كەتتى، ئىككى سائەتلىك «سەپەر» ــ نىڭ ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى سەزمەيلا قالدۇق، بىز تېخى 100 كىلومېتر يولنىمۇ «بېسىپ بولالمىغانىدۇق». بالىلار تەقەززا بولغان ھالدا كېلەر نۆۋەتتىكى «سەپەر» نى كۈتۈۋاتاتتى.

... شەھەر ۋە يېزىلار، ئورمانلىق ۋە دەريالار، ئىمارەتلەر ۋە قەدىمكى ئاسار ئەتىقىلەر بىرمۇبىر ئۆتمەكتە، بىراق «سەپەر» ھەرگىز زېرىكەرلىك ئەمەس ئىدى، چۈنكى بالىلار ۋەتەننىڭ ھەربىر يېرىدە بىر مۇنچە يېڭى، ئۆزگىچە ئۇسلۇبقا ئىگە نەرسىلەرنى كۆرەلەيتتى. «سەپەر» قىلغىلى نەچچە كۈنلەر بولدى، بىز ۋولگا دەرياسىغا يېقىنلىشىپ بولدۇق، بىر چوڭ سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى كۆز ئالدىمىزدا قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. ۋولگا دەرياسى ۋادىسىدىكى بىپايان يايلاقتا بىز يەنە چارۋىچىلارنى ئۇچراتتۇق. بالىلار جەمئىيەت ئولتۇرۇپ، ئىنسانىيەت تەقدىرىنى بۇرىغان ستالىنگرادنى قوغداش ئۇرۇشى توغرىسىدىكى ھېكايىنى ئاڭلىدى. ئەگەر ئۆز ھاياتىنى قۇربان قىلىشتىن ئايانمىغان ئاشۇ مىليونلىغان قەھرىمانلار قان كېچىپ باتۇرلارچە جەڭ قىلىپ، رەھىمسىز، ياۋۇز دۈشمەننىڭ ھۇجۇمىنى چېكىندۈرۈپ، ئۇلارنىڭ ئومۇرتقىسىنى ئۈزمىگەن بولسا، بىز بۈگۈن ئازادە سىنىپلاردا ئولتۇرالمىغان بولاتتۇق. بالىلارنى كەچكىدىن ئىنسانىيەتنىڭ تەقدىرىگە كۆڭۈل بۆلدىغان قىلىپ تەربىيىلەش، ئۇلارغا ھازىرمۇ يەر شارىدا يەنىلا يېڭى قانلىق ئۇرۇش قوزغاش قەستىدە بولۇۋاتقان كۈچلەرنىڭ مەۋجۇدلۇقىنى بىلدۈرۈش لازىم. بالىلارنىڭ دۈشمەنلەردىن قاتتىق نەپرەتلىنىش ھېسسىياتىنى قوزغاپ،

ئۇلاردا ئەجدادلارنىڭ قەھرىمانلىق ئىشلىرى ئىچىدىن: تەقدىرنىڭ قايىمىدا، كىشى ھەرگىز بىر تۇزان ئەمەس، بەلكى بىر خىل قۇدرەتلىك كۈچ دېگەن ئېتىقادنى تۇرغۇزۇش لازىم.

بىز داۋاملىق «سەپەر» قىلىپ، تەدرىجىي ھالدا ۋەتەننىڭ مەنزىلىنى ئىچكىرىسىگە كىردۇق. كۆز ئالدىمىزدا بىر يېڭى مەنزىرە: پۈتمەس - تۈگىمەس يەر ئاستى بايلىقلىرىغا ئىگە باي ئۇرال تېغى؛ سىرلىق ئېپتىدائىي ئورمانلىق ۋە مەۋج ئۇرۇپ ئېقىۋاتقان سىبىرىيە دەريالىرى... پەيدا بولدى. بىز خېلى كۈنلەرگىچە گېئولوگلار ــ تەبىئىي بايلىقلارنى قىدىرغۇچىلار بىلەن بىللە ئالماس كۆپ چىقىدىغان ئۇرالنىڭ گۈزەل زېمىنىدا «سەپەر» قىلدۇق. بىز پاراخوتقا ئولتۇرۇپ بايقال كۆلىدە ئۈزدۇق؛ بىز ئېگىز تاغ - تىك چوققىلارنى تاماشا قىلدۇق، بىز گۈلخان قېشىدا تۇنىدۇق... بىز داۋاملىق ئىلگىرىلىدۇق، كۆز ئالدىمىزدا يىراق شەرقنىڭ مول بايلىقلىرى ئايان بولدى، يەنە ئىلگىرىلىدۇق، دېگىزغا يېتىپ كەلدۇق. شۇنىڭ بىلەن، بىز يىراق ئوكيان پاراخوتىغا چۈشۈپ ساخالىن ئارىلىغا ماڭدۇق، ئاندىن كېيىن كۈيى ئارىلىغا كەلدۇق ــ ۋەتىنىمىزنىڭ بىر كۈنى دەل مۇشۇ جايدىن باشلىناتتى. بىز ئۇچ ئايغا يېقىن «سەپەر» قىلدۇق، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر كۈنى 100 كىلومېتردىن ئىلگىرىلىدۇق، 40 تىن ئارتۇق مىللەتنىڭ ۋەكىللىرى بىلەن ئۇچراشتۇق، ئاز بولمىغان داڭلىق شەخسلەر ــ دېھقان، ئىناكار، كان ئىشچىسى، بېلىقچى، گېئولوگلار بىلەن تونۇشتۇق. بىزنىڭ بەختلىك تۇرمۇش كەچۈرۈشىمىز ئۈچۈن، ئۇلار تەۋكۈپ ئەمگەك قىلىۋېتىپتۇ. «سەپەر» قىلىش ئارقىلىق، بالىلاردا: بىزنىڭ دۆلىتىمىز نەقەدەر بىپايان، باي، بىزنىڭ خەلقىمىز نەقەدەر ئىتتىپاق دېگەن بىر خىل پەخىرلىنىش

تۇيغۇسى پەيدا بولدى.

كېيىن بىز ۋەتىنىمىزنى يەنە بىر قانچە قېتىم «ساياھەت» قىلدۇق. بىز ۋەتىنىمىزنىڭ شىمالىغا بارغىنىمىزدا، كۆز ئالدىمىزدا پەيدا بولغىنى سوغۇق ھەم گۈزەل. قار - مۇز قاپلىغان رېمىن ۋە ھەيۋەتلىك شىمالىي مۇز ئوكيان بولدى. بۇ يەردە بىز يەنە ئېكسپېدىتسىيىمىزچىلەرنى، بۇغا باققۇچىلار ۋە ياغاچ كەسكۈچى ئىشچىلارنى كۆردۇق. غەربىي قىسىمدا، بىز قېرىنداشلىرىمىز گۈتسۇللارنىڭ تۇرمۇش ئەھۋالىنى كۆردۇق، يەنە تاغلىق رايوندىكى فېرمىنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىنى تاماشا قىلدۇق، جەنۇبتا، بىز كاۋكاز تاغ تىزمىلىرىنى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا تۈزلەڭلىكىنى «ساياھەت» قىلدۇق.

بىز توپتوغرا بىر يىل ۋاقىت سەرپ قىلىپ داۋاملىق «سەپەر» قىلدۇق. «ۋەتەن» دېگەن سۆز يارقىن ئوبرازلار بىلەن بالىلارنىڭ كاللىسىغا ئورناشتى. «ۋەتەن» دېگەن سۆز بالىلارنىڭ سوۋېت خەلقىنىڭ قەھرىمانلىق ئەمگەكلىرىگە بولغان ئىپتىخار تۇيغۇسىنى ئويغاتتى. باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ باشقا سىنىپ ئوقۇتقۇچىلىرىمۇ مېنىڭ ئۇسۇلۇم بويىچە، ۋەتەنىنىڭ كەڭ زېمىنىدا «ساياھەت» قىلىشقا باشلىدى. بىز بالىلارنى پۈتكۈل سوۋېت خەلقى ئىنتايىن قەدىرلەيدىغان بارلىق نەرسىلەرنى «ۋەتەن» دېگەن بۇ ئۇقۇمنىڭ ئىچىگە كىرگۈزىدىغان قىلىشقا تىرىشتۇق.

بالىلارغا قارىتا تەربىيە ئېلىپ بېرىشتىن ئىبارەت بۇ نۇقتىدىن قارىغاندا، ھەرقايسى ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيەتلەرگە «سەپەر» قىلىش ناھايىتى ئەھمىيەتلىك. بۇ قېتىمقى «سەپەر» دېنېپر دەرياسىدىن — روسىيە، ئۇكرائىنا ۋە بېلورۇسسىيىدىن ئىبارەت ئۈچ قېرىنداش جۇمھۇرىيەتتىن ئۆتىدىغان دەريادىن باشلاندى. بۇ دەريا بىلەن سەپەر قىلىش، بىزگە يول ئۈستىدىكى نۇرغۇنلىغان شەھەر ۋە يېزىلارنى، قېرىنداش مىللەتلەر-

نىڭ قەھرىمانلارچە ئۆتكەن ئۆتمۈشى ۋە بۈگۈننىڭ چۈشىنىش ئىمكانىيىتىنى بەردى. سىمولېنسكى بىلەن لويېۋ، كىيېۋ بىلەن كانىيېۋ، چېركەس بىلەن كىرىمنىچوگ، زاپوروژې بىلەن كاخفوكا — بۇ شەھەرلەرنىڭ ھەربىرى بالىلارغا قېرىنداش مىللەتلەرنىڭ ئۇلۇغ دوستلۇقىنى ئەسلىتەتتى. بۈندىن دوستلۇق، ئۇلۇغ ۋەتەن ئۈرۈشى يىللىرىدا، قول قىلغۇچىلارنى مەغلۇپ قىلىش ئۈچۈن، ئەركىنلىك ۋە مۇستەقىللىك ئۈچۈن ئورتاق ئېلىپ بېرىلغان قانلىق ئۈرۈشلاردا شەكىللەنگەنىدى. بۇ قېتىملىق «سەپەر» جەريانىدا، بىز يەنە بالىلارغا ئۇكرائىنا، رۇس، بېلورۇس خەلقىنىڭ ئۆز يۇرتىنىڭ دەريالىرىنىڭ گۈزەللىكىنى، ھەيۋەتلىكلىكىنى كۆيلەيدىغان، ھەرقايسى قېرىنداش مىللەتلەرنىڭ ئۇلۇغ دوستلۇقىنى كۆيلەيدىغان ناخشىلىرىنى قويۇپ بەردۇق. مەن بالىلارغا بىزنىڭ جۇمھۇرىيىتىمىزنىڭ پۈتكۈل سوۋېت ھاكىمىيىتى دەۋرىدىكى بۈيۈك تۆھپىلىرىنى بايان قىلىپ، بالىلارنىڭ قەلبىدە سوتسىيالىستىك ۋەتەنگە بولغان چوڭقۇر ئىپتىخار تۇيغۇسىنى ئويغاتتىم.

بىرنەچچە كۈندىن بۈيان، بىز دوستلۇق خاتىرىلىنىدىغان جايلاردا داۋاملىق «سەپەر» قىلدۇق. بۇ قېتىمقى «سەپەر» پرىياسىلاۋ — خىملىنىسكىيدىن باشلاندى. چۈنكى بۇ جاي ئۇكرائىنا خەلقى بىلەن رۇس خەلقىنىڭ مەڭگۈلۈك ئىتتىپاق تۈزگەنلىكىنىڭ سىمۋولى ئىدى. بىز تەسەۋۋۇرىمىزدا نەچچە يۈزلىگەن شەھەرنى بېسىپ ئۆتتۇق. يۇرتىنىڭ ئەركىنلىكى ۋە مۇستەقىللىكى ئۈچۈن، ئاق باندىتلارنى ۋە فاشىستلارنىڭ تاجاۋۇزىنى تارمار قىلىش ئۈچۈن ئورتاق كۈرەش قىلىش ئۇلارنىڭ تەقدىرىنى ئالىل ئۇرۇنلا بىر - بىرىگە چىڭ باغلىغانىدى.

روسىيە سوۋېت سوتسىيالىستىك جۇمھۇرىيىتىگە قىلىنغان «سەپەر» بالىلاردا ئۆچمەس تەسىرات قالدۇردى. تەڭداشسىز

كۆپ مىللەتنىڭ ئۇلۇغ دوستلۇقى — رۇس زېمىنىدا 100 دىن ئارتۇق مىللەت ياشايدۇ — ئوبرازلىق ھالدا كۆز ئالدىمىزدا نامايان بولدى. بىز ۋولگا دەريا‌سى ۋادىسى، شىمالىي كاۋكاز، ئورال، سىبىرىيە، يىراق شەرق ۋە شىمالىي قۇتۇپتىكى مىللەتلەرنىڭ ھاياتى ۋە ئەمگەك ئەھۋالى بىلەن تونۇشتۇق.

بىز بىرنەچچە قېتىملىق «سەپەر» نىمزدە لېنىن تۇرغان جايلارنى زىيارەت قىلدۇق. ئۇلىيانوۋسكى، كويبىشېۋ، قازان، لېنىنگراد، موسكۋا، شۇشىنسكىي — خېرىتىدىكى بۇ كىچىك چېكىتلەرنىڭ ھەربىرى بالىلارنىڭ قەلبىدە بىر يارقىن رەسىمنى پەيدا قىلالايتتى. مەن بالىلارغا يەنە ۋىلادىمىر ئىلىچ لېنىن — كوممۇنىستىك پارتىيە ۋە سوۋېت جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرغۇچىسى — نىڭ بالىلىق ۋە ياشلىق دەۋرىنى سۆزلەپ بەردىم.

بىلۇرۇسىيە ۋە مولداۋىيە، ئوتتۇرا ئاسىيا، بالتىق دېڭىزى بويى ۋە تاشقى كاۋكازدىكى ھەرقايسى ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيەتلەرگە قىلىنغان «سەپەر» بالىلارغا ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ دوستلۇقىغا دائىر تەسىراتلەرنى كۆرسەتتى. چۈنكى ئەينى ۋاقىتتا بىزنىڭ بۇ سىنىپنىڭ رۇس ۋە بىلۇرۇس كىچىك دوستلار بىلەن دوستلۇق خەت ئالاقىسى بار ئىدى، شۇڭا بىزنىڭ تەسەۋۋۇر «سەپەر» نىمز تېخىمۇ جانلىق، قىزىقارلىققا ئىگە بولدى.

بىز يەنە خەلقئارا «سەپەر» گە چىقتۇق. بىزنىڭ مەقسىتىمىز: يەر شارىنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى گۈزەل تەبىئەت مەنزىرىلىرىنى كۆرسىتىپ، ئۇلارغا دۇنيادىكى ھەرقايسى دۆلەت خەلقلىرىنىڭ تۇرمۇشى ۋە ئەمگىكىدىكى بارلىق نەرسىلەرنى تونۇشتۇرۇپ، بالىلارنىڭ ئوخشاشمايدىغان تىلدىكى كىشىلەرنىڭ مەدەنىيەت، سەنئەت، تارىخ ۋە ھازىرقى ھالىتىگە بولغان قىزىقىشىنى قوزغاشتىن ئىبارەت ئىدى. يەنە يەر شا-

رىدىكى ياخشىلىق بىلەن قەبىھلىكنى ئوتتۇرىسىدىكى كۆرەشنى كۆرسىتىش كېرەك ئىدى. ۋەتەندە قىلغان «سەپەر» بىلەن سېلىشتۇرغاندا، بۇ «سەپەر» لەردىكى بۇئاستە كۆرۈش تېخىمۇ زور رول ئويناياتتى، چۈنكى بۇ «سەپەر» لەر جەريانىدا، بالىلاردا يىراق جايلار ۋە بىزنىڭ بۇ يەردە كۆرەلمەيدىغان تەبىئەت توغرىسىدىكى ئۇقۇملار شەكىللىنەتتى.

ئالدى بىلەن، بىز ئىسسىق بەلباغ دۆلەتلىرىنى «ساياھەت» قىلدۇق. ھەر كۈنى بالىلار بۇ دۆلەتلەر توغرىسىدىكى ھېكايىلەرنى ئاڭلىدى، بۇ دۆلەتلەر توغرىسىدىكى فىلىملەرنى كۆردى. ئاستا — ئاستا بالىلار مىسىر، ھىندىستان، سىرىلانكا، ھىندونېزىيە قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ تەبىئىي مۇھىتى، تۇرمۇش ئۇسۇلى، ئەمگەك ۋە مەدەنىيىتىنى چۈشىنىشكە باشلىدى، بالىلار ئۆزلىرىنى مەغرۇر پالما دەرىخى تېگىدە، تۇرغاندەك ھېس قىلدى، ئىسسىق بەلباغ قۇياشىنىڭ قىزىتىشىنى ۋە قاتتىق يامغۇردىن كېيىنكى سالقىنلىقنى سېزگەندەك بولدى. ئۇلار يەنە ئۇ يەردىكى ئەمگەكچى خەلقنىڭ تۇرمۇش ئەھۋالىنى كۆزدىن كەچۈردى. بۇ قېتىملىق «سەپەر» لەر ئىچىدە، بالىلارنى ئەڭ قىزىقتۇرغىنى ئېھرام دۆلىتى — مىسىرغا قىلىنغان «سەپەر» بولدى.

ئارقىدىن، بىز يەنە قوشنا دۆلەتلەرگە «سەپەر» قىلدۇق. بىز ئارقا — ئارقىدىن بالتىق دېڭىزى بويىدىكى دۆلەتلەرنى، سكاندىناۋىيە دۆلەتلىرىنى، ئوتتۇرا ياۋروپادىكى ھەرقايسى دۆلەتلەرنى، تۈركىيىنى، ئىرانىنى، ئافغان ۋە ياپونىيىنى سايا-ھەت قىلدۇق. ئەڭ ئاخىردا، بىزنىڭ «ساياھەت» قىلغىنىمىز ئافرىقا ۋە جەنۇبىي ئامېرىكا، كانادا، ئاۋسترالىيە ۋە جەنۇبىي قۇتۇپ قىتئەسى بولدى.

يەر شارىنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى كىشىلەرنىڭ ئەمگەك ۋە تۇرمۇشى، بالىلارنىڭ قەلبىدە چوڭقۇر تەسىر

قالدۇردى. ئۇلار ئىنسانلار مەيلى قەيەردە ياشىسۇن، مەيلى ئۇلارنىڭ تېرىسى قانداق رەڭدە بولسۇن، مەيلى قايسى تىلدا سۆزلىسۇن، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ ئەمگەك قىلىشى، پەرزەنت لىرىنى تەربىيىلىشى، بەختكە ئىنتىلىشى لازىملىقىنى بىلىۋالدى. بالىلار بىزنىڭ قېرىنداش دۆلەتلىرىمىز — سوت سىيالىستىك دۆلەتلەرنى «سايامەت» قىلغان چاغدا، مەن ئۇ يەردىكى خەلقلەرنىڭ تۇرمۇش ۋە ئەمگەك مەنزىرىسىنى تېخىمۇ روشەن ئىپادىلەپ بېرىشكە تىرىشىپ، بالىلارنىڭ گېرمانىيە زېمىنىدىكى تۇنجى سوتسىيالىستىك دۆلەت — گېرمانىيە دېموكراتىك جۇمھۇرىيىتى خەلقىغە بولغان دوستلۇق تۇيغۇسىنى ئويغاتتىم.

نۇرغۇنلىغان جانلىق مىساللار، بالىلارغا فاشىزم بىلەن گېرمانىيە خەلقىنىڭ ھەرگىز بىر ئىش ئەمەسلىكىنى تونۇتتى. گىتلېرنىڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمرانلىقىدىكى زۇلمەتلىك يىللاردا، گېرمانىيە ئىشچىلار سىنىپىنىڭ نۇرغۇنلىغان مۇنەۋۋەر پەرزەنت لىرى ناتسىستلارغا — سوۋېت خەلقى ھايات - ماماتلىق كۈرەش ئېلىپ بارغان دوشمەنلەرگە قارشى تۇرۇش ئۈچۈن، ئۆزلىرىنىڭ قىممەتلىك ھاياتىنى تەقدىم قىلغانىدى.

يەر شارى «سەپىرى» ئارقىلىق، بالىلار ھەرگىز ھەممىلا كىشى بەختلىك ياشىمايدىغانلىقىنى بايقىدى. ئەسلىدە يەر شارىدا، بەزى دۆلەتلەردە تېخى كىشىنى ئېزىدىغان ھادىسىلەر مەۋجۇت ئىكەن، تېخى نامراتلىق ۋە ئاچارچىلىق مەۋجۇت ئىكەن. بالىلارنىڭ ئېڭىدا بىر خىل ئىدىيە، يەنى بىر خىل جىنايەتنىڭ شەكىللىنىشىنىڭ مەنبەسى ئادالەتسىز ئىجتىمائىي تۈزۈمدە ئىكەن دېگەن ئىدىيە تۇرغۇزۇلدى، يەر شارى «سەپىرى» ئارقىلىق، بالىلار دۇنيادا ھەقسىزلەتكەن ئېكسپىلاتاتورلار ۋە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىنغۇچىلار ئوتتۇرىسىدىكى مۇرەسسەسىز كۈرەشنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ئىشەندى. «سەپەر»

جەريانىدا، مەن ئىمكانىنىڭ بارىچە بالىلارنى تا ھازىرغىچە قوللىنىۋاتقان ئەمگەكچى خەلقنىڭ ئازابىنى چىن قەلبىدىن ھېس قىلدۇرۇشقا تىرىشتىم. بىز ئەرەب دۆلەتلىرىگە «سەپەر» قىلغان چېغىمىزدا، مەن بالىلارغا بەزى كىنولارنى كۆرسەتتىم، كىنودىكى تەپسىلاتلار بالىلارنى لەرزىگە سالدى. بەزى دۆلەتلەردە، مەسىلەن، سەئۇدى ئەرەبىستاندا بالىلارنىڭ تەڭ دېمەتلىكلىرى — ئوغۇل بالىلار ۋە قىز بالىلار قوللۇقتا سېتىلىپ، پۇتلىرىدا كىشەن سۆرىگىنىچە قامچا ئاستىدا ئېغىر ئىشقا سېلىنىدىكەن. قول بازىرىنىڭ قېشىدا بۇ دۆلەتنىڭ ھۆكۈمرانلىرىنىڭ ئەپسانىلەردىكىدەك ھەشەمەتلىك قەسىرلىرى بار ئىكەن. بالىلار بۇ كۆرۈنۈشلەرنى كۆرگەن چېغىدا، يۈرىكى پىچاق كەسكەندەك ئازابلىنىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن، بالىلار ئۆز دۆلىتىدىكى پۇقرالارنىڭ ئەركىن ئەمگىكىگە باشقىچە بىر خىل نەزەر بىلەن قاراشقا باشلىدى، ۋەتەننىڭ مەنپەئىتى، ئۆزىنىڭ ئائىلىسى، ئۆز خەلقى ئۈچۈن ئەمگەك قىلىش ئەڭ زور بەخت ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىشقا باشلىدى.

يەر شارىدا كىشى كىشىنى ئېزىدىغان ھادىسىلەر يەنە مەۋجۇتلا بولىدىكەن، پۈتۈن ئىنسانىيەتنى سۆيۈش تەربىيىسىنى ئېلىپ بارغىلى بولمايدۇ. چۈنكى ئابستراكت ئىنسانىيەت بولمايدۇ، بەلكى دۇشمەنلەشكەن سىنىپلار — ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىنغۇچىلار ۋە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچىلار بولىدۇ. مېنىڭچە، بالىلارغا كېچىكىدىن نېمىنىڭ ئىنقىلابىي كوممۇنىزملىق ئىدىيە ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈش ئىنتايىن مۇھىم. شۇڭلاشقا، مەن دائىم بالىلارغا ۋەتەننىڭ ئۆتمۈشىنى ئەسلىتىمەن، بالىلارغا خەلقىمىزنىڭ ئەركىنلىك ۋە مۇستەقىللىك ئۈچۈن ئېلىپ بارغان قانلىق كۈرەشلىرىنى سۆزلەپ بېرىمەن. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، مەن يەنە جانلىق مىساللاردىن پايدىلىنىپ بۈگۈنكى مۇستەملىكىلەردىكى خەلقلەر ۋە كاپىتالىستىك دۆلەتلەردىكى

ئەمگەكچىلەرنىڭ ئۆز هوقۇقىنى قوغداش ئۈچۈن كۈرەش قىلىۋاتقانلىقىنى چۈشەندۈردۈم. بۇ تەربىيىلەر ئارقىلىق، بالىلاردا: كىشىلەر مەلۇم ئېتىقاد ئۈچۈن خەۋپ - خەتەردىن باش تارتماسلىقى كېرەك دېگەن ئەقىدە پەيدا بولدى. شۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ئىدىيە ئېڭىدا سىنىپىي قارىمۇقارشىلىقنىڭ ماهىيىتى ئەڭ روشەن ئىپادىلىنىدۇ. مېنىڭ ئۈچۈن ئېيتقاندا، ئەڭ مۇهىمى، ئالىيجاناب ئىدىيە ئۈچۈن جان پىدا قىلغان كىشىلەرنى ئوقۇغۇچىلىرىمغا ئۆلگە قىلىدۇرۇش، ئېزىشكە ئىتائەتمەنلىك بىلەن باش ئەگگەن كىشىلەرگە قارىتا ئوقۇغۇچىلىرىمدا مەنسىتمەسلىك هېسسىياتىنى قوزغىتىشتىن ئىبارەت. مانا بۇ، نېمە ئۈچۈن كىشىلەرنىڭ كېيىنكى بەخت ئۈچۈن ئەمگەك قىلىش، ياشاش ۋە كۈرەش قىلىش دۇنياسىنى سەبىيي بالىلارغا كۆرسىتىپ بېرىشنىڭ سەۋەبىدۇر.

مېنىڭ يېتەكچىلىكىمدە، بالىلار كوممۇنىزملىق ئىدىيىگە بولغان چۈشەنچىسىدىن تەدرىجىي هالدا كوممۇنىستىك پارتىيە دېگەن بۇ ئۇقۇمنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋالدى. مەن ۋەتىنىمىزنىڭ ئۆتمۈشىنى ئەسلىگەن ۋاقىتىمدا، جانلىق پاكىتلار بىلەن ئىشچىلار سىنىپىنىڭ مۇنەۋۋەر ۋەكىللىرىنىڭ كىشى كىشىنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىدىغان تۈزۈمنى يوقىتىش ئۈچۈن، ئەمگەكچى خەلقنى بەختكە ئېرىشتۈرۈش ئۈچۈن، بايلىقنى بايلىق يارىتىۋاتقۇچىلارغا قايتۇرۇپ بېرىش ئۈچۈن هايات - ماماتلىق كۈرەش ئېلىپ بارغان كۆرۈنۈشلىرىنى سۆزەتلەپ بەردىم. مېنىڭ سۆزلىگەنلىرىم، لېنىن ۋە كوممۇنىستىك پارتىيىنىڭ ئىشچىلار ۋە دېھقانلارنى قانداق قوزغاتقانلىقىنى، قانداق قىلىپ مۇستەبىت هۆكۈمرانلىقنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ سوۋېت هاكىمىيىتىنى قۇرغانلىقىنى جانلىق سۆزەتلەپ بەردى. بالىلار ئۆلۈغ ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ غەلىبىسىنىڭ ئاسان قولغا كەلمىگەنلىكىنى، لېنىن ۋە ئۇنىڭ سەيداشلىرى - كوممۇنىست

لارنىڭ باتۇرانە، جاپالىق كۈرەش قىلىشى ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشقانلىقىنى بىلىۋالدى. ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ غەلىبىسى، ئېلىمىز خەلقى ئۈچۈن ئەركىنلىك ۋە بەختكە ئېلىپ بارىدىغان پارلاق يولنى ئېچىپ بېرىپلا قالماي، بەلكى كاپىتالىستىك دۆلەتلەر قۇل قىلىۋاتقان خەلقلەرگىمۇ مۇستەقىللىك ۋە ئازادلىق يولىنى كۆرسىتىپ بەردى.

ۋەتىنىمىزدىكى «سەپەر» جەريانىدا، مەن بالىلارغا سوۋېتلەر هاكىمىيىتە ئۆتقاندىن كېيىنكى يەر - جاهانىنى ئاستىن - ئۈستۈن قىلغۇدەك ئۆزگىرىشلەرنى: ۋەتەننىڭ بېپايان زېمىنىدا سانسىزلىغان چوڭ زاۋۇتلارنىڭ قۇرۇلغانلىقى، مىڭلىغان - ئونمىڭلىغان گۈزەل كولخوزلارنىڭ قۇرۇلغانلىقى، سوۋېت خەلقىنىڭ مەدەنىيەت ۋە تۇرمۇش سەۋىيىسىنىڭ ئىنتايىن زور يۇقىرى كۆتۈرۈلگەنلىكىنى تونۇشتۇردۇم. مەن بالىلارنىڭ تۇرمۇشىنى، بىزنىڭ پۈتۈن خەلقىمىزنىڭ بالىلارنىڭ بەختلىك بالىلىق دەۋرىنى قوغداۋاتقانلىقىنى ئالاهىدە تىلغا ئالدىم.

سوۋېت خەلقىنىڭ كۈنسايىن يۇقىرى كۆتۈرۈلۈۋاتقان تۇرمۇشى كاپىتالىستىك دۆلەتلەردىكى ئەمگەكچى خەلقنىڭ جاپالىق تۇرمۇشى بىلەن روشەن سېلىشتۇرمىنى شەكىللەندۈردى.

ياپونىيىگە قىلغان «سەپەر» بالىلارغا گۇاڭداۋ ئارىلىدا ئاتوم بومبىسى پارتلىتىلغانلىقتىن ئون مىڭلىغان تىنچ پۇقرالارنى رادىئو ئاكتىپ كېسىلىگە گىرىپتار قىلغانلىقىنى بىلدۈردى. ئۇلار يەنە زوزو مۇجىزىنى دېگەن بىر قىزچاقنىڭ ئېغىر كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ، ئورۇن تۇتۇپ قالغانلىقىنى بىلدى. بالىلار يىراقتىكى تەڭ دەمەتلىكلىرىنىڭ ئازابى ئۈچۈن ئىچ ئاغرىتتى. ئۇلار بۇ قىزچاقنى ياردەم قىلىشنى بەك ئارزۇ قىلاتتى. لېكىن نېمىنى ياردەم قىلىدۇ، قانداق

یاردەم قىلىش كېرەك؟ بىر ھازاغىچە بۇنى ئويلاپ يېتەلمىدى. ياپونىيەگە «سەپەر» قىلىپ بېرىنەچچە ھەپتىدىن كېيىن، مەن بالىلارغا بىر كىچىك خەۋەرنى تونۇشتۇردۇم. خەۋەردە زوزو مۇجىزىنىڭ ئۆزىگە بىر ۋەزىپىنى، يەنى 1000 دانە قەغەز تۇرنا ياساشنى ۋەزىپە قىلغانلىقى تىلغا ئېلىنغانىدى (ياپونلار-نىڭ ئادىتىدە، 1000 دانە قەغەز تۇرنا ياسىغان كىشى مەڭگۈ بەختلىك بولارمىش). بىزنىڭ خەلقىمىزدىمۇ شۇ خىلدىكى ئادەت بار: ئانىلار كۆپ ھالىلاردا ئاغرىپ قالغان بالىلىرى ئۈچۈن بالىلارغا ساغلاملىق ئېلىپ كېلىدىغان نۇر-غۇنلىغان قەغەز بوز تورغايلارنى ياسايدۇ. بالىلار بۇنى ئاڭلى-غاندىن كېيىن ھەممىسى قەغەزدىن كىچىك تۇرنىلارنى ياسىدى ھەمدە يېراقتىكى قۇياش دۆلىتىگە ئەۋەتىپ بەردى... نەچچە يىللار ئۆتۈپ كەتتى، مېنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىم چوڭ بولۇپ يېگىت ۋە قىزلارغا ئايلاندى. لېكىن ئۇلار دائىم قايغۇروش ھېسسىياتى بىلەن زوزو مۇجىزىنىڭ سالامەتلىك ئەھۋالىغا دائىر ھەربىر خەۋەرنى ئاڭلايتتى. يېراقتىكى بۇ دوستىنىڭ دۇنيادىن ئۆتكەنلىك خەۋىرى يېتىپ كەلگەندە، ياش قەلبلەر گويا تۇغقىنىدىن ئايرىلىپ قالغاندەك ھەسرەتلەندى.

مېنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىمنىڭ كۆز ئالدىدا كېڭىيىۋاتقان دۇنيا — دېڭىز ۋە ئوكيانلار، قۇرۇقلۇق ۋە ئارالىلار، ئاز ئۇچرايدىغان ئۆسۈملۈكلەر ۋە ھايۋانلار، شىمالىي قۇتۇپ نۇرى ۋە يىل بويى قاتتىق ئىسسىق بولىدىغان ئىسسىق بەلباغلارلا ئەمەس، بەلكى ئالدى بىلەن ئادەملەر، كىشىلەرنىڭ بەختىيار كېلەچەك ئۈچۈن قىلغان ئەمگەك ۋە كۆرەشلىرى، ئىنسانىيەتنىڭ ئەۋلادمۇ ئەۋلاد ھەقانىيەت ۋە بەختكە ئىنتىلىشلىرى ئىدى. بۇلار، كىشى كىشىنى ئېزىش يوقىتىلغان دۆلەتتە، ئاللىبۇرۇن رېئاللىققا ئايلانغانىدى. بالىلار ئىنسانىيەت تەقدىرىنىڭ غېمىنى يەيدىغان كىشىلەردىن بولۇش سۈپىتى

بىلەن ھەقىقىي تۇردە بۇ دۇنياغا كېرەكلىكى، پەقەت بىر چەتتە قاراپ تۇرغۇچى بولۇپ قالسا بولمايدۇ. مەلۇم جايدا نېمە ئىش يۈز بەرگەنلىكىنى بىلىپلا قالمىدىغان ھەمدە غۇلغۇلا قىلىپ قويۇش بىلەنلا بولمىدى قىلمىدىغان بولۇپ قالسا بولمايدۇ.

دۆلەت ئىچى ۋە خەلقئارا قىلىنغان «سەپەر» لەردە، چوقۇم بىلىم ۋە تەسىراتلارنىڭ ھەددىدىن كۆپ بولۇپ كېتىش خاھىشىدىن ساقلىنىش لازىم. تولستوي گۈدەك بالىلار ئوقۇتقۇچىلىرىغا مۇنداق تەكلىپ بەرگەنىدى: «كىتابلار ئىچىگە (بولۇپمۇ كىچىك دوستلار كۆرىدىغان چەت ئەل كىتابلىرى ئىچىگە) ھەددىدىن تاشقىرى چۆكۈپ كېتىشتىن ساقلىنىش لازىم، بالىلارغا يەرشارىنىڭ ئېغىرلىقى قانچىلىك، قۇياشنىڭ ئېغىرلىقى قانچىلىك، قۇياش قايسى ماددىلاردىن تۇزۇلگەن، دەل - دەرەخ ۋە ئادەملەر قانداق بولۇپ ھۈجەيرىلەردىن تۇزۇلگەن، كىشىلەر قايسى ئاجايىپ ماشىنىلارنى كەشىپ قىلغان قاتارلىق ئىلىم - پەن جەھەتتىكى ئالاھىدە مۇۋەپپەق-يەتلەرنى سۆزلەپ بېرىش لازىم.» (ل. ن. تولستوي «پېداگو-گىكا ماقالىلىرىدىن تاللانما»، 340 — 339 - بەتلەر). نوقۇل خۇلاسە ئوقۇغۇچىلارغا قارىتا ناچار تەسىر پەيدا قىلىدۇ، بۇ ئاسانلا ئۇلارنى ئاڭلىغانلىكى نەرسىلەرگە ئىشىنىشكە ئادەت-لەندۈرۈپ قويىدۇ. — بۇ ئۇلۇغ يازغۇچى ۋە پېداگوگ ئۆزىنىڭ تەكلىپىنى مانا شۇنداق ئىزاھلىغانىدى. ئۇ بۇ سۆزلەرنى يېزىپ تا ھازىرغىچە نەچچە ئون يىل ئۆتۈپ كەتتى، دۇنيا پۈتۈنلەي باشقا بىر قىياپەتكە ئۆزگىرىپ كەتتى، پەن - تېخنىكا غايەت زور مۇۋەپپەقىيەتلەرگە ئېرىشتى، بالىلارنىڭ نەزەر دائىرىسىمۇ كۆپ كېڭەيدى. لېكىن تولستوينىڭ تەكلىپى بۈگۈنكى كۈندىمۇ ئاۋۋالقىدەكلا ناھايىتى قىممەتلىك. قىسقىسى، بالىلارغا ھەددىدىن كۆپ ماتېرىياللارنى قاچىلىۋې-تىشقا مۇتلەق بولمايدۇ.

بالىلارنى ئەقلىي ئەمگەك ۋە ئۆگىنىشتە مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشنىڭ خۇشاللىقىدىن بەھرىمەن قىلايلى

ئوقۇغۇچىنىڭ ئەقلىي ئەمگەك، ئۆگىنىش جەريانىدىكى ئوڭۇشلۇق ۋە ئوڭۇشسىزلىقلىرى، ئۇنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشى ۋە ئىچكى دۇنياسىدا ئىپادىلىنىدۇ. بۇ نۇقتىغا سەل قارىلسا، ئېچىشلىق ئاقىۋەتكە ئېلىپ بېرىشى مۇمكىن. بالا نېمىلەر-نىدۇر چۈشىنىپ ۋە ئىگىلەپلا قالماي، بەلكى يەنە ئۆز ئەمگىكىنىڭ مېۋىسىنى ھېس قىلىپ تۇرىدۇ، مۇۋەپپەقىيەت ۋە مەغلۇبىيەتلەرگە قارىتا چوڭقۇر ئىچكى تەسىراتى بولىدۇ.

يېشى كىچىك بالىلار ئۇچۇن ئېيتقاندا، ئوقۇتقۇچى ئادىللىقنىڭ سىمۋولى بولىدۇ. لاياقەتسىز نومۇر ئالغان 1 - يىللىق ئوقۇغۇچىسىنىڭ كۆزلىرىگە دىققەت قىلىپ ببقىڭ... بۇ بالا ئۆزىنىڭ بەختسىزلىكىنى ھېس قىلىپلا قالماي، بەلكى يەنە ئۇنىڭدا ئوقۇتقۇچىغا قارىتا دوستانە بولمىغان پوزىتسىيە پەيدا بولغان، ھەتتا ئوقۇتقۇچىغا دۇشمەنلىك نەزەرى بىلەن قاراشقا باشلىغان بولۇشى مۇمكىن. ئوقۇتقۇچىنىڭ ئوقۇغۇچىغا ئىككى نومۇر قويۇشى، ئوقۇغۇچىنىڭ بىلىمىنى ئىگىلىمىگەنلىكىدىن بولغان، ئەمما ئوقۇغۇچىنىڭ قارىشىدا، ئوقۇتقۇچى بىر ئادالەتسىز ئادەم بولۇپ قالىدۇ.

ئىلگىرى بىر مەكتەپتە مۇنداق بىر ئىش يۈز بەرگەنىدى. بىر ئوقۇغۇچى — ئالیوشا ئۆسۈملۈكنىڭ ئوزۇقلۇقىنى قانداق قوبۇل قىلىدىغانلىقى ۋە نەپەسلىنىدىغانلىقىنى، يۇمران بىخنىڭ قانداق قىلىپ يوپۇرماقلا ئايلىنىدىغانلىقىنى، مېۋىنىڭ قانداق

قىلىپ چېچەكتىن ئۆزگىرىدىغانلىقى قاتارلىق مەسىلىلەرنى ھەرقانداق قىلىپمۇ چۈشىنەلمەپتۇ. ئوقۇتقۇچى پات - پات ئالیوشانى تۇرغۇزۇپ، ھەر قېتىمدا: «توۋا، بۇنچە ئاددىي نەرسىنىمۇ ئۇقمامسەن؟ سېنىڭ نېمىنى بىلىشىڭ مۇمكىن؟» دەيدىكەن. بىر قېتىم، دەرسخانىدا ئوقۇتقۇچى كۆپچىلىككە: «نەچچە كۈندىن كېيىن، كاشتان دەرىخى بىخ چىقىرىدۇ، ۋاقتى كەلگەندە بىز سىنىپ بويىچە دەرەخلىككە بېرىپ دەرس ئۆتىمىز. ئالیوشا، ئەگەر ھەممە ئادەم بىلىدىغان بۇ مەسىلىنى يەنە سۆزلىيەلمىسەڭ، ئۇنداقتا قىلچە ئۈمىدە بولمايدۇ» دەپتۇ. ئوقۇتقۇچى ئۆزى قولى بىلەن تىككەن كاشتان دەرىخىنى ئىنتايىن ياخشى كۆرەتتىكەن. دەرس ئۆتۈشىنىڭ ئالدىنقى كۈنى، ئوقۇتقۇچى بىرقانچە ئوقۇغۇچىنى باشلاپ دەرەخلىكنى كۆرگىلى كېلىپتۇ. كاشتان دەرەخلىرى بىخ چىقىرىپ ئۆزگىچە قىياپەتكە كىرگەنىكەن. بىراق، ئەتىسى پۈتۈن سىنىپتىكىلەر دەرسكە كەلگىنىدە، ئوقۇتقۇچى قاتتىق چۆچۈپ كېتىپتۇ: دەرەخلەردىكى بىخلار پاك - پاكىز چۈشۈرۈۋېتىلگەنىكەن. بالىلار روھى چۈشكەن ھالدا قاراپ تۇرۇشۇپتۇ. ئوقۇتقۇچى ئالیوشانىڭ كۆزلىرىدە چاقناپ تۇرغان بىراۋنىڭ بەختسىزلىكىدىن خۇشال بولۇش نۇرلىرىنى بايقاپ قاپتۇ.

بۇ قىلمىشنىڭ ئارقىسىغا باللىق قەلبىنىڭ غايەت زور روھىي ئازابى يوشۇرۇنغان بولۇپ، ئاخىرىدا مەسىلىنىڭ پارتىلىشىغا، بالىنىڭ قاتتىق غەزەپلىنىشىگە سەۋەب بولغان. ئەمەلىيەتتە، بۇ بالىنىڭ مۇئەللىمىنىڭ ئۆزىگە ئىشەنمىگەنلىكىگە قارىتا كۆرسەتكەن بىر قېتىملىق قارشىلىقىدىن ئىبارەت. لېكىن، رېئاللىقتا ھەمىشە مۇنداق ئەھۋال بولۇپ تۇرىدۇ، يەنى، دائىم ئىككى نومۇر ئالىدىغان بەزى بالىلار ئۆزىنىڭ تەقدىرىگە پەرۋاسىز قارايدۇ، ئۆزىنىڭ نومۇرىغا كارى بولماسلىق پوزىتسىيەسىنى تۇتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بۇ بالىنىڭ

ئۆز نومۇرىغا بولغان كارى بولماسلىق پوزىتسىيىسى ساۋاق-
داشلىرىنىڭ مەسخىرە ماتېرىيالىغا ئايلىنىپ قالىدۇ، شۇنىڭدەك
بارا - بارا كۆپچىلىك ئادەتلىنىپ قالىدۇ - دە، ۋاقانە بىلەن
بېگا ئىككى نومۇر ئېلىشقىلا لايىق، ھەرگىز باشقا نومۇر
ئالالمايدۇ دەپ قارايدىغان بولۇپ قالىدۇ. بۇ، ئۆسۈۋاتقان
بىر كىشى ئۈچۈن ئېيتقاندا، نەقەدەر بەختسىزلىك، نەقەدەر
قورقۇنچلۇق - ھە! بىلىشىمىز كېرەككى، بالىلىقىدىن تارتىپ
ئۆزىگە بولغان ئىشەنچتىن مەھرۇم بولغان كىشىدىن يەنە
نېمىنى كۈتكىلى بولىدۇ؟

ھەربىر بالىنى بىلىم ئىگىلەش جەريانىدا ئىنسانىي
غۇرۇر تۇيغۇسى ۋە پەخىرلىنىش تۇيغۇسىنى ھېس قىلىش
ئىمكانىيىتىگە ئېرىشتۈرۈش، ئەڭ مۇھىم تەربىيىلەش ۋەزىپىلە-
رىنىڭ بىرى. ئوقۇتقۇچى ئەتراپىمىزدىكى دۇنيانى بالىلارنىڭ
كۆز ئالدىدا ناماياں قىلىپلا قالماي، بەلكى يەنە بالىلارنى
ئۆزىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىرى بىلەن پەخىرلىنىدىغان، ئەتراپىمىز-
دىكى دۇنيانىڭ ئاكتىپ ياراتقۇچىلىرى بولىدىغانلىقىغا ئىشىنە-
دىغان قىلىشى لازىم. ئوقۇتۇش كوللېكتىپ ئىچىدە ئېلىپ
بېرىلىدۇ، بىراق، بالىلار تونۇش يولىغا تاشلىغان ھەربىر
قەدىمىنى مۇستەقىل بېسىشى لازىم. ئەقلىي ئەمگەك يەككىلىك
خاراكتېرى ئىنتايىن كۈچلۈك ئەمگەك. بۇ خىل ئەمگەك
بالىلارنىڭ قابىلىيىتىگە تايىنىپلا قالماي، بەلكى يەنە بالى-
لارنىڭ مەجبۇرىلىكى ۋە باشقا نۇرغۇنلىغان ئاسان
بايقىغىلى بولمايدىغان خۇسۇسىي شەرتلەرگە تايىنىدۇ.

بالا خاتىرجەم قەلبى ۋە «تىرىشىپ ئۆگىنىش» ئارزۇسى
بىلەن مەكتەپكە كېلىدۇ. ئۇ ئۆزىنى باشقىلارنىڭ ھۆرۈن ۋە
پىشكەل دەپ قارىشىدىن قورقىدۇ. تىرىشىپ ئۆگىنىش ئارزۇسى
گۈزەل ئارزۇ. مېنىڭ قارىشىمچە، بۇ ئارزۇ بىر نۇرلۇق ئۈچقۇنغا
ئوخشايدۇ، ئۇ بالا ھاياتىنىڭ بىر پۈتۈن مەنىسىنى نامايان

قىلالايدۇ، ئۇ بالىنىڭ خۇشال - خۇرام دۇنياسىنى نامايان
قىلالايدۇ. لېكىن بۇ ئاجىز، قىلچە ئۆزىنى قوغداش ئىقتىدارى
يوق ئۈچقۇن. بالا ئۇنى ئېلىپ ئوقۇتقۇچىنىڭ يېنىغا كېلىدۇ
ھەمدە سىزگە - ئوقۇتقۇچىغا چەكسىز ئىشەنچ باغلايدۇ.
لېكىن، ئەگەر سىز بالىنىڭ بۇ گۈزەل ئارزۇسىنى بايقىمىغان
بولسىڭىز، ئۇنداقتا، بۇ سىزنىڭ ئۆز ئوقۇغۇچىڭىزنىڭ بۇگۈنكى
ۋە كېلەچىكىگە قارىتا كۈچلۈك مەسئۇلىيەتچانلىق تۇيغۇڭىزنىڭ
يوقلۇقىدىن دېرەك بېرىدۇ. ئوقۇتقۇچىنىڭ ئوقۇغۇچىنىڭ
دىلىغا ئازار بېرىدىغان بىرەر ئېغىز قوپال سۆزى ياكى سوغۇق
مۇئامىلىسى، قىسقىسى، بالىنىڭ قەلبىگە پەرۋاسىزلارچە تېگىپ
كېتىش، بۇ ئۈچقۇنىنى ئۆچۈرۈپ قويىدۇ. بالا ئۆگىنىشتە
مۇۋەپپەقىيەت قازانغاندىلا، ئۇ: «مەن ئالغا بېسىۋاتىمەن،
بىلىمنىڭ ئەگرى - توقاي چىغىر يولىنى بويلاپ چوققىغا
ئۆرلەۋاتىمەن» دېگەننى پەخىرلەنگەن ھالدا تونىغان ياكى
ھېس قىلغاندىلا، ئاندىن بۇ بىلىم تەشنالىقىنىڭ ئاجىز ئۈچ
قۇنىنى يالقۇنجىتالايدىغان يېڭى ھاۋا بولالايدۇ.

بەھۇدە، قىلچە ئۇنۇمى بولمىغان ئەمگەك، چوڭلار ئۈچۈن
مۇ كىشىنى بىزار قىلىدىغان، كىشىنى دۆتلەشتۈرىدىغان، قىلچە
ئەھمىيەتسىز ئىش تۇرسا، بىز بالىلار بىلەن ئالاقە قىلىۋاتە-
مىز - دە. ئەگەر بالىلار ئۆزىنىڭ ئەمگىكى جەريانىدا نەتە-
جىسىنى كۆرەلمىسە، ئۇنداقتا بىلىم ئېلىش ئوچقۇنى ئۆچۈپ
قالىدۇ - دە، بالىنىڭ قەلبىدە ئاسان ئېرىمەيدىغان مۇز
پەيدا بولىدۇ (ئۇنى ياندۇرماق نەقەدەر قىيىن - ھە) بىر
بالا ئۆز كۈچىگە بولغان ئىشەنچىنى يوقىتىپ قويسا، ئوبرازە-
لىق قىلىپ ئېيتقاندا، قەلبىنىڭ بارلىق ئىشكىلىرىنى ئېتىۋەتە-
كەندەك بولۇپ قالسا، ئىنتايىن ئېھتىياتچان، ئاسان غەزەپلە-
نىدىغان، ئوقۇتقۇچىنىڭ نەسىھەت ۋە تەنقىدىگىمۇ قوپال
پوزىتسىيە تۇتىدىغان بولۇپ قالىدۇ. تېخىمۇ چاتاق يېرى

ئۇكى، ئۇنىڭ ئالغا ئىنتىلىشچانلىقى بارا - بارا يوقاپ، ئۆزىنى نېمىلا قىلسا بولمايدىغانىدەك ھېس قىلىپ قالىدۇ، سىز بۇنداق پەرۋاسىز، ئىتائەتچان بالىنىڭ ئوقۇتقۇچىنىڭ ئۆزۈندىن ئۆزۈن تەنبىھىنى سەۋرچانلىق بىلەن ئاڭلاپ تۇرغىنىنى، بولۇپمۇ ساۋاقداشلىرىنىڭ: «سەن قالاق، سەن سىنىپ كۆچەلمەيسەن ...» دېگەنلىرىنى پىسەن قىلمىغان ھالدا ئاڭلاپ تۇرغىنىنى كۆرگەن چېغىڭىزدا، سىز چوقۇم ئاچچىقلىنىسىز ... چۈنكى ئوقۇتقۇچىنىڭ بۇ خىل ئۇسۇلى ئىنتايىن ئەخلاقسىزلىق. بىر كىشىنىڭ غۇرۇرىنى ئۇجۇقتۇرۇشتىنمۇ ئارتۇق ئەخلاقسىزلىق بارمۇ؟

ئوقۇغۇچىنىڭ بالىلىق ۋە ئۆسمۈرلۈك مەزگىلىدە ئۆزىگە قانداق قارىشى، ئۇنىڭ ئەمگەك ساھەسىدە ئۆزىنى قانداق ئادەم دەپ قارىشى، بۇلار ئۇنىڭ ئەخلاقىي قىياپىتىنى زور دەرىجىدە بەلگىلەپ تۇرىدۇ. ئۇشىنىسكى: بالا تۇغۇلۇشىدىنلا روھىي جەھەتتە ھۆرۈن بولمايدۇ، ئۇ مۇستەقىل ھەرىكەت قىلىشنى ياخشى كۆرىدۇ، ھەممىنى ئۆزى قىلماقچى بولىدۇ دەپ يازغانىدى. بىز بالىلارغا ئەمگەك قىلىشنى، پىكىر يۈرگۈزۈشنى، كۆزىتىشنى، نېمىنىڭ ئەقلىي ئەمگەك ئىكەنلىكىنى چۈشىنىشنى، قانداق قىلغاندا ئاندىن ئەمگەكنى ياخشى قىلغان بولۇپ ھېسابلىنىدىغانلىقىنى ئۆگىتىشىمىز لازىم. پەقەت مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدىلا، ئاندىن ئۇنىڭغا نومۇر قويغىلى بولىدۇ. ئەگەر بىر بالا ھەرقانداق ۋاقىتتىمۇ ئەقلىي ئەمگەكنىڭ خۇشاللىقىدىن بەھرىمەن بولۇپ باقمىغان، قىينىلىق تۇستىدىن غەلبە قىلىشتىن پەخىرلىنىش تۇيغۇسىنى ھېس قىلىپ باقمىغان بولسا، ئۇ بىر بەختسىز ئادەمدۇر. بەختسىز كىشىلەر بىزنىڭ جەمئىيىتىمىزدىكى بىر زور ئاپەت، بەختسىز بالىلار بولسا يۇز ھەسسە زور ئاپەتتۇر. بىز بالىنىڭ بالىلىق دەۋرىدە ھەرگىز ئۇنىڭغا ئورۇنسىز يول قويماسلىقىمىز لازىم؛

ھېچى خاتىرجەمسىزلەندۈرىدىغىنى، بەزى بالىلار بالىلىق ۋاقتىدىلا ھۆرۈنغا ئايلىنىپ كېتىدۇ، ئۇ ئەمگەك قىلىشقا ئەرچ، ھەتتا پۈتۈن كۈچى بىلەن ئەمگەك قىلىش ئىدىيىسىگە كەمىتىش پوزىتسىيىسىنى تۇتىدۇ. بالا نېمە ئۈچۈن ھۆرۈن بولۇپ قالىدۇ؟ قەدىرلىك مۇئەللىم، سەۋەبى ئۇ ئەمگەك قىلىشنىڭ بەختىدىن بەھرىمەن بولۇپ باقمىغان. ئۇنىڭغا بۇ خىل بەختنى بەرىش كېرەك، شۇنىڭدەك ئۇنىڭغا بۇ خىل بەختنى قەدىرلەشنى ئۆگىتىش لازىم. شۇ چاغدىلا ئۇ ئۆزىنىڭ ئىنسانىي قەدر - قىممىتىنى قەدىرلەيدىغان، ئۆگىنىشنى قىزغىن سۆيىدىغان بولىدۇ.

بالىلارنى ئەقلىي ئەمگەكنىڭ خۇشاللىقىدىن بەھرىمەن قىلىش، ئۇلارغا ئۆگىنىشتە مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشنىڭ شادلىقىنى ھېس قىلدۇرۇش، بۇ ئارقىلىق ئۇلارنىڭ قەلبىدىكى ئىپتىخارلىنىش تۇيغۇسى ۋە غۇرۇر تۇيغۇسىنى ئۇرغۇتۇش لازىم، بۇ. پىداكوگىكا خىزمىتىنىڭ بىرىنچى ئۆزگەرمەس قانۇنىدۇر. بىزنىڭ مەكتەپلىرىمىزدە بەختسىز بالىلار - ئۆزىنى ھېچ ئىشنى قىلالمايدۇ دەپ قارايدىغان بالىلار بولماسلىقى لازىم. ئۆگىنىشتىكى مۇۋەپپەقىيەت ئوقۇغۇچىلاردا قىينىچىلىقنى يېڭىش ۋە ئۆگىنىش ئارزۇسىنى ھاسىل قىلىدىغان ئىچكى كۈچنىڭ بىردىنبىر مەنبەسىدۇر.

مۇبادا بالىنىڭ ئۆگىنىش ئارزۇسى بولمىسا، بىزنىڭ پۈتكۈل پىلانلىرىمىز، ئىزدىنىش ۋە نەزەرىيىلىرىمىز كۆپۈككە، قېتىپ قالغان مۇمياغا ئايلىنىپ قالىدۇ. بالىنىڭ ئۆگىنىش ئارزۇسى ئۆگىنىشتە ئىپادىكەن مۇۋەپپەقىيەتلىرى بىلەن بىللە پەيدا بولىدۇ. بۇنداقتا، بالىنىڭ ياخشى ئوقۇشى ئۈچۈن، ئۇنىڭ ئۆگىنىشتە ئارقىدا قېلىشىغا يول قويماسلىق كېرەك دېگەن غەلىتە يەكۈن چىقىپ قالىدىغاندەك تۇرىدۇ. ئەمەلىيەتتە، بۇ غەلىتە يەكۈن ئەمەس، بەلكى ئەقلىي ئەمگەكنىڭ دىئالېك

ئاك بىرلىك جەريانى. پەقەت بىلىم ئىگىلەش جەريانىدا مۇۋەپپەقىيەت قازانغانلىقتىن شاد - خۇرام بولۇش كەيپىياتى پەيدا بولغان چاغدىلا، ئاندىن ئۆگىنىش ھەۋىسى بولىدۇ. ئەكسىچە بولغاندا، ئۆگىنىش بالىنىڭ بىرخىل روھىي يۈكىگە ئايلىنىپ قالىدۇ. شۇنى كۆرسىتىپ ئۆتۈش كېرەككى، ئۆگىنىش تىكى جاپاغا چىداپ تىرىشىش = شاد - خۇراملىق كەيپىيات × چوقۇم نەتىجە قازىنىش ئىشەنچى.

ئوقۇغۇچىلارغا قانداق نومۇر بېرىش مەسىلىسى، دەسلىپىدە ناھايىتى ئاددىي ئىشتەك كۆرۈنىدۇ. ئەمەلىيەتتە، ئۇ ئوقۇتقۇچىنىڭ تەربىيىلەش سەنئىتىنىڭ سەۋىيىسىنى: ھەربىر ئوقۇغۇچىغا توغرا مۇئامىلە قىلالىدىمۇ - يوق، بالىنىڭ قەلبىدىكى بىلىم ئېلىشقا ئىنتىلىش ئۇچقۇنىنى قوغداشقا ماھىرمۇ - ئەمەسمۇ دېگەنلەرنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ 4 - يىللىقىنىڭ ئوقۇتۇش خىزمىتى جەريانىدا، مەن ئەزەلدىن مەيلى قەغەز يۈزىدىكى تاپشۇرۇق بولسۇن، مەيلى سوئالغا ئاغزاكى جاۋاب بېرىشتە بولسۇن، بالىلارغا بىرەر قېتىممۇ لايىقەتسىز نومۇر قويۇپ باقمىدىم. بالىلارنىڭ ئوقۇشىنى، يېزىشىنى ۋە مەسىلە يېشىشنى ئۆگىنىش جەريانىدا، بەلكىم بىر بالا ئۆزىنىڭ ئەقلىي ئەمگىكىدە ياخشى نەتىجىگە ئېرىشىشى، يەنە بىر بالا ۋاقتىنچە مۇنداق قىلالماسلىقى مۇمكىن؛ بىرى مۇئەللىم ئۆگىتىۋاتقان نەرسىنى ناھايىتى تېزلا ئىگىلىۋېلىشى، يەنە بىرى ئىگىلىيەلمەسلىكى مۇمكىن. بۇلار كېيىنكىسىنىڭ ئۆگىنىشىنى خالىمايدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەلمەيدۇ. مەن دائىم بالىلار ياخشى نەتىجىگە ئېرىشكەن چاغدىلا، ئاندىن ئۇلارغا نومۇر بېرىمەن. ئەگەر ئوقۇغۇچىلار تېخى ئەقلىي ئەمگىكىدە ئارزۇ قىلغان نەتىجىگە ئېرىشەلمىگەن چاغدا، مەن ئۇلارغا قەتئىي نومۇر بەرمەيمەن. بۇنداقتا، بالىلار دىققىتىنى مەركەزلەشتۈرۈپ پىكىر يۈرگۈزە-

لەيدۇ، ئۆزىنىڭ تاپشۇرۇقىدىكى خاتالىقلارنى تۈزىتەلەيدۇ.

بالىلار تېخى 1 - يىللىقتىكى ۋاقتىدا، مەن ئوقۇش باشلىنىپ تۆت ئايدىن كېيىن ئاندىن ئۇلارغا تۇنجى تۈركۈم نومۇرلارنى بەرگەنىدىم. بۇ يەردىكى ئەڭ مۇھىمى بالىلارغا قانداق ئۆگىنىش قېتىرقىنىپ، تىرىشىپ ئۆگىنىش ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈشتىن ئىبارەت. بالا تاپشۇرۇقنى تازا ياخشى ئورۇندىمىغانلىقى، ئۇنى ئەستايىدىل ئورۇنداشنى خالىمىغانلىقىدىن ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ تېخى ياخشى - ياماننى پەرق ئېتەلمىگەنلىكىدىن بولىدۇ. بۇنداق ئەھۋال ئاستىدا، ئۇلارغا قانداقمۇ نومۇر بەرگىلى بولسۇن؟ مەن بالىلارغا ئوخشاش بىر تاپشۇرۇقنى نەچچە قېتىم ئىشلىتىپ، ئۇلارغا ئەڭ ئاخىرىدا ئىشلەنگەن تاپشۇرۇقنىڭ دەسلەپكىسىدىن كۆپ ياخشى بولىدىغانلىقىنى بىۋاستە ھېس قىلدۇردۇم. بۇ، ئىنتايىن تەربىيىۋى ئەھمىيەتكە ئىگە ئىش: بالىلار گويا ئۆزىنىڭ قابىلىيىتىنى بايقىغاندەك بولىدۇ، ئۇلار ئۆزىنىڭ ئالغا باسقانلىقىدىن خۇشاللىق ھېس قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، تېخىمۇ ياخشى ئىشلەشكە تىرىشىدىغان بولىدۇ. بالىلار ئۆزلىرىنىڭ ياخشىراق ئىشلىگەن ۋە ناچاراق ئىشلىگەن تاپشۇرۇقلىرىنى سېلىشتۇرغان ۋاقتىدا، خۇشال - خۇراملىق ھېسسىياتقا چۆمىدۇ.

1 - يىللىقلارنىڭ تاپشۇرۇقلىرىنى كۆزىتىش ئارقىلىق، مەن بالىلارنىڭ ئۆيلىغانلىرىنىڭ ئوخشاشمايدىغانلىقىنى، ئۆزىنىڭ ئەمگىكىگە بولغان باھاسىنىڭمۇ ئوخشاشمايدىغانلىقىنى بايقىدىم. مەسىلەن، ئۇلار «oca» (سېرىق ھەزە) دېگەن سۆزنى يازغان چاغدا، سېرىيوشا، كاتە، سانە، پاۋىللار چىرايلىق، توغرا يازدى؛ يۇرانىڭ خېتى قوردىن چىقىپ كەتتى، ئەگرى - بۈگرى يېزىلدى؛ كولە بىلەن تولە خەت يېزىۋاتقاندەك ئەمەس، بەلكى رەسىم سىزىۋاتقاندەك قىلاتتى. ئۇلارنىڭ يازغان

هەرپلىرى تەبىئەت تاپشۇرۇقىدا رەسىم دەپتىرىگە سىزغان دەسلەپكى نەچچە پارچە رەسىمگە ئوخشايتتى. بېتىرىكنىڭ دەپتىرىدە بولسا بىرنەچچە كىچىك ئىلغاقلار تۇراتتى. مەن داۋامىنى داۋاملاشتۇرمىدىم، بەلكى بالىلارغا بۇ سۆزنى قايتا ـ قايتا يازدۇردۇم. بالىلارنىڭ ھەر قېتىملىق يېزىقى، مەيلى ياخشى يازغانلار ئۈچۈن بولسۇن ياكى ناچار يازغانلار ئۈچۈن بولسۇن، پەلەمپەينىڭ يېڭى باسقۇچىغا كۆتۈرۈلۈۋاتقانغا ئوخشايتتى. بالىلارنىڭ ھەممىسى خۇشاللىق ۋە بەخت ھېس قىلىشتى، چۈنكى ئۇلار ئىشنى دەسلەپتىكىگە قاردىغاندا ياخشى ئىشلىگەنىدى.

بالىلارنىڭ پەخرلىنىش تۇيغۇسى ۋە غۇرۇرى دىل مۇشۇنداق خۇشال كەيپىيات ئىچىدە بارلىققا كېلىدۇ. بۇنداق كەيپىياتنى كۆپ قېتىم باشتىن كەچۈرگەن بالىلار پۈرسەتپەرەسلىك قىلمايدۇ، باشقىلارنىڭ تاپشۇرۇقىنى كۆچۈرۈۋالمايدۇ. مەن پەقەت بالىلار ئۆزىنىڭ تاپشۇرۇقلىرىنى ياخشىلاشنى ئۆگىنىۋالغاندىلا، شۇنىڭدەك بۇنىڭ بىلەن مۇناسىۋەتلىك خۇشاللىقنى ۋە پەخرلىنىش تۇيغۇسىنى ھېس قىلدىغان بولغان چاغدىلا، ئاندىن ئۇلارنىڭ نەتىجىسىنى بېكىتىشكە باشلىدىم. ئەلۋەتتە، ئۇلار ياخشى نەتىجىگە ئېرىشكەن چاغدىلا، ئاندىن ئۇلارغا نومۇر بەردىم. بەزى بالىلار ئوقۇش باشلىنىپ تۆت ئايدىن كېيىن نومۇرغا ئېرىشەلىدى، يەنە بەزى بالىلار ئالتە ئايدىن كېيىن نومۇرغا ئېرىشەلىدى، بېتىرىك بىلەن ساشا بولسا، 2 ـ مەۋسۇمنىڭ بېشىدىلا تۇنجى نومۇرغا ئېرىشەلىدى. مەن ئۇلارغا كۆپ قېتىم دەرس تولۇقلاپ بېرىپ، ئۇلارنىڭ تاپشۇرۇقلىرىنى كۆندىن كۈنگە ياخشىلىدىم. شۇنداق تەقدىردىمۇ بەزى چاغلاردا ئىلگىرىلىشىنىڭ كىچىك بولۇشىمۇ ئۇلارنى ئىشەنچتىن مەھرۇم قىلىپ قويماتتى.

ئوقۇتۇش ـ ھەرگىز بىلىمنىڭ ئوقۇتقۇچىدىن ئوقۇغۇچىغا

لارغا مېخانىك ھالدا يەتكۈزۈلۈش جەريانى ئەمەس، ئۇ ئالدى بىلەن ئادەم ۋە ئادەم ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت مەسىلىسى، بالىنىڭ بىلىمگە بولغان پوزىتسىيىسى، ئۆگىنىشكە بولغان پوزىتسىيىسى زور دەرىجىدە ئوقۇتقۇچىنىڭ پوزىتسىيىسىگە باغلىق بولىدۇ. ئەگەر ئوقۇغۇچى ئوقۇتقۇچىنى ئادىل ئەمەس دەپ ھېس قىلسا، غەزەپلىنىدۇ. كىچىك بالا ھامان ئۆزى ئالغان لاياقەتسىز نومۇرنى ئادالەتسىزلىك دەپ قارايدۇ. بەلكى بۇنى كۆڭلىگە پۈكۈپ قويىدۇ، چۈنكى ئۆگىنىشنى خالىمايدىغان بىرمۇ بالا بولمايدۇ. ئۇ گەرچە ئۆگىنىشنى خالىسىمۇ، بىراق قانداق ئۆگىنىشنى بىلمەيدۇ، تېخى دىققەتنى مەركەزلەشتۈرەلمەيدۇ، تېخى ئۆزىنى كونترول قىلالمايدۇ.

ئەگەر بىر بالا بۇگۈن، ئەتە، ھەتتا بىر يىلغىچە، ئۆزىگە ئوقۇتقۇچى ئادالەتسىزلىك قىلىۋاتىدۇ دەپ ھېس قىلىۋەرسە، ئۇنداقتا ئۇنىڭ نېرۋىسى جىددىيلىشىدۇ ـ دە، ئارقىدىن بۇ تورموزلىنىشقا ئايلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بالا پەردىشان، پاسسىپ ۋە سوغۇقلىشىشقا باشلايدۇ. ھاياجانلىنىش ۋە تورموزلىنىشنىڭ كەسكىن ئۆزگىرىشى بالىنىڭ نېرۋىسىدە بەزى چاتاقلارنى پەيدا قىلىدۇ. بۇ، بىر خىل غەلىتە كېسەللىك، يەنى مەكتەپ نېرۋا فۇنكسىيە كېسىلىدۇر. شۇنى ئۇنىۋېرسال قالماسلىق لازىمكى، بۇ خىل كېسەللىك دەل ئىنسانپەرۋەرلىكنى ئوقۇتقۇچى ـ ئوقۇغۇچىلار مۇناسىۋىتىنىڭ مۇھىم بەلگىسى قىلغان مۇقەددەس ئورۇن ـ مەكتەپتە يۈز بېرىدۇ. ئەمەلىيەتتە، مەكتەپ نېرۋا فۇنكسىيە كېسىلى ئادالەتسىزلىكنىڭ مەھسۇلى. مەيلى ئاتا ـ ئانىلارنىڭ بولسۇن، مەيلى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ بولسۇن، بالىلارغا تۇتىدىغان ئادالەتسىز مۇئامىلىسى خىلمۇخىل بولىدۇ. ئالدى بىلەن، بالىلارغا سوغۇق مۇئامىلە قىلىشتۇر. بالىلارنىڭ ئەخلاق ۋە ئىرادىسىنىڭ شەكىللىنىشىگە قارىتا ئېيتقاندا، بالىلارنىڭ

ئۆگىنىش نەتىجىسىگە كۆڭۈل بۆلمەسلىكتىنمۇ بەتتەر خەتەر-
لىك نەرسە يوق، ئۇنىڭدىن قالسا، بالىلارغا دىنىمىزنى
قاقىدىغان، ھەيۋە قىلىدىغان، ئاچچىقلىنىدىغان، پىداگوگىكا
نەزەريىسىدىن خەۋەرسىز بۇنداق كىشىلەرنىڭ ھەتتا تېخى
ماقۇل، سەن جاۋاب بېرەلمەسسەڭ، نومۇر كۆرسەتكۈچىنى
ئەكەل، مەن ساڭا ئىككى نومۇر قويىمەن، ئاتا - ئانىڭ ئۆز
بالىسىنىڭ نەقەدەر سۆيۈملۈك ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ باقسۇن
دەپ باشقىلارنىڭ بەختسىزلىكىدىن خۇشال بولۇش
كەيپىياتىنى ئىپادىلىشىدۇر.

مەن نەچچە يىل ۋاقىت سەرپ قىلىپ، مەكتەپ نېرۋا
فۇنكسىيە كېسىلىنى تەتقىق قىلدىم، بالىلارنىڭ ئوقۇتقۇچىنىڭ
ئادالەتسىز مۇئامىلىسىگە بولغان كېسەللىك ھالىتى ئىنكاسى
خىلمۇخىل بولىدۇ: بەزى بالىلار جىددىيلەشكەنلىكىنى
ئىپادىلەيدۇ؛ بەزىلىرى ئادالەتسىزلىك تۇپەيلىدىن، ئازار
يېگەنلىكتىن ئىنتايىن تېرىككەك بولۇپ قالىدۇ؛ بەزىلىرى قەستەن
كارى بولمىغاندەك قىياپەتكە كىرىۋالىدۇ؛ بەزىلىرى ھوشىنى
يوقاتقانلىقىنى ياكى ئىنتايىن پەرىشان بولغانلىقىنى
ئىپادىلەيدۇ؛ بەزىلىرى جازادىن قورقۇپ، ئوقۇتقۇچى ۋە
مەكتەپنى ئىنتايىن قورقۇنچلۇق دەپ ھېس قىلىدۇ؛ بەزىلىرى
ئۆزىگە قانداقتۇر بارخىل تۈس بېرىپ، قەستەن قىلغاندەك
قىياپەتكە كىرىۋالىدۇ؛ بەزىلىرى رەھىمسىزلىكنى، بەزىدە
كېسەللىك ھالىتىنىڭ تەرسالىقىنى ئىپادىلەيدۇ (بۇ دائىملىق
ئەمەس، لېكىن سەل قاراشقا بولمايدۇ). مەكتەپ نېرۋا
فۇنكسىيە كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئاساسلىقى ئوقۇتقۇچى
ۋە ئاتا - ئانىلارنىڭ تەربىيەلەش سۈپىتىگە تايىنىدۇ.
تەربىيەلەش سۈپىتىنىڭ يۇقىرى - تۆۋەنلىكىنىڭ ئىپادىسى
مۇھىمى ھەربىر بالىنىڭ روھىي دۇنياسىنى كۆزىتىش -
كۆزىتەلمەسلىكتە بولىدۇ. ھەربىر بالىغا زۆرۈر بولغان كۆڭۈل

بۆلۈشنى ئىشقا ئاشۇرغان، ھەربىر بالىغا ئەجىر سىڭدۈرگەندىلا،
بالىغا ئۆزىنى ئوقۇتقۇچىنىڭ ئونتۇپ قالمىغانلىقىنى، شۇنىڭ
دەك ئۆزىنىڭ ئازابىنى، ھەسرىتىنى ۋە بەختسىزلىكىنى تەڭ
كۆتۈرۈشۈپ بېرىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدۇرغىلى بولىدۇ.

ئوقۇتقۇچىنىڭ ئۆز قارىشى بويىچە ئوقۇغۇچىغا لايىقەتسىز
نومۇر بېرىشى، شۇنىڭدەك ئىمكانىنىڭ بارىچە ئاتا -
ئانىلارغا شۇ سەۋەبلىك ئوقۇغۇچىنى جازالىتىشى، بالا
ئۇچۇن ئېيتقاندا ئەڭ زور ئادالەتسىزلىك بولىدۇ. ئەگەر
ئوقۇغۇچى ئوقۇتقۇچىنىڭ ئۇنىڭ ئىككى نومۇرىنى
ئاتا - ئانىسىغا خەۋەر قىلماقچى بولغانلىقىنى كۆرۈپ
قالسا، ئۇنداقتا، ئۇ ئوقۇتقۇچىغا، مەكتەپكە قارىتا
ئىنتايىن بىزارلىق ھېس قىلىدۇ. بۇنداقتا، ئوقۇغۇچى
ئاستا - ئاستا ئۆگىنىشتىن بىزار بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر
ۋاقىتتا، بالىنىڭ غەزەپلىنىش كەيپىياتى باشقىلارنىڭ ئۇستە-
گە، ئالدى بىلەن ئاتا - ئانىسىغا يۆتكىلىدۇ.

بالىغا سوغۇق مۇئامىلە قىلىش، ئۇنى يامان كۆرۈش
تۇپەيلىدىن پەيدا بولغان نەپرەتلىنىشتىنمۇ ئۈتە بالىنىڭ
قەلبىنى نابۇت قىلىدىغان يەنە قانداق نەرسىنىڭ بارلىقىنى
تەسەۋۋۇر قىلىش ئىنتايىن قىيىن. بالا ئۆزىگە چوڭلارنىڭ
كارى بولماسلىق پوزىتسىيىسى تۇتقانلىقىنى بايقاپ قالغان
چاغدا، ئۇ ئەتراپىدىكى شەيئىلەرگە قارىتا ياخشى - يامانمۇ،
توغرا - خاتانى ئايرىمايدىغان بولۇپ قالىدۇ. ئۇنىڭ قەلبىدە
باشقىلاردىن گۇمانلىنىش ۋە باشقىلارغا ئىشەنمەسلىك پەيدا
بولۇشقا باشلايدۇ. مانا بۇ، بالىنىڭ نەپرەتلىنىش كەيپىيا-
تىنى پەيدا قىلىدىغان سەۋەبتۇر.

ماتارىپ ساھەسىدە، مۇكاپاتلاش ۋە جازالاش توغرىسىدە-
كى غەلىتىلىكلەرنى دائىم ئاڭلاپ تۇرغىلى بولىدۇ. كىشىنى
ئېزىلدۈرىدىغان نەزەريىلەر خۇددى ئۆمرى قىسقا پىلە

قۇرتىدەك تېز پەيدا بولۇپ، يەنە تېزلا غايىب بولىدۇ... ئەمەلىيەتتە، ماتارىپ ئەمەلىيىتىدە، ئەڭ ئاساسلىق مۇكاپات ۋە جازا (لېكىن ئومۇمەن ئۇنۇمىنى كۆرگىلى بولمايدۇ) نومۇر قويۇشتىن ئىبارەت. نومۇردىن ئىبارەت بۇ ئەڭ ئۆتكۈر قورالنى ئىشلىتىش ناھايىتى يۇقىرى تەربىيىلەش سەنئىتى ۋە تەربىيىلەش ماھارىتىگە ئىگە بولۇشنى تەلەپ قىلىدۇ.

باللارنى قىزغىن سۆيىدىغان كىشىلەرنىڭلا بۇ خىل قورالنى ئىشلىتىش ھوقۇقى بولىدۇ، شۇنىڭدەك ئۇلار ئاغزىدىلا ئۇلارنى قىزغىن سۆيىدىغانلىقىنى ئېيتىپ قالماي، بۇنداق مۇھەببەتنى باللارغا غەمخورلۇق قىلىشتىكى كونكرېت ھەرىكىتىدىمۇ ئىپادىلىشى لازىم. ل. ن. تولستوي مۇنداق يازغانىدى: «ئەگەر ئوقۇتقۇچى پەقەت ئۆز كەسپىنى قىزغىن سۆيسىلا، ياخشى ئوقۇتقۇچى بولالايدۇ. ئەگەر ئوقۇتقۇچى پەقەت ئوقۇغۇچىسىنلا خۇددى ئاتا - ئانا بالىسىنى سۆيگەندەك سۆيسە، ئۇنداقتا ئۇ كىتابىي بىلىملەرگە باي، بىراق كەسپىنى سۆيمەيدىغان، باللارنىمۇ سۆيمەيدىغان ئوقۇتقۇچىلارغا قارىغاندا ياخشى ئوقۇتقۇچى بولالايدۇ. ئەگەر ئوقۇتقۇچى ھەم ئۆز كەسپىنى، ھەم ئوقۇغۇچىلىرىنى قىزغىن سۆيسە، ئۇنداقتا ئۇ مۇكەممەل ئوقۇتقۇچى بولالايدۇ.» (ل. ن. تولستوي «پىداگوگىكا ماقالىلىرى توپلىمى»، موسكۋا، 1953 - يىل نەشرى، 342 - بەت).

سەمىمىي ھېسداشلىق ئوقۇتۇش ئارقىلىقلا يەتكىلى بولمايدىغان بىر خىل پەزىلەت. ئۇ ئوقۇتقۇچىنىڭ ئىنسانپەرۋەرلىك ھېسداشلىقى ئەقلىي - ئەخلاقىي، گۈزەللىك، ھېسسىيات قاتارلىق تەرەپلەردىكى تەربىيىلىنىشىنىڭ ئورگانىك بىرلىشىشى ئاساسىدا شەكىللىنىدۇ. بۇ ئۇنىڭ بىلىمىگىلا باغلىق بولۇپ قالماي، بەلكى ئۇنىڭ كوللېكتىپ ئەخلاق مۇناسىۋىتىدە ئىگە بولغان تەجرىبىسىگىمۇ باغلىق بولىدۇ. ئوقۇتقۇچى باللار-

لىق تەقدىرىنىڭ ئۆزى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىگەنلىگىنى، يەنى مەكتەپ تەربىيىلەۋاتقان ئاشۇ كىشىلەرنىڭ ئەقىل - پاراسىتى، ساغلاملىقى، بەختلىك بولۇشىنىڭ ئوقۇتقۇچىنىڭ مەنىۋى سۈپىتىگە ۋە ئىدىيىسىنىڭ مۇكەممەل دەرىجىسىگە تايىنىدىغانلىقىنى قانۇنۇپ يېتىشى لازىم.

... 2 - يىللىقنىڭ گرامماتىكا دەرسى. گرامماتىكا قائىدىسىنى ئۆگىنىپ بولغان ۋە مەشق تېمىلىرىنى تەھلىل قىلىپ بولغاندىن كېيىن، باللارغا مۇستەقىل تاپشۇرۇق ئىشلىتىشتىن مەقسەت بىر تەرەپتىن بىلىمنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن بىر قېتىملىق تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىش بولىدۇ. بۇنداق تاپشۇرۇققا نومۇر قويۇش لازىم. تاپشۇرۇق دەپتەرلىرىنى تەكشۈرۈش ئارقىلىق، مەن ساشا بىلەن بېتىرىكنىڭ ياخشى ئورۇندىمىغانلىقىنى بايقىدىم. ئەگەر ئۇلار ئىككىيلەنگە ئىككى نومۇر قويسام، مېنىڭ ئىمكانىيىتىم باربىچە ياخشى ئۆگىنىشىنى ئويلاۋاتقان باللارنى: «سىلەرنىڭ ساۋاقداشلىرىڭلار ئىلگىرىلەپ بولدى، سىلەر بولساڭلار بىر ئىزدا توختاپ قالدىڭلار.» دەپ تەنقىد قىلغانلىقىمنى بىلدۈرەتتى. مەن ئۇلارغا يارەملىشىپ خاتالىقنى تۈزەتتىم، شۇنىڭدەك راۋرۇس يېزىپ چىقىپ، ئۇلارغا ئۇلىگە كۆرسەتتىم. لېكىن ئۇلارغا نومۇر بەرمىدىم. تاپشۇرۇق دەپتەرلىرىنى تارقاتقان چاغدا، مەن: «ساشا بىلەن بېتىرىك نومۇرغا ئېرىشەلمىدى، سىلەر ئىككىيلەن يەنىمۇ تىرىشىپ، كېلەر قېتىملىق مەشقىتە ياخشى نەتىجىنى قولغا كەلتۈرۈڭلار» دېدىم.

باللار تاپشۇرۇقى لايىقەتلىك بولمىسا نومۇرغا ئېرىشەلمەسلىكە ئادەتلىنىپ قالدى. ئۇلارنىڭ كاللىسىدا: ئوقۇتقۇچىنىڭ نورۇنداڭلىغان تاپشۇرۇققا قارىتا چىقارغان ئەڭ ئاخىرقى «ھۆكۈمى» ھەرگىز ھەممە ئىشنىڭ شۇنىڭ بىلەن ئاخىرلاشقانلىقىدىن دېرەك بەرمەيدىكەن، دېگەن بىر ئېتىقاد تەدرىجىي

هالدا شەكىللەنىدى: بالىلارنىڭ ئالدىدىكى مۇۋەپپەقىيەتكە ئېلىپ بارىدىغان يول ھەرگىز ئېتىكلىك ئەمەس: ئۇ ھازىر ياخشى ئىشلەلمىسە، كەلگۈسىدە ياخشى ئىشلەيدۇ، ئېھتىمال بۇگۈن ياكى ئەتە ياخشى ئىشلىيەلىشى مۇمكىن. ساشا بىلەن بېتريكتە ئادەتتىكى بالىلارنىڭ لاياقەتسىز نومۇر ئالغاندىن كېيىن ئۆزىنىڭ باشقىلاردىن ئارقىدا قالغانلىقىدىن مەيۈسلىنىدىغان كەيپىياتى بولمىدى. ئۇلار ئىككىيلەن سىنىپتىلا: «بىزگە بىرئاز كۆڭۈلكمە بېرىڭ» دېدى. شۇنىڭ بىلەن، مەن دەرھال ئۇلارنىڭ تەلىپىنى قاندۇردۇم. بەلگىلەنگەن ئۆگىنىش كۈنى ئېچىلىپ، ئۇلار ۋاقىت چىقىرىپ تاپشۇرۇقنى ئورۇندىدى (بىزنىڭ ئۆگىنىش كۈنىمىز مۇنداق بەلگىلەنگەنىدى: ھەر بىر ئوقۇغۇچى ھەر كۈنى يېرىم سائەت ۋاقىتنى ئۆزى باشقۇرىدۇ، بۇ يېرىم سائەت ئېچىلىپ، ئۇلار ئۆزى ئاۋۋال ئورۇندىشىم كېرەك دەپ قارىغان ئىشنى ئورۇنداپىدۇ). ئىككى بالا پۈتۈن كۈچى بىلەن تىرىشىپ نومۇر ئېلىش كويدا بولۇپ، ئۆزلىرىنىڭ ھەرگىز باشقىلاردىن ناچار ئەمەسلىكىنى ئىسپاتلىماقچى بولدى. مەن ئۇلارنىڭ تاپشۇرۇقلىرىنى تەكشۈرۈپ تۇردۇم ۋە ئادەتتىكىگە ئوخشاش، ئومۇمەن ياخشى نەتىجىگە ئېرىشكەن چاغدىلا، ئۇلارغا نومۇر بەردىم.

نومۇرنى سالماقلىق بىلەن ئىشلەتىپ ئۆگىنىشنى ئىلگىرى سۈرۈش، ئىجادىيلىققا ئىگە زېھنىي پائالىيەتكە موھتاج ئۆگىنىش ۋەزىپىسىنى ئورۇندىتىش ۋاقتىدا، ئويلىنىش ۋە ئىزدىنىشكە موھتاج بولغان ئەھۋال ئاستىدا، ئىنتايىن مۇھىمدۇر. بىر بالىنىڭ تەپەككۇر جەريانىنىڭ تېز، يەنە بىر بالىنىڭ تەپەككۇر جەريانىنىڭ ئاستىراق بولۇشى، ھەرگىز بىر بالىنىڭ يەنە بىر بالىدىن ئەقىللىق ياكى ئەمگىكىنىڭ كۆپرەك بولغانلىقىنى بىلدۈرەلمەيدۇ. ئارىغىبتىكا دەرسىدە مىسالارنى يېشىش پىداگوگىكا خىزمىتىنىڭ بىرىنچى ئۆزگەرمەس قانۇنى

نىڭ سىناقتىن ئۆتۈشى (بۇ ئۆزگەرمەس قانۇن ــ بالىلارغا ئۆگىنىشتە مۇۋەپپەقىيەت قازىنىش خۇشاللىقىنى ھېس قىلدۇرۇش، ئۇلارنىڭ ئۆز ــ ئۆزىگە بولغان ئىشەنچىسى ۋە پەخىرلىنىش تۇيغۇسىنى ئۇرغۇتۇشتىن ئىبارەت). ئەڭ دەسلەپكى قېتىملىق بالىلارنىڭ ئالغا بېسىش يولىدىكى توسالغۇغا ئايلانىدۇرۇپ قويماسلىق لازىم. بالىلار مۇستەقىل پىكىر قىلىشنى، مەسىلىلەر ئۈچىدىكى شەرتلەرنى ئانالىز قىلىشنى ئۆگىنىۋېلىش، مەسىلىنى يېشىشنىڭ يولىنى تېپىۋېلىشتىن بۇرۇن باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئۇلار بۇ خىل ئەمگەك جەريانىدا خۇشاللىقنى ھېس قىلىشتىن بۇرۇن، مەن ئۇلارنىڭ جاۋابىغا نومۇر بەرمىدىم. بىر ئاي ئۈچىدە، بىر بالا ئۇچ قېتىم نومۇر ئېلىشى مۇمكىن، يەنە بىر بالا بولسا بىر قېتىممۇ نومۇر ئالالماسلىقى مۇمكىن، ئۇلارغا بىر خىلا مۇئامىلە قىلىشقا بولمايدۇ. بۇ ھەرگىز كېيىنكىسىنىڭ ھېچنېمىنى ئىشلىمىگەنلىكىنى ياكى ئازراق ئارتۇقچىلىقىمۇ يوقلۇقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەلمەيدۇ. ئەمەلىيەتتە ئۇ مەسىلىنىڭ مەنىسىنى قانداق چۈشىنىش جەھەتتە يەنىلا ئەجىر قىلغان، ئۇ مۇستەقىل جاۋاب بەرگەن تۇنجى مۇرەككەپرەك ھېساب مەسىلىسى ئۇنىڭ ئالغا بېسىشىدىكى بىر مۇھىم قەدەم.

نەچچە يىللاردىن بۇيان، مەن ماتېماتىكىنى ياخشى ئۆگىنەلمەيۋاتقان ئوقۇغۇچىلارنى ئىزچىل كۆزىتىپ كەلدىم، نەتىجىدە، ئادەتتىكى مەكتەپلەرنىڭ ئوتتۇرا، تۆۋەن يىللىقلىرىدىكى ناچار ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەزەلدىن تاپشۇرۇقنى مۇستەقىل ئىشلىمەيدىغانلىقىنى، ئۇلارنىڭ ھەمىشە باشقىلارنىڭ ئارقىغا كىرىۋېلىپ، بىر ئاز تەييار نەرسىگە ئېرىشىش كويىدا يۈرىدىغانلىقىنى؛ يا دوسكىدىن، يا پارتىداش ساۋاقدىشىدىن بەزى تەييار نەرسىلەرنى كۆچۈرۈۋالىدىغانلىقىنى، ئۇلارنىڭ نېمىنىڭ مۇستەقىل تاپشۇرۇق ئىشلەش ئىكەنلىكىنى ئەسلا

بىلمەيدىغانلىقىنى بايقىدىم.

ئوقۇتقۇش ئۇسۇلىنى ياخشىلىغان تەقدىردىمۇ، يەنىلا بۇنداق يامان ئادەتنى تۈگەتكىلى بولمايدۇ. ماتېماتىكا دەرسىدىكى زېھنىي پائالىيەت تەپەككۇرنىڭ سىناقتىشى. بۇ خىل يامان ئادەتنىڭ يىلتىزى بالىنىڭ تەپەككۇر قىلىشنى ئۆگىنىۋالمىغانلىقىدا؛ ئەتراپىمىزدىكى دۇنيادىكى بارلىق شەيئىلەر، ھادىسىلەر، بېقىندىلىق مۇناسىۋەت ۋە ئۆزگىرىشلەر باغلىنىشلار ئۇنىڭ تەپەككۇر مەنبەسىگە ئايلىنالمىغانلىقىدا، ئەمەلىيەت ئىسپاتلىدىكى، ئەگەر بالىلىقىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە، تەبىئەتكە قىلىنغان «سەپەر» ئەقلىي ئەمگەكنى مەشق قىلدۇرمىغان ۋاستە بولالمىغان بولسا، ئۇنداقتا سىنېپ بويىچە ماتېماتىكىدا لايىقەتسىز بىر بالىمۇ چىقماسلىقى مۇمكىن. ئوبيېكتىپ شەيئىلەر بالىلارغا پىكىر يۈرگۈزۈشنى ئۆگىتىدۇ. بۇ، نېرۋىسى ساغلام بارلىق بالىلارنى ئەقىللىق، تەسەۋۋۇرغا بەي، بىلىم ئېلىش ئارزۇسى ئۇرغۇپ تۇرغان ۋە تىرىشچان ئادەمگە ئايلاندۇرۇشنىڭ ئىنتايىن مۇھىم بىر شەرتى. مەن ئوقۇتقۇچىلارغا شۇنداق تەكلىپ بېرىمەنكى، ئەگەر سىزنىڭ ھېچنېمىنى بىلمەيدىغان ئوقۇغۇچىلىرىڭىز بولسا، ئەگەر ئۇلارنىڭ تەپەككۇرى قەپەزگە سولانغان قۇش چۈشەپ قويۇلغاندەك كالاكچاي بولسا، ئۇنداقتا سىز ئالدى بىلەن ئۆزىڭىزنىڭ خىزمىتىنى تەكشۈرۈپ بېقىڭ، بالىلارنىڭ كاللىسىغا مەكئۇلۇق، ھاياتبەخش تەپەككۇر مەنبەسى — تەبىئەتتىكى شەيئىلەر ۋە ھادىسىلەر — دىن ئايرىلىپ قېلىپ قورۇق كىچىك كۆلگە ئايلىنىپ قالغان — قالمىغانلىقىنى كۆرۈپ بېقىڭ. بۇ كىچىك كۆلنى تەبىئەت بىلەن، دۇنيادىكى شەيئى ۋە ھادىسىلەر بىلەن مۇناسىۋەتلەشتۈرگەن ھامان، سىز جانلىق تەپەككۇرنىڭ خۇددى بۇلاق سۈيىدەك بۇلدۇقلاپ چىققانلىقىنى كۆرەلەيسىز...

لېكىن، ئەتراپىمىزدىكى دۇنيانىڭ تونۇشنىڭ ئۆزى بالىلارغا تەپەككۇر قىلىشنى ئۆگىتىدۇ دېگەن كۆز قاراش خاتا. ئابستراكت تەپەككۇر بولمىسا، دۇنيادىكى شەيئىلەر بالىلار ئۈچۈن ئېيتقاندا پەقەت بالىلارنىڭ نەزەر دائىرىسىنى توسۇپ تۇرىدىغان ئېگىز تامدىنلا ئىبارەت. بالىلار كونكرېت شەيئىلەردىن ئايرىلىپ ئابستراكت يىغىنچاقلاش ئېلىپ بارالمىغان چاغدىلا، ئاندىن تەبىئەت زېھنىنى مەشق قىلدۇرىدىغان مەكتەپكە ئايلىنىدۇ. بالىلارنى ئۆزئارا تەسىر قىلىش، ئۆزئارا باغلىنىشنى دۇنيادىكى شەيئىلەرنىڭ مۇھىم خۇسۇسىيىتى دەپ قارايدىغان قىلىش ئۈچۈن، رېئاللىقتىكى روشەن ئوبرازلار كەم بولسا بولمايدۇ. ئېنگېلس گېگىلنىڭ ئۆزئارا تەسىرنىڭ بارلىق ئوبيېكتىپ مەۋجۇدات-لارنىڭ cdusafinalis (ئاخىرقى سەۋەبى) ئىكەنلىكى توغرىسىدىكى توغرا ئىدىيىسىنى تەكتىلىگەن چاغدا مۇنداق دەپ يازغانىدى: «بىز بۇ ئۆزئارا تەسىر قىلىش تونۇشىدىنمۇ يىراق جايلارنى سۈرۈشتۈرەلمەيمىز، چۈنكى دەل ئۇنىڭ كەينىدە، يەنە تونۇشقا تېگىشلىك ھېچنېمە يوق» («ماركس، ئېنگېلس ئەسەرلىرى» 20 - توم، خەلق نەشرىياتى، 1971 - يىل، خەنزۇچە نەشرى، 574 - بەت) ئۆزئارا تەسىر، ئۆزئارا باغلىنىشقا بولغان تونۇش ئابستراكت تەپەككۇر قىلىشقا قىلىنغان بىۋاستە تەييارلىق بولۇپ، ئۇ ماتېماتىكا تەپەككۇرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ مۇھىم شەرتى. مەسىلىنى ئوڭۇشلۇق يېشىش - يېشەلمەسلىك، بالىنىڭ شەيئىلەر بىلەن ھادىسىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئۆزئارا باغلىنىشنى ماھىرلىق بىلەن بايقىغان - بايقىمىغانلىقىغا تايىنىدۇ.

مۇستەقىل ئەقلىي ئەمگەك قىلىش ئارقىلىق ئەمەلىي مىساللارنى ئۇنۇملۇك ھالدا يېشىش ئۈچۈن، بالىلار بەزى ئومۇملاشقان ئۇقۇملارنى دائىم پۇختا ئىستە ساقلىشى كېرەك. بۇ ئومۇملاشقان ئۇقۇملار بولمىسا، تەپەككۇر قىلىشنى ئەسلا

تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدۇ (كۆپەيتىش جەدۋىلى ۋە تەبىئىي سانلار قاتارىنىڭ تەركىبى مۇشۇنداق ئۇقۇملاردۇر).

بېتىرىك ناھايىتى ئۇزۇن ۋاقىتلارغىچە ئارىقمېتىكا ئەمەلىي مەسىللىرىنىڭ مەنىسىنى بىلەلمىدى. مەن ئۇنىڭغا ئېيتىپ بېرىشكە ئالدىراپ كەتمىدىم، بەلكى ئۇنى ئۆزىنىڭ پىكىر يۈرگۈزۈشى ئارقىلىق ھادىسە، شەيئىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئۆزئارا مۇناسىۋەتنى ئايدىڭلاشتۇرغۇزدۇم. ئەگەر ئابستراكت تەپەككۇر قىلىش تەرەققىي قىلالمىسا، سىلىشتۇرۇش ۋە ئانالىز قىلىشنى بىلەلمەيدۇ، ئۇنداقتا جانلانغان تەپەككۇر خۇددى بۇلاق سۇيىدەك بۇلدۇقلاپ چىقالمايدۇ. مەن بالىلارنى تەبىئەت ئىچىگە باشلاپ بېرىپ، ئۇلارغا كۆزىتىشنى، تۇرلۇك شەيئىلەر، تۇرلۇك ھادىسىلەر ۋە خۇسۇسىيەتلەرنى سىلىشتۇرۇشنى قايتا - قايتا ئۆگىتىپ، ئۇلارنى شەيئىلەر ئوتتۇرىسىدىكى باغلىنىشنى بايقاش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشتۇردۇم. مەن ئىمكانىنىڭ بارىچە بېتىرىك-نىڭ دىققىتىنى بالىلارنىڭ كالىلىسىدا چوڭ - كىچىكلىك، مىقدار قاتارلىق مۇھىم ئۇقۇملارنى شەكىللەندۈرەلەيدىغان ھادىسىلەرگە جەلپ قىلدىم. ئۇنى سان بىلەن ئوتتۇرىسىدىكى بېقىندىلىق مۇناسىۋەتنى بىلىۋېلىش، سانىنىڭ مەلۇم بىر شەخس خالىغىنىچە ئويلاپ چىقارغان ئەمەس، بەلكى ئەمەلىيەتتە مەۋجۇت نەرسە ئىكەنلىكىگە ئىشىنىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشتۇردۇم. بۇ يەردە مۇھىم بولغىنى ئوقۇغۇچىنى سانلاردىن پايدىلىنىپ دەرھال ھېسابلاش ئېلىپ بېرىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشتۇرۇش ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭغا بېقىندىلىق مۇناسىۋەتنىڭ ماھىيىتىنى چۈشەندۈرۈشتىن ئىبارەت.

بىز تاۋۇزلۇقتىكى كەپىدە ئولتۇرۇپ، كومبايىننىڭ بۇغدايىنى قانداق ئوردىغانلىقىنى كۆزەتتۇق. ھەر قېتىم بىرئاز ۋاقىت ئۆتكەندە بىر ئاپتوموبىل بۇغدايىنى قاچىلاپ كومبايىندىن ئايرىلاتتى. كومبايىننىڭ ساندۇقى قانچىلىك ۋاقىتتا

توشىدىغاندۇ؟ بالىلار ناھايىتى قىزىقىش بىلەن سائەتكە قاراشتى، ئەڭ ئاخىرىدا 17 مىنۇت ئىكەنلىكىنى كۆردى. كىشىلەر توشۇش ئىشىنى قانداق ئورۇنلاشتۇرغاندا، ئاندىن كومبايىننىڭ مەشغۇلاتى ئۇزۇلۇپ قالمايدۇ؟ يەنە بەش مىنۇت، تۆت مىنۇت، ئوچ مىنۇتتا ساندۇق توشىدۇ. بۇ چاغدا بالىلارنىڭ ھەممىسى جىددىيلىشىپ، كومبايىن توختاپ قالىدىغان بولدى دەپ ئويلاشتى. ئەمما ئاران ئىككىسى مىنۇت قالغاندا، ئورمانلىقنىڭ كەينىدىن بىر ئاپتوموبىل چىقىپ كەلدى. ئاپتوموبىلنىڭ بۇ يەردىن سېتىۋېلىش پونكىتىغا بېرىشىغا توپتوغرا بىر سائەت ۋاقىت كېتىدىكەن. بۇ، كىشىلەرنىڭ ئارىلىق بىلەن ۋاقىت ئوتتۇرىسىدىكى ئۆزئارا مۇناسىۋەتنى ئويلاشقانلىقىنى ھەمدە شۇ ئاساستا، ئاشلىق توشۇيدىغان ئاپتوموبىللارنىڭ سانىنى كومبايىن توختىمايلا ئىشلىيەلەيدىغان قىلىپ ئورۇنلاشتۇرغانلىقىنى بىلدۈرەتتى. ئەگەر ئاپتوبىللارنىڭ بۇغدايلىقتىن سېتىۋېلىش پونكىتىغا بېرىشقا كېتىدىغان ۋاقتى بىر سائەت بولماي، بەلكى ئىككى سائەت بولسا، ئۇنداقتا ئاشلىق توشۇيدىغان ئاپتوموبىللارنىڭ سانىنى يەنە بىرئاز كۆپەيتىش كېرەكمۇ ياكى ئازايتىش كېرەكمۇ؟

«ئەلۋەتتە كۆپەيتىش كېرەك،— دېدى بېتىرىك ۋە شۇنىڭ بىر ۋاقىتتا ئۇنىڭ كۆزلىرىدە شادلىق نۇرلىرى چاقناپ كەتتى،— چۈنكى ھازىر يولدا قاتناۋاتقىنى ئوچ ئاپتوموبىل، ئۇنىڭدىن باشقا بىر ئاپتوموبىل بۇغدايلىقتا بۇغداي قاچىلاۋاتىدۇ، بىر ئاپتوموبىل سېتىۋېلىش پونكىتىدا ئاشلىق چۈشۈرۈۋاتىدۇ، ئەگەر يول ئۇزىرىدىكەن، ئۇنداقتا يولدىكى ئاپتوموبىللارنىڭ سانىمۇ كۆپىيىدۇ».

بۇ بالا جىددىي ئويلىنىۋاتاتتى. مەن ئۇنىڭ مۇساپە بىر ھەسسە ئۇزارغان ۋاقىتتا قانچە ئاپتوموبىل كېتىدىغانلىقىنى ئويلاۋاتقانلىقىنى بايقىدىم. بىراق ھازىر يەنىلا مۇھىمى

بۇ ئەمەس، مۇھىمى، ئۇنىڭ ئەمەلىي مىساللارنىڭ ئەسلىدە كىشىلەر تەرىپىدىن توقۇپ چىقىرىلغان ئەمەسلىكىنى، ئۇنىڭ دۇنيادا مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى، چۈنكى دۇنيادا ھەرىكەت، ھايات ۋە ئىنسانلارنىڭ ئەمگىكىنىڭ مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى بىلىۋالغانلىقىدىن ئىبارەت.

بېتىرىك 3 - يىللىققا چىققان بولسىمۇ، بىراق ئەمەلىي مىساللار ئالدىدا يەنىلا ئامالسىز ئىدى. ئۇ تېخىمۇ مۇستەقىل ئوقۇتقۇچى ۋە ساۋاقداشلىرىنىڭ ياردىمى بولمىغان ھالدا ھەرقانداق بىر ئەمەلىي مىسالنى يېشەلمەيتتى. بۇ مېنى بەك خاتىرجەمسىزلەندۈردى. لېكىن مەن ئۇنىڭ تەپەككۇر يۈرگۈزۈشىنى ئۆگىنىۋالالايدىغانلىقىغا يەنىلا ئىشىنەتتىم. مەن ئۇنى ئارىغىمبىتكا ئەمەلىي مىسالغا ئاساس بولىدىغان ئاشۇ ھادىسىلەرنى ئانالىز قىلىدىغان، شۇلار بىلەن ئۇنىڭ ئابستراكت تەپەككۇر قىلىشنى مەشق قىلدۇرىدىغان قىلىپلا قالماي، بەلكى تېخىمۇ مۇھىمى، بېتىرىكنى تەدرىجىي ھالدا تەپەككۇر قىلىشتا كەم بولسا بولمايدىغان ئەرسىلەرنى پۈختا ئەستە ساقلايدىغان قىلدىم. ھېسابلاشنى ئۇقمايدىغان پىكىر يۈرگۈزگۈچى بىلىم ئىگىلىيەلمەيدۇ. بۇ بالا دائىم «ئارىغىمبىتكا ساندۇقى» نىڭ قېشىدا ئولتۇرۇپ مەشق قىلاتتى ھەمدە ئۇزۇنلۇق جاۋابلىرىنى تەكشۈرەتتى. مەن ئۇنىڭ ؟ = 8 - 12، ؟ = 13 + 19، ؟ = 9 - 41 دېگەنلەرنىڭ جاۋابىنى ئويلانمايلا ئېيتىپ بېرەلەيدىغانلىقىغا ئالاھىدە دىققەت قىلدىم (ئەگەر 3 - يىللىققا چىققاندىمۇ يەنىلا بۇ جەھەتتە باش قاتۇرىدىغان بولسا، ئۇنداقتا ئۇنىڭ ئەمەلىي مىساللارنى ناھايىتى ياخشى چۈشىنەلىشى مۇمكىن ئەمەس).

رېئال تۇرمۇش مېنى ئىشەندۈردىكى، ئوقۇغۇچىنىڭ ئالگىبرا ئالدىدا نېمە قىلارىنى بىلمەي قېلىشىنىڭ سەۋەبى كۆپىنچە ھاللاردا ئۇنىڭ تەبىئىي سانلارنىڭ گۈرۈپپىلىنىشىنى روشەن

ھالدا چۈشىنۈالالمىغانلىقى، تېخى ئۇزۇنىڭ بارلىق زېھنىنى ئابستراكت تەپەككۇر قىلىشقا ئىشلەتمىگەنلىكى، بەلكى قايتا ئويلىنىشقا تېگىشلىك بولماي قالغان تۇپ نەرسىلەر ئۈستىدە يەنىلا ئەجىر قىلىۋاتقانلىقىدىن ئىبارەت. بىر بالىنىڭ سۆزىنى تەشكىللەيدىغان تاۋۇشلارنى نەچچە مىڭ قېتىم ئوقۇمىسا، ئۇنىڭ ئوقۇشى يېرىم ئاپتوماتىك سەۋىيىگە يەتمەيدىغانلىقىغا ئوخشاش، ئەگەر بالا كىشىلەر كوندىلىك تۇرمۇشتا ئەستە تۇتۇشقا تېگىشلىك، ئويلانمايلا جاۋاب بەرگىلى بولىدىغان نەچچە ئون، نەچچە يۈزلىگەن مىساللارنى ئەستە ساقلىيالمىسا، ئۇنداقتا ئابستراكت تەپەككۇر ئۇنىڭ ئۈچۈن ئېيتقاندا ھەرقانچە پىكىر يۈرگۈزۈپمۇ چۈشەنگىلى بولمايدىغان نوم بولۇپ قالىدۇ. مەن مېكسى گال بالىلارنى، ئالدى بىلەن بېتىرىكنى ماتېماتىكىلىق تەپەككۇرنىڭ ئەڭ ئاددىي قورالى - قوشۇش، ئېلىش، كۆپەيتىش، بۆلۈش مىساللىرىنى ئىسكاننىڭ بارىچە كۆپرەك ئىگىلەيدىغان قىلىشقا تىرىشتىم.

بىز بىرلىكتە تەبىئەت ئۈچىگە بېرىپ، بالىلارغا كىشىلەرنىڭ ئىشلەپچىقىرىش جەريانىدا ھەل قىلىشقا تېگىشلىك زور مىقداردىكى ئەمەلىي مەسىلىلەرنى دىققەت بىلەن كۆزىتكۈزمەكچى بولدۇم، بۇ كۈن ئاخىرى يېتىپ كەلدى! مەن بېتىرىك ھامان بىر كۈنى ئەمەلىي مىساللارنى مۇستەقىل يېشەلەيدۇ دەپ ئىشىنىپ كەلدىم. ئۇنىڭ كۆزلىرى نۇرلىنىپ، ئۆزى ئەمەلىي مىساللارنىڭ مەنىسىنى چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى. گەرچە ئۇنىڭ چۈشەندۈرۈشىنىڭ باش - ئايىغى يەنىلا باغلاشمىسىمۇ، بىراق بالىنىڭ كۆز ئالدىدىكى تۇمانلىنىڭ ئاخىرى تارقىتىۋېتىلگەنلىكىنى كۆرۈۋېلىشىمىز مۇمكىن ئىدى. مەنمۇ: ھەي، بۇ كۈن ئاخىرى يېتىپ كەلدى دەپ يەڭگىل نەپەس ئالدىم. بۇ بالا مەكتەپتىن قويۇپ بېرىشنىمۇ كۈتمەي يۈگۈرۈپ ئۆيىگە بېرىپ ئاپىسى بىلەن ئۆز خۇشاللىقىدىن تەڭ بەھرىمەن بولماقچى

بولدى. ئاپىسى ئۆيدە يوق ئىدى، ئۇ بوۋىسىغا قاراپ: «مەن بىر مەسىلىنى ئىشلىدىم!» دەپ تۇۋلىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى ئۈچۈن پەخىرلەندى. پاك، ئالىيجاناب پەخىرلىنىش تۇيغۇسى ــ كىشىلەرنىڭ ئۆزىگە بولغان ئىشەنچسىزلىك مەنبەسى، ئۆزىنىڭ ئەمگىكىدىن پەخىرلىنىدىغان بۇنداق ھېسسىيات بولمىسا، ھەقىقىي ئادەم بولغىلى بولمايدۇ.

بۇنىڭ بىز ھەممە ئوقۇتقۇچىلارنى چوڭقۇر ئويغا سالدى. كۆپچىلىك ئۆگىنىشتە قىينىلىدىغان ئوقۇغۇچىلارغا باشقىچە بىر خىل كۆزبىلەن قاراشقا باشلىدى. ئوقۇغۇچىغا قارىتا ھەرقانداق ۋاقىتتا: ئۇنى قۇتقۇزغىلى بولمايدۇ دېگەن يەكۈننى چىقىرىشقا ئالدىراپ كەتمەسلىك لازىم. ئۇ بەلكىم بىر يىل، ئىككى يىل، ھەتتا ئۇچ يىلدىمۇ بىلەلمەسلىكى مۇمكىن، لېكىن ھامان بىر كۈنى بىلەلەيدۇ. تەپەككۇر ــ تەدرىجىي ھالدا ھاياتلىق شەرىتى يېغىۋاتقان گۈلگە ئوخشايدۇ، بىز داۋاملىق تۇرمۇش ئۇنىڭ يىلتىزىنى بۇ خىل شەرەپ بىلەن سۇغىرىپ تۇرساقلا، شۇنىڭدەك ئۇنى يېتەرلىك قۇياش نۇرىغا ئېرىشتۇرسەكلا، گۈل چوقۇم ئېچىلىدۇ. بىز بالىلارغا پىكىر يۈرگۈزۈشنى ئۆگىتىشىمىز، ئۇلارغا تەپەككۇرنىڭ مەنبەسى ئەتراپىمىزدىكى دۇنيا ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرىشىمىز، ئۇلارنى ئىنسانىيەتنىڭ ئەڭ زور خۇشاللىقى بىلىش خۇشاللىقىدىن بەھرىمەن قىلىشىمىز لازىم.

ئاخشاملىرى، بىزنىڭ باشلانغۇچ مەكتەپ بۆلۈمىمىزدىكى ئوقۇتقۇچىلار پات ــ پات يىغىلىپ، قانداق قىلغاندا ئوقۇغۇچىلارنى كۈنكرېت شەيئىلەرنى ھېسابلاش ئېچىدىن، ھادىسىلەرنىڭ روشەن ھەم بۇاستە كۆرگىلى بولىدىغان بېقىندىلىق مۇناسىۋىتى ئېچىدىن، ئابستراكت يەكۈن، يەنى تېئورىيا ۋە قائىدىلەرنى چىقىرالايدىغان قىلغىلى بولىدۇ دېگەندىن ئىبارەت ئىنتايىن ئۆتكۈر ھەم ھەل قىلىش قىيىن بولغان مەسىلىنى مەخسۇس

تەتقىق قىلدۇق. ب. ل. نوۋېسكايا، م. ن. ۋېرخوۋېنسكايا، ئې. م. ژېرىنكو قاتارلىق بىرنەچچە ئوقۇتقۇچى بەزى قىزىقارلىق پاكىتلارنى سۆزلىدى: بۇ پاكىتلار چۈشەندۈرۈشكە، كونكرېتلىقتىن ئابستراكتلىققا ئۆتۈش بارلىق بالىلار ئۈچۈن ئېيتقاندا ھەرگىز پۈتۈنلەي ئوڭۇشلۇق، قىيىنچىلىقسىز بولۇۋەرمەيدۇ. بەزى بالىلارنىڭ ھېسابلاش ماھارىتى قالتىس، ھېسابلاش سۈرئىتى بەك تېز، بىراق مەسىلىنىڭ مەزمۇنى (شەرتى)نى چۈشىنىشى قىيىن بولىدۇ، بەزىلىرى كۆزىتكەن كونكرېت ئېيرىلىپ قالسىلا، قىينىلىپ قالىدۇ. ب.ل نوۋېسكايا بىر قىز ھەققىدە سۆزلەپ بەردى، ئۇ ئەمەلىي مىسالنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، شۇ ھامان جاۋابىنى ئويلاپ يېتەلەيدىكەن، ھېسابلاش ۋاقتىدىمۇ نېمىنى ھېسابلىغانلىقىنى ۋە نېمە ئۈچۈن ھېسابلىغانلىقىنى بىلمەيدىكەن،

ئەمەلىيەتتە، بىز ھەربىر ئوقۇتقۇچى بۇنداق بالىلارنى ئۈچرىتىپ باقتۇق. بىز قانداق ئۇسۇل ئارقىلىق ئۇلارنى كونكرېت تەپەككۇر قىلىشتىن ئابستراكت تەپەككۇر قىلىشقا باشلىغىلى بولىدىغانلىقىنى مۇھاكىمە قىلدۇق. كۆپچىلىك ئاخىرىدا، مەسىلىنىڭ مەزمۇنىنى ئايدىڭلاشتۇرۇشقا باش قاتۇرۇشتىن بۇرۇن، سان ۋە ھېسابلاشقا قول ئۇزاتماسلىق كېرەك دېگەن بىردەك تونۇشقا كەلدۇق. شۇنىڭ بىلەن، بىز ئارىمىزدا كاكۆرىكى ئۇيۇشتۇرۇپ، بالىلار سانلىق ھېسابلاشنى ئېلىپ بارماي، مەسىلە مەزمۇنىنى قانداق ئانالىز قىلىدىغانلىقىنى، مەسىلە بىلەن شەرت ئوتتۇرىسىدىكى ئېچكى باغلىنىشنى قانداق ئىزدەيدىغانلىقىنى مەخسۇس تەتقىق قىلدۇق. بىز ئۆز ئارا دەرس تېكشاپ، ئايرىم ئالاھىدە بالىلارنىڭ زېھنىي تەرەققىيات يولى ئۇستىدە ئىزدەندۇق.

بالىلارنىڭ تەپەككۇرىنى نومۇر بىلەن چۈشەپ قويۇشقا

هەرگىز بولمايدۇ. مەن ئەگەر ناچار، تەپەككۇر قىلىشى ئالاھىدە قاشاڭ ئوقۇغۇچىلارغا ئويلىنىش پۈرسىتى بەرسەم، ئۇلارنى يېتەرلىك ۋاقىت ئىچىدە ئۆزلىرىنىڭ تېخى ئۇقالمىغان نەرسىلىرىنى ئويلىنىشقا ئىمكانىيەت بەرسەم. شۇڭلاشقا ئۇلار ئەزەلدىن ئۆگىنىش ھەۋىسىنى يوقتىپ باقمىدى. مەن بالىلارنىڭ پەخىرلىنىش تۇيغۇسىنى، شەرەپ تۇيغۇسىنى ۋە غۇرۇرىنى يېتىلدۈرۈش ئارقىلىق، ئۇلارنىڭ ئۆگىنىش ۋەزىپىسىنى مۇستەقىل ئورۇندىشىنى ئىلگىرى سۈرۈشكە ئىنتايىن ئەھمىيەت بەردىم.

بالىلارنىڭ ئويلىنىۋېلىشىغا يول قويۇش كىشەك... بۇ مەسىلە قارىماققا بەك ئاددىيدەك كۆرۈنىدۇ، ئەمەلىيەتتە ھەرگىز ئۇنداق ئەمەس. سىنىپ 1 - يىللىقتىن 4 - يىللىققىچە بولغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ تەپەككۇر قىلىش جەريانىنى ئىنچىكە كۆزىتىپ باقسىڭىز، مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئەھۋالىلاردا (ھەممىسى دېگۈدەك شۇنداق)، بالىلار شۇنىڭ ئۈچۈن سىزنىڭ سوئالىڭىزغا جاۋاب بېرەلمەيدۇ (ياكى تاپشۇرۇقنى ئورۇندىيالمايدۇ) كى، ئۇ ياخشىراق ئويلىنىۋېلىشقا ۋە دىققىتىنى مەركەزلەشتۈرۈشكە ئۇلگۈرەلمىگەن (كۆپىنچە ھاللاردا سوئالىنىڭ سوزۇلۇشى ئىنتايىن تۈيۈقسىز بولۇپ، بالىلارنى سەل تەمتىرىتىپ قويىدۇ). بىزنىڭ باشلانغۇچ مەكتەپ بۆلۈمىدىكى ئوقۇتقۇچىلار بالىلارنىڭ ئويلىنىۋېلىشقا قانداق يول قويۇش مەسىلىسىنى مەخسۇس، مەركەزلىك ھالدا تەتقىق قىلىپ باققانىدۇق. مېنىڭ قارىشىمچە، ھەر قانداق ۋاقىتتا مەلۇم بالىنىڭ نېمىنى بىلىدىغانلىقىغا ئالدىراپ يەكۈن چىقىرىشقا بولمايدۇ. كۆپىنچە ھاللاردا مۇنداق ئەھۋال يۈز بېرىپ تۇرىدۇ، ئوقۇتقۇچى بالىغا: «سەن بىلمەيدىغان بولساڭ ئولتۇر!» دەيدۇ. بالا ئەدەبلا ئورنىغا ئولتۇرۇشىغا، كاللىسى دەرھال سەگەكلىشىدۇ، ئەسلىدە ئۇ بىلىدىكەن...

ئۇ مۇئەللىمدىن بەك خاپا بولىدۇ نېمە ئۈچۈن بۇنداق بولىدۇ؟ بىز دەرھال جاۋاب تاپالمىدۇق، بۇ يەنە كۆزىتىش، كۆزىتىش، يەنە كۆزىتىشكە مۇھتاج، يەنە نۇرغۇنلىغان پاكىتلارنى تەتقىق قىلىشقا مۇھتاج.

بالىلار زېھنىنى مەركەزلەشتۈرەلەيدىغان، پىكرىنى مەركەزلەشتۈرەلەيدىغان بولغاندىن كېيىن، كۆرسىتىپ بېرىش، يېتەكلەش ۋە كۆچۈرۈشتىن بىزارلىق ھېس قىلىدىغان بولىدۇ. مەن بىلەن ئوقۇغۇچىلىرىم ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ئەزەلدىن ئۆز ئارا كۆڭۈل بۆلۈش، ئۆز ئارا ئىشىنىش بولۇپ كەلدى. ئوقۇغۇچىلار ماڭا ئۆزىنىڭ ئىنتايىن تىرىشقان بولسىمۇ، يەنىلا تاپشۇرۇقنى ئىشلىيەلمىگەنلىكىنى ئوچۇق كۆڭۈللۈك بىلەن ئېيتالايدۇ. بالىلار ئۆزلىرىنىڭ گۇمانىنى، خۇشاللىقىنى ۋە قايغۇسىنىڭ ھەممىسىنى ماڭا ئېيتىشنى خالايدۇ. مەن ئەزەلدىن بالىلارنىڭ يامان گىپىنى قىلىپ باقمىدىم، چۈنكى مەن بىر قېتىملىق لاياقەتسىز نومۇرنىڭ بالىلارغا قانداق ئازاب ئەپكىلىدىغانلىقىنى بىلىمەن. ئەگەر بىر ئوقۇتقۇچى ھەر كۈنى دېگۈدەك ئوقۇغۇچىغا: «سەن ئىككى نومۇر ئالدىڭ! دەۋەرسە، بۇ، بالا ئۈچۈن نەقەدەر زور روھىي زەربە بولىدۇ - ھە! بۇ ھېچنېمىگە ئەرزىمەيدىغان ئىشتەك كۆرۈنسىمۇ، ئەمما ئۇ بالىغا ئىنتايىن بەختسىزلىكنى ھېس قىلدۇرۇشقا يېتىدۇ. بالا ئەگەر تەدرىجىي ھالدا ئۆزىنىڭ بەختسىزلىكىگە كۆنۈپ قالسا، ئۇنداقتا ئۇ ئەتراپىدىكى بارلىق نەرسىلەرگە كۆڭۈل بۆلمەيدىغان بولۇپ قالىدۇ، شۇنىڭدەك ئۇنىڭدا ئازراقمۇ ھېسداشلىق تۇيغۇسى قالمايدۇ. بۇ ۋاقىت يېتىپ كېلىدىكەن پاجىئە يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا تەرەققىي قىلىدۇ. تاش يۈرەكلىك رەھىمسىزلىنىڭ تۇپرىقى. ئەگەر بىر سىنىپتا بەختسىز بالا بولسا، ساۋاقداشلىرى ئۇنىڭغا كۆڭۈل بۆلمىسە، ئۇنىڭ قايغۇسىنى يەڭگىللەتمىسە، ئۇنداقتا بۇ سىنىپ مەڭگۈ

ئىتتىپاق، دوستانە كوللېكتىپقا ئايلىنالمايدۇ.

لېكىن نوموردىن پايدىلىنىپ ئوقۇغۇچىلارغا پىرىنسىپسىزلىق بىلەن يول قويۇشقىمۇ بولمايدۇ. ئەپسۇسكى، بۇ خىل ئەھۋال مەكتەپلەردە ھەمىشە يۈز بېرىپ تۇرىدۇ. بالا پەقەت بىر سۆزنى ئېيتالىسا، ئۇنىڭغا بەش نومۇر بېرىلىدۇ. يەنە بەزىلىرى بىر سوئالغا بىر قانچىسى جاۋاب بېرسە، ھەر بىرىگە نومۇر بېرىلىدۇ. بۇنداق قىلىشنىڭ نەتىجىسى بالىلاردا بىپەرۋالىق پوزىتسىيەسىنىڭ شەكىللىنىشىدىن ئىبارەت. بالىلارنى نومۇرنىڭ قەتئىي بوشاشماي جىددىي ئەقلىي ئەمگەك قىلىشنىڭ نەتىجىسى ئىكەنلىكىنى ھەقىقىي تونۇرەتمەسلىگە ئىنتىلىشتۇرۇش كېرەك.

ئوقۇغۇچىلارغا ئەقلىي ئەمگەك غايەت زور تىرىشچانلىق كۆرسىتىشكە، دىققەت كۆچىنى مەركەزلەشتۈرۈشكە، ئۆزىنى نۇرغۇن كۆڭۈللۈك ئويۇنلاردىن ۋاز كېچىشكە مەجبۇرلاشقا توغرا كېلىدىغان ئەمگەك ئىكەنلىكىنى تونۇتۇش لازىم. قەيسەر خاراكتېر ۋە ئىرادە كۆچى دەل مۇشۇنداق ئەمگەك جەريانىدا شەكىللىنىدۇ. ئەگەر ئوقۇغۇچى ئۆزىنىڭ نەتىجىسىزلىككە تەنقىدىي كۆز بىلەن قاراشنى ئۆگىنىۋالسا، ھازىرقى ھالىتىدىن قانائەتلەنمىسە، شۇنىڭدەك تېخىمۇ ياخشى قىلىشقا تىرىشسا، ئۇنداقتا ئۇ مەڭگۈ بىكار تەلەت ئادەم بولۇپ قالمايدۇ.

بالا قانداق قىلغاندا ئەقلىي ئەمگەك جەريانىدا نەتىجىگە ئېرىشكىلى بولىدىغانلىقىنى ھەقىقىي تۇرىدە بىلىۋالغان چاغدا، ئۇ تەدرىجىي ھالدا ئۆز ئۆزىنى تەكشەش، ئۆز ئۆزىنى نازارەت قىلىش ئادىتىنى يېتىلدۈرەلەيدۇ. قەيسەرلىك بىلەن ئىشلەش، ياخشى نەتىجىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن تىرىشىش ئادىتى بىلەن ئۆگىنىشتە بىپەرۋالىق قىلىش، ھېچ ئىش قىلماسلىق ۋە بوشاڭلىق ئادىتى، ئوت بىلەن سۇدەك چېتىشالمايدۇ.

بىلىم ئىلىش خۇشاللىقى ۋە ئۆگىنىش جەريانىدا مۇۋەپپەقىيەت قازىنىش خۇشاللىقى بالىلارنىڭ ئۆگىنىشىنى ئىلگىرى سۈرىدىغان ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچكە ئايلانغان چاغدا، سىنىپتا ھۆرۈن بالىلار بولمايدۇ، ھەقىقىي تەربىيە پىسخى بولغان ئادەم ئايرىم ھۆرۈن بالىلار بىلەن ناھايىتى ئاز كۆرەش قىلىدۇ، ئۇلار ھامان زېھنى كۈچى قىشلىق ئۇيقۇدا ياتقانلىقتىن پەيدا بولغان ھۆرۈنلۈق ھادىسىلىرى بىلەن كۆرەش قىلىدۇ.

پەقەت ياخشى نەتىجىگە ئېرىشكەن بالىلارغىلا نومۇر قويۇش تۈزۈمىنى تەدرىجىي ھالدا تۆۋەن، ئوتتۇرا يىللىقلارنىڭ بارلىق ئوقۇتقۇچىلىرى ئىشلەتتى. كىتابخانلار، بەزى ئوقۇغۇچىلارنىڭ مەلۇم بىر پەندە نەتىجىسى بولمىسا قانداق قىلىش كېرەك دەپ سوريشى مۇمكىن. مەسىلە بالىلارنىڭ بۇ مەسىلىگە قانداق قارىشىدا. ئەگەر بالا نومۇرنىڭ يوقلۇقى، ئۆزۈمنىڭ تىرىشچانلىقى يېتەرلىك بولمىغانلىقىدىن دەپ قارىسا، ئوتتۇرىشىدۇ. بىز تېخى يىل ئاخىرىدا نومۇرى بولمىغان ئوقۇغۇچىنى كۆرۈپ باقمىدۇق. 4 - يىللىقتا، مەن ئالتە قېتىم مەۋسۇم ئاخىرىدا بالىلارغا نومۇر قويمىدىم. ئاتا - ئانىلار ئەگەر ئۆز بالىسىنىڭ نەتىجە كۆرسەتكۈچىدە نەتىجە بولمىسا، ئەھۋالنىڭ بىر ئاز چاتاقلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدىغانلىقىنى بىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئۇلار يەنە، نەتىجىسى بولماسلىق بالىنىڭ سەۋەنلىكى ئەمەس، بەلكى بالىنىڭ بەختسىزلىكى ئىكەنلىكىنى، بالىنىڭ بەختسىزلىكىگە قارىتا ھېسداشلىق ۋە ياردەم قىلىش كېرەكلىكىنى بىلىدۇ. شۇنداق قىلىپ، بىز تەڭ كۈچ چىقىرىپ بالىلارنىڭ يېتىشۈبلىشىغا ياردەم بەردۇق. مەن ئاتا - ئانىلارغا بالىلارنى يۇقىرى نومۇر ئىلىشقا قەتئىي مەجبۇرلىماسلىق، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا لاياقەتسىز نومۇرنى ھۆرۈنلۈق، بوشاڭلىق ۋە كۆڭۈل قويماسلىقنىڭ بەلگىسى قىلىۋالماسلىقنى

تەلەپ قىلدىم.

ئايرىم ئوقۇتقۇچىلار نومۇردىن ئىبارەت بۇ نازۇك ئوقۇتۇش ۋاستىسىنى يەكگەللىك بىلەن ئىشلىتىدۇ. نۇرغۇن مەكتەپلەردە ئۇچ نومۇر ئىلىش ئەيىبلىنىشى كىشىدىن بىر خىل قاراش شەكىللىنىپ قالغان. «بىز ئۇچ نومۇرنى يوقتىشىمىز كېرەك!» — بۇ پىكىرلار ئەتىرىتى كوللېكتىپنىڭ شۇئارى بولۇپ قالدى. بۇ شوئارنى بەزى بالىلار ژۇرنالىلىرىدىمۇ كۆرگىلى بولىدۇ. ئوتتۇراھال نەتىجىگە تۇتۇلغان بۇنداق مۇئامىلىنى ئەگەر مۇئەللىم رىغبەتلەندۈرىدىغان بولسا، ئۇنداق تا ئوقۇتقۇچى ئەمەلىيەتتە ئۆزىنىڭ ئۇلىنى كولىغان بولىدۇ. چۈنكى بۇ نوقۇل يۇقىرى نومۇر قوغلىشىش بالىنى بىپەرۋالىق قىلىدىغان ۋە تولۇق چۈشىنىشكە تىرىشمايدىغان قىلىپ قويىدۇ.

2 — يىللىققا چىقىپ بىر نەچچە ھەپتىدىن كېيىن، بالىلار ئۆزى ئېرىشكەن نومۇرىنى نومۇر كۆرسەتكۈچىگە خاتىرىلەشكە باشلىدى. شۇنداقلا بالىلار ئاتا — ئانىلىرىدىن نومۇرىنى يوشۇرىدىغان ئىش بىر قېتىممۇ يۈز بېرىپ باقمىدى. چۈنكى نومۇر بالىلارنىڭ ئالغا باسقانلىقىنى ۋە خۇشاللىقىنى گەۋدىلەندۈرگەچكە، بۇنداق ئىش يۈز بەرمەيدۇ. نومۇر كۆرسەتكۈچىگە ئوقۇتقۇچىنىڭ ئىسزا قويۇشىنىڭ ھاجىتى يوق، ئىمزا قويۇش كونا مەكتەپلەردىكى ئوقۇتقۇچى — ئوقۇغۇچىلارنىڭ مۇناسىۋىتىدىكى ئۆز ئارا گۇمانلىنىش، ئۆز ئارا ئىشەنمەسلىكنىڭ قالدۇقى. ئەگەر كوللېكتىپنىڭ ئىچى ئۆز ئارا ئىشەنمەسلىك كەيپىياتى بىلەن تولسا، ئەگەر ئوقۇغۇچىلار ئوقۇتقۇچىنى ئالداشنىلائۇيلىسا، ئەگەر نومۇر چوڭلار بالىلارنى ساۋايدىغان قامچىغا ئايلىنىپ قالسا، ئۇنداقتا بالىلارنى قانداقتۇر توغرا تەربىيىلەشتىن ئىبغىز ئاچقىلى بولمايدۇ.

ئوقۇغۇچىلار سەممىيەتسىز، ئوقۇتقۇچىنى ئالدايدىغان، ئاتا — ئانىلارنى ئالدايدىغان بولسا، بۇ، مەكتەپتىكى ئەڭ زور بەختسىزلىك بولىدۇ. بۇ خىل بەختسىزلىكنى دەل ھېلىقى

ئادالەتسىز ئىككى نومۇر كەلتۈرۈپ چىقارغان. بالا ئاتا — ئانىسىدىن ئۆزىنىڭ يامان نومۇرىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن، ئوقۇتقۇچىدىن ئۆزىنىڭ بوشاڭلىقىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن، ئۇ ھەرقاندا ھىيلە — مىكىرنى ئىشقا سالالايدۇ. سىز ئۇنىڭغا ئىشەنمەسچىلىك، ئۇ ئالدامچىلىق ئۇستىدە شۇنچە باش قاتۇرىدۇ، بۇنداق بولۇۋەرسە، بوشاڭلىق، ھۇرۇنلۇقنىڭ ئاساسى تېخىمۇ تولۇقلىنىدۇ. ھۇرۇنلۇق، ئىشەنمەسلىكنىڭ مەھسۇلى. ئوقۇغۇچى ئالدى بىلەن تىرىك ئادەم، سەكرەپ — تاخلاپ يۈرىدىغان بالا، ئۇنىڭدىن قالسا ئاندىن بىر ئوقۇغۇچى. ئۇنىڭغا بەرگەن نومۇر ئۇنىڭ سەۋىيىسىنى ئۆلچەيدىغان بەلگە بولۇپلا قالماي، بەلكى ئالدى بىلەن سىزنىڭ ئۇنىڭغا تۇتقان پوزىتىسىيەڭىز بولىدۇ.

مەن بارلىق ئوقۇتقۇچىلارنىڭ بالىلارنىڭ قىزىقىشىنى، بىلىم ئېلىشقا ئىنتىلىش ئارزۇسى ۋە بىلىمگە ئىنتىلىش ئۇچقۇنىنى قەدىرلىشىنى تەكلىپ قىلىمەن. پەقەت ئەمگەك جەريانىدا ئۇ بەھرىمەن بولغان مۇۋەپپەقىيەت خۇشاللىقى ۋە پەخىرلىنىش تۇيغۇسىلا ئۇنىڭ تۇتاشتۇرالايدۇ. نومۇرنى قالايمىقان ئىشلىتىشكە بولمايدۇ، بالىنىڭ ھەر قېتىم ئېرىشكەن ئىلگىرىلىشى ۋە قىيىنچىلىقنى يېڭىش روھىغا مۇۋاپىق نومۇر بىلەن ئىلھام بېرىش لازىم. سىز ئۇنتۇپ قالماسلىقى. تەربىيىلەش سەنئىتىنىڭ ئاساسى بالىنىڭ ئۆزىدە، بىلىمگە، سىزگە بولغان مۇئامىلىسىدە مەۋجۇت بولىدۇ. بۇ، بالىنىڭ ئۆگىنىش ئارزۇسى، تىرىشچانلىق روھى ۋە قىيىنچىلىقنى يېڭىش ئىرادىسىدىن ئىبارەت. بۇ تەربىيىلەش سەنئىتىنىڭ ئاساسىنى كۆچەيتىشكە ئالاھىدە دىققەت قىلىش لازىم، بۇ ئاساس بولمىسا مەكتەپمۇ بولمايدۇ.

«چۆچەكخانا»

چۆچەك، ئويۇن ۋە خىيال، باللارنىڭ تەپەككۇر پائالىيىتى، ئالىيجاناب خۇلۇق ۋە ئارزۇنىڭ هايات بەخش مەنبەسى. كۆپ يىللىق تەجرىبىلەر ئىسپاتلىدىكى، باللارنىڭ كاللىسىدا شەكىللىنىدىغان گۈزەللىك تۇيغۇسى، ئەخلاق تۇيغۇسى، ئىدراك تۇيغۇسى چۆچەكلەردىكى ئاجايىپ - غارايىپ ئوبرازلارنىڭ تەسىرىدە پەيدا بولىدۇ. بۇ تۇيغۇلار باللارنىڭ تەپەككۇرىنى جانلاندۇرىدۇ، باللارنىڭ چوڭ مېڭىسىنىڭ ئاكتىپ خىزمەت ئىشلىشىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ، باللارنىڭ تەپەككۇر پائالىيىتى رايونلىرى ئوتتۇرىسىدا تېز سۈرئەتتە باغلىنىش ياسايدۇ. تىل ۋە ئۇنىڭ توغرا مەنىسى چۆچەكلەر ئارقىلىق باللارنىڭ كالىسىغا كىرىدۇ، شۇنىڭدەك باللارنىڭ مەنىۋى دۇنياسىنىڭ بىر ساھەسىگە، ئىدىيە ۋە هېسسىياتىنى ئىپادىلەيدىغان بىر خىل شەكىلگە، يەنە باللارنىڭ تەپەككۇرىنىڭ جانلىق گەۋدىلىنىشىگە ئايلىنىدۇ. چۆچەكلەردىكى ئوبرازلار قوزغىتىدىغان هېسسىياتلارنىڭ تەسىرى ئاستىدا، باللار تىلدىن پايدىلىنىپ تەپەككۇر قىلىشقا باشلايدۇ. چۆچەكلەر بولمىسا، باللارنىڭ ئىدىيىسىنى ۋە هېسسىياتىنى قوزغىتىدىغان جانلىق، يارقىن ئوبرازلار بولمىسا، ئىنسانىيەت تەپەككۇرى ۋە تىلىنىڭ مۇئەييەن تەرەققىيات باسقۇچى بولغان باللار تەپەككۇرى ۋە تىلىنىڭ پەيدا بولۇشى مۇمكىن ئەمەس.

باللار ئۆزىنىڭ ئىدىيىسىنى چۆچەكلەر دۇنياسىدا پەرۋاز قىلدۇرۇشنى ياقتۇرىدۇ. ئۇلار بىر چۆچەكنى بەش قېتىم،

ئون قېتىملاپ ئاڭلىيالايدۇ، بەلكى هەربىر قېتىمدا بەزى يېڭى نەرسىلەرنى بايقىيالايدۇ. چۆچەك — روشەن، جانلىق بولغان كونكرېت ئوبرازلارنى ئابستراكت شەيئىلەرگە ئايلاندۇرۇشنىڭ تۈنجى قەدىمى. مېنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىم ئۇچۇن ئېيتقاندا، ئەگەر چۆچەكلەر ئۇلارنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىنى بىرقەدەر ئۇزاق ۋاقىت تولدۇرمىغان بولسا، ئۇلارنىڭ ئۇنچىلىك ئابستراكت تەپەككۇر قىلىش قابىلىيىتىگە ئىگە بولۇشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. باللارغا دۇنيادا هەرگىز قانداقتۇر جادۇگەر، پاقا مەلىكە، مەڭگۇ قېرىماس كاشىيلارنىڭ يوقلۇقى، لېكىن بۇ ئەپسانىۋى ئوبرازلارنىڭ ياخشىلىق ۋە يامانلىقنى گەۋدىلەندۇرىدىغانلىقى ناهايىتى ئېنىق. هەر قېتىم بىر چۆچەكنى قايتا ئېيتقان چاغدا، باللار ئۆزلىرىنىڭ ياخشىلىق ۋە يامانلىققا بولغان پوزىتسىيىسىنى ئىپادىلەيتتى.

چۆچەك بىلەن گۈزەللىك ئايرىلالمايدۇ. ئۇ گۈزەللىك تۇيغۇسىنىڭ شەكىللىنىشىنى ئىلگىرى سۈرەلەيدۇ. گۈزەللىك تۇيغۇسى بولمىسا ئالىيجاناب قەلب بولمايدۇ، باشقىلارنىڭ بەختسىزلىكىنى چۈشىنىش ۋە هېسداشلىق قىلىش بولمايدۇ. چۆچەكلەرنىڭ تەسىرى تۇپەيلىدىن، باللار دۇنيانى تونۇيدىغان چاغدا، ئەقىل - پاراسىتىدىن پايدىلىنىپلا قالماي، بەلكى قەلبىدىنمۇ پايدىلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، پەقەت دۇنيانى تونۇش ۋاقتىدىلا شۇنداق قىلىپ قالماي، دۇنيادىكى شەيئى ۋە هادىسىلەر چىقارغان هەرقانداق ئىنكاسقا قارىتامۇ ئۆزلىرىنىڭ ياخشىلىق بىلەن يامانلىققا بولغان پوزىتسىيىسىنى ئىپادىلەيدىغان بولىدۇ. هەققانىيەت ۋە هەققانىيەتسىزلىك توغرىسىدىكى ئەڭ دەسلەپكى قاراش چۆچەكلەردە ئىپادىلىنىدۇ. ئەڭ دەسلەپكى ئىدىيىۋى تەربىيەمۇ چۆچەكلەرنىڭ ياردىمىگە تايىنىدۇ. ئىدىيىۋى قاراش يارقىن ئوبرازلار ئىچىدە گەۋدىلەنگەن چاغدىلا، ئاندىن باللار ئۇنى هەقىقىي

تۇرده چۇشىنىۋالمىدۇ.

گۈزەل چۆچەكلەر ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسىگە ھېچقانداق ئەرسىمۇ ئورنىنى باسالمايدىغان مەنبەدۇر، چۆچەكلەرنىڭ مەزمۇنىغا ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسى يوشۇرۇنغان بولىدۇ. ئەگەكچى خەلقنىڭ غايەت زور ئىجادكارلىق روھى، ئۇلارنىڭ ھاياتقا، غايىگە بولغان ئارزۇلىرى، خەلق ئىجاد قىلغان، نەچچە مىڭ يىللاردىن بۇيان تارقىلىپ يۈرگەر ئەپسانىۋى ئوبرازلار بالىلارنىڭ ئېڭى ۋە قەلبىگە سىڭىپ كىرىدۇ. چۆچەكلەر شۇنىڭ ئۈچۈن بالىلارنى ئۆز يۇرتىنى قەدىرلەشكە سۆيىدىغان قىلىپ تەربىيىلەيدىكى، چۈنكى ئۇنى خەلق ئۆزى ياراتقان. بىز كىشىنى ھەسرەتكە سالىدىغان كىيىۋ سوۋىيە تام رەسسامى رىنى كۆرگەر چېغىمىزدا، بالىلار بۇنىڭ خەلق تۇرمۇشىنىڭ بىر قىسمى، غايەت زور تالانتنىڭ ئىجادىيىتى ئىكەنلىكىنى تونىدى، شۇنىڭ بىلەن بىزنىڭ قەلبىمىزده خەلقنىڭ ئىجادكارلىق روھىغا، ئىدىيە ۋە ھۈنەر - سەنئىتىگە بولغان ئىپتىخارلىنىش تۇيغۇسى قوزغالدى. چۆچەكلەر دېگۈدەك نوقۇل «كۈنىدىلىك» تۇرمۇشنى تېما قىلىدۇ: بوۋاي - مومای بىر تۇپ يوغان تۇرۇپ تېرىپتۇ... بوۋاي بۆرىنى ئالدىماقچى بولۇپتۇ، شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئوت - چۆپلەردىن بىر موزاينى ياساپتۇ... بۇ چۆچەكتىكى ھەربىر سۆز ۋە ھەربىر ئوبراز خۇددى ھېلىقى ئۆچمەس تام رەسسامىرىدىكى ئەك نەپس سىزىقلاردەك مىللەتنىڭ روھىنى ۋە ئىجادىي كۈچىنى ئىپادىلەيدۇ. چۆچەك — بىر مىللەتنىڭ مەنىۋى بايلىقى، بالىلار چۆچەكلەرنى چۈشەنگەن ۋاقتىدا، ئۆزىنىڭ مىللىتىنىمۇ تونۇيدۇ.

«كۆكۈللۈك مەكتەپ» تە ئوقۇش باشلىنىپ ئۈچ ئايدىن كېيىن، بىز «چۆچەكخانا» قۇردۇق. بىز يۇقىرى يىللىق ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ياردىمىدە، «چۆچەكخانا» دا بىرقاتار ئورۇنلاشتۇرۇشلارنى ئېلىپ باردۇق. بالىلار بۇ يەرگە كەلسە گويا ئۆز

زىنى چۆچەكلەر دۇنياسىدا تۇرغاندەك ھېس قىلاتتى. ئەتراپتىكى مۇھىتنى بالىلارنى ئۆزلىرى كىچىك ۋاقتىدا ئانىلىرى ئېيتىپ بەرگەن چۆچەكلەرنى ئەسلىيەلەيدىغان قىلىپ تۇزەش ئۈچۈن، بىزنىڭ ناھايىتى كۆپ ئەمگەك قىلىشىمىزغا توغرا كەلدى. قاراڭ، مانا بۇ ياۋۇز سېھرىگەر مومای تۇرىدىغان ياغاچ ئۆي، ئەتراپىدا دەرەخلەر ۋە يوغان ياغاچ قوزۇقلار، كىچىك ياغاچ ئۆينىڭ يېنىدا چۆچەكلەردىكى بىرمۇنچە پېرسوناژلارنىڭ ھەيكىلى: ھېيلىگەر ئېيىق، كۆل رەڭ بۆرە ۋە ئەقىللىق مۇشۇكىياپىلاق. يەنە بىر دوقمۇشتا بوۋاي بىلەن مومای مىڭ ئۆيى؛ ئاسماندا بىر ئوغۇل بالا مىنۇتالغان ئاققۇ ئۈچۈپ كېتىۋاتىدۇ. بۇ بالا ئۇكرايىن خەلق رىۋايەتلىرىدىكى كىچىك قەھرىمان ئىۋاشكا - تېلېشىك. ئۈچىنچى دوقمۇشتا زۇمرەت ئوكيان. قىرغاقتا ئاق كۆڭۈل بوۋاي بىلەن ئاچكۆز مومای تۇرىدىغان ۋەيرانە كەپە. ئىشىك ئالدىغا بىر يېرىق تەڭنە قويۇلغان، بوۋاي بىلەن مومای سۇپا ئۈستىدە ئولتۇرىدۇ، كىچىك ئالتۇن بېلىق دېڭىزدا ئۈزۈپ يۈرۈيدۇ. تۆتىنچى دوقمۇش قىش كۈنلىرىدىكى ئورمان ۋە سوغۇق شامال ئۇچۇرۇپ يۈرگەن قار. بىر كىچىك قىزچاق قاردا قېتىپ كېتىۋاتىدۇ، ئۇنىڭ پۇتلىرى كۈلتۈك قارغا پېتىپ كەتمەكتە. بۇ، ئۆگەي ئانىنىڭ زورلىشى بىلەن، قىشنىڭ قەھرىتان سوغۇقىدا ياۋا مېۋە تەرگىلى چىققان ھېلىقى بىچارە قىزچاق ... بىر كىچىك ئۆچكە بىر ئۆينىڭ دېرىزىسىدىن بېشىنى چىقىرىپ قىزچاققا قارىماقتا. بۇنىڭ ئىچىدە چاشقان ئۈۋىلاپ كەتكەن چوڭ پەلەي بار، بىرنەچچە چاقىرىلمىغان مېھمان بۇيىققا كەلمەكتە. پەنەركىدىن ياسالغان بىر كۆتەكنىڭ ئۈستىدە نەچچە تال قونچاقلار — قىزچاق، كۆل رەڭ توشقان، تۈلكە، ئېيىق، بۆرە، ئۆشكە، ئوت - چۆپتىن ياسالغان موزاي، يەنە «قىزىل شالە بېلىك» قىزچاقلار ئولتۇرىدۇ.

بىز بۇ نەرسىلەرنى ئۆزۈلدۈرمەي ياساپ تۇردۇق. مەن ئۆزۈم قول سېلىپ ئويدۇم، سىزدىم، چاپلىدىم، بالىلار ماڭا ياردەملەشتى. بۇ خىل ئەپسانىۋى مۇھىتنى ياراتقان چاغدا، مەن ئۇنىڭ ئېستېتىك ئالاھىدىلىكىگە ئالاھىدە ئېتىبار بەردىم. ھەربىر كۆرۈنۈش، بىۋاستە كۆرىدىغان ھەربىر ئوبراز بالىلارنى بەدىئىي تىلنىڭ تەسىرلەندۈرۈشىگە تېخىمۇ زېھرى كىلەشتۈرۈپ، چۆچەكنىڭ ئىدىيىۋى مەزمۇنىنى تېخىمۇ چوڭقۇر ئېچىپ بېرىشى لازىم. ئورۇنلاشتۇرۇش جەريانىدا، بىز ھەتتا «چۆچەكخانا» دىكى چىراغ نۇرىنىڭ مۇھىم رولىنىمۇ ئويلاشتۇق. پاقا مەلىكىنى سۆزلىگەن چاغدا، ئورمانلىقتىكى نۇرغۇنلىغان كىچىك لامپۇچكىلار يانىدى. ئۆينى خىرە يېشىل نۇر قاپلىدى، بۇنداق قىلغاندا ھېكايە يۇز بەرگەن مۇھىت ۋە كەيپىياتنى ناھايىتى ئوبدان گەۋدىلەندۈرگىلى بولاتتى.

مەن بالىلارنى «چۆچەكخانا» غا دائىملا ئاپىرىپ يۈرمەيمەن، ئادەتتە ھەر ھەپتىدە بىر قېتىم، بەزى چاغلاردا بولسا ئىككى ھەپتىدە بىر قېتىم ئاپىرىمەن. گۈزەللىككە بولغان قانائەتلىنىشنى تۇيۇنۇش دەرىجىسىگە ئاپىرىۋەتمەسلىك لازىم. تۇيۇنۇش دەرىجىسىگە يېتىپ بېرىپ قالمىدىكەن، كىشىگە ساختا، نادانلىق، يارىماس، تەمسىزدەك بىلىنىپ، ۋاقتىنى «ئىسراپ» قىلىش ۋاتقاندەك ھېس قىلىدىغان بولۇپ قالىدۇ... مەن دائىم كۆز ۋە قەلبىنىڭ گۈگۈم ۋاقىتلىرىدا بالىلارنى بۇ يەرگە باشلاپ كېلىپ، ئۇلارغا چۆچەك ئېيتىپ بېرىمەن. بۇنداق چاغدا چۆچەك ئېيتسا، ئۇنۇمى ئالاھىدە ياخشى بولۇپ، يورۇق كۈندۈزدە ئېيتقان چۆچەكنىڭكى بىلەن تامامەن ئوخشايدۇ. تالا بارا - بارا قاراڭغۇلىشىشقا باشلىدى، لېكىن بىز چىراغ ياقمای، قاراڭغۇدا جىمجىت ئولتۇراتتۇق. تۇيۇقسىز سىرلىق كىچىك ياغاچ ئۆينىڭ دېرىزىسىدە چىراغ نۇرى پەيدا بولدى. ئاسماندا يۇلتۇزلارمۇ چاقنىدى، ئاي ئورمانلىقنىڭ كەينىدىن

كۆتۈرۈلۈشكە باشلىدى. ئۇي ئىچى خىرە، بۇلۇڭلار تېخىمۇ قاراڭغۇ. مېنىڭ سۆزلىگەنلىرىمدە بالىلار ئۆچۈن ئېيتقاندا ھېچقانداق يېڭىلىق يوق دېگۈدەك، ئەمما ئۇلارنىڭ كۆزلىرىدىن سارايسىملىك ئالامەتلەر چاقناپ تۇراتتى. بالىلاردا باش قەھرىمانغا بولغان ھېسداشلىق پەيدا بولدى. ئۇلار ياۋۇزلۇقتىن نەپرەتلەندى، ئاق كۆڭۈللەرگە ھېسداشلىق قىلدى. ياۋۇز سېھرىگەر مومای، ئاسانلا ئىشىنىپ قالىدىغان قىزچاق ئالياڭكا ۋە ئاق كۆڭۈل ئاققۇ قاتارلىق قورچاقلار بالىلارنىڭ تەسەۋۋۇرىدا تىرىلدى، ئىدىيىسى، ھېسسىياتى بار پېرسوناژلارغا ئايلاندى. كىچىك بالىلار ئۆچۈن ئېيتقاندا، چۆچەك ئاجايىپ - غارايىپ ھېكايىلەر بولۇپ قالماي، بەلكى پۈتكۈل دۇنيا بولىدۇ. بالىلار مۇشۇ دۇنيادا ياشايدۇ، كۆرەش قىلىدۇ، شۇنىڭدەك ئۆزلىرىنىڭ ئاق كۆڭۈللۈك ئىرادىسى بىلەن قەبھىلىككە قارشى تۇرىدۇ. چۆچەك ئويۇندىكى ھەربىرىكتەت، مۇزىكىدىكى رىتىمگە ئوخشاش، بالىلارنىڭ مەنىۋى كۈچىنى ئىپادىلىشىگە مۇۋاپىق كېلىدىغان ئەھمىيەتكە ئىگە. خۇددى بالىلار مۇزىكىنى ئاڭلاپلا قالماي، بەلكى ئۆزىنىڭمۇ ناخشا ئېيتقۇسى كەلگەندەك، باشقىلارنىڭ ئوينىغان ئويۇنىنى كۆرگۈسى كېلىپلا قالماي، بەلكى ئۆزىنىڭمۇ ئويۇن ئويناشقا قاتناشقۇسى كەلگەندەك، بالىلار چۆچەك ئاڭلاشنى خالاپلا قالماي، بەلكى ئۆزلىرىنىڭمۇ چۆچەك ئېيتقۇسى كېلىدۇ.

بىرنەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، بالىلار مەندىن: «بىز «چۆچەكخانا» غا قاچان بارىمىز؟» دەپ سورىدى. بالىلار بۇ كۆڭۈللۈك ۋاقىتنىڭ يېتىپ كېلىشىنى ھاياجان بىلەن كۈتۈۋاتاتتى. بىر كۈنى گۈگۈمدا بىز يەنە بۇ يەرگە يىغىلدۇق. بالىلار ئاۋۋال مەن ئېيتقان چۆچەكنى ئاڭلىدى، ئاندىن كېيىن ئۆلار ئۆزلىرى ئېيتىشقا باشلىدى. بۇ چاغدا ھەتتا ئەڭ تارتىنچاق بالىلارمۇ يۈرەكلىك ۋە كەسكىن بولۇپ كەتتى. باشقا

سورۇنلاردىكى ئالدى - كەينى باغلاشمايدىغان، مەنتىقسىلىقى كەم تىللارمۇ، بۇ چاغدا راۋان، ئىپادىلەش كۈچىگە باي. خۇددى ناخشىدەك تەسىرلىك بولۇپ كەتتى. قىل ۋە تەپەككۇر تەرەققىياتىدا توسالغۇسى بار بەزى بالىلار — ئىنسا، بتېرىك، لېۋدا، سلاۋا ۋە ۋالىيەلەرمۇ چۆچەك ئېيتقىلى باشلىدى.

بىز ھەر قېتىم «چۆچەكخانا» غا بارغاندا، بالىلار بۇ يەردە ئويۇن ئويناشنى ئويلايتتى. مەيلى ئوغۇل ئوقۇغۇچىلار، مەيلى قىز ئوقۇغۇچىلار بولسۇن، ھەممەيلەننىڭ ئۆزلىرىنىڭ ياخشى كۆرىدىغان ئويۇنچۇقلىرى ۋە ياغاچ قونچاقلىرى بار ئىدى. ئويۇن مەلۇم ئىجادىيلىققا ئىگە. بالىلار چۆچەكلەردىكى قەھرىمانلار بولاتتى، ئۇلارنىڭ قوللىرىدىكى ياغاچ قونچاقلار بولسا، ئۇلارنىڭ ئىدىيە ۋە ھېسسىياتىنى تېخىمۇ ياخشى ئىپادىلىشىگە ياردەم قىلاتتى. بىر بالا ئوت - چۆپتە ياسالغان موزاينى، يەنە بىر بالا «مومماي» نى، ئۆچەنچى بالا «بوۋاي» نى قولىغا ئېلىۋالاتتى. قاراڭ، بالىلار پۈتۈنلەي چۆچەك دۇنياسىدا ياشىماقتا. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ تەسەۋۋۇرىنى ئويۇن ئىچىگە ئېلىپ كىرەتتى. بەزى قىزلار بولسا لاتا قونچاق ئويناشنى خالايتتى. قاراڭ، ئۇلار لاتا قونچاقلىرىنى ساقاغا قويۇپ، تەسىرلىك ئاھاڭ ۋە ئامراقلىق ھېسسىياتى بىلەن لاتا قونچاقلارغا سۆزلىمەكتە. بىر لاتا قونچاق ئاغرىپ قاپتىكەن، بىر قىز بالا ئۇنى «داۋالىماقتا».

بالىلار ئۇدا نەچچە يىلغىچە ياغاچ قونچاق بىلەن ئويۇن ئويندى. ئەمما مەن ھەرگىز بۇ ئىش ئۇچۇن ئەنسىرىمىدىم، چۈنكى مەن بۇنى مەلۇم ئوقۇتقۇچىلار ئېيتقان «گۈزەل كىلىك كىچىلىك» دەپ قارىمايمەن. بۇ خىل ئويۇننىڭ ئۆزى بىر خىل چۆچەك بولۇپ، بۇ توقۇش ۋە سۆزلەشتىن ئىبارەت ئىجادىيەت جەريانىدا، باشتىن - ئاخىر تىرىك شەخسلەرنىڭ ئالىيجانابروھى گەۋدىلىنىپ تۇرىدۇ. بالىلار ئۇچۇن ئېيتقاندا، لاتا قونچاق

چاقنىڭ ئېكى بار بولىدۇ. فرانسىيە يازغۇچىسى سان. ئاگىسىد ۋېلىنىڭ ئېيتقىنى بويىچە، ئۇ دەل بالىلار يېقىنلاشمىغىنى خالايدىغان نەرسە». ھەربىر بالا ئۆزى ياخشى كۆرىدىغان بەزى نەرسىلەرنىڭ بولۇشىنى ئۈمىد قىلىدۇ. مەن بالىلار بىلەن لاتا قونچاقلار ئوتتۇرىسىدا ئىپادىلىنىدىغان مەنۇى جەھەتتىكى ئۆزگىرىشنى مۇناسىۋەتنى دىققەت بىلەن كۆزىتىپ باققانىدىم. مېنى خۇشال قىلغىنى، ئوغۇل بالىلارنىڭمۇ لاتا قونچاقلار بىلەن دوست بولالايدىغانلىقى، بەلكى بىرقەدەر ئۇزاق ۋاقىت بىللە بولالايدىغانلىقى بولدى. قاراڭ، كوستە كۆزگە چېلىقمايدىغان بىر ياغاچ قونچاق — بىر قولىدا قارماق دەستىسىنى تۇتقان بېلىقچى بوۋاي بار ئىكەن. بۇ ياغاچ قونچاقنىڭ پۇتى نەچچە قېتىم ئۆزۈلۈپ كەتتى. ئەڭ ئاخىردا كوستە ئۇنىڭغا يېڭىدىن بىر پۇت ياساپ قويدى ھەمدە ئۇنىڭغا ئۆگىسى بار كىچىك ھاسا ياساپ بەردى، بېلىقچى بوۋاي ئۇنىسى تۇتۇپ دەريا بويىدا ماڭالايتتى. بۇ ئوغۇل بالا ئۆزىنىڭ «ياشانغان دوستى» بىلەن پاراڭلىشىشنى ياقتۇراتتى، ئۇنىڭغا قايىردە تاپقان بېلىقى ۋە كارپ بېلىقى بارلىقىنى ئېيتىپ بېرەتتى... لارىسسانىڭمۇ ئۆزى ياخشى كۆرىدىغان كىچىك قونچىقى، «مومماي بىلەن نەۋرىسى» بار ئىدى. بۇ قىزچاق «مومما» سىغا بىر كۆزەينەك ياساپ بەرگەن، ئايىغىنىڭ تېگىگە بىر پارچە سوغۇقتىن ساقلىنىش گىلىمى سېلىپ بەرگەنىدى، مومايىنىڭ ئۈستىدە تېخى بىر پارچە يېپىنچىسىمۇ بار ئىدى. ۋالەنكىمۇ ئىككى قونچىقى — مۇشۇك بىلەن چاشقىنى بار ئىدى. قىزچاق ھەر ھەپتىدە مۇشۇكىگە لېنتا چېگىپ قويىاتتى. كىشىنىڭ چۈشىنەلمەيدىغىنى، ئۇ چاشقىنىغا بىر پارچە يېشىل ئەدىيال ئېلىپ كەلگەنىدى...

«چۆچەكخانا» دا بالىلارنىڭ تەسەۋۋۇرى ئىنتايىن جانلىنىپ كەتتى. ئۇلار يېڭى نەرسىلەرنى كۆرۈپلا قالسا، شۇ ھامان

كاللىسدا ئۇلار بىلەن قانداقتۇر باشقا شەيئىلەرنى باغلاپ، خىيالىي ئوبرازلارنى پەيدا قىلاتتى. بۇنداق چاغلاردا، ئۇلارـ نىڭ ئومۇمەن تەپەككۇرىنىڭ جانلانغانلىقى، قەلبىنىڭ هايياـ جانلانغانلىقى، تىلىنىڭ راۋانلىقى، كۆزلىرىدىن نۇر چاقناپ تۇرغانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. بۇ نۇقتىسىنى كۆزدە تۇتۇپ، «چۆچەكخانا» نى سەرەمجانلاشتۇرغان چاغدا، مەن ئىمكاننىڭ بارىچە بالىلارنىڭ كۆز ئالدىدا پەيدا بولىدىغانلىقىنى، رېئال لىقتىكى شەيئىلەر بىلەن توقۇلغان شەيئىلەر بىر يەرگە باغـ لايدىغان كۆرۈنۈشلەر بولۇشىنى ئىشقا ئاشۇردۇم. مەن چارەـ ئامال تېپىپ بالىلارنى خىيال قىلالايدىغان، ئىجاد قىلالايدىـ غان، يېڭى چۆچەكلەرنى توقۇيالايدىغان قىلدىم. قاراڭ، بىر ئاق قاغىر بىر پۇتى بىلەن دەسسەپ ئاۋۇ يەردە تۇرىدۇ، يېنىـ دا قورقۇپ كەتكەن ئاسلان. بالىلار ئاق قاغىر بىلەن ئاسلانـ نى باش قەھرىمان قىلىپ بىرنەچچە قىزىقارلىق چۆچەكلەرنى ئىجاد قىلدى. بۇ يەردىكىسى پالاقلىق قېيىق، يېنىدا بىر پاقا بۇ خىل مەنزىرىنىڭ ئۆزى ئاسانلا كىشىلەرنىڭ چۆچەك تـو ـقۇش ئارزۇسىنى قوزغايدۇ. بۇنىڭدىن باشقا يەنە ئۆڭكۇر ئاغزىدا ماراپ ياتقان كىچىك ئىت ئېيىق، چىۋىن ۋە پاشا بار. ئىت ئېيىق بىلەن سېلىشتۇرغاندا، پاشا بىلەن چىۋىن تولىمۇ چوڭ (بۇ خىل هەقىقىي بولمىغان ئەهۋالغا چۆچەكتە رۇخسەت قىلىنىدۇ)، كەينىدىكىسى بىر كىچىك چوشقا ۋە سوپۇن سېلىپ قويۇلغان يۇز يۇيۇش قاچىسى ــ بۇلارنىڭ هەممىسى بالىلارنىڭ قىزىقىشىنى قوزغاپىلا قالماي، يەنە ئاسانلا ئۇلاردا خىيالىلارنى پەيدا قىلىدۇ.

ئەگەر بىر بالا ئەقلىي تەرەققىيات جەهەتتە چوڭىراق قىيىنچىلىقتا ئۇچرىغان بولسا، لېكىن ئامال تېپىپ ئۇ بىر چۆچەك توقۇيالىسا هەمدە ئەتراپىمىزدىكى دۇنيادىكى بىرقانچە شەيئىلەرنى باغلىيالىسا، ئۇنداقتا مەن كېسىپ ئېيتالايمەنكى،

بۇ بالا ئاللىقاچان تەپەككۇر قىلىشنى ئۆگىنىۋالغان. ئالدىدا مەن قانداق ئەجىر قىلىپ ۋالەنىڭ تەپەككۇرىنى قوزغىغانلىـ قىمنى ۋە ئۇنىڭ ئەستە تۇتۇش كۈچىنى كۈچەيتكەنلىكىمنى سۆزلىگەنىدىم. ئۇنىڭ تەپەككۇرىنى جانلاندۇرۇشنىڭ بىر ئۇـ سۇلى ئەتراپىمىزدىكى شەيئىلەر ۋە هادىسىلەر ئوتتۇرىسىدىكى باغلىنىشنى ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا تۇيۇقسىز ئامايان قىلىپ، ئۇنى قاتتىق چۆچۈتۈۋېتىش بولغانىدى. ئۇنىڭدىن باشقا بىر خىل ئۇسۇل چۆچەكتىن پايـ دىلىنىش بولدى. ۋالە ناهايىتى ئۇزاققىچە بىرەر چۆچەك ئىجاد قىلالمىدى، بۇ مېنى بەك خاتىرجەمسىزلەندۈردى. لېكىن 3 ـ يىللىققا چىققاندىن كېيىن، ئۇ ئاخىرى پاقا، قېيىق ۋە بېلىق توغرىسىدىكى بىر چۆچەكنى توقۇدى، تۆۋەندىكىسى بۇ چۆچەكنىڭ مەزمۇنى:

پاقا بىر قېيمقىنىڭ قىرغاقتا توختىغانلىقىنى كۆرۈپتۇ. بېلىمچى بوۋاي قېيمقنى بۇ يەردە قويۇپ، ئۆزى يېمەكلىك ئەكەلگىلى كەنتكە كەتكەنىكەن. پاقىنىڭ قېيمقىغا ئولتۇرۇپ ئويلىنىۋىسى كەپتۇ. ئۇ سۇ ئازگىلىدىن چىقىپ، قېيمقىغا سەكرەپ چىقىپتۇ ـ دە، پالاق ئۇرۇشقا باشلاپتۇ. بۇ چاغدا بىر بېلىق ئۇزۇپ كېلىپ:

ــ سەن نېمە قىلماقچى بولۇۋاتىسەن؟ سەن پەقەت سۇ ئازگىلىدىلا ئۇزەلەيسەن، قېيمق بولسا چوڭقۇر سۇنى ياخشى كۆرىدۇ، ــ دەپتۇ.

پاقا بېلىمچىنىڭ نەسىھىتىگە قۇلاق سالماي، قېيمقنى سۇ ئازگىلىغا قاراپ هەيدەپتۇ. بۇ چاغدا قېيمق:

ــ پاقىجان، پاقىجان، سەن مېنى قەيەرگە ئاپارماقچىسەن؟ ــ دەپ سوراپتۇ.

ــ مەن سېنى مەن تۇرىدىغان سۇ ئازگىلىغا ئاپىرىمەن، هەمراهلىرىم بىلەن قېيمقنى قانداق هەيدەيدىغانلىقىمنى كۆرۈپ باقسۇن، ــ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. قېيمق كۇلۇپ كېتىپتۇ ۋە ئىجىدە: «بېلىمچى بوۋاي كەلسە، سېنىڭ ئەدىبىڭنى قانداق بەرگەنلىكىمنى كۆرۈپ» دەپ ئويلاپتۇ. پاقا مىڭ تەسلىكتە قېيمقنى سۇ ئازگىلىغا هەيدەپ كىرىپتۇ. بىراق قېيمق لايغا پېتىپ قېلىپ، قىمىرلىيالماي قاپتۇ. پاقا قاتتىق هاسىراپ كېتىپتۇ. ئەمما قېيمق يەنىلا قىلچە

قىمىرلىمايتۇ. پاقىنىڭ ھەمراھلىرى سۇ ئازگىلىدىن چىقىپ بۇلارنىڭ ھەممىسىنى كۆرۈپ تۇرۇپتۇ. چۈنكى پاقا بايا: «تېز كېلىپ مېنىڭ قېيىقىنى قالتىس ھەيدەڭلىكىمنى كۆرۈڭلار!» دەپ توۋلىغانىكەن. شۇڭا بۇ چاغدا ئۇ ئەزا تارتقىنىدىن سۈڭا سەكرەپتۇ. ئوستېبىش لايغا مىلىنىپ، ئاماشا كۆرۈپ تۇرغان پاقىلارنى قاتتىق كولدۇرۇۋېتىپتۇ. كېيىن، بېلىقچى بوۋاي قايتىپ كەپتۇ. ئۇ قېيىقىنى سۇ ئازگىلىدىن تارتىپ چىقىرىپتۇ. قورقۇپ كەتكەن باشقا پاقىلار ئارقا - ئارقىدىن بېشىمىل لەشكىرىنىڭ ئارىسىغا مۆكۈنۈپتۇ. كەچتە ئۇلار يۇرەكلىنىپ سۇدىن چىقىپ، «كۇر - كۇر - كۇر» قىلىپ كولۇشۇپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن، ئۇلار ھەر ئاخشىمى تاڭ ئاتقۇچە «كۇر - كۇر - كۇر» قىلىپ كولىدىغان بوپتۇ. شۇنىڭ بىلەن، سۇ ئازگىلىدا پاقىلارنىڭ كۇرۇلدىشى ياڭرايدىغان بوپتۇ. بۇ، ئۇلارنىڭ ھېلىقى پوچى پاقىنى زادىلىق قىلغىنى ئىكەن.

باللار ئۇچۇن ئېيتقاندا، چۆچەك تۇقۇش ئەڭ قىزىقارلىق، شېئىرىي مەنادا باي ئىجادىي پائالىيەتلەرنىڭ بىرى. بۇ يەنە ئۇلارنىڭ ئەقلىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتىكى مۇھىم مۇساپە.

ئەگەر سىز باللارغا بەدىئىي ئوبرازلارنى ئىجاد قىلدۇرۇشنى ئويلىسىڭىز، ئۇنداقتا سىز ئۆزىڭىزنىڭ ئىجادىيىتىنى ھېچبولمىسا بىر ئۇچقۇننى بولسىمۇ — باللارنىڭ كاللىسىغا كىرگۈزۈشىڭىز لازىم. ئەگەر سىز ئىجاد قىلىشقا ماھىر بولمىسىڭىز ياكى سىز بۇنى بىمەنە ئويۇنلاردىن پايدىلىنىپ بالىلارنىڭ ھەۋىسىگە يول قويۇش دەپ قارىسىڭىز، ئۇنداقتا سىز ھېچ ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقىرالمايسىز.

لىنانىڭ «چۆچەكخانا» دا ياخشى كۆرىدىغىنى بىر مېتال تاۋلاش ئىشچىسىنىڭ ھەيكىلى ئىدى. ئۇنىڭ تۆمۈر ئېرىتمىسى يورۇتقان يۇزى بار ئىدى. قىزچاق ئۇچ يىل بۇرۇن مېتال تاۋلاش سېخىدا كۆرگەن مېتال تاۋلاش ئىشچىلىرىنىڭ كۆرۈنۈشىنى تېخىچە ئېسىدە ساقلاۋاتاتتى. ئەمدى ئۇ قىپقىزىل تۆمۈر ئېرىتمىسى توغرىسىدا قىزىقارلىق چۆچەك توقۇپ چىقتى:

بىر چوڭ پېچىنىڭ يېنىدا تۆمۈر ئېرىتمىۋاتقان بىر گىگانت ئادەم تۇراتتى. قاينىۋاتقان تۆمۈر ئېرىتمىسى بولدۇقلاپ ئاۋاز چىقىراتتى. گىگانت

ئادەم پېچقا يېقىنلاشتى. پېچنىڭ ئىشكىنى ئاچتى. شۇنىڭ بىلەن قىپقىزىل تۆمۈر ئېرىتمىسى ئېقىپ چىقتى ھەمدە بىر پاقتىن ئاققاچ، بىر پاقتىن سۆزلىدى: «پۇرسەتنى ئوتكۇزۇۋەتمە. بۇ ئوتقاشتەك تۆمۈر ئېرىتمىسىنى ئۆزۈڭگە تېزرەك ئېلىپ، ئۆزۈڭ ئېھتىياجلىق نەرسىنى ياسىغىن.» ئەقىللىق ئوستا تۆمۈر ئېرىتمىسىنى ئېلىپ قېلىپقا قۇيۇشقا باشلاپ، ئۇنىڭدىن كىشىلەرگە گېرەكلىك بولغان تۈرلۈك نەرسىلەرنى ياسىدى.

باللارنىڭ كاللىسىدا يەنە دەۋرىمىز قەھرىمانلىرى — سوۋېت ۋەتىنىنى قوغدىغۇچىلارنىڭ ئوبرازى پەيدا بولدى، فاشىزمغا قارشى ئۇرۇش ۋە سوۋېت خەلقىنىڭ باتۇرانە ئىش ئىزلىرى ئېلىمىز خەلقىنىڭ خاتىرىسىدە، ئۇلارنىڭ مەنىۋى تۈرمۇشىدا ئۆچمەس بولۇپ ئورناپ قالغانىدى. ۋەتەننى قوغدىغان قەھرىمانلار باللارنىڭ تەسەۋۋۇرىدا ئاجايىب — غارايىب باتۇر جەڭچىلەر ئىدى. ئۇلار باتۇر جەڭچىلەر توغرىسىدا كىشى قەلبىنى ھاياجانغا سالىدىغان نۇرغۇنلىسىغان ھېكايىلەرنى توقۇدى. سوۋېت خەلقىنىڭ تېز پۈكمەي باتۇرلارچە كۈرەش قىلىشتەك ئالىيجانابلىقىنى روھىدىن ئىبارەت بۇ قىزىل يىپ باللار توقۇغان ھېكايىلەرگە باشتىن - ئاياغ ئۆتكۈزۈلگەنىدى. تۆۋەندىكىسى دانىڭ توقۇغان بىر ھېكايە:

ئانا ئوغلىنى ھەربىيلىككە ئۇزاتقان چاغدا: «ئوغلۇم، يۈرتۇڭنىڭ بىر ئوچۇم توپىسىنى ئالغاچ كەت. ئېسىڭدە تۇتقىنكى، سەن دەل ئۇنى قوغدايدىغان» دېدى. ئوغۇل يۈرتىنىڭ بىر ئوچۇم توپىسىنى ئېلىپ، قىزىل رەڭلىك كىچىك يىپەك خالتىغا سېلىپ. ھەرقانداق ۋاقىتتا ئۇنى يېنىدىن ئايرىمىدى. دۈشمەن ۋەتىنىمىزگە تاجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشى قوزغىدى. ئوغۇل چېگرىدا دۈشمەن قوشۇنىنى ئۆچۈرىتىپ قالدى. ئۇ يەللىموت بىلەن دۈشمەنگە شىددەتلىك ئوق ئوزدى. دۈشمەنلەر دەريادا غۇلاپ چوشتى. ئوغۇل بىر قەدەممۇ چېكىنمىدى. دۈشمەننىڭ ئوقى تۈيۈقسىز ئوننىڭ بېشىنى يارىلاندۇردى. قىپقىزىل قان كۆزلىرىنى ئېتىۋالدى. ئىككى قولى ماغدۇرسىزلاندى. دۈشمەنلەر ئېتىلىپ كېلىپ، ئوننى قىرىق تۈتماقچى بولدى. ئوغۇل يۈرتىنىڭ توپىسىنى ئېسىگە ئالدى. ئۇ قىزىل خالتىنى سىلىغان چاغدا، ئۇ ھامان ئوننىڭغا غايەت زور

كوچ قوشۇلدى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇ يەنە ئېتىشقا باشلىدى. دۇشمەنلەرنىڭ بەرى دەريياغا غەرق بولدى. دەل شۇ پەيتتە ياردەمچى قوشۇن يېتىپ كەلدى. يۇنىڭ ئىچىدە يۇقىرى سورۇنتلىمك ئايروپىلان ۋە قۇدرەتلىمك تانكىلار بارئىدى.

مەن بالىلار گۇرۇپپىسىدا ئىجاد قىلغان چۆچەكلەرنىڭ ھەممىسىنى خاتىرىلىۋالدىم. بۇ نەرسىلەر مېنىڭ ئۇچۇن بەك قىممەتلىك ئىدى، چۇنكى بۇلار مەن بالىلارنىڭ ۋۇجۇدىدا تۇتاشتۇرغان نۇرلۇق تەپەككۇر ئۇچقۇنلىرى ئىدى. ئەگەر ئىجاد قىلىش، چۆچەك توقۇش بولمىغان بولسا، نۇرغۇن بالىلاردا سۆزىنىڭ ئالدى - كەينى باغلاشمىسلىق ۋە مەنتىقسىزلىقى كەم بولۇش ھادىسىلىرى كۆرۈلەتتى، شۇنىڭدەك ئۇلارنىڭ تەپەككۇرىمۇ پات - پات قالايمىقانلىشىپ كەتكەن بولاتتى. مەن بالىلارنىڭ گۇزەللىك تۇيغۇسى بىلەن تەل بايلىقى ئوتتۇرىسىدا بۇاستە باغلىنىش بارلىقىغا ئىشىنىمەن. گۇزەللىك تەلىنىڭ ھېسسىيات تۇسىنى بېيىتىدۇ. بالىلار تۇرۇۋاتقان مۇھىت قىزىل قارلىق، ئالاھىدە بولغانسېرى، ئۇلارنىڭ تەسەۋۋۇر كۇچى شۇنچە مول بولىدۇ، ئۇلار ئىجاد قىلغان ئوبرازلار شۇنچە كۇتۇلمىگەن بولىدۇ. مېنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىم گۇرۇپپا ۋاقتىدا توقۇغان نەچچە ئونلىغان چۆچەك - ھېكايىلىرىنى قول يازما توپلامغا كىرگۈزۈپ، «گۇرۇپپىدىكى ھېكايىلەر» دەپ نام قويدى.

«گۇرۇپپىدىكى ھېكايىلەر» نىڭ ئىچىدە ھايۋانات ۋە گۈل - گىياھ، دەل - دەرەخلەر توغرىسىدىكى بەزى چۆچەكلەر بار ئىدى. بالىلار گۈللەر توغرىسىدا چۆچەك توقۇشنى ئالاھىدە ياقتۇراتتى. مەن بالىلارغا كىشىلەرنىڭ ھېسسىيات تۇرمۇشى توغرىسىدا، گۈللەرنى مەدھىيىلەيدىغان ناخشىلار ۋە گۈللەر تەسىرلىنىدىغان رىۋايەتلەردىكى ئىپادىلەنگەن ھېسسىيات توغرىسىدا سۆزلەپ بەردىم. مەن چۆچەكنىڭ بېشىنى باشلاپ بەرسەم، بالىلار ئۆزلىرىنىڭ تەسەۋۋۇر كۈچىگە تايىنىپ ئىنتايىن يارقىن ئوبرازلارنى يارىتىدىغان بولدى.

بىز ھەر ئىككى، ئۈچ ئايدا بىر قېتىم «چۆچەكخانا» نىڭ سەرەمجانلىرىنى ئالماشتۇردۇق. پەنەركىدىن يېڭى پېرسوناژلارنىڭ ئوبرازلىرىنى، دەرەخلەرنى ۋە چاتقاللىقنى ياسىدۇق، كىچىك ئۆينى، ئاجايىپ - غارايىپ كىچىك قەسىرنى، بېلىق چىنىڭ كەپسىنى ۋە لاپاسلارنى ياسىدۇق. بالىلار قەغەز پەنەركە بىلەن چۆچەكلەردىكى پېرسوناژلارنى ياساشنى ئۆگىنىۋالدى، بۇ، چۆچەكلەر دۇنياسىنى تېخىمۇ بېيىتتى. بىزئۇرغۇن چۆچەكلەرگە قىستۇرما رەسىملەرنى ئىشلىدۇق. بۇلارنىڭ ئىچىدە، «ئىۋاشكا - تېلېشىك» (ئوكرائىن خەلق چۆچىكى)، ۋ. ژۇكوۋسكىنىڭ «ئۇيقۇ مەلىكە»، س. ئاكساكوۋنىڭ «كىچىك قىزىل گۈل»، ۋ. دالىنىڭ «ئۇچلۇق چىشلىق چاشقان بىلەن باي قۇشقاچ»، ۋ. گارشىننىڭ «ساياھەتچى پاقا»، ئاندېرسوننىڭ «قار مەلىكە»، ئاكا - ئۇكا گرىملارنىڭ «بروممىندىكى سازەندە» م. پېرونىڭ «ئۇخلاۋاتقان ساھىبجامال» ناملىق چۆچەكلىرى. «گۇزەل سۇمبۇل چاچلىق ماريە ۋە ۋانۇشكا» (رۇس خەلق چۆچىكى)، «دۇمچەق قۇشقاچ» (ياپون خەلق چۆچىكى)، «ئۆز ئائىلىسىدىكى مىخ» (شۇبتسىيە خەلق چۆچىكى) ۋە «چاپايېۋ ھەققىدە ھېكايە» بار ئىدى. بىزگە بەخت ئېلىپ كەلگەن ئاشۇ سۆيۈملۈك شەخسلەرنىڭ ئوبرازى مەڭگۈ بىزنىڭ خاتىرىمىزدە قالغىنىدەك، بۇ ھېكايىلەرمۇ بالىلارنىڭ مەنىۋى دۇنياسىغا كىرىدۇ. بالىلار پۈتۈن ھاياتىدا بۇ ھېكايىلەرنى جۇملىمۇ جۇملە ئەسلىيەلەيدۇ، گەرچە ھېچكىم ئۇلارنى بۇنداق قىلىشقا مەجبۇرلىمىسىمۇ، بىراق ئۇلار ئاڭسىز ھالدا شۇنداق قىلىدۇ. ئەگەر بەزى سۆزلەر ئۆزىنىڭ ئالاھىدە گۇزەللىكى بىلەن بالىلارنى ئىلھاملاندۇرغان بولسا، ئۇنداقتا ئۇلار بالىلارنىڭ قەلبىگە مەڭگۈلۈك ئورناپ قالىدۇ. بۇ نەرسىلەرنى ئەستە ساقلاش بالىلارنىڭ يۇكىنى كۆپەيتىۋەتمەيدۇ، بەلكى خاتىرىسىنى تېخىمۇ ئۆتكۈرلەشتۈرىدۇ.

يېڭى چۆچەكنى تۇنجى قېتىم ئېيتىش، بالىلارنىڭ هاياتىدا بىر چوڭ ئىش بولۇشى مۇمكىن. مەن بىز ئاندىن سوننىڭ «قار مەلىكە» ناملىق چۆچىكى ئۈچۈن كۆرۈنۈش ئورۇنلاشتۇرغان چاغدىكى هاياجانلىق هېسسىياتنى مەڭگۈ ئۇنۇتۇيالمايمەن. بۇ، 2 - يىللىقتكى ئىش ئىدى. بالدۇرلايېتىپ كەلگەن قىشنىڭ پەردىسى زېمىننى قاپلىغانىدى. بۇنداق ئەهۋال ئاستىدا، بالىلار «چۆچەكخانا» غا كەلدى. هېكايە مۇنداق كۆرۈنۈش ئىچىدە يۈز بەرگەنىدى: ئۇچلۇق ئۆگزىلىك ئۆيلەر، قىيادا قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان قەسىر، ئۇچقاندەك يۇگۇرۇپ كېتىۋاتقان كىچىك بۇغا ۋە قار دۆۋىسى قاتارلىقلار، بۇلارنىڭ هەممىسىنى بالىلارنىڭ ئۆزلىرى ياسىغانىدى. ئەينى چاغدا بۇ چۆچەكنى هەممەيلەنلا ئاڭلىغان ئەمەس ئىدى. بالىلار دېمىنى چىقارماي ئوقۇتقۇچىنىڭ سۆزلىگىنىگە قۇلاق سالماقتا ئىدى... چۆچەك تۈگىدى، بالىلار يەنە بىر قېتىم سۆزلەپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى. بالىلارنىڭ تىلغا بۇنداق بېرىلىشى تولىمۇ قىممەتلىك، شۇڭا ئۇلار مېنىڭدىن قانچە قېتىم سۆزلەپ بېرىشنى تەلەپ قىلسا، مەن شۇنچە قېتىم سۆزلەپ بەردىم. بالىلارنىڭ بۇ چۆچەكنى قايتا - قايتا ئاڭلىغۇسى كەلگەنلىكى، هەرگىز ئۇلارنىڭ بۇنىڭدىكى سۆزلەرنى ئەستە تۇتۇۋالماقچى بولغانلىقىدىن ئەمەس، بەلكى بۇ سۆزلەر ئاڭلىماققا نەپىس مۇزىكىغا ئوخشىغانلىقىدىندۇر.

ئوقۇتقۇچىلار قانداق قىلىپ بالىلارنىڭ ئۆز مىللىتىنىڭ تىلىنى چوڭقۇر چۈشەندۈرۈشىنى، قانداق قىلىپ مىللىي تىلنى بالىلارنىڭ مەنىۋى دۇنياسىغا ئېلىپ كىرىپ، بالىلارنىڭ بىر تۈرلۈك ئۆتكۈر، تىوغرا ۋە ئىپادىلەش كۈچىگە باي بولغان ئىپادىلەش ۋاستىسىگە ۋە هەقىقەتنى بىلىشنىڭ ئەپچىل قوراللىغا ئايلاندۇرۇشنى ئويلايدۇ. تىل — تەپەككۇرنىڭ ئىپادىلەش شەكلى. بالىلار پەقەت تىلنىڭ هېسسىيات تۇيغۇسىنىڭ يېقىملىق

رېتىمىنى هېس قىلغاندىن كېيىنلا، ئاندىن هەقىقىي قىممەت تىلنىڭ مەنىسىنى چۈشىنەلەيدۇ، هەقىقىي تۇرمۇش ئۇنى ئىگىلەيدۇ. بالىلار ئەگەر تىلنىڭ گۈزەللىكىنى هېس قىلمىسا، تىلنىڭ مەنىسىگە ئەقلى يەتمەيدۇ. خىيال بولمىسا، چۆچەك ئىجادىيىتىگە بۇ ئاستە قاتناشمىسا، بالىنىڭ گۈزەللىكىنى هېس قىلىشى گال بولىدۇ. چۆچەك ئاكتىپ گۈزەللىك ئىجادىيىتى، ئۇ بالىلار تۇرمۇشىنىڭ هەرقايسى ساهەلىرىگە: ئەقىل - پاراسەت، هېسسىيات، تەسەۋۋۇر ۋە ئىرادىسىگە بىرمۇ - بىر چېتىلىدۇ. چۆچەك ئىجادىيىتى سۆزلەشتىن باشلىنىدۇ، ئۇنىڭ ئەڭ ئالىي ئىپادىلەش شەكلى دراممىغا ئايلاندۇرۇپ ئويناشتۇر.

«چۆچەكخانا» دا ياغاچ قونچاق تىياتىرى گۇرۇپپىسى ۋە دراممىا گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. بۇ يەردە، بالىلار تۇنجى قېتىم ئوكرائىن خەلق چۆچىكى — «چوڭ پەلەي» نى ئويناندى. بۇ چوڭ پەلەينىڭ ئىچىدە ئىنتايىن ياتۇر كىچىك ياۋايى هايۋانلار ياشايتتى. ئارقىدىن بالىلار ئىنتايىن زور قىزىقىش بىلەن «پاقا مەلىكە» ۋە ياپون خەلق چۆچىكى «دۇمچەك قۇشقاچ» نى رېپېتىتسىيە قىلىپ ئويناندى. 4 - يىللىقتا، بالىلار يەنە كوللېكتىپ هالدا «چېكەتكە مۇزىكانت» دېگەن چۆچەكنى توقۇدى ھەمدە بۇنىڭدىكى رولالارنى ئېلىپ چىقتى.

«چۆچەكخانا» دا، مەن تۇنجى قېتىم بالىلارغا «سەرگەردان روبىنزون»، «لىيوگوزېننىڭ خەتەرلىك سەرگۈزەشتىسى»، «گالىۋېرنىڭ ساياهىتى»، «ساردان شاهنىڭ هېكايىسى» قاتارلىق پوۋېستلارنى، «مۇزىكانت يانكا» ناملىق هېكايىنى ئوقۇپ بەردىم. قەهرىتان قىشنىڭ ئاشۇ گۈگۈم چاغلىرىنى بالىلار ئۆمۈربويى ئۇنۇتمايدۇ. دېرىزە سىرتىدا قار - بوران غۇيۇلداۋاتقان چاغدا، ئولار كېمىگە ئولتۇرۇپ پالاكەتكە ئۇچرىغان روبىنزون بىلەن بىللە ئادەمسىز ئارالغا چىقىپ، ئۇنىڭ بىلەن بىللە تەبىئەت بىلەن قاتتىق ئېلىشتى. بىز «چۆچەكخانا» دا

يەنە ئاندىرسون، تولستوي، ئۇشنىسكى، ئاكا - ئۇكا گىرىملار، چۈكۈۋسكى ۋە مارشاك قاتارلىق يازغۇچىلارنىڭ بارلىق چۆچەكلىرىنى ئوقۇدۇق. تەجرىبىلەر ئىسپاتلىدىكى، ئەگەر بالىلىق دەۋرىدە ياخشىلىق بىلەن يامانلىق، ھەقىقەت بىلەن خاتالىق، سەمىمىيەت بىلەن ساختىلىق تونۇرىسىدىكى ئەسەرلەر ئوقۇپ ئۆتۈلسە، ئۇنداقتا ئەسەرلەردىكى ئەخلاق ئىدىيىسى بالىلارنىڭ شەخسىي مەنىۋى بايلىقىغا ئايلىنىدۇ. چۆچەك بىلەن بالىلىق ئۇزۇلمەس رىشتى بىلەن باغلانغان.

بىزنىڭ ئوقۇشىمىز باشقىلار بىلەن ئوخشاشمايدۇ. مەن ئادەتتە ھەرگىز كىتابتىكى بويىچە ئوقۇمايمەن، بەلكى يادا ئوقۇيمەن. بۇ يەردە تىلغا ئالغان چۆچەكلەرنىڭ ھەممىسىنى مەن يادلاپ بېرەلەيمەن. مېنىڭ كىتابىنى ئالغاچ كېلىشىم، پەقەت بالىلارغا كىتابتىكى قىستۇرما رەسىملەرنى كۆرسىتىش ئۈچۈنلا بولىدۇ. دەل چۆچەكنى بايان قىلىشقا ئوخشاش، چۆچەكنى ئوقۇشمۇ ئاق كۆڭۈللۈك ھېسسىياتنى ۋە ئەقىل - پاراسەتنى يېتىلدۈرۈشنىڭ مۇھىم ۋاستىسى.

قىلچە مۇبالىغە قىلماي ئېيتىشقا بولىدۇكى، بالىلىق دەۋردىكى ئوقۇش، ئالدى بىلەن قەلبگە بولغان پەرۋىش، ئىنسانىنىڭ ئالىيجاناب پەزىلىتىنى بالىلارنىڭ ۋۇجۇدىغا سىڭدۈرۈش بولىدۇ. ئالىيجانىاب ئىدىيە ئەكس ئەتتۈرۈلگەن چۆچەكلەر ئىنسانپەرۋەرلىك روھىنى بالىلار قەلبىگە ئاز - ئازدىن سېپىپ، بالىلارنى ئاق كۆڭۈل كىشىلەرگە ئايلاندۇرىدۇ.

بىزنىڭ «سىرلىق ئارال» — چۆچەكنىڭ داۋامى

رومانتىك «سەپەر» ۋە «ئېكسپىدىتسىيە» ۋە تەبىئەت بىلەن ئېلىشىش قاتارلىق ئادەتتىكىدىن باشقىچە ئىشلار بالىلارنىڭ قىزىقىشىنى ئەڭ ئاسان قوزغايدۇ. مەن ئۇلارغا «سەپەر گەردان روبىنزون» نىڭ ھېكايىسىنى ئۆنچى قېتىم سۆزلەپ بەرگىنىمدە، ئۇلارنىڭ سەپەرگە چىققۇسى، دېڭىز ئولقۇنىنىڭ شاۋقۇنىنى ۋە شارقىراتمىنىڭ گۈلدۈرلىشىنى ئاڭلىغۇسى كەلدى. شۇنىڭ بىلەن، بالىلار ئۆزلىرىنىڭ «سىرلىق ئارال» نى بەرپا قىلماقچى بولدى. ئەمەلىيەتتە، بالىلار ياشاۋاتقان ئويۇن دۇنياسىدىكى بىر ئاجايىپ بۇلۇڭنى ياسىماقچى بولدى. بىز بۇ «ئارال» نى تىكەنلىك گۈللەر ۋە تۈخۈمەك دەرەخزارلىقى ئىچىگە جايلاشتۇرىدۇق: روبىنزوننىڭ تۇرالغۇسىنى ياسىدۇق، تۆت ئەتراپىغا يىرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ ھۇجۇمىدىن مۇداپىئەلىنىدىغان قاشا ئورناتتۇق؛ ھېكايىنىڭ باش قەھرىمانى ئىشلىتىدىغان بىر ئوچاق سالدۇق؛ بىر كېچىك دېرىزە ئاچتۇق، بۇ يەردىن «بىپايان دېڭىز» غا نەزەر تاشلىغىلى بولاتتى؛ كىچىك بىر پارچە يەرنى كولاپ، بۇغداي ۋە ئارپا تېرىدۇق، ھەتتا كولە ئۆيىدىن بىر ئوغلاقنى ئېلىپ كەلدى، چۈنكى روبىنزوننىڭ تۇرالغۇسىدا بىر ئوغلاقمۇ بار ئىدى. بالىلار يەنە بىر كونا ياغاچ تۈگۈك، ئارغامچا ۋە بىرمۇنچە خىشلارنى ئېلىپ كەلدى. ئىلمەكتىن بىر پىچاق ياسىدۇق، بېلىق تۇتىدىغان بىرنەچچە تور توقۇدۇق. بىز يەنە ئىپتىدائىي كىشىلەرگە ئوخشاش ياغاچنى سۈركەپ ئوت چىقاردۇق، چۈنكى

روبىنزون ئوت ياقماقچى بولسا، بۇنىڭدىن باشقا ئامالى يوق ئىدى.

بىز ئۆي سېلىش ئۈچۈن توپا ئالغان چاغدا قازغان چوڭ ئوره‌ككه يامغۇر سۇيى يىغىلىپ، بىر سۇ كۆلچىكىگه ئايلىنىپ قالغانىدى. بالىلار دائىم بۇ يەرده سۇ ئويناپتتى ھەمده ئۇنى چەكسىز ئوكيان دەپ تەسەۋۋۇر قىلاتتى. ئوكيان بولغانىكەن، كېمىمۇ بولۇشى كېرەك. شۇنىڭ بىلەن، بالىلار بىر پارچە سۆگەت ياغچىنى تېپىپ كېلىپ، ئۇنىڭدىن بىر كىچىك كېمە ياسىدى. بۇ ئاسانلا قىلغىلى بولىدىغان ئىش ئەمەس ئىدى، بىراق بالىلار ئاخىرى غەلىبىلىك تاماملىدى. كېمىگه يەلكەن ئورناتتى، قارىغا، ئۇ سەپەرگه چىقىپ بولدى.

بالىلار كىچىك توپا دۆۋىسىنىڭ كەينىنى بىر تاغ دەپ تەسەۋۋۇر قىلدى، بىز ئۇ يەرده بىر «كىچىك ئادەملەر دۆلىتى» نى بەرپا قىلدۇق. بىز پەنەركه ۋە قومۇشلار بىلەن بىر شەھەرنى، يەنى كىچىك ئادەملەر دۆلىتىنىڭ پايتەختىنى سالدۇق. لاي بىلەن ئات، كالا، قويلارنى ياسىدۇق، يەنە ئىپتىك شېئىر-دېكى باتۇر جەڭچى ئىلياموروۋىچلار ۋە ئۇنىڭ رەقىبى — قاراقچى سولۇۋۇنىڭ ئوبرازىنى ياسىدۇق. بىز بۇ لاي ھەيكەللەرنى ئورمانلىق ئىچىگه قويدۇق. بۇ، رۇسلارنىڭ قەدىمكى ئورمانلىقى ئىدى. يازنىڭ جىمجىت ئاخشاملىرى، بىز بۇ يەرگه كېلەتتۇق، ھەربىرىمىز يەلەننىڭ قەدىمكى دەۋرىدىكى باتۇرلارنىڭ ھېكايىسىنى سۆزلىگۈسى كېلەتتى.

بىز ئورمانلىقنىڭ ئۆتۈش قىيىن بولغان يېرىگه كەلگىنىمىزده، جىرانىڭ يانتۇلۇقىدا بىر كىچىك ئۆڭكۈرنى كۆرۈپ قالدۇق. بالىلار ئۇنى ياۋۇز، مەڭگۈ قېرىماس كاشىيىنىڭ تۇرالغۇسى دەپ تەسەۋۋۇر قىلدى. گۈزەل مەلىكه بۇ سىرلىق جايىنىڭ مەلۇم بىر يېرىده ئازابلىنىۋاتقان بولۇشى مۇمكىن. ھاۋا ئىللىق بولغان دەم ئېلىش كۈنلىرىده، بىز يىراققا

سەپەر قىلالمايلا قالغان چاغلىرىمىزدا، بۇ «سىرلىق ئارال» غا كېلىپ ئويناپتتۇق. بىز روبىنزوننىڭ تۇرالغۇسىنىڭ يېنىغا بىر كەپه ياسىدۇق، بۇ، بالىلار ئۈچۈن بىر كۆڭۈللۈك جاي ئىدى، خىيالىلارنىڭ قانىتىدىكى بىزنى بۇ يەردىن چۆچەك دۇنياسىغا ئېلىپ كىرەتتى. كېچه يېتىپ كېلەي دېگەن چاغدا، چۆچەك لەردىكى باش قەھرىمانلار بىرىنىڭ ئارقىدىن بىرى كۆز ئالدىمىزدا پەيدا بولاتتى. بىز گويا قاراقچى سولۇۋۇنىڭ ئىسقىرتىشىنى، مەڭگۈ قېرىماس كاشىيىنىڭ خىرىلدىشىنى ۋە ئۆتۈك كىيىۋالغان ئاسلاننىڭ ئاۋايلاپ ماڭغان قەدەمىنىڭ تاۋۇشىنى ئاڭلىغاندەك بولاتتۇق. بۇ يەرده، بالىلارنىڭ خىيال ئۇچقۇنلىرى بۆلەكچه ئۇلغىيىپ كېتەتتى. يۇرا، گالە، لىنا ۋە ۋېيتكالار بۇ يەردە گۈزەل چۆچەكلەرنى ئىجاد قىلغانىدى. دەل بۇ خىل مۇھىتنىڭ ئۆزى ئۇلارنىڭ تەسەۋۋۇرىنى قوزغاتقان، تەپەككۇرىنى كېڭەيتكەن، راۋانلاشتۇرغان، ئۇلارنى جانلىق، مۇۋاپىق تىل بىلەن ئۆزلىرىنىڭ ئىدىيىسىنى ھېسسىياتىنى ئىپادىلەش ئىمكانىيىتىگه ئېرىشتۈرگەنىدى. سىريوشانىڭ ئالتۇن رەڭ ھەسەن - ھۈسەن توغرىسىدا ئىجاد قىلغان چۆچىكىگه قارىڭ.

بىر ئاخشىمى، گىگانت تۆمۈرچىلەر قۇياش بوۋىنىڭ يېنىغا كېلىپ:

— قۇياش بوۋا، قۇياش بوۋا، بىزنىڭ يازغىنىمىز كاردىن چىقتى، كۆمۈش بىلەن ياسايدىغان ماتېريالىمىزمۇ توگەي دەپلا قالدى. ئالتۇن سەندىلىمىزمۇ كاردىن چىقاي دەپ قالدى. بىزنى يەر شارىغا ئەۋەتمىسىڭ. بىز بىرئاز تۆمۈر ئەپكىلەيتتۇق. — دەپتۇ. قۇياش بوۋا ئۇلارنىڭ تەلىپىگه ماقۇل بوپتۇ. شۇنىڭ بىلەن، گىگانت تۆمۈرچىلەر ئىنسانلار تەرەپكه قاراپ سەپەر قىلىشقا باشلاپتۇ. يول ئوستىده بۇلۇتلار ئۇلارنىڭ بولىنى توسۇپتۇ. تۆمۈرچىلەر بۇلۇت قاتلاملىرىدىن ئۆتۈپ، ئىنسانلارنى كۆرۈپىتۇ. ياھ، بۇ نېمىدېگەن ئېگىز - ھە. قانداقمۇ چوشەرمىز؟ ئۇلار قۇياش بوۋىنىڭ قېشىغا قايتىپ بېرىپ:

— قۇياش بوۋا، قۇياش بوۋا، بىز قانداق قىلساق يەر بۇزىگه

چۈشەلەيمىز؟ بىزگە بىر كۆۋرۈك سېلىپ بەرسىڭىز، — دەپتۇ. بۇ چاغدا، قۇياش بوۋا بىر دەستە ئۇرنى قويۇپ بەرگەنىكەن. ئۇر بۇلۇت قاتلىمىدىن ئۆتۈپتۇ. شۇنىڭ بىلەن، كۆكتە بىر قۇياش كۆۋرۈكى چاقنايتۇ. مانا بۇ، كىشىلەر يەر يۈزىدە تۇرۇپ كۆرىدىغان ئالتۇن رەڭلىك ھەسەن - ھۈسەن ئىكەن. تۆمۈرچىلەر ئىنسانلار ئارىسىغا كېلىپ، تۆمۈر ئېلىپ، يەنە قۇياش كۆۋرۈكى بىلەن قۇياشنىڭ يېنىغا قايتىپ بېرىپتۇ. قۇياش بوۋا ئەمدىلا ئۇلارنىڭ ئايىغى ساقلىمىغىنى كۆرگەن چاغدا، دەرھال ئالتۇن رەڭلىك نۇرىنى يىغىۋاپتۇ. ھەسەن - ھۈسەنمۇ غايىب بوپتۇ. شۇنىڭدىن تارتىپ، ھەر قېتىم ئاسماندا قارا بۇلۇتلار پەيدا بولغان چاغدا، قۇياش بوۋا گىگانت تۆمۈرچىلەرنى تۆمۈر ئەپكەلمىشكە ئىنسانلار دۇنياسىغا ئەۋەتمەنغان بوپتۇ. قىش كونلىرىدە ئالتۇن رەڭلىك ھەسەن - ھۈسەنىڭ بولماسلىقى، كوندۇز بەك قىسقا، گىگانت تۆمۈرچىلەر ناھايىتى ئاز بازغان نۇرغانلىقتىن ئىكەن.

مېنىڭ ھەربىر ئوقۇغۇچۇم بۇ يەردە ئۆزىنىڭ چۈچىكىنى توقۇيتتى. بۇ، مېنى ئىنتايىن خۇشال قىلاتتى. بىز يازنىڭ ئاشۇ جىمجىت گۈگۈمىنى مەڭگۈ ئۇنتۇيالمايمىز. قۇياش پاتتى، كۆك بىر پارچە كۇلرەڭ تۇسكە كىردى. ھەر تومۇز مەزگىلى كەلگەندە، مۇشۇنداق گۈگۈمدىن بىرنەچچىسى بولاتتى. گويا ئاسمانىنىڭ ئۆزى قاراڭغۇلۇق نۇرىنى قويۇپ بەرگەندەك بولاتتى. بۇ چاغدىكى گۈگۈم ئادەتتىكىدىن ئۇزۇنراق بولۇپ، كۆكتىكى يۇلتۇزلارمۇ ناھايىتى كەچ پەيدا بولاتتى... تەبىئەتنىڭ بۇ خىل ئۆزگىچە مەنزىرىسى مەپتۇن قىلىۋالغان بالىلار ئۇنىدىمەيتتى. بۇنداق چاغلاردا، بالىلارنىڭ تەسەۋۋۇرى ئىنتايىن مول بولاتتى. تۆۋەندە بىز نسانىڭ بىر چۈچىكىنى ئاڭلاپ باقايلى:

قۇياش بوۋا ئۆزىنىڭ كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان بىغىغا بىرنەچە ئارام ئاپتۇ. ئۇ ئەمدىلا ياتقانلىقتىن، كۆزىنى يۇمۇشقا ئۇلگۈرەلمەي قاپتۇ. شۇڭا، گىگانت تۆمۈرچىلەر تېخى كوندۇز دەپ قاراپ، بولقىلىرىنى تاقىلدىتىپ كوموش يېپلارنى ياساۋېرىپتۇ. كوموش يېپلار توزانغا ئايلىنىپ، كۆكتە ھەر ياققا ئۇچۇپ پەلەمداپ چاقناپتۇ.

مەن بۇ گۈزەل چۆچەكنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، يۈرىكىم شىددەتلىك دۈپۈلدەپ كەتتى. ئەسلىدە، تەبىئەتنىڭ گۈزەللىكى بىلەن چۆچەكلەردىكى ئاجايىپ ئوبرازلار بالىلارنىڭ تەپەككۇرىنىڭ مەنبەسىنى ئاچقانىدى. بۇ، مېنى قانداقمۇ خۇشال قىلمىسۇن. نېمىشقىنىدۇر 6 - ئاينىڭ گۈگۈم ۋاقتىدا، كۇل رەڭ ساما، سىرلىق شېشىگە ئوخشاش زېمىننى قاپلىغان چاغدا، بالىلارنىڭ تەسەۋۋۇرى ئالاھىدە جانلىنىپ كېتەتتى.

3 - يىللىقنى تۇغەتكەندىن كېيىن، بالىلار «سىرلىق ئارال» دا بىر «پارتىزانلار قوماندانلىق شتابى» نى قۇرۇشنى ئويلىدى. بىز يۇقىرى يىللىق ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ يارىدىمى بىلەن ئۆڭكۇرنى رېمونت قىلدۇق ھەمدە «قوماندانلىق شتابى» نى ئورۇنلاشتۇردۇق. شۇنىڭ بىلەن، كىشىنى جەلپ قىلىدىغان بىر ئويۇن باشلاندى، شۇنداقلا بۇ ئويۇننى نەچچە ئاي ئوينىدۇق. بالىلار كېچىسى ئويۇن ئوينىشنى تەلەپ قىلىشتى، بۇنداق ئارزۇنى توسماق قېيىن ئىدى. ئۇلار كېچىسى رازۋېتكىغا چىقتى، شۇنداقلا كومپاستىن پايدىلىنىشنى ئۆگىنىۋالدى، يەنە ياغاچ «ئاپتومات» ۋە «پىلىموت» لارنى ياسىدى. ھەر قېتىم ئۇرۇش باشلىنىش ئالدىدا، يەنە تېز سۈرئەتتە «بۈيرۇق» چۈشۈرۈشكە توغرا كېلەتتى.

ئاخىرقى ئوقۇش يىلىدا، روسىيە چۆچەكچىسى پ. باژوۋنىڭ «يېشىل تاش قۇتا» ناملىق چۆچىكى بالىلارنى جەلپ قىلىۋالدى. بالىلار مېنىڭ ئوقۇغىنىمنى ئاڭلاۋاتاتتى، مەن ئورال تاغلىرىدىكى ئاجايىپ زۇمرەتتەك ۋە پارقىراق يېشىل تاشلار ھەققىدىكى بايانىنى ئوقۇغان چېغىمدا، مەن ئاق كۆڭۈل «مىس تاغ ئايال خوجايىنى» نىڭ سان - ساناقسىز بايلىقلىرى يوشۇرۇپ قويۇلغان تاغ ئۆڭكۇرىنىڭ كۆرۈنۈشىنى ئوقۇغان چېغىمدا، بالىلارنىڭ كۆزلىرىدىن ھەيرانلىق نۇرلىرى چاقناپ كەتتى. بۇ كۈنلەردە، بالىلار دائىم چىرايلىق، سىرلىق

ۋە خىيالىي بەزى نەرسىلەرنى يارىتىشنى ئويلايتتى. بەزى بالىلار بىر يەر ئاستى يېشىل ياقۇت پادىشاھلىقىنى قۇرۇشنى ئوتتۇرىغا قويىدى. شۇنىڭ بىلەن، بىز يېشىل، كۆكۈچ، سارغۇچ، قىزىل ۋە سۆسۈن رەڭلىك ئەينەك پارچىلىرىنى يىغىدۇق ھەمدە ئۇلارنى ئۆڭكۇرنىڭ تاملىرىغا ئورناتتۇق، ئۆڭكۇر-دىكى كىچىك چىراغ يانغاندا، تۆت تامدىن رەڭگارەڭ نۇرلار چاقناپ كەتتى. بالىلارنىڭ بۇ چاغدىكى خۇشاللىق ۋە زوق-لىنىش ھېسسىياتىنى سۆيەتلەپ بېرىش تەس ئىدى. شۇنىڭ بىلەن يېڭى چۆچەكلەر يەنە دۇنياغا كەلدى. بۇ يەردە ئېستې-تىك تۇيغۇنىڭ كىشىلەرنىڭ ئەقلىي تەرەققىياتىدا نەقەدەر مۇھىم ئىكەنلىكى يەنە بىر قېتىم ئىسپاتلاندى. مەن ۋاڭە، بېترىك، نىنالارنىڭ تەپەككۇر قىلىش قابىلىيىتىدە يېڭى، تېز ئۆزگىرىشلەر يۈز بەرگەنلىكىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم. ئۇلارنىڭ ھەرقايسىسى ئۆزچۆچەكنى ئىجاد قىلدى، ئۇلارنىڭ مول تەسەۋۋۇر كۈچى كىشىنى ھەيران قالدۇراتتى. مېنىڭچە، قىز بالىلارنىڭ جىمغۇرلۇقى ئەقلىي تەرەققىياتىنىڭ ئاستا بولغانلىقىدىن ئەمەس، بەلكى ئۇلارنىڭ ئويلاشنى، خىيال سۈرۈشنى ياخشى كۆرگەنلىكىدىن بولىدۇ.

ناخشا بالىلارغا دۇنيانىڭ گۈزەللىكىنى كۆرسەتتى

باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ تۆۋەن يىللىقىدا، «كۆڭۈللۈك مەكتەپ» تېمىسىغە ئوخشاش، بىز دائىم تەبىئەتنىڭ مۇزىكىسىنى ئاڭلايتتۇق. بۇ، تىلنى ھېسسىيات پۈرىقىغا باي قىلىدىغان ئەڭ مۇھىم مەنبە. شۇنداقلا رېتىم گۈزەللىكىنى چۈشىنىش ۋە ھېس قىلىشنىڭ بىر مۇھىم قەدىمى. بالىلار تەبىئەتنىڭ مۇزىكىسىنى ئاڭلىغاچ، بىر ياقتىن ھېسسىيات جەھەتتە ئومۇمىي خور ئۇچۇن تەييارلىق قىلىۋاتاتتى. مەن ئىمكانىنىڭ بارىچە ئۇلارنى تەبىئەت ئىچىدىن بىز ئۆگەنمەكچى بولۇۋاتقان ناخشىلارنىڭ ئۆزئارا ماسلاشقان رېتىمىنى پەرق ئەتكۈزۈشكە تىرىشتىم.

مەكتەپنىڭ نەرىسىدا تىنچ، گۈزەل بىر جاي بار ئىدى. بۇ يەرنىڭ كەچقۇرۇن ۋاقتىدا، كىچىكى شەپەق ئەينەكتەك كۆل يۈزىگە چۈشەتتى، يايلاقتىن قۇشلارنىڭ ۋىچىرلاشلىرى ئاڭلىنىاتتى. تومۇزغا ياقىراق ناخشىسى بىلەن كېچىنىڭ سالقىنلىقىنى كۈتۈۋالاتتى. بىز بۇ يەرگە كۆپ قېتىم كېلىپ، تەبىئەتنىڭ مۇزىكىسىنى تىڭشىغان ھەمدە شۇ ئاساستا، تەدرىجىي ھالدا ئۆكرائىن كومپوزىتورى ي. ستېپوۋوۋنىڭ «مېنىڭ كىچىكى شەپىقىم» دېگەن ناخشىسىنى ئۆگەنىدۇق. بۇ ناخشا بالىلارغا يازنىڭ جىمجىت كەچكى شەپىقىنىڭ گۈزەللىكىنى ھېس قىلدۇردى. ئۇنىڭ رېتىمى ئىچىدە، بالىلار ياز كۈنىدىكى گۈگۈمنىڭ كىشىنى مەھلىيا قىلىدىغان مۇزىكىسىنى تۇتۇۋالدى.

دەل مۇشۇ يەردە، بىز بۇ ناخشىنى ئۆگەندۇق. بالىلار ئۇنى ئېيتقىنى بەك خالايتتى، بىرنەچچە ھەپتىدىن كېيىن، بىز مۇزىكا ئۆيىدە بۇ ناخشىنى ئېيتتۇق. ناخشا بالىلارنىڭ كەچكى شەپەقە بولغان ئەسلىمىسىنى ئويغاتتى، بالىلارنىڭ چىرايىدا خۇشاللىق ئالامەتلىرى جىلۋىلەندى.

ھاۋا ئوچۇق چوش ۋاقتىدا، ئورمانلىقنىڭ مۇزىكىسىنى ئاڭلىغىلى باردۇق. كۆككە بوي سوزغان دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى شىلدىرلايتتى؛ تۆمۈر تۇمشۇق دەرەخ غولىنى رېتىملىق چوقۇيتتى؛ قەيەردىندۇر ياۋا پاختەكنىڭ سايرىشى ئاڭلىناتتى، بۇلبۇلنىڭ سايرىشى ئايرىمچە ئېنىق ئىدى. بالىلار بۇ خىل مۇزىكىلارنىڭ تەسىرلەندۇرۇشى بىلەن، ئا. ئاردانىسكىيە نىڭ «كاككۇك» ناملىق مۇزىكىسىنىڭ «نەپىس» لىكىنى تېخىمۇ چوڭقۇر چۈشىنىۋالدى.

بالىلار مۇزاتنىڭ «ئەللەي ناخشىسى»، چېخ خەلق ناخشىسى «سېغىزخان»، چايكوۋسكىيىنىڭ «بالا ناخشىسى»، ن. شېبېيلىنىڭ «مۆڭگۈزلۈك ئۆشكە كېتىۋاتماقتا»، د. ۋاسلىيېۋ بوگرايىنىڭ «كۆز ناخشىسى»، پولەك ناخشىسى، «قۇشلار بەس-بەستە سايرىماقتا»، ن. لىسىنكونىڭ «تۈلكىچاق ناخشىسى»، م. ئىئوردانسكىينىڭ «نوچى خوراز ناخشىسى»، م. ۋېلكوۋسكىينىڭ «ۋولۇديە ئوليانوۋنىڭ ھەيكىلى»، ب. روژدېستۋېنسكىينىڭ پىئونېرلار ناخشىسى «پىئونېرلار ئەترىتى دۇمباقچىسى» ۋە «لېنىن ناخشىسى»، ئا. فېلىبىنكونىڭ «ۋەتەنگە مەدھىيە» دېگەن ناخشىلىرىنى ئىنتايىن زور ھەۋەس بىلەن ئېيتاتتى. ئادەتتىكى ئەھۋاللاردا، بىزنىڭ ئۇمۇمخورىمىزغا ساز تەڭكەش قىلىنمايتتى. مەن بالىلارنىڭ ناخشا ئېيتقىنىنى ياخشى كۆرگەنلىكىدىن ھەقىقەتەن خۇشاللىق ھېس قىلاتتىم. ئۇلارنىڭ ياخشى كۆرىدىغان ناخشىلىرى ئىچىدە: ن. دونايېۋسكىينىڭ «ئۇچقىن، كەپتەر، ئۇچقىن»، مۇزاتنىڭ «ئەللەي

ناخشىسى»، ئو. ساندىرلىنىڭ «ئانىغا مەدھىيە»، ئۆكرائىن خەلق ناخشىسى «دەريا ئۆركەشلەپ ئاقماقتا»، «ئېھ، تاغدا يىغىم ئالدىراش»، «پودولىيان قىزى» ۋە «يەلپۈگىن، شامال، ئۆكرائىنىنى يەلپۈگىن»، رۇس خەلق ناخشىسى «قىزچاق ئورماندا كېتىۋاتماقتا»، «ئېھ، كەڭ كوچا» ۋە «گۈلباغ»، بىلورۇس خەلق ناخشىسى «ۋاي، ئىككى كەپتەر ئۇچۇپ ئۆتتى»، چېخ خەلق ناخشىسى «پادىچى بالا»، س. دېسكىنىنىڭ «يالقۇنلا گۈلخان، كۆپكۆك كېچىدە»، ئا. شتوگارنىكونىڭ «كالوننا يۇرۇش قىلماقتا»، م. كراسوۋنىڭ «لېنىنغا مەدھىيە»، ن. دىسكونىڭ «سۆيۈملۈك ۋەتىنىمىز» ۋە بوگۇسلاۋسكىينىڭ «چېگرا مۇداپىئە جەڭچىسى ناخشىسى» قاتارلىقلار بار ئىدى.

بالىلار ناخشا ئېيتىش ئۈچۈن ئۆزلۈكىدىن بىر يەرگە يىغىلاتتى، ناخشا ساداسى ئۇلارنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىغا كىرگەن، ناخشا ساداسى ئۇلارنىڭ ئىدىيىسىنى تېخىمۇ ھېسسىيات پۇرىقىغا باي قىلغان، ئۇلارنىڭ ۋەتەنگە، دۇنيانىڭ گۈزەللىكىگە بولغان قىزغىن مۇھەببىتىنى ئۇرغۇتقانىدى.

ئۆكرائىن خەلق ناخشىسى «ئېھ، تاغدىكى زىغىر» بالىلاردا چوڭ تەسىر پەيدا قىلدى. ئۇ بالىلارنىڭ مىللىي ھىسسىياتىنى ئۇزاق ئۆتمۈشى ۋە تاجاۋۇزچىلارغا قارشى باتۇرانە كۈرەشلىرىگە بولغان تەسەۋۋۇرىنى ئويغاتتى. ناخشا بالىلارنى ۋەتەننىڭ مۇستەقىللىكى ئۈچۈن بولغان كۈرەشىنىڭ جاپالىق يىللىرىغا باشلاپ كىرىپ، ئۇلار گويا نەچچە يۈز يىللار بۇرۇنقى ئەجدادلارنىڭ تۇرمۇش، كۈرەش مەنزىرىسىنى كۆرگەندەك بولدى. قاراڭ، كىشىلەر ئېتىزلىقتا بۇغداي ئورماقتا، ئەرلەر، ئاياللار جىددىيىلەشكەن ھالدا بىردەم - بىردەم يىراقلارغا نەزەر سالماقتا، چۈنكى ئۇياقتىن ھەرقاچان دۈشمەن پەيدا بولۇپ قېلىشى مۇمكىن. ئۇنداق چاغدا، كىشىلەر

ئورغاقلىرىنى تاشلاپ قىلىچ ئېلىپ، يۈرتىنى، ۋە بىۋاقىلارنى قوغدايتتى. ناخشىنىڭ كىشىنى مەپتۇن قىلىدىغان مىلودىيىسى بۇ كۆرۈنۈشلەرنى بالىلارنىڭ ئېڭىگە ۋە قەلبىگە ئېلىپ كىرىپلا قالماي، بەلكى بالىلارغا خەلقىمىزنىڭ غايە ۋە ئارزۇسىنى كۆرسىتەلەيدىغان كۈچلۈك ۋاستە بولالايتتى.

ھېسسىياتقا باي نەپىسلىك، ئىنسانىنىڭ بىر تۈرلۈك تەبىئىي خىسلىتى. بۇنداق نەپىسلىك كىشىنى ئەتراپىدىكى مۇھىتقا قارىتا سەزگۈر ھېس قىلىش قابىلىيىتىگە ئىگە قىلىدۇ، كىشىنى باشقىلارنىڭ قايغۇسىنى، ئازابىنى ۋە بەختسىزلىكىنى ئۇنتۇمايدىغان، ئاق نىيەتلىك ھامان ئۇنى ھېسداشلىق ۋە ياردەم قىلىشقا مەجبۇرلايدىغان قىلىدۇ. مۇزىكا بىلەن ناخشا كىشىلەردە بۇنداق خىسلەتنى يېتىلدۈرەلەيدۇ.

ئەخلاق تەربىيىسىگە ۋە ئېستېتىك قابىلىيەت تەربىيىسىگە ئۇچرىغانلىكى كىشىلەرنىڭ ھەممىسى نەپىسلىكە ئىگە، ھېسسىياتقا باي بولىدۇ. بۇ خىل ھېسسىيات كىشىلەرنىڭ قەلبىنىڭ ئاق نىيەتلىك بىلەن قىلىنغان ئاگاھلاندۇرۇش، تەربىيە ۋە تەكلىپلەرنى ئوڭاي قوبۇل قىلىشىغا تۈرتكە بولىدۇ. ئەگەر سىز ئوقۇغۇچىلىرىڭىزنى تىلىنىڭ تەسىرلەندۈرۈشىنى قوبۇل قىلىشقا ماھىر، تۇرمۇشنى ئۆگىنىدىغان، ئاق كۆڭۈل لۇككە ئىنتىلىدىغان قىلىمەن دەيدىكەنسىز، ئۇنداقتا، سىز سەبىي قەلبىلەردە نەپىسلىكنى، مول ھېسسىياتنى يېتىلدۈرۈڭ. سەبىي قەلبىلەرگە تەسىر كۆرسىتىدىغان نۇرغۇنلىغان ۋاستىلەر ئىچىدە، مۇزىكا مۇھىم ئورۇنىنى ئىگىلەيدۇ. مۇزىكا بىلەن ئەخلاق چوڭقۇر تەتقىق قىلىش ۋە ئىزدىنىشىنى كۈتۈۋاتقان بىر مەسىلە.

ناخشا كىشىلەرنىڭ ئەتراپىدىكى دۇنياغا بولغان شېئىرىي مۇناسىغا باي كۆزىتىشى ۋە تەسەۋۋۇرىنى شەكىللەندۈرىدۇ.

ھېلىمۇ ئېسىمدە، بىر كۈنى، بىز خەلققە بولغان چوڭقۇر ھېسسىياتنى ئىپادىلىگەن بىر ناخشىنى ئېيتىپ بولغاندىن كېيىن، يايلاققا كەلدۇق. كۆز يەتكۈسىز بۇغدايلار كۆز ئالدىمىزدا نامايان بولدى، يىراقتىكى قەدىمكى تاغ دەم كۆرۈنۈپ، دەم غايىب بولاتتى، بىر ئەگرى - بۈگرى چىغىر يول ئالتۇن رەڭ دالاغا سوزۇلغاندى، كۆكتە تورغايلار سايراۋاتاتتى. بالىلار جىمجىت تۇرماقتا، ئۇلار گويا يۈرتىدىكى بۇ ياخشى جايىنى تۇنجى قېتىم كۆرگەندەك قىلاتتى. «بۇ ھېلىقى ئومىچىلار ناخشىسىغا نەقەدەر ئوخشايدۇ - ھە» دېدى ۋالە ئېھتىياتچانلىق ۋە زېرەكلىك بىلەن. مەن قىستىغىنا بۇ ۋاقىتتا، ھەربىر بالىنىڭ قەلبىدە كىشىنىڭ زوقىنى كەلتۈردىغان ئاشۇ ناخشا ياكى ۋاقىتقاندەك ھېس قىلدىم. ناخشا گويا بالىلارنىڭ نەزەر دائىرىسىنى ئېچىپ، ئۇلارغا يۈرتىنىڭ گۈزەللىكىنى كۆرسەتكەندەك، شۇنداقلا بۇ گۈزەللىكنى تېخىمۇ يېقىملىق، تېخىمۇ ئەقىۋارلىق قىلىۋەتكەندەك قىلاتتى.

خەلق ناخشىلىرى بالىلارغا ئىنتايىن قىممەتلىك مەنىۋى بايلىق — مىللىي تىلنى نامايان قىلدى.

بالىلار ناخشا ئارقىلىق تىل مەنىسىنىڭ توغرىلىقىغا قارىتا يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا چۈشەنچىگە ئىگە بولدى.

ئەڭ دەسلەپتە، ساپ مۇزىكىلىق پىلاستىنكىلار تېخى بەك ئاز، لېكىن مەن بۇ خىل مۇزىكا پىلاستىنكىلىرىنى ئاڭلاش زوۋرۇر، خۇددى تولستوي ۋە چېخوۋ، گوركىي ۋە كورولىنكو، گايدار ۋە چوكوۋسكىي، گ. سىنكوۋېچ ۋە جېك لوندون ھېكايىلىرىنى، پۈشكىن ۋە شېۋچىنكونىڭ شېئىرلىرىنى، ئاندېرسون ۋە ئاكا - ئۇكا گرىملارنىڭ چۆچەكلىرىنى ئوقۇشقا ئوخشاش زوۋرۇر دەپ قارىدىم.

مېنىڭچە، بالىلىق دەۋرىدە، مۇزىكا تىڭشاش بولمىسا، كۆڭۈلگە ياقىدىغان مىلودىيىلەر بولمىسا، تەربىيىلەشنى

تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدۇ. «كۆڭۈللۈك مەكتەپ» تەسىس قىلىنىغان دەسلەپكى مەزگىلەردىلا، ئوقۇتقۇچىلار بىرمۇنچە مۇزىكا ئۇنۇتالغۇ لېنتىلىرى ۋە پىلاستىنكىلارنى يىغقانىدى، بىز بۇلارنى قىممەتلىك بايلىق دەپ قارىغانىدۇق. لېكىن بۇ بايلىق بالىلاردا ئىنسانىيەتنىڭ مەنىۋى بايلىقى توغرىسىدىكى مۇكەممەل ئۇقۇمنى شەكىللەندۈرەلمەيتتى، بۇ بىزنى ئىنتايىن ئەپسۇسلاندۇردى. 1 - ئوقۇش يىلى ئاخىرلاشقان چاغدا، بىزدە 27 خىل مۇزىكا پىلاستىنكىسى ۋە ئۇنۇتالغۇ لېنتىسى بار بولغانىدى، بۇلارنىڭ ئىچىدە ناخشا يەتتە خىل، مۇزىكا 20 خىل ئىدى. بىز ھەر ھەپتىدە ئىككى قېتىم مۇزىكا ئۆيىدە مۇزىكا ئاڭلايتتۇق. بەزى ناخشا ۋە مىلوديىلەر، بالىلارغا ناتونۇش ئەمەس ئىدى، بالىلار «كۆڭۈللۈك مەكتەپ» تىكى چېغىدىلا، ئۇلار بىلەن ئۇچرىشىپ بولغانىدى. بىز چايكوۋسكىينىڭ «بوز تورغاي ناخشىسى» ۋە «نۇرۇز گۈلى»، موزاتنىڭ «ئەللەي ناخشىسى»، شۇماننىڭ «باتۇر چەۋەندار»، ز. گرىگورىنىڭ «ئېگىز تاغدىكى ئۆڭكۇر»، ن. لىسىنكونىڭ بالىلار ئوپېراسى «ئۆشكە بىلەن چاتقال» دىكى «تولكىچاق ناخشىسى»، «ئۆشكە ناخشىسى»، «بۆرىچاق ناخشىسى»، ئوكرائىن ناخشىسى «كۆككە باقسام»، «شاۋقۇنلا، كەك دىنىپىر دەريا‌سى» ۋە «قۇياش پاتتى، تاغلار قاراڭغۇ» قاتارلىق ناخشا - مۇزىكىلىرىنى كۆپ ئاڭلىغانىدۇق.

بالىلار بىلەن ھايات كەچۈرگەن تۆت يىل ئىچىدە، بىزنىڭ مۇزىكا ماتېرىياللىرىمىز بەك ھەسسىگە يېقىن كۆپەيدى. بۇ ھەرگىز كۆپ ھېسابلانمايتتى، بىراق مېنىڭ كۆڭۈل بۆلىدىغىنىم سان جەھەتتىكى ئاز - كۆپلۈك ئەمەس، بەلكى قانداق قىلىپ ئىنسانىيەتنىڭ مۇزىكا خەزىنىسى (ئالدى بىلەن ئوكرائىن ۋە رۇسلارنىڭ خەلق مۇزىكىلىرى) نىڭ روھىنى بالىلارنىڭ ئېڭىغا كىرگۈزۈش، قانداق قىلىپ بالىلارنى مۇزىكا ئەسەرلىرىدىن زوقلىنىش جەريانىدا گۈزەل

لىكتىن بەھرىمەن قىلىش، شۇ ئارقىلىق مۇزىكىنى بالىلارنىڭ ئىدىيە ۋە ھېسسىياتىدا تەسىر پەيدا قىلدۇرغان قىلىش ئىدى.

بىر ئاي ئىچىدە، بالىلارغا بىر يېڭى مۇزىكا ئاڭلاتسا يېتەرلىك بولىدۇ، لېكىن، بۇ ناخشىنى بالىلارنىڭ مەنىۋى دۇنياسىنىڭ مەزمۇنىغا ئايلاندۇرۇش كېرەك، بالىلارغا مۇزىكا ئاڭلاتقۇزۇش ھەددىدىن كۆپ بولۇپ كەتمەسلىكى لازىم، بولمىسا، مۇزىكا پەقەت كۆڭۈل ئېچىش رولىنىلا ئويناپقالغان، قەلبىتە ھېچقانداق ئىز قالدۇرالمايدىغان بولۇپ قالىدۇ.

مېنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىم 4 - يىللىقتا، يۇقىرىقى ئەسەرلەرنى ئاڭلىغاندىن سىرت، يەنە تۆۋەندىكى ئەسەرلەرنى ئاڭلىدى: م. گىلىنكانىڭ ئوپېراسى «رۇسلان ۋە لىيۇدميلا» دىكى قارا ئالۋاستى مارشى، ژ. گۇنونىڭ ئوپېراسى «فائۇست» تىكى مارشلار، ز. گرىگورىنىڭ «نورۋېگىيە ئۇسسۇل مۇزىكىسى» ۋە «خولباۋ پۇرۇشلارنىڭ كۈيلىرى»، چايكوۋسكىينىڭ بالېت تىياتىرى «شاپتۇل قىسقۇچ» تىكى «ئوتلار كۆكەردى»، «پادىچى بالا ئۇسسۇلى» ۋە «كەمپۇت پەرى ئۇسسۇلى مۇزىكىسى»، بالېت تىياتىرى «ئاق قۇ كۆلى» دىكى «كىچىك ياغاچ ئەسكەر مارشى»، «قەدىمكى فرانسىيە ناخشىسى»، «قورچاقنىڭ كېسىلىشى»، «ئىتالىيە ناخشىسى»، «بالىلار ناخشىسى»، «كومارىنو ناخشىسى» ۋە «كىچىك ئاق قۇ ئۇسسۇلى»، ن. رىمىسكى — كازاكوۋنىڭ ئوپېراسى «سۇلتان شاھنىڭ ھېكايىسى» دىكى «ئۇچ غەلىتە ئىش» ئارىيەسى ۋە «گۈل ھەرىسى ئۇچتى»، شۇماننىڭ «شادلىمان دېھقان»، ز. گرىگورىنىڭ «ئېلىف ئۇسسۇل مۇزىكىسى»، شۇبېرتنىڭ «شوتلاندىيە ئۇسسۇل مۇزىكىسى»، ن. دۇنايېۋسكىينىڭ «ئورمانچىلار قۇشلار ئۇچۇپ كەلدى»، ك. ستېپتسىنكونىڭ ئوپېراسى «تولكىچاق، ئاسلان ۋە خوراز» دىن ئارىيەلەر،

ن. لىسنكونىك ئوپېراسى «قىش ۋە ئەتىياز» دىن ئارىيەلەر، فىدوفىننىك «توپا كولىغۇچى چاشقان»، شۆبتسارىيە ناخشىسى «كاككۇك»، پولەك ناخشىسى «قۇشلار بەسبەستە سايراشماقتا»، ئۇكرائىن خەلق ناخشىسى «قوشنا»، «ئېھ، تاغدا ئورما ئالدىراش»، «ئېگىز تاغ»، «يەلپۇ، شامال، ئۇكرائىنىي يەلپۇ»، ۋېنگىرىيە خەلق ناخشىسى «بۇلبۇل»، رۇس خەلق ناخشىسى «دالادىكى زىلۋا ئاق قەيىن»، د. كاباروۋسكىينىك «كۆڭۈللۈك قوڭغۇراق ساداسى»، ئا. ئوستروۋسكىينىك «پىئونېر»، ۋ. مۇرادىلىنىك «پىئونېرلار گۈلخانىسى»، «يولداشلار، باتۇرانە قەدەملەپ مارش» (گ. لوباچېۋسكى ئۆزگەرتىپ رەتلىگەن قەدىمكى ئىنقىلابىي ناخشا)، «ئېغىر ئىشنىك ئازابىغا ئۇچرىغاندا» (لېنىن ياخشى كۆرىدىغان ناخشا).

ھەر قېتىم مۇزىكا ئاڭلاشتىن بۇرۇن، مەن مۇزىكىلىق ئوبرازلاردا ئىپادىلەنگەن ھەقىقىي ۋە خىيالىي مەنزىرىلەرنى تەسەۋۋۇر قىلىپ بېرەتتىم. بۇ خىل تەسەۋۋۇر قىلىش ناھايىتى ئەھمىيەتلىك بولۇپ، بالىلارغا ئەسەردە بايان قىلىنغان كەيپىياتنى چۈشەندۈرۈپ بېرەلەيتتى. مەسىلەن، «كەمپۇت پەرى ئۈسسۇل مۇزىكىسى» نى ئاڭلاشتىن بۇرۇن، مەن بالىلارغا گۇمان قىلىنغان ئەپسانىلىرىنى سۆزلەپ بەردىم، چۈنكى بۇ بالېت مۇزىكىسى مۇشۇ ئەپسانە ئاساسىدا ئىجاد قىلىنغانىدى. مەن جانلىق، ئىپادىلەش كۈچىگە باي تىل بىلەن بالىلارنىك تەسەۋۋۇرىدا لەرزان ئۆچۈۋاتقان گۈزەل پەرىزاتنىك ئوبرازىنى پەيدا قىلدىم. «ھەي، بالىلار، خرۇستال قوڭغۇراقنىك سۈزۈك داڭلىرىشىغا قۇلاق سېلىڭلار، — دېدىم مەن بالىلارغا، — بۇ مۇزىكا گۈزەل پەرىزاتنىك تۇرمۇش مۇھىتىنى تەسۋىرلىگەن، بۇ چوقۇم نەقىش ئويۇلغان تۇۋرۇكلىرى بار، چىراغلار چاقناپ تۇرغان چىرايلىق بىر قەسىر.» بالىلار بىر ياقتىن مۇزىكىنى ئاڭلىغاچ، بىر ياقتىن ئۆز تەسەۋۋۇرىدىكى

پەرىزات قەسىرىنى سۈرەتلەۋاتاتتى. بالىلارنىك تەسەۋۋۇرىدا، كۆل، فونتان، ياپيېشىل دەرەخزارلىق ۋە سىرلىق غار پەيدا بولاتتى. بۇ خىيالىي ئوبرازلار بالىلارنىك يەنە بىر قېتىم مۇزىكىنى ئاڭلاش ئارزۇسىنى قوزغىتاتتى.

بالىلارنى مۇزىكا ئەسەرلىرىنى چۈشىنىشكە، بۇلۇپمۇ ناتونۇش ئەسەرلەرنى چۈشىنىشكە يېتەكلەش ئىنتايىن قىيىن ئىش. بۇ، ئوقۇتقۇچىنىك چۈشەندۈرۈشىنىك ناھايىتى جايىدا بولۇشىنى، بىر قەدەر يۇقىرى تەربىيە كۆرگەن بولۇشىنى تەلەپ قىلىدۇ. ھەرقانداق ۋاقىتتا، مۇزىكا تىلىنىك ھېسسىياتلىق تىل ئىكەنلىكىنى، ھەتتا ئاددىي، چۈشىنىش ئاسان بولغان خەلق ناخشىلىرىنىڭمۇ شۇنداق ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ قېلىشقا بولمايدۇ. خەلق ناخشىلىرىنىك تېكىستى ئاددىي بولسىمۇ، لېكىن، مۇزىكا كۈيى كىرىشتۇرۇلسىلا بەدىئىي ئەسەرگە ئۆزگىرىدۇ. مۇزىكا ئەسەرلىرىدىكى بەدىئىي ئوبرازلارنىك ماھىيىتىنى چۈشەندۈرۈش ئۈچۈن، ئوقۇتقۇچى كومپوزىتورنىك ئىپادىلەش ۋاستىسىدىكى ئالاھىدىلىكلەرنى چۈشىنىشى كېرەك. ئوقۇتقۇچىنىك چۈشەندۈرۈشى بەدىئىيلىككە باي، يېڭى، باش — ئاخىرى بار بىر ھېكايە سۆپىتىدە بالىلارغا ئاڭلىنىشى كېرەك. بۇنداق چۈشەندۈرۈشنىك ئۆزى بالىلارنىك ھېسسىياتىنى دولقۇنلىتىشى، شۇنىڭدەك تەسەۋۋۇرىدا جانلىق كۆرۈنۈشلەرنى ھاسىل قىلىشى لازىم.

مەن مۇزىكا مىلودىيىسىنىك گۈزەللىكىنىك ئوقۇغۇچىلار تەپەككۇرىنىك مول مەنبەسىگە ئايلىنىشىغا ئىشىنىمەن. مۇزىكىنىك تەسىرىدە، بالىلارنىك كاللىسىدىكى روشەن ئوبرازلار تەپەككۇرنى ھاياتىي كۈچكە باي قىلىپ، تەپەككۇرنىك سانسىز ئىپرىقچىلىرىنى بىر دەريا‌غا باشلىيالايدۇ. بالىلار پۈتۈن كۈچى بىلەن تىلىدىن پايدىلىنىپ ئۆزلىرىنىك تەسەۋۋۇر قىلىغان نەرسىلىرىنى تەسۋىرلەشنى ئويلايدۇ. ئەقلىي تەرەققىياتى

ئاستا بولغان بالىلار ئۈچۈن ئېيتقاندا، مۇزىكا ئاڭلاش تەپەككۇرنى جانلاندۇرىدىغان مەنبە ولالايدۇ. مۇزىكا ئەسەرلىرىنى ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن، مەن ئىمكانىنىڭ بارىچە بالىلارنى قىلچە توسالغۇسىز ھالدا ئۆزلىرىنىڭ تەسىراتىنى ئىپادىلەشكە قىزىقتىم.

بىز دائىم مۇزىكا ئۆيىدە بىزگە تونۇشلۇق، بىز ياقتۇرىدىغان ئاھاڭلارغا نەي بىلەن تەڭكەش بولاتتۇق. 2 - يىل لىقتا، سىنىپىمىزدىكى توققۇز ئوقۇغۇچى ۋە باشقا سىنىپلاردىن تۆت ئوقۇغۇچى نەي ھەۋەسكارلىرى كۇرۇژۇكىنى تەشكىللىدى. بالىلارنىڭ چالغۇسىنى ئۆزلىرى ياسىغانىدى. سېرىوشا، يۇرا، لىنا ۋە لىدالار نەي ياساش ئۇستىسى بولۇپ قېلىشقانىدى. ئۇلار دەرەخ-لىككە كېلىپ، مۇۋاپىق ماتېرىيال تاللايتتى، ئۇلار دەرەخ سايىسىدە دەرەخ شاخلىرىدىن نەي ياساپ، چالغۇسىنىڭ ئاۋازىنى ئۆزلۇكسىز سىناق قىلىپ، ئاۋازىنى ئېنىق، كۈيگە باي قىلىشقا تىرىشاتتى. 3 - يىللىقتىكى ۋاقتىمىزدا، بىزدە ئىككى ئاكارديون بىلەن ئۇچ ئىسكرىپكا بار بولدى. يۇرا، سېرىوشا، فىتە، لىدا، كولە، لىنا، لارىسا، سانە ۋە شورالار ئاكارديون ۋە ئىسكرىپكا چېلىشنى ئۆگىنىۋالدى. باشلانغۇچ مەكتەپنى پۈتتۈرگەن چاغدا، 19 بالىنىڭ ئائىلىسى ئاكارديون ۋە ئىسكرىپكا سېتىۋالدى. لېكىن، بالىلار ھەرقانداق چاغدا نەينى ئۇنتۇپ قېلىشمىدى. بىرنەچچە بالا مۇزىكا قابىلىيىتىنى ئىپادىلىدى، بىراق مېنىڭ ئاساسىي مەقسىتىم ئايرىم تالانتلارنى يېتىشتۈرۈش ئەمەس، بەلكى بارلىق بالىلاردا مۇزىكىغا بولغان ھەۋەسنى پەيدا قىلىش، مۇزىكىنى بالىلارنىڭ كەم بولسا بولمايدىغان مەنىۋى ئېھتىياجىغا ئايلاندۇرۇش ئىدى.

مەلۇم تەرەققىياتقا بالىلىق دەۋردە سەل قارىلىپ قالسا، ئۆسمۈرلۈك دەۋردە بۇنى تولدۇرۇۋېلىش ئىنتايىن تەسكە چۈ-

شىدۇ، بالاغەتكە يەتكەندە بولسا تېخىمۇ ئۈمىد بولماسلىقى مۇمكىن. بالىلارنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىدىكى ھەرقايسى ساھەلەرنىڭ تەرەققىياتى بۇ قانۇنىيەتكە مۇۋاپىق كېلىدۇ، بولۇپمۇ ئېستېتىك قابىلىيەتنىڭ تەرەققىياتى تېخىمۇ شۇنداق بولىدۇ. ئادەمنىڭ بالىلىق دەۋرىدىكى گۈزەللىككە بولغان قىزىقىشى ۋە سەزگۈرلۈكى كېيىنكىگە قارىغاندا قانچە كۈچلۈك بولىدىغانلىقىنى بىلگىلى بولمايدۇ. باشلانغۇچ مەكتەپ ئىنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىلىرىدىن بىرى — بالىلارنىڭ گۈزەل شەيئىلەرگە بولغان ئىزدىنىشىنى يېتىلدۈرۈشتىن ئىبارەت. بۇ خىل ئىزدىنىش ناھايىتى زور دەرىجىدە بالىلارنىڭ پۈتكۈل روھىي قىياپىتى ۋە ئۇلارنىڭ كوللېكتىپ ئىچىدىكى كىشىلىك مۇناسىۋىتىنى بەلگىلەيدۇ. گۈزەل شەيئىلەرگە بولغان ئىنتىلىش ۋە ئىزدىنىش، كىشىنىڭ ئەخلاقىي ھۆكۈم قىلىش ئىقتىدارىنىڭ شەكىللىنىشى، بارلىق پەسكەش، قەبىھ نەرسىلەرگە قارىتا مۇرەسسە قىلماسلىق، تاقەت قىلماسلىق پوزىتسىيەسىنىڭ شەكىللىنىشىگە تۈرتكە بولالايدۇ.

«قولىغا ئىسكرىپكا ئالغان ئادەم يامان ئىش قىلمايدۇ» — بۇ، ئاتاقلىق مۇتەپەككۇر گېرىگورىي سكرۇۋرۇت ئېيتقان ئوكرائىن تەمسىلى. ھەقىقىي گۈزەللىك بىلەن جىنايەت ئۆزئارا سىغىشالمايدۇ. ئوبرازلىق قىلىپ ئېيتساق، پېداگوگىنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىلىرىنىڭ بىرى — ئىسكرىپكىنى ھەربىر بالىنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ، ھەر بىر ئوقۇغۇچىنى مۇزىكىنىڭ قانداق پەيدا بولىدىغانلىقىنى بىۋاستە ھېس قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشتۈرۈشتىن ئىبارەت. بۈگۈنكى دەۋردە، مۇزىكىنىڭ خاتىرىلىنىش ۋە تارقىلىش تېخنىكا ۋاستىسى شۇنچە كۆپ خىل بولۇپ كەتتى. بۇ، مۇزىكا تەربىيىسىدە ئالاھىدە ئەھمىيەتكە ئىگە. بىز ھەرگىز ياش ئەۋلادلارنى نوقۇل ھالدىكى گۈزەللىكتىن بەھرىمەن بولغۇچىلارغا ئايلاندۇرۇۋېلىق قويساق بولمايدۇ. بۇ، گۈزەللىك تەربىيىسى مەسىلىلا ئەمەس، بەلكى يەنە ئەخلاقىي تەربىيە مەسىلىسىدۇر.

كىتابلارنىڭ بالىلارنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىدىكى رولى

بالىلار خەتنى راۋان ئوقۇيالايدىغان بولغان ۋاقتىدا، كىتاب ئۇلارنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىدا غايەت زور رول ئويناپدۇ. «راۋان ئوقۇش» دېگىنىمىز نېمىنى كۆرسىتىدۇ؟ ئالدى بىلەن، ئەڭ تۆۋ نەرسە — ئوقۇش ماھارىتىنى ئىگىلەشنى كۆرسىتىدۇ. مەن ئوقۇشنى ھەربىر بالىنىڭ مەنىۋى ئېھتىياجىغا ئايلاندۇرۇش-قا تىرىشىپ كەلدىم. 1 -، 2 - يىللىقتا، مەن ئوقۇغۇچىلاردىن ھەر بىر، ئىككى ھەپتىدە كۈتۈپخانىدىن بىر كىتاب ئالىيەت ئېلىشنى ھەمدە ئۇنى ئوقۇپ بولۇشنى تەلەپ قىلدىم. بۇ بىر نۇقتا بولمىسا، راۋان ئوقۇش ۋە ئوقۇغانلىنىڭ مەنىسىنى چۈشىنىشتىن ئىبارەت بۇ ئەستايىدىل ئوقۇش قابىلىيىتىنىڭ شەكىللىنىشى مۇمكىن ئەمەس.

2 - يىللىقتا، ھەربىر بالىدا سۆزلۈك دەپتىرى — «سۆزلۈك قۇتىسى» بار بولدى. ئۇنىڭغا بالىلار مۇھىم سۆز ۋە چۈشىنەلمىگەن سۆز دەپ قارىغانلىرىنى خاتىرىلەۋالاتتى (ئاندىن كېيىن مەن بالىلارغا سۆزلۈك مەنىسىنى ۋە كەيپىيات تۇسىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەتتىم). 3 -، 4 - يىللىققا بارغاندا «سۆزلۈك قۇتىسى» غا سۆزلۈكلەردىن باشقا، بالىلار ياقتۇرىدىغان ئىبارە ۋە جۈملىلەرمۇ خاتىرىلىنىدىغان بولدى.

كىتاب ئوقۇش، ئوقۇش ئىقتىدارىنى چىنىقتۇرۇش ئۈچۈنلا بولۇپ قالماي، بەلكى ئۇنى كىشىنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىنى موللاشتۇرىدىغان ۋاستە، شۇنىڭدەك بۇ پەقەت باشلىنىش دەپ

قاراش لازىم. دائىم مۇنداق ئىشلار يۈز بېرىپ تۇرىدۇ، يەنى، بالا خەتنى تېز، توغرا ئوقۇيالايدۇ، بىراق كىتاب ھەرگىز ئۇنىڭ ئەقلىي، ئەخلاقىي، گۈزەللىك تەرەققىياتىنىڭ يۇقىرى پەللىسىگە بارىدىغان چىغىر يولىغا ئايلىنالمايدۇ. ھەقىقىي ئوقۇش سۆزلەرنىڭ مەنىسىنى، تىلىنىڭ گۈزەللىكىنى ۋە ئۇنىڭ نەپىس رەڭدارلىقىنى ناھايىتى ياخشى ھېس قىلىشتىن ئىبارەت. ئوقۇغۇچىنىڭ ئېڭىدا، سۆز - جۈملىلەر ئەتراپىمىزدىكى دۇنيادىكى كۆيلەرنى ۋە رەڭدارلىقىنى ئەينەن، گاھ ئېنىق، گاھ غۇۋا ھالەتتە ئىپادىلىگەن چاغدىلا، ئاندىن ھەقىقىي ئوقۇش دەپ ئاتاشقا بولىدۇ. بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ئوقۇش — بىر كىچىك دېرىزە، ئۇنىڭ ئارقىلىق بالىلار ئەتراپىدىكى دۇنيانى كۆزىتەلەيدۇ ۋە بىلەلەيدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۆزىنىمۇ تونۇيالايدۇ. بالىلارغا بۇ دېرىزىنى ئېچىپ بېرىمىز دەيدىكەنمىز، ئوقۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ھەتتا تۇنجى قېتىم كىتاب ئوقۇشتىن بۇرۇن تىل ۋە سۆزلۈكلەر ئۇستىدە نۇرغۇنلىغان ئىنچىكە خىزمەتلەرنى ئىشلىشىمىز، بەلكى بۇ خىزمەتلەرنى بالىلارنىڭ بارلىق پائالىيەتلىرىگە ۋە مەنىۋى تۇرمۇشىنىڭ بارلىق ساھەلىرىگە سىڭدۈرۈشىمىز كېرەك. مەسىلەن، ئەمگەك، ئويۇن ئويناش، تەبىئەت ئىچىگە بېرىش، مۇزىكا ۋە ئىجادىيەت قاتارلىقلار. گۈزەللىكنى يارىتىدىغان ئەمگەك بولمىسا، چۆچەكلەر ۋە خىيالىلار بولمىسا، ئويۇن ۋە مۇزىكا بولمىسا، كىتاب ئوقۇش بالىلارنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىنىڭ بىر قىسمىغا ئايلىنالمايدۇ. تىل ۋە تەپەككۇرنىڭ تەرەققىيات ئاساسى ھەم تەپەككۇرنىڭ ھايات بەخش مەنبەسىگە «سەپەر» قىلىش، ھەم سۆزلەرنىڭ كەيپىيات تۇسىنى ۋە ئېستېتىك پۇرىقىنى ھېس قىلىشتىن ئىبارەت. بالىلاردا پەقەت كىتابتىكى تىل گۈزەللىكى ۋە بەدىئىي گۈزەللىكنى ھېس قىلىش قابىلىيىتى بولغاندىلا، سۆزلەرنىڭ مەنىسىنى چۈشىنىشى تەسكە چۈشمەيدۇ.

بالىلار تۇنجى قېتىم كىتاب ئوقۇشتىن بۇرۇن، ئوقۇتقۇچى ۋە ئاتا - ئانىسىنىڭ ئوقۇغانلىرىنى ئاڭلاپ، بەدىئىي ئوبرازلار-دىكى گۈزەللىكنى ھېس قىلىشى لازىم. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا يەنە تەبىئەتكە قىلغان «سەپەر» نى كىتاب بىلەن بىرلەشتۈرۈشى لازىم. ئەگەر بالىلار كىتابتىكى تىل گۈزەللىكىنى ھېس قىلالمىسا، ئوندىقتا، ئۇ دۇنيادىكى گۈزەللىكلەرنىمۇ بايقىيالمايدۇ. بالىلارنىڭ قەلبىگە ۋە ئېڭىغا تۇتىشىدىغان، قارىماققا قارىمۇ قارشى يۆنىلىشلىكتەك كۆرۈنىدىغان ئىككى يول بار. بىرى، كىتابتىن، ئوقۇغان سۆز - جۈملىلەردىن كۆندىلىك تىل پائالىيىتىگە ئۆتۈش؛ يەنە بىرى، جانلىق، بالىلارنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىغا كىرىپ بولغان كۆندىلىك تىل پائالىيىتىدىن كىتابقا، ئوقۇش ۋە يېزىشقا ئۆتۈشتىن ئىبارەت. ئوقۇش ۋە يېزىشقا بولغان قىزىقىش ھەمدە گۈزەللىككە ئىنتىلىش قابىلىيىتىنىڭ تەييارلىنىشى ئوقۇش ۋە يېزىشنى ئۆگىنىۋېلىشنىڭ ئەڭ مۇھىم شەرتى. ئوقۇش ۋە يېزىشنى ئۆگىنىش ھەرگىز نومۇر ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئوقۇش ۋە يېزىش بالىنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىنىڭ ئېھتىياجى بولغانلىقىدىن بولىدۇ، ئۇ بولمىسا، بالا نۇرغۇن خۇشاللىقلاردىن مەھرۇم بولىدۇ.

مېنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىم «كۆڭۈللۈك مەكتەپ» تىكى مەزگىللىدىلا رەسىملەر ۋە رەسىملەرگە بېرىلگەن ئىپادىلەش كۆچىگە باي يازما چۈشەنىدۈرۈشلەر ئارقىلىق، ئەتراپىدىكى دۇنيانىڭ گۈزەللىكىگە بولغان پوزىتسىيىسىنى ئىپادىلىگەنىدى. مانا بۇ، ئوقۇش ۋە يېزىش ھەۋىسى ھەم ئېستېتىك قابىلىيەت جەھەتتىكى تەييارلىق ئىدى. بىزنىڭ تەربىيىمىزدە تەبىئەتكە قىلىنغان «سەپەر» ھەرگىز مەقسەتنىڭ ئۆزى ئەمەس، بەلكى تىلنىڭ ياردىمى بىلەن بالىلارنىڭ ئەقلىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتىكى بىرخىل ۋاستە. ئەگەر تىل بولمىسا، تېگىشلىك ئەقلىي مەشىق بولمىسا، ئەڭ مۇھىم بولغان تەربىيىلەش

مەقسىتى - بالىلارغا تەپەككۇر قىلدۇرۇش، شەيئىلەر بىلەن شەيئىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئۆزئارا مۇناسىۋەتنى كۆزىتىش ئۆگىتىلمىسە، تەبىئەت دۇنياسىدىكى ھادىسىلەر ۋە بۇ ئاساتە كۆركەملى بولىدىغان ئوبرازلارنىڭ ئابستراكتلىقى ۋە ئومۇملاشتۇرۇلۇشىغا بولغان ئىنتىلىش بولمىسا، ئوندا قانداقتا، بالىلار تەبىئەتنىڭ گۈزەللىكى، رەڭدارلىقى، تاۋۇشلىرى ۋە ئورمۇشنىڭ خىلمۇ خىللىقى بىلەن كارى بولمايدىغان بولۇپ قالىدۇ.

بالىلار 1 - يىللىقتىكى ۋاقتىدىلا، مەن كىتاب ئوقۇشنى ئۆلارنىڭ مەنىۋى ئېھتىياجىغا ئايلاندۇرۇشقا تىرىشتىم. ئەينى چاغدىمۇ مەن كىتاب ئوقۇشنى سۆزلەرنىڭ مەنىسىنى تېز ئوقۇۋېلىش ۋە توغرا تەلەپپۇز قىلىش ماھارىتىنىڭ مەشقى دەپ قارىمىغانىدىم. مېنىڭچە، كىتاب پەقەت ئوقۇغۇچىلارنىڭ تەرەققىيات سەۋىيىسىگە - ئەقلىي، ھېسسىيات، ئېستېتىك سەۋىيىسىگە ماسلاشقاندىلا، شۇنىڭدەك بۇ تەرەققىياتنى تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئالغا سۈرگەن چاغدىلا، ئاندىن ئوقۇغۇچىلارنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىغا كىرەلەيدۇ. بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئوقۇشلۇقنى توغرا تاللاش ئوقۇتقۇچىنىڭ مۇھىم ۋەزىپىسى. ئەپسۇسكى، بالىلارنىڭ چۈشىنىش ئىقتىدارىغا مۇۋاپىق كېلىدىغان كىتابلار بەك ئاز. ئوقۇش باشلىنىپ ئۇچ ئايدىن كېيىن، بىز دەرستىن سىرتقى چۆچەك ۋە ھېكايىلەرنى ئوقۇشقا باشلىدۇق.

مەن بالىلارغا «ئۇكرايىن ۋە رۇس چۆچەكلىرى» دېگەن كىتابنى تارقىتىپ بەردىم ھەمدە ئۆلارنىڭ ئۇكرايىن چۆچىكى «ئوت - چۆپتە ياسالغان موزاي» نى ئوقۇشى ئۈچۈن تەييارلىق خىزمەتلەرنى ئىشلىدىم. يەنى، ئۇلارغا بىر ياقتىن قىستۇرما رەسىملەرنى كۆرسەتسەم، بىر ياقتىن چۆچەكنىڭ مەزمۇنىنى سۆزلەپ بەردىم. ئاندىن كېيىن، بالىلار ئۇنلۇك ئوقۇشنى باشلىدى، بىرىنچى بالا بىر قېتىم ئوقۇدى، ئىككىنچى، ئۈچىنچى بالىلارمۇ بىر قېتىمدىن ئوقۇپ چىقتى. بىر چۆچەك

مەيلى قانچە قېتىم ئوقۇلسۇن (لېكىن بالىلار قىزىقمىغان بولۇشى كېرەك)، بالىلارمۇ زېرىكىش ھېس قىلمايدۇ. ئاددىي ھالدا تەكرارلاش ئەمەس، بەلكى ھەر قېتىم ئوقۇغاندا، بالىلار روشەن ئوبرازلارغا قارىتا يېڭىچە تەسىرات ۋە يېڭىچە تونۇشقا ئىگە بولىدۇ. ئۇلار خۇددى يېقىملىق ناخشا ئاڭلىغاندەك، ھەربىر قېتىم ئوقۇلغان چۆچەكنى ئەستايىدىللىق بىلەن ئاڭلايدۇ، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ ھەربىرىنىڭ ئوقۇش ئۇسۇلى ئوخشاشمايدۇ، ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىككە ئىگە بولىدۇ، ئۆزلىرىنىڭ شەيئىلەرگە بولغان تەسراتىنى، چۈشەنچىسى ۋە تەسەۋۋۇرىنى ئىپادىلەيدۇ. بالىلار ئۇچۇن ئېيتقاندا، تىلنىڭ بۇنداق ئۇنىلۇك ئوقۇلۇشى خۇددى مۇزىكا، كۆيگە ئوخشاش يېقىملىق، تەسىرلىك بولىدۇ.

ھېسسىيات پۇرىقىغا باي، جانلىق بولغان ئونلۇك ئوقۇشقا تەييارلىق قىلىش جەريانىدا، ئالاھىدە مۇھىم بولىدىغىنى، بالىلارنى تەپەككۇرنىڭ مەنبەلىرىگە كۆپ قېتىم ئېلىپ بېرىپ، تىلنىڭ گۈزەللىكىنى ھېس قىلدۇرۇشتىن ئىبارەت. مەسىلەن، بالىلار «بىر ھۆزاي قاراڭغۇ ئورمانلىققا كىرىپ، تۆيۈقسىز بىر چوڭ كۆل رەڭ بۆرە بىلەن ئۇچرىشىپ قاپتۇ» دېگەن جۈملىنى ئوقۇغان ۋاقتىدا، بالىلارنىڭ ئېڭىدا دەرھال ئونتۇلغۇسىز مەنزىرە: كېچە پەردىسى قاپلىغان ئورمانلىق، ھەر تەرەپتىن ئاڭلىنىۋاتقان سىرلىق ئاۋازلار، بورانلىق يامغۇر يېتىپ كېلىش ئالدىدىكى دەرەخ يوپۇرماقلىرىنىڭ ئەنسىز شىلدىرلاشلىرى پەيدا بولىدۇ. بۇلارنىڭ ھەممىسى «تەبىئەتكە قىلىنغان سەپەر» جەريانىدا بالىلارنىڭ مەنىۋى دۇنياسىغا كىرگەن. شۇڭلاشقا، ئۇلار «قاراڭغۇ ئورمان» دېگەن سۆزنى ئاڭلىغان چاغدىلا، بۇلارنىڭ ھەممىسى دەرھال ئۇلارنىڭ مېڭىسىدە پەيدا بولىدۇ، شۇنىڭدەك تەبىئەتنىڭ نەپىس مۇزىكا كۆيى تەڭكەش بولىدۇ. بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ئەگەر ئوقۇتقۇچى

تىل ۋە تەپەككۇر مەنبەسىگە باريدىغان چىغىر يولىنى ئاچمايدىغان بولسا، ئۇنداقتا، مەيلى ئوقۇتقۇچى قانداق ئوقۇش، قانداق تەلەپپۇز قىلىش، ئۇرغۇنى قانداق ئىگىلەشلەرنى قانداق ئۆگەتسۇن، بالىلارمۇ ھېسسىياتلىق ئونلۇك ئوقۇشنى ياخشى ئۆگىنىۋالالمايدۇ.

مەن خىزمەتكە چىققان كۈنۈمدىن تارتىپ، بىرەر پارچە يامان كىتابنى بالىلارنىڭ قولىغا چۈشۈرۈپ قويماسلىققا ئالاھىدە دىققەت قىلىپ كەلدىم. ئىمكانىنىڭ بارىچە بالىلارنى ئۆز مىللىتىمىز ۋە پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ مەدەنىيەت خەزىنىسىدىكى مۇنەۋۋەر ئەسەرلەر ئىچىدە ياشىتىشقا تىرىشتىم. بۇ، ئىنتايىن مۇھىم. چۈنكى، بىر ئادەم ئۆز ئۆمرىدە ئەڭ كۆپ بولغاندا 2000 پارچە كىتابنى ئوقۇيالايدۇ، شۇڭلاشقا بالىلىق ۋە ئۆسمۈرلۈك مەزگىللىرىدىكى بالىلارغا كۆڭۈل قويۇپ كىتاب تاللاپ بېرىش كېرەك. ئەمەلىيەتتە، بالىلارنىڭ ئوقۇيدىغان كىتابىمۇ بەك كۆپ بولۇپ كەتمىگىنى ياخشى، لېكىن، ئوقۇلغان كىتابلار بالىلارنىڭ قەلبىدە ۋە ئېڭىدا چوڭقۇر تەسىرات قالدۇرۇشى لازىم. ئوخشاش بىر كىتابنى بىرنەچچە قېتىم كۆپ ئوقۇش، ھەر قېتىملىق ئوقۇشتا يېڭى مەنىۋى بايلىقلارنى بايقاش لازىم. بۇنىڭدا، ھېسسىياتلىق ئونلۇك ئوقۇش جەريانىدا بالىلارنى خۇشاللىق ۋە قانائەتلىنىشكە ئېرىشتۈرۈش بەك مۇھىم، تىلنىڭ كۈچ - قۇدرىتى ۋە گۈزەللىكى ئاۋازدا گەۋدىلىنىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن، سۆزنىڭ ھېسسىيات تۇسى ھېسسىياتلىق ئوقۇش ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ، ئاڭلاش سەزگۈسى ئارقىلىق ئىدراك قىلىنىدۇ.

1 - يىللىقتىكى ۋاقتىتلا، بىزنىڭ كىچىك كۈتۈپخانىمىز بار بولغانىدى. ئۇ تۆت قىسىمدىن تەركىب تاپقانىدى. بىرىنچى قىسىمى ھېكايىلەر ئىدى. مېنىڭ قارىشىمچە، بۇ قىسىمنىڭ بالىلارنىڭ ئەخلاقىي، ئەقلىي، ئىستېتىك

ـئىقتىدارىنىڭ يېتىلدۈرۈشىگە بولغان قىممىتى زور ئىدى (ھەر بىر خىل كىتاب 15 پارچىدىن بولۇپ، ئۇنلۇك ئوقۇش دەرسىدە ھەربىر پارتىغا بىردىن قويغىلى بولاتتى). بۇ قىسىم كىتابلار باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ تۆت ئوقۇش يىلىدا ئىشلىتىلەتتى. بۇ يەردىكى تاللانغان ھېكايىلەرنىڭ ھەممىسى يارقىن ئوبرازلاردىكى ئىنسانپەرۋەرلىك ئىدىيىنى گەۋدىلەندۈرگەن بولغاچقا، بالىلار ئاسان قوبۇل قىلاتتى. بۇ ئەسەرلەر: ل. ن. تولستويىنىڭ «ئاكۇلا»، «سەكرەش»، «كاۋكاز تۈتقۇنى»؛ پ. يېرشوۋنىڭ «دۈمچەك تاي»؛ م. كوتسيۇبىنسكىينىڭ «كىچىك ئارچا»؛ ۋ. ژۇكوۋسكىينىڭ «ئۈيقۇچان ئايال پادىشاھ»؛ «يەكچەشمە گىگانت ئادەمنىڭ سەرگۈزەشتىسى»؛ د. مامىن سىبىرياكنىڭ «لوقمىچى ئەخمەق ئوۋچى»، «قار ـ مۇز ئىچىدە قىشنى ئۆتكۈزىدىغان جاي»، «باي بىلەن كىچىك كەپكە»، «ئاسراندى ئوغۇل»، «كىچىك كۆل رەڭ بويۇن»؛ ئاندېرسوننىڭ «قوزىچاق»، «ئۆرەكچاق»، «پادىشاھنىڭ يېڭى كىيىمى»؛ ۋ. ھيوگونىڭ «گېزىتا» ۋە «گاۋرۇش» («تاشلىۋېتىلگەن ئادەم» دىن تاللانغان)؛ ئاكا ـ ئۇكا گىرىملارنىڭ «گېنزىل بىلەن گىرىكىل»، «ھۇرۇن گانس»، «تەلەيلىك ئۇچ بالا»، پۇشكىننىڭ «ساردان شاھ ھەققىدە ھېكايە»، «ئۆلۈك خانىش ھەققىدە ھېكايە»، «بېكەت باشلىقى»، «ئانچار دەرىخى»، «مەھبۇس»، «بالا باقىقۇچى ئايال»، «قۇش»، «قىش ئاخشىمى»؛ يانۇش چارچېكنىڭ «ئەگەر مەن قىرىلىقتىن بالىلىققا قايتسام»؛ ۋ. كورولىنكونىڭ «يەر ئاستىدىكى بالا»؛ ن. نىكراسوۋنىڭ «دېھقانىنىڭ ئوغلى»، «ياكوۋ تاغا»، «ماكايى بوۋاي بىلەن توشقان»؛ ئى. تۇرگىنېۋنىڭ «چىشى بوۋدۇنە»؛ د. گىرىگورۇۋىچنىڭ «كاۋچۇك بالا»؛ ئا. گارشىننىڭ «سىگنال»؛ ئا. كوپرىننىڭ «قارىغوجا»؛ ك. ستانيۇكوۋىچنىڭ «ماكسكا»، «بالا باقىقۇچى»، «قېچىش»؛ ئا. چېخوۋنىڭ «قارىقات»،

«ئاپئاق ئۆگزە»، «ۋانكا»، «قاچقۇن»، «ئوغۇل بالا»، «خامىلیون»؛ گ. سىنكېۋىچنىڭ «مۇزىكانت يانكا»؛ جېك لوندوننىڭ «كىش ھەققىدە ھېكايە»؛ مارك تۋېننىڭ «تام سايىسىنىڭ خەتەرلىك سەرگۈزەشتىسى»؛ م. گوركىينىڭ «قۇلۇلە»، «پالمانىڭ بالىسى»، «يېغىشكانىڭ سەرگۈزەشتىلىرى»، «ئىلىنىڭ بالىلىقى»، «سەھەر»؛ ئا. گايدارنىڭ «چوك بىلەن گېك»، «يىراقتىكى مەملىكەت»، «تېمۇر ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى»؛ ۋ. بۇنچ برويېۋىچنىڭ «لېنىن بىلەن بالىلار»؛ تېلىنكونىڭ «باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى»؛ پاناس مىرنىيىنىڭ «قەھرىتان سوغۇق»؛ ئى. فرانكونىڭ «گرىتسېۋنىڭ مەكتەپ ھاياتى»، «قېرىندىش قەلەم»؛ ئا. كونونوۋنىڭ «لېنىن ھەققىدە ھېكايە»؛ ل. كوسمودىميانىسكايانىڭ «زويا ۋە شورا ھەققىدە ھېكايە»، «پىئونېر قەھرىمانلار ھەققىدە ھېكايە»؛ د. بېدزىكنىڭ «ئولىگ كوشئوۋينىڭ بالىلىقى»؛ ۋ. كاتايېۋنىڭ «كومسومۇللار»؛ ئا. گولۇۋچنىڭ «پىلىپوك»، «قىزىل قول ياغلىق» بار ئىدى.

بالىلار ئۆچۈن ئېيتقاندا، يۇقىرىقى ئەسەرلەرنى ئوقۇش ئارقىلىق، دۇنيانى تونۇغىلى، پۇختا ئوقۇش ئىقتىدارى ۋە ماھارىتىنىڭ شەكىللىنىشىنى ئىلگىرى سۈرگىلى بولۇپلا قالماي، بەلكى ئالىيجاناب كەيپىيات ۋە ياخشى پەزىلەتنى يېتىلدۈرىدىغان مەكتەپمۇ قىلغىلى بولىدۇ. ھەر بىر كىتاب بالىلاردا چوڭقۇر تەسىر پەيدا قىلىدۇ. مەسىلەن، د. مامىن سىبىرياكنىڭ ھېكايىسى «ئىنتايىن سوغۇق جايدا قىشنى ئۆتكۈزۈش» بالىلاردا چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغانىدى. بۇ ھېكايىدە بىر تەنھا، ئىگە ـ چاقسىز بوۋاينىڭ ئىنس ـ جىنسىز ئىپتىدائىي ئورمانلىقتىكى كىچىك ياغاچ ئۆيدە ئۆزىنىڭ ئاخىرقى ھاياتىنى قانداق ئۆتكۈزگەنلىكى بايان قىلىنغانىدى. بۇ ئەسەرنى ئوقۇپ تۇرۇپ تەكەندىن كېيىن، مەن بالىلارنىڭ ئەتراپىدىكى شەيئىلەرگە بولغان ھېسداشلىقىنىڭ تېخىمۇ بېيىغانلىقىنى

بايقىدىم.

مەيلى دەرس ۋاقتىدا ياكى دەرستىن سىرتقى ۋاقىتلاردا بولسۇن، بىز مۇشۇ كىتابلارنى ئوقۇيتۇق. بىزنىڭ كۇتۇپخانىمىزدىكى بىر قىسىم ئەسەرلەر مۇزىكا ئۆيىدە ساقلىنىۋاتقان نادىر مۇزىكا ئەسەرلىرى بىلەن ھۆسن تالىشالايتتى.

كۇتۇپخانىنىڭ ئىككىنچى قىسمى رۇس ۋە ئوكرائىن ھازىرقى زامان يازغۇچىلىرىنىڭ ئەسەرلىرى ئىدى. بۇ ئەسەرلەردە سوۋېت خەلقىنىڭ بۈگۈنكى تۇرمۇشى، ئەمگىكى ۋە تىنچلىق ئۈچۈن ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرى ئەكس ئەتتۈرۈلەتتى، يەنە ئۇلۇغ ۋەتەن ئۇرۇشى جەريانىدىكى قەھرىمانلىق ئىش ئىزلار ۋە ئۆسمۈر قەھرىمانلارنىڭ ھېكايىلىرى بايان قىلىناتتى. مېنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىم س. مىخالكوۋ ۋە س. مارشاك نىڭ شېئىرلىرىنى، ئا. گايدار، ل. كاسىل، ن. نوسوۋ، م. پىرىرېژىيېۋا ،م. تروبلاينى، يۇ. يانوۋسكىي، يۇ. سپاناتىسكىي، م. لىنكوۋ، ئو. ئىۋانىنكو، ل. ۋورونكوۋا، ب. ژىتكوۋ ۋە ز. ئالىكساندىروۋالارنىڭ ھېكايە كىتابلىرىنى زور قىزىقىش بىلەن ئوقۇپ چىقتى.

كۇتۇپخانىنىڭ ئۈچىنچى قىسمى چۆچەك، شېئىر ۋە مەسەلەر ئىدى. بۇلار مەخسۇس دەرستىن سىرتقى ئوقۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلەتتى. ھەربىر بالا ئۆزىگە قىزىقارلىق بىلىنگەن ئەسەرنى تاللىۋالاتتى (ئوقۇش ھەۋىسى چىرايلىق قىستۇرما رەسىملەر ۋە شۇ كىتابنى ئوقۇغان مۇئەللىم ياكى ساۋاقداش لىرىنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن قوزغىلىدۇ).

كۇتۇپخانىنىڭ تۆتىنچى قىسمى قەدىمكى يۇنان ئەپسانەلىرى ئىدى. بۇ ئەسەرلەرنى ئىنتايىن زور كۈچ سەرپ قىلىپ يىغقانىدۇق. يۇنان ئەپسانىلىرى ئاممىباب، چۈشىنىشلىك بولۇپ، بالىلارنىڭ چۈشىنىشى ۋە قوبۇل قىلىشىغا قولايلىق ئىدى. بۇ قەدىمكى ئەپسانىلەر بالىلارنىڭ ئەقلىي تەرەققى

ياتىدا ۋە ئېستېتىك قابىلىيىتىنىڭ شەكىللىنىشىدە ناھايىتى ياخشى رول ئوينىدى. ئۇ ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنىڭ پارلاق بىر سەھىپىسىنى بالىلارنىڭ ئالدىدا نامايان قىلىپلا قالماي، بەلكى يەنە بالىلارنىڭ تەسەۋۋۇرىنى قوزغىيالايدۇ، ئەقلىنى تەرەققىي قىلدۇرالايدۇ، بالىلارنىڭ قەدىمكى دەۋرگە بولغان قىزىقىشىنى يېتىلدۇرىدۇ.

بىرىنچى ئوقۇش مەۋسۇمىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن تارتىپ، بىز كوللېكتىپ ھالدا ئۇنلۇك ئوقۇشنى باشلىدۇق. مەن بىر مەزمۇندىكى كىتابچىلەرنى بالىلارغا تارقىتىپ بېرىپ، ئۇلارنى ئائىلىسىدە ئۇنلۇك ئوقۇشنى مەشق قىلدۇردۇم. بۇ، كوللېكتىپ ھالدا ئۇنلۇك ئوقۇشنىڭ تەييارلىقى ئىدى. بالىلارنىڭ دائىم «چۆچەكخانا» غا بېرىشى، ئاللىبۇرۇن تونۇش بولغان ھېلىقى ھېكايىلەرنى ئوقۇش ئۈچۈنمىدۇ؟ لېكىن ئۇلار نېمىشقىدۇر بۇنداق قىلىشنى ياخشى كۆرەتتى. يېڭىراق نەرسىلەرنى ئوقۇشنىڭ قانداق يامان يېرى بار؟

توغرا، يېڭى، تونۇش بولمىغان نەرسىلەرنىمۇ ئوقۇش لازىم، ئەمەلىيەتتە بىزمۇ يېڭى كىتابلارنى ئوقۇۋاتاتىمىز. بالا تىل ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ھېسسىياتى ۋە تەسىراتىنى ئىپادىلىمەكچى بولغان ۋاقىتىدىلا، ئاندىن ئەسەرنىڭ ئىدىيىسى ئۇنىڭ قەلبىگە كىرەلەيدۇ. كۇتۇپخانىدىكى بىرىنچى قىسىم كىتابلار ئىچىدىكى ھەربىرى ئون قېتىمدىن كەم ئوقۇلمىدى، ئەمما بالىلارنىڭ ئۇلارغا بولغان قىزىقىشى تەكرارلىنىش تۈپەيلىدىن ھەرگىز سۇسلاپ قالمىدى. بىر كىتابنى ئوقۇپ بولۇپ، ئىككى - ئۈچ ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن، بالىلار ئۇنى يەنە ئەسكە ئالاتتى ھەمدە ئۇنى يەنە بىر قېتىم ئوقۇش ئۈچۈن مەكتەپكە كېلەتتى. ئۇچ، تۆت ئايدىن كېيىن، بالىلار ئۆزلىرى ياقتۇرىدىغان كىتابنى يەنە بىر قېتىم ئوقۇپ چىقىشنى ئويلايتتى. بۇنداق كىتابلار ئادەتتە مەخسۇس كول

لىكتىپ ھالدا ئوقۇش ئۇچۇن ئىشلىتىلەتتى.

لېكىن، بالا ئوقۇشنى ئۇگىنىۋېلىشتىن بۇرۇن سۆزلەرنىڭ نەپىس - رەڭدارلىقىنى ھېس قىلالايدىغان بولغان چاغدىلا، ئاندىن ئەسەرنىڭ قۇدرىتى ۋە ئاجايىپ جايلىرى ئۇنىڭ قەلبىنى تىترىتەلەيدۇ، ئۇنىڭ ئەقىل - پاراسىتىنى ئۇرغۇتالايدۇ. ئومۇمەن تەپەككۇرنىڭ مەنبەسىگە بولغان «سەپەر» دە تىلنىڭ گۈزەللىكىنى ھېس قىلالىغان كىشىدە بىر قېتىم ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئىككىنچى قېتىم، ئۈچىنچى قېتىم، ھەتتا ئون نەچچە قېتىمغىچە ئاڭلاش ئارزۇسى مەڭگۈ بولمايدۇ.

بىز بالىلار ئۇچۇن ياخشى كۆرىدىغان ھېكايىلەرنى ئونلۇك ئوقۇش دەرسىنى مەخسۇس ئورۇنلاشتۇردۇق. ھەر قېتىمدا بالىلار ھاياجانلىق ھېسسىياتى بىلەن تەييارلىق قىلاتتى. ئونلۇك ئوقۇش ۋاقتىدا، ئۇلار ئۆزلىرى ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان، ئۇلارنى ئەڭ ھاياجانلاندۇرىدىغان ئاشۇ بىر قىسمىنى ئوقۇشقا ئامراق ئىدى.

سىنىپىمىزدا، شېئىر دېكلاماتسىيە قىلىش ئالاھىدە ئورۇندا تۇراتتى. مەن ئالدى بىلەن بالىلارغا ئىنسانىيەت مەدەنىيىتى خەزىنىسىدىكى نادىر شېئىرلارنى، مەسىلەن، پۇشكىن، لېرمونتوۋ، ۋ. ۋۇكوۋسكىي، نېكراسوۋ، ئا. فېت، شېۋچىنكو، لېشا ئۇكرائىنكا، ئى. شىل، ئا. مىتسكۆۋىچ، ھېينى، پ. بېرانژې ۋە باشقا بەزى شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىنى يادلاپ بېرىدىم. ھېنىڭ تەسىرىمدە، بالىلاردا ئۆزلىرى ياقتۇرىدىغان شېئىرلارنى يادلاش ئارزۇسى تۇغۇلدى. باشلانغۇچ مەكتەپتىكى تۆت يىل ئىچىدە، بالىلار نۇرغۇن شېئىرلارنى يادلىدى. لېكىن، ئېسىگىزدە بولسۇنكى، ئۇلار شېئىرنى مىسرالارنىڭ نەپىس رېتىمىنى تېخى ھېس قىلالمىغان چاغدا، مەڭگۈ يادلىمايدۇ.

بىر ياخشى شېئىردا تىل، ئوبراز، رېتىم گۈزەللىكى

بىرىكىپ كەتكەن بولىدۇ. سەبىي بالىلارغا گۈزەللىكنىڭ مۇكەممەللىكى ۋە ئاھاڭدارلىقىنى ھېس قىلدۇرۇش ئۈچۇن، مەن بالىلارغا رۇس ۋە ئۇكرائىن شائىرلىرىنىڭ ئەسەرلىرىنى يادلاپ بەردىم. مەن بالىلار بىلەن پۇشكىننىڭ «ئەۋلىيا ئولىگ ھەققىدە قوشاق» ناملىق شېئىرىنى، شېۋچىنكونىڭ «ئايال ئىشچى» ناملىق داستانىنى كۆپ قېتىم دېكلاماتسىيە قىلدۇق. كېيىن، ھەممە بالىلار دېگۈدەك بۇ شېئىرلارنى پىششىق يادلىيالايدىغان بولدى (لېكىن بىز ئەزەلدىن مەخسۇس يادلاپ باقمىغانىدۇق). بالىلار يەنە تەبىئەتنىڭ گۈزەللىكىنى تەسۋىرلەيدىغان نۇرغۇن لىرىك شېئىرلارنى يادلىۋالدى. مەن بالىلارنىڭ بىر شېئىرنى ئۇدا ئونلۇك ئوقۇشنى ياخشى كۆرىدىغانلىقىنى بايقىدىم. «خىيال بېغى»دا، بىز ئۇدا نەچچە ھەپتىگىچە «تام سايىسىدىكى خەتەرلىك سەرگۈزەشتىلىرى» نى ئوقۇدۇق. بۇ يەرنىڭ مۇھىتى بالىلارنىڭ بۇ كىتابقا بولغان تەسىراتىنى كۈچەيتتى. بىز يەنە گورکىينىڭ «بالىلىق دەۋرى»، ۋ. كاتايېۋنىڭ «ئاقسىرىپ كۆرۈنەر يالغۇز بىر يەلكەن» ۋە پ. باژوۋنىڭ «يېشىل تاش قۇتا» ناملىق ئەسەرلىرىنى ئۇدا ئونلۇك ئوقۇدۇق.

كېيىن، بىز ھېسسىياتلىق ئوقۇش بويىچە كەچلىك ۋە ئەتىگەنلىك يىغىلىشلارنى ئۆتكۈزۈشكە باشلىدۇق. ھەربىر بالا بۇ خىل پائالىيەتكە قاتنىششىنى خالايتتى ھەمدە ئونلۇك ئوقۇش ئۈچۇن ئاكتىپ تەييارلىق قىلاتتى. بۇنداق ئونلۇك ئوقۇش پائالىيىتىگە، باشقا سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرىدىن كېلىدىغانلارمۇ ئاز ئەمەس ئىدى. شۇنداق قىلىپ، بۇ پائالىيەت تەدرىجىي ھالدا پۈتۈن مەكتەپتە قانات يېيىپ كەتتى.

بىر يىل ئىچىدە، بىز ئىككى قېتىم ئانا تىل بايرىمىنى تەبرىكلەش پائالىيىتى ئۆتكۈزەتتۇق، بىر قېتىملىقى بىرىنچى مەۋسۇمنىڭ ئاخىرىدا، يەنە بىر قېتىملىقى ئىككىنچى مەۋسۇم

نىڭ ئاخىرىدا بولاتتى. بۇ پائالىيەتنىڭ بەزى مۇراسىملىرى ئەنئەنىگە ئايلىنىپ كەتكەنىدى. بۇ بىر خىل ئۆزگىچىلىككە ئىگە مۇسابىقە ئىدى. بىز كەنتتىكى چوڭلارنى تەكلىپ قىلىپ قاتناشتۇراتتۇق ھەمدە ئۇلار كىمنىڭ ھېكايە ياكى شېئىرنى ئەڭ ياخشى ئوقۇغانلىقىنى سېلىشتۇرۇپ باھالايتتى. ئاندىن كېيىن، پېشقەدەم كولخوزچىلار — مىللىي تىلنىڭ قەدىرلەگۈچىلىرى ۋە زوقلانغۇچىلىرى ئۆز قولى بىلەن مۇكاپات بۇيۇملى — كىتابنى غەلىبە قىلغانلارغا تەقدىم قىلاتتى. بۇ بوۋايلارمۇ بالىلارغا چۆچەك ۋە شېئىر ئوقۇپ بېرەتتى، بەزى چاغلاردا ئۇلار بالىلار ئوقۇغان ئەسەرنى ئوقۇيتتى.

4 - يىللىقنىڭ ئەتىياز پەسلىدىكى مىللىي تىل بايرىمى ئىككى كۈن ئۆتكۈزۈلدى. چۈنكى ھېكايە ۋە شېئىر ئوقۇشنى ئۆزلۈكىدىن تەلەپ قىلغۇچىلار بەك كۆپ بولۇپ كەتكەنىدى. چوڭلار بىلەن — ئاتا - ئانا ۋە بوۋا - مومىلار بىلەن داۋاملىق ئالاقە قىلىش، باشقا بىر خىل قىزىقارلىق ئەنئەنىنى شەكىللەندۈردى: ئۇنلۇك ئوقۇشتا غەلىبە قىلغۇچىلىرىمىز ئائىلىسىدە ئاتا - ئانىلىرىغا ئوقۇپ بېرىدىغان، ئاتا - ئانىلارمۇ مەكتەپكە پات - پات كېلىپ بالىلىرىنىڭ قانداق ئوقۇيدىغانلىقىنى ئاڭلاپ باقىدىغان بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئاتا - ئانىلار ئېچىدىمۇ بىرنەچچە مىللىي تىل ئۈرۈزۈكلىرى پەيدا بولدى (گۈرۈپپىلارنى ئىنتايىن ھۆرمەتكە ئىگە پېشقەدەملەر تەشكىللىگەنىدى)، بالىلار بۇ ئۈرۈزۈكلارنىڭ تەشكىللىگۈچىلىرىدەك بولۇپ قالغانىدى، بۇ، بالىلارنىڭ كىتاب ۋە ئوقۇشقا بولغان قىزىقىشىنى تېخىمۇ ئاشۇردى.

مەكتەپتە يەنە ئەنئەنىۋى كىتاب بايرىمى مەيدانغا كەلدى. ئوقۇش باشلىنىشىنىڭ ھارپا كۈنى، يەنى 31 - ئاۋغۇست كۈنى، بالىلار بىلەن ئاتا - ئانىلار مەكتەپكە كەلدى، كۆپچىلىك ئۆزئارا كىتاب تەقدىم قىلىشتى: بالىلار

ئۆزئارا كىتاب تەقدىم قىلدى، ئاتا - ئانىلار بالىلارغا كىتاب تەقدىم قىلدى، كولخوز باشقۇرۇش كومىتېتىمۇ بۇ كۈنى مىللىي تىل ئۈرۈزۈكىنىڭ مۇنەۋۋەر تەشكىلاتچىلىرىغا كىتاب تەقدىم قىلدى.

بىر بالىنى تەدرىجىي ھالدا ئۆزىنىڭ كىچىك كۈتۈپخانىسىنى قۇرۇۋېلىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشتۈرۈشكە، كىتاب ئوقۇش پائالىيىتىنى بالىلارنىڭ ئەڭ ئاساسىي مەنىۋى ئېھتىياجىغا ئايلاندۇرۇشقا تىرىشتىم. مەن ھەربىر ئائىلىدە مەلۇم مىقدارداكى كىتاب بولۇشىنى تەلەپ قىلدىم، بەزى ئائىلىلەردىكى كىتابلار 500 پارچىدىن ئاشتى، بەزى ئائىلىلەردە ئازراق ئىدى، لېكىن ھەربىر ئائىلىدىكى كىتابلار ئايمۇ ئاي كۆپىيىپ باردى. بىر ئاي ئىچىدە، ئەگەر ئائىلە كۈتۈپخانىسىغا بىر پارچە يېڭى كىتاب قوشۇلمىسا، مەن بۇ كىشىنى خاتىرجەمسىزلەندۈرىدىغان ھادىسە دەپ قارىدىم.

ئۆز - ئۆزىنى تەربىيىلەش ۋە كىشىنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشى كىتاب ئوقۇشتىن باشلىنىدۇ. تەربىيىلەش جەريانىدا مۇنداق چاغلار بولىدۇ: بىر ئوقۇتقۇچى سەممىيلىك بىلەن ئوقۇغۇچىنىڭ قولىدىن تارتىپ ئالغا ئىلگىرىلەۋېتىپ، ئۇنىڭ قولىنى قويۇۋېتىشىم كېرەك دەپ قارايدۇ ۋە ئۇنىڭغا: «ئۆزۈڭ ئۆگەنگىن ۋە ياشغىن» دەيدۇ. بۇنداق باسقۇچقا يېتىش نەقەدەر قىيىن - ھە ئوقۇتقۇچى نەقەدەر كۆپ يۈرەك قېنىنى سەرپ قىلىدۇ - ھە. بالىلارنى مۇستەقىل ياشاشقا ئوبدان تەييارلىق قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئۇلارنى كىتاب دۇنياسىغا باشلاپ كىرىش كېرەك. كىتاب ھەر بىر ئوقۇغۇچىنىڭ ياخشى ئۇستازى ۋە ئوبدان دوستىغا ئايلىنىشى لازىم. مېنىڭچە، مۇھىم تەربىيىلەش ۋەزىپىسى ھەربىر بالىنى باشلانغۇچ مەكتەپتىكى ۋەزىپىلىرىنى ئورۇنداتقۇزۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇلاردا «تەركىدۇنيا» بولغان ھالدا كىتاب ئوقۇش تۇرمۇشىغا بەك ئىنتىلىدىغان

قىلىشتىن ئىبارەت. كىتابنىڭ ئىلھامى بىلەن پىكىر يۈرگۈزگىلى، چوڭقۇر خىيال قىلغىلى بولىدۇ. ئاتالمىش «تەركىدۇنيا» لىق ھەرگىز تەنھالىق ئەمەس، بەلكى تەپەككۇر، ھېسسىيات، ئېتىقاد، كۆز قاراش جەھەتتە ئۆز - ئۆزىنى تەربىيىلىشىنىڭ باشلىنىشىدۇر. بۇ باشلىنىش پەقەت كىتاب بالىلارنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىغا كىرگەندىن كېيىنلا، ئاندىن مۇمكىنلىككە ئايلىنالايدۇ. مەن ئايرىم سۆھبەتلىشىش ئارقىلىق، بەزى ئوغۇل ۋە قىزلارنىڭ قىزىقىشىنى قانداق كىتابلار قوزغىيالايدىغانلىقىنى، قانداق مەسىلىلەر ئۇلارنىڭ كىتاب ئىچىدىن جاۋاب ئىزدىشىگە تۈرتكە بولالايدىغانلىقىنى ئايدىڭ لاشتۇرىدىغان بولدۇم. بۇ مەسىلىلەرنى ئېنىقلاشتىكى مەقسەت، گۆدەك بالىلارغا يول كۆرسىتىپ، ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىگە مۇۋاپىق كېلىدىغان كىتابلارنى تېپىشىغا ياردەم بېرىشتىن ئىبارەت.

مەكتەپ تۆت خىل چوقۇنۇش كەيپىياتىغا تولغان چاغدىلا، ئاندىن ھەقىقىي مەدەنىيەت بۆشۈكىگە ئايلىنالايدۇ. بۇ تۆت خىل چوقۇنۇش كەيپىياتى: ۋەتەنگە چوقۇنۇش، ئىنسانىيەتكە چوقۇنۇش، كىتابقا چوقۇنۇش، مىللىي تىلغا چوقۇنۇشتىن ئىبارەت.

بۇ سىنىپتىكى ئوقۇغۇچىلارنى يېتەكلەشتىن بۇرۇن، مەن ئۆسمۈرلەر بىلەن ئالاقە قىلىشتىكى نۇرغۇنلىغان قىيىن تەرەپلەرنى ئاڭلىغانىدىم. كىشىلەر دائىم: «كىچىك بالا بىلەن سىللە ئىشلەش يەڭگىل چۈشىدۇ. لېكىن بالا ئۆسمۈرگە ئۆزگەرمەك ھامان، پۈتۈنلەي ئوخشاشمای قالىدۇ، سېنىڭ ئۇنى چۈشەنمىكىڭ تەس بولىدۇ. قانداقتۇر ئاق كۆڭۈللۈك، ھېسداشلىق ۋە تارتىنچاقلىق دېگەنلەر ئىز - دېرەكسىز غايىب بولىدۇ. ئۇلارنىڭ ئورنىنى قوپاللىق، ياۋايىلىق ۋە رەھىمسىزلىك باسىدۇ» دەيتتى. كېيىن، مەن بۇ گەپلەرنىڭ ئىنتايىن خاتا ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدىم. ئۆسمۈرلەرنىڭ

ئاق كۆڭۈللۈك خىسلىتىنىڭ يوقىلىشىنىڭ سەۋەبى بولىدۇ. بۇنىڭ ئاساسىي سەۋەبى، ئاق كۆڭۈللۈك خىسلىتى تۈپتىن شەكىللەنمىگەنلىكتە بولۇپ، بەزى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ: ئاق كۆڭۈللۈك تۇغما مەۋجۇت بولىدۇ، دېگىنىدەك ئەمەس. ئەگەر بالىدا باللىق دەۋرىدىن تارتىپ كىتابنى قىزغىن سۆيۈش ھېسسىياتى شەكىللەنمىسە، ئەگەر كىتاب ئوقۇش ئۇنىڭ مەنىۋى ئېھتىياجىغا ئايلانمىسا، ئۇنداقتا، ئۆسمۈرلۈك مەزگىلىگە يارغاندا، ئۇنىڭ قەلب ئېتىزى بىر قاقاس بۇلۇڭغا ئايلىنىپ قالىدۇ. قەبىھ نەرسىلەر قانداقتۇر بىر ۋاقىتلاردا بۇ جايغا بېسىپ كىرىدۇ.

مىللىي تىل

ئۇكرائىن تىلى — بىز ئۇكرائىنلارنىڭ مىللىي تىلىمىز. هازىر بۇ تىلنى ئىشلىتىدىغانلار 36 مىليوندىن ئېشىپ كەتتى. لېكىن، تارىختىكى كەچۈرمىشلەر بىز ئۇكرائىنلىقلارنى رۇس خەلقىنىڭ تىلىنى ئىنتايىن يېقىملىق هېس قىلدىغان ۋە ئۇنى ناهايىتى قەدىرلەيدىغان قىلدى. ئورتاق مەنبەلىك بۇ ئىككى خىل تىل ئوتتۇرىسىدا چەمبەرچاس باغلانغان ئالاقە بار، ئۇلار ئۆزئارا گىرەلىشىپ كەتكەن. بۇ، بۇ ئىككى خىل تىلنى تەڭلا ئىگىلەيدىغان كىشىلەرنى هەم نۇرغۇن قولايلىقلارغا ئېرىشتۈرىدۇ، هەم ئۇلارغا مەلۇم قىيىنچىلىق تۇغدۇرىدۇ. بۇ ئىككى خىل تىلدا، نۇرغۇن سۆزلەرنىڭ ئېيتىلىشى ئوخشاش، بىراق مەنىسى ئوخشاشمايدۇ. نۇرغۇن هالارداً، ئوخشاش بىر سۆز ئۇكرائىن تىلىدا بىر تۈرلۈك كەيپىيات پۈرىقىنى بەرسە، يەنە بىر خىل تىلدا بولسا مەسخىرە مەنىسىگە ئىگە بولىدۇ، ئىككى خىل تىلنىڭ هېسسىيات ۋە ئېستېتىك پۈراقتىكى نازۇك تەرەپلىرى ۋە ئۇلارنىڭ تەلەپپۇز ئۆزگىرىشلىرى، بىزنىڭ ئۇكرائىن مەكتەپلىرىمىزدىكى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ كېيىنكى ئەۋلادلىرىمىزغا مول مەنىۋى بايلىق يەتكۈزۈپ بېرىدىغان مەنبەسى.

تىل — خەلقنىڭ مەنىۋى بايلىقى. «مەن قانچە خىل تىلنى ئىگىلىسەم، شۇنچە ئادەم بولىمەن» — بۇ، خەلقنىڭ پەلسەپىۋى پىكىرگە باي بىر ئېغىز سۆزى، بىر كىشى ئۇچۇن ئېيتقاندا، ئەگەر ئۇ ئۆز مىللىتىنىڭ تىلىنى ئىگىلىمىگەن،

ئۇنىڭ گۈزەللىكىنى هېس قىلمىغان بولسا، ئۇنداقتا ئۇ باشقا مىللەت تىللىرىنىڭ خەزىنىسىدىكى بايلىقتىن بەهرەمەن بولالمايدۇ. بىر كىشىنىڭ ئۆز مىللىي تىلىنى چۈشىنىشى چوڭقۇرلاشقانسېرى، ئۆز مىللىي تىلىنىڭ كەيپىيات تۈسىگە بولغان سەزگۈرلۈكى كۈچەيگەنسېرى، ئۇ باشقا مىللەتلەرنىڭ تىلىنى تېخىمۇ ئوبدان ئىگىلىيەلەيدۇ، تىل - يېزىقنىڭ گۈزەللىكىنى تېخىمۇ چوڭقۇر هېس قىلالايدۇ.

مەن هاياتىي كۈچى ئۇرغۇپ تۇرغان بۇ مەنبە — مىللىي تىلنىڭ بايلىقى — نى باشتىن تارتىپلا بالىلارنىڭ مەكتەپ تۇرمۇشىغا كىرگۈزۈشكە تىرىشتىم. تەپەككۇر ۋە تىل مەنبەسىگە بارىدىغان «سەپەر» ۋاقتىدا، مېنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىم مىللىي تىل بىلەن رۇس تىلىنىڭ هېسسىيات، ئېستېتىكا ۋە مەنا جەهەتلەردىكى ئىنچىكە پەرقلىرىنى ئىگىلەشكە باشلىدى. ئۇلار تىلنىڭ گۈزەللىكىنى هېس قىلىش بىلەن بىرۋاقىتتا، مەن ئۇلارنى تىلنى توغرا ئىشلىتىشكە، سۆز مەنىسىنى توغرا چۈشىنىۋېلىشقا يېتەكلەشكە ئەهمىيەت بەردىم.

تىل سەۋىيىسى — بىر كىشىنىڭ مەنىۋى مەدەنىيىتىنىڭ بىر ئەينىكى. مىللىي تىلنىڭ گۈزەللىكى ۋە سالمىقى، قۇدرىتى ۋە ئىپادىلەش كۈچى، كىشىنىڭ هېسسىياتى، قەلبى، ئىدىيىسى ۋە ئېستېتىك ئۆزگىرىشىنى ئالىيجاناب قىلىدىغان ئەڭ مۇهىم ۋاستە. باشلانغۇچ مەكتەپ باسقۇچىدا، ئەتراپتىكى مۇهىتتىكى يېڭى نەرسىلەرنىڭ بالىلارغا بولغان جەلپ قىلىش كۈچى هامان پەۋقۇلئاددە زور بولىدۇ. شۇڭلاشقا بۇ ۋاستىنىڭ رولى تېخىمۇ چوڭ بولىدۇ.

بىز تەبىئەتكە — ئورمانلىق، مېۋىلىك باغ، دالا، ئوتلاق، دەريا بويىغا بارغان چېغىمىزدا، تىل مېنىڭ بالىلارغا ئەترا-پىمىزدىكى رەڭگارەڭ دۇنيانى كۆرسىتىپ بېرىدىغان كۆچلۈك قورالىم بولدى. بالىلار بىر ياقتىن كۆرگەن-ئاڭلىغان شەيئە-

لەرنىڭ گۈزەللىكىنى ھېس قىلسا، بىر ياقتىن تىلىنىڭ ئىنچىكە تۈسلىرىنى چۈشەندى. شۇنىڭ بىلەن گۈزەللىك تىل ئارقىلىق باللارنىڭ قەلبىگە كىردى. تەبىئەتكە قىلىنغان سەپەر باللارنىڭ ئىجاد قىلىشىنىڭ تۈنجى ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچى بولۇپ قالدى. باللاردا ئۆزلىرىنىڭ ھېسسىياتىنى، تەسراتىنى ئىپادىلەش ۋە گۈزەل شەيئىلەرنى شەرھىلەش ئارزۇسى پەيدا بولدى. شۇنىڭ بىلەن، باللار تەبىئەتنى تەسۋىرلەيدىغان قىسقا ماقالىلەرنى يېزىشقا باشلىدى. قىسقا ماقالە يېزىش تىل ۋە تەپەككۇرنى تەرەققىي قىلدۇرىدىغان ئەڭ مۇھىم ئۇسۇل. ھەر بىر بالا ئۆزىنىڭ قىسقا ماقالىسىنى تۈزدى ھەمدە سىنىپقا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئۇنى خاتىرىلىدى. تۆۋەندە مەن بىرنەچچە پارچە ئۇلۇغلىنىڭ كىچىك ماقالىلەرنى مىسال كەلتۈرەكچىمەن. بۇلارنى باللار 1 - يىللىقتىكى ۋاقتىدا ئاغزاكى تۈزگەن، كېيىن ھەممىسى «بىزنىڭ مىللىي تىلىمىز» دېگەن خاتىرىمىزگە ۋە شەخسلەرنىڭ خاتىرىسىگە خاتىرىلىنىغان.

تورغاي ناخشىسى (لارىسا)

بىر كىچىككىنە كۆلەڭنەرسە كۆك ئاسماندا سىلجىماقتا. بۇ — تورغاي. مەن ئۇنىڭ گۈزەل ناخشىسىنى ھەرقانچە ئاڭلاپمۇ قانمىدىم. ئۇ ھەقىقەتەن ئىنچىكە كومۇش تارنىڭ چىلىنىشىغا ئوخشايتتى. بۇ تار ئالتۇن رەڭلىك بۇغدايلار ۋە قۇياش بوۋىنىڭ سازىغا جىڭ باغلانغان. بۇغداي باشاقلىرى ئۇنىڭ ناخشىسىغا جىمجىت قۇلاق سالماقتا.

قۇياش پاتتى (سېريوشا)

قۇياش پاتتى. ئېتىزلىق قاراڭغۇلىشىشقا باشلىدى. قاراڭغۇلۇق جىلغىدىن ئېتىلىپ ۋە ئوتلاقتا خۇددى دەريا سۈيى ھەر ياققا ئاققاندەك سوزۇلماقتا پەقەت تېرەكلەرنىڭ ئۇچلىرىدا ئالتۇن رەڭلىك ئۇچقۇنلار چاقنىماقتا. بۇ، قۇياش بوۋىنىڭ كىشىلەرگە قىلغان ئەڭ ئاخىرقى سالىمى. ئۇچقۇنلار بىردەم چاقناپلا ئۆچۈپ قالدى. كۆرۈشكىچە خوش، قۇياش بوۋا.

ھەسەل ھەرىسى سۇ ئىچتى (كاله)

مەن ھەسەل ھەرىسىنىڭ سۈنى قانداق ئىچىدىغانلىقىنى كۆردۈم. سۇ تامچىلىرى ئىنچىكە قومۇش غولىنى بويلاپ سىپىلىق سۆگەت كۆتىكىگە چۆشتى. كۆتەك نەملەشتى. ھەسەل ھەرىسى سۆگەتنىڭ پۈرىقىنى ياخشى كۆرىدىكەن، شۇڭا ئۇ كۆتەككە قونۇپ سۇ ئىچتى. ئۇ ئالتۇن رەڭلىك قانات-لىرىنى تىنماي پىرىلدىتاتتى. دەم ئېلىۋالغىن. ھەسەل ھەرىسى. سەن ئۆزۈڭنىڭ يەنە ناھايىتى - ناھايىتى يىراق مۇساپىگە ئۇچىدىغانلىقىڭنى بىلمەيسەن.

قارا بۇغداي چېچەكلىدى (ۋاله)

قارا بۇغداي چېچەكلىدى. زېمىنغا خۇددى ئاق گىلەم سېلىنغانغا ئوخشايتتى. ئەما بۇ گىلەمنىڭ جېنى بار، ئۇ خۇشپۇراق چاچىماقتا. ھەسەل ھەرىلىرى ھەر بىر چېچەككە قونۇۋېلىشقان، شۇڭا پوتون گىلەم غوڭۇلدىماقتا — ھەسەل ھەرىلىرى غوڭۇلدىماقتا. بىر توكلۇك چوڭ ھەرە چېچەككە قونۇۋېدى، قارا بۇغداي غولى تەرەپكە باشلىدى ھەمدە بېشى ئېگىلىپ كەتتى. چوڭ ھەرە چىڭ تۇرالماي يىقىلىپ چوشتى - دە، ئاچچىق بىلەن غوڭۇلداشقا باشلىدى.

كومبايىنچى (يۇرا)

مېنىڭ تاغام كومبايىنچى. ئۇ بىر چوڭ ماشىنىنى ھەيدىمەكتە. ئالدى تەرەپ بىر پارچە بۇغدايلىق. ئۇتكور پىچاقلار بۇغداي غولىنى ئورماقتا ھەمدە دان ئايرىش ماشىنىسىغا كىرگۈزمەكتە. دان ئايرىش ماشىنىسى دان ئايرىماقتا، دان ساندۇقىغا بۇغدايلار شىرىلداپ چوشمەكتە. ماشىنىلار كېلىپ بۇغدايلارنى خامانغا ئايرىدۇ، كىشىلەرنىڭ ناھايىتى كۆپ، ناھايىتى كۆپ ئاق بولكىلىرى بولىدۇ.

بىزنىڭ دان ئايرىش ماشىنىسىز (ۋانه)

بىزنىڭ مەكتەپتە بىر كىچىككىنە دان ئايرىش ماشىنىسى بار. مانا مۇشۇنداق ماشىنا... ساۋاقداشلار مەكتەپ ئېتىزلىقىدىكى بۇغدايىنى ئورۇپ

بەش باغ قىلىپ باغلىدى. كىچىك دان ئابرىش ماشىنىسى گۈركىرەشكە باشلىدى. ئۇ بۇغداي دانلىرىنى ئايرىيدۇ ھەمدە تاغارغا قاچىلايدۇ. بىز بۇ بۇغدايلار بىلەن تېرىقچىلىق قىلىمىز.

ئالما چېچەكلىدى (پاۋلو)

ئالمىلار چېچەكلىگەن چاغدا مۇنلۇك باغ نەقەدەر گۈزەل كېتىدۇ - ھە. ئاق چېچەكلەر قۇياشقا بېقىپ بەرگ ئاچىدۇ. چېچەكلەر مەيمان شامالدا خۇددى «كۈمۈش قوڭغۇراق» تەك جىلدىرلايدۇ. پوتون باغ مانا شۇنداق، قۇياشقا بېقىپ كۈلۈمسىرەيدۇ. شامال توختىغان چاغدا، ھەسەل ھەرىلىرىنىڭ غوڭۇلداشلىرىنى ئاڭلىغىلى بولمىدۇ. ئۇلار دەرەخ ئۈستىگە ئۈچۈپ كېلىپ، ئەڭ جارانلىق «كىچىك قوڭغۇراق» لارنى ئىزدىشىدۇ. باغدا تۇمان-مىك سازلار چېلىنمۇاتقاندەك تۇيۇلىدۇ. ھەسەل ھەرىلىرى «كىچىك قوڭغۇراق» لارغا بېشىنى تەڭىپ، پۇتلىرىنى سۈزۈپ، قانات-لىرىنى تەتۈرىتمەدۇ. شۇنىڭ بىلەن، ئالتۇن رەڭلىك گۈل چاڭلىرى چېچەكلەر ئۈستىدە توزۇشقا باشلايدۇ.

داشا چوڭ ئانىنىڭ سۈت فېرمىسىدا (كوله)

بىز داشا چوڭ ئانىنىڭ سۈت فېرمىسىغا كەلدۇق. ئۇ 30 سىيىرنىڭ سۈتىنى سېغىش ئىشىغا مەسئۇل ئىكەن. سۈت چېلىكى بەك-بەك چوڭ ئىكەن. ئۇ يەردە كىشىلەر سۈتتىن قايماق ئالمىدىكەن.

گۈگۈمدا غازلار غاقىلدىماقتا (لىنا)

قوياش بوۋا تاغ كەينىگە ئۆتۈپ كەتتى. بىر توپ ياۋا غازلار كۆكتە ئۇچماقتا. ئۇلار: «يېشىل ئوتلاقلار، ياخشىمۇ سىلەر، بىز دېڭىز - ئوكيانلارنىڭ ئۇ يېقىدىكى ئىللىق جايلاردىن ئۇچۇپ كەلدۇق» دەپ توۋلىماقتا. دەرەخ شاخلىرى تەۋرەپ كەتتى. يېشىل چۆپلەر شىلدىرلىدى. كۆلچەك زىل ئاۋازى بىلەن: «ياۋا غازلار، ياخشىمۇ سىلەر، سىلەر دېڭىز - ئوكيانلارنىڭ ئۇ يېقىدىكى ئىللىق جايلاردا كۆرگەن نەرسىلىرىڭلار توغرىسىدا سۆزلەپ بەرسەڭلار» دېدى.

يېقىلىق ئۈيقۇ بوۋا (سانە)

ئاسماندا يۇلتۇزلار جىمىرلىماقتا. يېقىملىق ئۈيقۇ بوۋا جىلغىدىن چىقىپ كەلدى. ئۇنىڭغا قېرىلىق يەتكەن، ئوستىبېشىنى توك باسقان. ئۇ ھاسا

ئۇتقان ھالدا كەنتكە كىرىپ كەلدى ھەمدە دېھقانلىنىمىك ئۆيىگە كىردى. ئۇ ئىسسىق، يۇمشاق ئالمىنىمغا بالىنى ئالدى، بالا ناھايىتى تېزلا ئۈيقۇغا كەتتى ھەمدە ياخشى چوش كۆردى.

(بۇ. سانەنىڭ «كۆڭگۈللۈك مەكتەپ» تېمىسى ۋاقتىدا توقۇغان چۆچىكى، ھازىر بۇ چۆچەك ئۇنىڭ خاتىرىسىدە يەنە تېرىلدى.)

كوزما تاغا (فىتە)

بىز كوزما تاغىنىڭكىگە باردۇق. ئۇ بىر قۇرۇلۇش ئىشچىسى. ئۇ خىش بىلەن تام قويۇردۇ. ھازىر ئۇ بىر ماگىزىنىنى رېمونت قىلىۋېتىپتۇ. كوزما تاغا ئىلگىرى 50 ئۆيىنى سالغان، ھازىر ئۇ ئۆيلەردە نۇرغۇن كىشىلەر ئولتۇرىدۇ. ئۇ: «مەن سالغان ئۆيلەرنى 200 يىل ئىشلەتكىلى بولىدۇ» دەيدۇ. نۇرغۇن كىشىلەر كوزما تاغىنىڭ نەقەدەر ياخشى قۇرۇلۇش ئىشچىسى ئىكەنلىكىنى ئېسىدە تۇتىدۇ.

نۇرۇز گۈلى (كاتە)

قوياش بوۋا نۇرمانلىقنى ئويغاتتى. قارىغاي ئۈستىدىكى قارلار ئېرىپ كەتتى. قار سۈيى قار دۆۋىسى ۋە خازانلارغا تامچىلىدى. قار سۈيى قەيەرگە تامچىلسا، شۇ يەردىن يېشىل يوپۇرماق-لار ئۈسۈپ چىقتى. يېقىندا تېخى ئۇ يەردە بىر تال كۆك رەڭلىك قوڭغۇراقگۈل ئېچىلدى. ئۇ قارلىق زېمىنغا بېقىپ: «مەن بەك بالدۇر ئويغىنىپ كەتمىدىمەن؟». «ياق، بالدۇر ئەمەس، ۋاقتى بوپتۇ، ۋاقتى بوپتۇ» دەپ ھەيران بولدى. قوشلار بىرلىكتە سايراشتى. شۇنىڭ بىلەن، باھار كەلدى.

قوياش بوۋا ۋە بۇلۇت (تولە)

ئېتىزلىق ئالتۇن رەڭگە چۆمۈلگەن، قوياش بىلەن باشقىلار ئويناشماقتا. ئېتىزلىق، ئەي ئېتىزلىق. سەن نەقەدەر گۈزەل - ھە. لېكىن، بىر پارچە قارا بۇلۇت لەيلەپ كېلىپ قۇياشنىڭ يوزىنى توسۇۋالدى. باشقىلار ئۈستىدىكى ئالتۇن نۇرلار غايىب بولدى. گويا كىشىلەر كۈلرەڭلىك يوتقان يېپىپ قويغاندەك بۇغدايلىقمۇ غۇۋالاشتى. قوياش بوۋا، بۇلۇت كەينىدىن تېزرەك چىققىن. باشقىلار سېنى كوتمەكتە، بىزمۇ سېنى كوتمەكتىمىز.

ئاسماندىن چۈشكەن يۇلتۇز (لۇبا)

8 - ئايدا ئاسماندىن كىچىك يۇلتۇزلار چۈشۈپ تۇرىدۇ. قاپقاراڭغۇ ئورمانلىق ئىچىدە ناھايىتى چوڭ بىر بوشلۇق بار. بىر كىچىك يۇلتۇز ئاسماندىن بۇ بوشلۇققا چۈشتى. شۇنىڭ بىلەن. بىۋ يەردە بىر توپ بىنەپشە رەڭ گۈل ئېچىلدى.

بىزنىڭ ئىللىق سىنىپىمىز (ساشا)

بىزنىڭ سىنىپ ھامان ئىللىق تۇرىدۇ. قىزىق پاراۋايلار ئىچىدە ئىسسىق سۇ ئېقىپ تۇرىدۇ. گەمدە بىر چوڭ پار قازىنى بار. پار قازىنىنىڭ ئوچقىدا كۆمۈر كۆيۈپ تۇرىدۇ. كۆمۈرنى كان ئىشچىلىرى يەر ئاستىدىن قېزىپ چىقىرىدۇ. ئۇ تۆمۈرىيول ئارقىلىق بىزنىڭ بۇ يەرگە توشۇپ كېلىنمىدۇ. ئاندىن كېيىن يەنە يەرگە چوشۇرۇلىدۇ. ئەڭ ئاخىرىدا يەنە ئاپتوموبىللارغا قاچىلىنىپ مەكتەپكە توشۇلىدۇ. بىز ناھايىتى ئىللىقلىق ھېس قىلىمىز. چۈنكى كان ئىشچىلىرى ۋە تۆمۈرىيول ئىشچىلىرىنىڭ ئەجرى بار.

قىشتىكى چايكىلار (ساشا)

بۇلتۇر قىشتا چايكىلار قىشنى ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن ئىسسىق جايلارغا ئۇچۇپ كەتمىدى. ئۇلار بەك سوغۇق بولمايدىغانلىقىنى قانداق بىلىۋالدى؟ كەچقۇرۇن، مەن بىر توپ چايكىلارنىڭ ئۇ دەرەختىن بۇ دەرەخكە قونۇپ، ئىسسىقراق جاينى ئىزدەۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدىم. ئۇلار خاتىرجەمسىزلىك بىلەن سايرىشاتتى. شۇرغانلىق قار يېغىش ئالدىدا، ئۇلار بىزنىڭ لاپاسقا ئۇچۇپ كىردى. ئۇ ھەر تەرەپكە تارالدى. ھەتتا بەزىلىرى سىنىپىمىزنىڭ دۆمبىسىگە قونۇۋالدى. ھاۋا ئوچۇق كونىلەردە، ئۇلار قاردا يۈيۈندى. بىر چايكا غۈيۈلداپ يۈمشاق قارنىڭ ئىچىگە كىرىپ كەتتى. ئاندىن كېيىن يەنە قارنىڭ ئىچىدىن چىقىپ خۇشال سايراشقا باشلىدى.

يېڭى يىل ئارچىسى (دانىك)

مەن ۋە ئاپام بىرلىكتە بىر توپ يېڭى يىل ئارچىسىنى ئوستەلگە قويدۇق ھەمدە ئونى ھەرخىل ئويۇنچۇقلار بىلەن بېزىدۇق. تېڭىگە قىش

بوۋاينى قويدۇق. قارا ئاغزى چوشتى، ئاي مويلىنى تەكشى بورۇتتى. بۇ چاغدا مەن قىش بوۋاينىڭ نېمە قىلماۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ باقماقچى بولدۇم. ئۇ ھاسا تۇتقان ھالدا يېڭى يىل ئارچىسىدىن ئايرىلىپ، ئوستەل ئوستىدە ئارچىنى ئايلىنىپ مېڭىشقا باشلىدى. ئۇ كېتىۋېتىپ چىرقىراپ قويياتتى. ئاپئاق دار گۈللىرىمۇ شاخ ئوستىدە نېمىلەرنىدۇر خۇلغۇلا قىلىشىۋاتقانىدەك قىلاتتى. كول رەڭ توشقانچاق شاخلار ئارىسىغا مۆكىتى. ئۇ يەنە تۆيۈقسىز ئارچىدىن سەكرىدى - دە، توپتوغرا قىش بوۋاينىڭ خالتىسىغا چوشۇپ قالدى. ئەمدى ئۇ يېڭى يىل سوۋغىتى بولۇپ قالدى.

يۇسسم بوۋا (لۇدا)

مېنىڭ بوۋام يۇسسم ئورمان ئىشچىسى. ئۇنىڭ كولخوزدا ئىشلەۋاتقىنىغا 25 يىل بولدى. كەنتىمىڭ ئارقىدىكى ئاۋۇ بوك - باراقسان كاۋۇچۇكزارلىقىنى ئۇ تىكىپ بىنا قىلغان. بوۋام مەن تىككەن كاۋۇچۇك دەرەخلىرى 300 يىل ياشىيالايدۇ دەيدۇ. مەنمۇ كاۋۇچۇك دەرىخى تىكىمەن.

ۋەھشىي ئۆمۈچۈك (كوستە)

ئۆمۈچۈك ئىسكىلاتنىڭ بىر قاراڭغۇ بۇلۇڭىدا تور تارتتى. مەن ئۇنىڭ نېمە قىلىشقا تەييارلىنىۋاتقانلىقىنى كۆزىتىپ تۇردۇم. ئۆمۈچۈك تام ئوستىدە يوشۇرۇندى ھەمدە پۈتلىرىنى تىمتەرتتى. ئۇ ئۇزۇنىڭ تورىنى تەۋرىتىۋاتقانىدەك قىلاتتى. بىر تال چۈشۈن ۋىڭىلداپ ئۇچۇپ كەلدى. ئۆمۈچۈك بۇرۇلۇپ، سەگەكلىك بىلەن قۇلاق سالدى. چۈشۈن تورغا ئورۇلۇۋىدى، بەدىنى چىرمىلىپ قالدى. ۋىڭىلداش ھەم چىرقىراق. ھەم ھودۇقۇش ئاھاڭىغا ئۆزگەردى. ئۆمۈچۈك دەرھال چۈشنىگە قاراپ ئۆمىلىدى، ياق، مەن سىنىڭ چۈشۈنىنى يەۋېتىشىڭگە يول قويمايمەن، ياۋۇز ئۆمۈچۈك، شۇنىڭ بىلەن، مەن ئورنى ئوزۇۋېتىپ چۈشنى قويۇۋەتتىم. ئۇچقىن. لېكىن بۇ قورقۇنچلۇق تورغا قايتا چوشۇپ قالما.

پەمىدۇر (سىلاۋا)

قىمىقلىق پەمىدۇر يېشىل پىلەكتە ئوسىدۇ. ئەتىگەندە پەمىدۇرلارنىڭ ئوستىنى شەبنەم قاپلاپ كېتىدۇ. قۇياشنىڭ ئالتۇن نۇرى ھەر بىر شەبنەمدە

چاقنايدۇ. ئاق كېپىنەك پەسىدۇرغا قونىدۇ. ھەسەل ھەرىسىمۇ ئۇنىڭ ئەترا-
پىدا غوڭۇلدايدۇ. ھەسەل ھەرىسى ئۇنى بىر تال قىزىلگول دەپ قېلىپ،
پەسىدۇر ئەترابىدا بىردەم ئۇچۇپ يەنە كېتىپ قالىدۇ.

بالىلارنىڭ قىسقا ماقالىلىرى ئۇلارنىڭ ئەڭگىگىنىڭ
جەۋھىرى. بالىلارنى تەپەككۇر قىلىش ۋە تىلنىڭ جانلىق
مەنبەسىگە باشلاپ بېرىش كېرەك. ئەتراپىمىزدىكى دۇنيادىكى
شەيئى ۋە ھادىسىلەرگە بولغان تونۇشىنى بالىلارنىڭ كاللا-
سىغا، ئۇلارنىڭ قەلبىگە تىل ئارقىلىق سىڭدۈرگىلى بولىدۇ.
تىلنىڭ ھېسسىيات پۈرىقى ۋە گۈزەللىك تۇسى، ئۇنىڭ نازۇك
خۇسۇسىيەتلىرىنىڭ ھەممىسى بالىلار ئىجادىيىتىنىڭ ھاياتى
كۈچكە باي مەنبەسى. تىل روشەن ئوبرازلار بىلەن بالىلار-
نىڭ ھېكسىدە ساقلىنىدۇ. شۇڭلاشقا ئۇلار سىنىپتا ئۆزلىرى-
نىڭ ئەسرىنى يېزىپ توپلامغا كىرگۈزگەن چاغدا، داۋاملىق
رەسىملەر ئارقىلىق يازما بايانىنى تولۇقلايدۇ.

ئەگەر بالىلارغا ئەتراپىمىزدىكى دۇنيانىڭ ئىلھامى بىلەن دەر-
ھال ماقالە يازدۇرماقچى بولساق، بۇ مۇمكىن ئەمەس. بالا-
لارغا قارىتا ئېيتقاندا، يېزىقچىلىق تۇيۇقسىز كەلگەن ئىلھام
ئەمەس. بالىلار پەقەت ئوقۇتقۇچىدىن تەبىئەت توغرىسىدىكى
تەسۋىرلەرنى ئاڭلىغان چېغىدىلا، ئاندىن ئۆزىنىڭ ئەرسىسىنى
يېزىپ چىقالايدۇ. مەن بالىلارغا ئوقۇپ بەرگەن تۇنجى قىسقا
ماقالەمنى بىر جىمجىت ئاخشىمى دەريا بويىدا يازغانىدىم.
مەن بالىلارغا روشەن ئوبرازنى تىل بىلەن ئىپادىلەشكە بو-
لىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشكە ھەم ھېس قىلدۇرۇشقا تىرىشتىم.
دەسلەپكى چاغلاردا، بالىلار پەقەت مېنىڭ يازغانلىرىمنىلا تەك-
رارلىدى، كېيىن ئاستا - ئاستا ئۆزلىرى كىشى قەلبىنى ھايا-
جانغا سالىدىغان تەبىئەت مەنزىرىلىرىنى مۇستەقىل تەسۋىر-
لەشكە ئۆتتى. مانا بۇ، بالىلارنىڭ مۇستەقىل ئىجاد قىلىشقا
ئۆتۈش جەريانىنىڭ باشلىنىشى بولدى. بۇ پائالىيەتتە، ئەڭ

مۇھىمى بالىلارنى تىلنىڭ ھېسسىيات پۈرىقى ۋە گۈزەللىك
تۇسىنى سېزەلەيدىغان قىلىش لازىم. بالىلار ئۇچۇن ئېيتقاندا،
ھەربىر سۆزنىڭ ئورنى ئالدىن تەييارلىنىپ قويۇلغاندەك بول-
غان چاغدىلا، ئاندىن ئۇلار ئۆز ئەسەرلىرىنى يازالايدۇ.
بۇنداق ئەھۋال ئاستىدا، بالىلار ئۇشتۇمتۇت خىيالغا كەلگەن
مەلۇم بىر سۆزنى ئەمەس، بەلكى ئەينى چاغدا بىردىنبىر مۇ-
ۋاپىق بولغان ھېلىقى سۆزنى تاللاپ ئىشلىتىدۇ. چۇنكى با-
لىلارنىڭ تىلنىڭ ھېسسىيات پۈرىقى ۋە گۈزەللىك تۇسىگە
بولغان سەزگۈرلۈكى ئۇلارنىڭ بىرمۇنچە سۆزلەرنى دۆۋۈلىۋە-
لىشىغا يول قويمايدۇ.

مەشق ماقالىسى يېزىش ئوقۇغۇچىلارنىڭ ياخشى كۆرە-
دىغان پائالىيىتىگە ئايلاندى. ئۇلار دائىم ئۆزلىرى كۆرگەن
ۋە ئاڭلىغان ئىشلارنى سۆزلەشنى ئويلايتتى. بالىلار ئۇچۇن
ئېيتقاندا، تىل ئۇلارنىڭ ئۆز ئەتراپىدىكى دۇنيانىڭ گۈزەل-
لىكىگە بولغان كۆز قارىشىنى ئىپادىلەيدىغان قورالىغا ئاي-
لىنىپ قالغانىدى. 2 - 3 - 4 - يىللىقتا، بالىلار ئۆزلىرە-
نىڭ ئاتا - ئانىلىرى - كولخوزچىلار ۋە ئىشچىلار توغرىسىدا،
سوۋېت خەلقىنىڭ ئەمگەك ھاياتى توغرىسىدا، ئالما دەرىخى
نىڭ يۇمران بىخلىرى ۋە بەرگ تاشلىغان جۇخار گۈللىرى
توغرىسىدا، باش كۆزنىڭ سەھىرى ۋە كۈنلىرىدىكى سۈرەئىلىك
ئۆمۈچۈك تورى توغرىسىدا، كولخوز مېۋىلىك بېغىنىڭ ھوسۇل
مەنزىرىسى توغرىسىدا ئەسەر يازدى. تۆت يىل ئىچىدە ھەر
بىر بالا 40 تىن 50 پارچىگىچە ماقالە يازدى. تۆۋەندىكى
ھەر بالىلارنىڭ 2 - يىللىقتىن 4 - يىللىققىچە يازغان نەچچە
پارچە قىسقا ماقالىسى.

دېرىزە ئەينەكلىرىدىكى مۇز گۈللەر نەدىن كەلدى؟

(تاپە، 4 - يىللىق)

مەن ئاپامدىن. دېرىزە ئەينەكلىرىدىكى مۇز گۈللەر نەدىن كەلدى؟ دەپ سورىدىم. ئاپام: «قىش بوۋاينىڭ نەۋرىسى سىزغان. ھەر كۈنى كىچە بولغاندا، ئۇ بوۋىسى بىللە ھەۋرقايسى ئائىلىلەرگە بېرىپ، دېرىزىلەرگە گۈل سىزىدۇ...» دېدى. مەن ئۇنىڭ قانداق سىزىدىغانلىقىنى كۆرۈپ باقماقچى بولدۇم. ھەممەيلەن ئۇيقۇغا كەتتى. مەنمۇ گارىۋاتتا ياتتىم. بىراق كۆز يۇممىدىم. دېرىزە سىرتىدىكى دەرەخلەر شىلدىرلايتتى. بىر كىچىككىنە ئوغۇل بالا دېرىزە قېشىغا كەلدى. ئۇ سور رەڭلىمى بىلەن دېرىزىگە رەسىم سىزغاچ ناخشا ئېيتتى. مەن ئۇنىڭ كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان بىر گۈلنى، كەلۋە يوپۇرماقلارنى ۋە كىچىك گۈل بەرگىلىرىنى سىزغانلىقىنى كۆردۈم. ئەتىسىگەندە قۇياش بوۋا چىقتى. بۇ گۈل نەقەدەر جانلىق - ھە، مەن چوش كۆردۈمۇ ياكى راست كۆردۈمۇ، ئۇقالمىدىم.

قىش كۈنلىرىدىكى گۈل دۇنياسى

(گالە، 3 - يىللىق)

كوز گۈنلىرىدە پارنىكنىڭ قېشىدا جۇخار گۈللىرى ئېچىلمىپ كەتتى. ئۇلار سوغۇقنىڭ ئوشۇتوشىدىن قورقمايتتى. بىراق، تۇيۇقسىز شىمالدىن سوغۇق ھاۋا ئېقىمى كەلدى، چېلەكتىكى سۇلارمۇ مۇزغا ئايلاندى. جۇخار گۈللىرىنى قاتتىق سوغۇقنىڭ زىيان يەتكۈزۈشىدىن قوغداش كېرەك. شۇنىڭ بىلەن، بىز جۇخار گۈللىرىنى تەشتەكلەرگە كۆچۈرۈپ، پارنىكقا قويۇپ قويدۇق. شۇنداقلا شاخلىرىنى كېسىۋەتتۇق. جۇخار گۈللىرى قايتىدىن شاخلىدى، كېيىن يەنە گۈل ئېچىلدى. مەن ئەتىگەندە ئويغىنىپ ھويلىنى قار ياپقانلىقىنى كۆردۈم. قۇياش چىقتى، مەن دەرھال پارنىكقا كەلدىم. جۇخار گۈللىرى ئېچىلمىپ كېتىپتۇ. بەزىلىرى ئاق، بەزىلىرى كۆك، بەزىلىرى زەڭگەر رەڭلىك ئىدى. پارنىكنىڭ ئەينەك تېمىنىڭ سىرتى بولسا ئاپئاق قار بىلەن قاپلانغانىدى. پارلاق قۇياش جۇخار گۈللىرىگە بېقىپ كۈلۈمسىرەيتتى.

بىز دالىدىن قانداق قايتىپ كەلدۇق؟

(پاۋلۇ 2 - يىللىق)

يازدا مەن ئاپام بىلەن دالىغا قوروق ئوت ئەكەلگىلى باردىم. بىز بىر ھارۋىغا ئوتنى باستۇق ھەمدە ئۇنى ئارغامچا بىلەن تاڭدۇق. ئات ئاستا كېتىۋاتاتتى. بىز ئېگىز قوروق ئوتلارنىڭ ئوستىگە ئولتۇردۇق. كۈن ئولتۇرىدى، يۇلتۇزلار ئاسماندا جىمىرلىماقتا. مەن قوروق ئوتنىڭ ئوستىدە يېتىپ كۆككە باقتىم. بىزنىڭ ھارۋىمىز بىر كىچىگە ئايلىنىپ قالدى. مەن گويا ئوكيياندا ئۈزۈپ كېتىۋاتقاندەك قىلاتتىم. يۇلتۇزلار بىزگە بەك يېقىن ئىدى، مەن قولۇمنى ئۇزاتساملا بىر يۇلتۇزنى ئۈزۈۋالالايتتىم. يىراقتىكى جاي يېشىل رەڭلىك دېڭىز قىرغىقى ئىدى. ئۇ يەردە بۆدۈنە ناخشا ئېيتماقتا. قارا چەكەتكە ئوسكىرىپكىسى بىلەن تەڭكەش قىلماقتا. كىممىز توختىدى، يۇلتۇزلار تەۋرەپ كەتتى. كىمە قىرغاقتا تاقالدى. ئاپام ئورنىدىن تۇردى. بىراق مەن يەنە بىردەم يېتىۋېلىشنى ئويلايتتىم.

تۇتۇق كۈز كۈنى

(شورا، 3 - يىللىق)

كون قىسقىراپ، تون ئۇزاردى. ھەر كونى ئەتىگەندە دەريانىڭ ئوستىدە بىر قەۋەت تۇمان لەيلەيتتى. قۇياش قەيەردىدۇ؟ نېمە ئۈچۈن ئۇ كېچىسىمۇ تارقىتىۋەتمەيدىغاندۇ؟ ئاسماندىن كوزنىڭ سىم - سىم يامغۇرى چوشتى. دەرەخ شاخلىرى يېشىنى ئەگدى، يوپۇرماقلار خازان بولدى. دەرەخ شاخلىرىغا سۇ تامچىلىرى ئېسىلىپ قالدى. يىراقتا لاچىن ئېچىنىشلىق قىچقىرماقتا. ئېھتىمال ئۇ كىشىلەرگە ئۆزىنىڭ جەنۇب ياقلارغا كېتەلمەيدىغانلىقىنى ئېيتىپ دەرد تۆكۈۋاتسا كېرەك. ئورمانلىق جىمجىت. تۆمۇر تۇمشۇق نەچچە قېتىم تاقىلداپ يەنە توختاپ قالدى. ئالتۇن رەڭلىك دۇب ياڭمىقى يوپۇرماقلار ئۈستىگە چوشتى. پوتكول دۇنيا گويا ئاق تۇمان ئىچىدە قالغانىدەك قىلاتتى.

باش كۆز

(سېريوشا، 4 - يىللىق)

ئەتىگەنده قارلىغاچلار ساراسىمىگه چوشكەن هالدا كەنت ئاسمىنىدا ئايلىنىپ يۈرەتتى. كېيىن ئۇلار بىر توپ بولۇپ، بىر سەزىق هاسىل قىلىپ سەمتانابقا قوندى هەمده پەس ئاۋازدا نېمىلەرنىدۇر دېيىشتى. ئەمىلىيەتتە ئۇلار قايسى چاغدا ئىللىق جايلارغا ئۇچىش هەققىده مەسلىهەتلىشىۋاتاتتى. ئەتىسى قارلىغاچلار پوتونلەي كۆرۈنمىدى. ئۇلار نەگە يارىدىغاندۇ؟ ئۇلار كۆز كۆلەي دەپ قالغانلىقىنى قانداق بىلگەندۇ؟ هازىر تېخى ئېسىق ئىسىق كەنلىكىنى. قۇياشنىڭ ئىللىق ئىكەنلىكىنى بىلمىش كېرەك ئىدىغۇ. مەن كۆزىمنىڭ شەپەق نۇرى پارلىغان ئاخشىمىنى ياخشى كۆرىمەن. قىپقىزىل شەپەق نۇرى ئاسمانىنى ئۇزاققىچه يورۇتۇپ تۇرىدۇ. تېرەك يوپۇرماقلىرىنىڭ قىزىل رەڭگە كىرگەن. بۇ، شەپەقنىڭ ئەكسى ئىكەن. تېمىتىنچ كۆلمۇ كەچكى شەپەقنىڭ قىزىل. كەچ كىرگەنده كۆلمۇ قىزىپ كېتىدۇ: جەنۇبقا ئۇچقان پەسىل قۇشلىرى بۇ يەردە تۇنمىشى كېرەك. ئەتىگەن بولۇشى بىلەن. بىر پارچه قويۇق تۇمان كۆل ئاسمىنىنى قاپلايدۇ. ئوتلارنىڭ ئۇستىگه شەبنەم تولىدۇ. شەبنەملەرنىڭ سوغۇق رەڭلىك بولۇپ. ياڭ كونىلىرىدىكىگه ئوخشىمايدۇ. كۆز يېتمەيدىكەن.

تۇرمۇشتىكى ئەڭ مۇهىم نەرسە نېمە؟

(ۋالە، 4 - يىللىق)

تۇرمۇشتىكى ئەڭ مۇهىم نەرسە نېمە؟ كان ئىشچىلىرى ئېيتىدۇ: ئەڭ مۇهىم نەرسە — كۆمۈر. ئەگەر كۆمۈر بولمىسا، ماشىنىلار توختاپ قالىدۇ. كىشىلەرنىڭ تۇڭلايدۇ...

مېتال تاۋلاش ئىشچىسى ئېيتىدۇ: ئەڭ مۇهىم نەرسە — مېتال. مېتال بولمىسا، ماشىنا، كۆمۈر، بولكا ۋە كىيىم - كېچەك بولمايدۇ.

دېھقان ئېيتىدۇ: ئەڭ مۇهىم نەرسە — ئاشلىق. ئەگەر ئاشلىق بولمىسا، مەيلى كان ئىشچىسى، مەيلى مېتال تاۋلاش ئىشچىسى، ئۇچقۇچى ۋە چىگرا مۇداپىئە قوشۇنى بولسۇن، ئىشلەشكە ئامالسىز قالىدۇ.

ئۇنداقتا، ئۇلارنىڭ قايسىسىنىڭ ئېيتقىنى توغرا؟ تۇرمۇشتىكى ئەڭ مۇهىم نەرسە نېمە؟ ئەڭ مۇهىمى — ئەمگەك. ئەمگەك بولمىسا، كۆمۈر، ئاشلىق، مېتاللارنىڭ هېچقايسىسى بولمايدۇ.

«يالقۇن دۇلدۇل»

(سانە، 4 - يىللىق)

بۈگۈن ئاپام سۆزلەپ بەرگەن بىر ئىش. كەنتىمىزده ئۇنچى كولخوز قۇرۇلغان چاغدا، كولخوزچىلار بىر ئات سېتىۋاپتۇ. ئۇنىڭ ئىسمى «يالقۇن دۇلدۇل» ئىكەن. هەر قانداق كىشى ئۇنى كۆندۈرەلمەپتۇ. ئەڭ ياخشى تەجرىبىلىك كىشىلەرمۇ ئۇنىڭغا يېقىنلاشقىلى جۈرئەت قىلالمايدىكەن. ئۇ تۇۋىقى بىلەن يەرنى چاپچىيدىكەن، چىشى بىلەن كىشىلەرنى چىشلەيدىكەن، بۇرنى بىلەن پۇشقۇرىدىكەن.

ئاخىرى ئەزىمەت يۈركى بۇ ئاتقا مىنىۋاپتۇ. ئات ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپ، قاتتىق كىشنەپ، چوڭ يولغا ئېتىلىپ، يۈركىنى يەتتىۋېتىپتۇ. ئۇ نەچچە چاقرىم چاپقاندىن كېيىن، كەنت چېتىده توختاپتۇ. بۇ چاغدا، ئىككى بالا يولنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئويناۋاتقانىكەن. ئۇلار ئىككىيلەن ئاتقا قاراپ يوگۈرۈپتۇ هەمده ئاتنىڭ ئالدى پۇتلىرىنى قۇچاقلاپتۇ. ئاتىلار قىورقۇپ كېتىپتۇ. ئۇلار كۆڭلىده، بۇ بالىلار ئۆلىدى دېگەندىمۇ. ياردىم بولىدۇ دەپ ئويلىشىپتۇ. ئەمما ئات تىپتىنچ تۇرۇپتۇ. پۇتلىرىنى يۆتكەپ قويۇپ يەنە تۇرۇپتۇ. ئۇ گويا بالىلاردىن قورقاندەك، ئۇلارغا كۆز قىرىدا قارايتۇ. بالىلار ئۇ يەرده ئويناۋېرىپتۇ. كېيىن «يالقۇن دۇلدۇل» ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئۇلاردىن ئايرىلىپ، كەنتكە چېپىپ كىرىپتۇ. كىشىلەر ئۇنى ئوتتۇۋاپتۇ هەمده ئۇنى ئېغىلغا سوقۇلاپ قويۇپتۇ.

كىرپە

(فىتە، 4 - يىللىق)

ئۆيىمىزنىڭ ئىشىكىدىكى پەلەمپەينىڭ تېگىده بىر نەچچە كىرپە ياشايدۇ. كەچ كىرىشى بىلەن، ئۇلارنىڭ هەممىسى كاماردىن چىقىپ، كۆلگە قاراپ يورۇش قىلىدۇ. قېرى كىرپە باشلامچىسى، ئۇنىڭ ئارقىدا بەش كىچىك كىرپە بار. ئانا كىرپەنىڭ ئاخىرىدا ماڭىدۇ. ئۇلار كۆل بويىغا بېرىپ نېمە قىلىدىغاندۇ؟ مەن دىققەت بىلەن كۆزىتىدىكەن. ئۇلارنىڭ سۇ ئىچكىلى ۋە ئويۇنغىلى

بارىدىغانلىقىنى بايقىدىم. ئاندىن كېيىن ئۇلار خىلۋەت. كىشىلەر ئاندىن كۆپ بارمايدىغان بىر جايىنى تاللىدى. بۇ يەردە قېرى كىرپە بىلەن ئانا كىرپە يەرنى كولاپ بىرئاز يىلتىز غولىنى يېدى. بۇ چاغدا كىچىك كىرپىلەر ئويناشنىلا بىلىپ، يوگۇرۇشتى، سەكرەشتى.

بىر كۈنى ئەتىگەندۇر كەلگەن ھىر ئىت قېرى كىرپىگە ئېتىلدى. قېرى كىرپە توگولوۋېلىپ قىممرلاپمۇ قويمىدى. ئارقىدىن ھەممە كىرپىلەر توگولۇۋالدى. ئىت قېرى كىرپىنى چىشلەپ كۆل بويىغا ئاپىرىپ سۇغا تاشلىدى. كىرپە قىرغاققا يامىشىپ چىقتى. ئىت بىر چەتتە قاراپ تۇردى. ئاندىن كېيىن بېرىپ كىرپىنى بوزەك ئەتتى. مەن ئىتنى قوغلىۋەتتىم.

2 - يىلى ئەتىيازدا، پەلەمپەينىڭ تېگىدە پەقەت قېرى كىرپىلا قالدى. باشقا كىرپىلەر قەيەرگە كەتكەندۇ؟ بەلكىم باشقا جايغا كۆچۈپ كەتكەن بولسا كېرەك. قېرى كىرپە بولسا كېتمىشنى خالىمىدى. مەن پەلەمپەينىڭ تېگىگە بىر تەخسە سوتنى قويۇۋېدىم. ئۇ ھەممىنى ئىچىپ بولدى. شۇنىڭدىن تارتىپ ئۇ ھېنىڭدىن قورقمايدىغان بولدى. مەن ئۇنى ئۆيگە باشلاپ كىرىپ چىراغنى ياقتىم. ئۇ ئېمىنىدۇر ئىزدىگەندەك چىراغقا قاراپلا قاراپدى. مەن بىر پارچە كونا گېزىتنى يايدىم. ئۇ گېزىتنى ئويناشقا باشلىدى. كەچتە ئۇ ئۆيدىن ئايرىلىپ ئۆزىنىڭ كامىرىغا ئوخلىغىلى كەتتى.

ئارتوم مىخايلوۋىچ — بودىيوننىينىڭ ئاتلىق ئەسكىرى

(دانىك، 4 - يىللىق)

ئارتوم مىخايلوۋىچ بىزنىڭ پىئونېرلار ئەترىتىمىزنىڭ يىغىلمىشىغا قاتناشقىلى كەلدى. ئۇ كۆكتاتچىلىق مەشغۇلات گۈرۇپپىسىدا ئىشلىدى. ئەسلىدە بىز ئۇنى ئاددىي بىر بوۋاي دەپ يورۇپتۇق. كىم بىلسۇن، ئۇ بودىيوننىينىڭ ئاتلىق ئەسكىرى، ئىچكى ئۈرۈشتىكى قەھرىمان ئىكەن. بىر كۈنى، ئۇ يارىدار بولۇپ دېنىكىن باندىتلىرىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قاپتۇ. ئۇلار ئۇنى ئاتماقچى بوپتۇ. ئۇ بولسا ئۆلمەپتۇ. پەقەت يەنە بىر قېتىم ئېغىر يارىدار بوپتۇ. ئۇ كېچىدە ئاستا - ئاستا ئۆمىلەپ دېھقانلارنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، دېھقاندىن يارىدەم سوراپتۇ. دېھقان ئۇنى بالىغانغا يوشۇرۇپ قويۇپتۇ ھەمدە ئونىڭ يارىسىنى داۋالاپتۇ. ئۇ يەنە ئاق باندىتلار بىلەن جەڭ قىپتۇ. ئارتوم مىخايلوۋىچ مانا شۇنداق ئادەم. مەن ئونىڭغا ئوخشاش ئادەم بولىمەن.

غالىبىيەت بايرىمى

(ۋۇلۇدە، 3 - يىللىق)

غالىبىيەت بايرىمى يېتىپ كەلدى. دەل مۇشۇ كۈندە ئۇرۇش ئايىغلاشقان، سوۋېت ئارمىيەمىز فاشىستلار ئوستىدىن غەلىبە قىلغان. شۇنىڭدىن تارتىپ توپ ئوقى ۋە بومبىلارنىڭ پارتلاش ساداسى يەنە ئاڭلانمايدىغان بولدى. ھازىر، ھەر يىلنىڭ مۇشۇ كۈنىدە، كىشىلەر ئۆز غەلىبىسىنى تەبرىكلىشىدۇ، قۇربان بولغانلارنى خاتىرىلەيدۇ. ۋلادىمىر ئىلىئىچ لېنىن كومموناستىك پارتىيىنى يارىتىقان ھەمدە بارلىق كىشىلەرگە: «سىلەر — ئۆكرائىنىلار، روسلار، بىلورۇسلار، گرۇزىنلار، مولداۋانلار — ھەممىلار ئىناق ئوتتۇرىلار، بۇنداق قىلغاندا ھېچكىم سىلەرنى يېڭەلمەيدۇ» دېگەنىدى.

بىزمۇ كوللېكتىپ ئىجادىيەت قىلدۇق. كۈزنىڭ بىر تۇتۇق كۈنى بىز «خىيال باغى» غا كېلىپ، قىپقىزىل قىزارغان كىچىك مەشنى چۆرىدەپ ئولتۇردۇق. مەن بالىلارغا يىراق ئىسسىق يەلباغدىكى تاراللارنىڭ تۈزۈلۈش ئەھۋالىنى سۆزلەپ بەردىم. نېمە ئۈچۈندۇر بالىلار پىژغىرىم ئىسسىق يازكۈنلىرىنى، دەريا ئېقىنىنى ۋە تاۋۇزلۇقتىكى كەپىدە دەم ئالغان چاغدىكى مەنزىرىنى ئەسلەپ قېلىشتى، شۇنداقلا بۇنى تېما قىلىپ بىر پارچە قىسقا ماقالە يېزىپ چىقتى. كېيىن بۇ ماقالە بالىلار توپلىغان «بىزنىڭ مىللىي تىلىمىز» نامىلىق خاتىرىگە كىرگۈزۈلدى.

بىزنىڭ تاۋۇزلۇقتىكى تۇرمۇشىمىز

تونۇردەك قىزىق زېمىندا نۇرغۇن چوڭ تاۋۇزلار پىشتى. ئۇلارنىڭ كۆپ، پىشىل، كۆكۈچ رەڭلىكلىرى بار. ئەتىگەندە تاۋۇزلارنىڭ ئوستىنى مۇزدەك شەبنەم باسىدۇ. كۆكتاتلارغا ۋە، كەپىمىزنىڭ ئوستىگە شەبنەم قونۇپ كېتىدۇ. بىر كۈنى، دانىك بەك سەھەر تۇرۇپ كەتتى. ئۇ يوغان بىر تاۋۇزنى كەپىگە ئېلىپ كىرىپ پىچىقى. ئۇ كىم ئورنىدىن تۇرسا، شۇنىڭغا بىر تىلىم تاۋۇز بەردى. دانىك، «ئەلۋ

ئاخىرقى بىرەيلەن ئورنىدىن تۇرغاندا، ئۇنىڭغا تاۋۇزلىنىڭ تاتلىق بېرى — ئوتتۇرىسىنى بېرىمەن» دېدى. كۆپچىلىك تۇرۇپ بولدى. ساشكالا تېخىچە ئۇخلاۋاتاتتى. بىز كەپىدە ئولتۇرۇپ. ئۇنىڭ زادى قايسى ۋاقىتتا ئورنىدىن تۇرالايدىغانلىقىنى كۆرۈپ باقماقچى بولدۇق. كوتتوۋېرىپ كۆپچىلىكنىڭ تاقىتى قالمىدى. ئۇنىڭ دەلەن، بىز تاۋۇزنىڭ ئوتتۇرىسىنى يېۋەتتۇق. كېيىن يەنە بىر تاۋۇزنىسى ئەكىلىپ. ئۇنىڭ ئوتتۇرىسىنى ساشكاغا بەردۇق.

جىمجىت. تۇمان كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان بىر ئەتىگەن. جىلغىدىن لەيلەپ كەلگەن تۇمان پوتۇن تاۋۇزلۇقنى بېيىۋالدى. بۇ چاغدا تاۋۇزلار ئەسەسى. بەلكى كۆك، يېشىل، كۇل رەڭ ئەينەك ساقلار ئاپئاق دەريا يۈزىدە لەيلەپ يۈرگەندەك كۆرۈندى.

كۈندۈزى تاۋۇزلۇقتا بىردەم - بىردەم ئىسسىق شامال چىقىپ تۇراتتى. تۇرغايلار زەڭگەر ئاسماندا سايرىشاتتى. ئۇلار نېمىشقا تاۋۇزلۇققا قونمايدىكەنە؟ نېمە ئۈچۈن ئۇلارنىڭ ھەممىسى بۇغدايلىق. ئارىيلىق ۋە تېرىقلىقتا تۇخۇملاپ چوچە چىقىرىدىكەنە؟ يەنە تېخىمۇ كۆپ ئۇۋىلىرىنى قارا بۇغدايلىققا ياسايدىكەن.

بىز تاۋۇزلۇقنىڭ يېنىدىكى تار ساينىڭ ئەتراپىمدا چۈمولە ئۇۋىسىنى ئىزدەۋاتاتتۇق. بىر بوۋاي چۈمولىلەرنىڭ ئالدىغا ھالدا نەگىدۇر كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدى. ئۇ: «يېقىن بىر يەردە چوقۇم بىر چۈمولە ئۇۋىسى بار. قاراڭلار، چۈمولىلەرنىڭ ئۆزى سىلەرگە بۇ چوڭ چۈمولە ئۇۋىسىنىڭ ئەدىلىكىنى ئېيتىپ بېرىدۇ» دېدى. بوۋاي چۈمولىلەرنىڭ ئېغىزىدىن - كېتىۋاتقان بولغا نەچچە پارچە تاۋۇزنى قويۇپ قويدى. شۇ ھامان تاتلىق تاۋۇزنىڭ ئوستىنى چۈمولىلەر قاپلاپ كەتتى. بۇ چاغدا بىز ئۇلارنىڭ بىر پارچە تاۋۇز ئېتىنى سۆرەپ بىر يەرگە ئەكىتىۋاتقانلىقىنى كۆردۇق. بىز ئۇلارغا ئەگىشىپ چۈمولە ئۇۋىسى يېنىغا كەلدۇق. چاتقاللىق ئاستىدىكى كىچىك توپا دۆۋىسىنىڭ ئوستى تېمىدىگەن ئاۋاتلىشىپ كەتكەن - ھە. چۈمولىلەر تاۋۇز ئېتىنى كامارغا ئەكىرىپ قويۇپ يەنە تاۋۇزلۇققا قايتتى. بوۋاي بىزگە يەنە، چۈمولىلەر ئورمان ۋە كىشىلەرگە ئېنتايىن زىيانكەشلىكىدىن ساقلىنىشىمىز لازىملىقىنى سۆزلەپ بەردى. بىر ئۇۋا چۈمولە نەچچە گېكتار ئورمانلىقنى قوروتلارنىڭ زىيانكەشلىكىدىن ساقلىيالايدىكەن. كېيىن بوۋاي بىزگە يېڭى چۈمولە ئۇۋىسى ياساشنى ئۆگەتتى. بىز چۈمولىلەرنى قوغدىشىمىز كېرەك.

بىز ئۆيگە قايتقان ۋاقتىمىزدا، بوۋاي بىز ھەربىرىمىزنىڭ بىردىن چوڭ تاۋۇز بەردى. تاۋۇزنى ئۆيىمىزنىڭ دېرىزە تەكچىسىدە ئۇزۇن ساقلىدۇق. ئۇ بىزگە ھېلىقى ئىسسىق شامالنى، كەڭ ئوتلاقتى ۋە تورغايلارنى، بوۋايىنى، كەپىنىڭ ئېرىسىدىكى قارا چېكەتكىلەرنىڭ چېرىلداشلىرىنى ئەسلىتەتتى. قارا چېكەتكىلەر قەيەردىكەنە؟

تىلىنىڭ گۈزەللىكى شېئىردا ئەڭ روشەن گەۋدىلىنىدۇ. بالىلار شېئىر ياكى ناخشىدىن ھۇزۇرلانغان ۋاقتىدا، گويا تىلىنىڭ شادلىق مۇزىكىسىنى ئاڭلىغاندەك بولىدۇ. نادىر شېئىرلاردا شېئىرىي تىل مىللىي تىلىنىڭ ئەڭ نازۇك ھېسسىيات تۇيغۇسىنى تولۇق گەۋدىلەندۈرىدۇ. دەل شۇنداق بولغاچقا، بالىلار شېئىر يادلاشنى ياخشى كۆرىدۇ. بالىلار مېكىسىگە ئورناپ قالغان مىسرالارنى تەكرارلىغان چاغدا، ئۇلار بىر خىل ھەقىقىي خۇشاللىقنى ھېس قىلىدۇ.

مەن بالىلارغا شېئىرىي تىلىنىڭ مۇزىكىلىق نەپىس رەڭتىمىنى سەزدۈرۈش ۋە ھېس قىلدۇرۇشقا تىرىشتىم. بالىلار تەبىئەت قوينىدا تەبىئەتنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىگە مەپتۇن بولۇپ كەتكەندە، مەن ئۇلارغا شېئىر دېكلاماتسىيە قىلىشنى باشلايتتىم.

ئۇلار جانلىق ئوبرازلار ئەكس ئەتتۈرۈلىدىغان مىسرالار ئىچىدە تىلىنىڭ مۇزىكا ساداسى پەيدا بولىدىغانلىقىنى ھېس قىلىشتى. ئۇ تىلغا يېڭى ھېسسىيات پۈرىقىنى ئىنئام قىلىپلا قالماي، بەلكى يەنە ئەتراپىمىزدىكى دۇنيانىڭ گۈزەللىكىنى نامايان قىلاتتى. ئىنسانلارنىڭ ئىسىل شېئىرلىرىنىڭ تەسىرى ئاستىدا، بالىلارنىڭ مۇزىكىدەك شېئىرىي مىسرالارنى ئىجاد قىلىش ئارزۇسى ئۈرغۈتۈلدى. بالىلار باھارنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىنى تاماشا قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، رېتىملىق تىلدىن پايدىلىنىپ ئۆز تەسىراتلىرىنى ئىپادىلەشنى ئويلايتتى. بۇ چاغدا، ئۇلارنىڭ قەلبىدە ئىلھام پەيدا بولاتتى - دە، ئوغۇللار ۋە قىزلارنىڭ ھەممىسى بەزى مىسرالارنى ئويلاپ چىقىراتتى. قاراڭ، لارىسا يېراقتىكى ئېتىزلارغا نەزەر تاشلىدى، ئۇنىڭ كۆزلىرى چاقناپ كەتتى. ئۇ تۆۋەن ئاۋازدا مىسرانى ئوقۇپ، جۈملىنىڭ رېتىمىگە دىققەت بىلەن قۇلاق سالدى:

«ئالتۇن رەڭ بۇغدايلار ھەيۋەت دولقۇنلار»،

«بۇلۇتقا ئورالغان زۇمرەتتەك تاغلار».

ئارقىدىن سېرىوشا لارىسانىڭكىگە بىر جۈملىنى قوشۇمچە قىلدى.

بالىلارنىڭ قىزىقىشى قوزغىلىپ كەتتى. ھەممەيلەن قاپىنىداش مىسرا تەپپىشقا كىرىشىپ كەتتى. بالىلارنىڭ قەلبىدە ئىلھام پەيدا بولغاندا، تىل — جانلىق، رەڭگارەڭ، شەپەقنىڭ پۈتكۈل رەڭگى چاقناپ تۇرغان، ئېتىز ۋە ئوتلاقنىڭ خۇش پۇرىقىنى چېچىپ تۇرغان تىل بالىلارنىڭ قەلبىگە ئېقىپ كىرىشكە باشلىدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ھېسسىياتىنى، ئىدىيە ۋە تەسىراتىنى ئىپادىلەيدىغان مۇۋاپىق جۈملىلەرنى ناھايىتى تېزلا تاپتى. بالىلارنىڭ قەلبىدە شېئىرنى ئىلھام قوزغالدى، بۇ، ھاياتنى كۆچكە باي يەنە بىر تەپەككۇر مەنبەسىنىڭ ئېچىلغانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى. بۇ مەنبەنىڭ كۆچ - قۇدرىتى شەيئىي ۋە ھادىسىلەرنى تەسۋىرلەشتىلا بولۇپ قالماي، ئۇ يەنە شەخسنىڭ تەسىراتى ۋە ھېسسىياتىنىمۇ ئىپادىلەپ بېرەلەيدۇ.

شېئىر ئىجاد قىلىشنى ئۆگىنىش، مۇھىمى ئۆسمۈر شائىرلارنى يېتىشتۇرۇش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئۆسمۈرلەرنىڭ قەلبىنى ئالىيجانابلاشتۇرۇش ئۈچۈندۇر، شۇنداقلا تىلنى ھەر بىر بالىنىڭ قەلبىدە ئۆزىگە خاس شېئىرىي رىتىمگە ئىگە قىلىش ئۈچۈندۇر.

قىش كۈنلىرىنىڭ بىر جىمجىت سەھىرى، دەل - دەرەخلەرنى ئاپئاق قىراۋ قاپلىغانىدى. دەرەخ شاخلىرىدىكى يېڭىنە دەك ئۇچلۇق چوكا مۇزلار كۈمۈشتىن قۇيۇلغاندەك كۆرۈنەتتى. بىز مەكتەپنىڭ مېۋىلىك بېغىغا كەلدۇق. ھەممەيلەن دەرەخ شاخلىرىغا تېگىپ كېتىپ بۇ ئۆزگىچە گۈزەللىكنى بۇزۇپ قويۇشتىن ئەنسىرەپ، ئاۋايلاپ كېتىۋاتاتتۇق. بىز توختىدۇق، مەن بالىلارغا پۈشكىنى بىلەن ھېيىنىنىڭ قىش مەنزىرىسىنى تەسۋىرلەيدىغان شېئىرلىرىنى ئوقۇپ بەردىم. شېئىرلار ۋە گۈزەل مەنزىرىنىڭ ئىلھامى بىلەن، دەل - دەرەخلەردىكى مۇز -

قىراۋلارنىڭ مەنزىرىلىرىنى تەسۋىرلەيدىغان مىسرالار بالىلارنىڭ كاللىسىدىن ئېتىلىپ چىقىشقا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن، ھەممەيلەن شېئىر توقۇشقا باشلىدى. بۇ، بىر قېتىملىق كول لېكتىپ ئىجادىيەت بولۇپ، كۈپلېتمۇ كۈپلېت يېزىلدى. شۇڭا بىز قىراۋ باسقان بۇ مېۋىلىك باغقا بىرنەچچە قېتىم كەلدۇق. ئىلگىرى توقۇلغان چۆچەكلەردىكى ئوبرازلار بۇ شېئىرلىرىمۇ تېرىلدى. تۆۋەندىكى دەل شۇ شېئىر:

ئاجايىپ بىر تۈمۈرچى كېلىپ،
پېچىنكى كۈمۈش سويىمنى ئېلىپ،
چاچتى مېۋىلىك دەرەخلەرگە.
تاۋلاپ، ئېرىتىپ ھەممە سۈغىرىپ،
ئۇ تىنمىدى ئىشلەپ كېچىچە.
ياڭرار تون بويى باغنىڭ ئىچىدە،
ئالتۇن بولقىنىڭ ياڭراق سادالىرى،
ئۇ باغقا كۈمۈش لىباسىنى ياپتى.
ئاگلىمىدۇ باغنىڭ ئىچىدە،
كۈمۈش يىگىنىڭ زىل ئاۋازى.
ئاجايىپ تۈمۈرچى نەگە كەتتى؟
ھەا! ئۇ كېرىپ ئالتۇن قانىتىنى،
قۇياش يۇرتىغا ئۇچۇپ كەتتى.
كۈمۈش ئېلىپ كەلدى قايتىپ ئۇ،
مېۋىلىك باغدىكى پېچ قېشىغا.
يەنە ئېرىتىپ ئاق كۈمۈشنى،
باغنى چۆمدۈردى يېڭى ناخشىغا.
بىتاقەت بولغاچقا تۈمۈرچىدىن،
قۇياش سورايدۇ: كەتتىڭ سەن نەگە؟
نېچۈن باغدا سەن تۇردۇڭ شۇنچە چاغ؟
نېچۈن ئېرىتتىڭ كۈمۈشلىرىمنى،
نېچۈن چاچتىڭ سەن دەرەخ ئۈستىگە؟
ھەي تۈمۈرچى،
ئۇنتۇپ قالمىغىن،
سېنىڭ ۋەزىپەڭ — ئالتۇن تاج ياساش.

ئەمەستۇر دەرمخكە كىيگوزۇش لىباس.
كۆركەم شەپەق نۇربغا چۆمگەن.
بەزنىك كومۇش رەڭ بېغىمز تىمتاس.
توختماي بۇ جىلۇبدار مەنزىرنى ماختاپ،
قۇياشمۇ شۇنچە ھەيرانۇ — ھەس.

بالىلىق دەۋردە ھەربىر بالا بىر كىچىك شائىردۇر. لې كىن، ئەگەر مەلۇم بىر خىل سەزلىق كۈچىنىڭ ياردىمى بىلەن بالىلاردا شېئىرىي ئىلھام قوزغايمىز دېسەك، زور خاتالىق ئۆتكۈزگەن بولىمىز. مەن غەرەزسىز ھالدا تالانتىنى تەكىتلەيمەن، شۇنىڭدەك ھەربىر بالىنىڭ ھەممىسى تۇغما شائىر دەپ قارىمايمەن. شائىرنىڭ قەلبىدە ئىلھام قوزغايدىغان نەرسە — كىشىنىڭ گۈزەل شەيئىلەرگە بولغان ھېسسىياتى. ئەگەر بۇ خىل ھېسسىيات بولمىسا، ئوقۇغۇچىلار تەبىئەت ۋە تىلىنىڭ گۈزەللىكى بىلەن كارى بولمايدۇ. بۇنداق بولغاندا، بالىلارنىڭ نەزەرىدە سۇغا تاش ئېتىش بىلەن سايراۋاتقان بۇلبۇلغا تاش ئېتمىشنىڭ پەرقى بولمايدۇ. بالىلارنى شېئىرنى پەيدا قىلغۇچى ئىلھامنىڭ خۇشاللىقىدىن بەھرىمەن قىلىش ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ قەلبىدىكى شېئىرنى ئىجاد قىلغۇچى جانلىق مەنبەنى ئېچىش، بالىلارغا خەت ئوقۇشنى، ھېساب ئىشلەشنى ئۆگىتىشكە ئوخشاش مۇھىم. بۇ خىل مەنبە، بەزى بالىلارنىڭ ۋۇجۇدىدا كۆچلۈكرەك، بەزى بالىلارنىڭكىدە بولسا ئاجىزراق بولىدۇ. مەن ئايرىم بالىلاردىكى شېئىرىي ئىلھامنىڭ قىسقا ۋاقىت ئىچىدىلا پەرۋاز قىلىپ چېقىمغانلىقىنى، ئۇچقۇننىڭ چاچرىشىمۇ ئەمەسلىكىنى، بەلكى ئۇزۇن مەزگىللىك مەنىۋى ئېھتىياجنىڭ مەھسۇلى ئىكەنلىكىنى بايقىدىم.

شېئىر ئىجاد قىلىشنىڭ تىلنىڭ تەربىيىلىنىشىگە بولغان تەلىپى ناھايىتى يۇقىرى بولۇپ، تىل تەربىيىلىنىشى يەنە بىر كىشىنىڭ تەربىيىلىنىشى ھاھىيىتىنىمۇ ئەكس ئەتتۈرۈپ

يېرىدۇ. ھەربىر گىشى شېئىر يازالىشى مۇمكىن، ئۇ ھەرگىز تالانتلىق كىشىلەرنىڭلا پەۋقۇلئاددە ھوقۇقى ئەمەس. شېئىر ئىجاد قىلىش كىشى قەلبىنى ئالىيجانابلاشتۇرالايدۇ، ئەڭ مۇھىم بىر نۇقتا شۇكى، ئەڭ نەپىس بولغان بۇ ئىجادىيەت پائالىيىتىنى بالىلار قەلبىنىڭ چوڭقۇر جايلىرىغا سىڭدۈرۈش لازىم.

لارىسا، سانە، سېرىوشا، ۋالە، كاتە، كولە، تانە ۋەلىدالار 3 - يىللىقتىكى ۋاقتىدا، ئۆزلىرى يازغان شېئىرلارنى ماڭا يوشۇرۇنچە ئوقۇپ بېرىدىغان بولغانىدى. ماڭا ئىنىسكى، باشقا بالىلارمۇ شېئىر يازاتتى، پەقەت باشقىلارغا ئېيتىشتىن خىجىل بولاتتى. بالىلارنىڭ بۇ خىل ھەۋىسكە ئىگە بولۇشى ياخشى ئىش.

بالىلارنىڭ شېئىر يېزىشى ھەرگىز قانداقتۇر بىنورمال ھادىسە ئەمەس. بۇ، مەنىۋى كۈچنىڭ نورمال ئىپادىلىنىشى بولۇپ، ئاددىيغىنا ئىجادىيەت ئۇچقۇنىدۇر. ئۇ بولمىسا، ھەقىقىي بالىلىقنى تەسەۋۋۇر قىلىش ئىنتايىن تەس. دەل بالىلارنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشى شۇنچە مول، تەپەككۇر مەنبەسى شۇنچە ھايات-تىي كۈچكە باي بولغاچقا، مەن ئىنتايىن خاتىرجەملىك ھېس قىلىمەن.

بولۇپمۇ مېنى خۇشال قىلىدىغىنى، شېئىرىي قاينىاق ھېسسىيات كولەنى ئالىيجانابلاشتۇردى. ئۇنىڭ مېنىڭ بىلەن بولغان دوستلۇقى كۈنسېرى كۈچەيدى. مەن تەنھا ھالدا مەكتەپ بېغىنىڭ خىلۋەت يېرىدە پىكىر يۈرگۈزۈشنى ياقتۇرىمەن. ھاۋا ئوچۇق كۈنلەردە، مەن يەنە پات - پات ئۇ بەردە ئارام ئالىمەن، ئىسكىرىپكا چالىمەن. بىر قېتىم كولە كۆز ئالدىمدا تۇيۇقسىز پەيدا بولۇپ قالدى. ئېھتىمال ئۇمۇ تىنچ يەرنى ئىزدەپ يۈرگەن بولسا كېرەك. ئۇ مېنى كۆرگەنىدىن كېيىن، خىجىل بولۇپ كەتمەكچى بولۇۋىدى، مەن ئۇنتۇپ قالـ

دىم. مەن يازنىڭ گۈزەل گۈگۈم مەزگىلىگە بولغان زوقلۇ-
قىش ھېسسىياتىنى ئىپادىلىمەكچى بولۇپ ئىسكرىپكا چېلىۋا-
تىمەن، كوللا مەن چالغان ئاھاڭنى تېڭشىماقتا. مەن پۈتۈن
ئەس - يادىم بىلەن ئىسكرىپكا چېلىشقا بېرىلىپ كېتىپ،
كوللىنىڭ يېنىمدا قاچان ئولتۇرۇۋالغانلىقىنى بايقىماپتىمەن.
مەن ئىسكرىپكىنى ئۇنىڭغا ئۇزاتتىم. ئۇ مەن چالغان ئاھاڭنى
تەكرارلىماقچى بولدىيۇ، ھەرقانچە قىلىپمۇ ياخشى چالالمىدى،
شۇنىڭ بىلەن ئۇ چېلىشتىن توختىدى. بىز ئۇندىمەي ئولتۇ-
رۇپ، كەچكى قۇياشنى تاغ كەينىگە ئۇزىتىپ قويدۇق، بۇ
ئاخشامنىڭ جىمجىتلىقىدىن بەھرىمەن بولدۇق. ئەتراپىمىز-
دىكى دۇنيانىڭ گۈزەللىكىگە بولغان ئورتاق ھېسسىياتىمىزدىن
بولسا كېرەك، بىز يېقىنلاشىپ كەتتۇق. كوللا ماڭا ئۆزىنىڭ
تەبىئەت لىرىكىسىنى ئوقۇپ بەردى. بۇ شېئىر مۇنداق:

گوللەرنى ئەللەيلەر يېشىل ياپراقلار،
بال ھەرە ئۇچمىدۇ گۈل ئەتراپىدا.
سېرىنگۇلگە ناخشا ئېيتىپ بەرگىلى،
بۇلبۇل مانا كەردى ئۇچۇپ كولباغقا.
يامغۇردىن كېيىنكى گۈلباغ سەھەرى،
بەرگىلەردىن توختىمايۋ سۈلار تامچىلار.
نېمىشقا بۇ گوللەر شۇ قەدەر گۈزەل؟
ھە، يامغۇر يۇغاچقا قالماپتۇ چاڭلار.
لەيلەيدۇ ئاسماندا قارا بۇلۇتلار،
ۋە لېكىن باغدىكى گۈزەل سېرىنگول،
زەڭگەر رەڭ ئاسمانغا شۇ قەدەر ئوخشار.

شۇ ئاخشىمى، كوللا ئىككىمىز باغدا ناھايىتى ئۇزاق
ئولتۇردۇق. شۇنىڭدىن كېيىن، بۇ ئوغۇل بالا بۇ يەرگە دائىم
كېلىدىغان، ھەر قېتىم كەلگىنىدە بىر شېئىر ئوقۇپ بېرىدى-
غان بولدى. تۆۋەندىكى ئۇنىڭ يەنە بىر شېئىرى، بۇ شېئىر

ھېسسىياتىنى قەلبىمگە ئورنىشىپ قالدى، بىر يىلىدىن كېيىن، مەن
بىر سۆزىنىمۇ خاتا قىلماي يېزىۋالالىدىم:

پائىز تاغ ئارقىغا ئوتقاشتەك قۇياش،
قىزىلغا بويالغان شەپەقتە ئاسمان.
ئۇپۇققا ئېسىلغان ھەسەن - ھوسەنلا،
ئەتىگە چىقىدۇ قاتتىق بىر بوران.
ھودۇققان قاغىلار غەربكە ئۇچار،
ئۇدۇللا قاراڭغۇ ئورمانغا بارار.
تېرەكلەر ئوستىدە شۇملار يالپراق،
تىمتاستۇر ھەممە ياق، پەقەت بىراقتىن
ھارۋا غىچىرلىشى ئاڭلىنار ھەر يان.
قىمىزىل ئاسمانغا تۇم قارا پەردە
قارتىلدى، ياسقاندەك بىر قەۋەت تۇمان.
يوپيورۇق يۇلتۇزلار چاقنايدۇ كۆكتە،
كىشىلەر ئارىسىغا كىلىپتۇ كېچە.

مەن كوللىنىڭ شېئىرلىرىنىڭ قەغەزگە ئەمەس، بەلكى
ئۇنىڭ كۆڭلىگە خاتىرىلىنىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ قالدىم. شۇنى-
داق ئېيتىش مۇمكىنكى، ئۇنىڭ شېئىرلىرى ئۇنىڭ خاتىرىسىدە
ۋە قەلبىدە ساقلىنىدىكەن. مېنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىم ئارىسىدا
باش قاتۇرۇپ بىر ۋاراق قەغەزگە شېئىر يازىدىغانلار ناھا-
يىتى ئاز، شېئىر، ئۇنى خاتىرىلەشكە چاغدا پەيدا بو-
لىدىغان نەرسە ئەمەس. بالىلارغا رەسىم بولمىسا بولمايدى-
غاندەك، شېئىر بولمىسىمۇ بولمايدۇ.

بىزنىڭ قەلبىمىز يېقىنلاشقان چاغدا شورامۇ ماڭا
ئۆزىنىڭ مەخپىيەتلىكىنى ئېيتىپ بەردى. بىر قېش كۈنى
بىز چاڭغا تېپىلغىلى ئورمانلىققا باردۇق. قۇياش غەربكە
قىيسايغانىدى. قىزىل رەڭلىك كەچكى شەپەق يورۇتقان
قارىغاي غوللىرى تاۋلىنىۋاتقان تۆمۈرگە ئوخشايتتى. بىز
ئورماننىڭ چېتىدە تۇرۇپ تەبىئەتنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىنى

ئاماشا قىلدۇق. شۇ چاغدا شورا ماڭسا تۆمۈر تۇمشۇق ھەققىدىكى شېئىرىنى ئوقۇپ بەردى:

قارىغاي پوستىدا تومەن مىڭ تارلار،
دەرەخكە قونۇشقان تۆمۈر تۇمشۇقلار.
تۇمشۇقى تارلارنى چىرتىپ قويغاندا،
ئاگلىنار - ئاگلانماس يەڭگىل چېلىنار.
قۇياشقا يانداشقان تار بەك ئىنچىكە،
زەپ تومدۇر زېمىنگە ئولانغان تارلار.
قىزىل پوست ئېگىدە بار مىس قوڭغۇراق،
قوڭغۇراق ئاداسى لەرزان ئاگلىنار.
شادلىمان ئويناپىدۇ تۆمۈر تۇمشۇقلار،
چىرتىدۇ، چىرتىدۇ تارنى توختىماي،
سۇپسۈزۈك ئاۋازى ئورمانىدا ياڭراپ،
ئورمانىمۇ توختىماي ئېيتار ناخشىلار،
يەنە بىر تار ئىزدەر تۆمۈر تۇمشۇقلار.

ۋاقىت بالىلىق ۋاقتىدا نەچچە ئون پارچە شېئىر يازدى. بۇ قىزچاق زېھرەك، سەزگۈر ئىدى. مەن ۋاقىتنى يازدىكى گۈگۈمنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىنىڭ مەپتۇن قىلىۋالغانلىقىنى، ئۇنىڭ دەريا قىرغىقىدا ئۇزاققىچە تۇرغانلىقىنى كۆرگەنىدىم. ئۇ مەجنۇنتالنىڭ سۇ يۈزىگە چۈشكەن شولىسىنى ۋە كۆك ئاسمان ئەكس ئەتكەن تىپتىنچ سۇ يۈزىنى تاماشا قىلىۋاتاتتى. ئۇ ماڭا ياز ئاخشىمى توغرىسىدىكى شېئىرىنى ئوقۇپ بەردى:

تىپتىنچ سۇ يۈزىدە ئەكس ئېتىدۇ،
دەرەخلەر، ئاق ئۆيلەر ۋە كۆپكۆك ئاسمان.
تۇرىمەن زۇمرەتتەك ئەينەك ئالدىدا،
ئالدىمدا بېپايان دۇنيا ئامايان.
بۇندا بىر قىزىل قۇياش، توپ - توپ بۇلۇتلار،
ئۇندا يۇلتۇز تىنماي كۆز چىمرلىتار.

قوشلار قۇياش بىلەن خوشلاشمىش ئوچۇن،
چوك يولنىڭ ئوستىدىن بۇلۇققا ئوچار،
تاگلا. كىم چالماقتا مەيۋەت سازىنى،
ياڭرايدۇ ئۆزگىچە مۇزىكا سادا.
كوبلەيدۇ كۆك ئاسمان، دەرەخ، ئاق ئۆيلەر،
ئاگلىدىم ئولارنىڭ ناخشىلىرىنى
پەقەتلا كوگۇمسىدە كۆلنىڭ بويىدا.
پاتماقتا ئوتقاش قۇياش دېگىز يۈزىگە،
ئاق كەپتەر ئالدىرار قونالغۇسىغا.
ئەنە شەپەرەگلەر قوش پەنجە يېيىپ
چاپلىشىپ تۇرىدۇ دەرەخ كامىرىغا.
كۈن بويى ئەسكەن شامال ھالىمدىن كېتىپ،
كېچە چۈمپەردىسىگە مەھكەم پۇركەنگەن
تاغ جىلغىسىدا كەتتى ئۇيقۇغا.

ھەر ئۆتكەن كۈز پەسلى كىشلەي دېگەندە، بالىلار يازلىقىن خوشلىشاتتى. بىز ئۆزىمىزنىڭ كاۋچۇك دەرىخى يېنىغا كېلىپ، يازنى، ياۋا غازلارنى، ئىلىق باش كۈز كۈنلىرىنى تەسۋىرلەيدىغان شېئىرلارنى يازاتتۇق.

بالىلىق دەۋرىدىكى تەسەۋۋۇر قىلىش جەريانىدا شەكىللەنگەن يارقىن ئوبرازلار ئېتىبار بېرىش ۋە ماختاشقا ئەرزىيدۇ، بۇ يارقىن ئوبرازلار بالىلار ئوچۇن ئېيتقاندا ناھايىتى ئەھمىيەتلىك. مەن شېئىر ئىجادىيىتىنى بالىلارنىڭ مەنىۋى جەھەتتىكى ئېھتىياجىغا ئايلاندۇرۇش ئوچۇن تىرىشتىم. ئۇلارنى ئەڭ نادىر شېئىرلارنى كۆپرەك ئوقۇيدىغان قىلىش ئوچۇن، بىز كىچىككىنە بىر شېئىرىي ئەسەرلەر بۇلۇڭى تەسىس قىلدۇق. بۇ، شېئىر ئىجاد قىلىش تېخى مەنىۋى ئېھتىياجىغا ئايلانمىغان ئوقۇغۇچىلار، شېئىرىي قىلغا بولغان سەزگۈرلۈكىنى يېتىلدۈرۈشكە تېگىشلىك بالىلار ئوچۇن ئېيتقاندا، ئىنتايىن ئەھمىيەتلىك ئىدى. مەن يەنە بىر قېتىم تەكتلەپ كۆرسىتىمەنكى، بالىلىق دەۋرىدىكى شېئىر ئىجادىيىتىنى تالانتنىڭ سىمۋولى دەپ قاراشقا بولمايدۇ. ئۇ

خۇددى رەسىم سىزىشقا ئوخشاش نورمال ھادىسە. ئەمەلىيەتتە ھەممە بالىلار رەسىم سىزىدۇ، بەلكى ھەممىسىمۇ رەسىم سىزىپ باققان. لېكىن، پېداگوگ بالىلارنىڭ كۆز ئالدىدا ئەتراپىمىزدىكى دۇنيانىڭ گۈزەللىكى ۋە تىلىنىڭ گۈزەللىكىنى نامايان قىلغان چاغدىلا، ئاندىن شېئىر ئىجادىيىتى بالىلارنىڭ كۈندىلىك مەنىۋى ئېھتىياجىغا ئايلىنالايدۇ. خۇددى مۇزىكا بولمىسا، مۇزىكىغا بولغان قىزىقىشنىڭ قوزغىلىلى بولمىغىنىدەك، شېئىر ئىجاد قىلىش پائالىيىتى بولمىسا، شېئىر ئىجاد قىلىش قىزىقىشى بولۇشى مۇمكىن ئەمەس.

پوشكىن بىلەن ھېينىنى، شېۋچىنكو بىلەن لېشا ئۇكرائىنكانى ياقتۇرىدىغان بىر كىشى، ئەتراپىدىكى بارلىق گۈزەل شەيئىلەرنى كۆڭۈلدىكىدەك بايان قىلىپ بېرىشنى خالايدىغان بىر كىشى، مۇۋاپىق سۆز - جۈملىلەرنى كۆڭۈل قويۇپ ئىزدەشنى، گۈزەل نەرسىنى ئىزدىدىم دەپ بىلدىغان بىر كىشى، ئىنسانىيەتنىڭ گۈزەللىك ئۇقۇمىنى ئالدى بىلەن باشقىلارنىڭ غۇرۇرىغا ھۇرمەت قىلىش دەپ بىلدىغان ۋە كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئەڭ ئىناق مۇناسىۋەت — كومۇنىزملىق مۇناسىۋەتنى تۇرغۇزغان بىر كىشىنىڭ قوپال، نومۇسسىز ئادەم بولۇپ قېلىشى مۇمكىن ئەمەس.

بىزنىڭ «گۈزەللىك باغچىمىز»

1 - يىللىقىنى ئاخىرلاشتۇرۇش ئالدىدىكى بىر ئەتىياز كۈنى بىز «گۈزەللىك باغچىسى» نى بەرپا قىلىشقا باشلىدۇق. بۇ، بالىلار بۇرۇنلا ئارزۇ قىلغان ئىش ئىدى. بىزنىڭ تەسەۋۋۇرىمىزدا بۇ باغچا جىمجىت مۇھىتتى بىلەن تەبىئەتنىڭ گۈزەللىكىنى نامايان قىلىشى، شۇنداقلا كىشىلەر بىر جۇپ قولى بىلەن ياراتقان سۈنئىي گۈزەللىكنى ئەكس ئەتتۈرۈشى كېرەك ئىدى. مەن بۇ باغچىدا ئۆسۈملۈك سورتلىرىنى يىلسېرى كۆپەيتىشنى پىلان قىلدىم. بىز بۇ يەردە ئەمگەك قىلىپ ۋە دەم ئېلىپ باھارنى كۈتۈۋالدۇق ۋە ياز بىلەن خوشلاشتۇق.

بالىلار مەكتەپ بىلەن چاتقاللىق ئارىسىدىن بىر پارچە بوش يەر تاپتى. بۇ يەر قويۇق ئوت - چۆپلەر ئۆسكەن تار ساينىڭ يانتۇ يېرىگە يانداشقانىدى. يامغۇر ياغقان چاغلاردا ھەمىشە بۇ يەرگە ناھايىتى كۆپ سۇ يىغىلىپ قالاتتى. بىز بۇ يەردىكى ئوت - چۆپلەرنى چانۇبتىپ، ئۇنى ياپيېشىل چىمەنلىككە ئايلاندۇرماقچى بولدۇق.

«بىزنىڭ باغچىمىز پېشىللىق دۇنياسىغا ئايلىنىدۇ، — دېدىم مەن بالىلارغا. — تارساينىڭ يانتۇ يېرىگە تېرىغان سوغىگۈللەر پېلەك تارتىپ، تەبىئىي باراڭغا ئايلىنىدۇ، چاتقاللىقتىمۇ بۇلبۇل ۋە سوپىسوپىياڭلار ياشايدىغان بولىدۇ.»

بىزنىڭ باغچىغا بولغان تەسەۋۋۇرىمىز بالىلارنى ئىلھاملاندۇردى. ئۇلار نۇرغۇن ئىشلەپ، قۇرۇق يەرنى چىمەنلىككە ئايلاندۇرالايتتى. چىمنى ئوتلاقتىن بىر پارچە - بىر پارچىدىن

كۆچۈرۈپ كېلىشكە، ئۇنى يېيىتقاندىن كېيىن يەنە ئۇنى دائىم سۈغىرىپ تۇرۇشقا توغرا كېلەتتى. كىچىك چىمەنلىكنى سۈغىرىش ئۇچۇن، بالىلار يامغۇر يېغىشنى تۆت كۆز بىلەن كۈتۈشتى. بىز ئورمانلىقتىن بىرمۇنچە سوغىكۈل نوتىلىرىنى تېپىپ كېلىپ يانتۇلۇققا تىكتۇق. بىز بەك تەلەيلىك ئىكەنمىز، بۇ يازدا يامغۇر سۇيى يېتەرلىك بولدى، هەممە ئۆسۈملۈكلەر ناهايىتى باراقسان بولدى، بىز ئورمانلىقتىن يەنە لەچچە ئون تۇپ مەرۋايىستىكۈل يىلتىزىنى كولىۋېلىپ چىمەنلىكنىڭ بىر بۇلۇڭىغا تىكتۇق. بىز بۇ يەرگە ئۇچ تۇپ ياۋا قىزىلگۈلنى تىكىپ ئۇلارغا نۇرغۇن ئەتىر گۈللەرنى ئۇلىدۇق. بۇ يەر گۈللەر دۇنياسىغا ئايلىنىشى كېرەك ئىدى. بىز چىمەنلىكنىڭ ئەتراپىغا شاپتۇل كۆچىتىنى تىكتۇق. بالىلار يەنە بۇ يەردە نۇرغۇنلىغان ياۋا گۈللەرنىڭ بولىشىنى ئۇمىد قىلاتتى. شۇنىڭ بىلەن، جۇخار ۋە باشقا ياۋا ئۆسۈملۈكلەرمۇ كۆچۈرۈپ كېلىندى. بىز كەچكۈزگىچە ئېچىلىپ تۇرىدىغان نەچچە تەشتەك جۇخار گۈلىنى كۆچۈردۇق. يەنە ۋاله بۇ يەرگە ئاپتاپپەرەس تېرىدى. بالىلار چىمەنلىكنىڭ بىر چېتىگە بىر ئوچۇم قارا بۇغدايىنمۇ تېرىپ قويدى. نىنا بىلەن ساشانىڭ دادىسى بىزگە ئىككى تال ئالما قەلەمچىسى ئەكىلىپ بەردى. ۋېتكا ماكا مومىسىنىڭ نۇرغۇن كۈركۈمگۈل باقىقانلىقىنى ئېيتتى. شۇنىڭ بىلەن، بىز ئۇنىڭكىدىن نەچچە تال كۈركۈم ئۇرۇقىنى ئەكىلىپ تېرىدۇق. بىر ياز كۈنى بىز ئورمانلىقتا ناهايىتى ئېگىز ئۆسكەن، چېچەكلەپ تۇرغان لىپا دەرەخنى، نۇرغۇن هەسەل هەرىلىرى شارچىلار ئارىسىدا غۇڭۇلداپ ئۇچۇپ يۈرگەنلىكىنى كۆرۈپ قالدۇق. پۇتۇن ئورمانلىق گويا چىلتار چېلىنۋاتقاندەك غۇڭۇلداپ كەتكەندى. تەبىئەتنىڭ گۈزەل مەنزىرىسى بالىلارنىي مەپتۇن قىلىۋالدى. ئۇلار ئۇ يەردە جەمئەت تۇرۇشاتتى، ئۇلار «گۈزەللىك باغچىسى»نىڭ چۆرىسىگۈمۇ

نەچچە تۇپ لىپا دەرەخى تىگىشنى ئىنتايىن ئارزۇ قىلاتتى، كۈزدە بىز ئورمانلىققا بېرىپ بىرمۇنچە كۆچەتلەرنى قوميرىپ كېلىپ دەرەخلىك يول ياسىدۇق، «لىپا دەرەخلىرى چوڭايغان چاغدا، ــ دەپ تەسەۋۋۇر قىلاتتى بالىلار، ــ ئۇلارنىڭ باراقسان شاخلىرى گىرەلىشىپ بىر ياپيېشىل كارىدورنى شەكىللەندۈرىدۇ.»

هەر بىر سىنىپ ئۆزلىرىنىڭ «گۈزەللىك باغچىسى» نى بەرپا قىلىشقا باشلىدى، بەلكى ئۇلار ئۆزلىرىگە خاس ئۇسلۇبىنى نامايان قىلماقچى بولاتتى. 1955 - يىلى، مەكتەپ ئورتاق بولغان «گۈزەللىك باغچىسى»نى قۇرۇشقا باشلىدى. مەكتەپ بىناسىنىڭ يېنىدا بىر ئەتىرگۈل باغچىسى بەرپا قىلىندى. بۇ يەرگە نەچچە ئون تۇپ ياۋا ئازغان كۆچىتى تىكىلدى. بىز بۇ ياۋا ئازغانلارغا هەر خىل سورتلۇق ئەتىر گۈللەرنى ئۇلىدۇق. گۈللۈك يىلدىن - يىلغا گۈزەللىشىپ كەتتى. هەر ئەتىياز، ياز پەسىللىرىدە بۇ يەر گۈل دېگىزىغا ئايلىناتتى. هەممەيلەن بۇ يەرگە كېلىپ تەبىئەت ۋە ئەمگەك ياراتقان گۈزەللىكنى تاماشا قىلاتتۇق.

ئەتىرگۈللۈك پۈتۈن مەكتەپنىڭ ئىپتىخارى بولۇپ قالدى. پەقەت مەكتەپنىڭ پاراۋانلىق ئەمگەكلىرىدە ئىپادىسى كۆرىنەرلىك بولغان سىنىپلارلا ئەتىرگۈللۈكنىڭ خوجايىنى بولالايتتى. بۇ شەرەپلىك ۋەزىپە دائىم تۆۋەن يىللىق ۋە ئوتتۇرا يىللىق سىنىپ كوللېكتىپلىرىغا تاپشۇرۇلاتتى. ئۇلارنىڭ هەر كۈنى نەچچە ئون تال گۈلنى ئۈزۈپ، هەرقايسى سىنىپلارغا، ئوقۇتقۇچىلارغا، ئانىسىغا، كېسەللەتتىكى مۇنەۋۋەر ئەمگەكچىلەرگە تەقدىم قىلىشقا يول قويۇلاتتى، كۈزلۈك يېغىم باشلانغان كۈنلەردە بالىلار چوڭ بىر دەستە گۈل تىزىپ، سوتسىيالىستىك ئەمگەك مۇسابىقىسىدە ئۇتۇپ چىققانلارغا تەقدىم قىلاتتى.

گۈزەللىك يارىتىش ئۈچۈن قىلىنغان ئەمگەك گۈزەللىك قانۇنىيىتى ئالىيجانابلاشتۇرۇپ، ھەرقانداق شەيئىگە سوغۇق پوزىتسىيە تۇتۇش ھادىسىسىنىڭ كېلىپ چىقىشىنىڭ ئالدىنى ئالالايدۇ، بالىلار زېھنىن ئۈچۈن گۈزەللىك يارىتىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەنە ئۆزىنى تەخمۇ ئالىيجانابلاشتۇرۇپ، تەخمۇ پاك، تەخمۇ گۈزەللەشتۈرەلەيدۇ.

تۇرمۇشتا ھەر ۋاقىت باشقىلارغا كۆڭۈل بۆلۈش لازىم

تۇرمۇش كىشىلەرگە شۇنى ئىسپاتلاپ بەردىكى، ئەگەر بالىدا پەقەت «بەھرىمەن بولۇش» خۇشاللىقىلا بولۇپ، ئەمگەك ۋە جىددىي روھىي تىرىشچانلىق ئارقىلىق ئېرىشىدىغان خۇشاللىق بولمىسا، ئۇنىڭ قەلبى ھەمىشە سوغۇق، رەھىمسىز مۇئامىلە قىلىدىغان بولۇپ قېلىشى مۇمكىن.

باشقىلار ئۈچۈن ياخشى ئىش قىلىش، بالىلارنى ئالىيجانابلاشتۇرىدىغان غايەت زور ئەخلاقىي كۈچ، بىزنىڭ مەكتەپلىرىمىزنىڭ مۇھىم تەربىيە ۋەزىپىلىرىدىن بىرى. ئوقۇغۇچىغا ئۇنىڭ ئەتراپىدا باشقىلارنىڭ يارىدەمگە، كۆڭۈل بۆلۈشكە، كۆيۈنۈشى ۋە ھېسداشلىق قىلىشىغا موھتاج نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ بارلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلدۇرۇشتىن ئىبارەت ئەڭ مۇھىمى، بالىلارنىڭ ۋىجدانى ئۇلارنى بۇنداق كىشىلەرنىڭ قېشىدىن كۆرمەسكە سېلىپ ئۆتۈپ كېتىشكە پول قويمايدىغان قىلىش، شۇنىڭدەك ئۇلارنى ئۆزىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى شەخسىيەتسىز ئارزۇ تۇيغۇلىرىدىن باشقىلارغا ياردەم قىلىدىغان قىلىش كېرەك.

بالىلارنىڭ باشقىلارغا ياخشى ئىش قىلىپ بېرىشتىن ئىبارەت ياخشى ئارزۇسى قەلبى ئازابلانغان ۋە بەختسىز كىشىلەرگە بولغان ھېسداشلىقىدىن كېلىدۇ. كىشىنىڭ ئەڭ زور لەززەتلىنىشى باشقىلارنىڭ روھىي دۇنياسىغا كۆڭۈل بۆلۈش، باشقىلارنىڭ بەختسىزلىكلىرىنى بايقىشىدىن باشـ

لىنىدۇ. بۇ نۇقتا بولمىسا، ھەرقانداق ئەخلاق گۈزەللىكى بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. مېنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىم «كۆڭۈللۈك مەكتەپ»تىكى چېغىدىلا، ئىنسانىيەتنىڭ ئەخلاقىي گۈزەللىكىنىڭ سەپىرىگە تۇنجى قەدەمنى باسقانىدى: ئۇلار ئىنسانپەرۋەرلىكنىڭ ئاساسىي ئادىدىي ساۋاتلىرىنى چۈشىنىپ بولغانىدى، كۈندىلىك تۇرمۇشتا ئۇلار ئۆزلىرى ئۇچراشقان كىشىلەرنىڭ ئازابىنى، غەم - غۇسسىسىنى ۋە ئەندىشىسىنى كۆزىتىشنى ئۆگىنىۋالغانىدى. باللىق دەۋردە ھەر ۋاقىت باشقىلارغا كۆڭۈل بۆلۈش، باشقىلار بىلەن غەم - قايغۇدا بىللە بولۇش پەزىلىتىنى بىلگەنىدىلا، ئاندىن بۇ ئۇنىڭ ئۆمۈرلۈك ئەخلاقىي قىياپىتىگە ئايلىنالايدۇ، ئۇنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىدىكى ئالاھىدىلىكلەرنىڭ بىرى بولۇپ قالالايدۇ.

مەن ھەمىشە ئوقۇغۇچىلىرىمنى باشقىلارنىڭ بەختسىزلىكلىرىنى ماھىرلىق بىلەن چۈشىنىدىغان، ئىمكانىنىڭ بارىچە ئۆزىنى ھېسداشلىق، ياردەم، ھەمخورلۇققا موھتاج كىشىلەرنىڭ ئورنىغا قويۇپ، ھالىغا يەتكەن ھالدا ئۇلارنىڭ ئەھۋالى ۋە قىيىنچىلىقىنى ھېس قىلىدىغان قىلىپ تەربىيىلەپ كەلدىم. باشقىلارنىڭ قايغۇسىنى باللارنىڭ ئۆز قايغۇسىغا ئايلاندۇرغاندا، بۇ خىل قايغۇ بالىنىڭ ياردەمگە موھتاج ئاشۇ كىشىلەرگە قانداق ياردەم بېرىش ھەققىدە ئويلىنىشقا تۈرتكە بولالايدۇ. ئەمەلىيەت ئىسپاتلىدىكى، كىشىلەر ئارىسىدىكى ئۆزئارا مۇناسىۋەت ۋە كىشىلەر ئارىسىدىكى مەنىۋى ئالاقە ئىنسانپەرۋەرلىك تەربىيىسىدە پەۋقۇلئاددە تەسىرگە ئىگە. ئىنسانىيەتنى سۆيۈش قوشنىلىرىغا ياردەم بېرىشكە قارىغاندا تېخىمۇ ئاسان. ئىنسانىي بىلىش ئۇچۇن، كونكرېت ئادەمنى بىلىش كېرەك. ئەگەر بالا ئۆز دوستىنىڭ ھەسرىتى، ئۆتۈنۈش، قايغۇ ئالامەتلىرى چىقىپ تۇرغان كۆزلىرىدىن ئۇنىڭ قەلبىدىكى ئازابىنى ھېس قىلالمىسا، بالىنىڭ قەلبىنى دوستىنىڭ

بەختسىزلىكى تەۋرىتەلمىشى مۇمكىن ئەمەس. كىشىلىك تۇرمۇشىنىڭ بارلىق تەرەپلىرىنى (بەخت بىر تەرەپ، بەختسىزلىكمۇ بىر تەرەپ) چۈشەنمەيدىغان بىر بالا مەكتەپكۇ باشقىلارغا كۆڭۈل بۆلۈشكە ماھىر، باشقىلارغا ھېسداشلىق قىلىدىغان ئادەم بولالمايدۇ.

يىراقتىن ئېغىز ئېچىشنىڭ ھاجىتى يوق، بىزنىڭ سىنىپ تىمۇ نۇرغۇنلىغان ئازابلىق ئىشلار بولۇپ ئۆتكەن. كوللېكتىپ يۇقىرى كەيپىياتقا تولغان، بالىلارنىڭ خۇشال كۈلكە - چاقچاقلىرىغا تولغان پەيتتە، مەن ئايرىم بالىلارنىڭ كۆزلىرىدىن مەيۇسلۇك چىقىپ قالغانلىقىنى بايقاپ قالاتتىم. ۋالە مەكتەپكە كىرىپ ئوچ يىلدىن كېيىن، ئۇنىڭ دادىسىنىڭ سالامەتلىكى تۈيۈقسىز يامانلاشتى، قىزچاق پات - پات چوڭقۇر ئويغا چۆمۈپ، زۇۋان سۆرەي يۇرەتتى. نەنىنىڭ ئاپىسىنىڭ كېسىلى ناھايىتى ئېغىر بولۇپ، ئاچا - سىڭىل ئىككىسى پات - پات ئۆيدە قېلىپ، دادىسىغا قارىشىپ ئائىلە ئىشلىرىنى قىلاتتى. شورانىڭ مومىسىمۇ ئاغرىپ قېلىپ بىرنەچچە قېتىم بالىنستتا ياتتى، ئۇ بالىنستتا بەزىدە بىر ھەپتە. بەزىدە بىرەر ئاي يېتىپ قالاتتى. بۇ، شورا ئۈچۈن ئېيتقاندىمۇ بىر ئازابلىق ئىش ئىدى. مومىسى ئاغرىپ قالغان چاغلاردا بۇ ئوغۇل بالىغا ھاممىسى قارايتتى. ھاممىسى شوراغا ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلسىمۇ، بىراق مومىسىدىن ئايرىلىپ قېلىش ھامان ئۇنىڭ كۆڭلىنى بۇزاتتى. بىر قېتىم، سوغۇق بىر كەچ‌كۈز كۈنى، شورا مومىسىنى كۆرۈپ كەلمەكچى بولىدۇ، لېكىن، ھاممىسىغا ئېيتىپ قويمايلا كېيىنىپ قالىدۇ. نەتىجىدە، يولدا يامغۇردا قېلىپ سوغۇق ئۆتۈپ زۇكامداپ قالىدۇ. بىرنەچچە كۈندىن كېيىن ئۇمۇ مومىسى ياتقان ھېلىقى دوختۇرخانىدا يېتىپ قالىدۇ. ۋولۇدەنىڭ ئائىلىسىدىمۇ ناھايىتى چوڭ بەختسىزلىك يۈز بەردى. ئۇنىڭ ئاپىسى ئاقىلامچى بولۇپ،

هەر كۈنى ئاپتوبۇسقا ئولتۇرۇپ ئىشقا باراتتى. باش ئەتىيازلىق مەلۇم بىر كۈنى ئاپتوبۇس بىلەن ئاپتوموبىل سوقۇلۇپ كېتىپ، ۋولۇدەنىڭ ئاپىسى ئېغىر يارىلاندى. دوختۇرنىڭ ئېيتقىنىدىن قارىغاندا، ئۇ ئۆمۈرلۈك مېيىپ بولۇپ قالغۇدەك. دەل شۇ چاغلاردا، ۋولۇدەگە كۆپ كۆڭۈل بۆلگەن، ۋولۇدەنى توغرا تۇرمۇش يولىغا يېتەكلىگەن بوۋىسىمۇ كېسەل بولۇپ ئالەمدىن ئۆتتى.

كولەكتىك ئائىلىسىدىمۇ بەختسىزلىك يۈز بەردى، بىراق بۇ باشقا بىر خىل بەختسىزلىك ئىدى. ئۇنىڭ دادىسى زاكۇ مال يوشۇرغانلىقى ئۈچۈن قولغا ئېلىنىدى ھەمدە ئىككى يىل لىق كېسىلدى. ئائىلىدىكى ئەخلاقي كەيپىياتقۇ سەل پاكلاشتى، لېكىن بۇ ئىش كولە ئۈچۈن ئېيتقاندا، ئۇنى چۆچۈتكۈدەك چوڭ ئىش بولماسلىقى مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

مەن ھەر كۈنى بالىلارنىڭ كېلىشىنى كۈتۈۋالغاچ ئۇلارنىڭ سەبىي چىرايلىرىغا ئىنچىكىلىك بىلەن سەپسالاتتىم. بالىلارنىڭ غەمكىنلىك چىقىپ تۇرغان كۆزلىرى مۇرەككەپ تەربىيىلەش جەريانىدا ھەل قىلىش تەس بولغان ئىشنىڭ يۈز بەرگەنلىكىنى بىلدۈرۈشى مۇمكىن. ئەگەر بالىنىڭ قەلبىدە بىر بەختسىزلىك پەيدا بولسا، ئۇنداقتا دېققىتى چېچىلىش ھادىسىسى يۈز بېرىدۇ. بالا ئىنتايىن چىڭ تارتىلغان بىر تال تارغا ئوخشايدۇ. سەللا دېققەت قىلىنمىسا، ئۇنىڭغا تەگمەك ھامان، ئۇنىڭ ئازابلىنى قوزغاپ قويۇشى مۇمكىن. ھەربىر بالىنىڭ ئازابلىنىش تەسىراتى ئوخشاش بولمايدۇ، بەزى بالىلارغا سىز كۆيۈمچانلىق بىلەن بىرنەچچە ئېغىز سۆز قىلىپ قويسىڭىز، ئۇ يەڭگىللەپ قالىدۇ، بەزى بالىلارغا قىرغىن سۆزلەر ئەكسىچە ئۇنىڭغا يېڭى ئازاب بېغىشلايدۇ. بۇنداق ئەھۋالدا، ئوقۇتقۇچىنىڭ تەربىيىلەش سەنئىتى ئۇنىڭ پاراسىتىگە تايىنىدۇ. ھەرقانداق قەلبىنى ئايالىنى ئۆگىنىش

ۋەلىش، ئوقۇغۇچىدا يېڭى ئازابلىنىشنى كەلتۈرۈپ چىقارماسلىق، قەلب يارىسىنى تاتلىماسلىقنى ئۆگىنىۋېلىش لازىم. بەختسىزلىك ئازابلاۋاتقان، كۆڭلى پاراكەندە بولۇۋاتقان ئوقۇغۇچىنىڭ ئادەتتىكى چاغلاردىكىدەك بېرىلىپ ئۆگىنىشى مۇمكىن ئەمەس. چۈنكى قايغۇ - ھەسرەت ئۇنىڭ كاللىسىدا ھەمىشە ئايلىنىپ يۈرىدۇ. ئوقۇتقۇچى ئۇچۇن ئېيتقاندا، ئەڭ مۇھىمى بالىلارنىڭ ئازابىنى، قايغۇسىنى ۋە باش قېتىنچىلىقىنى بايقاشقا ماھىر بولۇشتىن ئىبارەت. بايقاشقا ماھىر بولۇپلا قالماي، بەلكى ئۇلارنىڭ قايغۇلۇق ھېسسىياتىنى چۈشىنىشكىمۇ ماھىر بولۇش لازىم. ئوقۇتقۇچىنىڭ بالىنىڭ قايغۇسىغا بولغان پوزىتسىيىسىنىڭ قانداق بولۇشى، ئوقۇتقۇچىنىڭ بالىنىڭ پسىخىكىسىگە بولغان چۈشەنچىسى ۋە تەسىرلىنىش ئېقتىدارىنىڭ قانداق بولۇشى، پېداگوگىكا سەنئىتىنىڭ شەكىللىنىشىنىڭ ئاساسى.

دەرسخانىدا، قايغۇنىڭ ئازابلىشىغا ئۇچراۋاتقان بالىدىن سوئال سوراشقا، ئۇنىڭدىن چوقۇم دەرسنى بېرىلىپ ئۆگىنىشنى ۋە تىرىشىشنى تەلەپ قىلىشقا بولمايدۇ، ئۇنىڭدىن نېمە ئىش بولغانلىقىنى سۈرۈشتۇرۇشكە تېخىمۇ بولمايدۇ. چۈنكى بۇنداق قىلىش ئۇنىڭ قايغۇسىنى قوزغاپ قويىدۇ، ئەگەر بالا ئوقۇتقۇچىغا ئىشەنسە، ئەگەر ئوقۇتقۇچى بالا بىلەن دوست بولالىسا، ئۇنداقتا بالا ئۆزىنىڭ بەختسىزلىكىنى ئىرىنىي ئوقۇتقۇچىغا ئېيتىپ بېرىدۇ. ئەگەر ئۇ زادى ئۇنداقمىسە، بۇ سەبىي قەلبىنىڭ يارىسىغا تەگمەسلىك لازىم... تەربىيىلەش جەريانىدا، ئەڭ قىيىنى بالىغا باشقىلارنىڭ ھېسسىياتىنى چۈشىنىش ۋە تەسىرلىنىشىنى ئۆگىتىشتىن ئىبارەت. بالا چوڭايغانسېرى ئوقۇتقۇچىنىڭ ئۇنىڭ ھېلىقى (ئوبرازلىق قىلىپ ئېيتقاندا) قەلب تارىغا (بۇ قەلب تارىنىڭ سادالىق كۆپ ھاللاردا ئالىيجاناب كەيپىياتنى شەكىللەندۈرىدۇ) تېگىش

شى شۇنچه قىيىنلىشىدۇ.

ئوقۇتقۇچى بالىغا باشقىلارنىڭ ھېسسىياتىنى كۆزىتىشنى باشقىلارنىڭ ئىچكى دۇنياسىنى چۈشىنىشنى ئۆگىتىش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن بالىنىڭ ھېسسىياتىنى قەدىرلىشى، بولۇپمۇ بالىنىڭ قايغۇلۇق كەيپىياتىغا ئېتىبار بېرىشى لازىم. چوڭلار بىلەن بالىلار ئوتتۇرىسىدىكى ھېسسىياتقا تولغان ئەخلاقىي مۇناسىۋەتتىدە، چوڭلارنىڭ بالىدىكى كۆڭۈلسىزلىكىنى تۇغدۇرۇش ئۈچۈن يەڭگىللىك بىلەن: «بالام، سەن ئۆزۈڭنىڭ ئازابىنى مۇبالىغە قىلىۋېتىۋاتىسەن...» دېيىشتىنمۇ ئارتۇق بىمەنە ئۇسۇل يوق.

ئوقۇتقۇچى بالىلارنىڭ ئىچكى پائالىيىتىنى ئىگىلەشكە ماھىر بولۇشى لازىم. بۇنى مەلۇم بىر خىل مەخسۇس ئۇسۇل بىلەن ئىشقا ئاشۇرۇش مۇمكىن ئەمەس، پەقەت ئوقۇتقۇچىنىڭ يۈكسەك دەرىجىدىكى تەربىيىلەش سەنئىتى ۋە ئالىيجانابئەخلاق تۇيغۇسىغا تايىنىپ ئەمەلگە ئاشۇرغىلى بولىدۇ. بالىنىڭ ئازابى مەيلى قانداق سەۋەبتىن پەيدا بولغان بولسۇن، ئۇ ھامان مەلۇم ئورتاق نەرسىگە ئىگە بولىدۇ، ئۇ بولسىمۇ، پەرىشانلىق، قايغۇ چىقىپ تۇرغان كۆزلەردىن بىلىنىپ تۇرىدىغىنى. بالىلاردا بولۇشقا تېگىشلىك بولمىغان، كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان چوڭقۇر ئوي، سوغۇق مۇئامىلە، مەيۈسلۈك ۋە تەنھالىقتىن ئىبارەت. بەختسىزلىكنى باشتىن كەچۈرۈۋاتقان بالىلارنىڭ ھېچقايسىسى ئويۇن ئويناشنى خالىمايدۇ، شۇنىڭدەك ھەمراھلىرىنىڭ قىزغىنارلىق ئويۇنلىرىغىمۇ دىققەت قىلمايدۇ. ھېچقانداق نەرسە ئۇنى ئازابتىن قوتۇلدۇرالمايدىغاندەك قىلىدۇ. گۆدەك بالىلارغا بولغان ئەڭ ياخشى ياردەم شۇكى، ئۇنىڭ ئازابىنى تەڭ كۆتۈرۈش. شۇنداقلا ئۇنىڭ قەلبىنىڭ چوڭقۇر يېرىدىكى جاراھەتكە تەگمەسلىك لازىم. قوپاللىق بىلەن ئارىلاشىش

بالىنىڭ نەپرىتىنى قوزغايدۇ، ئۇنى كۆڭلى قايتىماسلىق، ئۇمىدسىزلەنمەسلىك، ئۆزىنى بېسۇۋېلىشقا دەۋەت قىلىش لازىم. ئەگەر سىلەرنىڭ ئاراڭلاردا ھېسسىيات يېتەرسىز بولسا، ئۇنداقتا بالا سىزنىڭ نەسىھەتلىرىڭىزنى كىشىنى بىزار قىلىدىغان ۋالاقلاش دەپ قارىشى مۇمكىن...

بالىغا باشقىلارنىڭ ھېسسىياتىنى ھېس قىلىشنى ئۆگىتىش، يەنە ئوقۇتقۇچىنىڭ ئۆزىنىڭ ئەخلاق تۇيغۇسىنى ئۇنىڭغا ئۆتكۈزۈشىنى دېمەك بېرىدۇ. باشقىلارنىڭ پىسخىك ھالىتىگە بولغان چوڭقۇر چۈشەنچە بولمىغاندا، ھەرقانداق ئەخلاق تۇيغۇسىنىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. بۇ خىل چۈشىنىش پەقەت بالا ئازابلىنىۋاتقان ۋە بەختسىزلىككە ئۇچرىغان كىشىنىڭ ھېسسىياتىنى بىۋاسىتە ھېس قىلغان چاغدىلا ئاندىن پەيدا بولىدۇ.

ساشانىڭ مومىسى ئاغرىپ قېلىۋىدى، ئۇ جىمغۇر، غەمكىن، شۇنداقلا ئازۇكلىشىپ كەتتى. ئەگەر كىم ئۇنىڭغا گەپ قىلىپ قالسا، گويا ئۇنىڭ يارىسىغا تېگىپ كەتكەندەك، ئۇ غودۇراپ قالاتتى. مەلۇم بىر كۈنى ئۇنىڭ ئورلۇق يوغان كۆزلىرىگە ياش تولۇپ قاپتۇ. بالىلار يۈگۈرۈشۈپ كېلىپ ماڭا: «ساشا يىغلاۋاتىدۇ» دېيىشتى. ئەگەر سىز ئۇلار بالا بولغانلىقى ئۈچۈنلا ھەمراھلىرىغا ۋە چوڭلارغا بولغان ھېسداشلىقنى ئىپادىلەيدۇ دەپ قارىسىڭىز، ئۇنداقتا سىزنىڭ بۇ قارىشىڭىز گۈدەكلىك بولۇپ قالىدۇ. باشقىلارغا ھېسداشلىق قىلىشنى ئۆگىنىۋېلىشنى مەلۇم كىشىلەر ئۆگىتىشى بەلكى بالىغا تۇنجى قەدەمنى مۇستەقىل بېسىشنى ئۆگەتكەندەك ئەستايىدىللىق، سەۋرچانلىق، ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئۆگىتىشى لازىم. ھېسداشلىق قىلىش تەبىئىي ھالدا ئەلبەتتە شەكىللەنگەن تونۇش ساھەسىدىكى ئەڭ تازۇك قىسىم. تەجرىبىلىك ئوقۇتقۇچى ئۇچۇن ئېھتىياتدا ھېسداشلىق تۇيغۇ-

سىنى يېتىلدۇرۇشنىڭ قۇدرەتلىك ۋاستىسى تىلدۇر.

مەن ساشانىڭ سىنىپتا يوق بولغان ۋاقىتىدىن پايدىلىنىپ بالىلارغا مۇنداق دېدىم: «ئەگەر بىرى قايغۇدا قالغان بولسا، سەن بۇنى بايقىغاندىن كېيىن ئالاھىدە سەپسېلىپ كەتمىگىن. ھازىر بىزنىڭ ساشا ئىنتايىن قايغۇرماقتا. چۈنكى ئۇنىڭ بىردىنبىر تۇغقىنى — مومىسى ئاغرىپ ئورۇن تۇتۇپ قالدى (ئۇ ئۆزىنىڭ ئاپىسىنى ئېسىگە كەلتۈرەلمەيدۇ)، بەلكىم دوختۇرخانىدا يېتىپ قېلىشى مۇمكىن. ئۇنداقتا ساشاغا كىم قارايدۇ؟ سىلەر ئويلاپ بېقىڭلار، مۇبادا سىلەر ئۇنىڭ ئورنىغا چۈشۈپ قالغان ئەھۋال ئاستىدا، نېمىنىڭ قايغۇ ئىكەنلىكىنى بىلگەن بولاتتىڭلار. سىلەر بىر يول بويىدا ئۇچراتقان ھېلىقى بوۋاينى ئەسلىيەلەمسىلەر؟ ئۇنىڭ غەمكىن كۆزلىرى ئېسىڭلاردىمۇ؟ شۇ چاغدا سىلەر چوقۇم بوۋاينىڭ قايغۇرىدىغان ئىشى بارلىقىنى بىلىۋالغانىدىڭلار. ئۇنداقتا، سىلەر نېمىشقا ساۋاقدىشىڭلارنىڭ كۆزىدىن مەيۇسلۇق چىقىپ تۇرغانلىقىنى بايقىيالمايسىلەر؟ سىلەرنىڭ ئاراڭلاردا بەزىلەر ساشانىڭ خېلى كۈنلەردىن بېرى جىمغۇرلىشىپ كەتكەنلىكىنى بايقىغان ئەمەسمۇ. ساشانىڭ ئۆزى سىنىپتا، ئەمما كۆڭلى مومىسىنىڭ كاربۇتىنى قېشىغا ئۇچۇپ كەتكەن. ئەگەر ئۇ بىرنەچچە كۈن ئۆيىدە بولۇپ قالسا، ئۇنىڭدىن نېمە ئۇچۇن مەكتەپكە كەلمىگەنلىكىنى سورىماڭلار، ئادەم ئۆزىنىڭ بەختسىزلىكىنى ئاسانلىقچە سۆزلەپ بەرمەيدۇ، ئەگەر سىلەر باشقىلارنىڭ قايغۇرىدىغان ئىشى بارلىقىنى بايقاپ قالساڭلار، قىزىقسىنىپ سۈرۈشتۈرۈپ يۈرمەڭلار، بەلكى ئۇنىڭغا ياردەم بېرىڭلار ۋە قەيرىنداشلىق قىلىڭلار. بىزنىڭ كوللېكتىپىمىزدا ئەگەر بىرى بەختسىزلىككە ئۇچرىسا، سىلەر ھەممە ئىشنى ئىنتايىن ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئىشلىشىڭلار لازىم. چۈنكى بىرەر ئېغىز سۆز، بىرەر ھەرىكەت ئۇنىڭ ئازابىنى

بىنى كۆچەيتىپ قويۇشى مۇمكىن. سىلەر ئويلاپ كۆرۈڭلار، بىز ساشا ۋە ئۇنىڭ مومىسى ئۇچۇن قانداق ئىش قىلىپ بېرەلىشىمىز مۇمكىن؟ بۇ يەردە، مەن سىلەرگە شۇنى ئاگاھلاندۇرۇپ قويماقچىمەنكى، باشقىلارغا ياردەم بېرىش ھەرگىز ئۆزىنى كۆرسىتىش ئۇچۇن ئەمەس. مەسىلەن ئېيتايلۇق، «قاراڭلار، مەن نېمىدېگەن ياخشى — باشقىلارغا ياردەم بەردىم» دېيىلسە، بۇنداق ياخشى ئىش قىلىش باشقىلارغا كۆرسىتىش ئۇچۇن قىلىنغان بولۇپ، بۇ، تولىمۇ ياخشى بولمايدۇ. ئەگەر سەمىمىيلىك بىلەن ياردەم بېرىش چىقىش قىلىنمايدىغان بولسا، ئۇنداقتا، ئۆزىنى كۆرسىتىش ئۇچۇن قىلىنغان ھەرقانداق «ياخشى ئىش» سېنىڭ قەلبىڭنى ئاق كۆڭۈل قىلالمايدۇ.»

ساشا سىنىپقا كەلگەندىن كېيىن، مەن دەرھال گەپنىڭ تېمىسىنى يۆتكىدىم، بالىلارمۇ بۇ نۇقتىنى ھېس قىلىپ بولدى. تەنەپپۇس ۋاقتىدا بالىلار ساشا ۋە ئۇنىڭ مومىسىغا قانداق ياردەم بېرىش ئۈستىدە مەسلىھەتلەشكىلى باشلىدى. بالىلار ئۇنىڭغا ئالما ۋە بىلىق ئاپىرىپ بەردى، بۇ، ساپ مۇددىئا بىلەن قىلىنغانىدى. مومىسى بالىنىستا يېتىپ قالغاندىن كېيىن، ساشا تۇغقانلىرىنىڭكىدە تۇردى. بالىلار پات - پات ئۇنى يوقلاپ تۇردى. كېيىن بالىلار ساشانىڭ ئېغىر زۇكام بولۇپ بالىنىستا يېتىپ قالغانلىقىنى ئاڭلاپ، كۆڭلىدە قاتتىق ئازابلىنىشتى. بىر دەم ئىلىش كۇنى، بىز ھەممىمىز دوختۇرخانىغا باردۇق. بالىلار ساشاغا ئالما ۋە پېچىنە ئىلىپ كەلگەنىدى، شورا دادىسى سىرتتىن ئىلىپ كەلگەن بىر تال چوڭ شاكىلاتنىمۇ ئىلىپ كەلگەنىدى. بالىلار نۆۋەت بىلەن ياتاققا كىرىپ ساشانى يوقلىدى، بىز پۈتۈن بىر چۈشتىن بۇرۇنقى ۋاقىتنى دوختۇرخانىدا ئۆتكۈزدۇق.

بالىلارنىڭ ھەرىكىتى مېنى ھەم خۇشال قىلدى، ھەم

خاتىرجەمسىزلەندۈردى. بىلىش كېرەككى، بۇ، كوللېكتىپنىك بىردەملىك شامالدەك قىزغىنلىقى بولۇشى مۇمكىن ئىدى. مەن بەزى بالىلارنىڭ ياخشى ئىش قىلىشى ئۆزىنىڭ «ئالىيجاناب» ھەرىكىتىنى باشقىلارغا كۆرسىتىش ئۈچۈن ئىكەنلىكىنى بايقاپ قالدىم. ۋولۇدە ماڭا دادىسى يېقىندا ئېلىپ بەرگەن يېڭى كانكىسىنى ساشاغا سۇغا قىلماقچى بولغانلىقىنى ئېيتتى ھەمدە دەرھال دوختۇرخانىغا ئېلىپ كەلدى.

— دادىڭىز قوشۇلدىمۇ؟ — دەپ سورىدىم مەن.

— ئەلۋەتتە قوشۇلدى.

— بوپتۇ ئەمسە، بىراق بۇنى دوختۇرخانىغا ئېلىپ كېلىشنىڭ ھاجىتى يوق، چۈنكى ساشا ھازىر تېخى مۇز تېيىلالمايدۇ، ساشانىڭ سالامەتلىكى ئەسلىگە كەلگەندىن كېيىن، كانكىنى ئۇنىڭ ئۆيىگە ئاپىرىپ بېرىڭ.

كېيىن، ۋولۇدە كانكىنى ساۋاقدىشىغا سۇغا قىلمىدى. بىردەملىك شامالدەك قىزغىنلىق ئۇزۇن داۋام قىلالمايدۇ. بۇ ئىش مېنى زادى قانداق قىلغاندا بالىلاردا سەمىمىيلىك ۋە ئاق كۆڭۈللۈكنى يېتىلدۈرگىلى بولىدۇ دېگەننى ئويلىنىشقا مەجبۇر قىلدى. بۇ بىر خىل ئىنتايىن نازۇك ۋە مۇرەككەپ ھېسسىيات. قانداق قىلغاندا بالىنى مەيلى قانداق ئىش قىلسۇن، قانداقتۇر ماختاش ۋە تەقدىرلەشكە ئېرىشىشنى ئويلانمايدىغان، بەلكى ئاق كۆڭۈللۈك ھېسسىياتى بىلەن قىلىدىغان قىلغىلى بولىدۇ؟ ئۇ قانداق پەيدا بولىدۇ؟ ئەمەلىيەتتە، كوللېكتىپنىڭ بىردەملىك شامالدەك قىزغىنلىقىنىڭمۇ ئاق كۆڭۈللۈك تۇيغۇسىنىڭ شەكىللىنىشىدە سەل قارىغىلى بولمايدىغان رولى بولىدۇ. لېكىن بۇ خىل ئاق كۆڭۈللۈك تۇيغۇسى ھەربىر بالىنىڭ مەنسۇي ھاياتىنىڭ بىر قىسمىغا ئايلىنىشى كېرەك.

مەن ئوقۇغۇچىلىرىم ئىپادىلىگەن ئالىيجاناب ھەرىكەت —

ساۋاقداشلىرىغا ياكى باشقىلارغا ياردەم بېرىشلەرنىڭ ھەممىسىدە، ئۇلارنى ساپ مۇددىئانى چىقىش قىلىدىغان ھەمدە ئۇنىڭ بىلەن زور خۇشاللىق ھېس قىلىدىغان قىلىشقا كۈچىدىم. بۇ ئېھتىمال ئەخلاقىي تەربىيە جەريانىدىكى ئەڭ قىيىن مەسىلىلەرنىڭ بىرىدۇر. ئۇنداقتا، ئەمەلىيەت داۋامىدا زادى قانداق ئىشلەش كېرەك؟ ناھايىتى روشەنكى، ئەڭ مۇھىمى بالىلارنىڭ ئىچكى كۈچىنى راۋاجلاندۇرۇش لازىم، بۇ خىل كۈچ بولغاندا، كىشىنىڭ ياخشى قىلماسلىقى مۇمكىن ئەمەس. يەنى، ئەڭ مۇھىمى بالىلاردا ھېسداشلىق تۇيغۇسىنى يېتىلدۈرۈش لازىم. قانداق يېتىلدۈرۈش كېرەك؟ قانداق قىلغاندا بالىلارنى بەختسىزلىكنى كۆرگەن چاغدا باشقىلارنىڭ قايغۇسىنى دەردىنى چۈشەنگەن ھالدا ھېس قىلالايدىغان قىلغىلى بولىدۇ؟ قانداق قىلغاندا بالىلارنى ئۆزىنى تۇرمۇشتىكى بەختسىز كىشىلەر بىلەن باغلىيالايدىغان قىلغىلى بولىدۇ؟ قانداق قىلغاندا بالىلارنى ئازابقا ئۇچراۋاتقان كىشىلەرنى كۆرگەندە گويا ئۆزى ئازابلىنىۋاتقاندەك قارايدىغان ۋە ھېس قىلىدىغان قىلغىلى بولىدۇ؟

بىزنىڭ مەخسۇس بالىلارنىڭ مەنسۇي تەۋرمۇشى، كوللېكتىپ مۇناسىۋىتى جەريانىدىكى ئەڭ مۇرەككەپ، ئەڭ قىيىن مەسىلىلەرنى تەتقىق قىلمىدىغان يېغىنىمىز تەدرىجىي ھالدا پسىخولوگىيە مۇھاكىمە يېغىنىغا ئايلىنىپ كەتتى. بۇ خىل مۇھاكىمە يېغىنىغا تۆۋەن يىللىقلارنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى ئەمەس، يەنە ئوتتۇرا، يۇقىرى يىللىقلارنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرىمۇ قاتناشتى. شۇنىڭ بىلەن، بالىلار، ئۆسمۈرلەر ۋە ياشلار بىزنىڭ تەتقىقات ئوبيېكتىمىز بولۇپ قالدى. بىز پسىخولوگىيە مۇھاكىمە يېغىنىدا تۆۋەندىكى دوكلاتنى ئېلان قىلدۇق: بالىلارنىڭ روھىي دۇنياسى توغرىسىدا؛ بالىلارنىڭ ئەقلىي، ئەخلاقىي، ھېسسىيات، ساغلاملىق، ئېستېتىك قابىلىيە

ئىنسانلىق تەرەققىيات مەنبەسى ئوغرىسىدا، بالىلارنىڭ ئوقۇش يېشىغا توشۇش ئالدىدا ۋە ئوقۇش يېشىدىكى مەزگىلدىكى زېھنىي كۈچى، تەپەككۇر قىلىش، ئىرادىسى، خاراكتېرى ۋە ئېتىقادىنىڭ شەكىللىنىش مۇھىتى توغرىسىدا. تۆۋەن يىللىق ئوقۇتقۇچىلىرى ئۆزلىرىنىڭ دوكلاتى بىلەن ئوتتۇرا، يۇقىرى يىللىق ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ ياش - ئۆسمۈرلەرنى تەربىيىلىشى ئۈچۈن تەييارلىق قىلىپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن، بىزنىڭ تەربىيىلىگۈچى كوللېكتىپىمىزنىڭ ئېتقاتى تېخىمۇ ئايدىڭلاشتى، يەنى بىزنىڭ تەربىيىلەش ئوبيېكتىمىز بىر پۈتۈن تەربىيىلىگۈچى كوللېكتىپىنىڭ تەسىرى ئاستىدا بولدى. بۇنىڭ ئۈچۈن، ھەربىر ئوقۇتقۇچى ھەربىر ئوقۇغۇچىنىڭ مىجەز ئالاھىدىلىكىنى چوڭقۇر چۈشىنىشى، ھەتتا ئىنتايىن ئىنچىكىلىك دەرىجىسىگە يەتكۈزۈشى لازىم.

بەزى چاغلاردا بىز بىر ئوقۇغۇچىنىڭ روھىي دۇنياسىنىڭ شەكىللىنىشىنىڭ مۇرەككەپلىكىنى تەتقىق قىلىش ئۈچۈن، ئىككى سائەت، ھەتتا ئۈچ سائەت ۋاقىتنىمۇ يېتىشمىدى. مەن كولەنىڭ خاراكتېرىنىڭ شەكىللىنىشى توغرىسىدا دوكلات بەرگەندىن كېيىن، م. ت. سېروۋانكى، ف. ئا. سكوچېك، ئې. ئې. كولومىيېنكو قاتارلىق ئوقۇتقۇچىلار بىرى، بالىلار كوللېكتىپ ئىچىدە باشتىن كەچۈرىدىغان بارلىق ئىشلار، ئىككىنچىسى، بۇ بارلىق ئىشلار بالىلارنىڭ روھىي دۇنياسىدا قانداق ئەكس ئېتىدىغانلىقى توغرىسىدىكى ئىنتايىن پايدىلىق تەپسىلاتلار ئوستىدە، باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئۇلارنىڭ كىشىلەر ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتنى قانداق ھېس قىلىدىغانلىقى ئۆزى بىلەن باشقىلار ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى قانداق ھېس قىلىدىغانلىقى توغرىسىدا تولۇقلاش ئېلىپ باردى. شۇنىڭ بىلەن، بىز كوللېكتىپنىڭ پىكرى بويىچە، بالا ئۆزىنى باشقىلار ئۈچۈن ياخشى ئىش

قىلىشقا مەجبۇر قىلالايدىغان دېگەندىن ئىبارەت بالىلارنىڭ ياخشى ئىش قىلىش مۇددىئاسى توغرىسىدىكى ناھايىتى قىزغىنلىق يېڭى بىر كۈنگە ئىگە بولدۇق.

بالىلارنىڭ ئۆزىنىڭ مەنىۋى كۈچىنى قايغۇسى بار ھەمراھىغا تەقدىم قىلىش كۈچەيگەنسېرى، ئۇلارنىڭ قەلبى شۇنچە ئاق نىيەت بولىدۇ. 2 - ئاينىڭ سوغۇق بىر كۈنى، 3 - يىللىقتا ئوقۇۋاتقان ساشا، كولە لارىسسا، كاتەلەر ئۆيۈمىگە يۈگۈرۈپ كەلدى. ئۇلارنىڭ قاتتىق ھودۇقىنلىقى بىلىنىپ تۇراتتى.

— ۋانەنىڭ ئاكىسى رېنى تۈگەپ كېتىپتۇ، — دېدى كاتە، — ئۇنىڭ دادىسىغا تېلېگرامما كەپتۇ، ئۇ ئەتە قازاقىستانغا ماڭىدەك. ئەمدى بىز قانداق ئىشلارنى قىلساق بولار؟

بالىلارنىڭ كۆزلىرىدىن ئۆتۈنۈش نۇرلىرى چاقنايدۇ، گويا: «ۋانەگە قانداق ياردەم بېرىشىمىز لازىملىقىنى بىزگە ئېيتىپ بېرىڭا؟» دېگەندەك قىلاتتى.

شۇ كۈنى بىز ئېچىنىشلىق ۋەقەنىڭ يۈز بېرىش جەريانىنى ئوقتۇق. رېنى 18 ياشلىق تراكتورچى ئىكەن. ئۇ چارۋىچىلىق فېرمىسىغا قۇرۇق ئوت ئەكىتىۋاتقىنىدا، تۆيۈمسىز شۇرغانلىق قارغا يولۇقۇپتۇ. يىگىت ئەسلىدە تراكتورىنى توختىتىپ قويۇپ، يولغا ئانچە يىراق بولمىغان كەنتكە بېرىپ پاناھلانسىمۇ بولاتتىكەن. بىراق ئۇ بۇنداق قىلماپتۇ، ئۇ شۇرغانلىق قارنىڭ ئۆتۈپ كېتىشىنى كۈتۈپ، قۇرۇق ئوتنى ۋاقتىدا يەتكۈزۈپ بەرمەكچى بولۇپتۇ. لېكىن، قار بارغانسېرى كۈچەيمەپتۇ، شۇنداقلا تۆيۈمسىز سوغۇق ئېقىم يېتىپ كېلىپتۇ، شۇنىڭ بىلەن رېنى كوزۇپتا توڭلاپ ئۆلۈپ قېلىپتۇ... ۋانە خېلى كۈنلەرگىچە مەكتەپكە كەلمىدى، بالىلار ئەنسىرەشكە باشلىدى، خۇشال كۈلكە - چاقچاقلارمۇ بەكلا ئازىيىپ كەتتى. ھەممەيلەن، بىز ئۇنىڭغا قانداق

یاردەم بەرسەك بولار دەپ سورىشاتتى، بەزى بالىلار ۋانەنىڭ ئۆيىگە بېرىپ قاراپ باقايلى دېگەنىنى ئوتتۇرىغا قويدى. مەن ئۇلارغا مۇنداق دېدىم: «ھازىر ۋانە، ئۇنىڭ ئاتا - ئانىسى ۋە قېرىنداشلىرى ئىنتايىن ئازابلانماقتا. بىز بارساق، ئۇنىڭ ئاپىسى بىزنى كۆرۈپلا رېنىنىڭ مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدىكى ئىشلارنى يادىغا كەلتۈرىدۇ - دە، ئۇ تېخىمۇ ئازابلىنىپ كېتىدۇ. بىر مەزگىل ئۆتۈپ، ئۇنىڭ ئاپىسىنىڭ قايغۇرۇشى ئازايغان چاغدا، ئاندىن بىز ئۇلارنىڭكىگە بارايلى. ۋانە مەكتەپكە كەلگەندىن كېيىن سىلەر ئۇنىڭ ئاكىسىنىڭ قانداق ئۆلگەنلىگىنى سۈرۈشتۈرۈپ يۈرمەكلەر، بۇ ئۇنى ئازابلايدۇ. سىلەرنىڭ ئۇنىڭغا كۆڭۈل بۆلۈشىڭلارنى، ئۇنىڭ ھالىغا يېتىشىڭلارنى، كۆچۈكلارنىڭ بارىچە ئۇنىڭ ئازابىنى ئازايتىشىڭلارنى ئۈمىد قىلىمەن.»

ۋانەنىڭ دادىسى قازاقستاندىن قايتىپ كەلدى. ئۇ ماڭا، يېڭى بوز يەر رايونىدىكى سوۋخوزنىڭ بىر كوچىسىنىڭ نامى ئۇنىڭ چوڭ ئوغلىنىڭ ئىسمى بىلەن ئاتالماقچى بولغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى. مەن دەرھال بۇ خەۋەرنى بالىلارغا يەتكۈزدۇم. ئەينى چاغدا بىزنىڭ سىنىپ پىئونېرلار ئەترىتىگە كىرىشكە تەييارلىنىۋاتقان بولۇپ، بالىلار بىزنىڭ ئوتتۇرا ئەترەت ۋە ئۈچ كىچىك ئەترەتنىڭ نامىنى كىملەرنىڭ ئىسمى بىلەن ئاتاش ئۈستىدە ئويلىنىۋاتاتتى. شۇنىڭ بىلەن، بالىلار بىردەك ئاۋازدا پەردىزىمدىكى: ۋانە تۇرغان كىچىك ئەترەتنى ئۇنىڭ ئاكىسى - كۆرەش قىلغان ئورنىدا قۇربان بولغان رېنىنىڭ ئىسمى بىلەن ئاتايلى دېگەن گەپنى ئېيتىشتى. ۋانە بۇ خەۋەرنى ئاپىسىغا يەتكۈزدى. مەن يەنە بالىلارغا: «رەسىم دەپتىرىڭلارنى ئېلىپ، ھەر بىرىڭلار مەكتەپكە ئالاقىدار ئىشنى سىزىڭلار» دەپ تەكلىپ بەردىم.

تەبىئىيكى، ھەربىر بالا رېنىغا مۇناسىۋەتلىك ئىشنى سىزىشنى ئويلايتتى. يۇقىرى يىللىق ئوقۇغۇچىلىرى بىزگە رېنى 3 - يىللىقتىكى ۋاقتىدا تىككەن ئالما كۆچىتىنى سىزىش تەكلىپىنى بەردى. بىز فىزىكا تەجرىبىخانىسىدا رېنى ۋە ئۇنىڭ ساۋاقداشلىرى ياسىغان چوڭ كرانىنىڭ مودىلىنى تاپتۇق. رېنى قۇشلارنى بەك ياخشى كۆرەتتى، بىز ئۇ ۋە ئۇنىڭ كىچىك ئەترىتى قەپەزلەرنى قانداق ياسىغانلىقىنى ئەسلىدۇق. بالىلار رەسىم دەپتىرىگە بۇلارنىڭ ھەممىسىنى سىزدى. بىز رەسىم توپلىمىغا رېنىنىڭ رەسىمىنى سىزدۇق. بىز بۇ چوڭ توپلامنى رېنىنىڭ ئاپىسىغا تەقدىم قىلدۇق. ئانا ئۇچۇن ئېيتقاندا بۇ سوۋغات ئىنتايىن قىممەتلىك ئىدى. بۇ، مەكتەپ كوللېكتىپى ئۇنىڭ ئوغلىنى ئۇنتۇپ قالمىغىنى يوق، شۇڭا ئۇ ئىنتايىن پەخىرلىنىشى كېرەك دېگەنىنى بىلدۈرەتتى. بىز رېنىنىڭ ئىسمى بىلەن كىچىك ئەترەتكىمۇ بۇنداق رەسىملىك توپلامدىن بېرىشىمىز لازىم.

مۇھىمى، ئاق كۆڭۈللۈك ھېسسىياتىنى ۋە ھەرىكەتنى كۆز - كۆز قىلىش ماتېرىيالى قىلىۋالماسلىق لازىم. بالىلار قىلغان ياخشى ئىشلار ئۈستىدە ئىمكانىنىڭ بارىچە ئاز سۆزلەش، شۇنىڭدەك ھەرقانداق ماختاشلار بىلەن شۇغۇللانماسلىق لازىم، بۇ تەربىيىلىگۈچى خادىملارنىڭ بىر قائىدىسى بولۇپ قېلىشى كېرەك. مۇبادا بالىلار ساپ نىيەت بىلەن قىلغان ھەرىكىتىنى ئۆزىنىڭ تۆھپىسى دەپ قارىسا، ھەتتا قالتىس ھەرىكەت دەپ بىلىدىغان بولسا، بۇ ناھايىتى زىيانلىق. بۇ نۇقتىدا دائىم مەكتەپ سەۋەنلىك ئۆتكۈزىدۇ. بىر ئوقۇغۇچى كىمدۇر بىرى يېتىۋرۇپ قويغان ئون كوپىك پۇلنى تېپىۋېلىپ سىنىپقا تاپشۇرۇپ بەرسە، شۇ ھامان پۈتۈن سىنىپتىكىلەر بۇ ئىشنى ئۇقۇپ بولىدۇ. گەپ بۇ يەرگە كەلگەندە، مەن قوشنا مەكتەپتە يۈز بەرگەن بىر قىزىق

ئىشنى ئەسلەپ قالدىم. بىر قىز بالا بەش كوپەك پۇلنى تېپىۋېلىپ ئوقۇتقۇچىغا تاپشۇرۇپ بېرىپتۇ. ئايال مۇئەللىم ئۇنى تازا ماختاپتۇ... شۇنىڭ بىلەن، ئەتىسى تەنەپپۇس ۋاقتىدا ئۇچ قىز ۋە بىر ئوغۇل ئايال مۇئەللىمنىڭ ئالدىغا بېرىپ، ئۆزلىرىنىڭ ساۋاقداشلىرى يىتتۈرۈپ قويغان پۇللارنى تېپىۋالغانلىقىنى ئېيتىپتۇ، پۇللارنىڭ بەزىلىرى بىر كوپەك، بەزىلىرى ئىككى كوپەك ئىكەن. بالىلار پۇللارنى تاپشۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، ھەممىسى تەقدىرلەشنى كۈتۈپتۇ. ئايال مۇئەللىم بۇنىڭدىن قاتتىق نارازى بولۇپ ئاچچىقلاپ كېتىپتۇ... بالىلار ئۆزىنى كۆرسەتمىگەن مانا شۇنداق ئۆگىنىۋالىدۇ. ئاقىۋەتتە، ئۇلار «ياخشى ئىش» قىلىپ تەقدىرلەشكە ئېرىشەلمەسە نارازى بولۇشىدۇ.

ئاق كۆڭۈللۈك خۇددى تەپەككۇر قىلىشقا ئوخشاش، ئادەمنىڭ ئادەتتىكى پىسخولوگىيىلىك ھادىسىسىگە، بىرخىل ئادەتتىگە ئايلىنىشى لازىم. بىزنىڭ تەربىيىلىگۈچى كوللېكتىپىمىز بالىلارنى ئاق كۆڭۈل، سەمىمىي، قىزغىنلىققا تولغان ھەركەت ئۇلارنىڭ قەلبىدە كۆچلۈك مەنىۋىلۈق تۈيغۇسىنى قوزغىيالايدىغان قىلىشقا ئىزچىل تىرىشىپ كەلدۇق. مەيلى ئوقۇتقۇچىنىڭ تىلى تەسىردە بولسۇن ياكى كوللېكتىپ كەيپىياتىنىڭ تەسىرلەندۈرۈشىدە بولسۇن، ھەممىسى بالىلارنىڭ باشقىلارغا بولغان ھەقىقىي ھېسداشلىقىنى بارلىق بالىلارنىڭ باشقىلارغا كۆڭۈل بۆلۈپ، باشقىلار ئۈچۈن ياخشى ئىش قىلىپ بېرىشىنى خالاش قىزغىنلىقىنى قوزغىتالايدىغان بولۇپ، بۇ ئىنتايىن مۇھىم خىزمەت. لېكىن، بۇ خىل قىزغىنلىق شەخسنىڭ ھەرىكىتىدە ئاڭلىق ئىپادىلەنگەن چاغدىلا، ئاندىن ئۇنىڭ قەلبىنى ئالىيجانابلاشتۇرالايدۇ.

مېنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىم ئۆزلىرىنىڭ ياشىنىپ قالغان دوستى — ئاندرېي بوۋىنىى زادى ئۇنتۇپ قالمىدى. قىش

كۈنلىرى، بوۋاي ھەرە بېقىش مەيدانىنىڭ قىشلىق ئۆيى يېنىدىكى ئۆيدە تۇراتتى. بالىلار ئۇنىڭغا ئالما، ئۆزلىرى سىزغان رەسىملەرنى ئاپىرىپ، ئۇنى پات - پات يوقلاپ تۇراتتى. بوۋاي ھەر قېتىم بالىلارنىڭ يېقىملىق پاراڭلىرىنى ئاڭلىغان چېغىدا ئىنتايىن خوشاللىق ھېس قىلاتتى. بالىلار شۇنى بىلىۋالغان ئىدىكى، تەنھالىق — ئازاب، شۇڭا ئۇلار بوۋاي ئۈچۈن ياخشى ئىش قىلىپ بېرىشكە تىرىشاتتى.

بىر قېتىم، مارت ئېيىنىڭ ئىللىق بىر كۈنىدە، بالىلار بوۋاينىڭكىگە ئالدىراپ بېرىشتى. شۇ كۈنى بالىلار ئۇنىڭ ھەسەل ھەرىلىرىنى قويۇپ بېرىشىگە قاراشماقچى بولغانىدى. بۇ كۈن بالىلار ئۈچۈن بايرامدەكلا بولۇپ كەتتى: بالىلارنىڭ كۆزلىرى ئالتۇن قاناتلىرىنى پىرىلداتقان ئاشۇ باھار ئەلچىلىرىگە تىكىلگەن بولۇپ، ئۇلار ئىنتايىن خۇشاللانغانىدى. ھەرە مەيدانىنىڭ قىشلىق ئۆيىگە كېتىۋاتقىنىمىزدا، بىز بىر مومانىڭ ئۆيىگە كىرىپ ئۇسسۇلۇق ئېچىتۇق. ئۇ بىزنى ئۆزى پىشۇرغان پېچىنىلەردىن يېيىشكە تەكلىپ قىلدى، شۇنداقلا بىزنىڭ پات - پات كېلىپ ئوينىپ كېتىشىمىزنى ئۈمىد قىلدى.

بۇ مومای ئولگا فېدروۋنا بولۇپ، ئۇروش يىللىرىدا ئىنتايىن زور ئازاب تارتقانىكەن. ئۇنىڭ ئىككى ئوغلى، ئېرى، ئاكىسى ئالدىنقى سەپتە قۇربان بولغان، قىزى نېمىس فاشىستلىرىنىڭ كۆمۈر كانىدا ئۆلۈپ كەتكەنىكەن. مەن بالىلارغا ئۇنىڭ ئېچىنىشلىق كەچۈرمىشلىرىنى سۆزلەپ بېرىپ، بالىلارنىڭ ئولگا موما بىلەن دوست بولۇش ئارزۇسىنى ئويغاتتىم. شۇنىڭدىن كېيىن، بالىلار دائىم ئۇنى يوقلاپ تۇرىدىغان بولدى. ئولگا بالىلارغا ئېرى ۋە بالىلىرىنىڭ ئوردىن ۋە مېدالىلىرىنى كۆرسەتتى. بالىلارنىڭ

ئىشنى ئەسلەپ قالدىم. بىر قىز بالا بەش كوپەك پۇلنى تېپىۋېلىپ ئوقۇتقۇچىغا تاپشۇرۇپ بېرىپتۇ. ئايال مۇئەللىم ئۇنى تازا ماختاپتۇ... شۇنىڭ بىلەن، ئەتىسى تەنەپپۇس ۋاقتىدا ئوچ قىز ۋە بىر ئوغۇل ئايال مۇئەللىمنىڭ ئالدىغا بېرىپ، ئۆزلىرىنىڭ ساۋاقداشلىرى يىتتۈرۈپ قويغان پۇللارنى تېپىۋالغانلىقىنى ئېيتىپتۇ، پۇللارنىڭ بەزىلىرى بىر كوپەك، بەزىلىرى ئىككى كوپەك ئىكەن. بالىلار پۇللارنى تاپشۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، ھەممىسى تەقدىرلەشنى كۈتۈپتۇ. ئايال مۇئەللىم بۇنىڭدىن قاتتىق نارازى بولۇپ ئاچچىقلاپ كېتىپتۇ... بالىلار ئۆزىنى كۆرسەتمىگەن مانا شۇنداق ئۆگىنىۋالدۇ. ئاقىۋەتتە، ئۇلار «ياخشى ئىش» قىلىپ تەقدىرلەشكە ئېرىشەلمىسە نارازى بولۇشىدۇ.

ئاق كۆڭۈللۈك خۇددى تەپەككۇر قىلىشقا ئوخشاش، ئادەمنىڭ ئادەتتىكى پىسخولوگىيىلىك ھادىسىسىگە، بىرخىل ئادەتكە ئايلىنىشى لازىم. بىزنىڭ تەربىيىلىگۈچى كوللېكتىپ پىمىز بالىلارنى ئاق كۆڭۈل، سەممىي، قىزغىنلىققا تولغان ھەركەت ئۇلارنىڭ قەلبىدە كۆچلۈك مەنىۋىلىۋق تۇيغۇسىنى قوزغىيالايدىغان قىلىشقا ئىزچىل تىرىشىپ كەلدۇق. مەيلى ئوقۇتقۇچىنىڭ تىلى تەسىرىدە بولسۇن ياكى كوللېكتىپ كەيپىياتىنىڭ تەسىرلەندۈرۈشىدە بولسۇن، ھەممىسى بالىلارنىڭ باشقىلارغا بولغان ھەقىقىي ھېسداشلىقىنى بارلىق بالىلارنىڭ باشقىلارغا كۆڭۈل بۆلۈپ، باشقىلار ئۈچۈن ياخشى ئىش قىلىپ بېرىشنى خالاش قىزغىنلىقىنى قوزغىتالايدىغان بولۇپ، بۇ ئىنتايىن مۇھىم خىزمەت. لېكىن، بۇ خىل قىزغىنلىق شەخسنىڭ ھەركىتىدە ئاڭلىق ئىپادىلەنگەن چاغدىلا، ئاندىن ئۇنىڭ قەلبىنى ئالىيجانابلاشتۇرالايدۇ.

مېنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىم ئۆزلىرىنىڭ ياشىنىپ قالغان دوستى — ئاندىرىي بوۋىنىى زادى ئۇنتۇپ قالمىدى. قىش

كۈنلىرى، بوۋاي ھەرە بېقىش مەيدانىنىڭ قىشلىق ئۆيى يېنىدىكى ئۆيدە تۇراتتى. بالىلار ئۇنىڭغا ئالما، ئۆزۈمى سىزغان رەسىملەرنى ئاپىرىپ، ئۇنى پات - پات يوقلاپ تۇراتتى. بوۋاي ھەر قېتىم بالىلارنىڭ يېقىملىق پاراڭلىرىنى ئاڭلىغان چېغىدا ئىنتايىن خوشاللىق ھېس قىلاتتى. بالىلار شۇنى بىلىۋالغان ئىدىكى، تەنھالىق — ئازاب، شۇڭا ئۇلار بوۋاي ئۈچۈن ياخشى ئىش قىلىپ بېرىشكە تىرىشاتتى.

بىر قېتىم، مارت ئېيىنىڭ ئىللىق بىر كۈنىدە، بالىلار بوۋاينىڭكىگە ئالدىراپ بېرىشتى. شۇ كۈنى بالىلار ئۇنىڭ ھەسەل ھەرىلىرىنى قويۇپ بېرىشىگە قاراشماقچى بولغانىدى. بۇ كۈن بالىلار ئۈچۈن بايرامدەكلا بولۇپ كەتتى؛ بالىلارنىڭ كۆزلىرى ئالتۇن قاناتلىرىنى پىرىلداتقان ئاشۇ باھار ئەلچىلىرىگە تىكىلگەن بولۇپ، ئۇلار ئىنتايىن خۇشاللانغانىدى. ھەرە مەيدانىنىڭ قىشلىق ئۆيىگە كېتىۋاتقىنىمىزدا، بىز بىر موماينىڭ ئۆيىگە كىرىپ ئۇسۇلۇق ئىچتۇق. ئۇ بىزنى ئۆزى پىشۇرغان پېچىنىلەردىن يېيىشكە تەكلىپ قىلدى، شۇنداقلا بىزنىڭ پات - پات كېلىپ ئوينىپ كېتىشىمىزنى ئۈمىد قىلدى.

بۇ موماي ئولگا فېدروۋنا بولۇپ، ئۇروش يىللىرىدا ئىنتايىن زور ئازاب تارتقانىكەن. ئۇنىڭ ئىككى ئوغلى، ئېرى، ئاكىسى ئالدىنقى سەپتە قۇربان بولغان، قىزى ئېمىس فاشىستلىرىنىڭ كۆمۈر كانىدا ئۆلۈپ كەتكەنىكەن. مەن بالىلارغا ئۇنىڭ ئېچىنىشلىق كەچۈرمىشلىرىنى سۆزلەپ بېرىپ، بالىلارنىڭ ئولگا موما بىلەن دوست بولۇش ئارزۇسىنى ئويغاتتىم. شۇنىڭدىن كېيىن، بالىلار دائىم ئۇنى يوقلاپ تۇرىدىغان بولدى. ئولگا بالىلارغا ئېرى ۋە بالىلىرىنىڭ ئوردىن ۋە مېدالىرىنى كۆرسەتتى. بالىلارنىڭ

قەلبىدە ئولگا مومىغا خۇشاللىق بېغىشلاش ئىستىكى پەيدا بولدى. كۆچەت تىكىش مەزگىلى يېتىپ كەلدى، باللار ئۇنىڭ هويلىسىغا بەش تۇپ ئالما كۆچىتتى، بەش تۇپ نەشپۈت كۆچىتتى، بەش تۇپ گىلاس كۆچىتتى ۋە بەش تۇپ ئۈزۈم تېلى تىكتى، بۇ، بىزنىڭ ئۇنىڭ بەش نەپەر تۇغقىنىغا بولغان خاتىرىلىشىمىز ئىدى. باللار يەنە مەخسۇس مومای ئۈچۈن كۆچەت تىكتى. ئولگا فېدوروۋنا هايا جانلانغىنىدىن گەپ قىلالماي قالدى. تومۇز كۈنلىرىدە، بىز بىردەپ كۆچەتلەرنى سۇغىرىپ تۇردۇق. باللار ئۇنىڭ ئۈيىدە پات - پاتلا پۈتۈن بىر كۈننى ئۆتكۈزىدىغان بولدى.

ئولگا مومىمۇ باللارنىڭ دوستى بولۇپ قالدى. باللارنىڭ بىرمۇ بايرامنى ئۇنىڭ بىللە ئۆتكۈزمەي باققىنى يوق. بىز گىلاس، ئالما، نەشپۈت ۋە ئۈزۈملەرنىڭ تۇنجى پىشىش ۋاقتىنى ئۆتكۈزۈۋەتمەي، تۇنجى پىشقان مېۋىنى مومايغا ئاپىرىپ بەردۇق. باللار 7 - يىللىقتا كۆچكەن ۋاقتىدا، يەنىلا بۇ مومانىنى ئېسىدە تۇتتى. ئۇلار 7 - يىللىقنى تۈگىتىپ ئۈزۈن ئۆتمەي مومای ئاغرىپ ۋاپات بولدى، باللار ناهايىتى قايغۇردى. بۇ ئىشتىن كېيىن، بىز ئۇنىڭ ۋەسىيەت خېتىدە، ئۆزى ئۆلگەندىن كېيىن، ئۆيى ۋە بېغىنى باللارغا قالدۇرىدىغانلىقىنى ئېيتقانلىقىنى ئۇقتۇق. بۇ ۋەسىيەتنامە كولخوز رەئىسىنى ناهايىتى تەئەججۈپلەندۈرىدى: باللارنىڭ ئۆي ۋە باغنىڭ خوجايىنى بولۇشنى قانداق چۈشىنىش كېرەك؟ ئەگەر ئاخىرىدا، هەرقانداق قانۇننىڭ ماددىلىرىدا بەلگىلەنمىگەن بۇ ئىشنى يەنىلا كولخوزچىلار هەل قىلدى. ئۇلار، بۇ ئۆيدىن قانداق پايدىلىنىشنى يەنىلا باللارنىڭ ئۆزلىرى بەلگىلىسۇن دېيىشتى. شۇنىڭ بىلەن، بىز ئاندىرېي بوۋىنىنى بۇ يەرگە

كۆچۈرۈپ كەلدۇق. ئۇ ناهايىتى خۇشال بولدى، بۇ يەر هەرە مەيدانىغا بەك يېقىن ئىدى. ۋاقە بىلەن لىنا 4 - يىللىقتىكى ۋاقتىدا بىرنەچچە «ئۆكتەبىر بالىلىرى» بىلەن دوستلاشقانىدى، ئىككىيلەن ئۇلارنىڭ پىئونېرلار ئەترىتىگە كىرىشىگە ياردەم بەرگەنىدى. بۇ باللار دائىم بۇ ئۆيگە كېلىپ ئويناپ يۈرىدىغان بولدى.

ۋەتەننىڭ ئەركىنلىكى ۋە مۇستەقىللىكى ئۈچۈن باللىرىنى قۇربان بەرگەن ئانىلارنىڭ ئازابى ئىنتايىن ئېغىر بولىدۇ. باللىرىمىز ئۇلارنىڭ بۇ ئازابىنى هېس قىلىدىغان، كۆتۈرۈشۈپ بېرىدىغان بولسۇن! يۇز مىڭلىغان ئانىلار — ۋولگا دەريا سىدىن ئېلبا دەريا سىغىچە، شىمالىي مۇز ئوكيانىدىن قارا دېڭىزغىچە بولغان جايلاردىكى نامسىز قەبرىلەرگە باللىرى كۆمۈلگەن ئانىلار باللارنىڭ دوستى بولۇپ قالسۇن. ئەگەر بىر بالا ئۆز ۋەتىنىگە كەلگەن ئېغىر ئاپەت — 22 مىليون كىشى هاياتىدىن ئايرىلغانلىقتىن ئىبارەت ئاپەتنى هېس قىلالمىسا، بۇ خىل ئاپەت كەلتۈرگەن قايغۇ - هەسرەتنى (بۇلارنىڭ هەممىسىنى ئېلىمىز خەلقى ئۈنتۈپ قالمايدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا فاشىستلارنىمۇ كەچۈرمەيدۇ) هېس قىلالمىسا، ئۇنداقتا، ئۇنىڭ قەلبى ئالىيجانابلىشالمايدۇ.

بالىنىڭ ئانىنىڭ ئازابىنى چۈشىنىشى ۋە هېس قىلىشى چوڭقۇرلاشقانسېرى، ئۇنىڭ هېسداشلىق قىلىش تۇيغۇسى شۇنچە كۈچىيىدۇ، ئۇنىڭ پۇقرالىق ئېتىقادى تېخىمۇ قەتئىيلىشىدۇ، گۈزەل قەلبىدە ۋەتەننىڭ كېلەچىكىگە بولغان مەسئۇلىيەتچانلىق تۇيغۇسى شۇنچە كۈچىيىدۇ. شۇڭلاشقا، بىز مۇنداق بىر ئىشنى ئىنتايىن زور قىزغىنلىق بىلەن

ئوبدان ئىشلىشىمىز كېرەك: ئۇلۇغ ۋەتەن ئۈرۈشىدا بالىلار رەنى قۇربان بەرگەن ئانىلارنى ئەترەت پائالىيەتلىرىگە قاتنىشىشقا (ئادەتتە مەكتەپكە) تەكلىپ قىلىشىمىز لازىم. بۇ خىل پائالىيەت ئادەتتىكى پائالىيەتلەرگە ئوخشاشمايدۇ، چوقۇم بالىلاردا چوڭقۇر تەسىرات قالدۇرالايدۇ. چۈنكى بالىلارنىڭ ئۇچراشقىنى شەخسىي ئازابى بىلەن پۈتۈن مىللەتنىڭ ئازابىنى ئىپادىلىگەن كىشىلەر بولىدۇ.

پۇقرالىق تەربىيىسى مەسىلىسى بولۇپلا قالماي، يەنە مۇرەككەپ بولغان ئەمەلىيەت مەسىلىسى. پۇقرالىق تەربىيىسىدە ئەڭ مۇھىم نەرسە بىلىمنى ئېتقادقا ئايلاندۇرۇش، شۇنىڭدەك شەخسنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىدا ئەكس ئەتتۈرۈشتىن ئىبارەت. ۋەتەنگە بولغان تونۇش، سۈيۈت خەلقىنىڭ مۇقەددەس ۋە گۈزەل نەرسىلىرىگە بولغان تونۇش، كۈندىلىك تۇرمۇشتا ئىشلىتىلىدىغان ئادەتتىكى بىلىملەر ئەمەس، بەلكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ شەخسىي مەنىۋى تۇرمۇشىغا چېتىلىدىغان ھەقىقەتلەردۇر. پەقەت ئىنسانىنىڭ ئۇلۇغلۇقىنى تونۇش ئارقىلىق ۋەتەننىڭ ئۇلۇغلۇقىنى تونۇغان چاغدىلا، ئاندىن بۇ ھەقىقەتلەر بالىلاردا مۇقەددەس نەرسىگە ئايلىنالايدۇ.

«خەلقنىڭ قەلبى بىر بۈيۈك ئەسەردۇر، ئۇنىڭ ئىچىگە بارلىق نەرسىلەر خاتىرىلەنگەن بولىدۇ.» (ل. لېئونوۋنىڭ «تەھرىمانلارغا تەقدىم قىلىنغان گۈلچەمبىرەك» ناملىق ئەسىرى، «رىۋايەتلىك شەخسلەر» گە بېغىلغان، 1956 - يىل، 7 - بەت) بۇ كىتابنى ئوقۇماي تۇرۇپ، بۇ كىتابتىكى ھەربىر جۈملە، ھەربىر سۆزنى چوڭقۇر بىلمەي ۋە چۈشەنمەي تۇرۇپ، پۇقرالىق تەربىيىسىدىن سۆز ئاچقىلى بولمايدۇ. ئادەتتە بىز ئېيتىۋاتقان مەكتەپ بىلەن ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ

مۇناسىۋىتى، مېنىڭ قارىشىمچە، ئالدى بىلەن ئەڭ مۇقەددەس نەرسە — ۋەتەنگە بولغان مۇھەببەت ۋە خەلققە زور بالايىئاپەت ئېلىپ كەلگەن دۈشمەنگە بولغان نەپرەت — نى بالىلارنىڭ قەلبىگە يەتكۈزۈشتە ئىپادىلىنىشى كېرەك. مېنىڭچە، «خەلقنىڭ قەلبى» دىن ئىبارەت بۇ بۈيۈك ئەسەرنى ھەر رەت ئوقۇش، كىشىنىڭ خاراكتېرىنىڭ شەكىللىنىش جەريانىدىكى ئەڭ مۇرەككەپ ۋە ئەڭ مۇھىم بىر ئىشتۇر.

يۇكسەك ھېسسىياتقا تولغان ئەمگەك

ئەمگەك ئوقۇغۇچىلارنىڭ مەنىۋى ئېھتىياجىغا ئايلانغان چاغدا، ئۇ بىر خىل غايەت زور تەربىيۋى كۈچكە ئايلىنىدۇ. ئەمگەك بالىلارغا ئىتتىپاقلىق ۋە دوستلۇق خۇشاللىقىنى ئېلىپ كېلىدۇ؛ ئەمگەك ئوقۇغۇچىلارنىڭ تىرىشىپ ئۆگىنىش روھى ۋە بىلىمگە ئىنتىلىش ئارزۇسىنى راۋاجلاندۇرالايدۇ؛ ئەمگەك كىشىلەرگە قىينىچىلىقنى يەڭگەندىن كېيىنكى زور خۇشاللىقنى ھېس قىلدۇرالايدۇ؛ ئەمگەك كىشىلەرگە ئەتراپىمىزدىكى دۇنيانىڭ گۈزەللىكىنى ئۇزلۇكسىز كۆرسىتەلەيدۇ؛ ئەمگەك پۇقرالاردا باشقىلار ئۈچۈن تۇرمۇش لازىمەتلىكلىرىنى يارىتىشتىن ئىبارەت ئەڭ ئەقەللىي مەجبۇرىيەت تۇيغۇسىنى ئويغىتالايدۇ.

ئەمگەكنىڭ لەززىتىنى ھېس قىلىش، بىر تۇرلۇك قۇدرەتلىك تەربىيە ۋاستىسى. ھەربىر بالا بالىلىق چېغىدىلا بۇ خىل ئالىيجانابانە تۇيغۇنى چوڭقۇر چۈشىنىشى كېرەك.

مەكتەپ ھاياتىنىڭ تۇنجى كۈنى، يۇقىرى يىللىق ئوقۇغۇچىلىرى بىزگە مەكتەپ ئېتىزلىقىدىن نەچچە ئون كۈادرات مېتر كېلىدىغان بىر پارچە يەرنى ئاجرىتىپ بەردى. بىز بۇ يەرنى بىر قېتىم ئاغدۇرۇپ چىقتۇق، يېزا بالىلىرى ئۈچۈن بۇ خىل ئەمگەك ئادەتكە ئايلانغان. مەن بالىلار: «بىز بۇ يەرگە كۈزگى بۇغداي تېرىيمىز، بۇغداي پىشقاندىن كېيىن تۇگمەندە تارتىپ ئۇن قىلىمىز. بۇ بىزنىڭ تۇنجى قېتىم ئاشلىقتىن ئالغان مەھسۇلاتىمىز

بولىدۇ» دېدىم. بالىلار ئاشلىقنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى ئۇقىدۇ. ئۇلار ئاشلىققا ئىگە بولماقچى بولسا، ئاتا ـ ئانىلىرىغا ئوخشاش تىرىشىپ ئىشلىشى كېرەك. ئەلۋەتتە، بىزنىڭ بۇ ئەمگىكىمىز رومانتىك تۇسكە، شۇنداقلا ئويۇن خاراكتېرىگە ئىگە.

تۇنجى قېتىملىق ھوسۇلغا بولغان ئىنتىلىش، بالىلارنى رىغبەتلەندۈرۈپ، ئۇلارغا ئاز بولمىغان قىينىچىلىقلارنى يېڭىش ئىمكانىيىتىنى بەردى. بالىلار كىچىك سېۋەتلەر بىلەن ئوغۇت توشۇپ كەلدى ھەمدە ئوغۇتنى تۇپراققا ئارىلاشتۇردى، يەنە چۆنەك تارتتى، ئۇرۇق پارلىدى. ئۇرۇق سالغان كۈنى بايرامدەك بولۇپ كەتتى. ئەمگەك ھەممە بالىنى روھلاندۇرۇۋەتتى، ئۇرۇق سېلىش تامامىلاندى، بىراق ھېچكىمنىڭ ئۆيگە قايتقۇسى كەلمەيتتى. بىز يوغان بىر دەرەخنىڭ تېگىدە ئولتۇرۇپ تاتلىق خىيالغا چۆمدۇق. بۇ چاغدا، مەن بالىلارغا «ئالتۇن دان» دېگەن چۆچەكنى ئېيتىپ بەردىم. مەن بىر ياقتىن چۆچەكنى ئويلىغاچ، بىر ياقتىن قانداق قىلغاندا ئەمگەكنى بالىلارغا ئېلىپ كېلىدىغىنى پەقەت بالىلىق خۇشاللىقلا ئەمەس، بەلكى پۇقرالارنىڭ بىر خىل پەخىرلىنىش شادلىقىنىمۇ ئېلىپ كېلەلەيدىغان قىلغىلى بولىدۇ، دېگەنىنى ئويلىدىم.

ئەمگەك بالىلارنىڭ جەمئىيەتكە قەدەم بېسىشى ئۈچۈن كەڭ يول ئېچىپ بېرىدۇ. ئەمگەك قىلىش جەريانىدا، بالىلار ئەتراپىدىكى كىشىلەرنى تونۇيدۇ، شۇنىڭدەك ئۆزىنىمۇ تونۇيدۇ، پۇقرالارنىڭ ئەڭ ئېتىمدائىي پەخىرلىنىش تۇيغۇسىنى باشتىن كەچۈرىدۇ. شۇڭلاشقا، مەن ھەر قانداق ۋاقىتتا بالىلارنىڭ ئەمگەك قىلىشىنى ئاددىيلا بىر ئىش دەپ قارىمىدىم. ھەممىزگە مەلۇمكى، بالىنىڭ جىسمانىي قۇۋۋىتى ۋە مەنىۋى قۇۋۋىتىنىڭ جىددىي ئەمگەكنى قوبۇل قىلىش دەرىجىسى ئۇنىڭ يېتىلىشىنىڭ مۇھىم بەلگىسى. بىز ئەمگەك

ئارقىلىق بالىلارنى چېنىقتۇرۇپ يېتىلدۈرۈشىمىز لازىم. بۇ، بالىلارنىڭ ئەمگىكىدە مۇئەييەن قىينىلىق دەرىجىسى بولۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. مۇۋاپىق قىينىلىق دەرىجىسى: ئەمگەك ھەم بالىلار ئويۇنى ئالاھىدىلىكىگە ئىگە بولۇشى، ھەم بالىلارغا ئۆزلىرىنىڭ ئەمدى بالا ئەمەسلىكىنى ھېس قىلدۇرالايدىغان بولۇشى كېرەك. كۆپ يىللىق تەجرىبىلەر شۇنى ئىسپاتلىدىكى، بۇ خىل تەربىيىلەش مەقسىتىگە يېتىش تۆۋەندىكى شەرتلەرنى ھازىرلىغان بولۇشى، يەنى بالىلارنىڭ ئەمگىكى چوڭلار ئەمگىكىنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ئىگە بولۇشى، مۇناسىۋەتچە ئېنىق قانداق، چوقۇم ئۇلارنىڭ ئەمگىكىنىڭ ماددىي مەۋسى بولۇشى، شۇنىڭدەك، بۇ خىل ئەمگەك مەۋسى باشقا كوللېكتىپنىڭ ئەزالىرىغا مەنپەئەت ئېلىپ كېلەلەيدىغان بولۇشى لازىم.

بەزىنىڭ مايسىلىرىمىز تۇپراقنى يېرىشقا ئاز قالدى، بالىلار زىرائەتنىڭ تېزرەك يېشىلىشىنى تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتمەكتە ئىدى، مايسىلار باش كۆتۈرگەندىن كېيىن، ھەر كۈنى ئەتىگەندە، ئوغۇللار، قىزلارنىڭ ھەممىسى يۈگۈرۈپ كېلىپ بۇغداي مايسىلىرى بوي تارتتىمۇ دەپ قارايدىغان بولدى. قىش كەلدى، بۇغداينىڭ ئىسسىق يېتىشى ئۈچۈن، بالىلار ئېتىزلىققا قېلىن بىر قەۋەت قار چاچتى. باھار كەلدى، بالىلار بۆلەكچە خۇشال بولۇپ كېتىشتى، ئۇلار ياپيېشىل بۇغدايلارنىڭ قانداق قىلىپ يەر يۈزىنى ئاستا - ئاستا ياپقانلىقىنى، يەنە قانداق قىلىپ غول چىقارغانلىقىنى، قانداق قىلىپ باشاق چىقارغانلىقىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆردى. مەن گويا ھەربىر باشاقنىڭ تەقدىرى بالىلارنىڭ قەلبى بىلەن تۇتىشىپ كەتكەندەك ھېس قىلىپ قالدىم.

ھۆسۈلنى يىغىش ئورۇق سالغاندىكىگە قارىغاندا تېخىمۇ قىزغىن بايرامغا ئايلىنىپ كەتتى. شۇ كۈنى، بالىلارنىڭ

ھەممىسى بايراملىق كىيىملىرىنى كىيىشكەن بولۇپ، ئۇلار بۇغدايىنى ئاۋايلاپ ئورۇپ، ئۈنچە باغلايتتى. دان ئايرىش ئىشىمۇ كىشىنى شادلاندۇرىدىغان چاغ بولدى، بىز بارلىق بۇغداي دانلىرىنى كۈچىمىزنىڭ بارىچە يىغىپ، تاغارغا قاچىلىدۇق. ئاندىرى بوۋا بىزنىڭ بۇغدايىنى قارىدەك ئاق ئۇنغا ئايلاندۇرۇشىمىزغا ياردەم بەردى. بىز لىنانىڭ ئانىسىنى بىزگە بولكا پىشۇرۇپ بېرىشكە تەكلىپ قىلدۇق. بالىلار ئۇنىڭ ياردەمچىسى بولدى، ئوغۇل بالىلار سۇ توشۇدى، قىز بالىلار ئوتۇن ئەكەلدى. كۆپ ئۆتمەي، كۆز ئالدىمىزدا دۆپدۆگىلەك، يوغان بولكىدىن تۆتى پەيدا بولدى. مانا بۇ بىزنىڭ ئەمگىكىمىزنىڭ مەھسۇلاتى ئىدى. بالىلارنىڭ قەلبىدە بىر خىل پەخىرلىنىش تۇيغۇسى تەبىئىي رەۋىشتە پەيدا بولدى.

ئۈزۈندىن كۈتكەن تۇنجى قېتىملىق ھوسۇل بايرىمىمىز ئاخىرى يېتىپ كەلدى. بالىلار ئاندىرى بوۋا ۋە بارلىق ئاتا - ئانىلارنى بىز بىلەن بىرلىكتە بۇ بايرامنى ئۆتكۈزۈشكە تەكلىپ قىلدى. ئۈستەلگە كەشتىلەنگەن ئاق داستىخان يېيىلغان، ئۈستىگە مەززىلىك پۇراق چېچىۋاتقان بولكىلار تىزىلغاندى. يەنە تېخى ئاندىرى بوۋا نەچچە قاچا ھەسەلنىمۇ ئالغاچ كېلىپتۇ. چوڭلار بولكىلارغا ئېغىز تېگىپ، بالىلارنىڭ ئالىيجانابلىقىنى ماختاشتى.

بۇ كۈن بالىلارنىڭ ئېسىدە مەڭگۈ ساقلىنىدۇ. بىز ھەر-گىز ئەمگەك ۋە ئىنسانىي پەزىلەت توغرىسىدا مۇبالىغە سۆز-لەرنى سۆزلىمىدۇق. بالىلارنى ھاياجانلاندۇرغان ئاساسىي سەۋەب، قاراڭلار، بىز ئاشلىق تېرىدۇق، بىز ئاتا - ئانىلىرى-مىزغا خۇشاللىق بېغىشلىدۇق دېگەندىن ئىبارەت پەخىرلىنىش تۇيغۇسى بولدى. مۇبادا بىر كىشى ئۆزىنىڭ ئەمگىكىدىن پەخىرلىنىدىكەن، ئۇنداقتا، بۇ خىل پەخىرلىنىش تۇيغۇسى

ئالىيجاناپ ئەخلاقنىڭ مۇھىم مەنبەسى بولىدۇ.

بىزنىڭ تۇنجى قېتىملىق ھوسۇل بايرىمىمىز باشقا كوللېكتىپلارنىڭ قىزىقىشىنى قوزغىدى. ھەر بىر سىنىپتكى ئوقۇغۇچىلار ئۆزلىرىنىڭ زىرائىتى بولۇشنى ئويلاپ، باشقا سىنىپنىڭ ھوسۇل بايرىمى بار - يوق، بىزنىڭ نېمىشقا يوق دەپ، سىنىپ مەسئۇللىرىغا ئېرام بەرمىدى.

بۇ ئىش ئوقۇتقۇچىلار ئارىسىدا زور ئىنكاس قوزغىدى. يەر ئاغدۇرۇش، ئوغۇتلاشتىن ئىبارەت بۇ ئەك ئاددىي ئىشمۇ ئورمانلىققا بېرىپ ئويناش ياكى بىرەر پارچە قىزىقارلىق كىتابنى ئوقۇشقا ئوخشاشلا بالىلارنىڭ قىزىقىشىغا ئايلىنالايدىغانلىقىنى ساۋاقداشلار روشەن كۆرۈۋالدى. ئوقۇتقۇچىلار ناھايىتى تەسىرلەنگەن ھالدا، ھەر قانداق ئىشقا قىزىقمايدىغان «ھۇرۇن» مۇ ئەمگەك جەريانىدا باشقا بىر ئادەم بولۇپ قالىدىكەن، ئىنتايىن ئىشچان بولۇپ كېتىدىكەن دېيىشتى. «بۇ زادى قانداق ئىش؟» بىز بۇ ھەقتە ئۇزاق ئويلاندۇق. ئاخىرى، كۆپچىلىك، مۇھىمى ھېسسىياتتا، كىشىنىڭ روھىنى كۆتۈرىدىغان ئالىيجاناب مۇددىئا دېگەن بىردەك تونۇشقا كەلدۇق. ئەمگەكنى سۆيۈش ھېسسىي تۇرمۇشنىڭ كاتېگورىيىسىگە مەنسۇپ. بىزنىڭ قارىشىمىزچە، پەقەت ئەمگەك بالىلارغا شادلىق بېغىشلىيالايدىغان ۋاقىتتىلا، ئاندىن ئۇلاردا ئەمگەك قىلىش ئارزۇسى تۇغۇلىدۇ. ئەمگەكنىڭ بالىلارغا ئېلىپ كېلىدىغان خۇشاللىقى كۆپەيگەنسېرى، ئۇلار تېخىمۇ ئۆز ئىززەت - ھۆرمىتىنى ساقلايدىغان ۋە ئۆزىنى ھۆرمەتلەيدىغان بولىدۇ، ئۇلار ئەمگەك جەريانىدا ئۆزى چىقارغان تىرىشچانلىقىنى ۋە ئۆزىنىڭ قەدىر - قىممىتىنى تېخىمۇ روشەن تونۇۋالالايدۇ - دە، ئۆزىنىڭ كوللېكتىپنىڭ بىر ئەزاسى ئىكەنلىكىنى يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا بىلىۋالالايدۇ. بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ئەمگەك خۇشال

لىقى، بىر خىل غايەت زور تەربىيىۋى كۈچ. ئەمگەك ھەرگىز ئىنچ پۇشۇقىنى چىقىرىش ئەمەس، ئۇ كىشىلەردىن جىددىيلىك ۋە قەيسەرلىكنى تەلەپ قىلىدۇ. لېكىن، بىز شۇنى ئۇنتۇپ قالماسلىقىمىز كېرەككى، بىزنىڭ قىلىۋاتقان ئىشىمىز، بالىلار بىلەن ئالاقە قىلىش، ئۆز ئەتراپىدىكى دۇنيانى ئەمدىلا تونۇشقا باشلىغان بالىلار بىلەن ئالاقە قىلىشتىن ئىبارەت.

بىز يىلمۇ يىل ھوسۇل بايرىمىنى تەبرىكلەشنى قارار قىلىدۇق. ئوقۇشقا كىرگەننىڭ ئىككىنچى يىلى كۈزدە، بالىلار يەنە بىر پارچە يېڭى يەر ئېچىپ كۈزگى بۇغداي تېرىدى. ھوسۇل ئالغاندا، يەنە ئاتا - ئانىلارنى مېھمان قىلدۇق، يەنە بىزنىڭ كىچىك دوستلىرىمىز - تەييارلىق سىنىپتكى بالىلارنىمۇ تەكلىپ قىلدۇق. ھەتتا مېنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىم بويىغا يەتكەن يېگىت - قىزلار بولۇپ قالغان چاغدىمۇ، ئۇلار مەكتەپ ئېتىزلىقىدا بۇغداي ئورغان، دان ئايرىغان، بولكا پىشۇرغانلىرىنى ئىنتايىن زور قىزىقىش بىلەن ئەسلەشتى. بۇلارنىڭ ھەممىسى رومانتىك تۇسكە ۋە ئويۇن پۇرىقىغا تولغان. ئەمگەك قىلىش خۇشاللىقىنى باشقا خۇشاللىقلارغا سېلىشتۇرغىلى بولمايدۇ، چۈنكى ئەمگەك قىلىش جەريانىدا، بالىلار گۈزەللىكنى ھېس قىلىشتىن تولۇق بەھرىمەن بولالايدۇ. بۇ خىل گۈزەللىك، بالىلارنىڭ ھوسۇل ئالغانلىقىدا ئەمەس، بەلكى بالىلارنىڭ ئىجاد قىلىشىدا بولىدۇ. ئەمگەك قىلىش خۇشاللىقى تۇرمۇشنىڭ گۈزەللىكى، بالىلار بۇنداق گۈزەللىكنى ھېس قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۆز ئىززەت - ھۆرمىتىنى ساقلاش تۇيغۇسى ۋە قىيىنچىلىق ئۇستىدىن غەلبە قىلغاندىن كېيىنكى پەخىرلىنىش تۇيغۇسىنمۇ ھېس قىلىدۇ.

كىم تىرىشچانلىق كۆرسەتمەكەن، شۇ كىشى نېمىنىڭ

تەر تۆكۈش ۋە ھارغىنلىق ئىكەنلىكىنى بىلىدۇ، شۇ كىشى ئاندىن بۇ خىل ئەمگەك قىلىشنىڭ شادلىقىدىن بەھرىمەن بولالايدۇ. بالىلىق دەۋردە دائىملا ئەركىن - ئازادە يۈرۈۋەر-گىلى بولمايدۇ، ئەگەر بالا قۇربى يېتىدىغان جىددىي ئەمگەك بىلەن شۇغۇللانمسا، ئۇنداقتا، ئۇ ئەمگەك قىلىشنىڭ بەخت ئىكەنلىكىنى مەڭگۈ چۈشىنەلمەسلىكى مۇمكىن. ئەمگەك تەر-بىيىسىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى مەقسىتى بالىلاردا توغرا ئەمگەك پوزىتسىيىسىنى يېتىلدۈرۈشتىن ئىبارەت. ئىنسانىيەت ئۇچۇن ئېيتقاندا، ئەمگەك پەقەت تۇرمۇش كەچۈرۈشنىڭ زۆرۈرىيىتىلا ئەمەس، ئۇ بولمايدىكەن، ئىنسانىيەت مەۋجۇت بولۇپ تۇرالـ مايدۇ، بەلكى، ئەمگەك يەنە شەخسنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشى ۋە مەنىۋى بايلىقنى كۆپ تەرەپلىمە نامايان قىلىدىغان بىر ساھە، شۇنىڭ بىلەن بىللە، كىشىلەر ئارىسىدىكى مۇرەككەپ مۇناسىۋەت ئەمگەك جەريانىدا تولۇق گەۋدىلىنەلەيدۇ. ئەمگەك تەربىيىسىدە، بالىلارغا ئەمگەكنىڭ گۈزەللىكىنى ھېس قىلدۇ-رۇش ھالقىلىق مەسىلە، ئەكسىچە بولغاندا، ئەمگەكنى قىز-غىن سۆيۈش تۇيغۇسىنى يېتىلدۈرۈش مۇمكىن ئەمەس. ئادەتتە كىشىلەر ئەمگەك قىلىشنى ئۆز - ئۆزىنى ئىپادىلەش، ئۆز - ئۆزىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈشنىڭ مۇھىم ۋاستىسى دەپ قارايدۇ. ئادەم ئەمگەك قىلمىسا ھۆرۈن بولۇپ قالدۇ دېگەن ماقال بار. بىزنىڭ ۋەزىپىمىز، ئەمگەكنىڭ ئىبرىشكىنى ئاساسىدا ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆز ئىززەت - ھۆرمىتىنى ساقلاش، ئۆزىنى سۆيۈش، پەخىرلىنىش تۇيغۇسىنى يېتىلدۈرۈشتىن ئىبارەت.

بالىلار مەكتەپكە كىرگەندىن كېيىنكى تۇنجى كۈز كۈنى، 31 تۆپ ئالما كۆچىتى ۋە ئۇزۇم قەلەمچىسى تىكتى. مەن ئۇلارغا مۇنداق دېدىم: «بالىلار، بۇ كىچىك باغ سىلەر-نىڭ ئاناڭلارغا تەقدىم قىلىنىدۇ، ئانا دېگەن بىزنىڭ ئەڭ سۆيۈملۈك، ئەڭ يېقىن كىشىمىز. ئوچ يىلدىن كېيىن، ئالما

ۋە ئۇزۇملەر مېۋە بېرىدۇ. تۇنجى ئالما ۋە تۇنجى ساپاق ئۇزۇملەر بىزنىڭ ئانىلىرىمىزغا قىلىدىغان سوۋغىمىز بولسۇن، بۇ ئۇلارغا ئىنتايىن زور شادلىق بەخش ئېتىدۇ. ئېسىگىلاردا بولسۇنكى، ئانىلار سىلەر ئوچۇن پۈتۈن يۈرەك قېنىنى سەرپ قىلىدۇ، سىلەر ئۇلارنىڭ ئەجرىنگە جاۋاب قايتۇرۇشىڭلار لازىم».

ئاتا - ئانىلارغا شادلىق بېغىشلاش ئارزۇسىنىڭ ئىلھامـ مىدا، بالىلار «ئانا بېغى» دا ئەمگەك قىلدى. ئايىرىم بالىلار ئانا مېھرىدىن ئىبارەت بۇ ئىنسانىيەتنىڭ يۈكسەك ھېسسىيا-تىنى تېخى ھېس قىلىپ يېتەلمىگەنىدى، مەن ئۇلاردا بۇنـ داق ھېسسىياتنى يېتىلدۈرۈشكە تىرىشتىم. گالە ئۆگەي ئانىسى ئوچۇن بىر تۇپ مېۋىلىك كۆچەت تىكتى، ساشا مومىسى ئوچۇن، ۋېتكا ھامىسى ئۆچۇنمۇ كۆچەت تىكتى. بۇ خىل ئەمگەك جەريانىدا، بىرەيلەنمۇ پاسسىپلىق قىلمىدى. ئەتىياز ۋە ياز كۈنلىرى بالىلار مېۋىلىك كۆچەتلەرنى سۇغاردى، قۇرتلارنى يوقاتتى. ئالما كۆچەتلىرى ۋە ئۇزۇم تاللىرى يېڭى شاخ - يوپۇرماقلارنى چىقاردى. ئوچىنچى يىلى مېۋە بېرىشكە باشلىدى. ھەربىر بالا ئۆز مېۋىلىرىنىڭ تېزرەك پىشىشىنى كۈتمەكتە ئىدى.

تولە، لىنا، كولە قاتارلىقلار بەك خۇش بولۇپ كەتتى، چۈنكى ئۇلارنىڭ دەرەخلىرى چىرايلىق، يوغان - يوغان مېۋىلىگەنىدى، ئۇلارنىڭ ئۇزۇم تاللىرىدا كەھرىۋادەك ساپاق - ساپاق ئۇزۇملەر غۇچچىدە ساڭگىلاپ تۇراتتى. مېنىڭ ئوچۇن ئېيتقاندا، بۇ، ھەقىقەتەن بىر خىل زور بەخت ئىدى. مەن خۇشاللىق ئىچىدە، بالىلارنىڭ پىشقان مېۋىلەرنى ئۇزۇپ ئۆز قوللىرى بىلەن ئانىلىرىغا تۇتقانلىقىنى كۆردۈم. بۇ كۈن، بالىلارنىڭ ھاياتىدا يەنە بىر ئونتۇلغۇسىز كۈن بولدى. تولە ئانىسىغا ئالمىنى ئۇزاتقاندا، ئۇنىڭ كۆزلىرىدە شادلىق نۇرلىرىنىڭ چاقناپ كەتكەنلىكى مېنىڭ ئېسىمدە.

مەكتەپ ھاياتىنىڭ ئىككىنچى يىلىدىن باشلاپ، بالـ
لارنىڭ ئەمگىكىنى بىر خىل يۈكسەك روھ ئىلھاملاندۇرۇپ
تۇردى. ھەربىر بالا ئۆزىنىڭ ھويلىسىدا ئاتا ـ ئانىلىرى
ئۈچۈن، بوۋا ـ مومىلىرى ئۈچۈن مېۋىلىك كۆچەت تىكتى.
ئۇلار كۆچەتلىرىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ پەخىرلەنگەن ھالدا:
«قارا، بۇ، دادام بىلەن ئانامنىڭ، بۇ، بوۋام بىلەن
مومامنىڭ» دەيىشتى. ساشا ئۆلۈپ كەتكەن ئاتا ـ ئانىسىنى
خاتىرىلەش ئۈچۈن، يەنە دادىسى بىلەن ئانىسى ئۈچۈن كۆچەت
تىكتى؛ گالە بىلەن كوستەمۇ ئانىلىرىنى ئەسلەش كۆچىتى
تىكتى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇلار ئۆگەي ئانىلىرى
ئۈچۈنمۇ كۆچەت تىكتى.

بالىلارنىڭ قىلغان ھەر قانداق ئىشى بۇ مېۋىلىك
كۆچەتلىرىنى پەرۋىش قىلغىنىدەك ئەستايىدىل، بۇ قەدەر
تەسىرلىك ئەمەس ئىدى. كۆچەت تىكىشتىن تارتىپ تۇنجى
مېۋىلەر چۈشكىچە، مېۋىلىك كۆچەتلەرنىڭ چېچەكلىشىنى
كۈتۈشتىن، مېۋىلەرنى ئۈزۈپ ئانىلىرىغا تەقدىم قىلغىچە
بولغان ئىشلار، بالىلارنىڭ بىر پۈتۈن ئەمگەك جەريانىلا
ئەمەس، بەلكى بالىلارنىڭ ئەخلاقىي تەرەققىياتىنىڭ بىرمۇ
بىر پەلەمپەيلىرى ئىدى. بالىلار دەل مۇشۇ پەلەمپەيدىن
چىقىش جەريانىدا ئۆزلىرى ياراتقان گۈزەللىكنى ھېس
قىلىشتى.

ئانا ـ كىشىلىك ھاياتتىكى ئەڭ گۈزەللىكنىڭ، ئەڭ
مۇقەددەسلىكىنىڭ سىمۋولى. بالىلارغا ئانىلارغا شادلىق
بېغىشلايدىغان ئەمگەكنىڭ گۈزەللىكىنى ھېس قىلدۇرۇش
ئىنتايىن مۇھىم. بىزنىڭ سىنىپ ھەر يىلى ئالتۇن كۈز پەس
لىدە ئانىلارنى تەبرىكلەش بايرىمى ئۆتكۈزۈشتىن ئىبارەت
بىر ياخشى ئەنئەنىنى بىردەك ساقلاپ كەلدى. كۈز كۈنلىرى
زېمىن ۋە ئەمگەك كىشىلەرگە مول سوۋغىلىرىنى مەرتلىك

بىلەن ئىنئام قىلىدىغان چاغ بولۇپ، ھەمىلا يەرنى خۇشال
كەيپىيات قاپلايدۇ. شۇڭا بىز بۇ شادلىق قاپلىغان پەسلىنىڭ
بىر كۈنىنى ئانىلار بايرىمى قىلىپ بېكىتتۇق. شۇ كۈنى،
ھەربىر ئوقۇغۇچى ئۆزىنىڭ بىر ياز، ھەتتا نەچچە يىللىق
ئەمگىكىنىڭ مېۋىسى بولغان ئالما، گۈل، بۇغداي باشاقلىرى
قاتارلىقلارنى ئانىسىغا تەقدىم قىلىدۇ. بۇ سوۋغاتلارنىڭ
ھەممىسى ئۇلارنىڭ كىچىككىنە يېرىدىن (ھەربىر بالىنىڭ
ئۆز ھويلىسىدا ئۆزى سۈيىدىغان ئەمگەك باغچىسى
بار) چىقىقان. «ئۆز ئانامنى قەزغىن سۆيىمەن.»
بۇ، بالىلار كۈز كۈنىدىكى ئانىلار بايرىمىغا
تەييارلىق قىلىۋاتقان ۋاقىتتا ئۇلارنىڭ كالىلىدا
تەدرىجىي تۇرغۇزۇلغان كۆز قاراش. بالىلارنىڭ ئانىلارغا خۇ
شاللىق ئېلىپ كېلىدىغان ئەمگەك جەريانىدا سەرپ قىلغان
يۈرەك قېنى كۆپەيگەنسېرى، ئۇلارنىڭ قەلبىدىكى ئىنسانپەر
ۋەرلىكمۇ كۆپىيىدۇ.

بۇنىڭدىن باشقا، بىزنىڭ يەنە باھار كۈنلىرىدە ئۆتە
كۈزىدىغان بىر «ئانىلار بايرىمى» مىز بار. بىز ئورمانلىقنىڭ
بىر خىلۋەت جايىدا بىر پارچە بوشلۇقنى كۆرۈپ قالدۇق.
بالىلار ئۇنى «بۆلجۇرگەن بېغى» دەپ ئاتاشتى. چۈنكى ياز
كۈنلىرى بۇ يەرنى بۆلجۇرگەن قاپلاپ كېتەتتى. ئورمانلىقنىڭ
بۇ گۈزەل بۇلۇڭىدا، بالىلار زور خۇشاللىقنى ھېس قىلىشتى.
خۇشال ـ خورام ۋاقىتلاردا، بالىلار ئانىلىرى بىلەن بىللە
كېلىپ بۇ خۇشاللىقتىن تەڭ بەھرىمەن بولۇشنى كېرەكلىكىنى
ئېسىگە ئېلىشتى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇلار كەڭ زېمىندا ئېچىلغان
تۇنجى گۈلنى ئانىلارغا تەقدىم قىلىش دېگەن تەكلىپنى
ئوتتۇرىغا قويدى. شۇنداق قىلىپ، باھار كۈنلىرىدىكى ئانىلار
بايرىمى بارلىققا كەلدى. بۇ كۈنى، بالىلار ئانىلىرىغا قوڭ
غۇراقتا ئوخشايدىغان نوروز گۈلىنى تەقدىم قىلىپلا قالماي،

يەنە پارنىكتا ئۆستۇرۇلگەن گۈللەرنىمۇ تەقدىم قىلىدى. ئانىلار بايرىمىنى تەبرىكلىگەن كۈنلەردە ۋاراڭ - چۇرۇڭ ۋە ھەر خىل «تەشكىللىك پائالىيەت» لەردىن خالى بولىدۇق. بىز ئانىلار بايرىمىنى بىر ئائىلە كىشىلىرى ۋە ئۇرۇق - تۇغقان، دوستلارنىڭ جەم بولۇش پۇرسىتىگە ئايلاندۇرۇشقا تىرىشتۇق. بۇ يەردە بولىدىغىنى چىرايلىق ئىبارىلەر ئەمەس، بەلكى چوڭقۇر ھېسسىيات ئىدى.

«ئىنسانىيەتنى سۆيىمەك ئاسان، ئاندىغا ۋاپادار بولۇش تەس.» ئىيتمىشلارغا قارىغاندا، بۇ، 18 - ئەسىردە ياشىغان خەلق پەيلاسوپى گىرىگورى سكوۋودا ئىيتقان ئوكرائىن ئەقلىيە سۆزى ئىكەن. بۇ ئەقلىيە سۆزدە، خەلق پىداگوگىكا ئىلمىنىڭ بىر دانا ئىدىيىسى، يەنى، كىشى قەلبىدە ئۆزىنىڭ ئەڭ يېقىن كىشىسىگە بولغان مېھىر - مۇھەببەت تۈيغۇسى شەكىللەنمەيدىكەن، ئۇنداقتا ئىنسانپەرۋەرلىك ھېسسىياتىنى يېتىلدۈرۈش مۇمكىن ئەمەسلىكى يوشۇرۇنغان. ئىغىزدىكى مۇھەببەت ھەقىقىي مۇھەببەت ئەمەس. ئائىلە ــ راستچىللىق، قىزغىنلىق ۋە ھېسداشلىق تۈيغۇسىنى يېتىلدۈرىدىغان ھەقىقىي مەكتەپ. ئانىسىغا، ئاتىسىغا، بوۋىسىغا، مومىسىغا ۋە ئاكا - ئۇكا، ئاچا - سىڭىللىرىغا تۇتقان پوزىتسىيە، بىر كىشىنىڭ ئىنسانپەرۋەرلىك ئىدىيىسىنىڭ ئۆلچىمى.

بالىلارنىڭ ئەمگىكى گۈزەللىك يارىتىشى كېرەك. بۇ، گۈزەللىك تەربىيىسى ۋە ئەخلاق تەربىيىسىنى بىرلەشتۈرۈشنىڭ تەلىپى. ئۇقۇشقا كىرگەندىن كېيىنكى تۇنجى كۈز كۈنى، بىز ياۋا ئازغان ئۇرۇقى يىغىۋاق ھەمدە ئۇنى مەكتەپ بېغىنىڭ بىر خىلۋەت بۇلۇڭىغا (بىزگە ئايرىپ بېرىلگەن ھېلىقى كىچىك زېمىن) غا تېرىدۇق. بىز ئاق، قىزىل، سۆسۈن، سېرىق رەڭلىك ئەتىرگۈل نوتىلىرىنى ياۋا ئازغانغا ئۇلىدۇق. شۇنداق قىلىپ بىز ئۆزىمىزنىڭ «ئەتىرگۈل باغچىمىز» نى بىنا

قىلدۇق. بالىلارنىڭ ئەتىرگۈل تۇنجى قېتىم ئېچىلغان چاغدىكى شادلىق ھېسسىياتىنى تىل بىلەن ئىپادىلەپ بېرىش ھەقىقەتەن قىيىن. مەيلى قىزلار بولسۇن ياكى ئوغۇللار بولسۇن، گۈلگە زەردە يەتكۈزۈپ قويۇشتىن قورقۇپ، ئەتىرگۈل شاخلىرىغا قول تەگكۈزمىدى. مەن ئۇلارغا ئەگەر ئەتىرگۈللەر توغرا ئۇلانسا، ياز بويى ئېچىلىدىغانلىقىنى ئېيتتىم. بالىلار بۇنىڭدىن ئىنتايىن خۇشال بولۇشتى. بالىلار گۈللەرنىڭ بۇنداق ياخشى ئېچىلغانلىقىنى كۆرۈپ ئۆز ئانىلىرىغا بىر تالدىن گۈل ھەدىيە قىلىشنى ئويلاشتى. ئۇلارنى بۆلەكچە خۇشال قىلغىنى شۇ بولدىكى، ئۇلارنىڭ ئارزۇسى ئانىلار بايرىمى بولغانىدا ئەمەلگە ئاشتى. شۇ چاغدا ئۇلار ئەتىرگۈل بىلەن ئالمىنى بىرلىكتە ئانىلىرىغا تەقدىم قىلدى.

ئوقۇشقا كىرگەندىن كېيىنكى تۇنجى ئەتىياز كۈنى، بىز نۇرغۇن گۈللەرنى تېرىدۇق. بۇ گۈللەر كىشىلەرنىڭ پەرۋىش قىلىشىغا موھتاج ئىدى، بولۇپمۇ سۇغىرىش بەك قول تۇتاتتى. بۇ چاغدا يۇقىرى يىللىقتىكى ئوقۇغۇچىلار ناسوس ئورنىتىلغان سۇ مۇنارىسى ياساپ، سۇنى گۈللۈككە باشلاپ كىرىشنى ئاسانلاشتۇرۇپ، بالىلارنىڭ ئەمگىكىنى زوردەرىجىدە يېنىكلەشتۈردى. شۇنىڭ بىلەن، سۇغىرىش ھەممەيلەن ئىنتىلىدىغان ئىش بولۇپ قالدى، ھەتتا يېشى ئەڭ كىچىك بولغان دانىكىمۇ يېرىم سائەت ئىچىدە پۈتۈن گۈللۈكنى سۇغىرىپ بولىدىغان بولدى.

گۈل تېرىش ھەربىر بالىنىڭ ھەۋىسىگە ئايلاندى. ئەتىرگۈللەرنى پەرۋىش قىلىشتىن ئۆزگە كىشىلەر قەلبىنى تېخىمۇ ئالىيجاناب قىلالايدىغان، گۈزەللىك، ئىجادچانلىق، ئىنسانپەرۋەرلىكنى تېخىمۇ بىر گەۋدىگە ئايلاندۇرالايدىغان ھەر قانداق ئەمگەك يوقتەك بولۇپ قالدى. مەن بالىلاردا ئۆز ھويلىلىرىدا گۈللۈك بەرپا قىلىش ئارزۇسىنى پەيدا

قىلىشقا تىرىشتىم. 3 - ، 4 - يىللىقتا چىقىقان ۋاقىتلىرىدا، ئوقۇغۇچىلار ئۆز ئۆيلىرىنىڭ قېشىدىكى گۈللۈكتە ئەتىر گۈللەرنى تاماشا قىلالايدىغان بولدى.

تۇرمۇشتىكى تەجرىبىلەر ماڭا شۇنى ئېيتتىكى، مۇبادا بالا ئەتىرگۈل ئۆستۈرۈشنى ئۇنىڭ گۈزەللىكىدىن زوقلىنىش ئۈچۈن دەپ بىلسە، ئەگەر بۇ خىل گۈزەللىكتىن بەھرىمەن بولۇشنى ئۆز ئەمگىكىنىڭ بىردىنبىر ھەقىقى دەپ قارىسا، شۇنىڭدەك باشقىلارنىڭ خۇشاللىقى ۋە بەختى ئۈچۈن بۇ گۈزەللىكنى يارىتىدىغان بولسا، ئۇنداقتا ئۇ قانۇنغا خىلاپلىق قىلىدىغان، نومۇس قىلىشنى بىلمەيدىغان، رەھىمسىز ئادەم بولۇپ قالمايدۇ. بۇ، ئەخلاق تەربىيىسىدىكى ئىنتايىن مۇرەككەپ بىر مەسىلە. گۈزەللىك كىشىلەر روھىنى ئالىيجاناب قىلىدىغان سېھرىي كۈچنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ، پەقەت ئەمگەك گۈزەللىكىنى ياراتقان چاغدىلا، پەقەت يۇكسەك بولغان ئەخلاق مۇددىئاسى بىلەن ئەمگەك قىلغاندىلا، بۇ، ئالىدى بىلەن كىشىلەرگە بولغان ھۆرمەتكە تولغان چاغدىلا، ئاندىن گۈزەللىك، پاك ئەخلاق ۋە ئالىيجاناب ئىنسانپەرۋەرلىك روھىنى يېتىلدۈرەلەيدۇ. باشقىلارغا گۈزەللىك يارىتىش ئۈچۈن ئەمگەك قىلىدىغان كىشىلەر ئەخلاق سەۋىيىسى يۇقىرى كۆتۈرۈلگەنسېرى، ئۆزىنى تېخىمۇ سۆيىدىغان، شۇنىڭدەك ئەخلاق مىزانىغا خىلاپ قىلمىشلارغا شۇنچە تاقەت قىلالمايدىغان بولىدۇ.

گۈزەللىكنىڭ ئەخلاق تەربىيىسىدىكى رولى مەسىلىسى، بىز بارلىق ئوقۇتقۇچىلار مۇھاكىمە قىلىدىغان تېما بولۇپ قالدى. بىز گۈزەللىكنىڭ ئوقۇغۇچىلارنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىغا، بولۇپمۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھېسسىياتىغا بولغان تەسىرىنى تولۇق تونۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، بۇ تەسىرنىڭ قودرىتىنى ھەددىدىن زىيادە مۇبالىغىلەشتۇرۇۋېتىشكە بولمايدىغانلىقىمۇ دىققەت قىلىدۇق. پىسخولوگىيە مۇھاكىمە يېغىندا، بىز قانداق

شارائىت ئاستىدىكى گۈزەللىك تەربىيىسى رولىغا ئىگە بولالايدىغانلىق مەسىلىسىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇق. بىز تەربىيىلەش جەريانىنىڭ ئادەتتىكى قانۇنىيەتلىرىنى ئانالىز قىلىش جەريانىدا جاۋاب تاپتۇق. تەجرىبە ئالماشتۇرۇش، ئوقۇتقۇچىنىڭ دەسلەپكى، ئوتتۇرا، كېيىنكى مەزگىللەردە ئوقۇش يېشىدىكى بالىلارغا بولغان تەسىر شەكلى ۋە ئۇسۇلىنى ئانالىز قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، بىز ھەم تەربىيىلەشنىڭ مۇۋاپىقىيەتلىك بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىدىغان ھەم باشقا تەربىيىلەش ۋاسىتىلىرىنىڭ يېتەرسىزلىكلىرىنى تولدۇرالايدىغان ئۆزگىچە ۋە ھەممىگە قادىر بولغان تەربىيىلەش ئۇسۇلىنىڭ يوقلۇقىنى ھەمدە بولۇشى مۇمكىن ئەمەسلىكىنى بارغانسېرى ھېس قىلىپ يەتتۇق.

گۈزەللىك تەربىيىسى خىزمىتى ناھايىتى ياخشى ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، ئەگەر كوممۇنىزملىق تەربىيىسىنىڭ باشقا تەرەپلىرى ئېغىر دەرىجىدە كەمتۈك ۋە يېتەرسىز بولۇپ قالسا، گۈزەللىك تەربىيىسىنىڭ تەسىر كۈچى زور دەرىجىدە ئاجىزلاپ كېتىدۇ، ھەتتا يوقاپ چىقىدۇ. بالىلارنىڭ مەنىۋى دۇنياسىغا تەسىر كۆرسىتىدىغان ھەربىر خىل ئامىل، باشقا ئەڭ دەرىجىلىك مۇھىم تەسىر ئامىللىرى بىلەن بىر ۋاقىتتا رول ئوينىغان چاغدىلا، ئاندىن تەربىيىلەش رولىنى ئۆتىيەلەيدۇ. مۇئەييەن شارائىت ئاستىدا، كۆڭۈل قويۇپ گۈل باققان، گۈلنىڭ گۈزەللىكىدىن زوقلانغان كىشى، نومۇسنى بىلمەيدىغان، رەھىمسىز، قىلچە ھېسداشلىق تۇيغۇسى بولمىغان ئادەم بولۇپ قېلىشىمۇ مۇمكىن. بۇلارنىڭ ھەممىسى پىداگوگلارنىڭ ئالاھىدە باغلىغان ئۈمىدلىرىنىڭ تەسىرىنى كۈچەيتىشىدىن سىرت، يەنە بالىلارنىڭ مەنىۋى دۇنياسىغا ئاشۇ تەسىرلەرنى كۈچەيتىشكە باغلىق.

بۇ ھەقتەتلەر تەدرىجىي ھالدا بىز بارلىق ئوقۇتقۇچى

لارنىڭ ئېتىقادىغا ئايلاندى. ھەر خىل تەربىيىلەش ئەھمىيىتىگە بولغان ئانالىزلار ئەڭ ئاخىرىدا تۈرلۈك تەربىيىۋى تەسىرلەرنىڭ ماسلىشىش مەسىلىسىگە بېرىپ تاقىلىدۇ. ھېنىڭچە بۇ بىر تۈپ، مۇھىم تەربىيىلەش قانۇنىيىتى. گەرچە بۇ مەسىلە مەكتىپىمىزنىڭ تەربىيىلەش ئەھمىيىتىدە تېخى تولۇق ھەل قىلىنىپ كېتىلمىگەن بولسىمۇ، بىراق بۇ مەسىلىنى ھەل قىلىش ۋە ئىزدىنىش جەھەتتە، بىز ھەقىقەتەن نۇرغۇنلىغان پايدىلىق خىزمەتلەرنى ئىشلىدۇق. بۇ قانۇنىيەت، مۇھىم بىر پىداگوگىكا قانۇنىيىتى بولۇش سۈپىتى بىلەن، ئۇنىڭ ماھىيىتى: تۈرلۈك تەسىر ئامىللىرىنىڭ تەربىيىلەش ئۇنۇمى باشقا تەسىر ئامىللىرىنىڭ پۈختىلىقى، نىشانلىق بولۇشى، ئۇنۇمدارلىقىغا تايىنىدىغانلىقىدىن ئىبارەت. گۈزەللىك تەربىيىسى بىر خىل تەربىيىلەش ۋاستىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۇنىڭ ئۈنۈمىدىغان رولى ئەمگەكتىن ئىبارەت بۇ تەربىيىلەش ۋاستىسىنىڭ ناھايىتى ياخشى جارى قىلدۇرۇلغان - قىلدۇرۇلمىغانلىقىغا، زېھنىي تەربىيە بىلەن ھېسسىيات تەربىيىسىنى ئېلىپ بارغان چاغدىكى پىكىر يۈرگۈزۈش دەرىجىسىنىڭ قانداق بولۇشىغا باغلىق. پەقەت ئۇستازنىڭ ئولگىسى بىلەن بالىلاردا تەسىر پەيدا قىلغان، باشقا تەربىيىلەش ۋاستىلىرى ئالىيجانابلىك بولغان ئەخلاق روھىغا تولۇپ تاشقان چاغدىلا، ئاندىن ئوقۇتقۇچىنىڭ سۆزى تەربىيىۋى تەسىر كۈچكە ئىگە بولالايدۇ.

ئوخشاشمىغان تەربىيىۋى تەسىر ئامىللىرى ئوتتۇرىسىدا، ئۆزئارا بېقىندىغان ۋە ئۆزئارا چەكلەيدىغان تۈرلۈك - تۈرلۈك مۇناسىۋەتلەر مەۋجۇت. تەربىيىنىڭ ئۇنۇمچانلىقى، ئاخىرقى ھېسابتا تەربىيىلىگۈچىنىڭ بېقىندىغان ۋە چەكلەيدىغان بۇ مۇناسىۋەتلەرگە بولغان ئويلىنىشىنىڭ ئەتراپلىق بولۇش دەرىجىسىنىڭ قانداق بولۇشىغا، تېخىمۇ ئېنىق قىلىپ ئېيتقاندا، تەربىيىلەش ئەھمىيىتى جەريانىدا بۇ مۇناسىۋەتلەرنىڭ ئىشقا

ئېشىش ئەھۋالىنىڭ قانداق بولۇشىغا باغلىق، ھېنىڭچە، پىداگوگىكا ئىلمىگە قارىتا «ئۇ رېئال تۇرمۇشتىن ئايرىلىپ قالدى» دېگەن كىشىنى بىزار قىلىدىغان ئەيىبلەشلەردە دەل مۇشۇ ھەقىقەتكە سەل قارالغان. يەنى كىشىلەر، ئەگەر باشقا خىلمۇ خىل تەسىر ئامىللىرىنىڭ ئورتاق رولى بولمىسا، ئۇنداقتا ھەر قانداق بىر تەنھا ئامىلنىڭ كىشىگە بولغان رولىنىڭ ئىنتايىن كىچىك بولىدىغانلىقىنى كۆرەلمىگەن. باشقا تەربىيىلەش قانۇنىيەتلىرىنى ئىشقا ئاشۇرۇشتىن ئايرىلغان ھالدا، يالغۇز مەلۇم بىر خىل تەربىيىلەش قانۇنىيىتىدىن ئېغىز ئېچىش، پەقەت قۇرۇق گەپ قىلىشتىنلا ئىبارەت. پىداگوگىكا ئىلمىنىڭ يېتەرسىز تەرىپى شۇكى، ئۇ كىشىگە تەسىر قىلىدىغان، ئۆزئارا بېقىندىغان، ئۆزئارا چەكلەيدىغان تۈرلۈك ئامىللار ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى تەتقىق قىلمىغان. ئۇ ئاشۇ ئەڭ ئىنچىكە، ئەڭ مۇرەككەپ بولغان پىداگوگىكا ھادىسىلىرىنىڭ ئۆزئارا بېقىنىش ۋە ئۆزئارا چەكلەش مۇناسىۋەتلىرىنى تەتقىق قىلغان ۋە چۈشەندۈرگەن ۋاقىتىدىلا، ئاندىن بىر تۈرلۈك مۇكەممەل ئىلمىگە، ھەقىقىي ئىلمىگە ئايلىنالايدۇ.

.... بىزنىڭ سىنىپتا يەنە گۈل بايرىمى بارلىققا كەلدى. نەچچە خىل گۈل بايرىمى بار بولدى. باھارىدىكى گۈل بايرىمى قوڭغۇراقگۈل، كۈركۈم ۋە سېرىنگۈل بايرىمى ئىدى. بۇ كۈنى، بىز مەكتەپكە كىرگەندىن كېيىنكى تۇنجى كۈز كۈنى ئورمانلىقتا ئاچقان سېرىنگۈل باغچىمىزغا كېلىمىز. بۇ يەردە سۇس سۆسۈن گۈللەر ئېچىلىپ كەتكەن بولۇپ، ھەر بىر بالا ئىمكانىنىڭ بارىچە رەڭگى ئوخشاشمايدىغان گۈللەردىن بىر دەستە يىغىدۇ. بىز ئورمانلىقتىكى چۆپلۈكتە ئولتۇرۇپ، ئۈزۈپ كەلگەن گۈللەرنى تاماشا قىلىمىز. بالىلار بۇ گۈللەرنى ئۆزلىرىنىڭ ئانىلىرىغا ۋە دوستلىرى —

ئاندىرى بوۋا بىلەن ئولگا مومايغا تەقدىم قىلىدۇ. بىز يەنە ئوقۇش يېشىغا توشمىغان بالىلارنى گۈل بايرىمىنى تەبرىك لەشكە تەكلىپ قىلىمىز ھەمدە ئۇلارغىمۇ گۈل ئۈزۈپ بېرىمىز.

ئىككىنچى گۈل بايرىمىمىز — ئەتىرگۈل بايرىمى. بۇ قېتىمدا بىز «ئەتىرگۈل باغچە» مىز ۋە ھويلىلىرىمىزدىن ئەتىرگۈل ئۈزىمىز. 2 - يىللىققا چىققاندا، ھەممە بالىلارنىڭ ئائىلىلىرىدە دېگۈدەك ئەتىرگۈللەر بار بولىدى. بۇ كۈنى بىز ئەڭ چىرايلىق گۈللەرنى ئاندىرى بوۋا بىلەن ئولگا مومايغا ئاپىرىپ بېرىمىز.

ئۈچىنچى گۈل بايرىمىمىز — ياۋا گۈللەر بايرىمى. بۇ بايرامنىڭ بالىلارغا بېغىشلايدىغان شادلىقى ئەڭ زور بولىدۇ. سەھەردە گۈللەر بۆلەكچە چىرايلىق كۆرۈنىدۇ. بىز شەھەر ئەتراپىغا بارىمىز. بالىلار ئۆزلىرى ئەڭ چىرايلىق دەپ بىلگەن ياۋا گۈللەردىن دەستە - دەستە يىغىدۇ، ئەھمەدجان ئەتە بۇ بىر خىل ئىجادىيەت. ئارقىدىن بىز گۈللەرنى مەكتەپكە ئېلىپ كېلىمىز. دەم ئېلىش ۋاقتىدا، بالىلار مەكتەپتىمۇ ياۋا گۈللەر ئېچىلىشى لازىملىقىنى ئويلاشتى. شۇنىڭ بىلەن، بىز ئەڭ چىرايلىق ياۋا گۈللەر ئۆسكەن جايلارنى خاتىرە لىۋالدۇق، كۈز كەلگەندە، بىز ياۋا گۈل ئۈرۈقلىرىنى يىغدۇق ياكى ياۋا گۈللەرنى يىلتىزى بىلەن كۆچۈرۈپ كەلدۇق، شۇنداق قىلىپ، مەكتىپىمىزنىڭ كىچىك بىر پارچە يېرىدە ئەمبەرگۈل، باپۈنە گۈلى ئېچىلىپ كەتتى.

كۈزدىكى گۈل بايرىمىمىز جۇخارگۈل پەسلى دەپمۇ ئاتالدى. بۇ، ياز پەسلى بىلەن خوشلىشىدىغان، كۆكۈل بۇزۇلىدىغان كۈن بولۇپ قالىدى. بۇ بايرامنى كېچىكسەڭ ئۆتۈكۈزۈش ئۈچۈن، بالىلار كۆپ ئەجىر قىلاتتى ... ئۇلار جۇخار گۈللىرىنى كېچىدىكى سوغۇق شامال ۋە دەسلەپكى قىراۋ مەزگىلىدىكى ئۇششۇكىنىڭ ھۇجۇمىدىن ساقلاش ئۈچۈن،

قەغەز بىلەن ئوراپ قويىدى. كۈزلۈك گۈل بايرىمىمىز ئۆتكەندىن كېيىن، بىز جۇخار گۈللىرىنى پارنىكىغا كۆچۈرۈپ قويىدۇق.

بالىلار مەكتەپ ھاياتىنىڭ 3 - يىلى، تۇنجى قېتىم قار بايرىمىنى ئۆتكۈزدى. بىز ئورمانلىققا كەلدۇق، زېمىننى قار قاپلىغانىدى. لېكىن زېمىن ئويغانغان دالىدا ئاچ بىنەپ شەرەڭ، كۆك ۋە ئاق رەڭلىك قوغۇراقگۈل پەيدا بولغانىدى. بۇ كۈنى بالىلار ئانىلىرىغا بىر دەستىدىن گۈل ئېلىپ قايتىشتى.

مەن ئىمكانىمنىڭ بارىچە بالىلارغا ئەمگەكنى مەنىۋى خۇشاللىقنىڭ مەنبەسى دەپ قاراشنى ئۆگىتىشكە تىرىشتىم. بالىلارغا، ئادەم پەقەت بولكا، كىيىم - كېچەك ۋە ئۆي ياساش ئۈچۈنلا ئەمگەك قىلمايدۇ، بەلكى ئۆزىنىڭ ئۆي ئەتراپىدا ئۆزى ۋە باشقىلار ئۈچۈن شادلىق بېغىشلايدىغان گۈللەرنىڭ ئېچىلىشى ئۈچۈنمۇ ئەمگەك قىلىدۇ دېگەننى تونۇتتۇم. بۇنداق قىلغاندا كىشىنى بالىلىق چېغىدىن خۇشاللىق ئۈچۈن ئەمگەك قىلىشنى باشلاشقا كۆندۈرۈش ئاسان چۈشىدۇ.

مەكتەپكە كىرىپ بىر يىلدىن كېيىن، مېنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىمنىڭ ھەممىسىنىڭ ھويلىسىدا ئۆزلىرىنىڭ كىچىككىنە «گۈزەللىك باغچىسى» بار بولدى. ھەممە بالىلار دېگۈدەك «گۈزەللىك باغچە» لىرىغا ئەتىرگۈل تېرىدى. بۇنىڭدىن باشقا، ھەربىر بالىنىڭ ئۆزى ياخشى كۆرىدىغان گۈلى بار ئىدى. ۋالە، لىدا، پاۋىل، سېريوشا، كاتە، لارىسا، كوستەلەر جۇخار گۈلىنى بەك ياخشى كۆرەتتى؛ سانە، لىنا، لىيوبا، لىيودا، ساشكالار چىنىگۈل ۋە كۈركۈم ئۆستۈردى؛ ۋانە، ۋېتكا، بېتىرىكلار بولسا نەچچە تۈپ سېرىنگۈل كۆچىتىنى تىكتى. مەن بالىلارغا گۈلنى قانداق بېقىش، مايسىنى قانداق پەرۋىش قىلىش، ئۆسۈملۈك ئۈچۈن ئەڭ مۇۋاپىق بولغان ئۆسۈش مۇھىتىنى

قانداق تاللاشنى تونۇشتۇردۇم.

گۈلگه هەۋەس قىلىش كولە بىلەن ئۇنىڭ ئانىسىنىڭ جەدەللىشىپ قېلىشىدىكى بىر سەۋەب بولۇپ قالدى. بۇ بالا پارىنكتا ئىشلەشنى بەك ياقتۇراتتى. مەن ئۇنىڭغا ئۇچ تال جۇخار مايسىسى بەردىم ھەمدە جۇخارنى قانداق تىكىشنى چۈشەندۈردۈم. شۇ چاغ دەل بىزنىڭ بالىلارغا ئەلا سورتلۇق پەمىدۇر مايسىسى تارقىتىشىمىزغا توغرا كېلىپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن، كولە ئون نەچچە تۇپ پەمىدۇر مايسىسىنى جۇخار مايسىلىرى بىلەن بىللە ئۆيىگە ئېلىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئانىسى پەمىدۇر مايسىلىرىنى تىكىپتۇ، كولە جۇخار مايسىسىنى تىكىپتۇ. ئىككى ھەپتىدىن كېيىن، ئانىسى جۇخار مايسىلىرىنى كۆرۈپ (يىلتىز تارتىپ بولغانكەن)، ئۇلارنى يۇلۇپ تاشلۇۋېتىپتۇ. بۇ ئوغۇل بالا تاشلۇۋېتىلگەن جۇخارلارنى تامنىڭ سىرتىدىن تېپىپ، ھۆركىرەپ يىغلىغىنىچە ئانىسىنى ئىزدەپ بېرىپتۇ. بۇ ئايال كۈلۈپ: «بەزى گۈللەر سېنىڭ بۇنداق ئازابلىنىشىڭغا ئەرزىمەيدۇ. بىز ئۇنى نېمىگە ئىشلىتىمىز؟ گۈل بولمىسىمۇ بىز ئوخشاش ياشاۋېرىمىز ئەمەسمۇ؟ بۇنىڭدىن كېيىنمۇ شۇنداق بولىدۇ» دەپتۇ. كولە ئۇنچىقماي جۇخار مايسىلىرىنى ئاپتۇ - دە، لاپاسنىڭ يېنىدىكى بىر بۇرجەككە يېڭىباشتىن تىكىپ قويۇپتۇ.

ئاردىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي بۇ ئوغۇل بالا ئانىسىغا نەچچە تال سۇس كۆك رەڭلىك گۈلنى ئەكىلىپ كۆرسىتىپتۇ ھەمدە: «ئانا، قارىغىنا، نېمىدېگەن چىرايلىق - ھە» دەپتۇ، بالىنىڭ بۇ بىر ئېغىز گېپىگە مۇرەككەپ ھېسسىيات يۈشۈرۈنغان. ئېھتىمال ئۇ: «ئانا، ئائىلىمىزنىڭ تۇرمۇشىنى مانا بۇ گۈلگە ئوخشاش گۈزەل قىلايلى» دېمەكچى بولسا كېرەك.

بالىلارنىڭ «قۇشلار شىپاخانىسى» دېگەن خىزمەتكە بولغان قىزغىنلىقىمۇ ناھايىتى يۇقىرى بولاتتى.

بورانلىق يامغۇر توختىغان ھامان بىز ئورمانلىققا بارىمىز. ئۇ يەردە ئۇۋىسىدىن چۈشۈپ كەتكەن بىر مۇنچە كىچىك قۇشلارنى كۆرگىلى بولاتتى. «قۇشلار شىپاخانىسىدا بالىلار زادىلا تىنىم تاپمايتتى... قىش كۈنلىرى يېتىپ كەلگەندە، بالىلار «شىپاخانا» نىڭ دېرىزىسى سىرتىغا كاۋا ئۇرۇقلىرى توشقۇزۇلغان ئوقۇرنى ئېسىپ قويۇشتى. ئوقۇر نۇرغۇنلىغان تاغ قۇشقاچلىرىنى ئۆزىگە جەلىپ قىلاتتى. يەم يېتىشمىگەن چاغلاردا، ئۇلار گويا كىشىلەردىن يەم تىلىگەندەك ۋېچىرلىشاتتى. بالىلار قوناق دانلىرىنى ئۇستەل ئۈستىگە چېچىپ قويسا، تاغ قۇشقاچلىرى ئۆيگە ئۇچۇپ كىرىپ ئۇستەلگە قونۇپ دان چوقۇيتتى. كىچىك قۇشلار بالىلار بەەن بىللە بولۇشقا ئاستا - ئاستا كۆنۈپ قالدى. ئۇلارنىڭ ئۆيىدە بولىدىغان ۋاقتى بارغانسېرى ئۇزاردى، شۇنىڭغا قار ياغقان كېچىلەردە ئۇلار ئۇچۇپ كەتمەيدىغان بولدى. ئۆي ئىچىدە ئۇلار كۆڭۈللۈك ۋېچىرلىشاتتى، بالىلارنىڭ مۇرە، قول ۋە باشلىرىغا قونۇۋېلىشاتتى. تاك يورۇغاندا، قۇشلار يەملىرىنى يەۋېلىپلا ئۇچۇپ كېتەتتى. بالىلارنىڭ موي پەيلىك بۇ دوستلىرىدىن ئايرىلغۇسى كەلمەيتتى، قۇشلارمۇ بۇ نۇقتىنى سەزگەندەك قىلاتتى. بالىلار قۇشلارنىڭ ۋېچىرلىغانلىرىدىن گويا ئۇلارنىڭ: كەچۈرۈڭلار، ئەپسۇس قىلىڭلار، بىز ئۇزاق تۇرۇپ قالالمايمىز دەپ ئۆتۈنۈۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغاندەك بولۇشاتتى.

كولە، يۇرا، ساشكا، پاۋىللار بەزى چاغلاردا «قۇشلار شىپاخانىسى» دا نەچچە سائەتلەپ تۇرالايتتى. مەن بالىلارغا ئۆز ئۆيىلىرىدىمۇ بىردىن ئوقۇر قىلىش تەكلىپىنى بەردىم. شۇنداق قىلىپ، ھەرقايسى ئۆيلەرنىڭ فورتۇچكىسىدا كاۋا ئۇرۇقى قويۇلغان تاختايلار پەيدا بولدى. پاۋىلنىڭ ئۆيى بولسا كىچىككىنە ئۆي ئىدى.

دەسلىپىدىن قارىغاندا، بۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ بالىلارنى تەربىيىلەش بىلەن ئالاقىسى يوقتەك كۆرۈنىدۇ، لېكىن ئەمەلىيەتتە، تىرىك، جانلىق نەرسىلەرگە كۆڭۈل بۆلۈشمۇ قىزغىنلىق، سەمىمىيەت، ھېسداشلىق تۇيغۇسىنى يېتىلدۈرىدۇ.

بوز تورغاي بايرىمى 3 - يىللىقتىن باشلانىدى، بۇ توغرىدا يۇقىرىدا سۆزلەپ ئۆتتۇم. بۇ بايرام ئەمگەك بىلەن بەدىئىي ئىجادىيەت بىرلەشتۈرۈلگەن ئۆزگىچە بايرام بولۇپ قالدى. قىزلار خېمىر بىلەن نۇرغۇنلىغان بوز تورغايلارنى ياساپ پىشۇراتتى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئاددىي ئەسەرلىرىدە قۇشلارنىڭ تېز ئۇچاندىكى ھالىتىنى ئىپادىلەشكە تىرىشاتتى. مەلۇم مەزگىلدىن ئېيتقاندا، بۇ بىر خىل ئۆزگىچە ئۇسلۇپتىكى بەدىئىي ئەسەر ئىدى. قىزلار ئۆزىنىڭ بوز تورغىيىنىڭ ھالىتىنى گۈزەل قىلىشقا كۈچەپ-لا قالماي، بەلكى يەنە ئۇلارنىڭ ناخشىسىنى «ئاڭلىيالىشى» كېرەك ئىدى. بۇ كۈنلەردە «سېنىڭ بوز تورغىيىڭ سايرىمايدىكەن، مېنىڭكى سايرايدۇ» دېگەن گەپنى پات - پات ئاڭلىغىلى بولاتتى.

بالىلار چوڭ بولغاندىن كېيىن، ئېتىزلىقتا ۋە فېرمىلاردا ئىشلەيدۇ. ئۇلار تېرىمچى، سۈت ساغىتۇچى، ئاگرانوم ۋە باغۋەن بولىدۇ، شۇڭا بالىلارغا ئېتىزلىق، فېرما قاتارلىقلاردىكى ئادەتتىكى ئەمگەكنىڭ گۈزەللىكىنى ھېس قىلغۇزۇش لازىم. بۇ يەردە، ئەڭ مۇھىم بولغىنى شۇكى، بۇ خىل ئاددىي ئەمگەك بالىلارغا خۇشاللىق ئېلىپ كېلەلەيدىغان بولسۇن. ئەمما، ئەگەر ئويۇن بولمىسا، ئەمگەك، كوللېكتىپ ئىچىدە ئۆزئارا مۇناسىۋەتلىك گۈزەللىك (يەنى ساۋاقداشلار ئارىسىدىكى ياردەم ۋە دوستلۇق) ئۇرغۇتقان كۆچلۈك كوللېكتىپ كەيپىيات بولمىسا، ئەمگەكنىڭ بالىلارغا خۇشاللىق ئېلىپ كېلەلەيدىغان بولسۇن. مېنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىم دائىم كۆچىلىكنىڭ ئىشىنى ئۆز ئىشىم دەپ بىلىپ ئىشلەيدۇ، شۇنىڭدەك

ئۇنۇمىگىمۇ ناھايىتى دىققەت قىلىدۇ. بىزنىڭ سىنىپ ئۇزلۇكسىز بىر ئەمگەك كوللېكتىپى بولۇپ كەلمەكتە.

باش ئەتىياز مەزگىلىدە تانەنىڭ دادىسى ئىشلەيدىغان چارۋىچىلىق فېرمىسىغا كەلدۇق. قوتانىنىڭ بىر ئىللىق بۇلۇڭىدا تۆت قوزا تۇراتتى، بۇلار تانانىڭ دادىسى تاللىغان ئەڭ ئاجىز قوزىلار ئىدى. مەن بالىلارغا: «بالىلار، بىز بۇ يۇڭلۇق كىچىك جانىۋارلارغا كۆڭۈل قويۇپ قارىشىمىز كېرەك. ئۇلارنىڭ سالامەتلىكى ئەسلىگە كەلگىچە، ھەر كۈنى بۇ يەرگە كېلىپ ئۇلارغا ھەلەپ ۋە سۈت بېرەيلى» دېدىم.

بىز، پالانچى ھېچنېمىگە قىزىقمايدىكەن، ھەر قانداق قىلىپمۇ ئۇنىڭ تاش يۈرىكىنى ئېرىتكىلى بولمايدۇ دېگەندەك سۆزلەرنى پات - پات ئاڭلاپ تۇرىمىز. بۇنداق غۇلغۇلا تۇغرا ئەمەس. مەسىلەن، سىز بالىنى فېرمىغا ئاپىرىپ قوزىلارغا قاراتسىڭىز، ئۇنى بۇنداق ئەمگەك بىلەن ئىلھاملاندۇرسىڭىز، (ئۆسمۈر ئەمەس بالا بولۇشى كېرەك، 11 - 12 ياشقا كىرگەن بولسا كىچىككىنىڭ بولىدۇ)، شۇنىڭدەك سىز ئۇنىڭ بىلەن بىللە بىر - ئىككى ئاي ئىشلىسىڭىز، ئەڭ سوغۇق قەلبىتىكى مۇز پارچىلىرىنىڭ ئېرىشكە باشلىغانلىقىنى كۆرەلەيسىز. ئەمگەكنىڭ گۈزەللىكى بىلەن بالىلارنى ئىلھاملاندۇرۇش، ئۇلارنىڭ كوللېكتىۋىزملىق روھىنى ئۇرغۇتۇش، بالىلارنىڭ ئەمگەكنى قىزغىن سۆيۈشنىڭ غايەت زور مەنبەسى. بىزنىڭ سىنىپتا بىرمۇ رەھىمسىز ئادەم يوق، ھېچنېمىگە قىزىقمايدىغان بىرمۇ ھۇرۇن يوق، بۇلارنىڭ ھەممىسى، بالىلارنىڭ ئاددىي ئەمگەكنىڭ گۈزەللىكىنىڭ ئىلھامىغا ئۇچرىغانلىقىنىڭ نەتىجىسى.

بىز سۈپىتى ياخشىراق قوروق ئوتلارنى تېپىپ، ئۇلارنى سوقۇپ ئۇن قىلىپ، قوزىلارنى باقىدىغان بۇلاق ئەتىۋار ھەمدە ئۇنىڭغا سۈت قوشۇپ قاينىتاقاندىن كېيىن قوزىغا

بەردۇق. قوزىلار كۆك ئوت يېيىشكە باشلىغاندا، بىز پارىنىڭ تىن ئارىسىدا ۋە سۇلۇ پاخالليرىنى ئەكىلىپ بەردۇق، كۆك ئوت چىققان چاغدا، قوزىلار ئۈچۈن باغلام - باغلام يېڭى ئوتلار بار بولدى. تانەنىڭ دادىسى قوتانىنىڭ قېشىغا بىر كىچىك ئېغىل ياساپ بەردى، بىز قوزىلارنى كۈن بويى ئۇنىڭ ئىچىدە باقتۇق. بۇ، بىزنىڭ «قوي فېرما» مىز بولدى.

مەكتەپكە كىرگەندىن كېيىنكى 3 - يىلى، ئوغۇللار ۋە قىزلارنىڭ ھەممىسىگە موزايلاردىن خەۋەر ئېلىشتىن ئىبارەت يېڭى، تېخىمۇ كۆڭۈل بۆلۈشكە تېگىشلىك بىر ئىش چىقتى. شۇنداق بىلەن، كالا فېرمىسى بىزگە بىر پارچە يەر- نى ئاجرىتىپ بەردى. بالىلار موزايلار ئۈچۈن قىشچە پارىنىڭ ئىچىدا ئارپا ۋە سۇلۇ ئۆستۈردى، ياز كۈنلىرى ئوت قۇرۇتۇش بىلەن ئالدىراش بولدى. ئورغۇنلىغان بالىلار ھەر كۈنى دېگۈدەك كالا فېرمىسىغا بېرىپ تۇراتتى.

باھار كەلدى، ساغلىقلار بىلەن قوزىلار ئوتلاققا ئېلىپ مېڭىلىدىغان چاغدا، بالىلار پەرىشان بولۇپ قېلىشتى. ئۇلار دالىدا، كەڭ تەبىئەتتە ھېچ بولمىسا بىر كۈننى بولسىمۇ ئەركىن ئوزۇشنى شۇ قەدەر ئارزۇ قىلاتتى. شۇنىڭ بىلەن، بىز يەكشەنبە كۈندىن پايدىلىنىپ ئوتلاققا كېلىپ پادا باقتۇق، ئورۇپ قويۇلغان قۇرۇق ئوتلارنى يىغدۇق، تۈنجى قېتىم ئۆزىمىز قوزىلارنىڭ سالامەتلىكىگە ئەڭ پايدىلىق ئوزۇقلۇق بولىدۇ. يازلىق تەتىل بولغاندا، بالىلار بۇ دالا فېرمىسىغا ھەر كۈنى دېگۈدەك كېلىپ تۇردى. تۇرمۇش تەجرىبىلىرى شۇنى كۆرسەتتىكى، بىر كىشى بالىلىق دەۋرىدە ئاددىي ئەمگەك گۈزەللىكىنىڭ تەسىرلەندۈرۈشىگە ئۇچرىمىسا، ئۇنداقتا ئۇ ئاددىي دېھقانچىلىق ئەمگىكىنى مەڭگۈ قىزغىن سۆيۈشى مۇمكىن ئەمەس.

بالىلارنىڭ مەكتەپ تەجرىبە ئېتىزلىقىدىكى ئەمگىكىمىز

يۇقىرى ئەمگەك كەيپىياتىغا تولغان بولىدۇ. 1 - يىللىقتىكى ۋاقىتتىلا، مەكتەپ ئوندىن بىر گېگتار يەرنى بىزنىڭ تەجرىبە ئېتىزىمىز قىلىپ ئاجرىتىپ بەردى. بالىلار ئاۋۋال يۇقىرى يىللىقتىكى بالىلار بىلەن بىللە بۇ يەرگە بىر كىچىك ئۆي سالدى. بۇ ئۆينىڭ خىشلىق تېمى، كاھىشلىق ئۆگزىسى، تاختايلىق پولى، كىچىك ئوچقى، ۋودوپروۋوت، لامپۇچكىلىرىنىڭ ھەممىسى ئادەتتىكى ئۆيلەرنىكىگە بىلەن ئوخشاش بولۇپ، پەقەت ھەممىسى ناھايىتى كىچىك ئىدى. بالىلار ئونى «يېشىل كەپە» دەپ ئاتاشتى. بۇ بىر ناھايىتى ئارامبەخش جاي ئىدى. بالىلار بۇ يەردە «كاتتا تەبىئەت كىتابى» نى ئوقۇيتتى، تەبىئەت توغرىسىدىكى چۆچەكلەرنى ئاڭلايتتى. بالىلار 3 - يىللىقتا چىققاندىن كېيىن، بۇ يەرد، ئورۇقچىلىق تەجرىبىسىنى ئېلىپ باردى.

بۇ كىچىك ئۆينى سېلىش ھەم ئەمگەك قىلىش، ھەم ئويۇن ئويناش بولدى. بالىلار ئۆز قولى بىلەن سالغان كىچىك ئۆينى ئىنتايىن قەدىرلەيتتى. ئۇلار كىچىك ئۆي ئۆزلىرىنىڭ ئەمگەك مېۋىسى ئىكەنلىكىنى ئېنىق بىلەتتى. ھەر قانداق ئاغزاكى تەربىيە بۇ تۇرمۇش تەجرىبىسىنىڭ ئورنىنى باسالمايدۇ.

بالىلارنى ئىجتىمائىي ئەمگەكنى قەدىرلەيدىغان قىلىش ئۈچۈن، ئۇلار مەلۇم دەرىجىدە — دەسلەپكى، ئىنتايىن ئاز بولسىمۇ — ئىجتىمائىي تۇرمۇش تەجرىبىسىگە ئىگە بولۇشى كېرەك. كىشىلەر ئىجتىمائىي ئەمگەكنى قەدىرلىگەن چاغدىلا، ئاندىن ماددىي بايلىقنىڭ قىممىتىنى بىلەلەيدۇ. بۇ، كىشىلەر بالىلىق چېغىدىلا ئىگە بولۇشقا تېگىشلىك پەزىلەت. ئوقۇتقۇچىلار دائىم بەزى ئۆسمۈرلەرنىڭ ئومۇمنىڭ مۈلكىنى ئاسراپ ماياغانىلىقىنى ئېيتىدۇ. ئۇلار — ئۆسمۈرلەر ئىجتىمائىي ئەمگەكنىڭ مېۋىلىرىگە نېمە ئۈچۈن بۇنداق كۆيۈنمەيدۇ؟

ئەگەر سىز بىر كىشىنى ئۆسمۈرلۈك ۋە ياشلىق دەۋرىدە تەجەشنى بىلمىدىغان، ئۆزىنى باشقۇرۇشقا ماهىر ئادەم قىلماق چى بولسىڭىز، ئۇنداقتا سىز ئۇنى جەمئىيەت، ئومۇمىنىڭ مەنپەئىتىگە كۆرۈنۈش جەھەتتىلا كۆڭۈل بۆلۈپ قالماي، بەلكى قەلبىنىڭ چوڭقۇر يېرىدە كۆڭۈل بۆلىدىغانلىقىنى ئىپادىلەيدىغان قىلىشىڭىز؛ مەلۇم ئىجتىمائىي ئەمگەك مېۋىسىنى ئۇنىڭ بالىلىق خۇشاللىقى ۋە بەختى بىلەن ئايرىۋەتكىلى بولمايدىغان ئەڭ قىممەتلىك نەرسىگە ئايلاندۇرۇشىڭىز لازىم.

بىز «يېشىل كەپە» نىڭ يېنىدىكى يەرگە بۇغداي، ئارپا، تېرىق، قارا بۇغداي، كۆمەقوناق، ئاپتاپپەرەس تېرىدۇق. ئۇرۇق تاللاش، ئوغۇت يىغىش ئىشلىرىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئۆيدە ئىلىپ بېرىلدى، يېغىۋىلىنىغان ئاشلىقمۇ بۇ يەرگە قويۇلدى. ئارزۇ - ئىستەكلەر بالىلارنى ئەمگەك قىلىشقا رىغبەتلەندۈرەتتى. ئۇلار بىر ياقتىن پىكىر يۈرگۈزۈپ، بىر ياقتىن ئىشلەيتتى، بىر ياقتىن ئىشلەپ، بىر ياقتىن پىكىر يۈرگۈزەتتى. تەبىئەتنىڭ سىرلىرى ۋە قانۇنىيەتلىرى ئۇلارنىڭ ئالدىدا پات - پات پەيدا بولۇپ تۇراتتى. مەن ئوقۇغۇچىلارغا بالىلىق چېغىدىلا شەخسىي تۇرمۇش تەجرىبىسى ئارقىلىق، بىلىمنىڭ كىشىلەرنىڭ تەبىئەتنى ئىگىلىشىگە ياردەم بېرىدىغان كۈچ ئىكەنلىكىنى تونۇتۇشقا شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئۇلارغا بىلىمگە ئەمگەك ئارقىلىق ئېرىشكىلى بولىدىغانلىقىنى تونۇتۇشقا تىرىشتىم. مەن بالىلارغا بۇغدايىنىڭ ھېكايىسىنى سۆزلەپ بېرىش ئۈچۈن، بىر بۇغداي دېنىنىڭ قانداق قىلىپ كىشىلەرنىڭ ئەمگىكى ئارقىلىق داندىن بۇغداي باشقىغا ئايلىنىدىغانلىقىنى سۆزلەپ بەردىم. شۇنىڭ بىلەن، بالىلارنىڭ كۆز ئالدىدا تۇپراق ھاياتي كۈ-

چىنىڭ ئاجايىپ كۆرۈنۈشى ئايان بولدى. بىز ئورگانىك ماددىلارنى بۇ يەرگە چېچىپ، ئۇنى تېخىمۇ مۇنبەتلەشتۈردۇق، بالىلارنىڭ ھەربىرى يۇز دانىدىن ئۇرۇق تېرىدى. ئۇلار ئىنتايىن زور قىزىقىش بىلەن بۇغدايلارنىڭ ئۆسۈشىنى كۆزەتتى. تۇپراقنى تېخىمۇ كۆچلەندۈرۈش، تېخىمۇ ئېغىر بۇغداي بالىقلىرىنى ئۆستۈرۈش ئارزۇسى بالىلارنى ئىلھاملاندۇردى. ئۇشاقلىرىنى ئۆستۈرۈش ئارزۇسى بالىلارنىڭ ئۆزۈقلۇقى مول لازىمىنى ھەربىرى ئۆزىنىڭ بۇغدايلىرىغا ئوزۇقلۇقى مول بولغان سۇيۇق ئوغۇتنى كۆپرەك بېرىشنى ئويلايتتى. بۇمۇ بىر خىل ئىجادىيەت، ئۇ، بالىلارنى ئەڭ ئاددىي بولغان بەزى ئەمگەك تەرتىپلىرىنى ئورۇندىشىغا ئىلھاملاندۇردى. بالىلار بالىقلارنى ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئۆزۈپ ھەمدە 1000 دانە دانىنى سانىۋېلىپ گىردە ئۆلچەپ كۆرۈشتى، كىمنىڭ ئەڭ ئېغىر بولسا، ئۇ چەكسىز ھاياجانلاندى ۋە پەخىرلەندى. باشقا بالىلارمۇ كۆڭلىدە بۇنىڭدىن كېيىن ياخشى ئىشلەشكە ئىرادە باغلاشتى.

مەن شورا، ساشا، پاۋىل، ساشكا، يۇرا، لارىسسا، لىنا، ئىنا، ۋالە، لىدا، كولەلەرنىڭ زىرائەتكە بېرىلىپ كېتىۋاتقانلىقىنى، تۇپراقنىڭ ھاياتي كۈچىنى ھېس قىلغانلىقىنى خۇشالىق بىلەن كۆردۈم. 3-، 4 - يىللىقتا، ئۇلار يېتىشتۇرگەن بۇغداي دانلىرى ئادەتتىكى كىشىلەرنىڭكىدىن بىر ھەسسە يوغان بولدى.

بىز «يېشىل كەپە» ۋە پارنىكتا سۇيۇق ئوغۇتتىن پايدىلىنىپ تەرخەمەك ۋە پەمىدۇر يېتىشتۇردۇق، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ھەر يىلى قىش كۈنلىرىدىن باشلاپ، بالىلار ئۆسۈملۈك چىرىندىسى بىلەن قارا تۇپراق ئارىلاشتۇرۇلغان ئوغۇتنى تەييارلاشقا باشلىدى. ئەتىياز كەلگەندە، ئوغۇتنى بىزنىڭ ھېلىقى يېرىمىزگە توشۇدى. كۆزلۈك يەرنى ۋاقتىدا بىز ياغىيۇ ۋە پەمىدۇردىن مول ھوسۇل ئالدۇق.

یەنە بەزی بالدار ئوتتۇرا ئوقۇش يېشىدىكى بالدار ئوچۇن سېلىنغان «يېشىل تەجرىبىخانا» دا ئىشلىدى. بالدار يۇقىرى يىللىق ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ يېتەكچىلىكىدە، بۇ بەردە باغۋەنچىلىك ئىلمى ۋە پەرۋىش ئىلمى بويىچە قىزىقارلىق تەجرىبە ئىشلىدى. بۇ يەردە، مەن بالدارغا ئۇلاقچىلىق تېخنىكىسىنى، مەسىلەن، يېتىشتۇرۇلگەن مېۋە دەرىخى سورتىنى ياۋا دەرەخكە قانداق ئۇلاشنى ئۇگەتتىم. ھەممە بالدار 2 - يىلىدىكى ۋاقتىدا بۇ ئىنچىكە مەشغۇلاتنى ئۇگىنىپ بولدى. ئۇلار بۇنىڭدىن بىلىمنىڭ چوڭ تەبىئەتتىكى قۇدرىتى نەزەرىيە بىلەن ئەمەلىيەتنى بىرلەشتۇرۇشنىڭ نەتىجىسى ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىشتى. مەيلى ئوغۇللار، مەيلى قىزلار بولسۇن، ئۇلاش نەتىجىسىنى كۆرۈش ئۈچۈن، باھارنىڭ كېلىشىنى تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتتى. ئۇلانغان جايدىن يۇمران بىخلار چىققان چاغدا، بالدار قالتىس خۇش بولۇپ كەتتى. بىز كوللېكتىپ ئۈچۈن بىر كۆچەتزار بەرپا قىلىپ، ھەر يىلى بىر ئاز كۆچەت يېتىشتۇرۇشنى قارار قىلدۇق. كۆچەتزارىمۇ بىزنىڭ قىزىقارلىق ئەمگەك بىلەن شۇغۇللىنىدىغان بىر باغچىمىزغا ئايلاندى. بولۇپمۇ ۋانە، لیۇشا، كولە، ۋولودكا، لیۇبا، لدا، فېدكا، كاتە، ۋالە، لاريسسا، سېريوشا، لىنا، گالە قاتارلىق بالدار بۇ يەردە ئىشلەشنى ياقتۇرۇپ قېلىشتى. 3 - يىللىقنى پۈتتۈرگەندىن كېيىنكى يازدا، بىز ئورمانلىقتىن بىر تۇپ ياۋا نەشپۈت دەرىخىنى ئۇلاق تېگى قىلىش ئۈچۈن تېپىپ كەلدۇق. ھەربىرىمىز ئۆزى يېتىشتۇرگەن نەشپۈت، ئۇرۇك، شاپتۇل كۆچەتلىرىنى ئۇنىڭغا ئۇلىدى. نەتىجىدە، بارلىق ئۇلاق مۇۋە پېيەقىيەتلىك بولدى. بالدار ئوخشاشمايدىغان سورتتىكى مېۋىلىك دەرەخ بىخلىرىنىڭ بىر دەرەختە ئۆسۈۋاتقانلىقىغا قىزىقىنغان ھالدا نەزەر سېلىشتى. ئىككى يىلدىن كېيىن ھەممىسى مېۋە بەردى.

تەبىئەت تەپەككۇر قىلىش ۋە ئىزدىنىشنىڭ ئەڭ مول مەنبەسى ئىكەنلىكىنى يۇقىرىدا سۆزلەپ ئۆتتۇم. بالدار تەبىئەت قانۇنىيىتىنى تونۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۆزلىرىمۇ ئۆزلۇكسىز ئۆسىدۇ. چۈنكى ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ تەبىئەتنىڭ ئۇزاق تەرەققىيات يولىدىكى ئەڭ ئالىي مەھسۇلاتى ئىكەنلىكىنى ئاستا - ئاستا بىلىۋالىدۇ. لېكىن، تەبىئەت ئۆزلۇكىدىن مۆجىزە يارىتالمايدۇ. يەنى، تەبىئەت ئۆزلۇكىدىن بالدارنىڭ قابىلىيىتىنى تەرەققىي قىلدۇرالمايدۇ، ئۇلارنىڭ ئەقىل - پاراسىتىنى يېتىلدۈرەلمەيدۇ، ئىدىيىسىنى بېيىتالمايدۇ. كىشىنىڭ پائال تەرىشچانلىقى، ئەمگىكى بولمىسا، تەبىئەتنىڭ سىرلىرىنى بايقىشى ۋە تونۇشى مۇمكىن ئەمەس. كىشىلەر تەبىئەتتىن پايدىلىنىشنىڭ ئۇنچە قەدىمىنى ئاڭلىق تۇردە باسقان چېغىدا، ئاندىن تەبىئەتنىڭ ئىنئامىغا ئېرىشەلەيدۇ. بۇنداق ئىنئام دەسلەپىدە ئىنتايىن كىچىك بولىدۇ، كېيىن كىشىلەرنىڭ ئۆزلۇكسىز تەرىشىغا ئەگىشىپ، بارغانسېرى مولىشىدۇ، بولۇپمۇ كىشىنىڭ تونۇش ۋە ئىجاد قىلىش ئىقتىدارىمۇ شۇنىڭ بىلەن بىللە تەرەققىي قىلىدۇ. بالدارنىڭ ئەمگىكى كۆپەيگەنسېرى، ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا ئايان بولىدىغان تەبىئەت سىرلىرىمۇ شۇنچە كۆپ بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، ئۇلار ئۆچرىشىدىغان يېڭى، ئۇقمايدىغان نەرسىلەرمۇ شۇنچە كۆپ بولىدۇ. بۇنداقتا، ئۇلارنىڭ پىكىر قىلىشىمۇ جانلىنىپ كېتىدۇ. ئەمەلىيەتتە، بالدارنىڭ غەلىتىلىك ھېس قىلغان ۋاقتى، دەل ئۇلارنىڭ پىكىر يۈرگۈزۈشىنىڭ ھەقىقي باشلىنىشىدۇر. بۇغداي يەرگە تېرىلىپ يىغۇبلىنغىچە، بالدار بۇ جەريانداا 200 دىن ئارتۇق «قانداق قىلىمىز؟»، «نېمە ئۈچۈن؟» دېگەن سوئاللارنى قويۇشتى. تەبىئەتنى ئۆزگەرتىشنىڭ باشقا ساھەلىرىدە، يەر ئۇستىدىكى ئەمگەك (كۆچەت تىكىش، زىرائەت تېرىش، ئىقتىسادىي ئۆسۈملۈكلەرنى تېرىش) كە ئوخشاش تەپەككۇر يۈرگۈزۈشنى

ئىلگىرى سۈرىدىغان، تەپەككۇرنى شەكىللەندۈرەلەيدىغان بۇنداق ساھەنى تەپىش قەيسەن.

مەن بالىلارنىڭ تالانتى ۋە ھەۋىسىنى ئاشكارىلاشقا پايدىلىق بولسۇن دەپ، ئۇلارنىڭ ئەمگىكىنى ئىمكانىنىڭ بارىچە كۆپ خىللاشتۇردۇم. بىز مەكتەپ پىراكتىكا زاۋۇتىنىڭ قېشىدا يېشى كىچىك بالىلار ئۈچۈن بىر مەشغۇلات ئۆيى تەسىس قىلدۇق، ئۆيگە بىرنەچچە ئۈستەل، يەنى مەشغۇلات ئۈستىلى قويدۇق. خىزمەت ئۈستىلىگە يەنە قىسقۇچ ئورناتتۇق، ئۇنىڭدىن باشقا، بىز يەنە ئۇزۇندىن بېرى ئارزۇ قىلىپ كەلگەن ئىشنى — يۇقىرى يىللىقتىكى بالىلار كىچىك ساۋاقداشلار ئۈچۈن ئىككى دانە ئەپچىل قىرىش ستانوكى ۋە بىر دانە بۇرغىلاش ستانوكى ياساپ بېرىشنى ئەمەلگە ئاشۇردۇق. ئىش كاپىغا كىچىك رەسىم، كىچىك ھەرە تىزىپ قويۇلدى، جابدۇق ساندۇقىدا بىر يۈرۈش مېتال بۇيۇملارنى پىششىقلاش جابدۇقلىرى ۋە بىرئاز مېتال تاختا ۋە سىملارمۇ بار بولىدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى مودېل لايىھىلەش ۋە ياساش ئۈچۈن كېرەك بولاتتى. مەشغۇلات ئۆيىدىكى ئەمگەك نۇرغۇن بالىلارنىڭ قىزىقىشىنى قوزغىدى، شۇنداق قىلىپ، بىر ئۆسمۈر ئۈستىلار گۇرۇپپىسى ئاستا - ئاستا شەكىللەندى. بولۇپمۇ سىريوشا، سلاۋا، يۇرا، تولە، گالە، ساشا، ۋېتكا، تانە، سانە، ۋانە، پاۋېل قاتارلىق بالىلار لايىھىلەش ۋە مودېل ياساشقا ھەمدە كىچىك ھەرە ئىشلىتىشتە ناھايىتى زور قىزىقىشنى ئىپادىلىدى.

چۈشلۈك تاماقتىن كېيىن، بىز مەشغۇلات ئۆيىگە كېلىپ، بىردەمدىلا بىرنەچچە تال قىزىقارلىق مودېللارنى — شامال كۆچى بىلەن ئىشلەيدىغان ئېلېكتر ئىستانسىسى، دان ئايرىش ماشىنىسى، ئاشلىق سورۇش ماشىنىسى قاتارلىقلارنىڭ مودېلىنى ياساپ بولدۇق. يەنە تېخى ھەقىقىي ئۆيىنى ئوخشايدىغان كىچىك ئۆي، يېزىقچىلىق ئۈستىلى ۋە مانتېيورلۇق جابدۇقلىرى

رېغا تولغان ساندۇقمۇ يىغىلدۇق، بالىلار كوللېكتىپ ئەمگەك قىلىش ئارقىلىق ئاز بولمىغان ياغاچ ۋە مېتال دېتاللارنى ياسىدى. دەل بالىلار ئېيتقىنىدەك، مودېل كىچىك بولغانسېرى نەپىس، قېيىن بولغانسېرى ھەقىقىيگە ئوخشاش) چوڭلارنىڭ ياسىغىنىغا ئوخشاش) بولىدۇ. لېكىن، ياساش قېيىن بولغانسېرى، ئەكسىچە ئۇلارنىڭ قىزىقىشى تېخىمۇ زور بولدى.

مېنىڭ بالىلارنى بۇ خىل ئەمگەككە جەلىپ قىلىشتىكى ئاساسىي مەقسىتىم، ئۇلارنىڭ قىزىقىشىنى قوزغاپ، ئۇلارنىڭ سۈپىتىنى ئۆستۈرۈپ، ئۇلارنى ئىجاد قىلىش خۇشاللىقىدىن بەھرىمەن قىلىپ، كەلگۈسى ئېھتىياجلىق بولغان ئىقتىدار ۋە ماھارەتكە ئېرىشتۈرۈشتىن ئىبارەت. مەن بالىلارنىڭ مېنىڭ ئۇلگە كۆرسىتىش مەشغۇلاتىمغا دىققەت قىلىشىنى ئالاھىدە تەكىتلىدىم. مەن بىر ياقتىن ئۇلارغا ياغاچ ۋە مېتال ماتېرىياللارنى قانداق پىششىقلاش، جابدۇقلارنى قانداق ئىشلىتىشنى چۈشەندۈرۈپ، بىر ياقتىن شۇنىڭغا مۇناسىپ مەشغۇلات ئىشلەپ ئۇلارغا كۆرسەتتىم. كىمىكى ماھارەت ئىگىلىۋالسا، شۇ كىشى ھەۋىسىنىڭ ئوتىنى يانداۋرالايدۇ ۋە ئىلھام نۇرىنى چاچالايدۇ. مەشغۇلات ئۆيىدىكى مەشغۇلات بالىلارنىڭ ئۆز كۆزى بىلەن مېنىڭ پۈرۈچ قونچاق ئۈچۈن ياغاچ كارىۋات ياسىشىمنى كۆرۈشتىن باشلاندى. كىچىككىنە كارىۋات راست كارىۋاتقا ئوخشىغانسېرى، بالىلارنىڭ كۆزلىرى تېخىمۇ نۇرلىنىپ كەتتى. ئۇلار راستتىنلا بۇ ئىشنى ئىشلەشكە قاتنىشىشنى ئارزۇ قىلىشتى. ئەمەلىيەتتە، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بىرمۇنچە بالىلار ماڭا ياردەم بەردى: كارىۋاتنىڭ ئايرىم بۆلەكلىرىنى رەندىلىدى، سىلىقلىدى مەن شامال كۆچى ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ مودېلىنى ياسىغان چاغدا، ئۇلار مېنىڭ يارامليق يارەمچىلىرىم بولۇپلا قالماي، بەلكى مېنىڭ ئىشداشلىرىمغا ئايلاندى. يۇرا، ۋېتكا ۋە مىشا ھەر خىل سايمانلاردىن پايدىلىنىشنى ناھايىتى

تېزلا ئۆگىنىۋالدى. ھەممەيلەن قاتنىشىشنى ئارزۇ قىلغاچقا، بىز يەنە نەچچە خىل مودېلنى ياساشقا كىرىشتۇق.

بۇ يەردە مەن تېمىغا مۇناسىۋەتسىز بىر ئابزاست سۆزنى قىستۇرۇپ ئۆتمەكچىمەن. بالىلارنىڭ قابىلىيىتى ۋە ئىقتىدارىنىڭ كېلىش مەنبەسى ئۇلارنىڭ قول بارماقلىرىدا. ئوبرازلىق قىلىپ ئېيتقاندا، بارماقلارنىڭ كىچىك ئېقىملىرى ئىجادىي تەپەككۇرنىڭ مەنبەسىنى ئۆزلۈكسىز تولۇقلاپ تۇرىدۇ. بالىنىڭ بىر جۈپ قولىنىڭ توغرىلىقى، ئىجادچانلىقى زور بولغانسېرى، قول بىلەن ئەمگەك قوراللىرىنىڭ ماسلىشىشى ئىنچىكە بولغانسېرى، ھەرىكىتى مۇرەككەپ بولغانسېرى، بالىلار تەپەككۇرىنىڭ ئىجادچانلىقى شۇنچە روشەنلىشىدۇ؛ ئەگەر قول بىلەن تەبىئەت دۇنياسى ۋە ئىجتىمائىي ئەمگەكنىڭ ئۆزئارا رولى بالىنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىدا قانچە چوڭقۇرلاشسا، بالىنىڭ كۆزىتىش ئىقتىدارى، بېرىلىپ تەتقىق قىلىش روھى، سەزگۈرلۈكى، كۆڭۈل قويۇشى ۋە تەتقىق قىلىش قابىلىيىتى شۇنچە كۈچىيىدۇ.

يەنە بىر خىل قىلىپ ئېيتقاندا، بالىنىڭ قولى ئەپچىل لەشكەنسېرى، ئۇ شۇنچە ئەقىللىقلىشىدۇ. بىراق قولدىكى ماھارەتكە تاساددىپىي ئېرىشكىلى بولمايدۇ، ئۇ، بالىنىڭ زېھنىي ۋە جىسمانىي كۈچىگە تايىنىدۇ، زېھنىي كۈچ ماھارەتنىڭ ئۆزلۈكسىز تاكامۇللىشىشىغا ئەگىشىپ كۈچەيىدۇ، شۇنىڭدەك ماھارەت زېھنى كۈچىنىڭ ئۆزلۈكسىز قۇۋۋەتلىنىپ تۇرىدۇ. مەن بالىنىڭ ئەتراپتىكى دۇنياغا بولغان تونۇشىنى بالىنىڭ بىر جۈپ قولى بىلەن ئەتراپىدىكى مۇھىت ئوتتۇرىسىدا ئۆزئارا رول ئوينىشى پائالىيىتىگە ئايلاندۇرۇشقا تىرىشتىم. يەنى، بالا شەيئىلەرنى تونۇغان ۋاقتىدا، كۆزى بىلەنلا ئەمەس، بەلكى ئىككى قولىنىڭ ياردىمى بىلەن؛ ئاغزىدا سۆزلەشى بىلەنلا ئەمەس، بەلكى ئەمگەكتىن پايدىلىنىپ ئىپادىلەش

دىلىنى ۋە ئۆزىنىڭ قابىلىيىتىنى ئاشۇرۇشى كېرەك.

مېنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىم «كۆڭۈلدىكى ھەكتەپ» تېكى ئەڭ دەسلەپكى كۈنلەردىن تارتىپ، ئۆزىملىۋاتقان ئەۋرىشكىلىرىنى، ئۆزىملۈك ئۇرۇقلىرىنى ۋە ھەر خىل دەرەخ ئەۋرىشكىلىرىنى يېغىشقا باشلىدى. ئۇلار كۆزىتىش جەريانىدا شەيئىلەرنىڭ خۇسۇسىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىپلا قالماي، بەلكى ئاددىي قوراللار — بولقا، بەكە، قايچا، ئىسكىنىلەرنىڭ ياردىمىگە تايانغان ھېر جۈپ قولى بىلەن پىششىقلىنىدىغان ماتېرىياللار ئوتتۇرىسىدىكى ئۆزئارا رول ئوينىشتىن پايدىلىنىپ شەيئىلەرنىڭ خاسلىقىنى ئىگىلىدى. 1 -، 2 - يىللىقتىكى چېغىدا، بالىلار بەكە بىلەن تۇرلۇك ياغاچلارنى — سۆگەت، ئاق قېيىن، تېرەك، كاۋچۇك، قارىغاي، ئامۇت، گىلاس ياغاچلىرىنى شىلىپ نېپىزلىتىپ ھەمدە سىلىقلىتىپ، ئاندىن كېيىن، ئۇلارنى قەغەزگە چاپلاپ ياكى تىكىپ، ئۇلارنىڭ قاتتىقلىق دەرىجىسى ۋە باشقا خۇسۇسىيەتلىرىنى سېلىشتۇردى. ئۇلار ئېرەن دەرىخىنىڭ غولىنىڭ بوغۇمىغا (بۇ، شەكلى ئۆزگىچە ماتېرىيال) تۇرلۇك شەكىلدىكى ھەرپلەرنى، ياۋايى ھايۋان ۋە قۇشلارنىڭ رەسىملىرىنى ئويدى. بارلىق ئوغۇللار ۋە قىزلار بەكە بىلەن ئۆزلىرى «ياغاچ ھەرپ جەدۋىلى» دەپ ئاتىغان نەرسىنى بەكە بىلەن ئويۇپ ياسىدى. ئارىلىقى كەنت بىلەن يىراق بولمىغان جايدا بىر گىرانىت تاش ئۆڭكۈرى بولۇپ، بىز ئۇ يەردىن ئاز بولمىغان تاغ جىنسلىرى ئەۋرىشكىلىرىنى يىغدۇق، بالىلار قىزدىققان ھالدا بولقا بىلەن چېرىمتال پارچىلىرىنى قازدى، ئوخشاش بولمىغان رەڭدىكى كىچىك تاشلارنى يىغدى، سېغىزلاي بىلەن ئويۇنچۇق خىشلارنى ياساپ ھەمدە ئۇلارنى قۇرۇتۇپ كىچىك ئۆي سالدى. يازلىق يېغىم ۋاقتىدا، تومۇرسىمان ئىچكىلىكى تەكشى بولغان قارا بۇغداي ۋە بۇغداي غوللىرىدىن چىغ شىلەپە پىلتىلىرىنى تەييارلاپ، شىلەپە تىكىشتۇق.

بۇلارنىڭ ھەممىسى نوقۇل ھالدا ئىقتىدارنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈنلا قىلىنغان تەييارلىق ئەمەس، مېنىڭچە، ئىقتىدارنى تەرەققىي قىلدۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، بالىنىڭ زېھنىي كۈچىمۇ مۇناسىپ ھالدا تەرەققىياتقا ئېرىشەلەيدۇ. بىز شامال كۈچى ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ مودېلىنى ياسىغان ۋاقتىمىزدا، بالىلار مېتال چاقپەلەكنىڭ ئورنىغا ياغاچ چاقپەلەكنى دەسسىتىش تەكلىپىنى بەردى. «ھەم مەزمۇت، ھەم يېنىك ياغاچ بار ئەمەسمۇ؟ — دېدى سېريوشا، — ئۇنىڭدىن چاقپەلەك قانىتى ياسىساق، سەل - پەل شامال چىقسىلا ئايلىنىپ كېتىدۇ.»

باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ 4 - يىللىقىدا، بالىلار ھەربىر كەلىنەلەيدىغان مودېلدىن 30 نەچچە خىلىنى ياسىدى. بۇ، قۇرۇلمىسىنىڭ مۇرەككەپلىكى جەھەتتىن قارىغاندا، بىر كىچىك تېپتىكى گېنېراتورنى ئايلاندۇرىدىغان شامال كۈچى ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ مودېلىدىن قېلىشمايدۇ. بالىلارنىڭ شەخسىي ھەۋىسىمۇ يىللارنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ ئاشكارىلاندى. شورا، ۋېتكا، ساشا، سېريوشا، يۇرا قاتارلىق بالىلار مېتال ۋە ماخانىزمغا مەپتۇن بولۇپ كەتتى، ئۇلار قىسقۇچنىڭ يېنىدا ئۇدا نەچچە سائەتلەپ ئىشلىيەلەيتتى. مەن بۇ ئوغۇل بالىلارنىڭ قىسقۇچنىڭ قېشىدا ياكى كىچىك ستانوكتا ياغاچ ياكى يۇمشاق مېتالدىن تۇرلۇك دېتاللارنى ياساۋاتقانلىقىغا زەن سالغان ۋاقتىمدا، «كۆڭۈللۈك مەكتەپ» نىڭ 1 - يىللىقىدا، بالىلارنىڭ ھەرپ ئويۇشنى ئۆگىنىۋاتقان ۋاقتىدىكى مەنزىرىنى ئىختىيارسىز ئېسىمگە ئالىمەن. ئەگەر بۇ بالىلارنىڭ ھەۋىسى ئۇلارنىڭ كەلگۈسىدىكى كەسپى ياكى خىزمىتىدىن بېشارەت بېرىدۇ دەپ قارالسا، سەل ئالدىراڭغۇلۇق بولۇپ قالمدۇ. تەجرىبىلەر شۇنى بىلدۇردىكى، كىشىنىڭ ئىنتىلىشى نۇرغۇنلىغان مۇرەككەپ ئۆزگىرىشلەرنى باشتىن كەچۈرىدۇ، ئىنتايىن ئاز ساندىكى كىشىلەر ئۆزى بالىلىق دەۋرىدە ئارزۇ قىلغان ئادەمگە ئايلىنالايدۇ.

جەسمانىي ئەمگەك بىلەن زېھنىي ئەمگەكنىڭ زىچ مۇناسىۋىتى بار. قولنىڭ ئىقتىدارى مېڭىنىڭ تەپەككۇر قىلىش روھى ۋە ئىجاد قىلىش روھىنىڭ ماددىي گەۋدىلىنىشى. ھەر بىر بالىنى بالىلىق چېغىدىلا ئىككى قولى بىلەن ئۆزىنىڭ تەسەۋۋۇرى ۋە مۇددىئاسىنى ئەمەلگە ئاشۇرالايدىغان قىلىش ئىنتايىن مۇھىم.

بالىلار 4 - يىللىقتىكى ۋاقتىدا ئۆزلىرىگە بەزى كىچىك جابدۇقلارنى، مەسىلەن، كىچىك رەندە، چوڭ رەندە قاتارلىقلارنى ياسىدى. ئوغۇللار ئىشلىتىش ئەڭ ئاددىي بولغان ئەسۋاب — بەكنى ئۇنتۇپ قالمىدى. ئۇلار بەكدىن پايدىلىنىپ كىشىنىڭ زوقىنى كەلتۈرگۈدەك ياۋايى ھايۋان ۋە ئۇي ھايۋانلىرىنىڭ ھەيكىلىنى ئويدى. ئۇلار يەنە ياغاچ قونچاق ئويۇنى ۋە تېرە قونچاق ئويۇنى ئۈچۈن چۆچەكلەردىكى پېرسوناژلار — «جادۇگەر ئوماي» ۋە مەڭگۈ قېرىمايدىغان «كوشاي» نىڭ ھەيكىلىنى ئويدى. سېريوشا بىلەن ساشا سىنىپ ۋە «چۆچەكخانا» ئۈچۈن ئىككى ئاكۇارىيوم ① ياسىدى.

يەنە بىر قىزىقارلىق ئىشمۇ بالىلارغا زور خۇشاللىق ئېلىپ كەلدى. بىز ئىچىدىن ياندىغان دۇنگاتېلنى ھەربىرىگە لەندۇرگۈچ كۈچ قىلىدىغان كىچىك ئېلېكتر پونكىتىنى قۇراشتۇردۇق. ئىشلەپچىقارغان توك ئېقىمى تۆۋەن بېسىملىق بولۇپ، بالىلارغا ھېچقانداق خەتىرى يوق ئىدى.

بالىلار 3 -، 4 - يىللىقتىكى ۋاقتىدا، ھەر ھەپتىدە ئىككى سائەت ئۆزلىرى ياخشى كۆرىدىغان ئەمگەك بىلەن شۇغۇللىناتتى. بەزىلىرى «يېشىل كەپە» گە، بەزىلىرى مەشغۇلات ئۆيىگە، بەزىلىرى پارنىكقا، بەزىلىرى تەجرىبە ئېتىزى ياكى مېۋىلىك باغقا بېرىپ ئىشلەيتتى. چارۋىچىلىق ئەمگىكىگە قىزىقىدىغانلار فېرمىغا بېرىپ قوزا ۋە موزايلاردىن خەۋەر ئالاتتى. ھەر بىر

① ئاكۇارىيوم — بىلىق بېقىلمىدىغان ئەينەك قاچا. (ت)

بالىنىڭ بۇ چاغدىكى ئەمگىكى ئۆز ئارزۇسى بويىچە بولاتتى، مەن بولسام بۇگۈن بۇ يەردە ئىشلىسەم، ئەتىسى ئۇ يەردە ئىشلەيتتىم. ھەر بىر ئەمگەك ئورنىدا بىرنەچچە بالا مەلۇم بىرخىل ئەمگەككە بولغان ئالاھىدە قىزىقىشنى ئىپادىلەيتتى. شۇنداق قىلىپ، ئۇلار بۇ كىچىك ئەمگەك كوللېكتىپىنىڭ تەشكىلاتچىلىرى بولۇپ قالدى، شۇنىڭدەك ئۆزلىرىنىڭ ئەمەلىي ھەرىكىتى بىلەن باشقىلارنى يېتەكلىدى. مەشغۇلات ئۆيىنىڭ باشلامچىسى يۇرا، بوتانىكا كۇرۇژوكىنىڭ باشلامچىسى ۋانە، باغۋەنچىلىك كۇرۇژوكىنىڭ باشلامچىسى ۋالە، چارۋىچىلىق كۇرۇژوكىنىڭ باشلامچىسى بولسا ساشا ئىدى. مېنى خۇشاللاندۇرىدىغىنى، بۇ بالىلار ئۆزلىرىنىڭ تەڭ دېمەتلىكلىرىگە سېلىشتۇرغاندا، بىلىدىغان نەرسىلىرى باشقىلاردىن خېلى كۆپ ئىدى. باشقا بالىلارمۇ ئۇلارغا يېتىشىۋېلىش ئۈچۈن كۈچەيتتى. شۇنىڭ بىلەن، ئەمگەك ئىجادىي كۈچكە ئىگە مۇسابىقە پائالىيىتىگە ئايلاندى.

ئەمگەك جىسمانىي ۋە زېھنى ئۇيۇن بولۇش، غۇرۇر تىكلەش پائالىيىتى بولۇش سۈپىتى بىلەن بالىلارنىڭ مەنىۋى دۇنياسىغا كىردى. ئىنتايىن مۇھىم بىر نۇقتا باركى، ھەربىر بالا ئۆزى ياخشى كۆرگەن ئەمگەكتە مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشى، نۆۋىنىڭ ئىجاد قىلىش ئىقتىدارىنى ئېنىق كۆرەلىشى، شۇنىڭدەك ئۆزى ياخشى كۆرىدىغان ئەمگەك جەريانىدا ئەمگەك قىلىش قابىلىيىتى ۋە ماھارىتىنى ئىگىلىۋېلىشى لازىم. ئەلۋەتتە، بۇلارنىڭ ھەممىسى بالىلارنىڭ قىزىقىش يېتىدىغان ئىشلارنى قىلىشى ئاساسىدا ئېلىپ بېرىلىشى كېرەك. بالا مەكتەپتىكى ئۆگىنىش مەزگىلىدە مەلۇم ئىشنى قىلىش ماھارىتىنى ئۆگىنىۋېلىشى لازىم. بالىنىڭ ئۆزى ياقتۇرىدىغان مەلۇم ئەمگەكتە ئېرىشكەن مۇۋەپپەقىيىتى تۈپەيلىدىن پەيدا بولغان پەخىرلىنىش تۇيغۇسى، ئۇنىڭ ئۆز - ئۆزىنى تونۇش تەرەققىياتىنىڭ ئەڭ

دەسلەپكى مەنبەسى، بالا قەلبىدە ئىجاد ئوتىنى ياندۇرىدىغان تۈنجى ئۇچقۇن. ئەقىل بولمىسا، خۇشاللىقنىڭ ھاياجانلاندۇرۇش تۇيغۇسى بولمىسا، كۆچكە تولۇپ - تاشقانلىق تۇيغۇسى بولمىسا، بىر ھەقىقىي ئادەم بولغىلى بولمايدۇ، مۇستەھكەم ئېتىقاد ئۇنىڭ قەلبىدىن تېگىشلىك ئورۇن ئالالمايدۇ. مەن ھەربىر بالىنى مەكتەپتىكى ئەمگەك جەريانىدا ئۆزىنىڭ خاراكتېر ئالاھىدىلىكىنى ئىپادىلىتىشكە تىرىشتىم.

مەن ھەر نۆۋەت ئۆزۈمنىڭ بالىلىق دەۋرىنى ئەسلىگىنىمدە، گويا ئۇلارنىڭكىدەك ئەمگەك جەريانىدا ئېرىشكەن مۇۋەپپەقىيىتىم تۈپەيلىدىن پەيدا بولغان خۇشاللىق ۋە پەخىرلىنىش ھېسسىياتىنى كۆرگەندەك بولىمەن. ئاۋۇ كىچىككىنە رادىئو قوبۇللىغۇچنى كۆتۈرۈۋالغان كۆتۈرەڭگۈ روھلۇق سېرىيوشاغا قاراڭ، رادىئو قوبۇللىغۇچ ئۇنىڭ 4 - يىللىقتىكى ۋاقتىدا ئۇچ ئايلىق چاپالىق ئەمگىكى ئارقىلىق ئېرىشكەن نەتىجىسى. فېدىيە دائىم دېگۈدەك ئۆزى ئۇلىغان، چېچەكلەي دەپ قالغان شاپتۇل دەرەخنىڭ قېشىغا بېرىۋالىدۇ، شاپتۇل دەرەخنىڭ چېچەكلەپ مېۋە بېرىشىنى كۈتىدۇ. ۋالېنتىنكا قوزىچاقنى فېرمىدىكى كىچىك ئۆيىدىن كۆتۈرۈپ چىققان چاغدىكى خۇشال كەيپىياتى مېنىڭ خاتىرەمدە ھازىرغىچە يېڭى تۇرىدۇ، ئۇ بۇ ئاجىز قوزىغا ئىنتايىن كۆڭۈل تويۇپ قارىدى. لېنا قىزغۇچ بىنەپشە رەڭ ئېچىلغان ئەتىرگۈلنى تاماشا قىلماقتا، ئۇ ئۇچ تال ئەتىرگۈل نوتىسىنى ياۋا ئازغانغا ئۇلىغانىدى، ئاجايىپ چىرايلىق گۈل ئېچىلدى، لېنا پارلاق قۇياش نۇرىغا ۋە كۆپكۆك ئاسمانغا قارىغىنىچە ناھايىتى خۇشاللانغان ھالدا تۇرماقتا. ساشكانىڭ ئىسمىنى ئېيغىزغا ئالغاندا، بۇغداي بىبغىنى قۇچاقلىۋالغان - ئۇ ئۇچ كۆادرات مېتر يەرگە بۇغداي تېرىغانىدى - قارا كۆزلۈك بىر كىچىك ئوغۇل بالىنىڭ بۇغدايىنى جىڭلاۋاتقانلىقى كۆز ئالدىمدا پەيدا بولىدۇ. مەن ئىشىنىمەنكى، بۇنداق بۇغداي ھەر گېك

تاردىن 80 سېنتنىر① دىن چۈشىدۇ... مەكتەپ قۇدۇقىدىن يېراق بولمىغان جايدا شاخ - يوپۇرماقلىرى بۈككىدە بىر تۈپ ئالما دەرىخى ئۆسىتى. ھەر قېتىم ئالما چېچەكلىگەن چاغدا، مەن سۇس قىزىل چېچەكنىڭ ئۆزگىچە رەڭگىنى كۆرگىنىمدە، سۇس قىزىل چاچلىق بىر قىزچاقنىڭ يۈگۈرۈپ كېلىپ: «بۇ مېنىڭ ئالمام» دەۋاتقانلىقىنى كۆرگەندەك بولىمەن. بۇ، كاتە. بۇ ئالما تۈنجى قېتىم چېچەكلىگەن چاغدا، كاتە مۇشۇنداق دېگىنى مېنىڭ ئېسىمدە. مەن يەنە كوستەنىڭ پەرىشان قىياپىتىنى ئېسىمگە ئالدىم: ئۇ موزايىنى چىڭ قۇچاقلىۋالغانىدى، ئەمما موزاي ئۇنىڭ ئامراقلىقىغا ھېچقانداق ئىنكاس بىلدۈرمەيۋاتاتتى، چۈنكى ئۇ ئاغرىپ قالغانىدى.

مېنىڭ خاتىرەمدە، بالىلار ئەمگەكنى مانا شۇنداق سۆيۈپ قېلىشقانىدى. بىراق مەن ھەرگىز بالىلارنىڭ مەلۇم خىل ئەمگەكنى ياخشى كۆرۈشى چوقۇم ئۇلارنىڭ كىچىكىدىن تۇرمۇش يولىنى بەلگىلەيدۇ دەپ قارىمايمەن. بىر بالىنىڭ ھاياتىي كۆچكە تولغان تەبىئەتنى ياخشى كۆرۈشى، مېۋىلىك باغ ۋە ئېتىز ئەمگىكىنى ياخشى كۆرۈپ قېلىشى، ھەرگىزمۇ ئۇنىڭ بىر باغۋەن ياكى يېزا ئىگىلىك ئالىمى بولۇپ چىقىشىدىن دېرەك بەرمەيدۇ. سۈپەت، قابىلىيەت ۋە قىزىقىش خۇددى ئېچىلىپ تۇرغان ئەتىرگۈلگە ئوخشايدۇ: بەزى گۈللەر توزۇپ كېتىدۇ، يەنە بەزى گۈللەر غۇنچىلايدۇ. ھەربىر بالىدا خىلمۇ خىل ھەۋەسلەر بولۇشى لازىم، بولمىسا، ئۇلارنىڭ مول مەنىۋى تۇرمۇشى بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. ئەمما ھەربىر بالا مەلۇم بىر جەھەتتە ئالاھىدە ئىقتىدارىنى ئىپادىلەيدۇ. مەلۇم ئەمگەك تۇرىدە ناھايىتى زور نەتىجىگە ئېرىشىشتىن ئىلگىرى، بالا خاراكتېر ئالاھىدىلىكىگە ئىگە بىر كىشى سۈپىتىدە مېنىڭ خاتىرەمدە قېلىشى مۇمكىن ئەمەس، پەقەت ئەمگەك جەريانىدا

① سېنتنىر - ئېغىرلىق ئۆلچىمى. بىر سېنتنىر = 100 كىلوگرام (ت)

ئېرىشكەن مۇۋاپپەقىيەت كىشىنى ئىنتايىن خۇشاللاندۇرغان چاغدىلا، بىر كىشىنىڭ خاراكتېر ئالاھىدىلىكى ئايان بولالايدۇ.

كىشىنىڭ خاراكتېرىنى شەكىللەندۈرىدىغان مۇكەممەللەشتۈرۈش ئەمگىكى چەكسىز قۇدرەتكە ئىگە تەربىيە مەنبەسى. بىر كىشى ئۆزىنى بىر ئىجادكار دەپ ھېس قىلغان چېغىدا، ئۇ ئۆزىنى ھەر جەھەتتە ئىلگىرىكىدىن تېخىمۇ ياخشى قىلىشقا تىرىشىدۇ. ئەگەر بىر كىشى ئۆسمۈرلۈك دەۋرى يېتىپ كېلىش ئالدىدىكى بالىلىق ۋاقتىدا ئۆزىنىڭ ئىجادىي كۈچى ۋە ئىقتىدارىنى تونۇپ يېتەلىسە، ئۇنداقتا ئۇنىڭ ئەھمىيىتىنى مۆلچەرلىگىلى بولمايدۇ. بۇ خىل ئۆز - ئۆزىنى تونۇش، خاراكتېر شەكىللىنىشىنىڭ ماھىيەتلىك ماكانىدۇر.

يۇقىرىدا سۆزلەپ ئۆتكەن تەربىيىنىڭ تەسىرى ۋە ماسلىشىش مەسىلىسى توغرىسىدا يەنە تولۇقلاپ سۆزلەشكە توغرا كېلىدۇ. ئەمگەكنىڭ كىشىلىك تەرەققىياتقا بولغان تەسىرى بىلەن باشقا تەربىيەۋى تەسىرلەر ئۆزئارا بېقىنىدۇ، ئۆزئارا شەرت قىلىدۇ. ئەگەر بۇنداق بېقىنىش ۋە شەرت قىلىش ئىشقا ئاشۇرۇلمايدىكەن، ئۇنداقتا، ئەمگەك كىشىنى بىزار قىلىدىغان نەرسىگە ئايلىنىپ قېلىپ، مەيلى زېھنىي كۈچ ياكى پەزىلەتنىڭ تەرەققىياتىغا بولسۇن، ئەھمىيىتىنى يوقىتىپ قويىدۇ. بىز خاراكتېر تەربىيىسى مەسىلىسىنىڭ مەزمۇنىنى، پىسخولوگىيە مۇھاكىمە يېغىنلىرىمىزدا يىلمۇ يىل تولۇقلاۋاتىمىز. بولۇپمۇ، ئەمگەك تەربىيىسىنىڭ باشقا تەربىيەۋى تەسىرلەرنىڭ ماسلىشىچانلىق مەسىلىسىگە ئىنتايىن زور ئېتىبار بېرىلمەكتە. بىر جۈپ قولنىڭ زېھنىي كۈچىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش جەريانىدىكى رولى توغرىسىدىكى دوكلاتمۇ، ناھايىتى زور ئىنكاس قوزغىدى. ئەمما بىزنىڭ پىداگوگىكا كوللېكتىپىمىز بۇ مەسىلىلەر ئۈستىدە تا ھازىرغىچە ئۆزلۈكسىز ئىزدەنمەكتە.

لېنىنگە ئوخشاش كۆرەش قىلايلى
ۋە غەلىبىنى قولغا كەلتۈرەيلى

يولداش لېنىن: «كوممۇنىزم ئۈچۈن قىلىنغان كۆرەش، ھەربىر ئادەتتىكى خىزمەت جەريانىدا، كۈندىلىك ئادەتتىكى ئەمگەك جەريانىدا ئىپادىلىنىدۇ» دەپ تەلىم بەرگەنىدى («لېنىن ئەسەرلىرى»، 41 - توم، 318 - بەت). مەن ئوللە بىلەن بىرلىكتە قانداق قىلىپ بالىلارنى ئەتراپىدىكى ھەممە نەرسىلەرگە سەپسالىدىغان قىلىش، قانداق قىلىپ ئۇلارنى خەلقنىڭ ماددىي بايلىقىنىڭ بىخەتەرلىكى ئۈچۈن غەم يەيدىغان قىلىش ئۈستىدە ئويلاندۇق. شۇنىڭ بىلەن ئوللە چىئونېرلار ئوتتۇرا ئەتىرىتىدە ئۆسمۈرلەر تەبىئەتنى قوغداش گۈرۈپپىسى تەشكىللەپ، ھەكتەپ يېنىدىكى ئىھاتە ئورمان بەلبېغىغا قاراشقا مەسئۇل قىلىندى. ئۇلار ئورمان بەلبېغىنى بويلاپ چارلىغاندا، بەزى كىشىلەرنىڭ دەرەخ غولىنىڭ تۆۋەنكى قوۋزاقلىرىنى سويۇۋەتكەنلىكىنى بايقاپ قالدى. ناھايىتى روشەنكى، ئۇلار دەرەخنى قۇرۇتۇۋېتىپ، ئۆزلىرىنىڭ دەرەخنى كېسىشى ئۈچۈن: «بۇ دەرەخلەر قۇرۇپ بوپتۇ، نېمە ئۈچۈن ئۇلار يەنە بۇ يەردە تۇرۇۋېرىدۇ؟» دېگەن باھانىنى تاپماقچى بولۇشقان. بالىلار بەك ئاچچىقلاندى: بۇ قانداق بولغىنى، بىز دائىم كۆچەت تىكسەك، بەلكى كۆڭۈل قويۇپ پەرۋىش قىلساق، ئەمما بەزىلەر ئۇلارنى نابۇت قىلسا! بىز چوقۇم بۇ ئىشنى كىمنىڭ قىلغانلىقىنى ئېنىقلاشىمىز كېرەك.

شۇ كۈندىن تارتىپ، تەبىئەتنى قوغداش گۈرۈپپىسىنىڭ ئەزالىرى چارلاش - تەكشۈرۈشنى باشلىۋەتتى. ئۇلار ئاخشىمى ئورمانلىقنى قوغدىغىلى كېلىپ، ھېلىقى چاقىرىلمىغان مېھمانلارنى ساقلىدى. نەچچە كۈن ئۆتمەيلا، ئىش تېزىغۇ چىلار - ھەرە كۆرۈۋېلىشقان ئىككى دېھقان نەق مەيدانda تۇتۇلدى. بالىلار دەرەخ نابۇت قىلغۇچىلارنى كولخوز باشقۇرۇش كومىتېتىغا مەلۇم قىلدى. كومىتېت ئۇلارغا نابۇت قىلىنغان ھەربىر تۈپ دەرەخ ئۈچۈن، ئون تۈپتىن كۆچەت تىكىش جازاسىنى بېرىشنى قارار قىلدى. ھەققانىيەت غەلبە قىلدى، بالىلار قالتىس خۇش بولۇپ كېتىشتى. بۇ، ئەخلاق تەربىيىسى ئېلىپ بېرىشتا كەم بولسا بولمايدۇ. ئۆسمۈر لېنىنزمچىلار ھەققانىيەتنىڭ غەلبە قىلغانلىقىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن چېغىدىلا، كوممۇنىزم غايىسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلغان كۆرەش ئالىيجانابلىقىنى چەزمەلەتنىڭ مەنبەسىگە ئايلىنالايدۇ. بۇنداق غەلبە ئۇرغۇتقان يېڭى كۈچ - قۇدرەت قاتمۇقات قىينىچىلىقلار ئۈستىدىن غەلبە قىلىشتا زۆرۈر بولىدۇ.

بۇخىل پائالىيەت تەبىئەتنىڭ ئۆسمۈر قوغدىغۇچىلىرىنى جەلپ قىلدى. بىر قېتىملىق چارلاش جەريانىدا بالىلار ئايرىم كولخوز ئەزالىرىنىڭ ھويلىلىرىدا ياۋا ئوت - چۆپلەر ئۆسۈپ كەتكەنلىكىنى بايقاپ قېلىشتى. بالىلار ئۇلارغا ئالما كۆچىتى ئاپىرىپ بەردى. ئۇلارغا ياۋا ئوتلارنى چانىۋېتىپ، مېۋىلىك كۆچەت تىكىش تەكلىپىنى بەردى، ئۇچ كىشى بۇ ئىشنى قىلىشقا ھۆرۈنلۇق قىلدى. شۇنىڭ بىلەن، پىئونېرلار «ئۆسمۈر تەبىئەتنى قوغدىغۇچىلارنىڭ ئاگاھلاندۇرۇش حېتى»نى يېزىپ، ھۆرۈنلارغا: «بىز، تەبىئەتنىڭ ئۆسمۈر قوغدىغۇچىلىرى، سىزنىڭ ھويلىڭىزنىڭ ياۋا ئوت - چۆپ ئۆستۈرۈش مەيدانىغا ئايلىنىپ قالاي دېگەنلىكىنى ئازابلانغان ھالدا كۆر-

دۇق. تىكەنلىك سىملار ئارىسىدا بەلكىم نەچچە بۆرىنى يوشۇرغىلى بولار. سىز بۇ (ئورمانلىق)تا قانداق تۇرمۇش كەچۈرىسىز؟ بىز سىزدىن، ئوت - چۆپلەرنى چانىۋېتىپ، ئالما ۋە ئۈزۈم كۆچەتلىرىنى تىكىشىڭىزنى، گۈل تېرەدشىڭىزنى ئۆتۈنىمىز. قاراڭ، بىز سىزنىڭ ئۆيىڭىزنىڭ يېنىغا بەش تۈپ مېۋىلىك كۆچەت ۋە ئۇچ تال ئۈزۈم قەلەمچىسىنى كۆمۈپ قويدۇق. ئەتە ئەتىگەندە سىز ئۇلارنى تىكىپ، سۇغىرىپ قويۇڭ. ئەگەر سىز بۇ ئىشنى قىلىشقا ھۇرۇنلۇق قىلىسىڭىز، ئۇندا قىتا ئۆزىمىز كېلىپ ئورەك كولاپ، ئوتلارنى چاناپ، كۆچەت تىكىمىز. بۇنداق قىلغاندا، مېۋىلىك باغ سىزنىڭ ئەمەس، بەلكى بىز پىئونېرلارنىڭ بولۇپ قالىدۇ» دەپ مۇراجىئەت قىلدى.

«ئاگاھلاندۇرۇش خېتى» فورتوچكا ئارقىلىق ئۇستەلگە قويۇپ قويۇشتىن ئىبارەت ئۆزگىچە ئۇسۇل ئارقىلىق يەتكۈزۈلدى. كۆچەتلەر كەچتە ئاپىرىلىپ كۆمۈپ قويۇلدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئويۇن خاراكتېرىنى ئالغان بولۇپ، بالىلاردا چوڭقۇر تەسىر قالدۇردى. بۇ پائالىيەت بالىلارنى نوپۇزغا ئىگە قىلدى. ئۇلار ئەتىسىنىڭ يېتىپ كېلىشىنى، ھۇرۇنلارنىڭ ھەربىتىنىڭ قانداق بولۇشىنى كۆرۈپ بېقىشنى تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتتى. مەكتەپتىن قايتقاندىن كېيىن، بالىلار كوچا بويلاپ زەن سالدى. ئۇلار ھەممە ھويلىلاردا ئوت - چۆپلەر چېپىۋېتىلگەنلىكىنى، كۆچەتلەر تىكىلگەنلىكىنى كۆرۈشتى... ئۆسمۈرلەر تەبىئەتنى قوغداش گۇرۇپپىسىنىڭ ئەھۋالى ناھايىتى تېزلا پۈتۈن مەكتەپكە تاراپ كەتتى. بىزنىڭ ئوتتۇرا ئەتىرەت مەكتەپ بويىچە ئۆسمۈرلەر تەبىئەتنى قوغداش گۇرۇپپىسى قۇرۇشنىڭ ئۈيۇشتۇرغۇچىسى بولۇپ قالدى. كولخوز كومىتېتى يېشى چوڭراق پىئونېرلارنى ئۇجمە كۆچىتى يېتىشتۇرۇش رايونىنى قوغداشقا تەكلىپ قىلدى، چۈنكى بەزى كولخوز

ئەزالىرى دائىم ئۇجمە شاخلىرىنى كېسىپ كېتەتتى. پىئونېرلار چارلاپ تۇرغانلىقتىن، بۇزغۇنچىلىق قىلمىشلىرى توختىدى.

يازدا بىزنىڭ ئوتتۇرا ئەتىرەت سورتلاۋۇق ئۇرۇق يېتىشتۇرۇش تەجرىبە ئېتىزى ئۈچۈن 20 كىلوگرام ئالىي دەرىجىلىك بۇغداي ئۇرۇقى تاللايتتۇق. بالىلار ئەڭ ياخشى بۇغداي باشاقلىرىنى تاللاپ، مەكتەپتىكى ئەڭ قۇرغاق بىر پارچە يەردە ساقلايتتى. ئەتىياز كەلگەندە ئۇلاردىن دانىنى ئايرىۋېلىپ، ئاندىن كېيىن ئۇرۇقلارنى ئاگرانومغا تاپشۇرۇپ بېرەتتى. بالىلار بۇ ئەمگەككە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلەتتى ۋە ئېتىبار بېرەتتى. ئۇرۇق سالىدىغان ۋاقىت يېتىپ كەلگەندە (ئۇلار 4 - يىللىق ئوقۇغۇچىلىرى بولۇپ قالغانىدى) بالىلار ئېتىزلىققا كېلىپ، ئۆزلىرى تاللىغان ئۇرۇقلارنىڭ قانداق تېرىلىدىغانلىقىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆردى. بۇغداي بىخ چىقارغاندا، بالىلار يەنە ئېتىزلىققا يۈگۈرۈپ بېرىپ، بۇغدايىنىڭ مايسا تارتىش ئەھۋالىنى كۆردى. يىغىم پەسلى كەلگەندە، بالىلار يۇقىرى يىللىق ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئورما ئورۇشىغا ياردەملىشىشنى قارار قىلدى. مەن بالىلارنىڭ باشقىلار ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ئازغىنا بولسىمۇ كۈچىنى سەرپ قىلغاندىن كېيىن، ئەتراپىدا يۈز بەرگەن ھەممە ئىشلار ئۈچۈن تېخىمۇ سەزگۈرلىشىپ كەتكەنلىكىنى خۇشاللىق بىلەن كۆرۈپ تۇردۇم. بىز ئېتىزلىققىن قايتىپ كەلگەندە، بالىلار ئادەتتىن تاشقىرى ھاياجانلانغانىدى. قاراڭ، بىزنىڭ ئۇرۇقلارنىڭ ھەممىسى مايسا چىقاردى. بىز كولخوز بېغىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقىنىمىزدا، ئالما دەرەخلىرىدە تۈكلۈك قۇرت پەيدا بولۇپ قالغانلىقىنى بايقاپ، بالىلار ئىنتايىن بىئارام بولدى. شۇ ئەسنادا بالىلار ئۆزلىرىنىڭ جەمئىيەتكە بولغان مەسئۇلىيىتىنى ئويلىغىنى يوق، ئويلىشىمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى، بىراق ئۇلار

ئۇلۇم تەھدىتىگە ئۇچرىغان جانلىقلارغا قارىتا ھەرگىزمۇ قاراپ تۇرالمايتتى. شۇنىڭ بىلەن، بالىلار باغقا كىرىپ قۇرت يوقتىپ، مېۋىلىك دەرەخلەرنى قۇتۇلدۇردى، شۇنىڭ دەك يەنە يېقىن ئەتراپتىكى دەرەخلەردە تۇكاۋۇك قۇرت بار - يوقلۇقىنى تەكشۈردى.

ئۆز يۇرتىنىڭ زېمىنغا بولغان خوجايىنلىق تۇيغۇسى، ئەڭ مۇھىم ۋەتەنپەرۋەرلىك ھېسسىياتىدۇر. بىز ئۆسمۈر بالىلارنىڭ قەلبىدە بۇنداق ھېسسىياتنى يېتىلدۈرۈشىمىز كېرەك. بىر كىشى بالىلىق مەزگىلىدە، ئۆسمۈرلۈك مەزگىلىدە، ياشلىقنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە، كوللېكتىپنىڭ زىرائەت ئېتىزىدىكى ھەربىر باشاقنى، كوللېكتىپنىڭ مېۋىلىك بېغىدىكى ھەربىر تۈپ دەرەخنى، كولخوز خامىنىدىكى ھەر بىر تال داننى، خۇددى ئاتا - ئانىسى ئېلىپ بەرگەن ئويۇنچۇقنى، ياخشى كۆرىدىغان رەسىملىك كىتابچىسىنى، كانكىي ۋە چاڭغىسىنى ئەتىۋارلىغان ۋە ئاسرىغىنىدەك ئەتىۋارلايدىغان بولسا، ئۇنداقتا بۇ كىشى بىر ھەقىقىي ۋەتەنپەرۋەر بولۇپ چىقالايدۇ. كوللېكتىپنىڭ ئىشى پەقەت تۆۋەندىكىدەك ئەھۋال لار ئاستىدىلا ئاندىن بالىنىڭ شەخسىي ئىشىغا ئايلىنالايدۇ: بالا باشقىلارنىڭ ئىجادىي ئەمگىكى ئۈچۈن ئازغىنا بولسىمۇ كۈچ قوشالىغان چاغدا. خۇشاللىققا باشلاپ بارىدىغان بۇ يولدا ئەنسىرەش، دىققەت قىلىش ۋە مەغلۇبىيەتلەرنى باشتىن كەچۈرگەن چاغدا، مەن بالىلارنىڭ غەشلىكى ۋە ئازابلىنىشىنىڭ مەنبەسى نېمە؟ ئۇلار ئەڭ كۆڭۈل بۆلۈمىدىغان ئىش قايسى؟ ئۇلارنىڭ كۆڭۈل بۆلگىنى ئۆزىنىڭ مەنپەئىتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىشمۇ ياكى باشقىلارنىڭ مەنپەئىتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىشمۇ؟ دېگەنلەرنى كۆزىتىشكە ئىزچىل ئەھمىيەت بېرىپ كەلدىم. بۇ مەسىلىلەرگە بېرىلگەن جاۋاب، باشتىن - ئاخىر مېنىڭ بالىنىڭ ئەخلاقىي پەزىلىتىگە باھا

بېرىدىغىنىڭ ئۆلچىمى بولۇپ كەلدى. مەن كوللېكتىپ ئالە مەكتەپ تەجرىبە ئېتىزىدىكى بۇغدايلارنىڭ بوراندىلىق يامغۇردا يېتىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن ئازابلانغان، باش قاتۇرغان ۋە ھەسرەتلەنگەنلىكىنى كۆرگىنىمدە، چىن قەلبىمدىن خۇشاللىق ھېس قىلىمەن. ئەتراپىدىكى مەلۇم بىر خىل بەختسىزلىك بالىلارغا قايغۇلۇق، باش قېتىنچىلىق ۋە ئازابلىق تۇيۇلمىسا، ئوقۇتقۇچىنىڭ كۆڭلى ئارام تېپىشى مۇمكىن ئەمەس. چۈنكى سىزنىڭ ئوقۇغۇچىڭىز كەلگۈسىدە تۇرمۇشقا بىر چەتتە تۇرغۇچىنىڭ سالاھىيىتى بىلەن مۇئامىلە قىلىشى مۇمكىن.

ئەگەر بىر كىشى بالىلىق دەۋرىدە باشقىلارغا كۆڭۈل بۆلمەيدىغان، ئۆزىنىڭلا ھۇزۇر - ھالاۋىتىنى بىلىدىغان ئادەم بولسا، ئۇنداقتا بۇ كىشى كەلگۈسىدە بىر نەپسانىيەتچى ئۆز مەنپەئىتىنىلا كۆزلەيدىغان شەخسىيەتچى ئادەم بولۇپ قالىدۇ. مەن بۇنداق خەتەرنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىم ئوللودكا بىلەن سىلاۋاغا تەھدىت سېلىۋاتقانلىقىدىن ئەنسىرەيمەن. ئائىلىدە قىلىنىدىغان ئىشلارنىڭ ھەممىسى بالىلارنىڭ ياقتۇرۇشىغا ئېرىشىش ئۈچۈن بولىدۇ. بالا خۇشال بولمىسا، ئاتا - ئانىنىڭ ئۇنىڭغا يېگى، ياخشى نەرسە ئېلىپ كەلمەگەنلىكىدىن باشقا سەۋەب يوق. بىز چوقۇم بۇنداق نەپسانىيەتچىلىكتىن كېلىپ چىققان غەشلىك ۋە قايغۇرۇشنى، يەنە بىر خىل خاراكتېردىكى غەشلىك ۋە قايغۇرۇشتىن - باشقىلارنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىكى بەختسىزلىكىدىن غەش بولۇش ۋە قايغۇرۇشتىن پەرقلەندۈرۈشىمىز، شۇنداقلا كېيىنكىسىنى ئالدىنقىسىنىڭ ئورنىغا دەسستىشىمىز لازىم.

تومۇز كۇنلەردە، مەن بالىلار «كۆڭۈللۈك مەكتەپ» تىكى چېغىدا تىككەن لىپا دەرىخىنىڭ سولىشىپ قالغانلىقىنى بايقاپ

قالدىم. مەن ۋولودكا بىلەن سلاۋاغا: «بىزنىڭ دوستىمىز ئۇسساپ قاپتۇ» دەپ سۆزلىگەچ، ئۇلارنىڭ گۇللۇكىگە باشلاپ كىرىپ، ئۇلارغا بىر قىزىقارلىق نەرسىنى كۆرسىتىپ، ئۇلارنىڭ دىققىتىنى قانداق قىلىپ لىپا دەرىخىنى قوتقۇزۇشقا جەلپ قىلماقچى بولدۇم. مەن ئۇلارغا: «لىپا دەرىخى بىزنىڭ يار-دەمچىمىزنى كۈتۈۋاتىدۇ، ئەگەر خالىساڭلار، بىز ئۇنىڭغا ياردەم بېرەلەيمىز» دېدىم. ئارقىدىن يەنە: «بۇخىل دەرەخ، بولۇپمۇ كۆچەت ۋاقتىدا، ھاۋانىڭ، تۇپراقنىڭ نەم بولۇشىنى ۋە سالقىن جايىنى ياقتۇرىدۇ. بىز ۋودوپروۋوتنى گۇللۇككە باشلاپ كىرىپ، سۇنئىي يامغۇر پەيدا قىلايلى. بۇنداق قىلساق، لىپا دەرىخى دائىم سالقىن ھېس قىلىدۇ» دېدىم. دەسلىپىدە، بۇ ئىككى ئوغول بالا مېنىڭ سۆزۈمگە سالقىنراق مۇئامىلىدە بولدى، بىراق مەن سۇنئىي يامغۇر ياغدۇرۇشىنى ئېيتقىنىمدا، ئۇلارنىڭ كۆزىدە قىزىقىشنىش نۇرى چاقناپ كەتتى. ئۇلار بۇنى گويا بىرخىل ناھايىتى كۆڭۈللۈك ئويۇندەك، بىرخىل قىزىقارلىق ئويۇندەك ھېس قىلىشتى. ئويناشنى خالىمايدىغان بالىلارمۇ بولامدۇ؟ شۇنىڭ بىلەن، ئۇلار ئىككىيلەن ئويۇن ئويناشقا باشلىدى. ئاۋۋال شىلانكىنى دەرەخنىڭ يېنىغا تارتىپ كېلىپ سۇ پۈركەۋۈندى. شۇ ھامان لىپا دەرىخىنىڭ ئۇستىدە بىر قەۋەت تۇمان پەيدا بولدى. چۈشتە، بالىلار سۇنئىي يامغۇر ياغدۇرغۇچىنىڭ ئاچقۇچىنى ئېچىپ ۋېتىپ، كەچ كىرىشنىڭ ئالدىدا ئۇنى ئېتىۋىتىدىغان بولدى. ئىككى بالا ئاستا - ئاستا لىپا دەرىخىنىڭ تەقدىرىگە كۆڭۈل بۆلىدىغان بولدى: لىپا دەرىخى سۇنئىي يامغۇر ياغدۇرۇپ سۇغارغاندا قانداق ھېس قىلغاندۇ؟ ئۇلار ئىككىيلەن لىپا دەرىخىنىڭ شاخلىرىنىڭ يېگىبىاشتىن تۈزلەنگەنلىكىنى ھەمدە يېگىدىن يۇمران يوپۇرماقلارنى چىقىرىۋاتقانلىقىنى كۆرگەندە، ئىنتايىن خۇشال بولۇشتى. شۇنداق قىلىپ، شەخسىي مەنپەئەتكە مۇناسىۋەتسىز

بولغان قىزىقىش بۇ ئىككى بالىنىڭ تۇرمۇشىدا پەيدا بولۇشقا باشلىدى.

لېكىن، بۇ پەقەت بىر باشلىنىش. زىبۇزىننەت ئۇستىسى بىر دانە ياقۇتقا ئېرىشىش ئۈچۈن، ئوخشاشمىغان نۇقتىلاردىن ئالماسقا ئىنچىكىلىك بىلەن قاراپ چىققاندىن كېيىن، قەيەردىن باشلاپ يونۇشنى بېكىتىدۇ. پېداگوگلارمۇ زىبۇزىننەت ئۇستىسىغا ئوخشاش، «ياقۇت» قا ئېرىشىش ئۈچۈن، قانداق قىلغاندا بالىنىڭ قەلبىدىكى ئەڭ پىنھان جاي بىلەن ئۇچراشقىلى بولىدىغانلىقىنى ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئويلانمىسا بولمايدۇ. مەن ۋولودكا بىلەن ئورمانلىققا ئەڭ چوڭ ياۋائى ئازغانىنى تېپىش ئۈچۈن نەچچە قېتىم باردىم. بىز تاپقان ياۋائىازغاننى تىكتۇق ھەمدە سۇغىرىپ تۇردۇق. ئۇلىغىللى بولىدىغان ۋاقىت كەلگەندە، بىز ئاق ئەتىرگۈل ئوتىسىنى تېپىپ كېلىپ، ياۋائىازغانغا ئۇلىدۇق. بۇ ئوقۇل ھالىدىكى بىللە ئەمگەك قىلىش بولماستىن، بەلكى مېنىڭ يوشۇرۇن، ئېھتىياتچانلىق بىلەن بۇ بالىنىڭ قەلبىگە يېقىنلىشىشىم ئىدى. مەن تەدرىجىي ھالدا ئەتراپىمىزدىكى دۇنيانى شەخسىنىڭ ئىشلىرىنىڭ ئوڭۇشلۇق بولۇشى ياكى بولماسلىقىنىڭ مەنبەسى ئەمەس، بەلكى بۇ بالىنىڭ خۇشاللىقى ياكى قايغۇسىنىڭ مەنبەسىگە ئايلاندۇرىدۇم.

مەن سلاۋاغا تېخىمۇ كۆڭۈل بۆلمىسەم بولمايتتى ئوله سلاۋاغا ھەمراھ بولۇپ فېرمىدا ئاغرىپ قالغان قوزىچاققا قارىدى. دەسلىپىدە ئۇ كىچىك جانىۋارغا كۆڭۈل بۆلۈشنى ئويۇنىدەك كۆردى، كېيىنچە بۇ كۆڭۈل بۆلۈش ئاستا - ئاستا ئەمگەككە بولغان قىزىقىشقا ئايلاندى. بارا - بارا سلاۋاغا بىر ئىشچان ئۆسمۈر مال باققۇچى بولۇپ قالدى. شۇنى ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىغىچە ئۇنتالمايمەنكى، بىر سوغۇق كۈنى، سلاۋا كۆزىگە ياش ئالغان ھالدا مېنىڭ ئالدىمغا كېلىپ ئاغرىنغان ھالدا،

ئۆزىنىڭ ئاماۋاق قوۋزىچىقىنىڭ پەقەت يېشىل سۇلۇ پاخلىنىلا يېيىشىنى ياخشى كۆرىدىغانلىقىنى، پارنىكتا بولسا ئارپىسىلا يارلىقىنى. ئۆزىنىڭ قانداق قىلىشى كېرەكلىكىنى سۆزلەپ كەتتى، بىز سۇلۇ يېتىشتۇرۇشكە باشلىدۇق....

بالىلار كۆڭۈل بۆلىدىغان ئىشلارنى ئۇلارنىڭ شەخسىي مەنپەئىتى بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەتلەشتۈرۈپ قويماسلىق، بالىلاردا نەپسانىيەتچىلىكنىڭ پەيدا بولۇشىنىڭ ئالدىنى ئالىدىغان شىپالىق دورا بولسا كېرەك. ئەگەر بالىلار جەمئىيەت مەنپەئىتى ئۈچۈن ئەسىرىسە، بىئارام بولسا، ئۇنداقتا ئۆزىگىلا كۆڭۈل بۆلىدىغان يامان ئادەت ئۇنىڭ قەلبىدە بىخ سۈرەلمەيدۇ. ئەگەر بالىنىڭ كاللىسى نەپسانىيەتچىلىك بىلەن تولۇپ كەتسە، ئۇنداقتا تۇرمۇشتىكى خۇشاللىق ۋە قايغۇ «مەن» دېگەن سۆزگە يۆتكىلىدۇ.

责任编辑：尼沙汗·艾山
责任校对：哈丽旦　木合塔尔

把整个心灵献给孩子们　（维吾尔文）
译者：阿布都肉苏力　亚库甫，卡德尔·阿尔斯朗

新疆青少年出版社出版
（乌鲁木齐市建设路九号　邮编：830002）
新疆新华书店发行　新疆新华印刷二厂印刷
850×1168毫米　32开本　15.75 印张
1993年12月第1版　1993年12月第1次印刷
印数：1—1.500

ISBN7—5371—1133—2/G·424　定价：4.80元